

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА
БІБЛІОТЕКА

Історико-бібліографічна серія
«Аграрна наука України
в особах, документах, бібліографії»

Книга 109

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ
РОЗРОБОК У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ
(друга половина XIX – 50-ті роки XX століття)

С.Д. КОВАЛЕНКО

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ РОЗРОБОК У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

(друга половина XIX – 50-ті роки XX століття)

С.Д. КОВАЛЕНКО

МОНОГРАФІЯ

ISBN 978-966-949-673-7

9 789669 496737

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ

Історико-бібліографічна серія
«Аграрна наука України в особах,
документах, бібліографії»
книга 109

С.Д. КОВАЛЕНКО

**СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ
ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ РОЗРОБОК
У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ**
(друга половина ХІХ – 50-ті роки ХХ століття)

МОНОГРАФІЯ

2019

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН
27 грудня 2018 р. (протокол № 15)*

Наукові рецензенти:

Р.В. Бей – доктор історичних наук, (ДНУ «Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів»);

В.М. Гамалія – доктор історичних наук, старший науковий співробітник (Державний університет інфраструктури та технологій МОН України);

І.С. Бородай – доктор історичних наук, професор (Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН).

Науковий редактор:

В.А. Вергунов – доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН, директор ННСГБ НААН.

Коваленко С. Д.

К 56 Система організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX – 50-ті роки XX століття) : монографія; наук. ред. д-р с.-г. наук, проф., академік НААН В. А. Вергунов. Київ, 2019. 464 с.

ISBN 978-966-949-673-7

У монографії висвітлено результати першого в українській історіографії комплексного дослідження щодо формування та діяльності системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX – 50-ті роки XX століття).

З урахуванням розширення історичних знань, появи нових документів та наукових поглядів представлено процес становлення й розвитку аграрного колективного дослідництва в означений період. На тлі змін соціально-політичних та економічних чинників у забезпеченні ведення сільського господарства України розкрито управління сільськогосподарською дослідною справою як організацією через координуючі органи. Досліджено відповідні форми діяльності в умовах як приватної власності на землю, так і за колективного ведення господарства в системі планової економіки, з'ясовано внесок відомих особистостей у теорію, методологію та практику колгоспної дослідної справи як феномену радянської доби. Розглянуто наукові погляди на обробіток ґрунту в землеробстві України.

Розрахована на науковців, істориків природознавства, освітян, аспірантів, викладачів і студентів вузів аграрно-технічного профілю I–IV рівнів акредитації та усіх, хто цікавиться історією вітчизняної аграрної науки.

ISBN 978-966-949-673-7

УДК 001.89:63(477)«18/19»

© С. Д. Коваленко, 2019

© ТВОРИ, 2019

Зміст

ВІД НАУКОВОГО РЕДАКТОРА	5
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Аналіз наукових праць із проблем розвитку аграрної науки та колек- тивного дослідництва.....	12
1.2. Характеристика використаних джерел	28
1.3. Методологічна основа наукового дослідження	37
Висновки до розділу 1.....	48
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО ПОЯВИ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ.....	51
2.1. Соціально-політичні та економічні чинники забезпечення ведення сільського господарства.....	51
2.2. Форми організації сільськогосподарської діяльності	63
2.2.1. Первинні форми масового дослідництва для потреб селянського господарювання	63
2.2.2. Колективні досліди – попередники галузевого дослідництва	67
2.2.3. Дослідні поля як передвісники структурування колгоспної дослід- ної справи	76
2.2.4. Дослідні станції – універсальні наукові установи аграрного спря- мування кінця ХІХ – початку ХХ століття.....	82
2.2.5. Відділи застосування (приспосовування) при науково-дослідних уста- новах 20-х років ХХ століття: спеціалізовані підрозділи з впровадження результатів досліджень	93
Висновки до розділу 2.....	103
РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ДОСЛІДНОЮ СПРАВОЮ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ).....	106
3.1. Координація ініціатив та впровадження наукових розробок для по- треб вітчизняного сільського господарства (друга половина ХІХ ст. – 1918 р.).....	106
3.2. Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України при про- фільному міністерстві (1918–1927 рр.) – координатор галузевих дослід- жень	117
3.3. Науково-Консультаційна (Наукова) рада НКЗС УСРР (1927–1930 рр.) як дорадчий орган в питаннях управління аграрним виробництвом...	126
3.4. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) – керівний осередок сільськогосподарської дослідної справи в УСРР	135
3.5. Внесок Сектору наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗС УРСР (1935–1945 рр.) у впровадження результатів дослідницької роботи.....	141

3.6. Координація галузевого дослідництва в межах Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР (1945 – 1956 рр.).....	151
Висновки до розділу 3.....	155
РОЗДІЛ 4. ІДЕОЛОГІ, ТЕОРЕТИКИ, МЕТОДОЛОГІ І ПРАКТИКИ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ	160
4.1. В. Р. Вільямс – розробник і впроваджувач травопільної системи землеробства	161
4.2. Д. Ю. Камищенко – провідник колективних методів господарювання в системі планової економіки.....	166
4.3. О. А. Курносенко – фундатор хат-лабораторій та популяризатор їхньої діяльності в УСРР/УРСР.....	172
4.4. Т. Д. Лисенко – теоретик і практик методів колективного дослідництва	174
4.5. І. В. Мічурін – популяризатор роботи хат-лабораторій з питань селекції сільськогосподарських культур.....	189
4.6. П. П. Постишев – партійний ідеолог запровадження колгоспної дослідної справи	197
4.7. В. М. Румянцев – теоретик, методолог, практик, координатор науково-освітнього напрямку в агрокультурній роботі УСРР	205
Висновки до розділу 4.....	211
РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КОЛЕКТИВНОГО ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСТВ	216
5.1. Будинки селянина як осередки популяризації аграрних знань у 20-х роках ХХ століття в УСРР	217
5.2. Хаги-лабораторії як агрономічні лабораторії у 30-х роках ХХ століття.....	221
5.2.1. Популяризаторська діяльність хат-лабораторій	283
5.3. Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву – координатор роботи хат-лабораторій в УРСР/СРСР (1936–1941 рр.)..	292
5.4. Будинки сільськогосподарської культури – покращена форма колгоспного дослідництва у 40-х роках ХХ століття	299
5.5. Колгоспні дослідні станції як вища форма колективного дослідництва у 50-х роках ХХ століття.....	303
Висновки до розділу 5.....	311
РОЗДІЛ 6. НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА ОБРОБІТОК ҐРУНТУ В ЗЕМЛЕРОБСТВІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ В СИСТЕМІ КОЛЕКТИВНОГО ДОСЛІДНИЦТВА.....	316
6.1. Історія безплужного обробітку ґрунту.....	316
6.2. Система безвідвального обробітку ґрунту Т. С. Мальцева	324
Висновки до розділу 6.....	337
ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ	338
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	352
ДОДАТКИ	417

ВІД НАУКОВОГО РЕДАКТОРА

У всі часи серед факторів нарощування потенціалу аграрної галузі провідне місце належить впровадженню наукових розробок для потреб сільськогосподарського виробництва. У зв'язку з цим не може не зацікавити й не викликати виняткової уваги монографія С. Д. Коваленко «Система організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX–50-ті роки XX століття)», в якій розглянуто становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи через ведення колективного дослідництва за різних форм організації сільськогосподарської діяльності на селі, висвітлено процес управління дослідною справою, а також появу й розвиток колгоспної дослідної справи як феномену радянської доби на вітчизняних землях та її наукове забезпечення за сприяння відомих особистостей – В. Р. Вільямса, Д. Ю. Камищенка, Т. Д. Лисенка, І. В. Мічуріна, П. П. Постишева та ін.

Досвід формування системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини XIX ст. – першої половини XX ст. вкрай необхідний на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави. Адже й сьогодні агропромислове виробництво як основна формуюча бюджет галузь має ключове значення для економіки. Ефективний і сталий розвиток агропромислового комплексу безпосередньо залежить від рівня його наукового забезпечення та дієвості взаємозв'язків із наукою. Нині координуючий центр галузевих досліджень – Національна академія аграрних наук України – здійснює вагомий внесок у розвиток агропромислового виробництва нашої держави, який неможливо переоцінити. Варто зазначити, що від початку XXI ст. у тваринництві України частка порід продуктивних тварин вітчизняної селекції становить 60–90 %; елітного насіння зернових та зернобобових культур виробляється на експериментальній базі НААН 60–80 %; підтримання епізоотичного благополуччя у тваринництві забезпечується завдяки науковим розробкам провідних учених-аграріїв. Разом із тим в останні десятиріччя у зв'язку з низкою об'єктивних і суб'єктивних причин можна констатувати істотне зниження впливу науки та застосування власних наукових розробок як в агропромислому комплексі, так і в національній економіці.

Досліджуючи формування системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України, розуміємо, що без усвідомлення досвіду минулого неможливе піднесення сучасної аграрної науки. У всі часи питання впровадження наукових розробок у сільське господарство з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, покращення родючості ґрунтів, продуктивності тваринництва нещадно

критикувалося як владними структурами, так і науковцями та практиками. Адже питання впровадження знаходилося у площині сприйняття дійсності як недостатньо застосоване. Для глибокого розуміння досліджуваної проблеми ми згадуємо історичні факти або ж звертаємося до книг з історичної аграрної тематики. Галузеві історичні наукові дослідження засвідчують сукупність фактів з минулого суспільства, а проведений аналіз наукових праць дає підстави зрозуміти власний шлях економічного розвитку України. Отже, є потреба у вивченні історичного досвіду, в синтезі минулого й сьогодення, який знайде реалізацію у практичній діяльності.

Авторка неупереджено розглядає колективні дослідні процеси на теренах України через аспект організації впровадження в сільському господарстві, націлені на підвищення рівня врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тваринництва та покращення родючості земель, що відбувалися у період 20–50-х років ХХ ст., в основі яких лежить надмірна ідеологізація суспільства. Трактуючи організаційні форми діяльності в умовах колективного ведення господарств досліджуваного періоду з позицій уроку для сьогодення та можливостей використання, їх можна рекомендувати до застосовування в сучасному приватному колективному господарюванні. Нині держава поступово усвідомлює необхідність мати власний шлях економічного розвитку, що можливо завдяки вивченню вітчизняного досвіду. Враховуючи його, потрібен швидкий синтез минулого і сьогодення, і саме в цьому руслі має йти подальший пошук істориків-аграрників.

Директор ННСГБ НААН,
академік НААН

В. А. Вергунов

ВСТУП

Ефективне функціонування аграрного виробництва, як найважливішої сфери господарського комплексу, залежить від рівня продовольчого забезпечення населення, стану національної безпеки та економіки країни. Інноваційна діяльність в аграрній сфері економіки України фактично не зростає, адже на сучасному етапі існує багато проблем у сільськогосподарській галузі, які перешкоджають цьому процесу. У свою чергу на стан аграрної галузі глобально впливають технологічні модернізації, які іноді недоцільні й не відповідають реальним потребам та перспективам діяльності сільськогосподарських виробників. Таким чином, прагнення України до агроінноваційного розвитку має реалізуватися з урахуванням основних принципів, особливостей і можливостей вітчизняного сільськогосподарського виробництва та необхідності досягнення технологічної безпеки, перевірки наявних і впроваджуваних технологій.

У цьому зв'язку дослідження системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (другої половини XIX ст. – першої половини XX ст.) дасть можливість з'ясувати невідомі сторінки історії сільськогосподарської дослідної справи, відтворити панораму подій, здобутків і прорахунків, зумовлених у тому числі й політичними мотивами і буде корисне для сучасних істориків аграрної науки та фахівцям.

Структура системи організації наукового забезпечення аграрної галузі впродовж досліджуваного періоду зазнавала постійних змін, організуючих аспектів, моделювань та реорганізацій, і не останніми чинниками цих процесів стали передуючі фактори політичного та соціально-економічного життя країни. У цьому сенсі є прикладом науково-організаційні заходи розвитку галузевого колективного дослідництва, зокрема методичне, організаційне забезпечення та координація наукової діяльності. Складний еволюційний процес зародження первинних структур масового дослідництва для потреб селянського господарювання, згодом удосконалення формату організації сільськогосподарської діяльності на селі, що зумовило появу організаційних форм діяльності за колективного ведення господарств, потребує комплексного дослідження та висвітлення в науковій літературі.

Основоположне значення при вивченні поставленої тематики мають розвідки пошуку оптимальних форматів у галузевому дослідництві для ознайомлення всіх бажаючих із ними, зокрема у другій половині XIX ст. із постановкою колективних дослідів на вітчизняних землях за рахунок приватних і державних починань, появою і результатами діяльності перших дослідних ділянок, дослідних полів, дослідних станцій. Згодом, з початком XX ст., створювалися будинки селянина (сільбудинки), відділи пристосування (відділи застосування) при сільськогосподарських дослідних установах, перші колективні господарства (колгоспи), а в них хати-лабораторії як джерела дослідництва на селі, будинки сільськогосподарської культури,

колгоспні дослідні станції. Виникла й набула стрімкого розвитку колгоспна дослідна справа як нова система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР, що проіснувала до середини 50-х років ХХ ст.

Мета наукового пошуку полягала в тому, щоб за допомогою критичного цілісного науково-історичного аналізу доступних джерел та наявної літератури узагальнити умови появи колективного дослідництва на науковій основі в контексті розвитку галузевої наукової думки, дослідити систему організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.) за допомогою різних форм діяльності, а також з'ясувати її значення та важливість з позиції сучасності.

Для розкриття мети нами визначено за доцільне: встановити історіографічні етапи обраної проблеми наукового пошуку в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи й спрямування подальшого опрацювання; проаналізувати джерельну базу з проблематики системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України, а також висвітлити методологічні засади наукового дослідження; виявити роль соціально-політичних і економічних чинників забезпечення та розвитку вітчизняного сільського господарства; сформувати періодизацію державного регулювання з впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в розглядуваному періоді; виділити форми організації сільськогосподарської діяльності на селі від первинних структурних форм масового дослідництва для потреб селянського господарювання до завершального етапу функціонування колгоспної дослідної справи, а також охарактеризувати їх значення у системі галузевої науки; обґрунтувати визнання колгоспної дослідної справи як феномену радянської доби у системі організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР другої половини 30-х – середини 50-х років ХХ ст. та її функціонування на основі тлумачення понять і визначень; запропонувати періодизацію розвитку колгоспної дослідної справи шляхом запровадження організаційних форм діяльності в умовах колективних господарств; розкрити специфіку управління дослідною справою на основі діяльності галузевих структур як репрезентантів сільськогосподарських наукових знань і координаторів організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України, обґрунтувати значимість їх внеску в колективне дослідництво; надати комплексну оцінку персоніфікованому внеску відомих вітчизняних діячів – ідеологів, теоретиків, методологів і практиків колгоспної дослідної справи із питань напрацювань і розроблення процесів діяльності в умовах колективного ведення господарств на науковій основі; охарактеризувати системи обробітку ґрунту в землеробстві України та дослідження проблем обробітку ґрунту (ХІХ ст. – першої половини ХХ ст.) як підґрунтя піднесення колективного дослідництва.

Як об'єкт наукової розвідки розглядався суперечливий процес розвитку сільськогосподарської дослідної справи на території України впродовж

другої половини XIX – першої половини XX ст. на основі соціально-політичних і економічних чинників забезпечення сільського господарства.

Предметом авторка визначила систему організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.) за рахунок функціонування різних форм колективної діяльності на вітчизняних землях, процесів управління сільськогосподарською дослідною справою, персоніфікованого внеску у справу розбудови колгоспної дослідної справи вчених-аграріїв ідеологів, теоретиків, методологів і практиків у 20–50-х років XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX ст. – першу половину XX ст. Нижня межа пов'язана з постановкою колективних дослідів на теренах Російської імперії, в тому числі й вітчизняного регіону, як прообразу організаційних форм діяльності в умовах колективного ведення господарств. Верхня межа визначається гранню, коли Рада Міністрів УРСР постановою від 30 грудня 1956 р. вдруге відновила академізацію організаційних структур та існування вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи у вигляді УААН на чолі з академіком П. А. Власюком. Широкі хронологічні межі дослідження дають змогу виявити основні тенденції еволюції сільськогосподарської дослідної справи за рахунок колективного дослідництва в різні періоди, розкрити пріоритетні напрями наукового пошуку, зміну наукових парадигм.

Територіальні межі дослідження окреслюються теренами України другої половини XIX – першої половини XX ст., які в різний час знаходилися в складі Російської імперії та СРСР.

Методи дослідження. Методологічні основи дослідження спираються на загальнонаукові принципи історичного пошуку: історизму, об'єктивності, соціального підходу, термінологічний, системності, всебічності, когнітивний (пізнавальний), альтернативності, інформаційності, всебічності, спадкоємності (наступності), ціннісного (вартісного) підходу. Комплексно вони забезпечують цілісний та всебічний розгляд найбільш суттєвих аспектів зазначеної проблеми з метою розв'язання дослідницьких завдань із відтворення системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України у другій половині XIX – першій половині XX ст. Залучення зазначених принципів зумовило пошук відповідних підходів та формування комплексу взаємодоповнюючих методів. У процесі авторського дослідження використано загальнонаукові (історичний, логічний, класифікації), власне історичні (хронологічний, синхронний, періодизації (*діахронний*), *порівняльно-історичний метод (компаративний аналіз)*, *проблемно-хронологічний*, ретроспективний (історичного моделювання), системно-структурний) та спеціальні методи (статистики, моніторинг, контент-моніторинг, контент-аналіз) як взаємодоповнюючі. Особлива увага приділялася власне історичним методам наукового пізнання (проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному,

ретроспективному, періодизації, персоніфікації). Значну допомогу в роботі надав біографічний метод при опрацюванні наукової спадщини галузевих вчених, що сприяли становленню та розвитку системи організації аспекту впровадження. З'ясуванню та розкриттю окремих питань сприяло застосування методів спостереження, наукового пізнання, термінологічного аналізу, операціоналізації понять, історіографічного аналізу і синтезу.

У монографії вперше об'єктивно комплексно висвітлено становлення та розвиток системи впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в Україні (друга половина XIX – перша половина XX ст.) з виявленням особливостей ведення вітчизняного колективного дослідництва і впливу соціально-політичних та економічних чинників наукового забезпечення сільського господарства.

Також вперше проведено всебічне наукове дослідження історіографії питання, яке торкається висвітлення дотичних дослідницьких проблем до системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України досліджуваного періоду, оскільки сучасні історики все ж здійснювали фрагментарні спроби вивчення стану і ступеня окремих аспектів означеної теми, про що свідчать опубліковані наукові статті, вступні чи окремі розділи дисертаційних і монографічних праць. Фактично вперше в українській історіографії втілено спробу комплексного історіографічного дослідження піднятого питання. Із використанням сучасних методів дослідження та джерельної бази й синтезу теоретико-методологічних основ вдалося довести виникнення різних форм організації сільськогосподарської діяльності на селі задля вирішення проблеми впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в Україні, а згодом і колективного дослідництва у колгоспах.

З позицій системного підходу розкрито сучасне бачення процесу управління сільськогосподарською дослідною справою України у другій половині XIX – першій половині XX ст. з урахуванням поповнення історичних знань, залученням маловідомих архівних документів та на основі сучасних наукових поглядів.

Проведено аналіз творчої спадщини відомих особистостей та впливу їхніх поглядів щодо ідеології, теорії, методології та практики вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи на розвиток колективного дослідництва у 20-х роках та колгоспної дослідної справи у 30 – 50-х роках XX ст. за компартійно-радянської системи влади.

Авторське бачення спирається на нове осмислення функціонування колгоспної дослідної справи як феномену радянської доби. У монографії також виділено й комплексно розглянуто українську складову в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи Російської імперії та СРСР, показано її синтезуючу та генеруючу роль у вирішенні актуальних проблем галузей сільського господарства. Щодо останньої з'ясовано особливості її формування та запропоновано інтерпретацію окремих базових

понять стосовно неї. Поглиблено розуміння поняття сільськогосподарської дослідної справи як організації у системі аграрної науки та її складової – колгоспної дослідної справи. Вперше проаналізовано й систематизовано дослідження питання тваринництва у системі колгоспної дослідної справи. Розроблено і запропоновано авторські періодизації: 1) державного регулювання з впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва у другій половині XIX – першій половині XX ст. та 2) розвитку колгоспної дослідної справи за рахунок впровадження організаційних форм діяльності в умовах колективного ведення господарств. Сформульовано концепт становлення та розвитку системи впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в Україні в означеному періоді. Знайшли удосконалення методологічні засади становлення та розвитку системи впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в Україні, виокремлено її організаційні форми практичного застосування. Деталізовано проаналізовані знання з досліджуваної проблеми, окреслено недоліки й коло недостатньо розроблених питань.

У процесі підготовки монографії набули подальшого вивчення організаційні форми наукового супроводу дослідницької роботи в галузі сільського господарства та пошук оптимальності у функціонуванні сучасних агроформувань. Поглиблено напрям з наукового супроводу і широкомасштабної дослідницької роботи в галузі сільського господарства.

У практичному аспекті результати наукового пошуку визначаються сформульованими положеннями про організацію впровадження наукових розробок у сільське господарство України в означений період як системи її складників. Теоретичні положення та висновки дослідження стануть у нагоді при підготовці комплексних праць з історії сільськогосподарської дослідної справи, в тому числі періоду започаткування колективного дослідництва та функціонування вітчизняної колгоспної дослідної справи, історіографічних праць, біографічних видань, словників, енциклопедій аграрного напрямку; опрацюванні окремих стратегічних питань подальшого розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

Узагальнені матеріали дослідження можуть бути залучені в навчальний процес при викладанні курсів історії України, історії аграрної науки, історії науки й техніки, історії рослинництва, історії землеробства, а також при укладанні галузевих навчальних посібників і підручників.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою розкриття теми дослідження важливо виділити та узагальнити наукові здобутки, визначити суперечливі та недостатньо опрацьовані проблеми, що потребують додаткового опрацювання. Важливою є систематизація джерельної бази дослідження, характеристика інформаційного потенціалу, поданого нами за хронологічним принципом у межах виділених груп та з'ясування їх значення для опрацювання окремих аспектів. Цінним для вирішення поставлених завдань є застосування належного методологічного інструментарію, використання якого забезпечило об'єктивне й цілісне відтворення становлення та розвитку системи організації впровадження наукових розробок у вітчизняне сільське господарство упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст.

1.1. Аналіз наукових праць із проблем розвитку аграрної науки та колективного дослідництва

Аналіз широкого кола наукових праць з визначеної тематики всебічно сприяв досягненню цілісності виконаного дослідження. Необхідність належної організації процесу впровадження наукових розробок у вітчизняне сільське господарство доводили вітчизняні вчені, фахівці дослідних сільськогосподарських структур, практики. Звичайно, одержані результати галузевих досліджень і спостережень, застосування прийомів та отримання навичок популяризувалися у фахових періодичних та окремих наукових та науково-практичних виданнях.

Історіографічні праці стосовно різних аспектів теми дослідження згруповано за предметно-тематичним наповненням: 1) розгляд історії розвитку сільськогосподарської науки як галузі знань та її організації; 2) відтворення становлення розвитку колективного дослідництва; 3) висвітлення особливостей функціонування колгоспної дослідної справи у різних галузях сільського господарства; 4) персоніфіковане поповнення уявлення щодо організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України в досліджуваній період.

Враховуючи хронологічний принцип, історіографію питання умовно поділяємо на три періоди, кожен із яких принципово відрізняється підходами, ідеологічним наповненням, положеннями і висновками відповідно до політичної кон'юнктури певного історичного періоду: 1) *дорадянський* (друга половина XIX–1917 рр.); 2) *радянський* (1917–1990 рр.); 3) *сучасний* (1990 рр.–до сьогодні).

Слід відзначити, що дорадянський період історіографії наповнюють роботи, де розглядаються питання постановки колективних дослідів у

другій половині XIX ст. за рахунок приватної ініціативи і сприяння наукових товариств з переходом ведення сільського господарства на наукову основу, а також висвітлюються формати пошуку належної постановки дослідної справи. Наприклад, при розгляді одного з найстаріших спеціальних періодичних видань «Праці Вільного економічного товариства» за 1866 р. привертає увагу дослідників стаття Д. І. Менделєєва «Програма сільськогосподарських дослідів, що ставляться за сприянням Вільного Економічного товариства на 1867 р.», яка висвітлює проведення агрохімічних дослідів під його керівництвом [454].

Спеціальне видання «Настільна книга для російських селянських господарів» (1875–1876) у двох томах, укладене колективом авторів – О. П. Люгодовським, І. М. Черноп'ятовим, І. О. Стебутом та А. А. Фадєєвим, є змістовним практичним порадищем селянам для господарювання, оскільки подає безліч тлумачних розрахунків і таблиць щодо кількості працюючих для виконання різних видів робіт, потреби машин і худоби, кормів і добрив, фінансування на придбання сільськогосподарських культур тощо [501]. Передмову до видання підготував один із укладачів, відомий російський учений-агроном І. О. Стебут. На його думку, сільськогосподарський досвід, як і землеробство, існує дуже давно, однак завжди у нагоді хліборобові задля спостерегання та вказівки подальших дій. І. О. Стебут завжди надавав допомогу при обговоренні різних аграрних питань, зокрема під час розгляду статутів урядових і земських сільськогосподарських шкіл, укладання загальнодоступних видань на допомогу господарям-практикам, які прагнули перелаштовувати власні господарства після скасування кріпацтва та переходити до ведення сільського господарства на науковій основі [788].

Думки щодо активних спроб організації наукового забезпечення розвитку сільського господарства викладено у статті російського вченого, рослинника, агрофізика, агрохіміка О. Г. Дояренка «Очередные задачи опытного дела» (1912) [220]. У ній йдеться про експерименти від початку 90-х років XVIII ст. на території Росії, у тому числі й України, в межах первинних структурних організаційних форм масового дослідництва для потреб селянського господарювання (аптекарських городів, ботанічних садів, показових (демонстраційних) полів при галузевих освітніх закладах, показових хуторів, зразкових «запашок», господарських садиб, зразкових ферм тощо).

Про необхідність організувати широку агрономічну допомогу сільському населенню йдеться у статті О. Філіпповського «Нарада з облаштування у Києві обласної дослідної станції» (1910). Автором наголошується, що з метою правильної постановки дослідної справи необхідно створити у кожній місцевості три типи дослідних установ: дослідні станції (обласні), дослідні поля та мережу колективних дослідів, які працюватимуть у тісному взаємозв'язку. Йдеться про колективні досліді як про тип дослідних установ і їх значення для розвитку дослідництва [825].

Стан дослідної справи в Російській імперії викладено у доповіді Б. К. Єнкена «Розвиток дослідної справи в Росії і його сучасний стан» (1912), одного з істориків зародження та становлення галузевого дослідництва на українських землях, заступника директора Харківської обласної сільсько-господарської селекційної станції у 1912 р. Ним виголошено ідею діяльності вітчизняних галузевих установ, а також відмічено, що в 60-х роках XIX ст. за допомогою зацікавлених осіб на перший план у сільському господарстві Російської імперії вийшло проведення колективних дослідів. На відміну від Російської імперії у цивілізованому світі такі досліді ставилися за рахунок проведення популяризаторських заходів при освітніх закладах [232].

Серед праць, що висвітлюють особливості проведення колективних дослідів, становить інтерес наукове видання О. М. Засухіна «Колективні досліді в Київській губернії» (1913). Автор деталізує результати проведення колективних дослідів з різних аграрних питань [249].

Цікавим за результатами виявився «Звіт про колективні досліді при навчально-дослідному полі Стебутівських курсів (1912–1914 рр.)» професора М. К. Недокучаєва та Л. Н. Попової (1916) з широким інформативним наповненням щодо наукового обґрунтування колективної роботи (з картою, 43 таблицями, 2 діаграмами, 4 додатками) [514]. У ньому репрезентовано результати колективних дослідів з ярими (сортовипробування вівса) та озими сільськогосподарськими культурами (потреба в удобренні ґрунтів). Як додаток вміщено інструкції про порядок робіт на ділянках колективних дослідів, бланки для записів при проведенні польових і вегетаційних дослідів.

Отже, до *дорадянського періоду* (друга половина XIX ст.–1917 рр.) історіографії відносимо праці авторів із висвітлення організації процесу впровадження наукових розробок – вчених-аграріїв, агрономів-практиків, вчених агрономів. Більшість цих робіт фактично не відрізняється від джерел, оскільки автори без змін цитували статистичну інформацію із власних досліджень. Серед авторів праць із досліджуваної проблеми, написаних на даному етапі, істориків аграрної науки ще не було. Такі роботи не насичені історіографічним аналізом літератури з проблеми, мають невелику кількість посилань і відтворюють історію розвитку колективного дослідництва. Цей історіографічний період вирізняється науковими працями, які не обтяжені офіційним ідеологічним нашаруванням пізніших часів. Суспільно-політичні й економічні процеси та явища, в контексті яких відбувалося становлення і функціонування системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України, розглянуто під досить об'єктивним кутом зору. Відтак, науковий доробок тих років можна розглядати як історіографічне джерело або джерельну базу нашого видання. Однак узагальнюючої праці щодо організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України того часу, зокрема щодо поглибленої агропропаганди, тоді не було підготовлено і видано.

Наступний період у вивченні історіографії досліджуваної проблеми – *радянський* (1917–1990 рр.). До нього належать наукові узагальнюючі праці, що першочергово торкаються історії розвитку сільськогосподарської науки як галузі знань, так і її організації. Це ряд наукових статей В. В. Вінера [137], С. П. Кулжинського [386], [387], О. Н. Соколовського [777], О. А. Янати [869] та інших дослідників. Вони невеликі за обсягом і висвітлюють обласний принцип побудови галузевого дослідництва, що супроводжувався фінансовими труднощами та проблемами методологічного характеру.

Заслугове на увагу фундаментальна наукова стаття С. І. Данилова «Дослідна справа в СРСР. Як побудована дослідна справа в СРСР» (1927), [183, с. 18–19]. Серед наведеного автором значного інформативного масиву повідомляється: про колективні досліді на селянських землях, що ставилися у різних губерніях країни з метою перевірки результатів дослідних станцій та отримання відповідей на всілякі практичні питання; закладання дослідних ділянок з різними сільськогосподарськими культурами у губерніях товариствами і земствами; про заснування відділом дослідної справи Наркомзему мережі селян-дослідників, які за завданнями дослідних станцій проводять досліді з метою впровадження у сільське господарство правильних заходів з обробітку ґрунту, удобрення, урожайних сортів зернових культур та ін.

Аналіз розвитку сільськогосподарської дослідної справи у 20-х роках ХХ ст. зроблено у наукових виданнях відомими вченими-аграріями, зокрема знаним педагогом і науковцем С. І. Даниловим (1924) [182], професором В. С. Смирнороденським (1925) [771], російським та радянським ґрунтознавцем, професором С. О. Захаровим (1927) [251]. Ними розглядаються принципи організації колективного дослідництва, застосування окремих методів досліджень в агрономії, завдання і значення дослідної справи для сільського господарства та зокрема і для дослідних станцій.

Вчений-агроном О. К. Філіпповський у своїх працях системно і контекстово подав історію розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Він розглянув еволюцію поглядів на методи проведення дослідів, дослідження сільськогосподарських явищ та ін. Автор також акцентував увагу на сільськогосподарській дослідній справі як на потужному чинникові розвитку сільського господарства, на її методах як на одному з аспектів інших науково-технічних досліджень, спрямованих на розвиток науки і техніки країни [826]. Він дослідив методику роботи дослідних станцій Київського регіону: Батієвоміської ділянки Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції, Білоцерківської філії Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції, Миронівської дослідної станції, Мліївської садово-городньої дослідної станції, Уманської, Вінницької, Чарторийської, Носівської, Макіївської дослідних станцій. Також проаналізував досліді на постійній ділянці станцій та на опорних ділянках, колективні досліді та їх характер проведення [824, с. 4–5].

Інший вчений-агроном В. В. Вінер своїми дослідженнями посів важливе місце в історіографії сільськогосподарської дослідної справи 20-х років ХХ ст. Він порівняв методики постановки програм і результати дослідів різних установ. Учений наголосив на перевазі дослідних робіт, що проводилися на Полтавському дослідному полі, порівняно з усіма раніше поставленими польовими дослідями. Його думку підтверджено у перших звітах Полтавського дослідного поля, які відображають перелік й результати дослідних робіт [139].

Організацію мережі дослідних ділянок по культурі кукурудзи у 1922–1923 рр. як цінної хлібної і кормової рослини, особливо для степової смуги України, висвітлено у статті Д. В. Домрачова «Про діяльність Всеукраїнського бюро з дослідної справи і дослідного відділу Наркомзему УСРР» (1922). Постановка дослідів відбувалася, окрім дослідних станцій в широкому плані, ще й у селянських господарствах, радгоспах і колгоспах [207]. «Довідковий листок по сільськогосподарським дослідним установам» (1922), підготовлений Д. В. Домрачовим, вміщує інформацію про кількість дослідних станцій і полів на території України у віданні НКЗС УСРР станом на 1922 р. в чотирьох областях України (Київській, Катеринославській, Одеській, Харківській) [208].

У виданні професора Н. К. Недокучаєва «Дослідна справа у рільництві. Теорія і практика» (1929) розглянуто історичний поступ сільськогосподарської дослідної справи. Автор запропонував періодизацію розвитку сільськогосподарської дослідної справи в хронологічному аспекті у вигляді п'яти періодів станом на кінець 20-х років ХХ ст.: перший період – 1800–1890 рр., другий – 1890–1900 рр., третій – 1900–1914 рр., четвертий – 1914–1917 рр. і п'ятий період – 1917–1927 рр. та навів її визначення: «Сільськогосподарська дослідна справа, як галузь знань – це сукупність відомостей і методів вивчення сільськогосподарських явищ»; «сільськогосподарська дослідна справа, як організація – це сукупність установ і заходів, кінцевою метою яких є удосконалення техніки сільського господарства» [512]. У його наукових роботах «Історія сільськогосподарської дослідної справи» (1929) [511] та «Польовий метод. Інструкція з методики польових дослідів» (1930) [510] проаналізовано основи побудови сільськогосподарської дослідної справи на межі 20–30-х років ХХ ст., наведено рекомендації щодо їх покращення, зокрема обґрунтовано принцип щодо проектування програм досліджень згідно з вимогами економіки та їх застосування відповідно до природно-кліматичних зон країни.

Помітне місце серед праць, присвячених вивченню загальної проблематики, належить роботам В. М. Румянцева – теоретика, методолога та провідника нового напрямку «агрономічна робота» в освітній підготовці галузевих фахівців. Так, організацію районних секретаріатів з сільськогосподарської пропаганди (райагросекретаріатів) з метою виконання завдань

щодо розвитку дослідництва висвітлено у його статті «Про організацію районних секретаріатів по сільськогосподарській пропаганді (райагросекретаріати)» (1925) [739]. Наступна стаття автора під назвою «Про складання зводних планів по агропропаганді та налагодження керівництва роботою райагросекретаріатів» (1925) [740] інформує про те, що після заснування райагросекретаріатів створювали окружні аграрні секретаріати (окрагросекретаріати) для вирішення дослідницьких питань на ширшому рівні. До співпраці з ними були запрошені цукроварні, радгоспи, сільськогосподарські школи, дослідні станції, районні комітети взаємодопомоги та інші організації. Однак В. М. Румянцев зазначив, що, на думку тогочасних керуючих урядовців, ці місцеві органи не приділяли належної уваги формам поглибленої агропропаганди – довготерміновим селянським курсам, сільськогосподарським гурткам, колективним дослідом тощо. Інші статті автора – «Про методи агропропаганди на місцях» (1925) [737] та «До питання про постановку сільсько-господарської пропаганди на селі» (1925) [56] ознайомлюють з досягненнями сільськогосподарської дослідної справи, які потребували практичного впровадження у сільських умовах задля відбудови сільського господарства УСРР.

Для більш глибокого розуміння досліджуваного питання змістовним є наукове видання В. М. Румянцева «Досвідні станції та що вони дають селянству» (1927) [736]. У ньому автор виклав важливу інформацію про діяльність відділів застосування (відділів пропаганди), як складових будь-якої дослідної станції, в тому числі про постановку ними «колективних спроб». Відділи застосування при дослідних станціях були на той час з'єднувальною ланкою між дослідною установою і колективним господарством. У виданні також показана значна робота селян-дослідників, зокрема їхня участь у підтвердженні висновків щодо діяльності дослідних станцій через поставлені колективні (масові) спроби [736, с. 22–26].

Вирізняється змістовністю збірник, присвячений пам'яті О. М. Засухіна – «Основи агророботи на піщаних ґрунтах Полісся» (1924), в якому прослідковується дослідницька тематика досліджень вченого [546].

Слід зазначити, що з початком масової колективізації наукових праць з питань вивчення практичних площин сільського господарства доколгоспного села, видавалося в меншій кількості, що пояснюється репресіями. Під ідеологічним тиском вчені були змушені вивчати та пропагувати результати колективізації, історію колгоспно-радгоспного будівництва і свідомо замовчувати прорахунки, помилки, злочини з боку вищих владних структур, радянської влади, комуністичної партії.

Із загальновідомих причин історіографія досліджуваної проблеми радянського періоду є неоднозначною у висвітленні розвитку історії сільськогосподарської дослідної справи взагалі та колективного дослідництва зокрема. До таких видань належать праці, які розглядають постановку

колгоспної дослідної справи упродовж 1934–1956 рр. у різних галузях сільського господарства, зокрема розкривають організаційні аспекти наукової роботи в колективних господарствах.

Особливу інформативність щодо виявлення результатів колективного дослідництва становлять публікації вчених 30-х років ХХ ст. Серед них, зокрема, видання Н. І. Фейгінсона «Довідкова книга для хат-лабораторій» (1937) [822]. У ньому на 415 сторінках викладено авторське бачення роботи хат-лабораторій, адже Н. І. Фейгінсон був радянським селекціонером, біологом, фітопатологом, йому належать праці з патофізіології та вірусології рослин, теоретичної біології, генетики набутих ознак у руслі вчення Т. Д. Лисенка (корпускулярної генетики), пропаганди мічурінського вчення.

Розуміння ставлення В. Р. Вільямса до розгортання колективного дослідництва можна отримати з наукового збірника «Академік Василь Робертович Вільямс : 50 років науково-педагогічної і суспільно-політичної діяльності. Ювілейний збірник. 1884–1934» (1935) [7].

З інформацією щодо визначення завдань і постановки досліджень перед хатами-лабораторіями в різних галузях сільського господарства, ознайомлення з досвідом облаштування першої такої зразкової наукової одиниці колективного дослідництва в колгоспі ім. Петровського Кременчуцького району на Харківщині та основними принципами її організації, затвердженими Наркомземом УСРР, знайомить брошура Ю. Ф. Гомона (1934) [171].

Про галузеві дослідження з озиминою в хатах-лабораторіях Черкащини йдеться у науковій праці М. І. Корніяки та І. М. Нікіфорова (1937) [373], а про організацію та впровадження фенологічних спостережень хатами-лабораторіями викладено у брошурі М. К. Макаренка (1937) [424]. Висвітлення результатів дослідної роботи хат-лабораторій з агротехніки вирощування сільськогосподарських рослин знаходимо у науковій роботі Г. В. Пилипця «Підсумки дослідів хат-лабораторій та вивчення агротехніки цукрових буряків у колгоспах Київської області за 1935 рік» (1936), [572] та роботі колективу авторів у складі Г. В. Пилипця, А. А. Розендорна та Л. Б. Саксаганського «Програма дослідної роботи хат-лабораторій Київської області по буряківництву на 1937 рік» (1937) [573], а також у посібнику з селекції садових рослин для хат-лабораторій і мічурінських гуртків автора І. Черняєва під назвою «Методи І. В. Мічуріна–в хати-лабораторії» (1936) [843].

Питання проведення дослідної роботи хатами-лабораторіями з урахуванням єдино правильного критерію – збільшення врожаю і прибутку колгоспу від запропонованих ними заходів і відповідальності колгоспних дослідників за науковий бік справи при проектуванні будь-якого досліду розкривають вибрані твори та наукові праці відомих вчених-аграріїв В. Р. Вільямса [134], [151], [135], М. І. Вавилова [57], Т. Д. Лисенка [417], [416], [415], І. В. Мічуріна [468], [469].

Вимоги і поради до проведення роботи колгоспних хат-лабораторій із дослідження проблем удобрення ґрунтів висвітлено у публікаціях В. М. Александрова «На допомогу хатам-лабораторіям : інструкція до проведення аналізів отрут і мінеральних добрив» (1938) [8], В. І. Баклана, М. С. Жукова і І. М. Нікіфорова «Поради колгоспним хатам-лабораторіям про збирання, зберігання й використання місцевих добрив» (1936) [20] тощо.

Інформацію про літні посадки картоплі на півдні УРСР у 1936–1937 рр. за сприяння Т. Д. Лисенка та під керівництвом хат-лабораторій висвітлено у низці наукових статей з різних періодичних видань другої половини 30-х років ХХ ст. До таких робіт належать наукові статті А. М. Фаворова, М. К. Бабака і А. І. Чаругина «Що дає літня посадка картоплі в степу УРСР» (1937) [819], А. Т. Галки «Зразково провести літню посадку картоплі» (1937) [166]; Е. Н. Московцева «Досліди з картоплею в Асканія-Нова» (1937) [474], Ф. О. Франка «Про рекордні врожаї картоплі на півдні» (1937) [828], Я. А. Коровіна «Літня посадка картоплі» (1936) [374], С. Болотного «Вперше забезпечили себе посадковим матеріалом» (1937) [44] та ін. Ці наукові статті висвітлюють проведення дослідів з літніх посадок картоплі за відпрацьованими схемами й методикою.

Питання розвитку колгоспного дослідництва у тваринництві та шляхи отримання результатів відображено у таких наукових виданнях: Г. Е. Овсяннікова, Н. І. Володіної, В. І. Коршунова, І. Г. Платона «Проведення зимівлі великої рогатої худоби, свиней і овець» (1934) [529], У. І. Листовничої «Годівля тварин за нормами» (1935) [407], «Постанови першої Української наради завідувачів хат-лабораторій [3–5 березня 1936 р.]» (1936) [612], І. Задерій, Т. Бондаренко, І. Ліхвінцов, С. Пальшевський «Досвід передових хат-лабораторій з тваринництва» (1937) [213], «Дослідна робота хат-лабораторій Одещини в 1936 році» (1937) [214] та ін., а також у наукових статтях періодичних видань [833], [239], [803], [744], [359] тощо.

Робота будинків сільськогосподарської культури – колгоспних дослідних лабораторій у складний повоєнний період висвітлена у статтях В. Ф. Мостової «Про будинок сільськогосподарської культури [колгосп ім. Політвідділу с. Богданівки Знам'янського р-ну Кіровоградської області]» (1949) [475], Х. Г. Скуцького «Мої пропозиції (про роботу Будинку сільськогосподарської культури в колгоспі)» (1949) [770]. Окремі аспекти розвитку колгоспної дослідної справи як системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР у 40-х років ХХ ст. викладено у публікаціях М. Т. Федоровського «Вивчення агротехніки хатами-лабораторіями Донбаса» (1940) [821], А. Ф. Чебанова «Селекційна робота на пасіці» (1941) [837], О. П. Канєвського «Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР» (1947) [284] та ін. [816], [54], [500], [713].

До історіографії проблеми розвитку вітчизняної колгоспної дослідної справи з метою розуміння основних понять у колгоспному дослідництві

належать публікації у виданнях довідкового характеру, які доступно інформують про діяльність форм організації роботи в колгоспах – хат-лабораторій, зокрема надруковані в «Сільськогосподарській енциклопедії» (1938, рос. мова) [538], яка ознайомлює зі станом дослідної справи в УРСР (1940), «Сільськогосподарській енциклопедії» (1940, рос. мова) [830], у «Сільськогосподарському словнику довіднику» (1936, рос. мова) [831], у «Малій радянській енциклопедії» (1947, рос. мова) [832]. Відомості про будинки сільськогосподарської культури подано О. Т. Калачиковим у «Колгоспній виробничій енциклопедії» (1950) [279] та «Колгоспній виробничій енциклопедії» (1956, рос. мова) [278]. Розвиток дослідної справи в колгоспах, зокрема питання планування та тематики дослідів за умов переформатування хат-лабораторій у будинки сільськогосподарської культури є темою публікації у «Колгоспній виробничій енциклопедії» (1950, рос. мова) [537] та «Колгоспній виробничій енциклопедії» (1950) [216]. Завдання і значення колгоспних дослідних станцій також розглянуті О. Т. Калачиковим у «Колгоспній виробничій енциклопедії» [278, с. 320].

Таким чином, ряд наукових праць з висвітлення розвитку колгоспної дослідної справи як оновленого формату колективного дослідництва у 30–50-х роках ХХ ст. містить значний пласт спеціалізованої інформації стосовно проблеми наукового забезпечення сільського господарства УСРР/УРСР.

Цінну групу радянського історіографічного періоду становлять наукові роботи, що розкривають теоретичні основи, методологію та сутність сільськогосподарської дослідної справи. Окремо їх розділи стисло висвітлюють еволюційний поступ дослідництва. Так, у виданні П. Н. Константинова «Основи сільськогосподарської дослідної справи» (1952) у розділі «Коротка історія сільськогосподарської дослідної справи і сучасна структура її в СРСР» [370] розглянуто реорганізаційні заходи з управління та координацію діяльності науково-дослідних установ СРСР і союзних республік, наголошено на значному зменшенні кількості (майже 80 %) у середині 30-х років ХХ ст. науково-дослідних інститутів (із 111 до 14). Самостійний у власному розвитку шлях аграрного експериментаторства завдяки оригінальній постановці при вирішенні найважливіших теоретичних і практичних питань пропагував відомий вітчизняний аграрний історик А. А. Вербін [64, с. 2]. У працях, надрукованих у 50-х роках ХХ ст., автор побіжно розглянув питання еволюційного шляху сільськогосподарської дослідної справи в дорадянський період, узагальнив і детально розкрив здобутки дослідництва, його методологію, що допомагає розумінню передумов процесу індустріалізації кінця 20-х років ХХ ст. Він акцентував увагу на тому, що розвиток агрономічної науки неможливий без становлення мережі дослідних установ [65]. У дисертаційному дослідженні Н. І. Пшеничного (1964) [698] характеризується організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи, зокрема наголошується на важливій події – появі

першої державної дослідної установи на українських землях в межах Російській імперії – Полтавського дослідного поля. Воно проклало власні, незалежні шляхи розвитку вітчизняної дослідної справи, враховуючи місцеві ґрунтово-кліматичні та економічні умови.

До цієї групи праць, серед робіт з розгляду й аналізу різних методик у галузевому дослідництві, потрібно віднести і працю Б. М. Рожественського «Методика дослідно-дослідницької справи з рільництва» (1958). У ній в історичному аспекті викладено вивчення методики сільськогосподарської дослідної справи [721]. Неординарністю вирізняється й наукова праця В. І. Сазанова «Сільськогосподарська дослідна справа у рослинництві і її методика» (1962) [749], що інформує про історію становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Автор також навів систему організації аграрних науково-дослідних установ, яка формувалась у 20-х роках ХХ ст. і через кілька десятиліть за суттю залишилася дієвою й до сьогодні. Важливим у працях методологічного характеру виявилось те, що вони містять історіографічні розділи без ідеологічного наповнення, притаманного виданням того часу.

Складовою історіографії досліджуваної теми є наукові праці, присвячені вивченню наукової спадщини відомих вчених-аграріїв, провідників розвитку колгоспної дослідної справи. Творчу діяльність Т. С. Мальцева, визнаного на державному рівні вченого-практика, який у період розвитку колгоспної дослідної справи, зокрема у 1950 р., створив першу колгоспну дослідну станцію як удосконалену організаційну форму діяльності в умовах колективного ведення господарства на вітчизняних землях, розкривають наукові праці І. Ф. Винниченка (1956) [140, с. 128], Л. В. Гладишевої [168], А. М. Жукова (1971) [235], Л. І. Іванова (1973), [260], (1988) [261], П. А. Матвеева (1985) [441], І. С. Мілявського (1956) [461]. Державне і політичне життя та діяльність П. П. Постишева – партійного ідеолога запровадження колгоспної дослідної справи, висвітлюють публікації, в яких розглянуто його внесок у розвиток різних галузей УРСР з урахуванням поглядів радянської епохи, а саме: К. А. Атарова (1987) [16], Я. С. Блудова (1963) [34], В. М. Волковинського (1987) [156], Г. А. Марягіна (1965) [440], Е. Ю. Рівоща (1962) [717], (1964) [719], (1967) [718].

Погляд на розвиток аграрної науки і колективного дослідництва висвітлюють публікації П. П. Постишева, що побачили світ у 1933–1937 рр. [618], [619], [627], [622], [624], [620], [621], [623].

Після створення Української академії сільськогосподарських наук у 1962 р. колгоспна дослідна справа як поняття практично не згадується в діяльності на землях колективних господарств. Не згадують про неї й аграрні фахівці у своїх працях. Період 60-х – кінця 80-х рр. минулого століття в радянській історіографії не позначився появою наукових праць з цієї проблематики. Розгортається низка суспільних подій, зокрема критика культу особи Сталіна, часткова десталінізація радянського суспільства. Ці

процеси позитивно вплинули на якісну змістовність робіт з історії аграрної галузі, зокрема поступово зникнув цитатно-ілюстративний метод викладення матеріалу, значно розширилася джерельна база історичних праць. Відчутне бажання дослідників, жорстко обмежених панівною ідеологією, визначити нові напрями досліджень, використати інші методи (зокрема математичні), дистанціюватися від суто описових прийомів. Це все притаманне історичним дослідженням у різних галузях сільського господарства. Однак наукових праць стосовно вивчення поставленого питання дослідники не залишили.

Таким чином, вивчаючи стан наукової розробки проблеми дослідження у радянський період, зауважимо, що історіографічні напрацювання характеризуються різноплановістю тематичного наповнення та методологічних підходів. Розглянуті й проаналізовані наукові видання висвітлюють певні аспекти розвитку аграрної науки досліджуваного періоду, детально розкривають питання теорії і методології сільськогосподарської дослідної справи в 20–50-х роках ХХ ст., певною мірою дотично до організації впровадження наукових розробок у сільське господарство на теренах України. Проаналізовані історіографічні напрацювання радянського періоду мають інформативний потенціал, однак висвітлений за радянськими підходами та ідеологією.

Із другої половини 80-х років ХХ ст. помітні кардинальні зміни в суспільно-політичному житті України, зокрема зникнення ідеологічних і цензурних обмежень. Цей процес посилювався після здобуття Україною незалежності. Почали формуватися нові концептуальні підходи до висвітлення історичних аспектів становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні авторами цілої низки видань. Побачили світ окремі комплексні дослідження такого характеру.

Наступний, сучасний період історіографії у вивченні досліджуваної проблеми, триває з 1990 р. і до сьогодні. Він охоплює праці доби незалежності України. У цей час багато питань з історії розвитку сільськогосподарської дослідної справи потребують розгляду під новим кутом бачення, оскільки стало зрозумілим, що в радянській історіографії немало аграрних подій світового рівня висвітлювались по-іншому. Отже, нині постала потреба висвітлення сучасного бачення організаційних форм колективного дослідництва на українських землях, причому з позицій системності та у площині впровадження наукових розробок. Сучасні історики науки з позицій сьогодення досліджують колективні досліді, дослідні поля, дослідні станції тощо як організаційні форми сільськогосподарської дослідної справи.

До здобутків періоду новітньої історіографії з досліджуваного питання належить низка російських видань – книги, колективні монографії, наукові статті тощо. Зокрема, відомості з проведення колективних дослідів під керівництвом Д. І. Менделєєва та їх результативність наводять академік

В. Г. Мінеєв та Л. А. Лебедева у розділі «XIX століття – століття створення і розквіту агрохімії» наукового посібника «Історія агрохімії і методології агрохімічних досліджень» (2003) [462, с. 66–70]. У виданні розглянуто історію розвитку вчення про живлення рослин і удобрення земель від Стародавнього світу до XX ст., а також показано внесок учених, зокрема українських, у формування фундаментальних і прикладних положень науки, висвітлено роль провідних наукових установ та вищих навчальних закладів Росії в розвитку теорії та методології агрохімії і практики хімізації вітчизняного землеробства.

У колективній монографії А. Л. Іванова, Н. С. Немцева, І. Ф. Каргіна, С. Н. Немцева «Нариси з історії агрономії» (2008) подано аналіз виникнення, еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку агрономії у XXI ст., наведено диференціацію аграрної науки у XIX – на початку XX ст. та розглянуто її стан у XX ст., приділено увагу питанню проведення колективних дослідів [259, с. 231].

Становить вагомий інтерес оригінальне двотомне наукове видання «Від царських садів до радянських полів. Історія сільськогосподарських дослідних установ XVIII–20-ті роки XX ст.» (2008) за авторством О. Ю. Єліної [230], [231]. Дослідниця, одна з перших на пострадянському просторі, зацікавилася розвитком сільськогосподарської дослідної справи в царській Росії. Результати її наукових розвідок викладені із залученням досить великого масиву архівних документів та опублікованих джерел, проаналізована майже трьохсотлітня історія організації наукових досліджень в області агрономії. У першому томі видання розглянуто роль наукових товариств, земств як ініціаторів агрономічних досліджень і організаторів досвідних установ, висвітлено тему «найвищого патронажу» садівництва, що полягає в ініціативі російських поміщиків у період середини XVIII – початку XX ст. Російські поміщики почали облаштовувати власні ботанічні сади за прикладом імператорських. Далі організовувалися дослідні садибних полях, створювалися перші приватні дослідні станції. Окрема сторінка історії розвитку агротехнічних культур цього періоду – становлення перших сільськогосподарських товариств. Про так званих соціальних патронів – замовників проведення колективних дослідів згадується у статті О. Ю. Єліної «Наука для сільського господарства у Російській імперії: форми патронажу» [228].

Результати колективних дослідів із кукурудзою в Катеринославській губернії (1908–1909 рр.) згадані відомим російським вченим Н. П. Гончаровим у науковій статті (2002), присвяченій 130-річчю з дня народження В. В. Таланова (1871–1936) – російського радянського вченого-рослинника, селекціонера, спеціаліста по пшеницям і кукурудзам [173].

Окреме місце в історіографії проблематики посідають наукові роботи фахівців Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН. Ці наукові видання

відображають еволюцію аграрної наукової думки з різних галузевих напрямів, становлення та діяльність науково-дослідних установ, персоналізований внесок визначних вчених стосовно досліджуваної тематики.

Ґрунтовні напрацювання аграрного циклу керівника згаданого Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки академіка НААН В. А. Вергунова вміщують дослідження історичних здобутків на ниві сільськогосподарської дослідної справи. З цього напрямку ним опубліковано найбільше наукових праць. Упродовж кількох десятиків років вийшли друком теоретико-методологічні праці з відображення історії аграрної науки, формування нового концептуального бачення розвитку цього напрямку, повернення із забуття знакових постатей галузі та можливості залучення їхньої наукової спадщини для вирішення нагальних питань сьогодення.

Деякі аспекти колективного аграрного дослідництва у другій половині XIX – на початку XX ст. вченим з'ясовано при дослідженнях: мережі дослідних полів у приватних маєтках польських господарств, завдячуючи професору агрономії Імператорського Харківського університету А.Є. Зайкевичу (1842–1931) та на замовлення Харківського товариства сільського господарства [95], мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків, створеної у 1901 р. в межах діяльності Південноросійського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості або Київського землеробського синдикату [113]; передумов появи предтечі Національної академії аграрних наук України у вигляді Сільськогосподарського вченого комітету України (2018 р.) [100, с. 40, с. 96, с. 123], [117, с. 17].

В. А. Вергунов вивчав і творчу спадщину багатьох відомих прогресивних особистостей другої половини XIX ст., завдяки яким розвивалася сільськогосподарська дослідна справа. Його увагу привернула постать знаного організатора сільськогосподарської дослідної справи й галузевої освіти на українських землях П. Ф. Тушкана (1867–1942), який запропонував організувати в Катеринославській губернії спеціальну дослідну селекційну станцію (1907 р.), завданням якої буде проведення колективних дослідів із випробування вітчизняних і американських сортів зернових та інших культур при наявності потрібних фахівців [111, с. 30], а також постановка (1908 р.) широкомасштабних колективних дослідів з мінеральними добривами у Катеринославській губернії за пропозицією Б. М. Рожественського [111, с. 32]. В. А. Вергунов з'ясував, що колективні досліді проводилися на Згурівській сільськогосподарській дослідно-навчальній фермі в маєтку князя П. А. Кочубея (Згурівський маєток Прилуцького повіту Полтавської губернії) [74], [68], [69], [70], [71]. Розглянув проблеми впровадження практичних наукових розробок у вітчизняне сільське господарство завдяки діяльності князя В. О. Кудашева за рахунок проведення колективних дослідів на Кириківському дослідному полі на Полтавщині [91], [90], [87]. Дослідник навіть інформацію про творчу діяльність у 20–30-х роках XX ст.

професора Володимира Матвійовича Румянцева (1897–1957) – теоретика, методолога та провідника нового напрямку в освітній підготовці галузевих фахівців – «агрономічна робота» [66], [109], [75], [100, с. 95–96], [110].

Певною мірою піднесення сільськогосподарської дослідної справи через запровадження колективного дослідництва виявляють наукові доповіді В. А. Вергунова [103], [98, с. 6], [97, с. 5], [126]. Низка його публікацій висвітлює колгоспну дослідну справу в загальному розумінні поняття [93], [121], [94], [92], [122].

Фахівці Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН активно досліджують багато проблем, які стосуються історії сільськогосподарської дослідної справи. Так, основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки розглядає І. С. Бородай [46], історію, здобутки та творчу діяльність вчених-аграріїв Київської дослідної станції тваринництва «Терезине» аналізує М. М. Зубець [257]. Організаційну структуру здійснення дослідництва на початку 20-х років ХХ ст. та інформацію про появу колективних господарств і створення мережі колективних дослідів передають наукові видання М. В. Присяжнюка [641, с. 18–19], [640]. Стислий екскурс в історію пошуку форм і методів організації сільськогосподарської дослідної справи, зокрема щодо потреби реконструкції дослідної справи за певних умов, серед яких «максимальне прискорення темпів НДР через заміну багаторазових дослідів на їхню масовість» подає наукове видання Н. Б. Щebetюк [855, с. 61] та ін.

Не оминули увагою сучасні історики науки Інституту альтернативу сільськогосподарської дослідної справи – колгоспну дослідну справу, яка функціонувала упродовж другої половини 30-х – першої половини 50-х років минулого століття на теренах України завдяки організаційним формам у діяльності колгоспів: хатам-лабораторіям, будинкам сільськогосподарської культури, колгоспним дослідним станціям. Так, цінну групу публікацій становлять праці, що висвітлюють загальні питання становлення та розвитку колгоспної дослідної справи в Україні або окремі аспекти її функціонування, автори: В. В. Баленко [21], [22], А. С. Білоцерківська [33].

Власну думку про колгоспну дослідну справу як початок лисенківщини, яка прагнула підмінити академічну природничу і сільськогосподарську науку колгоспними науковими дослідженнями, а також оцінку позитивного ставлення до колгоспного дослідництва відомого вченого-аграрія І. В. Мічуріна обґрунтувала Т. І. Соколова у науковій статті «І. В. Мічурін і колгоспна дослідна справа» (2013) [776]. Про новий напрям в освітній підготовці галузевих фахівців «агрономічна робота» та його засновника у Полтавській державній аграрній академії В. М. Румянцева у 20-х роках ХХ ст. йдеться в історичній розвідці В. Писаренка, В. Аранчій та М. Опари «Полтавська державна аграрна академія : історичний нарис (1920–2010)» (2010) [574, с. 27, с. 37, с. 38].

Факт проведення колективних дослідів із метою випробування запропонованої системи землеробства І. Є. Овсинського, першочергово на дослідних полях та станціях (Полтавське дослідне поле, Плотянська дослідна станція), доведено у науковій статті О. І. Чекрізова, В. В. Гангур та І. П. Браженко [839].

Історичні аспекти становлення систем обробітку ґрунту в Україні, які завжди є найважливішою складовою розвитку сільськогосподарської дослідної справи, висвітлили у наукових роботах сучасні вчені-аграрії: І. Д. Примак, В. О. Єщенко, Ю. П. Манько [714], М. В. Войтовик [634], В. М. Ткачук, Л. В. Центило [635], Н. П. Коваленко [294], [295], В. Ф. Сайко, А. П. Малієнко [752] та ін.

Функціонування колгоспної дослідної справи характеризують питання організації впровадження наукових розробок, ураховуючи галузевий аспект сільського господарства, зокрема рослинництва (рільництво, землеробство) і тваринництва та відповідно до спеціалізації краю. Щодо організації впровадження сільськогосподарських знань у галузі бджільництва, то слід зазначити, що протягом останніх кількох десятиріч питання розвитку бджільництва актуально розглядалися в наукових працях Л. І. Боднарчука та Т. Д. Соломахи [42], В. П. Поліщука [577], В. Т. Скуратівського [768], [769], Ю. В. Суперсон [796].

Світові здобутки вітчизняної аграрної науки стосовно бортництва – першооснови на шляху до становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань [114], [76]. Становленню та розвитку бджільництва на наукових засадах присвячені праці І. С. Бородай [45], Г. Л. Боднарчука [38], [37], Н. М. Демиденко [185], О. В. Капралюк [285]. Автори акцентували увагу на різних факторах розвитку цієї галузі, проте не ставили за мету комплексно дослідити розвиток бджільництва в системі колгоспної дослідної справи 30–50-х років ХХ ст.

Досягнення вітчизняної буряківничої галузі означеного періоду висвітлювалися в інформаційному аспекті в наукових публікаціях довідкового характеру [450], [50], [728], [49], наукових працях В. А. Вергунова [120], Р. В. Євтушика [233], Л. О. Лісневич [410], М. В. Роїка [727], О. Є. Тарабріна [799].

Діяльність Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву (1936–1941), координатора на союзному і республіканському рівнях роботи хат-лабораторій стала предметом наукових пошуків В. А. Вергунова [83], [122, с. 55–57], [106], висвітлювалася в бібліографічному покажчику, присвяченому професору Н. А. Федоровій, відомій вченій у галузі рослинництва [697, с. 49–50].

Регіональний аспект роботи хат-лабораторій на прикладі Сумщини розкриває наукове видання авторського колективу В. М. Кабанець, М. П. Бондаренко, М. Т. Собко, Ю. І. Складенко (2010) [786, с. 23–24]. Видання відмічає роботу хат-лабораторій у регіоні під керівництвом Сумської

сільськогосподарської дослідної станції; відновлення досліджень з агрохімії у 1926 р., що попередньо проводились упродовж 1913–1918 рр.; відродження у 1925 р. мережі колективних дослідів, які ставились у 1915–1916 рр. та закладання нових [277]. Досліджуючи популяризаторську функцію діяльності хат-лабораторій через періодичні видання було виявлено роботи, присвячені вивченню сільськогосподарської періодики з означеної проблематики [471], [13], [766]. Однак інформація наведена в цих працях, здебільшого є констатуючою або фрагментарною.

Упродовж 2003–2019 рр. проблеми становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи стосовно й організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України у другій половині XIX–першій половині XX ст., автором монографії опубліковано у 64-х наукових працях: у 2010 р. книга «Історія Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927)» (у співавторстві) [358]; 2 збірники документів і матеріалів: у 2006 р. «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.). До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук» [765] та у 2016 р. «Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках» [361]; 21 стаття у наукових фахових виданнях України [312], [321], [310], [306], [318], [307], [354], [319], [308], [323], [350], [324], [351], [326], [329], [328], [337], [303], [316], [302], [352]; 1 стаття у виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз даних [330]; 5 статей у зарубіжних наукових фахових виданнях [333], [336], [356], [305] [353]; 7 статей, які додатково відображають наукові результати дослідження [344], [345], [311], [309], [335], [346], [325]; 27 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій [317], [332], [339], [304], [355], [298], [349], [320], [296], [357], [348], [315], [340], [334], [342], [343], [322], [341], [301], [327], [299], [297], [331], [338] [313], [314], [300].

Отже, в останні роки сформувалась оновлена історіографічна база, що включає в себе видання з історії НААН, аграрної науки, окремих її галузей, які дають змогу глибше розуміти основні етапи становлення та розвитку галузевого дослідництва на тлі соціально-економічного, політичного життя суспільства, зміни наукових поглядів тощо. В останньому десятиріччі переважають друковані праці з вивчення історії наукових основ окремих галузей сільського господарства, діяльності їхніх науково-організаційних осередків та з висвітлення творчого життя і професійної діяльності видатних учених-аграріїв.

На сьогодні немає жодної комплексної наукової роботи, яка б надавала оцінку й достатньою мірою відтворювала систему організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини XIX – першої половини XX ст. та роль управління сільськогосподарською дослідною справою в Україні, в комплексі оцінювала б підґрунтя для виникнення та функціонування колгоспної дослідної справи у 30–50-х років XX ст. як альтернативи сільськогосподарській дослідній справі та

розглядала розбудову колективного дослідництва окремих вчених-аграріїв – як теоретиків, так і практиків. Проаналізовані наукові публікації не відображають повною мірою історичного поступу колективного дослідництва в межах розвитку аграрної науки в досліджуваній період, а узагальнюючі наукові праці не містять системного огляду організаційних основ і методики наукового забезпечення сільського господарства України. Все вищезазначене дає підстави для вирішення актуального наукового завдання – дослідити систему організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX–50-ті роки XX ст.).

1.2. Характеристика використаних джерел

Джерельна база даного дослідження сприяє історичному пізнанню означеної тематики. Представлена проблематика опрацьовувалася на підставі великого масиву джерел, які містять оптимальну інформацію про історичний процес і впорядковані за групами: архівні матеріали; збірники документів (у т. ч. упорядковані працівниками ННСГБ НААН); опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових установ і закладів вищої освіти, громадських організацій; наукові праці учених-аграріїв; біо- та бібліографічні та тематичні покажчики; довідкові й енциклопедичні видання; періодичні видання; збірники наукових праць, в яких висвітлено результати наукових пошуків вчених у галузі сільського господарства досліджуваного періоду.

Першочергового значення надавали пошуку архівних документів як джерел дослідження організаційних аспектів впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX – перша половина XX ст.), адже вони за своєю змістовністю мають перевагу перед іншими джерелами авторського дослідження. Так, основні складові використаної джерельної бази – це інформаційні ресурси з фондів ЦДА-ВО України, ЦДАГО України, Архіву Президії НАН України, Державного архіву Сумської області, Архіву Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, Наукового архіву ННЦ «Інститут землеробства НААН».

Першочергово зосереджено увагу на документах фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДА-ВО України), які потребують детальнішої характеристики. Насамперед, у фонді 1 «Верховна Рада України (1917–2002 рр.)» вміщено протокольні документи секретаріату ВУЦВК, м. Київ, м. Харків, м. Чернігів; ВУЦВК Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів м. Київ, м. Харків; ЦВК Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, УРСР (ЦРК УРСР) м. Київ; Верховна Рада УРСР, м. Київ, а саме: накази, листування, резолюції, розпорядження, доповідні записки та ін. Ці матеріали регламентували державні рішення щодо розвитку вітчизняного галузевого

дослідництва під впливом соціально-політичних та економічних чинників забезпечення сільського господарства, а також низки важливих історичних подій у житті країни [694], [495], [649].

Цінну інформацію отримано завдяки матеріалам фонду 2 «Кабінет Міністрів України (1918–1999 рр.)», зокрема постановам, протоколам засідань РНК УРСР, довідкам, наказам, рішенням, матеріалам щодо діяльності науково-дослідних установ аграрного спрямування та вирішення галузевих справ у межах колгоспів. Вони спряли окресленню основних аграрних виробничих проблем задля їх вирішення за допомогою впровадження новітніх наукових знань у галузеве дослідництво упродовж другої половини 30-х років [607], [608], [609], [600], [204], [603], [602], [604], а також другої половини 40–50-х років ХХ ст. [720], [488].

Суттєвий комплекс документів знайдено у фонді 27 «Міністерство сільського господарства УРСР, м. Київ (1919–1991 рр.)». Ці матеріали фактично становлять основу висвітлення широкого кола досліджуваних питань. Вони дали змогу відтворити етапи державного регулювання сільськогосподарської дослідної справи України у 20–50-х роках ХХ ст. та відстежити діяльність науково-дослідних установ з урахуванням потреб галузевого дослідництва, зокрема колгоспної дослідної справи, та особливості впровадження галузевих наукових розробок [497], [726], [688]. Серед різноманіття документів зберігаються циркуляри (обіжники), розпорядження НКЗС та його Колегії, довідки, звіти управлінських, наукових, дослідницьких структур, накази, листування з регіональними земельними органами з питань розвитку всіх галузей сільського господарства та підвищення його продуктивності. Авторкою виявлено аналітичні документи щодо відображення земельної політики радянської влади, стану аграрної науки та вирішення виробничих питань, потреби у розгортанні науково-дослідної діяльності в галузях сільського господарства (грунтознавство, рослинництво, тваринництво, землевпорядження, механізація), впровадження результатів наукових розробок у сільськогосподарське виробництво. Зокрема, знайдено документи, які відображають результати спільної дослідної роботи хат-лабораторій під керівництвом УНДІСОЗ із питань агрогрунтознавства, обробітку ґрунтів, їх картографування тощо. Матеріали цього фонду сприяли також вивченню наукової допомоги колгоспам, справи пропаганди та впровадження наукових досягнень науки та передового досвіду в сільському господарстві, організації розвитку дослідництва у різних галузях у межах колгоспів у 40–50-х роках ХХ ст. [482], [484], [202], [147], [487], [201], [508], [485], [196], [197], [494], [591], [489]. Значний масив документів сприяв з'ясуванню питання впровадження в УРСР у 50-х роках ХХ ст. системи обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева та зафіксував отримані результати досліджень [380], [486], [458], [783], [459], [200], а також дозволив висвітлити роботу колгоспних дослідних станцій в Україні, створених з цією метою у 1954–1955 рр. [189]. Таким чином,

сукупність документів з фонду 27 «Міністерство сільського господарства УРСР, м. Київ (1919–1991 рр.)» надав можливість реконструювати певні етапи організації впровадження наукових розробок у аграрну сферу республіки упродовж 20–50-х років ХХ ст.

Матеріали фонду 166 «Міністерство освіти і науки України» як органу системи виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти і науки у вигляді положень та інших документів розкривають співпрацю СГНКУ НКЗС, НКР НКЗС і Наркомосу в 20-х роках минулого століття з питань врегулювання науково-освітньої діяльності й інформацію про окремих представників НКО [192], [578], [145], [211], [193], [594], [595], [693], [814], [611], [191], [581], [582], [809].

Матеріали фонду 1055 «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (ВАСГН), м. Харків (1931–1934 рр.)» представлені офіційними державними та партійними документами, зокрема відомства НКЗС УСРР та його Колегії, ВАСГНІЛ, Президії ВУАСГН тощо [782], [400], [674], [457], [633], [695]. Здебільшого це звітні матеріали мережі НДУ, протоколи, інструкції й акти обстежень тощо, що розкривають перебіг подій процесу становлення академізації сільськогосподарської дослідної справи в Україні та її методологічного обґрунтування.

Документи фонду 1061 «Міністерство земельних справ Української Держави, м. Київ (1918 р.)» [205], [379], [402], [491], [781] стали в нагоді при визначенні стану дослідництва в період виборювання української державності.

Поряд з різними документами цінним наповненням фонду 1230 «Сільськогосподарський науковий комітет Народного комісаріату земельних справ УРСР, м. Харків» вирізнено матеріали, які дали розуміння організаційних аспектів заснування та розгортання діяльності СГНКУ упродовж 1919–1927 рр., його управлінських функцій сільськогосподарською наукою і дослідною справою, наукової роботи структурних підрозділів (секцій, бюро, комісій) та планів вирішення нагальних проблем окремих галузей, зокрема й колективного дослідництва [143], [194], [144]. Також до складу фонду увійшли окремі документи про НКР НКЗС УСРР, що працювала упродовж 1928–1930 рр. у часи переходу науково-організаційних засад сільськогосподарської дослідної справи від регіонального до централізованого рівня, трансформації сільськогосподарського виробництва від приватновласницького, індивідуального селянського господарювання до колективних форм ведення господарства. У цей час створюється переважна кількість науково-дослідних інститутів, які відіграли вагомий роль в умовах державного планування, започаткованого у період згорання нової економічної політики наприкінці 1920-х років [406], [584], [142].

Документне наповнення фонду 4759 «Український науково-дослідний інститут агрохімії і ґрунтознавства Наркомату землеробства УРСР, м. Київ» відображає інформацію щодо розвитку дослідної справи в колективному

господарстві у середині 30-х років минулого століття і сприяє розумінню процесу розгортання вітчизняної колгоспної дослідної справи через спільну роботу науково-дослідних інститутів і хат-лабораторій за рахунок сумісної наукової тематики з вирішення різних галузевих проблем. Приміром, знайдено інформацію про Київський філіал Українського НДІ агрохімії і ґрунтознавства [665, арк. 3], [290, арк. 11]. Виконувалися державні наукові тематики: «Класифікація опідзолених та реграданих ґрунтів» (1936 р., керівник – Н. В. Вернандер) під егідою Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства, «Методичне керівництво УНДІ-СОЗ дослідною роботою хат-лабораторій з питань вивчення ефективності добрив» (1935 р., керівник – К. А. Савицький), про що свідчать відповідні звіти [131], [748].

Отже, документи ЦДАВО України виявилися суттєвим інформаційним підґрунтям, який є важливим з точки зору управління сільськогосподарською дослідною справою ряду керівних структур НКЗС УСРР досліджуваного періоду, заснування науково-дослідних установ та ведення колективного дослідництва. Проаналізований масив документів сприяв розумінню та висвітленню питань щодо керівництва сільськогосподарською дослідною справою України у 20 – 50-х роках минулого століття, адже координацію з організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України здійснювали: Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України НКЗС УСРР (1918–1927), Науково-Консультаційна рада (Наукова рада) НКЗС УСРР (1927–1930), Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935), Сектор наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗС (1935–1945), Відділ сільськогосподарських наук АН УСРР (1945–1956). Тому у процесі дослідження першочергову увагу зосередили на документах і матеріалах, що регламентували діяльність з організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України означеного періоду; щодо погодження питань стосовно скликання наукових форумів – з'їздів, нарад, конференцій, курсів, які планували і проводили науково-дослідні установи. У цілому вони сприяли ознайомленню з результатами наукових досліджень і висновками щодо впровадження наукових розробок у сільське виробництво. Надзвичайно важливими в контексті даного дослідження виявилися регламентуючі галузеву дослідницьку діяльність документи: накази, постанови, протокольні рішення СГНКУ, НКР НКЗС, ВУСГН, Сектору НДУ НКЗС, Відділу сільськогосподарських наук АН УСРР, які стосувалися питань розгортання та узаконення діяльності щодо системного впровадження наукових розробок у вітчизняне сільське господарство.

У процесі дослідження використано інформаційний масив Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Інформаційний матеріал фонду 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918-1991)» використовувався

при вивченні аграрної державної політики, удосконалення організаційної структури сільськогосподарської дослідної справи, колгоспного дослідництва у другій половині 30 – 40-х років ХХ ст. [404], [405], [576], [403], [199], [141].

Для дослідження становили цінність окремі документи Архіву Президії Національної академії наук України (далі – Архів Президії НАН України). Документи фонду 251 «Президія НАНУ» (1918–2018) стали в нагоді при з'ясуванні специфіки науково-методичного керівництва галузевою наукою та її координування Відділом сільськогосподарських наук АН УРСР на чолі з академіком М. М. Гришком із 1945 р. Віднайдені документи віддзеркалюють організаційний вплив керуючого органу на розвиток галузевої науки в другій половині 40-х–першій половині 50-х років минулого століття при відновленні народного господарства після закінчення німецько-радянської війни [652], [598], [268], [270], [689].

Документи Державного архіву Сумської області, а саме фонду Р–2891, дали змогу ознайомитися з низкою робіт контрольно-насінневих лабораторій відповідно до визначених окупаційною владою завдань: інструктаж державних і громадських господарств, хат-лабораторій, робітників складів, перевірка охорони насіння, аналіз насіння органами Держконтролю, перевірка дотримання стандартів та ін. Вони дають уявлення про функціонування хат-лабораторій під час окупації відповідно до німецького реформування аграрної галузі в межах державних дворів під керівництвом науково-дослідних установ, зокрема контрольно-насінневих лабораторій [672].

Науковий доробок Українського НДІ соціалістичного землеробства (м. Київ) щодо чергування сільськогосподарських культур, обробітку ґрунту, внесення добрив тощо переглянуто в Науковому архіві ННЦ «Інститут землеробства НААН» [272, арк. 1], [273, арк. 3].

Дослідники найчастіше послуговуються архівними фондами вищих навчальних закладів аграрного спрямування для пошуку інформації про відомих вчених і працівників освіти, причетних до організації вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та галузевої освіти. Дане дослідження вміщує інформацію з Архіву Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва, зокрема з фонду Р-1148 – особова справа з відомостями про вченого-грунтознавця Олексія Никаноровича Соколовського [547].

Специфіка і значення періодичних видань, що також були джерелом пошуку, полягали в тому, що вони оперативно висвітлювали наукові здобутки вчених. Автором опрацьовано велику кількість наукових і науково-популярних праць, що їх широко використовували виробники сільськогосподарської продукції. При цьому важливу роль у репрезентації наукових знань, впровадженні їх у виробництво відігравали спеціальні відділи в структурі науково-дослідних сільськогосподарських станцій, діяльність

яких відображалася на сторінках фахових періодичних видань. Так, при проведенні дослідження опрацьовано наукові журнали і періодичні видання, які висвітлювали специфіку найактуальніших питань теорії і методології організації впровадження наукових розробок і технологій сільськогосподарської галузі для потреб аграрного виробництва. Так, результати з означеної тематики наукових досліджень публікувались у друкованих періодичних виданнях: «Агроном», «Бджільництво», «Біологія в школі», «Буряківництво», «Вестник сельскохозяйственной литературы», «Вісник метеорології та гідрології», «Вісник сільськогосподарської науки», «Защита растений», «За мичуринское плодоводство», «За Сталинский урожай», «Здвинский колхозник», «Земельник», «Зернове господарство», «Климат и погода», «Колхозное опытничество», «Колхозный бригадир», «Комсомольский работник», «Коммунист Украины», «Коневодство», «Льон і коноплі», «На допомогу хатам-лабораторіям», «Наука и передовой опыт в сельском хозяйстве», «Опыт науки и передовиков полеводства», «Пасічник», «Плодоовощное хозяйство», «Природа», «Сад та город», «Свекловичное полеводство», «Селекция и семеноводство», «Сельскохозяйственная газета», «Семеноводство», «Сільське господарство України», «Сільськогосподарська дослідна справа», «Советский музей», «Советский хлопок», «Соціалістична культура», «Український агроном», «Хата-лабораторія», «Химизация социалистического земледелия», «Яровизация растений», «Яровизация», «Bulletin of the Atonic Scientists» тощо.

Окрему групу джерел формують довідники: «Справочник по сельскохозяйственным опытным учреждениям России» (1912), «Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия» (1927), «Сельскохозяйственный словарь справочник» (1936), «Сельскохозяйственная энциклопедия» (1938), «Сельскохозяйственная энциклопедия» (1940), «Малая советская энциклопедия» (1947), «Колгоспна виробнича енциклопедія» (1950), «Сельскохозяйственная энциклопедия» (1955), «Колхозная производственная энциклопедия» (1950), «Колхозная производственная энциклопедия» (1956), «Сельскохозяйственная энциклопедия» (1974), «Енциклопедія сучасної України» (2004); звіти: Н. К. Недокучаєва, Л. Н. Поповой; підручники або курси лекцій, підготовлені й опубліковані за результатами наукових пошуків учених-аграріїв – В. В. Вінера, Н. К. Недокучаєва, О. К. Філіповського тощо. Слід зазначити, що праці фахівців 20-х рр. ХХ ст. відзначаються змістовним і конкретним висвітленням процесу розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва.

До джерел інформації належать біобібліографічні покажчики наукових праць окремих учених (П. В. Будріна, Н. А. Федорової), діяльність яких була пов'язана з науково-дослідною справою в галузі сільського господарства досліджуваного періоду, а також бібліографічні покажчики, присвячені вивченню сільськогосподарської періодики, які торкалися означеної проблематики.

Ці видання містять не лише бібліографічні описи опублікованих, що важливо, але і являють собою досить змістовний матеріал щодо багатьох напрямів наукової діяльності вчених, впливу на становлення та розвиток сільськогосподарської науки. Для висвітлення теми монографії важливими джерелами стали праці ідеологів, теоретиків, методологів і практиків колгоспної дослідної справи. Прагнення до колективного дослідництва на вимогу часу мало вирішальний вплив на розвиток сільського господарства доколгоспного села, розгортання науково-дослідної діяльності, організації мережі наукових установ і навчальних закладів, а також втілення у життя нової для українських земель форми господарювання на селі через його суцільну колективізацію. Зокрема, вивчалися праці українських політичних, державних, сільськогосподарських діячів: М. І. Вавилова, В. Р. Вільямса, Д. Ю. Камищенко, Т. Д. Лисенка, Т. С. Мальцева, І. В. Мічуріна, П. П. Постишева, В. М. Румянцева та ін.

Нині у дослідників є можливість використовувати інформаційні технології для глибшого й детальнішого вивчення різних напрямів та аспектів галузевого колективного експериментаторства. Такий формат передбачає використання офіційних вебсайтів галузевих інститутів та установ, а також багатьох інших інформаційних вебресурсів у мережі Інтернет. Зокрема, вони дали змогу авторці аналізувати та порівнювати дані з багатьох джерел інформації незалежно від їх формату та місця розташування для динамічнішої та продуктивнішої роботи при використанні їх у сучасних дослідженнях та подальших наукових розвідках.

Опрацьовано і залучено при написанні монографії матеріали 12 збірників архівних документів, підготовлених співробітниками Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН упродовж 2006–2018 р. на основі джерелознавчої бази архівів ЦДАВО України, ЦДАГО України, Президії НАН України. Вони укладені відповідно до тематик НДР установи і простежують різні історичні періоди існування галузевої науки в Україні з метою формування незаангажованого й об'єктивного сприйняття подій і фактів еволюції галузевої наукової думки із широким персоніфікованим наповненням щодо реального внеску. Враховуючи хронологічний принцип у викладенні історії досліджуваної проблеми, слід згадати збірник «Організація науково-освітнього забезпечення аграрної галузі у роки Української революції (1917–1921)» [541]. Укладачами віднайдено та впорядковано документальний комплекс, що відтворює діяльність державних структур, наукових установ і освітніх закладів щодо розвитку галузевого дослідництва на основі вищевказаних фондів.

Значний інтерес становив збірник «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927)» [765], як перша спроба у вітчизняній історіографії мовою першоджерел об'єктивно відтворити історію функціонування СГНКУ впродовж 1918–1927 рр. – прообразу сучасної Національної академії аграрних наук України.

Продовжувачем наукових і практичних напрацювань СГНКУ стала Науково-консультаційна Рада при НКЗС, про що вперше в історії комплексно документально викладено у збірнику документів «Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.)» [506]. Він розкриває діяльність майже невідомої раніше колегіальної інституції при НКЗС УСРР і наповнений документальним підтвердженням проведеної роботи щодо інститутизації галузевого дослідництва, яка за своєю суттю зберігається певною мірою й донині. Окремі статті та офіційні документи стосуються внеску вчених-аграріїв, причетних до діяльності дорадчого органу в питаннях з управління аграрним виробництвом, зокрема В. М. Румянцева [812], [684], [688].

Наступний збірник «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935)» [163], відображає етапи становлення академічного процесу у функціонуванні вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, містить цінні документальні матеріали щодо організаційних аспектів заснування та розгортання діяльності ВУАСГН, а також розкриває роль української академічної науки у відновленні народного господарства після Другої світової війни.

Ґрунтознавству – одній з перших наук, що сприяла становленню та розвитку сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань, присвячена перша частина збірки матеріалів «Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)» [2], згодом була надрукована друга частина «Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.)» [6], а потім і завершальна частина збірки «Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)» [3]. У всіх трьох збірках акцентовано увагу на помітних здобутках українських вчених-аграріїв у період політичних репресій та окремих аспектах проведення колективного дослідництва.

Наступна збірка «Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках», матеріали якої знайшли відображення в монографії, висвітлює організацію наукового забезпечення сільського господарства УРСР у роки радянсько-німецької війни [764], зокрема й для потреб окупаційної влади. Пошуки у ЦДАВО України виявили стан вітчизняної галузевої науки у воєнні роки. З'ясовано, що вона зазнала великих втрат, але наукові дослідження проводилися як в евакуації, так і на окупованій ворогом території. Завдяки зусиллям українських вчених, зокрема щодо збереження та розмноження елітного насіння сільськогосподарських культур, племінних тварин тощо, прискорилися темпи відновлення зруйнованого у роки війни господарства. У цей період методичну координацію діяльності науково-дослідної мережі здійснював спеціальний Сектор науково-дослідних установ НКЗС УРСР.

Збірка «Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР/УРСР у 1935–1940 роках» [187] документно відтворює намагання

спрямувати розвиток дослідництва в межах колгоспної дослідної справи, відхиливши академічні принципи розвитку науки в Україні.

Історична площина визначеної теми монографії частково реконструйована у збірці «Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках» [361]. Документи й матеріали збірки відтворюють проблеми розвитку в добу функціонування колгоспної дослідної справи, починаючи з 30-х років ХХ ст. через проведення галузевих наукових досліджень у межах єдиної планової системи ведення народного господарства країни, потім передвоєнний період після формування організаційної структурованої координаційної вертикалі науки з метою контролю і перевірки діяльності дослідних установ, згодом воєнні, політичні й економічні процеси в країні, які внесли певні корективи щодо форм організації та управління галузевою наукою, і, нарешті, післявоєнний період у житті країни, який виявився своєрідним, неоднозначним і генеруючим у розбудові сільськогосподарського виробництва та його наукового потенціалу.

Збірник «Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках» підготовлений за матеріалами, що відтворюють історію ведення сільського господарства з погляду його наукового забезпечення у зазначений період. Документи ознайомлюють з пошуком ефективних форм ведення і розвитку сільського господарства стосовно до УРСР, його наукового забезпечення, що актуалізує питання всебічного вивчення історичного досвіду організації та діяльності НДУ, функціонування координаційних центрів, управління аграрною наукою [540].

Збірка «Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956)» висвітлює проблеми розвитку аграрної науки в системі установ АН УРСР і докладно, мовою першоджерел, висвітлює роль безпосередньо Академії в організації та керівництві науковими дослідженнями в галузі сільського господарства України й широкого впровадження їхніх результатів для потреб аграрного виробництва [149].

Отже, в монографії застосовано широкий комплекс опублікованих і неопублікованих документів із фондів Центральних державних архівів України, Архіву Президії НАН України, Державного архіву Сумської області, Архіву Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, Наукового архіву ННЦ «Інститут землеробства НААН». У процесі підготовки наукового видання опрацьовано 120 справ із 5 фондів ЦДАВО України. Стали в нагоді окремі архівні документи і матеріали зі збірників: «Організація науково-освітнього забезпечення аграрної галузі у роки Української революції (1917–1921)», «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927)», «Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.)», «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935)», «Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)» (ч. 1), «Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.)» (ч. 2), «Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)»

(ч. 3), «Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках», «Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР/УРСР у 1935–1940 роках», «Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках», «Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках», «Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956)». У цілому в процесі дослідження теми використано 165 документів з шести архівів України та низку маловідомих матеріалів періодичних видань, що сприяло формулюванню розлогіх висновків і узагальнень стосовно становлення та розвитку системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX – 50-ті роки XX ст.), а також особистому розумінню багатьох подій і явищ, об'єктивності в оцінці творчого внеску вчених і управлінських структур у становлення колективного дослідництва.

Таким чином, використання різноманітних груп джерел, їх критичний аналіз і осмислення сприяли відтворенню основних складових дорадянського історичного періоду, радянського бачення і процесу відтворення сучасних поглядів вітчизняних істориків та істориків науки у становленні й розвитку системи організації впровадження наукових розробок у сільському господарстві на території України другої половини XIX – першої половини XX століть.

1.3. Методологічна основа наукового дослідження

Методологічні та історіографічні аспекти розвитку сільськогосподарської дослідної справи з проблеми впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в Україні на сьогодні практично не розроблені через незначну кількість історіографічних досліджень з даного питання. Незважаючи на це, історіографічний аспект питання можна простежити в наукових працях, що певною мірою або й дотично відображають різні площини становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи.

Сформовані емпіричні та теоретичні рівні пізнання різняться за ступенем значимості в них чуттєвого та раціонального моментів, адже цікавить відпрацювання досконалого судження про об'єкт (всебічність, глибина, повнота, осягнення), способи викладення знань, характеристика основних методів. У процесі наукового пізнання здобуваються знання, відбувається мислення разом із логічним міркуванням, формується сприйняття приходять поняття, суджень, умовивід [59, с. 31–34]. Г. Т. Бокль, англійський історик і соціолог, влучно сформував вислів щодо складності процесу отримання знань. «Знання – не інертний, пасивний відвідувач, який приходять до нас хочемо ми цього чи ні; його потрібно шукати, перше ніж воно стане нашим; воно – результат великої праці» [725, с. 101].

Отже, на початковому етапі роботи як метод наукового пізнання застосовано спостереження, а також логіку у процесі пізнавальної, розумової діяльності. На емпіричному рівні за допомогою методу спостереження, впорядкованої системи фіксування та сприйняття властивостей і зв'язків досліджуваного об'єкта в природних умовах відбувається цілеспрямоване сприйняття даних про об'єкт пізнання, отримане за допомогою уявлень і сприймань. При дослідженні процесу розвитку сільськогосподарської дослідної справи на території України впродовж другої половини XIX – першої половини XX століть було знайдено, відібрано для використання потрібний фактичний матеріал, який у подальшому пояснено з позицій сучасної науки, розкрито його пізнавальне, практичне значення. На підставі методу наукового пізнання визначено першочергові основоположні завдання дослідження, на яких ґрунтуються результати наукової діяльності. За його сприяння встановлено зв'язок між суб'єктом пізнання (дослідником) та способами, прийомами, засобами, за рахунок яких відбувався пізнавальний процес. Основоположну роль методу при проведенні наукового дослідження зауважували багато вчених. Російський фізіолог І. П. Павлов (1849–1936) наголошував: «Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника. Вся справа в гарному методі. При гарному методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних» [389, с. 73].

Вивчення загального історичного процесу, історії розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, становлення та розвитку системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство означеного періоду вимагало викладу наукових фактів у процесі наукового пізнання, що переросло у творчий процес. В його основі лежить задум, ідея, яка виникла при накопиченні наукових фактів у процесі дослідження, а також відображає поєднання істинних знань про дійсність та суб'єктивну мету її трансформації [59, с. 34]. У філософському розумінні її суті, це поява продуктивного людського мислення та форми відображення дійсності. Ідея, як форма мислення, відтворює об'єкт вивчення, а у вужчому розумінні й предмет, містить усвідомлення мети, перспективу пізнання, практичну трансформацію дійсності. Звідси важливого значення набуває історичне вивчення як об'єкта дослідження, так і становлення та розвитку знань про нього. Об'єктом даної наукової роботи став процес розвитку сільськогосподарської дослідної справи на вітчизняних землях упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст., на який, безперечно, вплинули основні соціально-політичні й економічні чинники наукового забезпечення сільського господарства, який досліджено на основі проведення цілісного історико-наукового аналізу доступних джерел та наявної літератури. В результаті узагальнено й осмислено умови появи первинних структурних форм дослідництва, що переформувались у колективний формат на

науковій основі. У контексті розвитку сільськогосподарської наукової думки як предмет досліджено становлення та розвиток системи впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва України на основі застосування різних форм діяльності й за рахунок відповідного управління та наукового забезпечення, сформульовано значення окремих складових наукового забезпечення сільського господарства України та розглянуто результати дослідження з погляду сьогодення як уроки задля оптимальної організації системи впровадження наукових напрацювань.

При розв'язанні поставлених завдань автором проведено пошуки методологічних основ дослідження за напрямками: ознайомлення з науковими працями відомих вчених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення галузевої науки; аналіз наукових праць відомих учених та тих, які одночасно із загальними аграрними проблемами досліджували вузькоспеціалізовані сільськогосподарські питання; узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали означену автором проблему; розгляд наукових праць іноземних учених і практиків.

Методологія складових системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України означеного періоду зумовлена специфікою об'єкта, предмета, мети та окреслених завдань, що в сукупності сприяло розгляду історії сільськогосподарської дослідної справи як суперечливого й об'єктивно обумовленого процесу, взаємозалежного від низки чинників (наукових, економічних, суспільно-політичних) ведення дослідництва, наявних організаційних форм діяльності на селі, впливу на процес управлінських функцій та існуючого наукового забезпечення галузі.

Для вирішення поставлених завдань як методологічну основу використано наукові праці з історії науки та розвитку наукового світогляду В. І. Вернадського [128, с. 51–52], [129, с. 38–39], [127], [130], які дають можливість сформулювати розуміння того, що чим глибше аналізувати досліджувані явища, тим більше вагомі й різнобічні результати можна отримати, а також при вирішенні наукових завдань розрізнити два типи наукових досліджень. Визначені ним теоретико-світоглядні принципи наукового пошуку є важливим методологічним підґрунтям у дослідженні сучасних природних і суспільних явищ, їх взаємодії в умовах прискорення науково-технічних перетворень, корінного якісного творення продуктивних сил людства, а також у дослідженнях стосовно сільського господарства – аграрної ланки економіки. Саме тут закони природи тісно переплітаються із соціально-економічними законами, споконвічними людськими традиціями і виробничими навиками до праці на землі. За В. І. Вернадським, саме умови зовнішнього середовища (суспільний устрій держави, організація освіти і викладання, науково-технічний прогрес тощо) впливають на науковий світогляд дослідника та його наукову діяльність.

Основоположний вплив на світоглядні й дослідницькі позиції автора мали праці істориків аграрної науки та відомих галузевих вчених, якими

вперше закладено фундамент загальних методологічних підходів до її вивчення. Нами враховано у дослідженні еволюційні засади розвитку аграрної науки, сільськогосподарської дослідної справи, викладені у працях радянських дослідників А. О. Вербіна, П. Н. Константинова, Н. К. Недокучаєва, Б. Н. Рожественського, В. І. Сазанова, О. К. Філіповського. В них історичний аспект розвитку науки та її наукового забезпечення викладено з урахуванням суспільних умов із відповідною політичною ідеологією.

Формуванню і засвоєнню методологічних засад у форматі сприйняття об'єкта дослідження глобально посприяли наукові роботи В. А. Вергунова, які заклали теоретико-методологічні підвалини розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні за рахунок визначення галузевого дослідництва як основи формування продовольчої безпеки держави. У цьому зв'язку ознайомились із результатами інших вітчизняних досліджень з історії аграрної науки сучасних вчених І. С. Бородай, Н. П. Коваленко, Н. Б. Щebetюк та ін., в яких через еволюційний підхід до вивчення її окремих галузей розглядаються нові незаангажовані напрями.

Для розуміння сутності еволюційного поступу науки і техніки стали в нагоді наукові праці Л. М. Бесова [31], [30], В. І. Онопрієнка [533]. Вони націлили на розуміння історії як процесу поступового розвитку суспільства, пов'язаного з піднесенням та удосконаленням його продуктивних сил, а обидві компоненти (наука і техніка) як бази для матеріального і духовного зростання суспільства [30].

Відмічаючи ступінь продуктивності дослідження проблеми, розуміємо, що це можливо за умови впевненості щодо застосування методологічних засад історичного пізнання. Руйнування радянського історіографічного простору із запровадженнями чіткими методологічними кліше посприяло плюралізму поглядів як основного здобутку української незалежності й допомогло в самостійних пошуках методологічних цілей. Отже, нині є потреба з'ясувати методологічні засади та підходи як основу реконструювання процесу доопрацювання і систематизування знань з історії організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини XIX – першої половини XX століть.

Першочергово заслуговують на увагу ті принципи й методи, які сформували підґрунтя для архітектоніки нашого дослідження. Із загальнонаукових принципів [503] для проведення роботи з історичного спрямування було застосовано такі – *історизму, об'єктивності, соціального підходу, термінологічний, системності, всебічності, когнітивний (пізнавальний), альтернативності, інформаційності, спадкоємності (наступності), ціннісного (вартісного) підходу*. Вони орієнтують дослідника на чітке ставлення до проблемних історичних фактів, джерел, методів вивчення та уможливають формування наукових висновків.

Важливе місце відведено *принципу історизму*, що дозволило прослідкувати динаміку історичних явищ як складових процесу становлення та

розвитку сільськогосподарської дослідної справив в Україні за рахунок застосування різних форм колективної сільськогосподарської діяльності на селі, а також безпосереднє виникнення колективного дослідництва в умовах планової економіки з домінуванням колгоспної системи, наявність її етапів розвитку, змісту їх наповнення на той чи інший момент часу.

Завдяки застосуванню *принципу об'єктивності* спиралися лише на реальні факти, які висвітлювали наукові праці та джерела того часу, не викривляючи їх і не пристосовуючи під задалегідь визначене бачення процесу іншими дослідниками. Різні аспекти вивчення й аналізу проблеми дослідження виявилися багатограними та суперечливими, а всі факти в сукупності, незалежно від особистого ставлення автора підтверджували існуючу думку чи спростовували. Цей принцип застосовано при розкритті багатьох складових дослідження. Так, відбір джерел з проблематики дослідження, які достатньо неупереджено висвітлюють науковість історичної думки у вигляді низки компонентів, адже аналіз історіографії питання не позбавлений елементів суб'єктивного сприйняття окремих праць. Також цей принцип стосується розкриття аспекту функціонування колгоспної дослідної справи на момент її існування в сільському господарстві України у 30–50-ті роки ХХ ст. Оскільки історичний процес містить об'єктивний і суб'єктивний аспекти, то розуміємо, що на об'єктивний історичний процес суттєво впливає суб'єктивний фактор (історична особа). У дослідженні на різних етапах становлення та розвитку системи впровадження наукових розробок в аграрній сфері визначено ряд причетних до цього особистостей. Адже досліджуване питання отримало розвиток завдяки зацікавленості та діяльності людей – як особистостей широкого масштабу, так і звичайних практиків. На думку М. В. Мандрик, принцип об'єктивності означає наступне: можливість спиратися на повноту історичних або історіографічних фактів; поглиблено досліджувати джерела; використовувати потрібну в кожному індивідуальному випадку кількість дослідницьких методів, тобто брати до уваги міждисциплінарні підходи [436].

Через застосування *принципу соціального підходу* було розглянуто історичний процес розвитку галузевого колективного дослідництва з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення до питання впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в Україні, форм їхнього вияву в суспільстві. Соціальний аналіз дозволив оцінити вплив соціальних факторів, прошарків населення на розвиток суспільного прогресу в сільському господарстві, їх відповідність національним і державним інтересам. Цей принцип має певну особливість: передбачаючи одночасне дотримання принципів об'єктивності та історизму дав змогу визначити науковість історичного дослідження та ідеологічну спрямованість оцінки історичного досвіду для аграрної практики.

Термінологічний принцип забезпечив аналіз та уточнення понятійного апарату щодо окремих термінів стосовно сільськогосподарської дослідної

справи. Спрогнозував вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, встановлення взаємозв'язку і їх підпорядкованість, місце в понятійному апараті теорії, на базі якої ґрунтується дослідження. Зокрема при застосуванні методів термінологічного аналізу та операціоналізації понять визначено такі терміни, як «колгоспна дослідна справа», «хата-лабораторія», «будинок сільськогосподарської культури», «колгоспна дослідна станція».

Колгоспна дослідна справа – це процес постановки колективних дослідів селянами на чолі із завідувачами хат-лабораторій в межах колгоспів та у тісному взаємозв'язку зі спеціалізованими НДІ чи профільними дослідними станціями з метою вирішення нагальних аграрних проблем на науковій основі, зокрема впровадження наукових розробок у різних галузях сільського господарства (рослинництва, тваринництва).

Хата-лабораторія – це хата (будинок), яка розташована у центрі села та облаштована відповідно до здійснювання сільськогосподарських галузевих завдань (у рослинництві, тваринництві) за спеціалізацією конкретного колгоспу, очолює та організовує постановку дослідів або виконання досліджень на колгоспних полях чи дослідних ділянках, складає і запроваджує певну методику виконання завдань, визначає комплекс заходів, націлених на вирішення поставлених завдань, планує свою діяльність і тісно співпрацює з правлінням колгоспу.

Будинок сільськогосподарської культури – великий будинок у центрі села із зовнішнім архітектурним оформленням, розташований на видному місці з гарно обсаженою декоративною рослинністю на прибудинковій території, належним під'їздом, присадибною ділянкою площею 1,5–2 га для дослідних цілей (випробування нових сільськогосподарських культур, дослідження застосування добрив тощо), стандартним внутрішнім виглядом (кімнатою-аудиторією, кімнатою-музеєм, кімнатою-лабораторією, бібліотекою з читальною залом, кімнатою для роботи гуртків) і планом роботи, включеним до плану виконання колгоспних завдань.

Колгоспна дослідна станція – це облаштований великий будинок на території села на кшталт будинку сільськогосподарської культури, який розташований на території колгоспу і створений з метою вирішення актуального на державному рівні завдання в кожному регіоні стосовно запровадження безвідвального обробітку ґрунту за використання творчого підходу.

Отже, нами досліджено еволюцію змістовності термінів «колгоспна дослідна справа», «хата-лабораторія», «будинок сільськогосподарської культури», «колгоспна дослідна станція» та уточнено значення цих дефініцій.

Принцип системності дозволив визначити стратегію науково-го пошуку, його формату (здійснити планування), з тим щоб дослідити перебіг процесів і явищ стосовно нашого дослідження – це розвиток

сільськогосподарської дослідної справи на території України впродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. на основі соціально-політичних і економічних чинників забезпечення сільського господарства. Із позицій системного підходу об'єкт виступає цілісним елементом і складається із частин, тому його розглянуто як систему. Структурні елементи аграрного колективного експериментаторства та його організаційних форм вивчалися нами у взаємозв'язку з іншими галузями знань, також з'ясовано вплив деяких напрямів аграрної науки на аналіз наукових проблем, спричинених історично обумовленими процесами. Цей принцип також націлює на багатофакторність історіографічного процесу та комплексне осмислення історичних знань. *Системно-структурний метод* дозволив розкрити явища історичної реальності у їх взаємозв'язку, як цілісний механізм з усіма основними деталями, і, водночас, на основі цього простежити структурні зміни, виявити їх сутність та еволюцію. Метод забезпечує системність всього дослідження, зумовлює не стільки загальність охоплення фактичного матеріалу, скільки структурну цілісність дослідження. Об'єктивність і системність підтримуються за рахунок принципу всебічності, який має на меті розгляд відповідної сукупності історіографічних джерел та враховує всілякі впливи на процес накопичення історичних знань.

Когнітивний (пізнавальний) принцип тісно пов'язаний із загально-філософською теорією і є методологічною базою історичної науки, який покладено в основу досліджуваної проблеми. Його використано, зокрема в частині вивчення внеску особистостей, які забезпечували розвиток організаційних форм задля впровадження наукових підходів в аграрній сфері та практичне втілення колективного дослідництва у період господарювання за системи планової економіки.

Принцип альтернативності визначив ступінь вірогідності виконання процесу дослідження на підставі аналізу об'єктивності та можливостей. Визнання історичної альтернативності дозволяє по-новому оцінити вектор нашої країни відносно сучасного розуміння питання системної організації впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва, виявити невикористані можливості у ході дослідження процесу чи явища, сформулювати уроки для врегулювання сучасної ситуації та на майбутнє.

В основі інформаційного підходу лежить *принцип інформаційності*, згідно з яким будь-який процес має інформаційну основу. Інформація є носієм змісту всіх процесів, що відбуваються у суспільстві. Суть інформаційного підходу, як загальнонаукового методу, полягає у вивченні об'єкта через найхарактерніші для нього інформаційні аспекти. У нашому дослідженні результативно застосовано пізнавальний потенціал інформаційної діяльності, що розглядається як сукупність процесів одержання, збирання, аналітико-синтетичної переробки, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації, яка використовується комунікаційними посередниками – соціальними інститутами або особами, які виконують посередницькі функції

між джерелом інформації (автором твору чи документом) та його споживачами. Для авторки монографії цього дослідження, як науковця, інформаційна діяльність є невід'ємною складовою творчого процесу, одним із важливих обов'язкових елементів наукового огляду літератури за темою дослідження, спостереження, теоретичного умовиводу, одним з основних засобів досягнення мети і завдань дієвого пошуку, забезпечення достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

Принцип спадкоємності (наступності), як передумова реалізації поставлених завдань щодо з'ясування історіографії означеної проблеми, став містком між новими знаннями та науковими надбаннями попередників, а також допоміг уникнути суб'єктивізму при оцінюванні історіографічного процесу. Принцип ціннісного (вартісного) підходу скеровував на пошук і вияв ідей, положень і уявлень в історичному міркуванні, які не втратили свого значення для сучасного і майбутнього розвитку.

З метою максимально цілісної уяви про обрану проблематику на основі застосування загальних методологічних принципів в історичному пізнанні було залучено й інші методи дослідження, як теоретично обґрунтовані способи пізнання. Їх вибір безпосередньо залежав від характеру дослідницької роботи, її завдань і предмета. Нами було взято до уваги методи історичного дослідження, які у фаховій літературі поділяються на три категорії: загальнонаукові, власне історичні та спеціальні [503].

Історичний метод із категорії загальнонаукових та хронологічний із категорії власне наукових сприяли вивченню становлення та розвитку об'єктів дослідження, як єдиного цілого, та викладу проаналізованого матеріалу в хронологічній послідовності, що репрезентує в першу чергу зміст наукової роботи. *Логічний метод*, із категорії загальнонаукових, спроєктував весь процес дослідження у теоретичній формі закономірностей від абстрактного до конкретного, він посприяв розумінню в системі понять, акцентуючи увагу на основному, головному, суттєвому, необхідному та закономірному. За допомогою цього відображено основні етапи історичного розвитку сільськогосподарської дослідної справи, її якісні зміни і окремі сторони. Логічна форма відображає суттєві моменти історичного процесу й тому необхідна для вивчення й розуміння об'єкту пізнання. Таким чином, теорія предмету – системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини ХІХ – першої половини ХХ століть за рахунок функціонування різних форм колективної діяльності на вітчизняних землях, процесів управління сільськогосподарською дослідною справою, персоніфікованого внеску причетних особистостей у справу розбудови колгоспної дослідної справи у 20 – 50-х роках ХХ ст. є джерелом розуміння його історії, а дослідження історії, в свою чергу, збагачує теорію і сприяє її розвитку. Діалектика логічного й історичного є одним з основних методів, принципів сучасної філософії та методології науки.

Методом класифікації було впорядковано загальні й особливі завдання у веденні колективного дослідництва на різних етапах розвитку за галузями сільськогосподарської науки, тобто впровадження наукових розробок у галузі рослинництва (рільництва, землеробства), тваринництва. У процесі дослідження ряд історичних методів дослідження сприяв формуванню виявленого потоку інформаційного матеріалу відносно питання впровадження результатів наукової діяльності дослідництва в контексті розвитку сільськогосподарської дослідної справи на вітчизняних землях. *Синхронний метод* дозволив одночасно з усвідомленням і дослідженням предмета даної розвідки вивчити події, що відбувалися у суспільному житті упродовж означеного часу. *Метод періодизації (діахронний метод)* використано нами для визначення основних етапів розвитку дослідної справи, розмежування окремих періодів і виявлення якісних змін, які відбувалися протягом цих етапів і періодів, та пропонування періодизацій: 1) державного регулювання з впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва в розглядуваному періоді та 2) розвитку колгоспної дослідної справи шляхом запровадження організаційних форм діяльності в умовах колективних господарств.

Порівняльно-історичний метод (компаративний аналіз) полягає у порівнянні виявленого загального й особливого, а також у з'ясуванні причин цих подібностей і відмінностей, змін, зіставленні рівнів розвитку досліджуваного об'єкта, визначенні тенденції розвитку. За допомогою порівняльно-історичного методу цілеспрямовано розкрито причини, наслідки та закономірності розвитку сільськогосподарської дослідної справи на теренах вітчизняних земель упродовж означеного періоду, основні тенденції організації галузевого колективного дослідництва з метою впровадження результатів експериментаторства для потреб вітчизняного аграрного виробництва, сформовано висновки про домінування певних бачень розвитку наукового забезпечення сільського господарства.

Застосування проблемно-хронологічного методу розмежувало цілісну тему роботи на низку вузьких проблем, кожна з яких розглядала в хронологічній послідовності. Приміром, становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи від зародження до появи колгоспної дослідної справи за рахунок виокремлення структурних форматів організації сільськогосподарської діяльності на селі у вигляді первинних структурних форм масового дослідництва для потреб селянського господарювання, колективних дослідів, дослідних полів і станцій, відділів застосування при науково-дослідних установах. Розглянуто у вигляді складових як одне ціле проблему запровадження організаційних форм діяльності в умовах колективного ведення господарства – будинків селянина, хат-лабораторій, Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву як координатора дослідної роботи хат-лабораторій в УРСР/СРСР, будинків сільськогосподарської культури, колгоспних дослідних станцій. Особливою

проблемою дослідження можна вважати аспект управління сільськогосподарською дослідною справою України у другій половині XIX – першій половині XX ст., який представлений сукупністю розглянутих результатів діяльності з координування дослідного процесу головними відомчими установами галузевого спрямування. Як самостійну розвідку можна виокремити внесок у розвиток колгоспної дослідної справи низки видатних особистостей галузевої науки і державних діячів з питань ідеології, теорії, методології і практики. Історичний розвиток наукових поглядів щодо обробітку ґрунту в землеробстві України у XIX – першій половині XX ст. також можливо розглядати окремим блоком для опрацювання.

Використання *ретроспективного методу (історичного моделювання)* сприяло аналізу подій минулого, що зафіксовані у широкій галузевій літературній спадщині, яка збереглися до нинішнього часу, для реконструкції на їх основі явищ минулого. Таким чином, було реконструйовано процес розвитку сільськогосподарської дослідної справи шляхом визначення форматів дослідництва через розгляд процесу впровадження наукових досягнень у вітчизняне сільське господарство упродовж визначеного століття.

Виявилось доцільним використання *методу історіографічного аналізу та синтезу*, завдяки якому нами оцінено науковий доробок вчених у порівнянні з отриманими ними результатами, що сприяло повноті опрацювання теми. Наслідком застосування цього методу стало з'ясування результатів досліджень радянських, пострадянських та іноземних вчених, персоніфіковано їхній внесок у розробку досліджуваної проблеми та збагачення джерельної бази наукового пошуку.

Як додаткові у дослідженні історично-аграрного спрямування використано спеціальні методи. *Метод статистики*, у пристосуванні до вивчення окремих аспектів історії дав змогу упорядкувати, згрупувати, частково підрахувати й узагальнити історичні факти. Його застосування виявило інформацію з підсумків обстежень колгоспів по УСРР/УРСР у 30-х роках XX ст. у динаміці, довідкових відомостей з питань агротехніки і тваринництва в умовах колективних господарств, посібних матеріалів для різних господарських обрахунків тощо на основі статистичних збірників і довідкових матеріалів у республіканському і союзному вимірі, укладених за документами Російського державного архіву економіки [757], [758], [545]; повідомлення про роботу колгоспів, продуктивність і використання праці упродовж другої п'ятирічки в СРСР (1933–1937) за статистичними даними [367], [686]. *Моніторинг* застосовували як постійне відстеження у галузевій сфері наукових розвідок з вивчення об'єкта і предмета дослідження. *Метод контент-моніторингу* став у нагоді в контексті вирішення завдання систематичного відстежування тенденцій і суспільних процесів, явищ у постійно оновлюваному мережевому інформаційному середовищі. *Контент-аналіз* у межах дослідження інформаційних потоків передбачив аналіз масиву текстових документів, результатів моніторингу інформаційного простору [555].

При написанні монографії широко використано *біографічний метод* для доповнення інтелектуальних біографій вчених. Цей метод має між-дисциплінарно-інтегративний характер, оскільки його теоретико-методологічно обґрунтовано та науково-дослідницьки застосування в низці галузей знань (психології, соціології, педагогіці, історії та ін.). В історичній науці значного досвіду щодо науково-теоретичної розробки біографічного методу набули її представники – В. І. Попик [585], В. С. Чишко [844], С. М. Ляшко [421] та інші дослідники. Цей інструментарій використовують на підґрунті об'єктивності з метою максимальної реконструкції життєвого шляху і суспільної діяльності видатних галузевих діячів.

Характеристику властивостей біографічного методу в психології, соціології, літературознавстві, історичній науці визначила І. Розман [725, с 98], яка обґрунтувала можливість застосування його в історико-педагогічній науці. Отже, він має такі складові: а) генетичну спрямованість, розглядаючи життя особи на тлі історико-культурних процесів, у контексті детермінант макро- і мікросеревища; б) лонгітюдний напрям (англ. – довготерміновий) за характером вивчення об'єкта (передбачає дослідження життєвого шляху особи або окремих відносно цілісних періодів життя); в) ретроспективну спрямованість, тобто зосереджений на минулому з метою розуміння певних уроків і досвіду для сучасників; г) природну націленість, тобто на відміну від штучно поставленого експерименту оперує фактами природного плину життя, що допускає виявлення та розкриття тонких когнітивно-психічних якостей особи (здібності, талант, характер), які співвідносяться і розкриваються у вивченні реалій суспільної діяльності й наукової творчості; г) описову і водночас синтетичну дію для докладної фактографічної реконструкції життєвого і творчого шляху особи, адже продукує підґрунтя для синтезу і визначення концепції життя, творчості, суспільної активності.

На наше переконання, цей метод доцільно застосовувати в історико-аграрній науці. Він стає провідним, основоположним порівняно з іншими загальними і спеціальними методами і прийомами, які залучаються для розв'язання конкретних завдань науково-біографічного дослідження або окремих аспектів історичного галузевого дослідження, до яких складовою входить біографічна розвідка.

У монографії для повномасштабного розуміння поставленої проблеми використано великий арсенал наукових принципів (історизму, об'єктивності, соціального підходу, термінологічний, системності, всебічності, когнітивний (пізнавальний), альтернативності, інформаційності, всебічності, спадкоємності (наступності), ціннісного (вартісного) підходу). Їх використання зумовило пошук відповідних підходів та формування комплексу взаємодоповнюючих методів. Отже, окрім загальних методологічних принципів в історичному пізнанні нами використано наступні конкретні методи історичного дослідження: загальнонаукові (історичний,

логічний, класифікації), власне історичні (хронологічний, синхронний, періодизації (*діахронний*), *порівняльно-історичний (компаративний аналіз)*, *проблемно-хронологічний*, ретроспективний (історичного моделювання), системно-структурний) та спеціальні методи (статистики, моніторинг, контент-моніторинг, контент-аналіз). Суттєво допоміг в розкритті теми біографічний метод, застосований при опрацюванні наукової спадщини галузевих вчених, що сприяли розвитку системи розкриття питань у контексті впровадження. При з'ясуванні й розгляді окремих проблем стали в нагоді методи спостереження, наукового пізнання, термінологічного аналізу, операціоналізації понять, історіографічного аналізу та синтезу.

Таким чином, методологічні засади дослідження проблеми впровадження наукових результатів діяльності у сільське господарство України означеного періоду ґрунтуються на використанні ряду принципів, підходів і методів, які передбачають розгляд подій у зв'язку з конкретно-історичними умовами, надають можливість неупереджено вивчати суспільні процеси, події і факти. Разом із тим це створює перспективи для поглибленого вивчення досліджуваної проблеми, отримання нових даних про події, пов'язані з науковим забезпеченням розвитку сільського господарства, підвищення його продуктивності в умовах розвитку колективного селянського господарювання.

Висновки до розділу 1

У процесі аналізу стану наукового опрацювання проблеми стосовно системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX – 50-ті роки XX ст.) нами з'ясовано відсутність комплексних досліджень у контексті розвитку сільськогосподарської науки та дослідної справи. Задіяні в монографії історіографічні джерела умовно формують певні групи за предметно-тематичним наповненням: 1) дотично до історії розвитку сільськогосподарської науки як галузі знань та як її організації; 2) відтворюють генезис розвитку колективного дослідництва; 3) висвітлюють функціонування колгоспної дослідної справи у різних галузях сільського господарства; 4) персоніфіковано наповнюють уявлення щодо організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України в досліджуваній період.

Таке спрямування наукових пошуків охоплює три хронологічні етапи – *дорадянський, радянський та сучасний*, і має характерні особливості теоретико-методологічного та науково-організаційного спрямування. Кожний етап принципово відрізняється підходами, ідеологічним наповненням і висновками з урахуванням політичної кон'юнктури певного історичного періоду.

З'ясовано, що процес формування системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України розпочався у другій

половині XIX ст. з появою первинних структурних форм масового дослідництва для потреб селянського господарювання та проведенням перших колективних дослідів. Поступово еволюціонуючи і спираючись на перші результати досліджень, вони знаходять відображення у періодичних виданнях інформативного характеру 60-х років XIX ст. (Д. І. Менделєєв).

Спроби аналізу процесу впровадження наукових розробок у вітчизняне сільське господарство відображені у публікаціях від кінця XIX – початку XX ст. та упродовж перших кількох десятиліть XX ст. – О. Г. Дояренка, О. П. Люгодовського, І. М. Черноп'ятова, І. О. Стебута, А. А. Фадєєва, Б. К. Єнкена, О. М. Засухіна, М. К. Недокучаєва, Л. Н. Попової. Історичні аспекти розвитку сільськогосподарської науки як галузі знань та як організації висвітлено в узагальнюючих працях В. В. Вінера, С. П. Кулжинського, О. Н. Соколовського, О. А. Янати.

Початки аналізу розвитку сільськогосподарської дослідної справи, зокрема теоретико-методологічного наповнення науково-організаційних закладів у 20-х роках XX ст. належать В.С. Смиренномудренському, С. І. Данилову, С. О. Захарову, О.К. Філіповському, В. В. Вінеру, Н. К. Недокучаєву, В. М. Румянцеву, О. М. Засухіну, Д. В. Домрачову. Період 30 – 50-х років XX ст., як певний етап колективного дослідництва, був неоднозначним в історії аграрної науки і практики. Привертає увагу дослідників ряд публікацій на підтримку колгоспної дослідної справи – феномену радянської доби на противагу класичній сільськогосподарській дослідній справі (Н. І. Фейгинсона, Ю. Ф. Гомона, Т. Д. Лисенка, Г. В. Пилипець, М. І. Вавилова, І. В. Мічуріна та ін.). Це довідкові видання, наукові збірники, брошури, книги та наукові статті, в яких розглядається діяльність хат-лабораторій, будинків сільськогосподарської культури, колгоспних дослідних станцій. Певні роботи висвітлюють значний внесок особистостей у розвиток колективного дослідництва. Цінну групу історіографії проблеми формують праці, що розкривають теоретичні основи, методологію та сутність сільськогосподарської дослідної справи (П. Н. Константинова, А. О. Вербіна, Н. І. Пшеничного, Б. М. Рожественського, В.І. Сазанова).

У період незалежності України змістовними та цінними є історіографічні напрацювання (В. А. Вергунов, І. С. Бородай, М. М. Зубець, Н. П. Коваленко, І. Д. Примак, М. В. Присяжнюк, Н. Б. Щебетюк та ін.) стосовно висвітлення проблеми впровадження наукових розробок у сільське господарство як складової еволюції вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, яка має бути узагальнена в сучасному науковому просторі.

Джерельна база дослідження складається з неопублікованих документів і матеріалів центральних державних архівів України, Архіву Президії НАН України, Архіву Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва, Державного архіву Сумської області, Наукового архіву ННЦ «Інститут землеробства НААН». Значним масивом джерельної бази виявилось 12 опублікованих збірників документів і матеріалів

фахівцями ННСГБ НААН. Складником комплексу джерел стали узагальнені публікації галузевих вчених, періодичні та продовжувані видання, енциклопедії. Аналіз залученого матеріалу дав змогу всебічно розглянути систему організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України окресленого авторкою періоду.

Неупереджене відтворення досліджуваної тематики ґрунтується на формуванні повноцінної методологічної бази дослідження. Визначальним у проведенні дослідницького пошуку став арсенал наукових принципів: історизму, об'єктивності, соціального підходу, термінологічний, системності, всебічності, когнітивний (пізнавальний), альтернативності, інформаційності, спадкоємності (наступності), ціннісного (вартісного) підходу із спільним використанням належних підходів та комплексом взаємодоповнюючих методів. Основні методи історичного дослідження: загальнонаукові (історичний, логічний, класифікації); власне історичні (хронологічний, синхронний, періодизації (діахронний), порівняльно-історичний метод (компаративний аналіз), проблемно-хронологічний, ретроспективний (історичного моделювання), системно-структурний); спеціальні (статистики, моніторинг, контент-моніторинг, контент-аналіз), а також біографічний метод, спостереження, наукового пізнання, термінологічного аналізу, операціоналізації понять, історіографічного аналізу та синтезу сприяли викладенню узагальнень щодо дослідження означеної проблематики.

РОЗДІЛ 2.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО ПОЯВИ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ

2.1. Соціально-політичні та економічні чинники забезпечення ведення сільського господарства

Технічні зрушення світового гатунку мали величезний вплив на розвиток продуктивних сил і процес індустріалізації в різних країнах. Головним змістом зрушень у провідних країнах Західної Європи і США було суттєве зростання обсягів промислового виробництва, зокрема загальний обсяг світового промислового виробництва з 1870-го по 1900 р. зріс утричі. Розвиток промисловості переважав порівняно із сільським господарством. Піднесення науки і техніки наприкінці XIX – на початку XX ст. у всіх країнах активно вплинуло на розвиток продуктивних сил, сприяло завершенню їх індустріалізації та створило умови для утворення монополій [175]. Саме у цей період, а точніше з другої половини XIX ст., у сільському господарстві Російської імперії та її складової – України, виникло галузеве колективне дослідництво з метою покращення родючості земель, підвищення врожайності сільськогосподарських культур і збільшення показників тваринництва.

Від початку 90-х років XVIII ст. у Російській імперії, до якої входила Україна, випробували різноманітні організаційні форми сільськогосподарської діяльності – аптекарські городи, ботанічні сади, показові (демонстраційні) поля при галузевих освітніх закладах, показові хутори, зразкові «запашки» та ферми, господарські садиби тощо. Процес пошуку відповідних структур зазнавав несистемної появи інтересу до дослідної справи за рахунок зовнішніх факторів, що чергувалися зі зниженням зацікавленості до неї через економічні негаразди або пропагандистські ідеї.

На той час ці починання були приречені на невдачу через відсутність виваженої державної політики щодо соціальних гарантій заохочення системно займатися новою справою та належного фінансування, нестачі відповідних кваліфікованих кадрів, незрозуміння людьми отримання миттєвої вигоди. Становище в сільському господарстві було вкрай важким. Селянам були потрібні знання для ведення аграрного виробництва. З виходом указів Павла I наприкінці XVIII ст., з метою навчання неписьменного селянина, було розпочато процес поширення сільськогосподарських знань через приватні, землеробські школи й училища. Трохи згодом селянська (аграрна) реформа 1861 р., як система заходів російського уряду, що спрямовувалася на поступову ліквідацію в країні кріпацтва [391] та створення у 1864 р. губернських земств повністю змінили інтерес до отримання сільськогосподарської освіти й ведення галузевого дослідництва на всіх

рівнях. Селяни сподівалися стати заможними, тому мали бажання ознайомитися з якістю власних земель, можливістю підвищення їх продуктивності за рахунок нових знань і навичок [220].

Підвищення і стабільне одержання урожаїв потребувало започаткування на державному рівні експериментаторства, зокрема проведення колективних дослідів для досить різних верств працюючих на землі людей, що через досвід відповідно до власних можливостей формували продовольчу безпеку та виробляли продукцію на експорт.

Шлях до збільшення вагомих здобутків аграрного дослідництва було відкрито після виходу низки законодавчих документів, що свідчило про увагу з боку уряду до дослідництва й отримання бюджетних коштів. Відбулося урядове ствердження показових господарств і ділянок у переліку сільськогосподарських дослідних установ у країні, про що інформує офіційний документ «Положення про сільськогосподарські дослідні установи» від 22 липня 1901 р., затверджене Миколою II і надруковане у «Вістях Міністерства землеробства і державних маєтностей» (№ 29 за 1901 р.) [579]. Згодом, у 1908 р. до них додалися і колективні досліді. Потім було прийнято «Закон про деякі заходи з облаштування і утримання сільськогосподарських дослідних станцій» від 9 червня 1912 р., який погодили Державна дума та Державна рада і затвердив Микола II. Відповідно до його положень на 75 % фінансувалися всі форми галузевого дослідництва.

Спочатку все здійснювалося завдяки прояву приватної ініціативи і сприяння галузевих товариств. Відбувався пошук форм галузевого дослідництва для ознайомлення всіх бажаючих з основними формами культури землеробства, популяризувалося все краще з іноземного досвіду.

Приватна ініціатива у становленні різних галузей наукових знань та пошуків організаційних форм упродовж останньої третини XIX ст. набула відчутної державної підтримки. Певним зрізом розвитку сільськогосподарської дослідної справи можна вважати функціонування галузевих товариств, дослідних полів і станцій як дієвих осередків дослідницької діяльності для потреб сільськогосподарської галузі [857]. Розпочалося системне проведення колективних дослідів на українських землях.

У перші десять – п'ятнадцять років XX ст. особливо системно колективні досліді проводилися у різноманітних господарствах через сільськогосподарські товариства, губернські й повітові земства, навчальні заклади та галузеві дослідні установи, що діяли у восьми українських губерніях, особливо у Катеринославській, Київській, Чернігівській [96]. Збільшенню кількості бажаючих проводити такі досліді незалежно від статків сприяла спеціальна субсидія Департаменту землеробства, розмір якої до подій 1917 р. щорічно збільшувався. У цілому отримані результати дозволили рекомендаційно й теоретично збагатити сільськогосподарську дослідну справу як галузь знань.

Ситуація з розвитком сільськогосподарської дослідної справи зазнала змін наприкінці другого десятиріччя, зокрема під час революційних подій 1917–1921 рр. та з появою координуючого галузевого центру в Україні, предтечі Національної академії аграрних наук України – Сільськогосподарського вченого (згодом наукового) комітету України (СГВКУ), який був створений на базі сільськогосподарського відділу Міністерства земельних справ і функціонував до жовтня 1927 р.

Наприклад, деякі перші колективні дослідні роботи другої половини XIX ст. мали за мету за допомогою отриманих результатів ствердити шляхи впровадження мінерального живлення рослин у сільському господарстві. Так, проведенню колективних дослідів на дослідних полях П. А. Кочубеем (1872 р.) і князем В. О. Кудашевим (1879 р.) у власних маєтках передували лише дослідження на дослідно-контрольній станції при Ризькому політехнічному інституті (1864 р.) та на чотирьох дослідних полях або дворічні колективні дослідні роботи з мінеральними добривами Імператорського Вільного економічного товариства (1867 р.) [329], [328]. Ці та багато інших колективних дослідів, поставлених протягом перших кількох десятиріч XX ст. на дослідних ділянках, полях, станціях, стали предтечею розвитку вітчизняного дослідництва, зокрема підґрунтям до нового формату колективного галузевого дослідництва – колгоспної дослідної справи, що функціонувала упродовж 1934–1956 рр. як система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УСРР/УРСР.

Зважаючи на економічне та соціально-політичне становище, міжвоєнне двадцятиріччя (1919–1939 рр.) було найнестабільнішим у світовій історії. Його можна умовно поділити на етапи: 1) 1919–1921 рр. – повоєнний кризовий стан; 2) 1922–1928 рр. – відносно стабільний економічний розвиток; 3) 1929–1933 рр. – світова економічна криза; 4) 1934–1939 рр. – етап поступової ліквідації наслідків економічної кризи та передвоєнної економічної кон'юнктури.

Варто зазначити, що після революційних подій 1917 р. набули поширення Будинки селянина (або Селянські будинки) як осередки культурно-освітньої роботи на селі, що несли оновлені погляди на сільське господарство і науку взагалі [530].

Після проведення Народи представників дослідної справи у Москві 12–14 листопада 1918 р., введення в дію ленінського декрету від 8 лютого 1919 р. «Про прийняття на кошти держави усі сільськогосподарські дослідні установи» та з остаточним встановленням радянської влади, функції випровадження нових здобутків вітчизняної аграрної науки у виробництво в РСФРР та УСРР координували відділи пристосування (інша назва – відділи застосування) при діючих галузевих дослідницьких інституціях. Цю функцію також було покладено на новостворені у 1925 р. економічні відділи, а згодом – на бюро селян-дослідників. Однак в умовах започаткованого

у 1928 р. колгоспно-радгоспного будівництва, ці структурні утворення не повністю задовольняли потреб у нових знаннях [115, с. 115].

До речі, у другій половині 20-х років минулого століття в УСРР дослідні станції асоціювалися вже як досвідні, а питаннями проведення колективних дослідів, на відміну від РСФРР, продовжували опікуватися відділи пристосування при крайових та районних сільськогосподарських станціях. На початку 30-х років відділи пристосування в УСРР почали створюватися при дослідних полях для ознайомлення населення з дослідництвом, влаштування екскурсій, проведення бесід, виставок, закладання показових ділянок тощо [539].

Аналізуючи економічне та соціально-політичне становища слід зупинитися на третьому етапі – світова економічна криза 1929–1933 рр. Вона відома в історії як «велика депресія», що охопила майже всі країни світу й відкинула їх економіку на кілька десятиріч назад, іноді на межу ХІХ – ХХ ст. Її вплив на окремі країни виявився різним. Найбільше зазнали негативного впливу кризи Сполучені Штати Америки, але і в інших країнах вона мала надзвичайно жорсткий та нищівний характер. Країни шукали і випробовували різні шляхи виходу з неї, зокрема за допомогою прийняття законодавчих документів (наприклад, «Закон про регулювання сільського господарства», 1933 р. тощо). Крім того, запроваджувалися заходи, спрямовані на рефінансування фермерської заборгованості. В результаті припинився продаж збанкрутілих господарств [176].

У 20 – 30-ті роки минулого століття сільське господарство та промисловість України мали певні здобутки. Вони були б вагомішими, якби аграрний сектор республіки не був «донором» промисловості, що особливо простежувалося на початку 30-х років. Із сільськогосподарської галузі фактично безкоштовно забирали хліб і сировину, а селян організовано, приваблюючи «новим життям», переселяли до міст для роботи на новозбудованих фабриках і заводах.

Колективізація сільського господарства, що здійснювалася в УСРР на основі рішень XV з'їзду ВКП(б) у грудні 1927 р., мала досить суперечливі, а часто і трагічні наслідки. На з'їзді йшлося про розвиток усіх форм кооперування та поступовий перехід до колективних форм обробітку землі новою технікою. Однак не були визначені ні терміни, ні єдина форма чи спосіб кооперування селянських господарств. При проведенні хлібних заготівель політика всілякого розвитку кооперування в усіх його формах поступово деформувалася в підтримку виключно одного різновиду кооперації – колективного господарства (колгоспу).

Партійно-державні органи ставили за мету прискорення організації колгоспів з весни 1928 р., заклик «суцільної колективізації» цілих округів було оголошено з літа 1929 р., а на обласному рівні це завдання стало вже з жовтня 1929 р. Колгоспне будівництво здійснювалося територіально та прискорено. Опір селянських мас примусовій колективізації

придушувався найжорстокішими заходами. Початковими їх жертвами стали заможні селяни. Перша хвиля розкуркулення в Україні припала на другу половину січня – початок березня 1930 р. Вона охопила 2525 тис. селянських господарств із загальної кількості 5045 тис. господарств. Станом на 10 березня 1930 р. розкуркулення зазнали 61 887 господарств (2,5 % від їх загальної кількості). Було вилучено 582 тис. га землі, 58,6 тис. голів робочої худоби. Конфісковане майно вартістю 40,3 млн крб. передали до неподільних фондів колгоспів. Розкуркулених селян часто депортували за межі України. Тільки за період 1930-го – першої половини 1931 р. за межі країни було вивезено 95,8 тис. родин. Загальна кількість експропрійованих селянських господарств досягла близько 200 тис.

Новостворені колгоспи не змогли повноцінно виконувати покладені на них функції, зокрема виконання хлібозаготівельних планів. Через відсутність у колгоспників матеріальної зацікавленості у підвищенні громадського виробництва, низький рівень механізації і машинізації, отоварювання трудоднів за залишковим принципом тощо, сільськогосподарське виробництво почало швидко занепадати. За роки першої п'ятирічки обсяг державних заготівель відчутно зменшився [177].

Утвердилася тоталітарна система влади, невід'ємною частиною якої був репресивний апарат, що тримав суспільні процеси під жорстким контролем, знищуючи будь-яку опозицію сталінському режиму, будь-які прояви інакомислення. Органи ДПУ–НКВС організували масові репресії проти всіх прошарків населення, а найбільших втрат зазнали представники інтелігенції.

З 1929 р. масові репресії прокотилися по Україні трьома хвилями: перша – 1929–1931 рр. – примусова колективізація і розкуркулення, процес проти «Спілки Визволення України (СВУ)», ліквідація УАПЦ; друга – 1932–1934 рр. – штучний голод, «постишевський» терор (проти інтелігенції та партпрацівників); третя – 1936–1938 рр. – так званий великий терор, в центрі якого опинилися військові [274].

Уряд СРСР на союзному та республіканському рівнях вишукував шляхи виправлення незадовільного стану сільського господарства. Було вирішено, що підвищення рівня життя суспільства можливе через тісну співпрацю аграрної науки і виробництва. Також вважалося, що настав час змінити пріоритети в розвитку науки.

Держава визначила нові завдання з колективізації для наукової спільноти. Зокрема, створено Всесоюзну академію сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна (ВАСГНІЛ) – вищу науково-дослідницьку та координаційно-методичну установу з водного, лісового і сільського господарства СРСР (відповідно до постанови Ради Народних Комісарів СРСР від 25 червня 1929 р. «Про організацію Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна»), до системи якої входило понад 150 наукових установ. Однак відразу – в перші роки її діяльності, було виявлено

багато прорахунків. Також наприкінці 20-х років XX ст. в СРСР почали запроваджувати Інститут селян-дослідників, але під методичним та організаційним керівництвом діючих класичних науково-дослідних інститутів із мережею на рівні чи не кожного села. Така мережа мала відповідати двом основним принципам – охоплювати всі типові райони області й розгортатися саме у місцях тих районів, які мали найсприятливіші умови для впровадження випробувань [512].

Настав час, враховуючи результати напрацювань та можливості всіх попередніх форм галузевого дослідництва (колективні досліді, колективні ділянки, дослідні поля, дослідні станції) в УСРР відповідно до наказу № 165 від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій», для узаконення діяльності нової форми – хат-лабораторій. Від цього моменту почався відлік функціонування колгоспної дослідної справи. З кожним роком з'являлося все більше хат-лабораторій на чолі з їх завідувачами та активом, які за допомогою звичайних трударів – колгоспників впроваджували у колективне виробництво нові прийоми агротехніки і новітні досягнення сільськогосподарської науки в галузі яровизації, селекції; застосовували різні добрива; використовували нові агротехнічні прийоми з догляду за сільськогосподарськими культурами, які забезпечували одержання високих урожаїв зернових, технічних і кормових культур; розвивали справу вивчення й пошуку способів боротьби із шкідниками.

Період 1939–1950 рр. виявився насиченим різними подіями в суспільно-політичному та економічному житті України. Зокрема, приєднанням західноукраїнських земель до УРСР та їх економічним розвитком; початком Німецько-радянської війни й воєнною перебудовою народного господарства; важливою роллю України в економічній перемозі СРСР; відбудовою народногосподарського комплексу України та її напрямками.

Наприкінці 1939 р. західноукраїнські землі увійшли до складу УРСР, і радянська влада разом із структурною перебудовою економіки та впровадженням соціалістичних відносин зайнялася модернізацією промисловості цього краю відповідно до об'єктивних його потреб [470]. У 1940 р. були приєднані й землі Буковини та Бессарабії [165].

У цей період знала перебудови й сільськогосподарська галузь на новопрієднаних землях. На селі радянські органи влади створили «селянські комітети». Вони почали розподіл поміщицьких земель, реманенту, худоби, посівного матеріалу. Однак, отримавши землю (понад 1 млн га), селяни відчували певний острах перед колективізацією. І небезпідставно, бо в 1940 р. створюються перші колгоспи, а до середини 1941 р. було колективізовано до 13 % селянських господарств. Значну частину тих, хто не бажав бути членом організованих колгоспів, було депортовано. Згодом стало зрозумілим, що приєднання західної частини українських земель до України в межах СРСР було проведено в умовах протистояння двох тоталітарних систем насильницькими методами.

Щодо загального стану економіки УРСР у 1939–1941 рр., то можна впевнено стверджувати, що її роль в народногосподарському комплексі СРСР залишалася надзвичайно важливою. Наростаюча мілітаризація економіки країни позначилася і на економічному потенціалі республіки. Також Україна залишалась одним з основних районів СРСР по виробництву зернових і технічних культур, забезпечуючи третину союзного виробництва зерна, 60 % цукрових буряків.

Із перших днів війни на території України почалися жорстокі бої. За п'ять місяців війни ворогу вдалось просунутися на 900 – 1200 км углиб республіки. Неокупованими залишилися лише території на сході України. До листопада 1941 р. ворог захопив території, де до війни проживало 40 % населення країни, вироблялось 68 % чавуну, 58 % сталі, 60 % алюмінію, видобувалося 63 % вугілля, отримували 84 % цукру, налічувалося 38 % великої рогатої худоби і 60 % поголів'я свиней. Тут було прокладено 41 % усіх залізничних колій СРСР. Отже, перші півроку війни стали найтяжчими для радянської економіки.

У надзвичайно складній ситуації опинилося сільське господарство УРСР. У дуже короткий термін території Західної та Правобережної України були окуповані німецькими військами, а отже, зібрати врожай та провести евакуацію тут не вдалося. Але на Лівобережжі врожай почали збирати форсованими темпами. Там, де це було можливо, зерно збирали та відправляли на заготівельні пункти, а де такої можливості не було – спалювали; знищенню підлягали худоба і сільськогосподарський інвентар. Дослідна справа в межах колгоспів також зазнала занепаду.

З метою більш ефективної експлуатації сільського господарства України німецьким командуванням вирішено зберегти його колгоспну організацію під іншою назвою, що певною мірою забезпечувало реалізацію поставлених завдань. У роки окупації з України до Німеччини надходило до 85 % продуктів. Упродовж 1943–1944 рр. окупанти вивезли з України 9 млн т зерна, 622 тис. т м'ясних продуктів, 950 тис. т олії, 400 тис. т цукру та багато іншого продовольства. Не обмежуючись вивезенням сільськогосподарської продукції, вони грабували колгоспи і радгоспи, машинно-тракторні станції, демонтуючи й відправляючи в Німеччину техніку, верстати, обладнання. Все це супроводжувалося жорстокими каральними акціями, що призвело до знищення понад 250 сіл [226].

Найродючіші українські землі роздавалися німецьким землевласникам. Було створено понад 2 тис. маєтків загальною площею 6,3 млн га землі. Створювалися й дрібні хутірські господарства, які передавалися у власність українцям німецького походження – фольксдойч. Не обмежуючись цим, 1 жовтня 1942 р. окупаційна влада видала розпорядження про насильницьке вигнання українського населення з власних земель та утворення на них спеціальних селищ («хегенвальдів»). За цим розпорядженням лише у восьми західних областях України було виселено 357 тис. селянських

дворів. Такі дії супроводжувались обкраданням селянства шляхом встановлення натуральних і грошових поборів, посилені системою різноманітних штрафів та контрибуцій.

Наприкінці літа переломного в ході війни 1943 р. радянські війська почали наступ на землях України. Відступаючи під тиском Червоної Армії, гітлерівці вдалися до тактики «спаленої землі», залишаючи після себе руїни. Одразу після звільнення від окупації почалася відбудова народного господарства України. Ще в серпні 1943 р. було прийнято постанову «Про невідкладні заходи щодо відбудови народного господарства в районах, звільнених від німецької окупації». У результаті самовідданої праці українського народу до кінця війни в республіці вдалося відновити до 30% довоєнних виробничих потужностей. Дещо повільніше відроджувалися сільське господарство, заклади науки, культури, житловий фонд та комунальне господарство міст і сіл. Промисловість і сільське господарство України були вщент зруйновані.

Слід відмітити, що переведення економіки на виробництво мирної продукції розпочалося ще перед завершенням війни. Значно скоротилися асигнування на оборонну промисловість, фінансувалися здебільшого виробництво мирної продукції та переобладнання промислових підприємств. Насамперед селяни очікували на зміну колгоспної системи в її кріпосницько-сталінському варіанті. Галузі промисловості, що випускали озброєння і боєприпаси перейшли на виробництво верстатів, сільськогосподарської техніки та мінеральних добрив [815].

Із повоєнними змінами завдань перед сільським господарством УРСР, у зв'язку із запровадженням і освоєнням колгоспами та радгоспами травопільної системи землеробства, створенням кормовиробництва для відроджуваного тваринництва і збільшення валового збору зернових і технічних культур і кормових трав, перший секретар КП(б)У М. С. Хрущов висунув ідею організації замість хат-лабораторій будинків сільськогосподарської культури. На XVI з'їзді КП(б)У він оприлюднив пропозицію щодо створення нової колгоспної дослідної лабораторії з невеликою, поблизу розташованою, ділянкою землі, де можна було б підвищувати рівень сільськогосподарських знань колгоспників, проводити спостереження, дослідити і аналізувати, вивчати найважливіші питання колгоспного виробництва. Хата-лабораторія, що існувала понад десять років, втратила своє значення на користь добре впорядкованого колгоспного будинку сільськогосподарської культури [279, с. 70]. Таким чином, хати-лабораторії дещо змінили свою мету, напрями діяльності та переформувалися у будинки сільськогосподарської культури.

Відбудова сільського господарства йшла повільними темпами. Ситуацію ще більше ускладнив голод 1946–1947 рр. Основні зернові райони СРСР охопила надзвичайно сильна посуха, а в Україні становище було гіршим, ніж в інших регіонах. Відбувся повтор трагедії 1932–1933 рр. Україна,

яка після війни поверталася до мирного життя, потерпала від посухи й неврожаю. Невиконання планів хлібозаготівель відповідно до постанов ЦК КП(б)У вважалося злочином перед партією і державою. Але, незважаючи на те, що під репресивним тиском колгоспи здавали майже все вирощене зерно, надходження хліба було надто повільним, план поставок було виконано лише на 62 %. Керівництво республіки вважало, що державні поставки недовиконано не за об'єктивних причин, а тому що радянські й партійні органи не вели більшовицької боротьби за хліб, виявляли терплячість до «несумлінного ставлення до державних інтересів». Деякі керівники на місцях примушували голів колгоспів брати підвищені зобов'язання з поставок зерна державі. Незважаючи на поширення голоду в Україні, вилучене силою з господарств зерно щедро відправлялося за межі країни, зокрема до країн Європи – Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Франції.

Аграрний сектор економіки опинився у надважкому катастрофічному стані. Через фашистську окупацію послабилася матеріально-технічна база (скорочення наполовину парку тракторів і комбайнів), зменшилися посівні площі (в УРСР вони не перевищували 60 %), знизилась урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва (за роки окупації з України вивезено 3,9 млн голів великої рогатої худоби, 4,4 млн свиней, 5,5 млн овець і кіз, 3 млн коней), скоротилася чисельність працездатних колгоспників (80 % працездатного населення становили жінки і діти), не вистачало кваліфікованих кадрів. Ця ситуація ускладнювалася непосильними податками на індивідуальне господарство, низькими закупівельними цінами на сільгосппродукцію, оргнаборами сільського населення на заводи й новобудови. Прийняття низки державних документів негативно вплинуло на розвиток сільського господарства, селяни почали втрачати інтерес до праці в колгоспі, зокрема це постанова ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» від 19 вересня 1946 р., «Закон про розкрадання державного майна» від 4 червня 1947 р. тощо, відновлено політвідділи в МТС, система планування та управління була недосконалою, позначилися відсутність матеріальних стимулів і примусовий характер праці та ін. [18, с. 22].

Упродовж 30-х років ХХ ст. в УРСР активно проводилися дослідження в галузі сільськогосподарських, біологічних і медичних наук, виконання яких звісно було ослаблено у першій половині 40-х років. Значної шкоди розвитку біологічних наук завдала «лисенківщина». Агробіолог Т. Д. Лисенко, що користувався особистою прихильністю Й. В. Сталіна, оголосив ген міфічною частинкою. Після серпневої (1948 р.) сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук почалися «чистки» серед біологів, які в проблемах генетики обстоювали наукові позиції. Жертвами «лисенківщини» стали академік УРСР М. М. Гришко, завідувач кафедри дарвінізму Київського університету професор С. М. Гершензон, завідувач кафедри генетики і дарвінізму Харківського державного університету професор

І. М. Поляков і професор Харківського сільськогосподарського інституту Л. М. Делоне. Розгром генетики спричинив тривале відставання радянської науки у цій галузі [18, с. 27–28]. Ще у серпні 1940 р. за погляди щодо «вчинків» Т. Д. Лисенка постраждав всесвітньо відомий вчений, селекціонер, генетик, колишній голова Всесоюзної академії сільськогосподарських наук (ВАСГНІЛ), академік М. І. Вавилов (1887–1943). Окрім стандартних для тих часів «контрреволюційної діяльності» та «шкідництва» в постанові про арешт зазначалося: «За проведення роботи з дискредитації нових наукових теорій у галузі яровизації та генетики, висунутих Лисенком та Мічуріним» [823].

На жаль, масового розвінчання «лисенківщини» з покаранням винних у знищенні талановитих науковців і в розгромі багатьох наукових напрямів не сталося, адже це кинуло б тінь на всю правлячу верхівку СРСР. Кількох найодіозніших прибічників Лисенка звільнили з інститутів, інші поступово відійшли від своїх ідей, а сам Лисенко до кінця життя залишався радянським академіком. Проте чимало з них і далі працювало на своїх посадах в Академії наук, швидко зметикувавши, як поводитися в нових реаліях.

На відбудові сільського господарства негативно позначилися недостатні капітальні вкладення у його розвиток. Разом із вкладеннями колгоспів вони становили лише 15 % від загальних обсягів. Саме на сільському господарстві надто негативно позначалося утвердження старих порядків, запровадження будь-якої реформи, що могли б послабити жорсткий контроль з боку держави. У цілому воно утримувалося не на особистій заінтересованості селянина-колгоспника в результатах праці, а на позаекономічному примусі. Кожний член колгоспу мав виконати певний обсяг робіт, за невиконання яких він міг зазнати репресій – позбавлення волі або вилучення присадибної ділянки. На той час вона була основним джерелом існування колгоспника, з якої він отримував продукти харчування для себе та своєї сім'ї; продаж їхніх надлишків був для нього єдиним джерелом грошових надходжень. Адже на трудовень колгоспники не заробляли майже нічого. Станом на 1946 р. колгоспники в Україні отримували в середньому близько 1 кг зерна та 1 крб. грошима [226].

Відповідно до таємного указу «Про виселення з УРСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві та ведуть антигромадянський, паразитичний спосіб життя», прийнятого Президією Верховної Ради СРСР 21 лютого 1948 р., 12 тис. осіб було вивезено до Сибіру та в інші віддалені райони СРСР. Майже 20 тис. колгоспників отримали «попередження», багатьох з них примусили підписати письмові зобов'язання виробляти встановлений «мінімум». Таким чином, пряме насильство, репресії, примушування були головними методами в процесі відбудови сільського господарства.

У новоприєднаних західних регіонах України відбувалися перетворення у всіх галузях народного господарства, зокрема і в сільському

господарстві, які повинні були уніфікувати життя західноукраїнського регіону з іншими.

Вже на початку 50-х років ХХ ст. в УРСР з метою розвитку дослідництва на селі виникла нова форма колгоспної дослідної справи – колгоспні дослідні станції. За визначенням вченого-агрохіміка і ґрунтознавця професора О. Т. Калачикова, вони являли собою вищу форму дослідної установи в колгоспі порівняно з будинками сільськогосподарської культури [278, с. 319]. Однак ці дослідні станції як чергова удосконалена форма колгоспної дослідної справи проіснували недовго. Колгоспна дослідна справа, як поняття, розчинилося у низці аграрних реформувань. Колективізація, яка проводилася примусовими методами, набувала поширення. Зокрема, в 1950 р. було об'єднано в колгоспи 93 % селянських господарств. Сюди спрямовувалися люди зі східних регіонів, здатні забезпечити курс на колективізацію (до кінця четвертої п'ятирічки – 15 тис. осіб-фахівців у сільському господарстві). Політичний контроль забезпечували політвідділи МТС. У штучно створених колгоспах виникали проблеми, у деяких зовсім не видавали продукції на трудовні, в інших – виплати були мізерними. Це аж ніяк не спонукало селян до праці, значна частина їх (до 45 %) не виробляли обов'язкового мінімуму трудовнів. Проте радянська пропаганда всіляко вихваляла переваги колгоспного ладу.

Відбудова й розвиток господарства УРСР відбувалися в повоєнні роки в умовах, коли всі українські землі (крім крайніх західних, що залишилися у складі Польщі) опинилися у межах однієї держави. Її територія на кінець 1945 р. розширилася до понад 580 тис. км², а у 1954 р. до складу республіки увійшов Крим [227].

Початок 50-х років ХХ ст., враховуючи попередні складні 30-ті та 40-ві, був ознаменований черговим проведення реформ у сільському господарстві як СРСР, так і УРСР зокрема. Головним завданням у цей час постало вирішення продовольчої проблеми, яка вимагала радикальних реформ у сільськогосподарському виробництві. Так, 3–7 вересня 1953 р. у Москві відбувся пленум ЦК КПРС, як політична подія, що мала важливе значення для розвитку аграрного виробництва в СРСР. Він прийняв постанову «Про заходи подальшого розвитку сільського господарства СРСР» і накреслив заходи, спрямовані на піднесення сільського господарства. В ході його проведення вперше за довгі роки було піддано критиці аграрну політику Й.В. Сталіна та зроблено спробу її реформувати. Нове партійно-державне керівництво прагнуло здійснити соціальну переорієнтацію економіки країни, зокрема сільського господарства [1].

З цього часу велику увагу держава почала приділяти аграрному сектору. Упродовж 1953–1964 р. відбулося 14 пленумів ІДК КПУ з питань розвитку сільського господарства: зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів; вживання заходів із посилення матеріальної заінтересованості колгоспників у суспільному виробництві, зокрема підвищено закупівельні ціни на

продукцію сільського господарства. Упродовж 1952–1958 рр. закупівельні ціни на зерно збільшилися у 7, на картоплю – у 8 разів, а на продукти тваринництва – у 5,5 раза; перехід від жорсткого планування до поєднання централізованого планування з господарською самостійністю колгоспів і радгоспів. Надання їм права на самостійне визначення розмірів посівних площ, кількості худоби тощо; поліпшення якісного складу керівників сільськогосподарського виробництва за рахунок спрямування до сіл великої кількості спеціалістів; реорганізація МТС, унаслідок якої ліквідовано МТС і продано техніку колгоспам (1958 р.). Необхідність викуповувати техніку в МТС, а надалі – купувати її в держави, важким тягарем лягала на слабку економіку колгоспів; впровадження у практику екстенсивного методу розвитку – *підняттям цілини* (за вказівкою М.С. Хрущова), призвело до екологічної катастрофи після того, як було розорано майже 16 млн га незайманих земель Казахстану і Сибіру. У такий спосіб намагалися вирішити продовольчу проблему. УРСР взяла на себе велику частину витрат у цій справі (до 1956 р. із України на цілину було відправлено тисячі тракторів, 80 тис. досвідчених аграрних фахівців); розгортання «кукурудзяної кампанії» (з 1955 р.), що передбачала посіви кукурудзи на 28 млн га по СРСР. У 1961 р. в УРСР під цю культуру було виділено 3 млн га найродючіших земель. Посіви кукурудзи насаджувалися командним методом. У республіці це було на шкоду іншим традиційним для неї культурам, насамперед пшениці; волюнтаристські гасла на кшталт «Наздогнати й випередити Америку з виробництва молока, масла і м'яса на душу населення» були черговою утопією, а їх реалізація завдала величезної шкоди економіці. Завищення планів здачі продукції тваринництва призвело до зменшення поголів'я худоби; проведення укрупнення колгоспів. Таким чином колгосп міг охоплювати кілька населених пунктів з метою виникнення проблеми «неперспективних сіл». Комплекс основних запропонованих заходів вплинув на розвиток сільськогосподарського виробництва. Однак з 1958 р. у сільському господарстві України розпочався спад [715].

Отже, урядовці визначили пріоритетом на майбутнє реформування сільського господарства. Однак домінування пріоритетності над пропорційністю та раціональністю в розвитку народного господарства, як правило, призводило до відчутних деформацій і диспропорцій. У середині 50-х років минулого століття сільське господарство вперше за довгі роки стало рентабельним саме завдяки пріоритетності. У СРСР настав період найбільшого піднесення в історії колгоспно-радгоспного виробництва. Валова продукція сільського господарства за 1954–1958 рр., порівняно з попередніми п'ятьма роками, зросла на 35,3 %. Першочергова роль у цьому належала насамперед підвищенню продуктивності праці та врожайності. Валовий збір зерна в Україні зріс за 1954–1958 рр. майже на 20 %, цукрових буряків – удвічі, виробництва м'яса – більше як у двічі, молока – втричі. Проте в цей час знову постала необхідність суттєвих змін у господарському комплексі як СРСР, так і України зокрема [778].

2.2. Форми організації сільськогосподарської діяльності

Розглядаючи становлення організаційної побудови вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як однієї з основоположних складових галузевої науки, маємо на увазі факт доведення того, що вона зорганізувалась на переважній більшості сучасних українських земель у першій половині 80-х років XIX ст. і нині є наймолодшою спеціальною дисципліною у природознавстві та культурі нації [116], [73], [102].

Сільськогосподарська дослідна справа розвивалася та накопичувала наукові досягнення у галузях за рахунок впровадження різних форм організації сільськогосподарської діяльності.

2.2.1. Первинні форми масового дослідництва для потреб селянського господарювання

Сільськогосподарська дослідна справа як організація в межах донедавна спільної з Росією вітчизни веде витоки з XVII – XVIII ст., що підтверджують галузеві вчені та історики науки. У цьому зв'язку вивчено передумови появи діяльності первинних структурних форм масового дослідництва для потреб вітчизняного селянського господарювання.

Відомий вчений-селекціонер, педагог, один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи першої половини XX ст., професор Б. К. Єнкен простежив, що дослідні установи Російської імперії насамперед зароджувалися у формі колективних дослідів, а в подальшому вилилися у форму казенних дослідних установ на кшталт Полтавського дослідного поля і близьких до нього земських і приватних суспільних дослідних станцій або дрібних земських дослідних та дослідно-показових ділянок [232]. Інший історик галузевого експериментаторства М. С. Соколов доводив, що дослідна справа у колишній Російській імперії виникла набагато пізніше, ніж в інших європейських країнах [774]. Сучасний російський історик науки О. Ю. Єліна обґрунтовує, що вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа як організація веде свої витоки від садово-ландшафтних ансамблів або ботанічних садів аристократії XVII – XVIII ст. [230], [231] насамперед вона має на увазі дослідну діяльність у ботанічних садах П. А. Демидова (1710–1786), О. К. Розумовського (1748–1822) [229, с. 141], графа О. О. Бобринського [35], званого в Україні видатного агронома, засновника цукрових заводів, удосконалювача низки землеробських знарядь (плугів, сіялок, борон тощо), розробника методів садівництва та тваринництва [448]. Сучасний український історик науки В. А. Вергунов виклав думку, що практичною основою тих садів стали плодові сади (так звані «раї») у Київській Русі IX ст. [86]. Згодом, у XVII ст., виникли агрономо-тваринницькі (показові) господарства (нині територія Ізмайлівського парку культури та

відпочинку м. Москви) [65, с. 42]. Кінець XVIII ст. ознаменований активним пошуком організації науково-освітнього забезпечення розвитку сільського господарства, коли Російська імперія пройшла усі її різноманітні форми: аптекарські городи, ботанічні сади, показові (демонстраційні) поля при галузевих освітніх закладах, показові хутори, зразкові «запашки», господарські садиби, зразкові ферми тощо. Проте безуспішно [100, с. 218].

Пріоритети щодо організаційних змін у ствердженні галузевого дослідництва за напрямом агрономія як державна ініціатива закріплюються за Полтавщиною. За велінням Петра I засновано казенну «запасну аптеку», яка займалася збором неокультурених лікарських рослин та їх вирощуванням. При ній було облаштовано лабораторію для виготовлення ефірних олій та отримання екстрактів і два ботанічних сади (ділянки): у м. Лубни в Петровських Левадах і у с. Терни Лубенського повіту в чотирьох верстах від Лубен по 50 дес. кожна. Так розпочалося ведення рослинництва на науковій основі [472, с. 4]. У Лубнах у 1720 р. відкривається також і перша державна аптека – єдина в Російській імперії упродовж XVIII і до початку XIX ст., там само у 1806 р. створена так звана «вільна аптека» Ф. Делем і ще одна у 1878 р. в м. Кременчуці С. Н. Снапіром. А вже у 1916 р. була відкрита чи не перша в Європі – Лубенська дослідна станція лікарських рослин саме на основі Петровських Левад, виділених для цілей розведення лікарських рослин у 1709 р. Петром I [100, с. 220–221].

Стосовно України, то «крапкою відліку» організаційних основ галузевого дослідництва на цій території майже 300 років тому, згідно з Указом «Про відкриття аптеки і організацію при ній плантації лікарських трав» від 14 серпня 1721 р., було засновано першу Польову аптеку для Малоросії у м. Лубни на Полтавщині у вигляді плантацій лікарських рослин, [568] або перший аптекарський город. Згодом, у 1790 р., М. Г. Лівановим було створено дослідне поле при першій вітчизняній сільськогосподарській школі в с. Богоявленському біля м. Миколаєва [119]. Пізніше, іменним Указом від 30 квітня 1797 р. «Про заснування школи практичного землеробства» було засновано такий навчальний заклад біля с. Чарлево із 60-десятичним дослідним полем, куди перейшов весь викладацький склад першої сільськогосподарської школи. На полі запровадили семипільну сівозміну з елементами травостояння. Ця школа теж працювала недовго – тільки п'ять років, а її директором був протоієрей А. А. Самборський (1732–1815), уродженець Харківщини [108]. На випускників школи Департамент наділів покладав велику надію. Згідно з доповіддю департаменту від 20 лютого 1801 р. «Про введення до вжитку у селах Удільного відомства правил хліборобства і господарства у практичній землеробській школі, що викладаються», затверджену Всемилоствим государем, був прийнятий спеціальний закон. Відповідно до нього було запроваджено в життя ряд нововведень.

По-перше, введено посади агрономів-«наставників», що відповідали IX класу Петровського табелю рангів та їхніх помічників з віднесенням до

XII класу, що з часом мали навчати населення правилам ведення сільського господарства.

По-друге, в галузевому дослідництві передбачалися певні зміни. Зокрема, в межах кожної губернії було рекомендовано засновувати невеликі, *експериментальні запашки* на кшталт поміщицьких, розміром до 80 десятин, до яких входили подвір'я, хмільник, луки і оранка. Земля поділялася на дві рівні частини. На одній велося стале господарювання або трипілля, а на іншій – запроваджували п'ятипілля. Також кожна частина поділялася навпіл. На цих ділянках ґрунти обробляли наявним сільськогосподарським знаряддям, а на інших – його новітніми зразками.

По-третє, виник так би мовити новий тип дослідних селянських господарств – *зразкові запашки*. Вони запроваджувалися в поселеннях надільних селян шляхом виділення землі випускникам Павлівської практичної школи землеробства. Завданням для них було запровадження на цих наділах п'ятипільної сівозміни і ведення трав'яного господарства [132]. Посади агрономів-наставників відповідно до відомчих рішень займали випускники Імператорського Московського університету, які закінчили школу практичного землеробства (перші агрономи-наставники: колезькі асесори Черепанов, Флавицький та титулярний радник Гребницький). Стосовно першого такого дослідного поля із вищезазначеним набором завдань – зразкової запашки, то його заснували у с. Поляни Заможської волості Михайлівського приходу Смоленської губернії (Російська імперія). За невеликий проміжок часу налічувалося 13 зразкових запашок, і всі вони знаходилися на землях Російської імперії. Кадрові проблеми стали на перешкоді нововведенню і, на жаль, завадили заснуванню зразкових запашок на українських землях. Однак згодом його принципи знайшли втілення на Полтавщині.

Слід акцентувати увагу на тому, що до правління Петра I не було органів управління веденням сільського господарства. У 1719 р. за його сприяння була заснована перша така установа – Камер-колегія, або як її ще називали, Колегія окладних зборів. Вона діяла до 1785 р. і займалася землеробськими справами швидше за рахунок урядового доручення. З 1803 р. питаннями ведення сільського господарства опікувалося Міністерство внутрішніх справ, а з 1811-го р. – Міністерство фінансів через Департамент державних маєтностей. Цей підрозділ у 1837 р. перетворюється на Міністерство державних маєтностей, що поряд із низкою різних завдань має стосунок до «... удосконалення і розповсюдження сільського господарства» [25, с. 41].

Державна організаційна зацікавленість щодо заняття землеробством і підвищення його рівня на українських землях простежується ще за часів Катерини II. Її Указом від 10 листопада 1764 р. скасовано гетьманство України або автономний устрій у складі Російської імперії та запроваджено на Лівобережній частині Малоросійську колегію, яку очолив граф П. Румянцев-Задунайський.

З 1809 р. проводилися досліді з акліматизації закордонних деревних порід і фенологічні спостереження за ними Акліматизаційним садом імені І. Н. Каразіна (хутір Основ'янци Богодухівського повіту Харківської губернії). У 1812 р. з'явилася і перша спеціалізована наукова інституція агробіологічного профілю у сучасному розумінні – Нікітський ботанічний сад. Ведення галузевого господарства у цей час можна розглядати як популяризацію певних досягнень при несистемній державній зацікавленості. Переважно пропагувалися результати іноземного дослідництва за рахунок державної підтримки.

Слід підкреслити, що у першій половині XIX ст. постійно помітні спроби оновлення структурних форм дослідництва для потреб селянського господарювання. Зокрема, на землях Російської імперії вдавалися до спроб організувати зразкові господарства за типом іноземних для підняття рівня сільськогосподарської промисловості шляхом демонстрації населенню, яке фахово не підготовлене, відповідних умов, за яких існує певне зразкове господарство [524]. У 40-х роках XIX ст. було здійснено перші спроби на рівні імперії запровадити зразкові селянські садиби. Однак експеримент не було реалізовано. Згодом відбувся інший підхід із більш вузькоспеціалізованим напрямом «зразковості». Так, у 1852 р. було організовано зразкову тютюнову плантацію при Бессарабському училищі садівництва, а у 1881 р. – зразковий бджільник при Пензенському училищі садівництва. Такі дослідні установи впроваджувального типу і просвітницького значення утримувалися за державний кошт і наприкінці XIX ст. стали обов'язковою складовою при закріпленні студентами отриманих галузевих знань та практичної роботи через навчальні ферми, навчальні господарства тощо. Продуктивність окремих навчальних зразкових господарств для свого часу іноді перевищувала основні показники діяльності приватних господарств. Значно пізніше стало зрозуміло, що зразкові господарства відіграли певну роль для потреб галузевих наукових цілей.

Як приклад, спроби запозичення іноземного аграрного досвіду, який за державної ініціативи відпрацьовувався у першій половині XIX ст. Зокрема, для залучення можливостей війська у веденні сільського господарства розглядалися так звані військові поселення, які можна вважати військово-економічним проектом царського уряду. Військові поселення мають давню історію, зокрема й на українських землях, де ще у XVII ст. поряд із несенням службою військові займалися і хліборобством. Система військових поселень розвивалася до середини XIX ст. і офіційно була скасована у 1857 р. Нині зрозуміло, що для умов кріпосної країни військові поселення були кроком вперед, порівняно з іншими, в організації і, головне – у веденні сільського господарства. У деяких випадках у цих поселеннях навіть застосовувалися новітні здобутки вітчизняного дослідництва. Однак відсутність освічених фахівців відповідної кваліфікації не дала змоги впровадити ефективне за формою запозичення іноземного досвіду господарювання на землі.

Отже, пошук форм галузевого дослідництва для ознайомлення всіх бажаючих з основними формами культури землеробства відбувався за рахунок впровадження найкращого іноземного досвіду.

2.2.2. Колективні досліді – попередники галузевого дослідництва

Історія розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні привертає увагу багатьох істориків науки, але досить активно комплексний підхід до її вивчення застосовують, на наш погляд, фахівці Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН. За визначенням керівника Інституту, званого вітчизняного історика науки В. А. Вергунова дослідна справа існує і як галузь знань, і як організація [82]. Інститутом вивчається низка цікавих і необхідних суспільству питань, важливих для розвитку окремих галузевих аспектів сучасної аграрної науки. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує вивчення проблеми організації наукового забезпечення провідного сектору економіки – сільського господарства за умов колективного господарювання на землі. Серед досліджуваних питань набуло актуальності вивчення системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини XIX – першої половини XX ст. до завершення доби функціонування колгоспної дослідної справи.

У процесі проведення дослідження проаналізовано становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи з другої половини XIX ст. до завершення колгоспної дослідної справи як ексклюзивної системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва в Україні (до кінця першої половини XX ст.). З'ясовано, що у досліджуваній період існували різні форми організації колективного галузевого дослідництва: колективні досліді, дослідні поля, дослідні станції, відділи застосування.

В. А. Вергунов запропонував періодизацію еволюції розвитку найбільш важливих етапів науково-організаційної структури сільськогосподарської дослідної справи до моменту її обласної побудови та їх кількісні наслідки або наповнення через відповідну мережу. Вона нараховує шість періодів: 1) 1620–1861 рр.; 2) 1861–1894 рр.; 3) 1894–1908 рр.; 4) 1908–1922 рр.; 5) 1922–1931 рр. і 6) 1931–до сьогодні. Кожний період аргументовано наповнений подіями та результатами вітчизняними аграрних звершень [101].

Саме скасування кріпацтва в 1861 р. дало поштовх новим можливостям і звершенням у сільському господарстві. Прийшло розуміння важливості наукових підходів до покращення господарювання, розпочався і десятиліттями тривав пошук оптимальності в організації сільськогосподарської дослідної справи за умови переважно приватної ініціативи різних інституцій. Уже протягом 1861–1864 р. виникли постійно діючі дослідні установи, засновані при освітніх закладах і громадських організаціях, такі, як

дослідно-контрольна сільськогосподарська станція при Ризькому політехнічному училищі (1864 р.); дослідні поля при Московській, Петровській академіях, Новоолександрійському інституті сільського господарства і лісівництва [696, с. 21–22], [125, с. 40–44]; чотири дослідні поля у Петербурзькій, Московській, Смоленській та Сибірській губерніях, де ставилися колективні досліді під керівництвом Д. І. Менделєєва (1867–1869 рр.) [328]. Кожна дослідна установа у вигляді мережі дослідів, дослідних полів чи дослідних станцій мала певні здобутки й залишила свій слід в аналах галузевої історії.

Заслуговує на увагу постановка агрохімічних дослідів з добривами та способами обробітку ґрунту в різних ґрунтово-кліматичних умовах під керівництвом визначного вченого-хіміка, педагога, професора Дмитра Івановича Менделєєва (1834–1907) й отримання наукових результатів [454], [462, с. 66–70]. Учений мав понад сотню звань і титулів і посів особливе місце в організації дослідної справи того часу. Його науковий авторитет був незмірним. Практично всі російські й більшість інших найшанованіших закордонних академії наук, університетів та наукових товариств обрали його почесним членом. Зокрема, в Україні він був почесним членом Полтавського товариства сільського господарства [107].

Широке коло наукових інтересів Д. І. Менделєєва сприяло вагомому внеску в розповсюдження агрономічних знань, становлення та розвиток агрономічної науки й дослідної справи. Він займався питаннями хімізації сільського господарства (пропагував використання мінеральних добрив, зрошування посушливих земель) [639], [394], став основоположником російської агрохімії, дослідної справи та хімізації сільського господарства [447].

Факт проведення цих дослідів та їхнє значення для розвитку колективного дослідництва засвідчено у «Колгоспній виробничій енциклопедії» [223], а також згадано у наукових виданнях [259, с. 231], [462, с. 67–70], [772].

Ставити агрономічні досліді Д. І. Менделєєв [65, с. 100], [64, с. 223–224], [68], [69], [71], [517, с. 6] розпочав з другої половини 60-х років ХІХ ст., коли його захоплення агрономією втілювалося у практику в маєтку Боблово неподалік містечка Клин Московської губернії. Саме там він отримав можливість займатися сільським господарством, щоліта відпочиваючи в цій місцевості з родиною [772, с. 4]. У 1865 р., після захисту докторської дисертації, у цьому маєтку, придбаному навпіл з професором Санкт-Петербурзького державного технологічного інституту з хімічної технології М. П. Ільїним, лише під час літнього періоду займаючись сільським господарством, вчений за сім років перетворив занедбаний маєток – у розкішний [190, с. 5]. На полях серед господарських посівів вченого закладалися й дослідні ділянки. На основі досвіду власного господарства Д. І. Менделєєв стверджував, що до посіву необхідно вводити трави, а луки – удобрювати і

покращувати задля розведення великої кількості худоби, користування доходом від неї та отримання значної кількості гною для використання його як органічного добрива.

У 1866 р. професор Петровської землеробської академії агроном за фахом Олексій Петрович Людоговський (1840–1882) вперше в Російській імперії поставив питання про необхідність систематичного проведення дослідів із добривами в різних агрохімічних умовах. Як соратник Д. І. Менделєєва, він тісно співпрацював з ним і зробив значний внесок у розвиток агрохімічної науки і практичний бік хімізації землеробства. Після доповіді О. П. Людоговського «Об искусственных удобрениях» на засіданні Імператорського Вільного економічного товариства 17 березня 1866 р. [420], постало завдання наукового обґрунтування програми і методики проведення дослідів. Д. І. Менделєєв, присутній на цьому засіданні, виявив велику зацікавленість до цієї пропозиції і зобов'язався розвинути наукову основу експериментальних досліджень. Вже 3 квітня 1866 р. учений запропонував на розгляд товариству свої роздуми, на підставі яких цього ж року склав і опублікував у «Працях Вільного економічного товариства» поглиблену програму і методику цих дослідів [452]. Програму було розглянуто і прийнято до виконання комісією Імператорського Вільного економічного товариства у складі І. А. Брилкина, А. П. Людоговського, Д. І. Менделєєва, А. В. Рада, А. І. Ходнева і Р. Г. Грум-Гржимайла. Вона була апробована у географічних дослідіах із добривами кількох губерній під керівництвом Д. І. Менделєєва [463, с. 4]. Було запропоновано розробити наукові основи вітчизняної агрохімії на базі використання досягнень хімії і фізики.

Ініціативу Д. І. Менделєєва про постановку таких колективних дослідів підтримало Імператорське Вільне економічне товариство, яке асигнувало 7 тис. крб. на досліді з обробітку ґрунтів і удобрення в різних ґрунтових умовах. Ці досліді вченому вдалося провести протягом 1867–1869 рр. [447].

У 1867 р. розпочали постановку дослідів із метою ґрунтового вивчення умов землеробства на чотирьох ділянках. Як повідомляв того року Д. І. Менделєєв у «Першому звіті про сільськогосподарські досліді»: «... Досліді ставилися нині в чотирьох місцевостях, у двох за рахунок Товариства: в Смоленській губернії п. Густавсоном в маєтку м. Кардо-Сисоєва і в Сибірській губернії п. Тимірязевим в маєтку п. князя Ухтомського, без матеріального сприяння Товариства у Петербурзькій губернії в маєтку п. Брилкина за рахунок Петербурзького університету і у Московській губернії за власний рахунок в маєтку нашого доповідача» [453]. У Петербурзькій, Московській, Смоленській губерніях досліді проводили на дерново-підзолистих ґрунтах, а у Сибірській губернії на чорноземі. Для контролювання досліджень на кожній дослідній ділянці призначили спеціальних спостерігачів, серед яких були й учні Д. І. Менделєєва в Петербурзькому університеті. Так, у Сибірській губернії за постановкою і

проведенням дослідів спостерігав фізіолог К. А. Тимірязев, у Смоленській – хімік Г. Г. Густавсон, а в Московській – безпосередньо Д. І. Менделєєв.

Програма дослідів передбачала вивчення дії різноманітних мінеральних (азотних – амоній сіркокислий, селітра натрієва; фосфорних – простий суперфосфат, кісткове борошно; калійних – поташ) і органічних добрив (вапно, гіпс, бісульфат натрію, кухонна сіль), а також їх сумішей (гній з вапном, попелом, суперфосфатом, роговою стружкою, кухонною сіллю). Усі варіанти добрив вивчали на трьох фонах весняного обробітку ґрунту: оранка на 18 см плугом із ґрунтозаглиблювачем, встановленим на глибину 29 см; оранка на 15,5 см плугом без ґрунтозаглиблювача; оранка ралом на 13 см. Тоді також приділяли увагу вирівнюванню ділянок за родючістю ґрунту. Одна з вимог при відборі дослідної ділянки – на ній не вносити добрива протягом не менш ніж у два останні роки. Результати дослідів підтвердили можливий прогрес сільського господарства, однак лише за умов існування міцної наукової основи з теоретичних розробок і експериментальних спостережень [452], [455], [456].

Аналізуючи результати дослідів щодо впливу різноманітних добрив, Д. І. Менделєєв писав, що досвід вказує на отримання найвищого врожаю від внесення найскладнішого добрива в поєднанні з гноєм, вапном, попелом, суперфосфатом і роговими стружками. Великого значення у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур і родючості ґрунту вчений надавав використанню органічних добрив. Стосовно нечорноземних ґрунтів, то з-поміж органічних добрив він виділяв вапно як найпридатніше для них удобрення.

Для проведення дослідів, на думку вченого, найвагомішою була низка чинників: вивчення фізико-хімічних властивостей як ґрунтів, так і добрив, доступність їхніх поживних речовин рослинам, розробка ефективних технологій приготування і засобів внесення добрив. Так, досліді 1867–1869 рр. супроводжувалися проведенням аналізів механічного і хімічного складів орного та підорного горизонтів ґрунтів, хімічного дослідження добрив і врожаю. Вчений вказував на необхідність одночасного забезпечення сільськогосподарських культур всіма елементами живлення відповідно до закону незамінності та рівнозначності факторів життя рослин для досягнення максимального рівня врожайності. Аналіз ґрунтів у співвідношенні з величиною врожаю у досліді впевнили Д. І. Менделєєва у тому, що родючість ґрунту визначається не тільки його валовим хімічним складом, а й наявністю в ньому доступних до рослин поживних елементів. До них він відносив водорозчинні солі та речовини, що розчиняються у кислотах, навіть таких слабких, як вугільна кислота. Дослідник достовірно оцінив поглинаючу здібність ґрунту як фактора, що перешкоджав вимиванню доступних для рослин катіонів. Учений також вказував на значення мікродобрив. Він розвинув ряд оригінальних методологічних положень про роль вегетаційних і польових досліджень, агрохімічних аналізів, математичної

обробки дослідних даних. До того ж виокремлював вигоду від застосування результатів польових дослідів на практиці та їх важливість у вирішенні теоретичних питань. Деякі методологічні принципи, викладені вченим, широко застосовували при проведенні польових дослідів.

Закінчуючи перший звіт про колективні досліді у 1867–1869 рр., Д. І. Менделєєв зазначав: «Без союзу з природовипробуванням – сільське господарство приречене до повного застою... Успіхи сільського господарства тісно пов'язані з успіхами поширення в народі природничих наук» [453].

Сільськогосподарські досліді, проведені протягом 1867–1869 рр. за програмою і методикою, точністю і багатогранністю спостережень мали велике значення для розвитку сільськогосподарської справи, особливо результати дослідження впливу органічних і азотних добрив, вапнування дерново-азотистих ґрунтів на врожайність зернових культур. На основі цих результатів вчений широко пропагував необхідність вапнування кислих ґрунтів, застосування фосфоритного борошна, суперфосфату, азотних і калійних добрив, суміжне внесення органічних і мінеральних добрив. Д. І. Менделєєв першим задовго до інших дослідників світового значення розробляв методику проведення польових дослідів, що була детально обґрунтована тільки через певний час. Він мав велику надію на швидке продовження цих дослідів.

На жаль, постановка цінних багатofакторних агрохімічних дослідів відповідно до програми (20 добрив на трьох фонах обробітку ґрунту) тривала лише два роки, оскільки Імператорське Вільне економічне товариство не мало коштів на подальшу їх підтримку [259, с. 231]. Ці комплексні досліді проводилися за єдиним планом і методикою в різних ґрунтово-кліматичних зонах Росії з обов'язковими аналізами ґрунтів, добрив і врожаю, а також метеорологічними і фенологічними спостереженнями. Завдяки їм було намічено подальший шлях застосування мінеральних добрив у сільськогосподарському виробництві [462, с. 67–70].

Керівник дослідів вважав, що до землеробства слід застосовувати методи точних наук. Серед агрохімічних дисциплін агрохімія значилася ключовою, оскільки її успіхи були забезпечені хімічними дослідженнями світового рівня британського фізика і хіміка Хемфрі Деві, німецького хіміка й агрохіміка Юстуса фон Лібіха, французького хіміка та агрохіміка Жана Батиста Буссенго, які сформулювали наукові положення про повернення корисних речовин у ґрунт, теорію удобрення і живлення рослин [462, с. 67–70].

Науковий підхід до ведення сільського господарства переконав Д. І. Менделєєва, що подальший розвиток землеробства і тваринництва тісно пов'язаний з прогресом науки і промисловості. Він пересвідчився в тому, що тільки з одним сільським господарством країна не вийде на лідируючі світові позиції. Всі сили і засоби на даному етапі її розвитку

найдоцільніше застосовувати до промисловості, тому що саме прогрес промисловості відродить і введе сільське господарство на новий рівень [453].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуло агрономічне навчання. Отримання знань з агрономічної (як тоді ще говорили землеробської) хімії відбувалося через читання лекцій, зокрема на Вищих жіночих курсах у Петербурзі. Лекції висвітлювали велику кількість агрономічних питань, наприклад, про потребу аналізу ґрунту, живлення рослин, застосування добрив [462, с. 67–70].

Таким чином, досліди під керівництвом Д. І. Менделєєва протягом 1867–1869 рр. відіграли значну роль у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур, внесенні органічних і азотних добрив на різних ґрунтах. У ході постановки польових дослідів застосовували методичні поради вченого: необхідність закладання дослідів у повторах та математичної обробки результатів. Ці колективні досліди з вивчення різних добрив та способів обробітку ґрунту на землях Російської імперії наприкінці 60-х років ХХ ст., проведені на науковій основі, стали попередниками розвитку подальших форм і відкриттів галузевого дослідництва як у Російській імперії, так і в Україні. Кілька років проведення дослідів не дали очікуваного ефекту через велику засміченість відведених під них земель. Подальші плани вченого щодо продовження колективних дослідів втілились у життя у 1881 р., коли за його ініціативою Харківське товариство сільського господарства під керівництвом професора А. Є. Зайкевича заклало їх у шести господарствах.

Вартий уваги історичний факт проведення колективних дослідів у маєтку Петра Аркадійовича Кочубея (1825–1892), ученого-хіміка, історика техніки. На початку 70-х років ХІХ ст., в умовах нестачі початкових і середніх спеціальних навчальних закладів аграрного спрямування, з метою першочергово вирішити кадрові проблеми у власних економіях П. А. Кочубей відкрив спеціалізовану школу-ферму [256].

Проект Положення «Про заснування при Полтавському товаристві сільського господарства ферми для проведення сільськогосподарських дослідів» з'явився ще на початку 1867 р. У ньому йшлося про важливість дослідів і вказувалося, що вони мають передавати способи раціональної підготовки й обробітку ґрунту, сівби рослин, аналізувати можливості та прорахунки застосування різних добрив на полях і раціональне їх використання. Крім того, документ фіксував пропозицію першого президента Полтавського товариства сільського господарства князя Л. В. Кочубея, що при закладанні дослідів обов'язково розраховувати витрати на посів і обробіток рослин з метою загального висновку щодо економічної доцільності вирощування певних сільськогосподарських культур [68]. Проект підводив науково-дослідну основу під ферму як установу [262].

Підштовхнув П. А. Кочубея до прийняття рішення про відкриття у власному маєтку Згурівці такої спеціалізованої ферми давній його товариш

Д. І. Менделєєв. Навчально-дослідна ферма була заснована у 1872 р. на кошти П. А. Кочубєя при центральній економії Згурівки. Упродовж курсу (3 роки) в ній безкоштовно ознайомлювали місцеву молодь, яка прагнула осмислено сприйняти основи землеробства, з сільськогосподарськими і промисловими культурами та використанням землеробських знарядь. Учнями ставали місцеві хлопчики, які закінчили курс сільської школи [292, с. 14–15]. Спочатку ферма працювала в неофіційному аграрному статусі [160], [851, с. 179]. З 1878 р. вона у статусі сільськогосподарської дослідно-навчальної ферми прирівнювалася до дослідних полів і селекційної станції згідно з «Положенням про землеробські училища». Урядовими розпорядженнями Міністерства державного майна вона прирівнювалася до землеробського училища з викладанням геодезії, рослинництва, тваринництва, сільськогосподарської економії і технології, вчення про землеробські машини та знаряддя і короткого викладу законів, необхідних для хлібороба [773]. На фермі, крім викладання перелічених дисциплін, вели значну науково-дослідну й селекційну роботу. Там було закладено експериментальний розсадник дерев, лікарських і сільськогосподарських рослин. На сьогодні результати діяльності ферми вражають, про що свідчить «Короткий звіт» її роботи. Вона успішно діяла до появи як у регіоні, так і в Російській імперії взагалі багатьох спеціалізованих освітніх та галузевих дослідних установ [68], [105].

Вивчаючи проведення колективних дослідів даного періоду слід згадати й наукові досягнення князя Володимира Олександровича Кудашева (1846–?) – фахівця в галузі сільського господарства [123]. Він, як освічена і прогресивна людина, усвідомлював потребу зміни системи господарювання. Після вивчення найкращого досвіду провідних аграрних господарств Західної Європи та повернення у 1879 р. на батьківщину на площі 130 дес. (141,7 га) землі у власному маєтку на Полтавщині організував відкриття першого в країні Кириківського дослідного поля (с. Кириківка Кременчуцького повіту Полтавської губернії). На власні кошти 12 років поспіль він ставив багатofакторний стаціонарний польовий дослід з вивчення глибини оранки, впливу органічних добрив і термінів обробітку пару [383, с. 155–157], [838], [839, с. 64].

В. О. Кудашев поділив 130 дес. дослідного поля на п'ять ділянок: чотири – по 30 дес. кожна, п'ята – розміром 10 дес. На ділянках випробовували різні методи обробітку ґрунту, до речі, їх неухильно дотримувалися до 1888 р. включно. Як зазначав сам князь, схеми поставлених дослідів він запозичив із німецьких і французьких літературних джерел та настанов Раєнберґ-Ліпінського, Гейдена, Жирардена. На його думку, варті уваги власні книги в країні були відсутні. Дослідник спирався на власний науковий світогляд через університетську підготовку, принаймні з юридичних наук, і особисто склав робочу програму проведення польових дослідів [790, с. 538–539]. Результати практичного застосування довготривалих дослідів

В. О. Кудашев доповідав на засіданнях Полтавського сільськогосподарського товариства у січні 1891 р. та лютому 1892 р. [839, с. 64].

Отже, в Російській імперії, зокрема й на українських землях, проведенню колективних дослідів на приватних дослідних полях П. А. Кочубея (1872 р.) і князя В. О. Кудашева (1879 р.) передували лише досліді на дослідно-контрольній сільськогосподарській станції при Ризькому політехнічному училищі (з 1864 р.) та дворічні колективні досліді на чотирьох полях Російської імперії з мінеральними добривами під керівництвом Д. І. Менделєєва (1867–1869 рр.), підтримані Імператорським Вільним економічним товариством. Діяло і створене у 1877 р. дослідно-показове поле Петровської землеробської академії, але воно представляло здебільшого не агрономічне, а демонстраційно-контрольне дослідництво. Тому говорячи про першість щодо занять експериментаторством такого типу в Росії та Україні, слід вказати, що пріоритет все ж таки за вітчизняними землями завдяки «згурівському» та «кириязівському» дослідникам [68].

Один із плідних діячів вітчизняної дослідної справи як організації, особливо в питаннях координації всього процесу на загальнодержавному рівні, В. В. Вінер наголошував, що виникнення дослідних установ зобов'язане, насамперед, приватній ініціативі, що вже потім була підтримана сільськогосподарськими товариствами, а згодом, з середини 90-х років XIX ст., стала відчутною допомога держави [139, с. 12].

Значно пізніше з появою іншої форми колективного господарювання на землі у 30 – 50-х роках XX ст. колгоспної дослідної справи, «*Сільськогосподарський словник-довідник*» трактує поняття і проведення колективних дослідів вже в такий спосіб: «Колективні досліді закладаються науково-дослідними установами на виробництві (в радгоспі колгоспі). К. д. проводяться для перевірки результатів лабораторно-дослідницької роботи у виробничій обстановці і для наочної демонстрації і пропаганди новітніх досягнень сільськогосподарської науки. К. д. ставляться заздалегідь розробленою програмою у формі, цілком доступній розумінню колгоспників-дослідників. Перед постановкою дослідів проводиться масово-роз'яснювальна робота та інструктаж; дослідники забезпечуються найпростішими інструментами, набором насіння і добрив. Для спостереження за ходом дослідів колгоспники ведуть спеціальний журнал, куди заносяться всі показники по дослідях» [363].

Отже, першочергово колективні досліді на українських землях ставилися за ініціативою заможних і прогресивних осіб на приватних дослідних ділянках, дослідних полях, дослідних фермах. У другій половині XIX ст. належним чином у цій справі зарекомендували себе й сільськогосподарські товариства як одна із форм галузевих асоціацій. Зазвичай вони були об'єднані територіально і діяли в умовах різних ґрунтово-кліматичних зон неоднаково економічно розвинутого сільськогосподарського регіону. Це приклад творчих галузевих фахових об'єднань, до структури яких входили

науково-дослідні установи задля визначення найбільш характерних рис та особливостей розвитку аграрної науки в Україні і дослідної справи зокрема. Наукові сільськогосподарські дослідні установи могли належати тільки великим і фінансово забезпеченим товариствам. Переважно їх мали центральні товариства, що розташовувалися у столичних містах Імперії та визнавалися Департаментом землеробства.

Поява мережі сільськогосподарських товариств пояснювалася бажанням увести низку покращень для аграрної галузі, зокрема для вирішення питань підвищення ефективності ведення галузі, необхідністю її технічного переоснащення та удосконалення, підтримання прав та інтересів аграріїв, збільшення врожайності на українських землях, вирішення зовнішньо- і внутрішньоекономічних проблем, питань трудових ресурсів та транспорту [846, с. 42]. Товариства були також активними виконавцями науково-дослідної роботи, що особливо переконливо простежується на прикладі діяльності Полтавського сільськогосподарського товариства [804], яке вдало поєднувало науку і практику. При товаристві на початку ХХ ст. працювало кілька відділень: садівництва, бджільництва, лісове, кооперативне, довідкове. Невтомна робота членів товариства націлювалася на покращення насінневого та тваринницького фонду, оновлення сільськогосподарського знаряддя, застосування нових технологій [753].

Сільськогосподарські товариства мали всі існуючі на той час види дослідних установ: дослідні поля, розплідники, агрономічні, хімічні й контрольно-насінневі лабораторії, ентомологічні станції та ін. Наприкінці ХІХ ст. вони проводили вагому науково-дослідну роботу й мали суттєві напрацювання [550, с. 5]. Наукові дослідження стосувалися теоретичних і науково-практичних питань: застосування мінеральних добрив, впровадження різних типів сівозмін, використання різних способів сівби, ефективних методів обробітку ґрунту, прийомів подолання негативних проявів природно-кліматичних умов (посуха, заболоченість, забур'яненість тощо). Товариства стали центрами теоретичної та прикладної агрономії, в межах яких формувалися нові напрями й підходи у розвитку сільськогосподарської науки. Вони стовідсотково впливали на нові здобутки аграрної промисловості та стали зв'язувальною ланкою в аграрних питаннях між урядом і практиками [813].

На сьогодні доведено, що становлення та розвиток науково-освітньої думки нерозривно пов'язані з розвитком вітчизняного сільського господарства, та запропоновано періодизацію шляху такого дослідництва [103].

Наприкінці ХІХ ст. можновладці відчули реальний фінансовий зиск від можливостей сільськогосподарського дослідництва. Тому в 1894 р. було створено Міністерство землеробства та державного майна, а потім 28 травня 1901 р., після виходу наказу Миколи ІІ, прийнято «Положення про сільськогосподарські дослідні установи». Так вітчизняна дослідна справа здобула офіційну підтримку держави. Метою цієї постанови було

проведення наукових і практичних дослідів і експериментів у галузі сільського господарства для пошуку найкращих засобів ведення господарства та розповсюдження їх серед населення, а також для вивчення місцевих геологічних і кліматичних умов, які впливають на сільське господарство. Розпочався шлях до координації ведення дослідництва через відповідну організаційну систему (вертикаль) залежно від потреб природно-кліматичних умов регіонів, а пізніше і спеціалізації (додаток А) [579].

2.2.3. Дослідні поля як передвісники структуривання колгоспної дослідної справи

Від середини XIX ст., завдячуючи бажанню та можливостям інтелігенції, розпочалася постановка колективних дослідів, а вже з 80-х років було організовано декілька дослідних полів, серед яких Полтавське (1884 р.), Херсонське (1889 р.), Донське, Лохвицьке, Одеське, Таганрозьке (1894 р.) та ін.

Дослідні поля, як сільськогосподарські науково-дослідні установи, вели дослідження з різних питань галузевого спрямування, зокрема польові дослід з відпрацювання раціональних прийомів обробітку ґрунту, вирощування сільськогосподарських культур відповідно до місцевих природних і економічних умов району. Вони відіграли важливу роль у становленні науково обґрунтованого землеробства, але не вирішували теоретичні проблеми землеробства на відміну від науково-дослідних інститутів і дослідних сільськогосподарських станцій [219]. В іншому значенні поняття «дослідне поле» трактується як ділянка землі для проведення польових дослідів. Станом на кінець XIX – початок XX ст. у країні існувало три типи дослідних установ: дослідні поля, дослідні господарства та дослідні станції.

До провідних завдань дослідних полів як сільськогосподарських науково-дослідних установ належала розробка питань сільськогосподарської техніки, проведення систематичних досліджень відповідно до спеціально розроблених програм, а також впровадження у сільськогосподарське виробництво одержаних новітніх наукових даних.

Істотні зміни в економіці, що стосувалися піднесення промисловості, зростання чисельності міського промислового населення, підвищення цін на хліб і збільшення експорту сільськогосподарської продукції стали основними причинами зацікавленості заможного прошарку населення – поміщиків у подальшому розвитку своїх господарств.

Отже, сільськогосподарська дослідна справа другої половини XIX ст. розвивалася за участі в цьому процесі сільськогосподарських товариств, до кола завдань яких входив збір ґрунтовних відомостей про землеробську промисловість; популяризація сільськогосподарських знань серед селян та інших прошарків населення; проведення фахових форумів для сільських

господарів, дослідів, спостережень і досліджень; введення в експлуатацію нової сільськогосподарської техніки. Найактивніше діяли у цей час Південноросійське товариство сприяння землеробству і сільській промисловості в Києві, Товариство Південної Росії в Одесі й Катеринославі, а також Харківське та Херсонське губернські сільськогосподарські товариства [124, с. 89].

Велика заслуга у розгортанні аграрного дослідництва як галузі знань, а особливо як організації належить Харківському товариству сільськогосподарства і сільськогосподарської промисловості, заснованому у 1880 р. Наступного року ним було сформовано мережу з 37 дослідних полів на українських землях різних губерній з метою вивчення культури цукрового буряка [104]. Найдовше діяло Морочанське дослідне поле (12 років), Новотаволжанське (10 років), Тростянецьке та Білоколодязне (по 6 років). Дослідження, проведені на полях, стосувалися цукробурякового виробництва. Розробником наукової програми діяльності мережі був професор А. Є. Зайкевич, який координував усі дослідження через кафедру агрономії Імператорського Харківського університету [98, с. 5]. Діяльність дослідних полів Харківського товариства сільськогосподарства і сільськогосподарської промисловості відіграла важливу роль у розвитку вітчизняної дослідної справи, а її результати стали значним внеском у теорію і практику сільськогосподарства, що відчутно вплинули і на заснування Полтавського, Деробчинського та інших дослідних полів.

За результатами дослідів 37 дослідних полів у різних губерніях Південно-Західного краю, що в сукупності проіснували 88 років, було доведено переваги вирощування місцевих сортів сільськогосподарських культур порівняно з іноземними в умовах певного регіону; необхідність внесення органічних і мінеральних добрив на чорноземних ґрунтах; більшу ефективність внесення мінеральних добрив у рядки під цукровий буряк порівняно з розкидним способом; розроблено принципи конструкції комбінованої тукової сівалки; виявлено залежність урожайності різних сортів рослин від удобрення, обробітку парового поля, глибини оранки тощо.

Інша відома своїми аграрними напрацюваннями мережа дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків була сформована з метою аграрного дослідження великого сільськогосподарського району. Вона діяла упродовж 1901–1918 рр. у складі 32 дослідних полів (з них – 24 в Україні) під керівництвом С. Л. Франкфурта [79], [78] та О. І. Душечкіна із центром у Києві. Мережі дослідних полів закладали губернські товариства сільськогосподарства, а саме Київське, Харківське, Подільське, Херсонське. Зафіксовано результати дослідницької роботи через цю мережу дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків, створену у 1901 р. в межах діяльності Південноросійського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості або Київського землеробського синдикату. Дослідні поля функціонували у 15-ти маєтках 6-ти

губерній, а головні здобутки світового значення, досягнуті мережею дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків, стали остаточним ствердженням понять культури цукрового буряку та культури насіння у світовій науковій практиці, а також розроблення першої у країні повноцінної методики проведення польового експерименту [113].

Відкривалися галузеві дослідні установи в різних регіонах України, розроблялися перші програми діяльності, які передбачали перелік необхідних для розвитку сільського господарства дослідів саме того чи іншого регіону. Приміром, першою дослідною установою Південно-Західного краю (Подільська губернія) Російської імперії, створеною при Київському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, виявилося Дербчинське дослідне поле (Ямпільський повіт Подільської губернії) [84, с. 138], що діяло упродовж 1888–1898 рр. Це дослідне поле було влаштовано на кошти великого землевласника, званого громадського діяча та мецената барона А. А. Мааса (1836–1903) за ініціативою вченого-аграрія зі світовим ім'ям С. М. Богданова (1859–1920). Незважаючи на нетривалість існування, дослідне поле відповідало ознакам наукової установи: 1) діяльність за відповідною програмою; 2) фінансові асигнування від Департаменту землеробства; 3) щорічні звіти, що склалися і публікувалися згідно з висновками проведеної роботи. Результати досліджень Дербчинського дослідного поля сприяли заснуванню Подільського товариства сільського господарства з метою вирішення актуальних потреб Подільської губернії [565, с. 143], яка мала найчисельніше населення серед усіх українських губерній – на 1 км² припадало 79 осіб.

Створення дослідних полів пришвидшилося з 1891 р. після великого неврожаю через посуху і внаслідок голоду. Ще очевиднішою постала необхідність ведення землеробства на наукових основах і за державної підтримки. Кількість сільськогосподарських дослідних установ зростала за ініціативою Міністерства землеробства, земств, сільськогосподарських товариств і приватних осіб. Певні дослідні установи отримували урядову субсидію, а деякі були на повному державному утриманні.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. сільськогосподарська дослідна справа на всіх землях Російської імперії відрізнялася стихійністю, неплановістю та низькою забезпеченістю, тому імперія значно відставала у цьому питанні від інших держав.

Громадські організації та приватні особи сподівалися на урядову допомогу для заснування й утримання сільськогосподарських дослідних установ. Вони зверталися з клопотаннями до Міністерства землеробства або до його місцевих органів. Уряд підтримував дослідні установи наступним чином: а) призначав грошову допомогу із щорічного особливого кредиту Міністерства (одноразову – на заснування дослідних установ, постійну – на винагороду працівникам, проведення дослідів і спостережень, придбання навчальних посібників для бібліотек, колекцій); б) надавав ділянки

із державної скарбниці, виділяв матеріали для будівництва й опалення на пільгових умовах або безкоштовно; в) забезпечував інвентарем, насінням кращих сортів тощо, в) надавав рекомендації з боку спеціалістів Міністерства землеробства [700].]

Дослідні поля були найчисельнішими сільськогосподарськими дослідними установами. Вони вирішували питання землеробства, що стосувалися випробування різних способів обробітку й удобрення ґрунту, сівби і садіння різних культур, акліматизації нових сортів тощо. Місцевість для заснування дослідного поля мала бути типовою для даного господарського району стосовно природи ґрунту, топографії місцевості й інших умов (фана і флора).

Щодо формалізації сільськогосподарської дослідної справи як організації, то в сучасному розумінні побудови дослідництва це поняття бере початок з листопада 1884 р. Тоді Полтавським сільськогосподарським товариством було обрано першу раду Полтавського дослідного поля, таким чином започаткувавши його [396, с. 259]. Зусиллями директорів Б. П. Черпахіна, В. М. Дякова, Ю. Ю. Соколовського та інших очільників поступово збільшувався обсяг виконуваної дослідницько-виробничої роботи. З того часу проглядаються чітка державна зацікавленість і система підтримки щодо потреби підвищення продуктивності полів і ферм. Завдяки правильно обраному курсу досліджень та змістовному внеску в розвиток теорії і практики польового експерименту Полтавське дослідне поле по праву вважається «колискою» вітчизняної дослідної справи, незважаючи на багаторазові реорганізації [378].

Полтавське дослідне поле першим почало впроваджувати в сільськогосподарську дослідну справу польовий метод досліджень та його головні складові, розробляти агрономічні заходи боротьби з посухою – основи системи сухого рільництва та прикладної ентомології, а також стало родоначальником першого за тривалістю у слов'ян досліді «Беззмінне жито».

У статусі дослідного поля установа проіснувала до 1910 р. і була перейменована в Полтавську сільськогосподарську дослідну станцію, яка мала статус центральної установи цілої мережі дослідних полів [811]. Так, з досвідом науково-дослідної роботи 26 років і бюджетом 7 – 10 тис. крб. на рік почала діяти дослідна станція зі спеціальними відділами і достатньою чисельністю персоналу. Відповідно до статуту її мета полягала в опрацюванні практичних питань ведення сільського господарства і наданні відповідей на запитання від місцевих господарів щодо вирощування сільськогосподарської культури. У цій установі працювала низка відомих і видатних вчених Б. П. Черпахін, А. Є. Зайкевич, І. О. Стебут, О. О. Ізмаїльський, В. В. Докучаєв, П. А. Костичев, С. Ф. Третяков, О. Н. Соколовський, М. І. Вавилов та ін. [181]. Серед найважливіших проблем, над якими працювали співробітники станції, було кормовиробництво. Особливо багато в цьому аспекті зробив С. Ф. Третяков шляхом проведення дослідів.

Він рекомендував посів травосумішей – люцерни зі стоколосом, вики озимої з житом, вики ярої з вівсом, кукурудзи на зелений корм, кормових буряків тощо. Умови інтенсивного розорювання кормових угідь сприяли застосуванню цих рекомендацій [534, с. 111].

У 1894 р. було засновано кілька дослідних полів – Донське, Лохвицьке, Одеське, Таганрозьке [760, с. 108]. Варто відмітити появу в Полтавській губернії Лохвицького дослідного поля, що почало діяти з 1895 р. за сприяння Лохвицького товариства сільського господарства, організованого у 1886 р.

Розглядаючи регіональний аспект створення дослідних установ такого типу, зазначимо, що вже у 1907 р. Полтавщина мала значну кількість дослідних установ: Лохвицьку дослідну тютюнову плантацію (1890 р), Лохвицьке (1895 р.), Золотоніське (1898 р.), Андріївське (1902 р.), Роменське (1905 р.), Прилуцьке (1907 р.) поля. Всі вони були засновані на незначні кошти, розташовувалися на невеликих земельних ділянках та при сільськогосподарських школах. Робота полів полягала у впровадженні результатів дослідів Полтавського дослідного поля в умовах регіону. Разом із цим постала необхідність в організації вискоєфективної мережі дослідних полів на території губернії відносно ґрунтових, кліматичних, господарських районів. Саме 1907 р. став переломним у цьому питанні, адже губернськими земськими зборами було ухвалено проєкт заснування «Мережі районних дослідних установ губернського земства», що набув чинності у 1908 р. Згідно з цим документом, територія губернії була поділена на райони залежно від переважаючого типу ґрунту і зволоження за рахунок атмосферних опадів. Отже, мережу дослідних полів за проєктом 1908 р. утворювали: 1) Андріївське (інша назва Костянтинівське або Карлівське) дослідне поле – для степової частини губернії; 2) Полтавське – для середньої смуги з лесовим суглинком; 3) Миргородське – для середньої чорноземної смуги; 4) Лохвицьке (Гадяцьке) – для північно-західної чорноземної частини губернії; 5) Драбівське – для південно-західної чорноземної частини губернії; 6) Хорольське (Оболонь) або Золотоніське – для долинного чорнозему; 7) дослідні ділянки для вивчення пісків і заплавних ґрунтів. У 1911 р. в регіоні було організовано діяльність ще трьох дослідних полів – Костянтинградського (1911), Гадяцького (1911) та Підставського (1916).

За архівними даними, станом на 1913 р. в Полтавській губернії налічувалося 13 дослідних установ, 8 з яких входили до мережі. Із них 6 – належали губернському земству, 1 – повітовому земству і ще 6 – сільськогосподарським товариствам [751].

На півдні України у другій половині XIX ст. бурхливо розвивалося землеробство [10], [139, с. 4–5], [153], [409]. Регіон теоретично міг експортувати високоякісне зерно пшениці, однак родючі чорноземи ледве давали врожай 40 пудів зерна з десятини. Ця ситуація активно вирішувалася передовими землеробами, зацікавленими в підвищенні врожайності пшениці. Представники інтелігенції розуміли, що прогрес у сільському господарстві

можливий тільки через розвиток дослідної справи в землеробстві та селекції рослин. Цю думку поділяло й Сільськогосподарське товариство півдня Росії, за сприяння якого у 1894 р. було засновано Одеське дослідне поле [575]. Завідувачем цієї інституції став В. Г. Ротмістров (1866–1941). Його програма робіт якісно і вигідно відрізнялася від подібних на той час через побудову на конкурсній основі. Вона була розроблена спільно вітчизняними і видатними іноземними вченими. На Одеському дослідному полі розробляли умови агротехніки, вивчали сорти рослин та створювали нові. Згодом там було організовано й селекційну дослідну станцію. У 1910 р. на сортовипробуванні знаходилося 7 сортів: Бонатка місцева, Бонатка оригінальна, Бонатка біла, Бонатка червона, Червона остиста, Сандомірка, Орловська [732, с. 42–43]. Виник намір організувати окремих селекційний відділ, а з весни 1918 р. там фактично запрацювала Одеська сільськогосподарська селекційна станція [28].

Інше дослідне поле – Херсонське, створено на базі дослідної ферми Херсонського сільськогосподарського училища в 1889 р. та розпочало роботу під завідунням К. І. Тархова (1856–1916). У 1890 р. він оприлюднив організаційний план його роботи з програмою проведення польових дослідів. Основу положень із шести груп питань програми склали ті самі головні питання, що раніше входили до програми Полтавського дослідного поля – як першої постійно діючої казенної галузевої інституції. Першочергово йшлося про накопичення і збереження вологи, що мало важливе значення для півдня степової області країни. Більша кількість дослідів стосувалася прийомів обробітку ґрунту в умовах трипільної системи господарювання. До методики проведення досліджень К. І. Тархов вніс суттєві зміни, зокрема розмір ділянок збільшили до 200 саж.², а весь комплекс досліджень мали провести у двократній повторності [61, с. 114]. На Херсонському дослідному полі проводили спостереження за ґрунтовими змінами в умовах використання сівозмін, сортовипробування нових для півдня України сільськогосподарських культур та ін.

Роботами Херсонського дослідного поля досягнуто важливих результатів щодо впливу на урожай строків сівби і густоти висіву зернових культур, глибини зяблевої оранки, способів сівби, загортання та догляду за посівами, різного парового обробітку й удобрення. У 1910 р. після систематизації та узагальнення понад десятирічних результатів досліджень його реорганізували в Херсонську сільськогосподарську дослідну станцію, розширивши цим сферу наукової діяльності і надавши право обслуговувати всю Херсонську губернію.

Станом на 1894 р. постійною допомогою з кредитів Департаменту землеробства і сільської промисловості користувалися лише 9 установ: Деревчинське дослідне поле (в маєтку барона А. А. Мааса Подільської губернії); 2 дослідних поля на Харківщині, що діяли під керівництвом професора А. Є. Зайкевича; Полтавське дослідне поле; вятські дослідні поля

(Верхосунське, Окунівське і В'ятське); дослідне поле Товариства сільсько-го господарства Південної Росії [225, с. 8]. У 1895 р. функціонувало 10 дослідних станцій, 13 дослідних полів, 2 контрольно-насінневі лабораторії. Тоді як Німеччина мала 70 сільськогосподарських дослідних установ, Франція – 60, Швеція – 50, США – 54 [215, с. 10].

Таким чином, можна стверджувати, що саме у другій половині XIX ст. розпочалося становлення сільськогосподарської дослідної справи в Україні. З фактом появи сільськогосподарських дослідних установ, першочергово дослідних полів, знайшли практичну форму вирішення невідкладних завдань сільськогосподарської науки, що сприяло збільшенню їх кількості, обсягів досліджень та фінансування на утримання. На початок XX ст. Україна вже мала розгалужену мережу сільськогосподарських дослідних установ кількох типів: дослідні поля, дослідні господарства (ферми), дослідні станції, показові (демонстраційні) поля і господарства. Ключову роль у справі організації сільськогосподарських дослідних установ відігравали наукові товариства сільськогосподарського спрямування та земства.

Станом на 1913 р. працювало 77 дослідних полів. Це був найпоширеніший тип дослідних установ того часу [158], а вже «...до початку Першої світової війни в Росії було близько 130 дослідних станцій та полів, на яких вивчали та розробляли нові прийоми обробітку ґрунту, сівозміни, агротехніку окремих культур» [760, с. 108].

Від 1917-го р., коли упродовж року сталися певні суспільно-політичні події як на території Росії, так і на українських землях, що вплинули на хід історії не лише в цих країнах, але і світу, зазнали змін усі сфери життя. Аграрна галузь опинилась у складних умовах розвитку. В цей час на базі великої кількості сільськогосподарських дослідних полів були створені дослідні станції та дослідні інститути. Поля, що залишилися, стали відділами відповідних станцій, інститутів або стаціонарними дослідними ділянками, розташованими в типових для обробітку даних культур умовах, де відпрацьовувалися й перевірялися результати досліджень. Замість дослідних полів набули поширення опорні пункти науково-дослідних інститутів і дослідних станцій – їх невеликі підрозділи, що діяли у виробничих умовах (на полях або фермах радгоспів та колгоспів), де на місцевому ґрунті перевірялися і впроваджувалися результати стаціонарних досліджень.

2.2.4. Дослідні станції – універсальні наукові установи аграрного спрямування кінця XIX – початку XX століття

Вітчизняне аграрне дослідництво набуло системнішого розвитку після створення сільськогосподарських дослідних полів, а згодом, наприкінці XIX ст., сільськогосподарських дослідних станцій. Саме вони значно вплинули на розвиток та запровадження наукових принципів ведення сільсько-го господарства. Треба підкреслити, що наука про сільське господарство

зародилася у XIX ст. і ґрунтувалася на здобутках природознавства, досліджень у рослинництві, вивчення ґрунтів тощо. Дослідна справа в Україні розвивалася під впливом ознайомлення з іноземним досвідом вивчення здобутків і досвіду іноземних держав. Сільськогосподарські дослідні станції, як було з'ясовано, це науково-дослідні установи, що проводять дослідни у максимально наближених до виробництва умовах задля розробки науково обґрунтованих прийомів обробітку ґрунту, сільськогосподарських культур і ведення тваринництва в господарствах обслуговуваного району. Відмічаючи появу сільськогосподарських дослідних станцій у світовому вимірі, слід згадати, що вони виникли у XIX ст. У 1835 р. Дж. Б. Лос заснував Ротамстедську сільськогосподарську дослідну станцію (Великобританія), де вперше вчених зацікавило питання вирощування сільськогосподарських культур, зокрема жита, на одному й тому ж місці. Трохи згодом, у 1843 р., західніше Лондона розпочали стаціонарні довгострокові дослідження з використанням двох культур – пшениці та коренеплодів, а з 1852 р. – ячменю [872]. У 1835 р. Ж. Б. Буссенго заснував сільськогосподарську дослідну станцію у власному маєтку «Бехельбронн» (Франція) – першу в Західній Європі, яка проводила дослідни з визначенням точного хімічного аналізу складу ґрунту й органічних продуктів [112]. Саксонське сільськогосподарське товариство в Німеччині на власні кошти організувало у 1852 р. в Меккерні поблизу Лейпцига першу дослідну станцію. Дослідні станції у Німеччині самостійно визначали тематику досліджень, а напрями наукових розробок залежали від директора [396, с. 255] Згодом, у 1878 р., на дослідному полі Сільськогосподарського інституту міста Галле (Німеччина) було розпочато польовий експеримент із беззмінного вирощування озимого жита, який тривав ще на початку 90-х років XX ст. [871].

У Російській імперії перша сільськогосподарська дослідна станція – Богодучівська, була організована Імператорським Вільним економічним товариством у 1886 р. в маєтку І. М. Толстого (с. Богодухово Орловської губернії). Програма діяльності станції була розроблена спеціальною комісією у складі В. В. Докучаєва, А. І. Воейкова, П. Ф. Баракова, Ф. Н. Корольова й охоплювала питання вивчення ґрунту та метеорологічних умов, проведення польових дослідів з удобрення і обробітку ґрунту, випробування землеробських (сільськогосподарських) машин. Того ж року за приватні кошти була створена Собешинська (поблизу Новоолександрійського інституту сільського господарства і лісівництва) дослідна станція. У 1888 р. влаштована дослідна станція «Запілля» (Лузький повіт Петербурзької губернії), яка з 1895 р. перейшла у відання Департаменту землеробства і вважається першою в Росії державною сільськогосподарською дослідною станцією. Станом на 1913 р. у Російській імперії діяло 44 дослідних станції. Деякі з них (наприклад, Шатилівська, Безенчукська, Вятська, Саратовська, Харківська) відіграли значну роль у розвитку сільськогосподарської науки й поширенні в країні наукових основ землеробства і тваринництва [159].

Повертаючись до розгляду дослідних станцій в Україні на початковому етапі розвитку аграрного дослідництва, слід згадати, що в останнє десятиріччя XIX ст. дещо змінилася форма організації наукової діяльності та процесів впровадження наукових здобутків через появу сільськогосподарських дослідних станцій, що мали значно більше повноважень і можливостей. Саме тоді виник ряд дослідних станцій: Плотянська в маєтку князя П. П. Трубецького на Поділлі (1893 р.), Іванівська в маєтку П. І. Харитоненка на Харківщині (1897 р.) і на базі дослідного поля з 1884 р. – Полтавська (1910 р.), а також Херсонська, Одеська, Харківська, Сумська, Носівська, Уманська, Смілянська, Миронівська, Немерчанська та ін.

Зважаючи на низку досягнень дослідних станцій початку XX ст., для прикладу розглянемо результати діяльності Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (з 1910 р.). Саме там було розпочато перші дослідження з вирощування озимого жита на одній і тій же ділянці впродовж тривалого часу, які були закладені ще у 1884 р на Полтавському дослідному полі в темно-сірому опідзоленому ґрунті [840], [437]. Інший такий дослід закладено в 1929 р. на типовому чорноземі нинішнього дослідного поля Миронівського інституту пшениці імені В. М. Ремесла (у минулому Миронівська дослідна станція) для вивчення беззмінних посівів: пшениці озимої, буряку цукрового, кукурудзи, картоплі [743]. Миронівська станція Всеросійського товариства цукрозаводчиків була відкрита у 1912 р. першою, для якої передбачалося 50 % фінансування Департаменту землеробства. Ця станція має яскраву історію свого розвитку. Багаторазово змінюючи назву і коригуючи напрямки своєї діяльності, на сьогодні це всесвітньвідомий Миронівський інститут пшениці ім. В. М. Ремесла НААН, який нещодавно відзначив своє сторіччя [465].

Чітко проглядається покликання Полтавської дослідної станції у 20-х років XX ст. в допомозі селянам-трударям. Маючи понад десять років досвіду, фахівці станції крім практичної допомоги господарствам губернії, передусім шляхом передачі сортового високоякісного насіння, приділяли значну увагу пропаганді отриманих результатів та основ науково обґрунтованого ведення сільського господарства. З 1925 р. дослідна станція почала займатися організацією колективних дослідів (колдосвідів) у 48 адміністративних районах. Якщо у 1925 р. такі досліді проводили на 529 дільницях, то уже в 1926 р. їх кількість зростає вдвічі – до 1102. Вивчалися найбільш актуальні на той час питання: вплив добрив на урожай озимини, цукрових буряків, ефективність зайнятих парів, урожайність багатьох сортів пшениці озимої, жита, кукурудзи в різних зонах губернії, агротехніка вирощування суданської трави тощо. У звіті Полтавської дослідної станції за 1927 р. наведено результати колективних дослідів (вип. 57, автор С. Ю. Моргацький), які підтверджуються висновками з місцевого фактичного матеріалу, отриманого в умовах господарств [378].

На сьогодні відомо, що сільськогосподарські культури неоднаково реагують на беззмінне та повторне їх вирощування. Вони по різному відзиваються на біологічний кругообіг елементів живлення та агрохімічні показники ґрунту. Зростаючи і розвиваючись рослини, що мають відмінні морфологічні ознаки, вбирають із ґрунту різну кількість поживних речовин і з різним співвідношенням певних елементів. Система «ґрунт – рослина» отримує посилення впливу негативних біологічних (токсичні виділення рослин, накопичення фітопатогенних бактерій тощо), хімічних і фізичних факторів на явище ґрунтової, а звідти і зниження продуктивності рослин [743].

У діяльності дослідних станцій початку ХХ ст. застосовувалися лабораторні методи досліджень, що передбачали у своєму арсеналі наявність відповідного обладнання – хімічної лабораторії та кабінетів фізіології рослин і тварин. Успішно діяли дослідні станції 1-го розряду, вирішуючи завдання крайового значення, робота яких потребувала близького розташування до вищих навчальних центрів – столиць або університетських містечок. Станції 2-го розряду виконували завдання місцевого або районного характеру, діяльність яких потребувала типовості у сільськогосподарському відношенні місцевостей різних фізико-географічних районів і, по можливості, наближеності до культурного центру [124].

У той час великі землевласники реально усвідомлювали важливість впровадження новітніх знань і вкладали значні кошти в розбудову сільськогосподарської дослідної справи, створюючи науково-прикладні галузеві заклади. Переконливим прикладом слугувала діяльність вельможних осіб із Подільської губернії, зокрема князя Павла Петровича Трубецького, який у 1893 р. заснував Плотянську дослідну станцію, а офіційно її було відкрито 1 грудня 1894 р. [372]. Головними завданнями новоствореної дослідної установи були організація і проведення дослідів з основними сільськогосподарськими рослинами; повторювання і перевірка результатів при різноманітних ґрунтових і кліматичних умовах. Дослідна станція стала відомою через запровадження там дев'ятипільної сівозміни та дослідження процесів вимивання і вилужування ґрунтів.

Розробкою програми й облаштуванням станції, а також плануванням діяльності агрономічної лабораторії на ній займалися знані спеціалісти – приват-доцент Новоросійського університету П. Ф. Бараков, агрономи-дослідники О. О. Бичихін та С. В. Щусьєв. Лабораторію було прибудовано до житлового приміщення в кількості семи кабінетів: 1) робочого, 2) вагової, 3) бібліотеки, 4) кубової (для дистиляції), 5) кабінету, де зберігалися колекції ґрунтів і рослин та 6) кабінету завідувача лабораторії. Влітку 1893 р. роботи з побудови лабораторії вже було завершено.

Восени 1894 р. заклали два дослідних поля. Перше – під основні досліді загальною площею 34,5 дес. – було поділено на дев'ять рівних частин із дев'ятипільною сівозміною. Друге, розміром близько 4 дес., призначалося

для проведення дослідів із різними добривами за системою Ж. Вілля, з яких одна половина була призначена під посіви ярих, друга – озимих культур. Зокрема, вже весною 1895 р. було розпочато досліді з вирощування виноградних лоз і культури винограду з внесенням мінеральних добрив за системою Ж. Вілля на території виноградника площею 12 дес.

Заслуговує на увагу той факт у діяльності дослідної станції, що від початку її заснування князь П. П. Трубецької планував влаштувати зразкове насінневе господарство поряд з експериментальними полями. З цією метою та для якісного виконання польових робіт і проведення дослідів на полях придбали сучасну для того часу сільськогосподарську техніку в Києві, Одесі та Харкові: молотарку Lan'za з 22-дюймовим штифтовим барабаном та 4-кінним приводом до неї, віялку-сортувалку Ребера, сортувалку Рейнфорда, американську сіножатку «Tiger», чавунний кільчастий каток, 10-дюймовий плуг і ґрунтозаглиблювачі Сакка, 4-лемішний запашник Екклера, 14-дюймовий плуг Сакка [551, с. 18].

У межах функціонування цієї дослідної станції було облаштовано метеорологічну станцію другого розряду першого класу. Її робота відіграла важливу роль для свого часу. Однак перш ніж налаштувати роботу станції було прикладено додаткові зусилля зацікавлених в її роботі осіб. Обладнання переробляли, оскільки ще влітку 1894 р. психрометрична будка змінила місцерозташування відповідно до рекомендацій Головної Фізичної Обсерваторії [551, с. 10]. Висоту станції над рівнем моря та точні координати визначили під час приїзду восени 1895 р. інспектора метеорологічних станцій Міністерства В. Х. Дубинського. Перші щоденні метеорологічні записи почали вести 1 грудня 1894 р. згідно з «Інструкцією даною Імператорською Академією Наук у керівництво метеорологічним станціям 2 розряду 1 класу». Для роботи на станції закупили все потрібне обладнання [754, с. 125]. Заміри фіксувалися тричі на день за 23-ма різними метеорологічними показниками. Звіти оформляли щомісяця на бланку у трьох примірниках, один з яких надсилали до Головної Фізичної Обсерваторії, другий – до Одеської Метеорологічної Обсерваторії, третій залишався на станції. Фахівці станції популяризували результати своїх агрономічних і метеорологічних досліджень на багатьох виставках регіонального і державного значення, а також наукові здобутки й різнопланові розробки установи. Належне ведення справ у цукровиробництві, племінному скотарстві та селекційному буряківництві засвідчене золотими і срібними медалями й іншими нагородами як на вітчизняних сільськогосподарських виставках, так і за кордоном. Однак, за словами самого князя П. П. Трубецького, незважаючи на реальні успіхи, зокрема підвищення рентабельності аграрного виробництва за результатами дослідництва на станції, наукові підходи, за якими здійснювалася робота, не отримували у землевласників поширення і не викликали інтересу в запровадженні чи продовженні [4, с. 275]. Плотянська сільськогосподарська дослідна станція працювала упродовж

кількох десятків років [756], а у 1914 р. на прохання її власника – князя П. П. Трубецького була передана в розпорядження Департаменту землеробства. Вона залишила значний внесок у розгортанні сільськогосподарської дослідної справи, науковому обґрунтуванні, а особливо у практичному впровадженні агрономічних знань в Україні. Побудовані на приватній ініціативі і власності форми організації наукового процесу на дослідній станції і сьогодні можуть бути актуальними в умовах задекларованих владою євроінтеграційних процесів.

Історія Немерчанської дослідно-селекційної станції бере початок від заснування акціонерного підприємства «Немерчанське сімейне господарство Бащинського та Лонжинського» у 1886 р. в маєтку Немерче Подільської губернії на Вінниччині за ініціативою вченого-агронома Костянтина Бащинського, директора цукрового заводу Михайла Лонджинського та інженера-хіміка Йосипа Орловського. До 1904 р. її очолював і фактично був першим директором інженер-хімік Й. Орловський. З 1904-го по 1917 р. нею керував професор Є. Ю. Заленський, якому належить низка результативних досягнень, зокрема значний внесок у методику селекції Російської імперії, застосувавши власний метод селекції цукрових буряків і відпрацювавши метод відбору за кривими вірогідності та метод оцінки поколінь (порівняльне сортовипробування), що сприяло підвищенню цукристості коренеплодів. Вже у 1908 р. з'явилися сорти буряків, де цукристість зросла з 13,5 % (1886 р.) до 18 % (1913 р.). Ним було розпочато селекцію і насінництво зернових – озимої та ярої пшениці, жита, вівса. Так, було виведено сорти пшениці «Новий тріумф», «Поділля», «Банатка». Насіння цукрових буряків Немерчанської дослідно-селекційної станції наприкінці XIX ст. конкурувало з відповідною продукцією в Російській імперії. Згодом попит на продукцію дослідної станції виник на іноземних ринках Австрії, Угорщини, Італії, Бельгії та інших країн.

На момент розпаду Російської імперії на дослідній станції «Немерче» сформувалася значна насіннева база культури цукрового буряку. Однак у 1918–1920 рр. весь насінневий матеріал цукрових буряків було вивезено до Польщі, а злакових загинув разом із документацією. Саме у 1920 р. дослідна станція зазнала реорганізації та почала йменуватися як Немерчанська державна дослідна станція. Після завершення періоду устаткування у 1923 р. розпочалася селекційна робота з культурами цукрового буряку, озимої пшениці, кукурудзи. Вже станом на 1930 р. на станції на широкій основі велася дослідна і селекційна робота, зокрема досліджувалися питання сівозмін, агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, селекційна робота з цукровими буряками, озимою і ярою пшеницею та кукурудзою [569].

Ще одна дослідна установа – Іванівська дослідно-селекційна станція – стала однією з перших сільськогосподарських дослідних установ, створених на території сучасної Сумщини. Вона була заснована цукрозаводчиком

Павлом Івановичем Харитоненком у 1897 р. в Пархомівському маєтку й названа Іванівською на честь його батька Івана Герасимовича [266, с. 209], [369]. Господарства П. І. Харитоненка одними з перших у регіональному масштабі почали проводити наукові досліді. Іванівське дослідне поле стало одним із перших осередків, заснованих ще у 1887 р. цим відомим цукрозаводчиком за ініціативи професора А. Є. Зайкевича. Згодом на його базі створили Іванівську дослідно-селекційну станцію (нині – Сумська область). Її офіційне відкриття відбулося у листопаді 1897 р. [43, с. 85]. Поява Іванівської дослідно-селекційної станції поклала початок створенню вітчизняних сортів цукрових буряків, а пізніше – злакових культур.

Відомий своїми здобутками в історії нашої України весь рід Харитоненків – вітчизняних цукрозаводчиків із Слобожанщини, землевласників, купців, промисловців, благодійників, меценатів: Івана Герасимовича, Павла Івановича, сестер Харитоненко [209, с. 346]. Засновником династії став Г. І. Харитоненко, а продовжили його справу єдиний син – П. І. Харитоненко та його нащадки.

П. І. Харитоненко сприяв проведенню наукових досліджень до появи дослідної станції [628, с. 17]. Про це свідчать детальні дослідження ґрунтів його маєтків ще перед відкриттям дослідної установи. Аналізи ґрунтів було взято Я. М. Жуковим у 1893 та 1894 рр. і виконано в лабораторіях Петровської академії. Очевидно увага організатора станції була цілеспрямована на досконале вивчення ґрунтів з метою оцінки результатів дослідів із застосування мінеральних добрив у господарствах буряково-цукрового району [139, с. 88–92].

Програма діяльності станції, яка виконувала функції центральної для цілої мережі дослідних ділянок у маєтках П. І. Харитоненка, визначила першочергові завдання: 1) інспектування штучних туків і насіння; 2) аналіз рослин, кормів, продуктів із заводу та дослідження ґрунтів; 3) запровадження прийомів вирощування цукрових буряків і сільськогосподарських культур, зокрема видів і способів внесення добрив під різні рослини, зазначення способів обробітку, висіву та спостережень; 4) виведення нових сортів сільськогосподарських культур (селекція цукрових буряків і зернових) та сортовипробування.

Приміщення дослідної станції мало три підрозділи – агрономічну й селекційну лабораторії та вегетаційне відділення (теплицю). Очілнику станції Я. М. Жукову в його роботі допомагали помічники з вищою агрономічною освітою та два практиканти. У межах кожного маєтку польові досліді ставив підібраний персонал під загальним керівництвом дослідної станції і контролем керуючих маєтками, здебільшого з вищою агрономічною освітою. Перші дослідження упродовж 1895–1897 рр. стосувалися невеликої кількості питань і зосереджувалися в Пахомівському маєтку та на чотирьох тимчасових дослідних ділянках інших маєтків.

Проведення колективних дослідів розпочалося з 1898 р., цим самим діяльність дослідної станції набула планомірнішого характеру. Таке рішення було прийнято на з'їзді директорів заводів і керуючих маєтками, де визнали за необхідне постановку колективних дослідів у всіх маєтках, а складання програми дослідів було доручено Я. М. Жукову. З'їзд, визнавши як основне завдання внесення мінеральних добрив під цукрові буряки, дав відповідні настанови. Детально розроблена програма дослідів охоплювала всі комбінації та види мінеральних добрив (в основному фосфати) і ряд кількісних градацій або норм суперфосфатного добрива при розкидному й рядковому внесенні (за допомогою комбінованої сівалки) зі схемою в 32 ділянки, без повторень. Однак, на жаль, через застосування неточних прийомів польових дослідів (відсутність або мала повторюваність дослідів із декількома контролями), отримували не надійні результати. Негативно позначився на результатах і нетривалий час постановки дослідів, оскільки за однією й тією ж схемою їх проводили не більше одного – двох років і переносили на інше місце. Однак фахівці Іванівської дослідної станції за рахунок проведення шестирічних дослідів із встановлення правильного співвідношення між ефективним суперфосфатом і вмістом у ґрунті фосфорної кислоти, розчинної в 1 % лимонній кислоті, сформували цілком достовірний, на їхню думку, висновок. Також станція отримала висновок і щодо іншого актуального для свого часу питання – рядкового внесення суперфосфатного добрива під цукрові буряки, озимі сільськогосподарські культури, визнаний учасниками з'їздів агрономів, які щороку скликалися взимку в м. Суми для обговорення одержаних результатів. Було розпочато також проведення дослідів із застосуванням розріджених широкорядних посівів зернових культур, що показали позитивні результати.

Історія сільськогосподарської дослідної справи зауважує важливу роль «харитонівських» агрономічних з'їздів як популяризаторських заходів у діяльності дослідних установ для широких кіл практичних і громадських діячів. Щорічні огляди заходів були представлені Д. М. Прянишниковим у журналі «Господар» [139, с. 88–92], [236].

Висновки польових дослідів всієї харитонівської мережі після обговорення на з'їздах, прийняття резюме у вигляді основних положень, впроваджували пересічні власники господарств.

Після короткотривалої перерви в роботі Іванівської дослідно-селекційної станції вже у 1904 р. її діяльність знову широко розгорнулася, з призначенням її керівником Б. М. Рожественського, відомого фахівця аграрної справи, який перейшов з Київської мережі Всеросійського товариства цукрозаводчиків, де працював спільно з С. Л. Франкфуртом протягом трьох перших років її організації. Станція набула дещо іншої організації, як щодо відпрацювання нової програми діяльності, так і щодо її устрою [139, с. 88–92]. На Іванівській дослідній станції, яка до 1906 р. офіційно мала тільки тимчасові ділянки, було закладено постійні дослідні поля. Польові

досліди продовжували проводити у трьох маєтках землевласника П. І. Харитоненка: Пархомівському (Іванівська дослідна станція), Миколаївському (Сумський уїзд Харківської губернії) та Красноярузькому (Гайворонський уїзд Курської губернії). Станом на 1907 р. постійні та тимчасові поля були тільки в Пархомівському маєтку. За результатами наукової діяльності Б. М. Рожественського на Іванівській дослідній станції були опубліковані методичні рекомендації для впровадження розробок станції в агропромислове виробництво [179].

Революційні події 1905–1907 рр. спричинили повторне припинення діяльності Іванівської дослідної станції, а її персонал перейшов працювати в інші дослідні установи, зокрема Б. М. Рожественський – на Харківське, а В. І. Сазанов – на Сумське дослідні поля. Відкрита у 1910 р. станція визначила селекційний напрям своєї роботи під керівництвом агронома О. Ф. Гельмера та Б. М. Лебединського. О. Ф. Гельмер упродовж 1909–1910 рр. був керівником станції, а Б. М. Лебединський працював його заступником. З 1911 р. директором і одночасно завідувачем відділу селекції Іванівської дослідної станції було призначено Б. М. Лебединського [392], [847].

Система господарства володінь Харитоненків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. пов'язана із заводською цукровою діяльністю, а в ній слід виокремити напрями не тільки в рослинництві, а й у тваринництві, побудові залізниці, крамниць, метеостанцій тощо [860]. Було засновано дослідно-селекційну станцію, оскільки наукове забезпечення сільського господарства вже тоді уможливлювало вирощування конкурентоспроможної сировини і вироблення більш якісної продукції [853, с. 84 – 85].

Приділяючи на станції велику увагу угноєнню полів і маючи велику кількість гною як органічного добрива, у господарстві розвивали тваринництво. Вирощували корів, свиней, волів, коней, тобто в господарстві були великі стаїні і ферми. Приміром, у Пархомівському володінні налічувалося близько 500 голів свиней, 60 корів, 45 коней, 500 волів. Подібну кількість тварин утримували і в інших маєтках родини. Для отримання кормів для годівлі великої кількості свійських тварин займалися кормовиробництвом, штучним засадженням трави та люцерни на полях, вмсівали тимофіївку, конюшину, еспарцет, могар, овес, розширяли території для пасовищ тощо. В економіях були засновані та працювали кінні заводи, щоб мати робочих коней. Для волів було вироблено власну систему годівлі, щоб мати міцну тягову силу. Корів годували як і волів, але в певний період змінювали систему годівлення кормів для отримання молочної продукції. Свиней вирощували для забезпечення маєтку м'ясом і салом, а не для продажу.

У господарствах Харитоненків були й стаї, які використовувалися для потреб землеробства і скотарства, працювали іригаційні системи. Рибне господарство теж забезпечувало попит маєтків, хоча не приносило ані доходів, ані збитків [860].

Отже, різнобічне господарювання Харитоненків як у галузі рослинництва, так і тваринництва передбачало ведення великої дослідної роботи у маєтках задля покращення родючості ґрунтів, збільшення урожайності сільськогосподарських культур, поліпшення витривалості робочої худоби, зростання обсягів кормовиробництва, покращання годівлі тварин, отримання якісної м'ясної і молочної продукції тощо.

У 1908 р. за ініціативою Харківського товариства сільського господарства на кошти Департаменту землеробства і Харківського губернського земства було організовано Харківську сільськогосподарську обласну селекційну дослідну станцію, якій належить значний внесок у започаткування системних наукових досліджень у сільському господарстві України, зокрема з питань селекції насінництва зернових колосових культур і кукурудзи [696, с. 31–32]. Її по праву вважають першою спеціалізованою селекційною установою в Європі. Стаціонарні досліди із сортовипробування були закладені на території станції ще у 1903 р. на ділянці розміром 125 дес. міської землі після попереднього огляду й висновку про можливість використання її для цілей дослідної справи. «Особлива комісія» ХТСГ реорганізувалась у «Постійну» із представників зацікавлених відомств і закладів. Після обрання директором станції професора Петра Васильовича Будріна (1908–1912) відразу розпочав роботу Постійний комітет, що займався всіма справами стосовно діяльності дослідної станції. З метою якомога вдалого облаштування нової дослідної установи за дорученням Комітету станції П. В. Будрін ознайомився з діяльністю діючих дослідних установ – Полтавського і Херсонського дослідних полів, які працювали вже понад 10 років (з часом реорганізовані в дослідні станції) та Шатилівської сільськогосподарської дослідної станції [347]. Ділянку новоствореної станції оглянули провідні фахівці дослідної справи С. Ф. Третяков і Б. К. Єнкен, які визнали її як придатну – за призначенням у всіх відношеннях. З 1909 р. організували насінницькі посіви, заклали сортовипробування, а з 1910 р. започаткували дослідження з селекції озимої пшениці. Розпочалася поглиблена в науковому плані робота з пшеницею під керівництвом П. В. Будріна. Упродовж 1911–1912 рр. було виділено чисті лінії пшениці. Для перевірки в польових умовах рівня врожайності й інших якостей чистих ліній Харківської станції було призначено попереднє сортовипробування озимої пшениці. В дослідженні брали участь 46 сортів і 2 стандарти, 40 сортів з яких – харківські. Результати сортовипробувань озимої пшениці у перші роки діяльності дослідної станції висвітлено в наукових працях П. В. Будріна [47], [48], В. Я. Юр'єва [862], [863]. До речі, В. Я. Юр'єв, згодом відомий селекціонер, академік, власну наукову діяльність розпочинав за підтримки П. В. Будріна. Велика робота на станції проводилася не тільки з культурою озимої пшениці, але і з ярою пшеницею, просом, вівсом та іншими культурами. Згодом В. Я. Юр'єв визначив напрями роботи щодо розробки теоретичних основ селекції. У своїй науковій праці «Методика

селекції пшениці на Харківській станції» він сформулював низку актуальних питань, що лягли в основу селекційної роботи й нині мають виключно важливе значення для сільськогосподарської науки [861].

На початку ХХ ст. налічувалися сотні місцевих товариств, діяльність яких з кожним роком дедалі заохочувалася фінансово місцевими та центральними органами влади. Досліди ставили у різних маєтках членів товариства як тривалі колективні досліди. У Південно-західному краї на 1915 р. 13 товариств мали по одному або кілька дослідних полів, у тому числі чотири товариства вели колективні досліди на змінних ділянках. Постановка польових дослідів визначила необхідність проведення лабораторних досліджень. Наприкінці ХІХ ст. у Києві сільськогосподарськими товариствами було створено дві лабораторії: Лабораторію Київського товариства сільського господарства (1898 р.) та Контрольну насінневу та хімічну станцію Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (Землеробський синдикат, 1897 р.).

Аналізуючи розвиток колективного дослідництва в Україні, слід згадати діяльність мережі з п'яти перших дослідних ділянок для випробування кукурудзи, кормових і злакових культур на півдні європейської частини країни. Вона була створена за ініціативою ученого-рослинника, селекціонера, фахівця по культурі пшениці та кукурудзі В. В. Таланова в Катеринославській губернії у 1908–1909 рр. Перша мережа дослідних ділянок на території Російської імперії почала працювати в 1892 р. під керівництвом Собешинської дослідної сільськогосподарської станції по пшениці, в 1894 р. по картоплі, в 1896 р. по пивоварному ячменю в кількох губерніях Царства Польського [761, с. 105–112]. Мережа, створена В. В. Талановим, на 1917 р. налічувала 12 ділянок у семи губерніях України та Північного Кавказу. Розсилання великих колекцій, а потім і партій насіння нових сортів сільськогосподарської агентурою та результати дослідів мережі й аналогічних дослідів, організованих у кооперації з нею дослідними станціями інших районів, сприяли широкій популяризації та інтродукції в той час нових для Росії зубовидних сортів кукурудзи, сортів сорго і кормових трав [173].

Варто підкреслити, що така ситуація дала змогу до подій 1917 р. вибудувати в країні досить дієву організаційну структуру ведення дослідництва (додаток Б): 1) колективні досліди; 2) дослідні ділянки; 3) дослідні поля; 4) місцеві або внутрішньорайонні станції; 5) від 1908 р. – районні станції; 6) з 1912 р. – обласні станції.

За різними даними, станом на 1913 р. кількість галузевих дослідних установ в Україні налічувала 46 од. До революційних подій 1917 р. вона становила 63 установи, серед яких 18 дослідних і 12 – контрольно-насінневих станцій та 33 дослідних поля [96]. Головне, що їх діяльність на 75 % фінансувалася Департаментом землеробства, а решта – за рахунок місцевих органів самоврядування та приватних осіб.

Як приклад наукової роботи виробничих товариств може слугувати діяльність Уладівського акціонерного товариства, яке у 1888 р. при Уладівському рафінадно-пісковому цукровому заводі заснувало дослідно-селекційну станцію – нині це Уладово-Люлинецька дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук України (с. Уладівка Калинівського району Вінницької області), яка функціонує упродовж майже 130 років і має значні результати діяльності. Зокрема, її спеціалістами виведено і впроваджено у виробництво понад 100 сортів і гібридів цукрових буряків, 36 сортів гороху, бобів та 5 сортів багаторічних трав.

Таким чином, існувала широка мережа сільськогосподарських дослідних установ, створених товариствами. Вони утворювали комплекс дослідних установ різного рівня та регіону й одночасно були складовими губернських та загальноросійської мереж дослідних організацій [785].

2.2.5. Відділи застосування (приспонування) при науково-дослідних установах 20-х років ХХ століття: спеціалізовані підрозділи з впровадження результатів досліджень

Початок 20-х років ХХ ст. в умовах складного суспільного й політичного життя селян був ознаменований вирішенням низки актуальних питань щодо впровадження заходів із відновлення сільськогосподарської дослідної справи як необхідного елемента розбудови держави. Основна увага приділялася налагодженню роботи сільськогосподарських дослідних установ, які почали відбудовуватися. На державному рівні йшлося про відновлення системи функціонування та управління дослідними установами. Було створено адміністративний орган – Бюро Всеросійських з'їздів і дослідного відділу Народного комісаріату землеробства УСРР, який через скликання з'їздів і нарад розпочав вирішення цієї справи. Наприкінці 1918-го та на початку 1919 р. під час зібрань приймалися постанови з таких питань, як поліпшення правового і матеріального стану дослідних установ у вартості відчуження дослідних земельних ділянок, користування спеціальними засобами тощо.

Відбувався процес одержавлення науки, урядовці й науковці дискутували стосовно форм організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі, яка мала значний доробок знань і прагнула якомога краще втілити його у галузеве виробництво. У другій половині 20-х років минулого століття чітко сформулювалося бачення вченими розвитку галузевого дослідництва. Відомі вітчизняні галузеві діячі, організатори сільськогосподарської дослідної справи, дослідники аграрної галузі – О. Н. Соколовський, С. П. Кулжинський, В. В. Вінер, О. А. Яната, А. М. Сліпанський та багато інших пропонували власні погляди на організаційний процес і розвиток сільськогосподарської дослідної справи у період пошуку

науково-організаційних форм дослідної діяльності [854]. Саме у цей час наукові здобутки вітчизняних сільськогосподарських дослідних станцій у наукових виданнях та працях часто трактували як досягнення сільськогосподарських досвідних станцій. Така взаємозаміна понять тривала до кінця 20-х років, коли відбулося повернення до класичного тлумачення цього визначення.

З метою пропаганди нових результатів дослідництва, пошуку оновлених науково-організаційних форм дослідницької діяльності та впровадження здобутків вітчизняної аграрної науки у виробництво, Народою представників дослідної справи у Москві 12–14 листопада 1918 р. та від моменту появи ленінського декрету від 8 лютого 1919 р. «Про прийняття на кошти держави усі сільськогосподарські дослідні установи» було схвалено постанову про створення відділів застосування (приспосовування) при галузевих дослідних інституціях, як органів для посередництва між місцевою агрономічною організацією і населенням [115, с. 115].

Колективні (масові) досліді стали надійним зразком впровадження досягнень будь-якої галузевої дослідної станції. Дослідна робота проводилася станціями і безпосередньо координувалася відділами застосування не тільки на постійних дослідних ділянках чи опорних пунктах при них, а й у вигляді колективних дослідів у селянських господарствах, агробазах, господарствах Союзтресту, Цукротресту, при сільськогосподарських школах. Одні станції її розвивали більшою мірою за рахунок мережі опорних пунктів, інші – через проведення колективних дослідів. Деякі станції проводили колективні досліді на широкій основі, а інші їх закладали значно менше. Наприклад, дослідна робота на Уманській станції розвивалася переважно за рахунок колективних дослідів [824, с. 4–5].

Також експерименти з вирощування сільськогосподарських культур проводили на дослідних ділянках, які контролювали – Всеукраїнське бюро з дослідної сільськогосподарської справи і дослідний відділ Наркомзему УСРР. Як приклад, до виробничого плану на 1922–1923 рр. першочергово входила організація мережі дослідів з кукурудзою – найціннішою злаковою і кормовою культурою для степової смуги України. Дослідні станції відігравали роль опорних пунктів у цій роботі, паралельно з окремих питань вирощування кукурудзи досліді ставили в селянських господарствах, радгоспах і колгоспах [519].

Як довів час, відділи застосування (приспосовування) при крайових і районних сільськогосподарських дослідних станціях виявилися вкрай важливою ланкою між галузевою наукою і практикою, адже у складних господарських умовах працювали для впровадження актуальних наукових розробок і підтвердження нових практичних результатів діяльності. Однак виникла думка про їх нетривале існування через окремі погляди урядовців і практиків, які вважали всю агрономічну організацію відділом застосування сільськогосподарської дослідної справи. Серед мотивів їх зникнення

був перегляд структур дослідних станцій та прагнення високопосадовців і окремих науковців поставити до контролю впровадження наукових галузевих досягнень безпосередньо виробничі відділи дослідних установ. Роботу відділів застосування (приспосовування) почали покладати на інші підрозділи станцій, зокрема на засновані у 1925 р. економічні відділи, а згодом до цієї справи приєдналося і Бюро селян-дослідників [511, с. 31–32].

Як приклад, розглянемо роботу відділу застосування (приспосовування) на Аджамській сільськогосподарській дослідній станції. У травні 1924 р. тут розпочалася системна діяльність щодо науково-інформаційного забезпечення аграрного сектору, яку здійснював один штатний фахівець під керівництвом обласного відділу приспосовування Одеської сільськогосподарської дослідної станції. Згодом, у 1926 р., на станції організували власний відділ приспосовування, що займався впровадженням і популяризацією наукових напрацювань з вирощування зернових та продовольчих культур у виробництво сільськогосподарських підприємств Зінов'ївського повіту. Напрями роботи відділу були такими: 1) підготовка до публікації наукових матеріалів станції (звітів, брошур, листівок, статей тощо); 2) проведення популяризаторських заходів, зокрема екскурсій, для ознайомлення з висновками відділів рільництва та машинного випробування; 3) організація виставок і читання лекцій; 4) забезпечення функціонування сільськогосподарських гуртків та музею установи; 5) розподіл вирощеного насінневого матеріалу; 6) закладення колективних дослідів (спроб) і контроль за ними; 7) налагодження зв'язків із освітніми закладами (трудовими та сільськогосподарськими школами, Зінов'ївським педагогічним технікумом тощо). Відділ приспосовування Аджамської сільськогосподарської дослідної станції налагодив взаємозв'язки з окружними земельними установами та сільським населенням, розширив територіальні межі поширення наукових напрацювань у сільськогосподарському виробництві [806].

Одеська крайова сільськогосподарська станція ще раніше й активніше почала впроваджувати в сільськогосподарське виробництво власні наукові досягнення. Наприкінці 20-х років минулого століття вона, зазнавши структурних змін і удосконаливши напрями діяльності, серед дев'яти відділів мала й відділ застосування з відповідними метою і завданнями [14].

Без аспекту впровадження дослідної роботи в сільськогосподарське виробництво діяльність будь-якої сільськогосподарської дослідної станції не мала б сенсу. Тому навіть у скрутні часи станції намагалися репрезентувати агрономічні знання. Початок 20-х років ХХ ст. позначився несистемним самостійним виданням окремих наукових робіт, зокрема «Праць» станцій, що друкувалися власними невеликими коштами, аналіз яких засвідчив їхню цінність. Однак через відсутність сталої ланки впровадження досягнень між станціями і сільським населенням цей пласт наукової літератури часом не доходив до читача. Спочатку така копітка робота покладалася на окремі структурні підрозділи станцій, а згодом було організовано відділи

застосування (приспосовування) до завдань яких входила пропаганда здобутків різноманітними засобами: популяризація за допомогою суспільної агрономії і працівників відділів; численні лекції та екскурсії на станціях; організація та проведення сільськогосподарських виставок. Відділи стали зв'язувальною ланкою між науковцями і сільськогосподарським виробництвом. Обов'язковою сферою їх діяльності було видання сільськогосподарських книг, буклетів, журналів, інших періодичних і продовжуваних видань.

Напрацювання галузевих дослідних станцій та інститутів у 20-х роках минулого століття друкувалися в різноманітних наукових виданнях («Праці», «Бюлетені» тощо), що виходили часом блоками відповідно до назв відділів (окремих структурних підрозділів) установи, де працювали фахівці з різних галузей сільського господарства. У складі крайових сільськогосподарських станцій серед одинадцяти відділів функціонував і відділ застосування (приспосовування), що виконував таку роботу. Районні сільськогосподарські станції зазвичай мали три відділи, одним з яких був відділ застосування [11].

У середині 20-х років ХХ ст. відділи застосування станцій вже відзначалися активною роботою із сільським населенням через організовані в сільській місцевості кооперативи, колективи, сільськогосподарські гуртки і широко впроваджували свої наукові здобутки. У 1926 р. відділи застосування дослідних станцій провели велику роботу, пропонуючи виведені поліпшені сорти основних сільськогосподарських культур. Так, у 1925–1926 рр. у селянських господарствах було засіяно такі площі: озимої та ярої пшениці – 39,695 дес., кукурудзи – 19,397 дес. У 1926–1927 рр., за планом Наркомзему, сортові засіви у селянських господарствах мали збільшитися, а саме: соняшнику – 40 000 га, кукурудзи – 90 000 га, ярої пшениці – 16 000 га і озимої пшениці – 195 000 га.

Позитивні результати роботи з впровадження дослідних станцій забезпечили у різних галузях тваринництва. Наприклад, у свинарстві селянським господарствам надали понад 2000 племінних кнурів. Щодо кількості племінних кнурів від станцій статистика така: Полтавська – 1200, Носівська – 300, Харківська – 200, Дніпропетровська – 120, Мліївська – 140, Поліська – 60.

З метою покращення господарювання селян у їхніх господарствах було організовано колективні дослідні (спроби) щодо засівання пару, угноєння та штучного угноєння для випробування сортів однорічних і багаторічних культур. У 1925–1926 рр. закладено дослідні в 5470 місцях (з них 4923 дослідні (90 %) у селянських господарствах та 547 дослідів у радгоспах, сільськогосподарських колективах, комунах, школах (10 %). Колективні дослідні стали одним із найдоцільніших на той час способів для донесення до селянських господарств важливих наукових досягнень дослідних станцій. За допомогою таких дослідів на територіях селянських господарств було

поширено: стручкові рослини – люцерну, еспарцет, вику в Лісостепу, конюшину на Чернігівщині та Київщині, люпин і середу на Поліссі; просапні культури – кукурудзу, буряк; покращені сорти зернових культур; угноєння.

Оскільки одним із завдань досвідних станцій було поліпшення насінневого матеріалу, то у 1925 р. для Всеукраїнського товариства насінництва було передано 250 000 пуд. озимого та ярого сортового насіння, у 1926 р. дещо менше (через недорід ярини) – 200 000 пуд. Селянам постачали також овочевий садивний матеріал і саджанці хмелю. Так, від Мліївського розсадника надали 1500 000 дичок і 45 000 саджанців, від Волинського хмільника – саджанці хмелю для площі 150 дес. [736, с. 115–116].

Досвідні станції поширювали сільськогосподарські знання за рахунок видання популярної літератури; організації курсів і читань, ведення сільськогосподарських гуртків селянської молоді, організації екскурсій, виставок, селянських конференцій та агрономічних нарад. Вони засновували також спеціальні сільськогосподарські товариства. Приміром, Носівська досвідна станція організувала 4 свинарські і 8 насінницьких товариств. Працювала значна кількість товариств із вирощування насіння конюшини, яка набула помітного поширення в селянських господарствах. Отже, досвідні станції у 20-х роках ХХ ст. мали значні досягнення у впровадженні своїх наукових розробок: 1) налагоджено взаємозв'язки з сільськогосподарськими гуртками (до 700); 2) проведено 430 екскурсій (8600 учасників) без урахування окремих відвідувань станцій; 3) організовано і взято участь у 200 виставках (із 400 галузевих виставок); 4) влаштовано 465 сільськогосподарських курсів (із 2329 в УСРР); 5) фахівцями досвідних станцій прочитано в селах 9490 лекцій (із 47757 по УСРР); 6) вийшло друком на станціях і у видавництвах 220 назв книг, метеликів, плакатів (близько 750 тис. прим.), із них по рільництву – 130, скотарству – 40, садівництву та городництву – 20 тощо. Станції прагнули донести якомога більше сільськогосподарських знань до селян, системно пов'язуючи науку з роботою на селі [736, с. 117].

У 1925 р. започатковано «Інститут» селян-дослідників (досвідників), до складу якого входили селяни залежно від ступеня участі у дослідній роботі. Існували певні форми залучення до виконання дослідної роботи господарюючого населення: селяни-дослідники, селяни-кореспонденти, селяни-передовики і колективні досліді. Саме селяни-дослідники й колективні досліді безпосередньо тримали зв'язок із досвідними станціями [511, с. 36]. Впроваджуючи колективні досліді за порадою досвідної станції не завжди можливим уявлялося прогнозуванням результатів (стосовно забур'яненості, боротьби зі шкідниками, удобрення ґрунту тощо). Це теж потрібно було враховувати для подальших успішніших спроб. Селяни-досвідники брали практичну участь у проведенні колективних (масових) дослідів.

Досвідна справа в Україні була побудована таким чином: досвідний відділ Наркомзему УСРР очолював досвідну діяльність в Україні; сільськогосподарська крайова досвідна станція виконувала сільськогосподарську

науково–дослідну роботу в межах краю; сільськогосподарська районна досвідна станція втілювала результати в районі й остання ланка – це колективні (масові) досліді. Результати здобутків дослідної станції, що впроваджувалися через проведення колективних (масових) дослідів з позитивним висновком, вважалися правильними. Колективними дослідями керував відділ застосування досвідної станції спільно зі спеціальним відділом (наприклад, рільничим, скотарським тощо). Фахівці відділу дбали про достатню площу мережі колективних дослідів, навчали селян-досвідників упорядковувати досліді, постачали мінеральні добрива для внесення в ґрунт та сортове насіння, доставляли за необхідності різні прилади. Учасники колективних дослідів розробляли відповідні плани, спостерігали за ходом їх виконання, упорядковували результати. Від відділу застосування періодично відряджались агрономи–інструктори для перевірки стану селянської досвідної ділянки, надання допомоги та порад селянам-досвідникам.

У 1926 р. відповідно до постанови Всеукраїнської наукової ради з досвідної справи було намічено обстеження дослідних станцій в Україні з метою визначення методики закладання польових дослідів. Для цієї справи були призначені Комісії у складі потрібних фахівців. До складу Комісії з встановлення методики роботи дослідних станцій Київського та Харківського країв було обрано В. І. Сазанова – директора Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, радянського ученого, агротехніка, рослинника.

Роботу по Київщині провели з 10 по 26 липня 1926 р., згідно з програмою від Секції досвідної справи СГНКУ, дещо доповненою членами Комісії. Було обстежено такі станції: Миронівську та Мліївську садово-городню станції задля дослідження методики постановки дослідів по городництву; Уманську, Вінницьку, Чорторійську, Носівську, Макиївську дослідні станції; Батіївську дослідну ділянку Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції та Білоцерківську філію Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції. За програмою опрацьовували такі питання: 1) дослідне поле (рельєф, форму, розмір та розташування ділянок, систему доріг та захисні смуги, повторність тощо); 2) умови щодо запровадження сівозмін; 3) основні прийоми обробітку головних культур дослідного поля (питання сортів, заходи з підготовки до висіву посівного матеріалу, техніка сівби і догляду, способи обробітку ґрунту, прийоми застосування добрив); 4) спостереження під час вегетаційного періоду, реєстрація фаз розвитку головних культур, методика взяття зразків, методика визначення вологості ґрунту; 5) техніка збирання врожаю (способи обліку (техніка прийомів загального обмолоту й обмолоту за методом пробного снопа), техніка виключення); 6) система записів (польові записи, щоденник, польовий журнал (зразки), облікові форми, бланки тощо); 7) методи обробки цифрових матеріалів (таблиці); 8) ступінь надійності отриманих висновків, визначений всією методикою польового досліді; 9) загальні

висновки. Досліджуючи методику закладання польових дослідів, серед різних питань докладно було вивчено й колективні досліді, їх характер і вплив на якість отримання загальних наукових результатів [824, с. 3–4].

Колективні досліді закладали за участю агронома на полях селянських господарств. Для кожного досліді виділяли окремі ділянки розміром від 60 до 120 саж.² Для якнайточнішого проведення досліді повторювали на двох-трьох ділянках. Для прикладу можна розглянути досліді: який пар найкращий? Закладалися ділянки з різними парами для порівняння: № 1 – контрольна ділянка «парує» так, як прийнято в даній місцевості (залишена на толоку); № 2 – ранній зелений пар; № 3 – засіяна (еспарцет, люцерна тощо); № 4 – пізній пар. На кожний пар виділяли дві однакові ділянки під одним номером. Щодо їх розміру, то для випробування всіх чотирьох видів пару потрібно від 480 до 960 саж.² землі. Кожен бажаючий взяти участь у проведенні колективних дослідів селянин, міг стати досвідником. Для цього він повинен сконтактувати з найближчою досвідною станцією (через листування, з'їзд тощо), з представником її відділу застосування або агрономом – фахівцем станції й одержати потрібну для роботи інструкцію. Як варіант селянин міг набувати потрібні сільськогосподарські знання через виписані книги [735]. Селяни були зацікавлені у проведенні колективних дослідів. Так, в Україні (на 1927 р. – авт.) було зареєстровано 3500 селян-досвідників, які співпрацювали з досвідними станціями. Вони приєднувалися до проведення таких колективних дослідів: 1) випробування дії мінеральних добрив під різні сільськогосподарські культури (наприклад, внесення суперфосфату під цукрові буряки) і отримували позитивні результати; 2) сортовипробування різних сортів озимої пшениці («Кооператорка», «Українка» тощо), ярої пшениці, кукурудзи та інших культур; 3) випробування корисності засіяних парів (найчастіше у Лісо-степу та на Поліссі); 4) на початковому етапі було проведення колективних (масових) скотарських дослідів, оскільки вони були надзвичайно цінні для селянських господарств. До досвідної роботи в селянських господарствах залучали сільськогосподарські гуртки на селі, школи селянської молоді.

Організаційно сільськогосподарська досвідна справа мала на меті вивчення та відпрацювання прийомів техніки вирощування польових культур у польових умовах та оцінки їх наукової методики і ґрунтувалася на трьох підходах (ланках). Так, крайові станції займалися експериментаторством на рівні регіону, районні – для власних потреб, а кінцева роль належала колективним (масовим) дослідідам. Найважливішою ланкою, звісно, були колективні дослідіди. Ця ланка надавала загальний висновок щодо доцільності застосування новітніх прийомів ведення таких дослідів.

Ще обіймаючи посаду завідувача досвідного відділу НКЗС УСРР, В. Румянцев визначив все, що виконували відділи застосування станцій, поняттям «пропаганда» [736, с. 22]. Він як теоретик, методолог і провідник нового напрямку в освітній підготовці галузевих фахівців – агрономічної

роботи, багато зусиль доклав до розвитку сільського господарства [110], зокрема багато уваги приділяв контролю діяльності та значенню відділів пристосування (застосування). Зокрема, він обстоював думку, що стан сільського господарства в Україні, яке спирається на колишній досвід господарювання на землі, вже не задовольняє селян і не гарантує безбідного життя. Постає нагальна потреба впроваджувати нові агрономічні заходи з метою збільшення врожаїв і прибутків у сільському господарстві, а це можливо лише на науковій основі. На його переконання, впорядкувавши організаційні питання стану справ, проблема може вирішуватися через плановий підхід до справи сільськогосподарської пропаганди. Так, посиленню пропаганди можуть сприяти місцеві земельні органи й відділи застосування дослідних станцій, сільськогосподарські школи, сільбудинки, сільськогосподарські гуртки, хати-читальні, колгоспи, радгоспи, різні друковані органи. Методи агропропаганди постали новим питанням в умовах радянської дійсності [738].

Однак склалося так, що серед всіляких заходів агропропаганди, що здебільшого займалися різні освітні заклади, роль і місце галузевих дослідницьких інституцій в цьому процесі недооцінюється. Агропропаганду вели інститути, профшколи, сільськогосподарські школи, технікуми, сільськогосподарські гуртки, сільбудинки, хати-читальні та періодична галузева преса. Регламентуючі документи стосовно проведення різноманітних заходів агропропаганди не згадували навіть СГНКУ – як керівний орган в аграрній науці [100, с. 84–85]. Про відділи пристосування (застосування) крайових і районних дослідних станцій у пресі почали говорити як про елемент дотичного функціонування із вищими та ще з критикою неспроможності у роботі [154].

Агропропаганда набувала різноманітних напрямків. Щодо її поширення, то навіть на загальних зборах агроном агітував селян здійснювати певні покращення у власних господарствах та пропонував літературу аграрного спрямування. Однак селяни краще її сприймали «на практиці», коли результати впровадження доводилися наочно на зразкових або показових полях. Якщо у господарстві сусіда зібрано кращий урожай, то, звісно, у селянина виникало бажання досягти такого ж результату і у своєму. За сприяння Наркомзему УСРР організовувалися заходи практичної агропропаганди на селі за рахунок заснування системи зразкових полів. Такі поля здавали в оренду товариствам, приватним особам або кращим господарям на селі. Роботою на полях керували агрономи або інспектори. Однак і така форма агропропаганди мала недоліки, оскільки часто агроном через велику зайнятість приділяв недостатньо уваги полю, тому орендатор господарював на власний розсуд, а звідси й неочікувані наслідки. Часто під таке поле виділяли «кращий ґрунт», що теж не припустимо, адже селянські господарства розташовані не на однакових за родючістю землях, тому селянин не одержить у власному господарстві очікуваний на прикладі поля

урожай. Отже, зразкові поля потребували покращень, зокрема щодо їх організації за принципом порівняння двох методів господарювання: нового – на науковій основі та існуючого, де наочно бачили б переваги переходу від старого до нового. Інший обов'язковий момент для покращення роботи існуючих зразкових полів – місце розташування. Зразкове поле повинно знаходитися поблизу великого скупчення людей або біля дороги. За вказівкою агронома або орендаратора, на кожній його ділянці мала бути встановлена табличка для записів основних показників роботи. Також була потреба у веденні щоденників і щорічній звітності про роботу поля на зборах селян. Наступний аспект поліпшення агропропаганди – проведення агрономом екскурсій на полі у вихідний чи святковий для селянина день, читання лекцій в ході заходу й надання відповідей на запитання. До екскурсій обов'язково повинні залучатися представники сільськогосподарських гуртків, члени комсомольської організації та ін. Підсумки роботи зразкових полів слід репрезентувати восени на щорічному «Святі врожаю», експонувати на сільських і районних виставках. За таких умов зразкові поля могли стати «школою», в якій селянин отримував знання і наочно переконався б у корисності господарювання за новими методами [267].

Організація агропропаганди викликала значну зацікавленість у фахівців. Поряд із позитивним ставленням до різних методів агропропаганди висловлювалися думки щодо їх недосконалості, що все частіше розглядалися на шпальтах усіх провідних галузевих видань. За нерозуміння місця і ролі «суспільного агронома» великої критики зазнали діючі галузеві дослідні станції, а найбільше – відділи пристосування. Окремі автори вважали, що у своїй роботі ці відділи не пропонували нічого нового, до того ж копіювали підходи місцевих земельних органів [110, с. 29].

До речі, робота земельних органів Наркомзему в Україні зазнала змін через перехід у середині 20-х років ХХ ст. до триступеневої адміністративної системи. В УСРР вже налічувалися 41 округа, 644 адміністративних райони. До складу республіки також входила Молдавська АРСР (з 1924-го по 1940 р.) з 11-ма районами. Земельні органи України працювали у трьох напрямках: 1) операційний (виконання вказівок, інструкцій, законів радянської влади); 2) плановий (об'єднання в межах району й округи діяльності усіх сільськогосподарських установ і організацій) і 3) науковий (допомога селянству агрокультурною пропагандою, наявність освічених і досвідчених фахівців). Усі земельні органи мали злагоджено працювати у справі агропропаганди. Саме вона відіграла ключову роль у ланцюжку з впровадження галузевих наукових здобутків у сільськогосподарське виробництво з метою піднесення загального рівня сільського господарства. Його розвиток на науковій основі підтримувався на всіх управлінських щаблях державного рівня [504, с. 177].

З 1928 р. державою було започатковано колгоспно-радгоспне будівництво. Тоді, враховуючи повоєнні реалії, урядова політика радянської влади

на селі була спрямована на швидке підвищення його продуктивності. На заводі постало кадрове питання та знову ж таки – нестача агрономічних знань у середовищі сільських господарів [736, с. 7]. Розгорнулася широка робота, націлена на взаємозв'язок напрацювань наукових установ і наявного досвіду селян.

Крайові, районні та спеціальні сільськогосподарські дослідні станції через відділи застосування продовжували займатися пропагандою (впровадженням) агрономічних знань, зокрема були зобов'язані організувати й контролювати ведення колективних дослідів в умовах селянських господарств різних районів УСРР. З метою покращення впровадження результатів дослідної роботи розроблялися спеціальні методики закладання польових дослідів, агротехніки польової дослідної роботи. Колективні досліді за своїми функціями прирівнювали до опорних пунктів станцій. Дослідження в селянських господарствах фінансувалися державою та окремими зацікавленими організаціями, зокрема за рахунок коштів Агрономічного культурного фонду, різних трестів тощо [852].

У другій половині 20-х років ХХ ст. дослідні станції вже сприймалися як «досвідні», а проведення колективних дослідів на відміну від РСФРР контролювали відділи застосування, що працювали при крайових та районних сільськогосподарських станціях. Все ж влада дедалі частіше виявляла незадоволення їх роботою. Таку ситуацію можна зрозуміти, адже з об'єктивних причин зміна системи влади з її принципами усупільнення на фоні плановості та партійності в роботі потребувала нових кадрів і підходів. До речі, й сьогодні справа впровадження галузевих наукових розробок знаходиться у форматі постійної критики новітнього з боку відповідальних за аграрне виробництво.

У 20-х роках ХХ ст. сільськогосподарські наукові установи мали численні наукові досягнення, поряд з цим виконуючи завдання з виявлення, збору, аналізу і використання емпірично накопичених селянами наукових фактів і спостережень. Не зважаючи на суспільно-політичні зміни у суспільстві, нестійку політику керівництва галузевих державних органів з питань планування та управління сільськогосподарським виробництвом, постійні дискусії стосовно форм організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі, простежувався рух, націлений на покращення стану сільського господарства й виробництва.

Початок 30-х років ХХ ст. в УСРР відзначився створенням відділів застосування (приспосовання) при дослідних полях з метою «...ознайомлення населення з роботою, ...прийому екскурсій, проведення бесід, виставок, закладки показових ділянок і т. ін.» [539].

Таким чином, аналіз розвитку галузевого дослідництва від початку проведення колективних дослідів із середині ХІХ ст. за рахунок зацікавлених прогресивних осіб і підприємців, а також за сприяння та ініціативи сільськогосподарських товариств довів, що вже на початку ХХ ст. і в

подальших кілька десятиліть з'явилася державна підтримка у цьому питанні. З метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур в Україні, родючості ґрунтів, покращення ведення галузі тваринництва, колективне дослідництво набуло нових форм організації сільськогосподарської діяльності на селі. Первісним структурним формам масового дослідництва для потреб селянського господарювання (аптекарьські городи, ботанічні сади, показові (демонстраційні) поля при галузевих освітніх закладах, показові хутори, зразкові «запашки», господарські садиби, зразкові ферми тощо) прийшли на заміну колективні дослідні, дослідні поля, дослідні станції, відділи застосування (приспосовування) при науково-дослідних інститутах та станціях. Кожна з існуючих свого часу форма організації аграрної діяльності намагалася максимально повно впроваджувати сільськогосподарські знання у селянське виробництво. Постійні економічні зміни в Україні сприяли розвитку підприємництва, змушували поліпшувати техніку сільського господарства, шукати нові прогресивні форми його ведення. Цей період на основі досягнень науково-дослідницької діяльності можна вважати епохою зацікавленості в подальшому розвитку сільського господарства та піднесення сільськогосподарської промисловості

Сьогодні особливу зацікавленість за належної організації фермерського господарювання привертає історія ведення колективного дослідництва на науковій основі, що сягає ще XIX ст., адже досвід завжди розглядається з позицій найкращих уроків. Втїливши в життя різні форми організації сільськогосподарської діяльності на селі, такі як колективні дослідні за приватної ініціативи та державної підтримки як попередники подальших форм галузевого дослідництва. Потім виникли дослідні поля та дослідні станції як наукові установи аграрного спрямування кінця XIX – початку XX ст. та стали передвісниками структурування колгоспної дослідної справи.

Висновки до розділу 2

З'ясовано, що значну роль у процесі пошуку форм організації сільськогосподарської діяльності на селі, що відбувався у досліджуваній період за несистематичного прояву інтересу до дослідної справи за рахунок зовнішніх факторів та його зниження до неї через економічні потрясіння або пропагандистські ідеї, відіграли соціально-політичні й економічні чинники забезпечення сільського господарства.

Виявлено складні умови розвитку сільського господарства, адже державна політика щодо соціальних гарантій з метою заохочення системно займатися аграрною справою, належне фінансування, наявність відповідних кваліфікованих кадрів, нерозуміння селянами отримання миттєвої вигоди були відсутні. Потреба в елементарних знаннях для селянина вимагала процесу поширення сільськогосподарських знань через приватні землеробські школи та училища. У другій половині XIX ст. завдяки появі освіченого

прошарку населення виникло галузеве колективне дослідництво з метою підвищення родючості земель, врожайності сільськогосподарських культур та зростання показників у тваринництві. Це питання вже майже кілька століть не втрачає актуальності за різноманітних форм господарювання та систем влади.

Доведено, що потяг до отримання сільськогосподарської освіти та ведення галузевого дослідництва на всіх рівнях виник внаслідок появи первинних структурних форм масового дослідництва для потреб вітчизняного селянського господарювання: плодових садів, садово-ландшафтних ансамблів, ботанічних садів аристократії, агрономо-тваринницьких (показових) господарств, аптекарських городів, ботанічних садів, показових (демонстраційних) полів при галузевих освітніх закладах, показових хуторів, зразкових «запашок», господарських садиб, зразкових ферм. Можливість бути освіченими і розвивати аграрне дослідництво постала зокрема після скасування кріпацтва у 1861 р. та появи у 1864 р. губернських земств. Приватна ініціатива та допомога галузевих товариств сприяли пошукам різних форм галузевого дослідництва для ознайомлення всіх бажаючих з основними формами культури землеробства, впроваджувалося все найкраще з іноземного досвіду.

Проаналізовано результати перших колективних дослідів: під керівництвом Д. І. Менделєєва з вивчення різних добрив і способів обробітку ґрунту на землях Російської імперії (1867–1869 рр.); на чолі з П. А. Кочубеєм з підготовки, обробітку, удобрення ґрунту, раціонального використання добрив і висіву сільськогосподарських рослин у власному маєтку на Згурівській сільськогосподарській дослідно-навчальній фермі (1872 р.); під керівництвом князя В. О. Кудашева багатофакторний стаціонарний польовий дослід з вивчення глибини оранки, впливу органічних добрив і термінів обробітку пару в особистому маєтку на першому в країні на Полтавщині Кириківському дослідному полі (з 1879 р. тривалістю 12 років) тощо.

З 80-х років ХХ ст. організовувалися дослідні поля, які стали найчисельнішими сільськогосподарськими дослідними установами й вирішували питання землеробства, що стосувалися випробування різних способів обробітку та удобрення ґрунту, сівби і садіння сільськогосподарських культур, акліматизації сортів і виведення нових тощо. Змінилася форма організації наукової діяльності та процесів впровадження наукових здобутків через появу сільськогосподарських дослідних станцій, що мали значно більше повноважень і можливостей.

Визначено, що розвиток і накопичення наукових досягнень у галузях сільськогосподарської дослідної справи відбувалися за рахунок впровадження різних форм організації сільськогосподарської діяльності – колективних дослідів, дослідних полів, дослідних станцій. Почала надаватися фінансова підтримка держави наприкінці ХІХ ст. з метою системного проведення колективних дослідів на українських землях та пошуку більш

досконалих організаційних форм. Упродовж перших кількох десятиків років ХХ ст. відбулася низка політичних і соціально-економічних подій, що призвели до пошуку нових організаційних форм націлених на запровадження колективних форм господарювання.

Доведено, що у 20-х роках ХХ ст. радянська влада поклала функції впровадження нових здобутків вітчизняної аграрної науки у виробництво в УСРР на відділи пристосування (або відділи застосування) при діючих галузевих дослідницьких інституціях, потім на економічні відділи при НДІ, а згодом – на бюро селян-дослідників. Було створено також інститут селян-дослідників під методичним та організаційним керівництвом класичних науково-дослідних інститутів із мережею практично на рівні майже кожного села. Однак в умовах започаткованого наприкінці цього періоду колгоспно-радгоспного будівництва ці новостворені структури не задовольняли всіх потреб у нових знаннях, а оновлені суспільно-політичні, економічні та ще й пронизані партійною ідеологією умови, в яких розвивалося колективне дослідництво, маючи результати напрацювань та можливості всіх попередніх форм галузевого дослідництва не задовольняли вимог уряду.

РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ДОСЛІДНОЮ СПРАВОЮ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛО- ВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

3.1. Координація ініціатив та впровадження наукових розробок для потреб вітчизняного сільського господарства (друга половина ХІХ ст. – 1918 р.)

Сільське господарство було однією з основних галузей Російської імперії включно до кінця ХVІІІ ст., все ж воно мало надто низький рівень ведення. Перші спроби різнобічного, подекуди навіть систематичного покращення сільського господарства, здійснював тільки Петро І. Після його смерті урядова діяльність з питань підвищення рівня ведення галузі уповільнюється, дещо посилюючись при Катерині ІІ і в наступні за нею царювання, особливо при Миколі І. При цьому країна залишалася без спеціалізованих державних установ, які б опікувалися потребами сільського господарства, вирішенням завдань його розвитку [636].

Друга половина ХІХ ст. відзначається бурхливим процесом розгортання наукових досліджень у різних галузях людського життя. Високого рівня розвитку досягли природничі науки, які здебільшого розкривали характер економічних змін і технічних нововведень. Завдяки цьому економіка України в другій половині ХІХ ст. швидко наближалась до світового рівня, а в окремих галузях і перевершувала його. Сучасні підходи до класифікації природничих наук дають підстави віднести сільськогосподарські науки до складу природничих [385].

Аналізуючи розвиток вітчизняного сільського господарства у той період, коли переважна більшість земель перебувала у складі Російської імперії, слід наголосити, що саме у другій половині ХІХ ст. ведення сільського господарства перейшло на новий рівень. Звісно, що на розвитку досліджуваної галузі позначилося нестійке економічне та суспільно-політичне становище. Однак саме тоді змінилися підходи до ведення сільського господарства, започатковано перші спроби проведення досліджень на науковій основі, колективне дослідництво – спочатку на приватній основі, а згодом за державної підтримки.

Координацію сільськогосподарської галузі у другій половині ХІХ ст. було покладено на Міністерство землеробства та державних маєтностей, що завідувало державними землями й іншим державним майном у Російській імперії [464].

Спочатку в 1833 р. було засновано Комітет з вдосконалення землеробства на чолі з адміралом М. С. Мордвиновим, як наслідок порушеного ним питання про хиби у заходах щодо розвитку й заохочення землеробства і сільського господарства. Суспільство відчувало невідкладну потребу мати

самостійну установу, яка зосередила б усі справи стосовно до сільського господарства. Дещо пізніше, у 1837 р., було засновано Міністерство державних маєтностей, яке працювало в складі трьох департаментів – державних маєтностей, канцелярії і ради міністра, вченого комітету. Місцевими органами цього міністерства спочатку залишалися казенні палати, але в 1838 р. для набуття досвіду в чотирьох губерніях заснували особливі палати державних маєтностей. У 1843 р. було створено 43 палати державних маєтностей. У веденні палат перебували 280 окружних, 1308 волосних і 5860 сільських управлінь. Поступово зазнавала змін і структура міністерства: у 1843 р. організовано – лісовий департамент, у 1845-му – департамент сільського господарства, який в 1866 р. був перетворений у департамент землеробства і сільської промисловості, і в тому ж році засновано тимчасовий відділ по поземельному пристосуванню державних селян. Канцелярія міністра була перетворена в департамент загальних справ, до якого в 1883 р. перейшли справи вищезгаданого тимчасового відділу. Крім того, з 1848-го по 1856 р. і з 1874-го по 1881 р. у веденні Міністерства державних маєтностей перебувало державне кіннозаводство, а з 1873 р. – гірнична справа. Наприкінці 50-х – початку 60-х років XIX ст. розформовано окружні управління. Пізніше, у 1866 р., палати державних маєтностей були перетворені в управління державними маєтностями, які завідували казенними поборовими статтями, а також землями і лісами для поземельного устрою селян. Крім того, місцевими органами цього міністерства були гірські управління, зокрема управління водами на Кавказі тощо. [464].

Таким чином, Учений комітет землеробства виник 26 грудня 1837 р. за царювання Миколи I при Міністерстві державних маєтностей як дорадчий орган [513]. До його основних завдань належали такі: вивчення нових пропозицій, усунення недоліків у діяльності установ аграрного спрямування. Члени цієї інституції розуміли, що робота установ повинна ґрунтуватися на спеціальних наукових знаннях. До компетенції Ученого комітету входив розгляд справ щодо пропозицій, проектів і винаходів аграрного спрямування. Такі функції Комітет виконував до 1894 р. [333, с. 65]. Свою роботу він розпочав у складі 7-ми фахівців у межах 3-х відділень: 1) сільського господарства; 2) лісового і 3) кадастру. Через вісім років діяльності лісового відділення у складі Ученого комітету його виокремили і до 1894 р. більше не переформатовували. У цей час відбувалися значні зміни в сільському господарстві. Зокрема у 60-х роках XIX ст. після скасування кріпацтва стала низка нових завдань [637].

Понад п'ятдесят років роботи Міністерства державних маєтностей призвели до його докорінних перетворень у 1894 р. Разом із ним зазнав реформувань і Учений комітет. Завдання набули чіткішої окресленості, причому одним із найголовніших став розвиток сільськогосподарської освіти та дослідної справи. Змінилася і структура Комітету [636]. Таким чином, 21 березня 1894 р. почало свою діяльність Міністерство землеробства і

державних маєтностей у складі: міністра, заступника міністра, ради міністра, сільськогосподарської ради, гірської ради; вченого комітету і бюро при ньому для дослідження різних сільськогосподарських питань; департаментів землеробства, державних земельних маєтностей, лісового – з корпусом лісничих, гірського – з присутністю фахівця по гірничозаводських справах з геологічним комітетом; відділів (на правах департаментів) земельних покращень та сільської економії і сільськогосподарської статистики з кустарним комітетом; лісового спеціального комітету; гірського вченого комітету й канцелярії міністра з юрисконсультською частиною та архівом. Місцевими органами новоствореного міністерства тимчасово залишалися ті установи, які були при попередньому з метою координації розвитку й удосконалення галузей сільського господарства (землеробства, скотарства та ін.). До його компетенції першочергово входила низка завдань: поширення зразків насіння і землеробського знаряддя, влаштування закордонних відряджень здібної молоді для спеціальної підготовки, популяризація аграрних досягнень через організацію сільськогосподарських з'їздів і виставок, субсидування багатьох сільськогосподарських товариств, видання газет – «Вісті Міністерства землеробства і державних маєтностей» і «Землеробської газети», журналу «Сільське господарство і лісівництво», збирання статистичних даних про врожаї, випуск корисних для сільського господарства та сільської промисловості підручників і книг. Міністерство керувало діяльністю та впровадженням результатів роботи низки підвідомчих установ: сільськогосподарським музеєм і ботанічним садом у Санкт-Петербурзі, Нікітським ботанічним садом, садами і зразковими сільськогосподарськими закладами в багатьох інших місцевостях імперії.

У розпорядженні Міністерства знаходилась велика мережа метеорологічних станцій. З метою боротьби з сільськогосподарськими шкідниками і комахами при ньому заснували ентомологічне бюро і бактеріологічну лабораторію, а також працювали структурні підрозділи з дослідження питань осушення боліт і зрошення земель, сприяння розвитку скотарства взагалі й поліпшення порід рогатої худоби зокрема, удосконалення масловиготовлення і сироваріння, для чого заснували школи масловиготовлення і сироваріння та зразкові пересувні олійниці.

До перелічених проблем, що знаходились у віданні Міністерства з метою вирішення науково технічних завдань для подальших якісних зрушень у сільському господарстві, частково був дотичний Учений комітет землеробства. При ньому за потреби вирішення проблем на науковій основі засновувалися спеціалізовані бюро з ґрунтознавства, агрономії, прикладної ботаніки, зоології та зоотехніки, бактеріології, ентомології, метеорології і сільськогосподарської техніки. Упродовж перших п'яти років після реорганізації було створено шість бюро: землеробства та ґрунтознавства, ентомології, прикладної ботаніки, зоотехнії, метеорології, промислової зоології і

рибництва та комісію з дослідної справи. У 1904 р. була заснована Рада з гірничопромислових справ.

У 1901 р. Учений комітет ініціював затвердження «Положення про сільськогосподарські дослідні установи», в результаті цього упродовж десятиліття (1901–1910 рр.) в Росії було організовано 65 нових дослідних установ аграрного спрямування (вдвічі більше від попереднього). Загальна їх кількість перевищувала 110. Станом на 1911 р. Учений комітет витрачав на потреби сільськогосподарської дослідної справи 1,8, а в 1913 р. – 4,8 млн крб. На сільське господарство країни позитивно вплинула значна активізація науково-дослідних робіт у поєднанні з популяризацією нових знань. У 1900–1912 рр. Російська імперія щорічно експортувала на світовий ринок від 6,7 до 13,6 млн тон зерна (у т. ч. до 6 млн тон пшениці) на суму від 306 до 750 млн золотих карбованців, посідаючи у цій справі перше місце [237, с. 7].

Згідно з указом сенату від 6 травня 1905 р. Міністерство землеробства і державних маєтностей зазнало чергової реорганізації і стало Головним управлінням землеустрою та землеробства задля виконання всіх розпоряджень щодо питань селянського землеволодіння [167]. Цей галузевий орган діяв до 26 жовтня 1916 р., а потім знову відновився у складі Міністерства землеробства [123, с. 222].

У 1907 р., організовано вчене бюро, потім ще кілька бюро – з сільськогосподарської механіки, мікології та фітопатології, з приватного рослинництва [636].

Як зрозуміло, історія галузевих досягнень ведеться, починаючи з 1837 р., Ученим комітетом землеробства і в основному відображає результати роботи його окремих бюро. 1908 рік відзначився помітним розвитком галузевого дослідництва під проводом Ученого комітету. Це відбулося завдяки збільшенню фінансування з державного казначейства. У подальшому обсяг цих коштів зростав і на 1913 р. становив 320 тис. крб., однак війна 1914 р. загальмувала подальше ймовірне збільшення цієї суми аж до 1917 р. [4].

Фахівці Ученого комітету землеробства при Головному управлінні землеустрою та землеробства активно вирішували актуальні питання аграрного спрямування, зокрема обговорювали і стверджували планування сільськогосподарської освіти, розробляли програми та розглядали підручники для нижчих сільськогосподарських шкіл, сприяли організації народних читань з питань сільського господарства. Згодом на межі XIX – XX ст. помітне місце в діяльності Ученого комітету посіли питання розвитку дослідної справи: з'ясування її значення та розробка відповідного положення для регламентування діяльності дослідних установ. В результаті обговорення затверджено у 1901 р. перше «Положення про російські сільськогосподарські дослідні установи» [263]. Документом передбачалося створення сприятливих умов для подальшої результативної діяльності дослідних установ аграрного спрямування.

Разом із піклуванням про розвиток галузевого дослідництва з боку Ученого комітету, галузеве дослідництво від початку ХХ ст. і до подій 1917 р. отримало державну підтримку й організаційне сприяння фахівців відділу фізико-математичних наук Імператорської академії наук у Санкт-Петербурзі [89, с. 300]. Вирішенням проблем аграрного спрямування займалися і видатні вчені, зокрема академік В. І. Вернадський. За результатами роботи Комісії з вивчення природничих виробничих сил Росії першочергово зосереджувалася увага на природничих аспектах – родючість ґрунтів, тваринний світ, продукти рослинництва, рибні та лісові багатства тощо [89, с. 301]. В. І. Вернадський по-державницьки розглядав проблеми вирішення аграрного питання в Росії до революційних подій, зокрема місце галузевого дослідництва та шляхи його розвитку [15].

У цей час увагу істориків аграрної науки Російської імперії (В. В. Вернадського, Н. К. Недокучаєва) привернуло питання пошуку оптимальних принципів ведення галузевого дослідництва та створення моделі координуючого організаційного початку з метою поліпшення ситуації у сільсько-господарській галузі країні. Так, стосовно шляхів вирішення аграрного питання В. І. Вернадський вбачав три основних: дрібний земельний кредит, організація вищих агрономічних шкіл, організація дослідних станцій і показових полів 1-го розряду, насінневих станцій, центральних метеорологічних станцій, Ґрунтового комітету, а всі інші могли чекати свого часу. Він був переконаний, що державна підтримка у вирішенні аграрного питання визначить ідеї соціальної справедливості та стійкості, державної економії, виваженого й максимального використання природних виробничих сил держави, зв'язку державного господарства зі світовим і вихід цього господарства на рівень даного часу й, задоволення державних зобов'язань і фінансових потреб держави на поточний момент [127]. За Н. К. Недокучаєвим, координацією ведення галузевого дослідництва в Росії замість Ученого комітету при Міністерстві землеробства мав би займатися Інститут дослідної агрономії, а Міністерство потребувало реформування за структурою і функціями на кшталт галузевого керівного органу США [513]. Погляди вченого на шляхи розвитку Росії повністю підтримував В. І. Вернадський [85].

Ідея обох вчених набула втілення у 1916 р., коли Учений комітет землеробства при профільному міністерстві вступив у стадію реорганізації. Розглядався законопроект про створення Сільськогосподарського ученого комітету і був обговорений Сільськогосподарською комісією. Основою законопроекту було об'єднання існуючих бюро Ученого комітету в Інститут дослідної агрономії.

Але через відомі лютневі події 1917 р., які перешкоджали діяльності законодавчих органів, реорганізація Ученого комітету уповільнилася. Згодом все ж Тимчасовий уряд утвердив Сільськогосподарський учений комітет (СГУК) як колегіальний орган, а його членами стали видатні вчені

– представники різних галузей аграрної науки. У структурі сформовано нові відділи – статистично-економічний, садівництва (з підвідділами городництва, плодівництва та декоративного садівництва), лікарських рослин, бактеріології, лісівництва тощо. СГУК отримав право за потреби збільшувати кількість відділів. Першого голову СГУК В. І. Вернадського змінив М. М. Тулайков [237, с. 7].

Трансформація Ученого комітету землеробства відбувалася в нових умовах. Було розроблено «Тимчасове положення», яке передбачало зміни й оновлення структури Комітету. До складу членів сільськогосподарської ради поряд із представниками земств і дослідної справи входили й представники сільськогосподарської школи (сільськогосподарських інститутів, політехнікумів, університетів, фахових сільськогосподарських товариств – Вільного економічного, Московського та ін.). На посаду голови кандидата стали обирати, після чого кандидатури затверджувало Міністерство землеробства. Кількість відділів збільшилася від 9 до 14-ти. Згідно з «Тимчасовим положенням» у межах цих відділів були представлені всі наукові установи, на досягненнях яких будувалося сільське господарство того періоду: ґрунтознавство, рослинництво, тваринництво, дослідна та освітня справа. У нових умовах в такому координуючому органі, завдячуючи значному науковому потенціалу, розвиток дослідної справи передбачав результативне поєднання наукової роботи та опрацювання загальних питань. Саме таке основне завдання постало перед Бюро з організації дослідної справи, що розпочало свою діяльність від 28 березня 1917 р.

З метою детальнішого розуміння різних аспектів роботи майбутнього Сільськогосподарського ученого комітету розглянемо вирішення існуючими відділами Ученого комітету організаційних питань і завдань. Зокрема, відділ землеробства і ґрунтознавства утворюється на основі однойменного бюро, діючого з 1895 р. За понад двадцятирічне існування бюро виконало низку важливих робіт із питань ґрунтознавства, добрив і рослинництва, загального землеробства. Завдання відділу упродовж перших майже двох десятиріч ХХ ст. полягало у поєднанні різноманітних наукових теоретичних і практичних, актуальних для сільського господарства, питань. Ця робота потребувала створення в межах відділу низки підрозділів або відділень: 1) відділення генетики ґрунтів – для дослідження ґрунтів на місцях їх залягання; 2) відділення фізики – для вивчення фізичних властивостей ґрунтів і тих змін в них, які є наслідком застосування знарядь обробітку й висіву; 3) відділення біології ґрунтів – для вивчення відповідних змін у ґрунтах, які відбуваються внаслідок обробітку й догляду за рослинами під час росту; 4) відділення хімії – для роботи в галузі хімії ґрунтів і рослин. У питанні добрив невідкладним було вивчення природних багатств і способів практичного їх використання, щоб забезпечити сільське господарство сировиною для виготовлення штучних добрив, а потім і в галузі застосування. При цьому постала можливість взаємодії відділу та місцевих

дослідних станцій, а також організації самостійних дослідних ділянок в особливо придатних місцях для вирішення спеціальних завдань відділу.

Для обслуговування рослинництва – головної галузі сільського господарства, працювало чотири відділи: прикладної ботаніки, приватного рослинництва, мікології і фітопатології, садівництва. Найпершим було організовано відділ прикладної ботаніки, який основним завданням визначив спеціальне наукове вивчення спадкових форм сільськогосподарських рослин і з'ясування ступеня придатності окремих форм для конкретної природно-історичної області. Найпізніше сформовано відділ приватного рослинництва (1912 р.), на який покладалося агрономічне вивчення культурних рослин, тобто вивчення їх у польових умовах, виключаючи зі своїх завдань питання загального землеробства і прикладної ботаніки. Відділ мікології і фітопатології, який у 1907 р. було реорганізовано з бюро, ставив своїм завданням реєстрацію виникаючих грибоквих і функціональних захворювань вирощуваних рослин, деякою мірою завданої ними шкоди, випробування різних лікувальних засобів, підготовку наукового і технічного персоналу на місцях, накопичення матеріалу та фахової літератури для майбутніх досліджень тощо, а також вирішення та всебічне висвітлення тих чи інших питань з фітопатології. На подальшу перспективу відділ ставив такі цілі: 1) випробування лікувальних речовин, які могли б бути заміною мідних солей і виготовлялися з вітчизняної сировини; 2) пошук різновидів і сортів хлібних злаків, стійких проти іржі; 3) вивчення шляхів боротьби проти зобоватості коренів плодкових дерев; 4) дослідження впливу метеорологічних умов на розвиток і розповсюдження грибоквих паразитів; 5) вивчення грибоквих паразитів комах, деревини і домашніх будівель; 6) дослідження хімічного складу грибів; 7) вивчення шляпкових грибів та їх штучне розведення.

Галузь тваринництва була представлена двома відділами: зоотехнії (раніше бюро) і новоствореним відділом бджільництва, а також наміченим у «Тимчасовому положенні» відділом рибного господарства, рибництва і промислових тварин. Діюче від 1896 р. бюро було перетворено у відділ тваринництва, який визначив чотири напрями: хімічний, фізіологічний, гістологічний, біометричний і краніологічний. Програма діяльності бюро з бджільництва і шовківництва, яке в подальшому мало стати відділом, була ще на стадії розробки. Відділ прикладної зоології і ентомології, перетворений з бюро ентомології, заснованого у 1894 р., для вивчення шкідливих і корисних для сільського господарства комах, гризунів тощо. Після реорганізації мали діяти підрозділи з вивчення: шкідників хлібних та інших злаків; технічних (волокнистих), олійних і бобових рослин; городніх, коренеплідних і лікарських; садових, лісових, кущових, винограду і хмелю; свійських тварин і людини; паразитів шкідливих комах і корисних хижаків; шкідливих і корисних хребетних і представників інших класів тварин, окрім комах. Відділ бактеріології, передбачений законом 1894 р.

і «Тимчасовим положенням», існував як Сільськогосподарська бактеріологічна лабораторія при Міністерстві землеробства і не був створений. Діяльність цієї лабораторії відповідала потребам і запитам місцевих установ стосовно до низки питань боротьби зі шкідливими гризунами і сарановими за допомогою бактеріологічних методів, а також вивчення паразитних хвороб корисних і шкідливих для сільського господарства тварин, риби і бджіл. Хімічне відділення лабораторії займалося питаннями хімічного складу і фальсифікації сільськогосподарських продуктів – молока, масла, меду, воску тощо.

Відділ сільськогосподарського машинобудування був сформований у 1907 р. на базі Бюро з сільськогосподарської механіки. Широко розгорнута його діяльність продовжилася за рахунок виконання низки важливих завдань: сприяння максимально можливого витіснення закордонних виробів із вітчизняного ринку, завдяки чому країна могла б зберегти на внутрішньому ринку до 60 млн крб., що сплачувалися щорічно для придбання іноземних сільськогосподарських знарядь і машин [513]. Відповідно до цих масштабних завдань Бюро створило низку основних і допоміжних відділень, лабораторій і майстерень у мережі місцевих станцій і установ:

1. Відділення сільськогосподарських машин і знарядь працює над вирішенням питань: теоретична і прикладна механіка, вивчення роботи окремих органів сільськогосподарських машин і знарядь та відповідності їх агрономічним потребам; конструювання нових машин і приладів для різноманітних досліджень; збір та вивчення патентів, розробка програм і методів випробувань, консультації з питань конструювання; підготовка спеціалістів в галузі конструювання і сільськогосподарського машинобудування тощо.

2. Відділення монокультури і сільськогосподарських машин-двигунів для вивчення існуючих типів такого класу машин та їх удосконалення.

3. Зернова лабораторія – підрозділ відділення сільськогосподарських машин і знарядь з метою вивчення властивостей зерна відносно до тих машин і знарядь, які використовуються для очищення та переробки зерна тощо.

4. Агрономічне відділення, завданням якого стала розробка конкретних науково обґрунтованих вимог з боку агрономів до сільськогосподарської техніки.

5. Фізична лабораторія для вивчення фізико-механічних процесів, які відбуваються у ґрунтах внаслідок використання різних засобів.

6. Економіко-статистичне відділення з вивчення питань економічної статистики виробництва, розповсюдження і застосування сільськогосподарської техніки.

7. Відділення з вивчення матеріалів, зокрема їх якостей і побудови з метою встановлення порівняльних характеристик (якостей матеріалів і вимог до них).

8. Хімічна лабораторія для проведення хімічних досліджень і робіт, необхідних для інших відділень Бюро.

9. Відділення атласу деталей, яке працювало в тісному зв'язку з відділенням машин, знарядь і монокультури та планувало складання і видання атласу деталей машин, а також знарядь з текстом до нього, котрий необхідно мати при вивченні конструкцій машин.

10. Механічна майстерня для конструювання і виготовлення вимірювальних приладів та інструментів, необхідних для роботи інших відділень, побудова і збирання сконструйованих в бюро знарядь і машин, підготовка майстрів і монтерів для ремонту власного робочого інвентарю.

11. Бібліотечно-довідкове та видавниче відділення.

12. Низка місцевих установ, які склалися з трьох дільниць.

Відділ метеорології (раніше бюро з метеорології) створено у 1896 р. з метою розробки метеорологічних питань, що мали велике значення для сільського господарства. Все це можливо при організації мережі метеорологічних станцій, об'єднаних у місцеві установи й координованих безпосередньо центральним метеорологічним бюро. Найближчим часом планувалося: 1) організувати в кожному сільськогосподарському районі агрометеорологічні станції; 2) розробити програми й інструкції для ведення сільськогосподарських метеорологічних спостережень для пояснення впливу метеорологічних факторів на культурні рослини, різні галузі тваринництва для пристосування їх до місцевих кліматичних умов; 3) систематично розробляти матеріали сільськогосподарсько-метеорологічних спостережень, накопичених станціями бюро; 4) видавати атласи з сільськогосподарської метеорології, нариси, що характеризують кліматичні властивості районів розповсюдження певних культур або галузей тваринництва, вологість ґрунту в різних районах і для окремих фаз вегетаційного періоду; 5) вивчати шкідливі для сільського господарства атмосферні явища й місцеві ознаки погоди та снігового покриву, як фактор, який зумовлює накопичення вологи у ґрунті; 6) організувати підготовку кадрів з фаху сільськогосподарської метеорології.

Перелічені вище відділи і бюро в майбутньому мали б перепідпорядкуватися Інституту дослідної агрономії та стати центральними суто науковими установами, роль і вплив яких на місцеві організації і їх функції зводилися б до об'єднання й координації наукової роботи. Для такої роботи необхідне ще дещо об'єднуюче, оскільки наукова робота, її методи й організації були різноманітні в тих багатьох галузях агрономії, які представлені в різних бюро чи відділах і місцевих дослідних установах. Таким об'єднуючим органом планувалося зробити Бюро чи майбутній Відділ організації дослідної справи. Основи дослідної справи почала формувати Постійна комісія з сільськогосподарської дослідної справи, створена у 1896 р. при Вченому комітеті [138].

Після 1917 р. у нових умовах розвиток дослідної справи потребував поєднання наукової роботи й опрацювання загальних питань у центральному органі з великим науковим потенціалом у зв'язку з місцевими науковцями. Такі завдання й постали перед Бюро з організації дослідної справи, яке затвердили 28 березня 1917 р. відповідно до «Тимчасового положення». Отже, на Бюро покладалася розробка матеріалів з метою організації наукових досліджень у сільському господарстві, облаштування сільськогосподарських дослідних станцій, лабораторій, полів тощо; підготовка матеріалів для встановлення типів сільськогосподарських дослідних установ і планування їх розподілу по окремих районах; складання відповідних програм та інструкцій; аналіз програм і звітів, клопотання про своєчасне їх опублікування; розгляд і складання проєктів організаційних планів, кошторисів нових сільськогосподарських дослідних установ та ціла низка завдань з питань об'єднання методів дослідної справи; розробка нових кадрових питань загальнодержавного значення; обговорення результатів роботи та їх розповсюдження для організації діяльності дослідних установ, а також всебічна допомога їм з центру [4].

Отже, аналіз діяльності Вченого комітету землеробства при різних керівних відомствах показав, що намічені питання розвитку сільського господарства певною мірою були вирішені. З дорадчого (до 1917 р.) він став органом, що координував і розвивав діяльність великої кількості наукових установ, яка в свою чергу сприяла подальшому розвитку сільськогосподарської дослідної справи. Комітет, завдяки низці виконаних досліджень, сприяв підйому сільського господарства в цілому, і в межах конкретних галузей зокрема. Його заслугою стало розповсюдження агрономічних знань на науковій основі, висвітлення широкого кола сільськогосподарських питань, всебічний розгляд і обґрунтування з наукових підходів нових аграрних завдань. У 1917 р. на його базі виник Сільськогосподарський учений комітет при Наркомземі республіки, а у травні 1923 р. вже у РСФРР на його основі було створено Державний інститут дослідної агрономії.

Відмічаючи активний розвиток колективного галузевого дослідництва під керівництвом Ученого комітету землеробства в досліджуваний період і наявні галузеві результати, з'ясовано, що на 1917 р. припав час змін. Після жовтневого перевороту в Російській республіці 25 жовтня (7 листопада) 1917 р., в Україні відбулася низка політичних подій, націлених на здобуття незалежності, що, звісно, вплинуло й на хід розвитку сільськогосподарської галузі. Зокрема, 9 листопада 1917 р., Українська Центральна Рада опублікувала Третій Універсал – державно-політичний акт для широкого загалу (було видано Чотири Універсали, що визначали етапи створення Української держави – від автономної до самостійної), який проголосив Україну Українською Народною Республікою зі збереженням федерального зв'язку з Росією та майбутніми соціальними реформами. В Україні розпочався

курс на колективне ведення сільського господарства. До 20-х років ХХ ст. продуктивність сільського господарства на селі намагалися збільшити за рахунок агрономічної допомоги й освіти.

Початок ХХ ст. визначився слабким її розвитком. Агрономів практично ще не було, а незначна допомога у цьому питанні надавалася губернськими і повітовими земствами. Після 1905 р. виникла дільнична агрономія. У села та волості надсилали агрономів, а деякі повіти (наприклад Вовчанський на Харківщині) мали чисельність агрономів, відповідно до кількості волостей. Розгорнулася організація дрібних сільськогосподарських товариств, у межах кожного з яких була посада секретаря з сільськогосподарською освітою, який виконував обов'язки помічника повітового чи дільничного агронома. Основна робота таких товариств передбачала культурно-освітній напрям. Вони мали показові поля, крамниці з насінням і добривами, сільськогосподарську техніку напрокат тощо. Так, перед початком Першої світової війни (1914 р.) тільки на Полтавщині налічувалося 305 таких сільськогосподарських об'єднань, а по Україні – понад 600. Однак стан агрономічної допомоги до подій 1917 р. був незадовільним, а за якість наданої допомоги ніхто не відповідав [5, с. 664]. На початку 20-х років ХХ ст. почала розвиватися районна агрономія. Округи чи повіти було поділено на однакові у природному, економічному і господарському відношенні агрономічні райони. Започатковано посаду районного агронома відповідно до спеціалізації району з належним рівнем фахових знань (кожен мав помічників). Однак після збільшення адміністративних районів посилили й агрономічну мережу до їх меж задля надання належної професійної агрономічної допомоги. Згодом виникла суспільна агрономія, яка обслуговувала як окремі господарства та їх об'єднання, так і земельні громади. Агроном, як організатор, заохочував селян об'єднуватися в колективи, комуни, кооперативи, впливав на землевпорядкування, допомагав селянам через агробази придбати насіння і добрива, організовував місцеві сільськогосподарські виставки тощо [5, с. 664–665]. З 1919 р. в Україні почали створюватися перші колективні господарства (колгоспи) як своєрідні «школи комунізму для селянства», перед якими радянська влада ставила нові завдання щодо зміцнення та розвитку суспільного господарства, підвищення продуктивності праці й ефективності виробництва, збільшення обсягів виробництва та продажу державі сільськогосподарської продукції шляхом інтенсифікації і подальшого технічного переоснащення, впровадження комплексної механізації та електрифікації, хімізації сільського господарства і меліорації земель, проведення роботи під керівництвом партійної організації з комуністичного виховання колгоспників, заохочення їх до суспільного життя, розвитку соціалістичних змагань, якомога повнішого задоволення матеріальних і культурних потреб, покращення побутових умов життя, поступове перетворення сіл у належно облаштовані селища [543, с. 116].

Таким чином, аналізуючи складові наукового забезпечення сільсько-го господарства України в досліджуваний період, було з'ясовано вплив на «онаучування» (ведення діяльності на науковій основі) вітчизняного сільсько-го господарства за рахунок спільних зусиль агрономів і практиків одночасно з функціонуванням класичних дослідних установ під управлінням Ученого комітету землеробства при профільному відомстві. Як наслідок, виникла нова галузь у країні – сільськогосподарська промисловість. Такий вплив було помічено на регіональному рівні, передусім з появою суспільної агрономії відповідно до розроблених і затверджених програм та коштів місцевої громади [115, с. 113].

Вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа станом на 1918 р., пройшовши відповідний шлях розвитку і маючи безперечні позитивні результати для підняття рівня сільсько-го господарства, отримала нагоду для появи власного керівного органу у вигляді Сільськогосподарського вчено-го (наукового) комітету України при профільному міністерстві Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Розпочинався період визвольних змагань 1917–1920-х рр. Саме у той час набуло актуальності питання розбудови української державної інституції аграрного спрямування, утверджувалося розуміння її структури, завдань і функцій.

3.2. Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України при профільному міністерстві (1918–1927 рр.) – координатор галузевих досліджень

Процес досліджень показав, що особливе місце в історії розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки та дослідної справи 20-х років ХХ ст. належить Сільськогосподарському вченому (науковому) комітету (СГНКУ) при профільному міністерстві. Створений спочатку як вчений, згодом – науковий, він зробив чималий внесок у розвиток галузевого дослідництва, про що висвітлюють сучасні історики науки [72], [77], [67], [318], [345], [344].

До створення СГНКУ долучився В. І. Вернадський, якого можемо вважати фундатором академічної аграрної науки через Комітет, створений за власними принципами для вирішенні аграрного питання в Російській імперії. Структура СГВКУ запропонована згідно зі сприйняттям вченим дійсності як модель координуючого організаційного початку галузевого дослідництва в Україні за часів її перших сподівань державної незалежності. Така модель мала відмінності від запроваджуваної вже у РСФРР законодавчо відпрацьованої ще Державною думою Царської Росії та Тимчасовим урядом О. Керенського за типом США. Вітчизняні вчені прагнули втілити у життя північноамериканські підходи відносно організаційної побудови ведення сільськогосподарської дослідної справи, започатковані там ще у 80-х роках ХІХ ст. (починаючи від «Білля» Генрі Хетча 2 березня

1887 р.). При цьому підходи у принципах дублювалися вже «Положенням про сільськогосподарські дослідні установи» від 28 травня 1901 р., прийнятим Царським указом у Росії. Інший відомий російський історик науки та її методолог Н. К. Недокучаєв підтримував таку думку у ті часи [513].

Академік В. І. Вернадський доклав багато зусиль для створення координуючого органу сільськогосподарської науки і дослідної справи в Україні. Зокрема, у 1918 р. вчений долучився до організації Української академії наук (УАН) і став її першим президентом. На першому засіданні УАН 9 липня 1918 р., присвяченому її створенню, він виклав свої погляди на місце сільськогосподарської дослідної справи в організаційній системі існування академічної наукової думки в Україні. Обґрунтовував, що сільськогосподарські дослідження слід вести у межах прикладного природознавства. Однак запропонований біолого-агрономічний цикл не підтримала більшість учених, дійсних членів УАН.

Тому вчений створив СГНКУ 1 листопада 1918 р. при Міністерстві земельних справ Української держави в Києві [490] і його ж очолив [491] з метою планового вивчення всіх галузей сільського господарства і для організації сільськогосподарської наукової діяльності в Україні. За своєю структурою, кадровим потенціалом і статутними завданнями він повною мірою відповідав статусу повноцінної академічної наукової установи [379]. Особливо це простежувалося протягом 1919–1923 рр. завдяки тісній співпраці Комітету з УАН (ВУАН). Упродовж березня–червня 1920 р. СГВКУ функціонував як автономна структура при ній. Слід брати до уваги, що на той час існував ряд організаційних моментів, які через політичну ситуацію України як держави, а також матеріальний стан освіти і науки не надто сприяли ефективній діяльності Комітету. Однак до 1923 р. діяльність його поступово налагодилася. Вплив на координування галузевого дослідництва упродовж 1918–1922 рр на момент переїзду СГНКУ до Харкова був дієвим. Комітет набув авторитету в Україні, зважаючи на наукові результати його роботи. Так, у 1919 р. було створено навчальний Інститут популяризації успіхів сільськогосподарських знань з метою презентації успіхів сільськогосподарської науки та ознайомлення з ними осіб, які цікавились сільським господарством [320]. Президією СГВКУ було затверджено Статут Інституту на чолі з К. І. Осьмаком, штат із 10 осіб із широким залученням лекторів за науковими напрямками. Навчання розпочали у листопаді 1919 р., а весь курс складався із трьох п'ятиденних семінарів по 100 год. лекцій у кожному [787]. Нині його можна вважати першим українським галузевим державним інститутом підвищення кваліфікації.

Саме завдяки ефективній діяльності секцій СГНКУ з 1922 р. вперше в Україні розпочався процес інститутизації. При Ботанічній секції створено два інститути – 1) селекції при Київському сільськогосподарському інституті на чолі з В. В. Колкуновим і 2) насіннізнавства під керівництвом О. А. Янати. При Секції ґрунтознавства діяв Інститут експериментального

грунтознавства, очолюваний Г. Г. Маховим, при Економічній секції – Сільськогосподарський синоптично-кон'юнктурний інститут під керівництвом С. Ф. Веселовського, при Хімічній – працював Інститут сільськогосподарської хімії з директором О. І. Душечкіним. Окрім п'яти інститутів заснували три центральні станції: 1) Рибну при Зоологічній секції на чолі з І. Фалієвим, 2) дослідження кормових рослин під керівництвом Ф. Вангейм, 3) ентомологічну – під керівництвом І. М. Щоголіва. Отже, СГНКУ можна вважати фактично першим у справі методології і практичної реалізації дій щодо розгортання в УСРР першої хвилі інститутизації у веденні сільськогосподарської дослідної справи як організації, що після 1923 р. призупинилася. Друга хвиля вже системно здійснюватиметься правонаступницею СГНКУ – НКР наприкінці 20-х років ХХ ст., а завершиться ВУАСГН як головним координуючим органом мережі галузевих дослідних установ [118].

Переїзд до Харкова у 1923 р. практично знівелював процеси державного регулювання організації дослідництва. Планова діяльність Комітету тривала в несприятливих умовах через технічні неузгодженості [332].

Протягом 1924–1925 рр. було виконано великий обсяг наукової роботи відповідно до завдань, поставлених перед СГНКУ. В цей час сталося багато змін у структурі та системі організації Комітету з метою покращення управління сільськогосподарською галуззю та впровадження наукових розробок [570, с. 65]. У складі СГНКУ функціонувало 16 секцій, кожна з яких мала ряд напрацювань та наукових результатів щодо розвитку галузевого дослідництва. Окремо слід виділити досягнення Секції ґрунтознавства на чолі з професором Г. Г. Маховим, яка видала першу синтетичну «Карту ґрунтів України» і 10 томів «Матеріалів досліджень ґрунтів». Результати діяльності Ботанічної секції під керівництвом професора О. А. Янати були відображені в роботах «Ботаніко-географічне районування України» та «Флора України». Ці дослідницькі розвідки для потреб спеціалізації сільського господарства вважаємо суттєвим внеском СГНКУ у становлення і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. При секціях працювало кілька комісій: боротьби з посухою, тютюнництва, дослідної справи, охорони природи, районування [81].

Однак уряд мав багато питань щодо функціонування сільськогосподарської науки й дослідної справи під керівництвом СГНКУ і прагнув подальших змін у бік зниження його повноважень. Уже 20 липня 1924 р. було розроблено й затверджено «Положення про СГНКУ», згідно з яким Комітет був перетворений із широкої державно-громадської наукової організації у вузько націлену науково-практичну установу НКЗС, яка першочергово повинна керувати науковою роботою всіх установ відомства, обслуговувати потреби оперативних його відділів шляхом наукових досліджень і розробки питань, що мали практичне значення для діяльності земельних органів. Таке звуження завдань і певною мірою підпорядкування

оперативним відділам НКЗС залишило поза увагою вирішення основних проблем сільського господарства, які безпосередньо не стосувалися потреб поточної оперативної роботи відомчого Наркомату, а потребували розробки перспективного розвитку та реконструкції сільського господарства країни. Пізніше, протягом 1925–1926 рр., набули особливого значення питання про стан, потреби, завдання та організації сільськогосподарської науки на Україні як про невідкладну державну проблему в розвитку продуктивних сил і народного господарства. Як було підкреслено на Першому всеукраїнському з'їзді у справі вивчення продуктивних сил України в січні 1925 р., роль сільськогосподарської науки у виробництві зростала, тому питання належної і доцільної організації сільськогосподарської науки були актуальними.

У 1924 р. СГНКУ встиг створити додатково ще два науково-дослідних інститути – Інститут сільськогосподарської меліорації і Метеорологічний. Ще один проект СГНКУ, що втілювався у життя вже на початку 30-х років ХХ ст. являв собою симбіоз галузевого дослідництва й освіти – агрокомбінати, що здійснювали діяльність у складі науково-дослідного інституту, аграрного вузу та великого радгоспу [89, с. 357]. Інший важливий аспект роботи СГНКУ – започаткування національної галузевої бібліографії, що упродовж 1919–1927 рр. виконувало Бібліографічно-бібліотечне бюро при Президії Комітету [298], [88].

На засіданні 15 жовтня 1925 р. РНК УСРР розглянула план роботи НКЗС, в тому числі й СГНКУ. Після цього було прийнято постанову про необхідність постановки питання про розвиток сільськогосподарських наукових установ на ширшій основі, а також збільшити й поліпшити мережу дослідних установ з урахуванням вагомості ролі науки в сільськогосподарському виробництві. Також було запропоновано окремо опрацювати це питання НКЗС, подати його на розгляд і затвердження РНК УСРР та паралельно підготувати спеціальну доповідь про роботу СГНКУ [724].

Питанню організації сільськогосподарської науки був присвячений III Пленум Укрголовнауки, скликаний 28 січня 1926 р., на якому відзначено, що в науковій сільськогосподарській роботі України не було загального плану і чітко не визначено напрями, а також зв'язку між окремими відомствами, які ведуть науково-дослідну роботу в різних галузях сільського господарства. З цього випливає, що розвиток сільськогосподарської науки буде гальмуватися, якщо не виробити єдиний державний план з певними цільовими завданнями щодо нинішніх і майбутніх потреб сільськогосподарського виробництва [248]. Через тиждень, 23 лютого 1926 р., відбувся наступний Пленум Укрголовнауки. На цьому засіданні Колегія НКЗС за доповіддю Президії СГНКУ прийняла ряд основних постанов про нормування сільськогосподарської наукової діяльності по лінії НКЗС взагалі та Комітету зокрема. Найважливішими положеннями постанов були такі: до справи організації і розвитку сільськогосподарської науки в Україні

необхідно залучити й раціонально використовувати наукові сили та матеріальні ресурси всіх відомств, установ і організацій, зацікавлених у розвитку сільськогосподарського виробництва; основну діяльність у справі організації наукової сільськогосподарської роботи в Україні повинен вести СГНКУ як науковий центр НКЗС, а у зв'язку з цим необхідно реалізувати низку заходів, що забезпечать її плановість і реальність; СГНКУ має стати осередком наукової, науково-практичної, науково-організаційної та науково-громадської сільськогосподарської діяльності, а також об'єднати і використовувати всі сили України в інтересах розвитку галузі; відповідно до визначених завдань, необхідно остаточно внормувати правовий стан СГНКУ в межах НКЗС і серед інших наукових установ України; з огляду на виняткову роль і значення вивчення економіки сільського господарства та процесів, що відбуваються в ньому, для наукової і практичної роботи НКЗС визнати невідкладним відновлення та налагодження наукової роботи СГНКУ в процесі діяльності його економічної секції.

Пленум СГНКУ 20–21 березня 1926 р., виконуючи ці директиви Колегії НКЗС, визначив практичні кроки в роботі Комітету та його організації в зв'язку з потребами планування розвитку сільськогосподарської науки в Україні. Відповідно до ряду вищезгаданих постанов нова Президія СГНКУ, обрана на вищевказаному Пленумі Комітету, розробила організаційні питання про діяльність, структуру і взаємовідносини з оперативними сільськогосподарськими органами. Також розглянуто нове «Положення про СГНКУ», згідно з яким Комітет був центральною сільськогосподарською науковою установою республіки і перебував у віданні НКЗС. Окреслено основні завдання Комітету: 1) Планове вивчення в загальнореспубліканському масштабі всіх галузей сільського господарства, а також природних і соціальних факторів їх розвитку; 2) Наукова розробка основних і поточних сільськогосподарських проблем, які виникали перед НКЗС і безпосередньо народним господарством; 3) Узгодження, об'єднання і напрям наукової сільськогосподарської роботи по лінії НКЗС, допомога іншим установам і організаціям в науковому, навчальному та дослідному напрямках.

Отже, основне завдання СГНКУ полягало в тому, щоб проводити науково-дослідну роботу, не обмежуючись виконанням вузьковідомчих потреб, і обслуговувати все сільське господарство України. Таким чином, нове Положення зафіксувало характер діяльності Комітету як центральної сільськогосподарської наукової установи, а його секції повинні розвиватись як окремі науково-дослідні інститути у відповідних областях сільськогосподарських знань [570, с. 66].

У середині 20-х років ХХ ст. діяла крайова побудова галузевого дослідництва, а реалії розгорнутого колгоспного будівництва в країні спонукали до розробки умов пристосування робочих програм досліджень, найперше для напрямку економіки – хліборобства. З метою перегляду програм досліджень таких наукових установ 22–27 червня 1924 р. при НКЗС відбулася

Нарада уповноважених дослідних установ республіки. Вона узаконила низку резолюцій обласних нарад з дослідної справи, що відбулися на початку року, зокрема питання організації та управління дослідною справою, встановлення кордонів областей відповідно до історичних і економічних ознак для цілей дослідництва, погодила рішучі програми галузевих дослідних інституцій, діяльність відділів пристосування з розповсюдження висновків дослідних установ з метою використання їх у практиці сільськогосподарства [89, с. 369]. У цей час новий імпульс отримала діяльність щодо впровадження результатів галузевого дослідництва через відділи пристосування дослідних інституцій з головними завданнями: пропаганда висновків дослідних установ, вивчення умов застосування висновків, пошук шляхів їх пристосування [206]. Звісно, що основні на той час аспекти розвитку сільськогосподарської дослідної справи повинен був координувати СГНКУ.

Ще з часів встановлення радянської влади, зокрема після Народи представників дослідної справи у Москві 12–14 листопада 1918 р. та ленинського декрету від 8 лютого 1919 р. «Про прийняття на кошти держави усі сільськогосподарські дослідні установи», впровадження вітчизняних здобутків аграрної науки у виробництво станом на середину і другу половину 20-х років ХХ ст. координували відділи пристосування при діючих галузевих дослідницьких інституціях. У РСФРР таку функцію було покладено на створені у 1925 р. економічні відділи, а пізніше – бюро селян-дослідників. Однак об'єктивні причини (кадрові проблеми) вплинули на недостатнє задоволення потреб у фахових знаннях, зокрема за нового колгоспного-радгоспного будівництва, що розпочалося з 1928 р., Колегія НКЗС УСРР 23 липня 1926 р. на основі доповіді Президії СГНКУ скоригувала його діяльність і прийняла низку важливих постанов про напрями діяльності Комітету, структуру і взаємини з оперативними органами відомства й іншими сільськогосподарськими установами та організаціями з огляду на досвід попередньої роботи СГНКУ. Так, відповідно до основних директив Президія СГНКУ розробила, а Колегія НКЗС з урахуванням змін 13 серпня 1925 р. прийняла новий Статут Комітету, який остаточно визначав напрями і форми його діяльності. Таким чином, основу подальшої сільськогосподарської наукової роботи становило планування її в окремих галузях. Націлюючи СГНКУ на конкретні потреби сільського господарства України, Колегія НКЗС постановила найближчим часом сконцентрувати його роботу на основних і поточних проблемах і питаннях: 1) Сільськогосподарське, в тому числі природне й економічне районування, з урахуванням виявлення та вивчення продуктивних сил і можливостей в галузевому господарстві окремих районів України – основа для планової та оперативної сільськогосподарської роботи, особливо в районах, що потребують пришвидженої реконструкції; 2) Вивчення залежності вітчизняного сільського господарства від посухи і всебічна розробка проблеми пристосування окремих

районів (їх організації і техніки) до ступеня й особливостей посушливості; 3) Всебічна, в тому числі й наукова, розробка проблеми попиту ринку на сільськогосподарську продукцію, а саме експорту, стандартизації, у зв'язку з питаннями реконструкції та індустріалізації сільського господарства відповідно до соціальних і природних факторів; 4) Наукове вивчення та опрацювання питання будівництва Дніпробуду в зв'язку з проблемами і перспективами розвитку сільського господарства і промисловості районів; 5) Організація сільськогосподарської науки, застосування її результатів як найважливішого складового фактору виробничого сільськогосподарського процесу для його раціоналізації в умовах перехідного господарства в напрямку зміцнення основ соціалістичного виробництва [673].

Працюючи над вирішенням основних питань загального й комплексного характеру, СГНКУ мав займатися вирішенням невідкладних проблем і питань, а також планово вивчати всі сільськогосподарські та економічні чинники. Однак роботу Комітету в цьому напрямку Колегія НКЗС постановила на найближчий час обмежити підведенням підсумків і здійсненням синтезу сільськогосподарського наукового дослідження в країні, зокрема сільськогосподарськими дослідними станціями. На виконання основних наукових робіт, згідно з директивами Колегії НКЗС, СГНКУ на 1926–1927 рр. була виділена сума 118 тис. крб. [654, арк. 14].

Аналізуючи діяльність СГНКУ у 20-х роках минулого століття, усвідомлюємо його роль у процесах організації наукового забезпечення ведення сільського господарства. У той час тривала робота з усупільнення аграрного виробництва, яку можна простежити за трьома умовними етапами та особливим ставленням партії до колгоспів [288]. У суспільстві змінювалися пріоритети в організації наукового забезпечення ведення сільського господарства. Першим етапом можна вважати 1918 – 1921 рр., коли відбулося захоплення безпосередньо ідеєю усупільнення на тлі революційного підйому, але ускладненого реаліями суспільно-політичного життя країни (Перша світова та громадянська війна, зруйноване господарство, голод). Пристосування до нових суспільних умов змушувало селян ставати колгоспниками. Наступний, другий, період (1921 – 1925 рр.) розпочався низкою негараздів та зневір'я, що визначили наявність невідпрацьованого державного механізму соціалістичного будівництва, далися ознаки особливості нової економічної політики (неп), яка була націлена на приватне аграрне виробництво з метою відродження фактично знищеної промисловості. Неможливість селян пристосуватися до особливостей непу викликала навіть тенденцію до розпаду колгоспів. Нова економічна політика остаточно довела наявність розшарування селянства і неможливість господарювати без сільськогосподарського реманенту і засобів транспортування. За такого стану селянства та відповідно до рішень Всесоюзної наради колгоспів 26 лютого–6 березня 1925 р. розпочався третій етап, що визначив колгосп, як сільськогосподарський кооператив із відкритою

боротьбою проти приватного виробництва і торговельної діяльності. Отже, встановили «правила гри», тобто закони, які регулювали процес усупільнення аграрного виробництва: 1) Зростання кількості колгоспів відбувалося за рахунок простіших форм у вигляді артілей і товариств; 2) Основу їх становили селяни–бідняки, які звичайно об'єднувалися (раніше це були колишні міські робітники); 3) Створення їх відбувалося шляхом об'єднання селянських землеволодінь, а не на конфіскованих поміщицьких землях; 4) На початковому етапі організації найуспішніші колгоспи умотивували переваги такої форми господарювання (підвищена врожайність сільськогосподарських культур, покращені способи ведення господарства, непогана для того часу зарплата за роботу, соціальні гарантії тощо); 5) Ставлення до колгоспів змінилось як з боку держави, так і селян; 6) Члени колгоспів дедалі більше ставали партійно свідомими [100, с. 82–83].

У середині 20-х років ХХ ст. СГНКУ був долучений після розгляду на сільськогосподарській секції Укрдержплану та спеціальній комісії Укрнауки від 29 листопада 1925 р. до відпрацювання запропонованого Держпланом СРСР проекту структури ВАСГНІЛ. Передусім про відпрацювання відповідної моделі на рівні УСРР. Після обговорення цього питання на засіданні Президії СГНКУ та роботи спеціальної комісії з цього приводу всі матеріали направили до Укрнауки, а потім до Держплану СРСР. Але до часу прийняття остаточного рішення щодо українського філіалу минуло ще кілька років [89, с. 373].

Протягом 1926 р. у діяльності СГНКУ з'явилася низка нових документів, постанови і резолюції. Однак на початку 1927 р. знову розгорнулася гостра полеміка і суперечки між урядом і відомчими особами щодо доцільності існування головного галузевого інституту країни – Сільськогосподарського наукового комітету України. У кінцевому підсумку було прийнято постанову про його реорганізацію. Відповідно до § 3 наказу № 109/2098 по НКЗС від 20 червня 1927 р. вирішено всю поточну роботу, якою займалися штатні та позаштатні співробітники СГНКУ, виконувати й далі. Питання про порядок організації і керівництва цією роботою в майбутньому, як і про фахівців, які її проводять, буде вирішене додатково. У зв'язку зі змінами організаційних форм СГНКУ дещо скорочено штат Комітету. Так, уже 21 червня було звільнено 25 осіб, зокрема Ф. Г. Полянського, В. В. Нагорну, Г. М. Клошник, М. М. Фрумсон (після повернення з відпустки через хворобу), І. Т. Піддубного, П. Ф. Тушкана, О. А. Янату, Г. М. Висоцького, В. Г. Ротмістрова та ін. [480, арк. 14 зв.].

Наступним наказом № 111/2100 по НКЗС від 22 червня 1927 р. за підписом наркома О. Г. Шліхтера визначено – секції та комісії СГНКУ ліквідувати. Для продовження наукової роботи по сільськогосподарській метеорології і ґрунтознавству організувати спеціальні інститути, які працюватимуть за окремим статутом. Тимчасово, до організації Інституту ґрунтознавства, залишити працювати штатних і позаштатних співробітників секції за

бюджетні кошти. Також для виконання своїх обов'язків залишити працювати штат співробітників Харківської і Київської бібліотек під керівництвом бібліографа К. Дубняка і технічного секретаря редакції журналу «Вісник сільськогосподарської науки», поклавши ці обов'язки на вченого секретаря СГНКУ Б. Паншина. Незавершені роботи економічної секції разом із кошторисом передати Плановій комісії. Наукову діяльність Термінологічного бюро продовжити під керівництвом голови Науково-консультаційної ради за рахунок залишку бюджету. Роботу лісової секції разом із кошторисом передати Всеукраїнському управлінню лісами, а Комісії по боротьбі з посухою разом із кошторисом – Плановій комісії. Тимчасово, до організації Української філії Всесоюзного інституту прикладної ботаніки, залишити для роботи кілька співробітників ботанічної секції. Роботу секції захисту рослин разом із кошторисом передати Всеукраїнському управлінню захисту рослин. Вирішення питання про продовження роботи інших секцій і комісій згідно з виділеними коштами покласти на Бюро Ради, попередньо затвердивши Наркоматом. Ліквідацію секцій і комісій СГНКУ доручити Бюро і провести протягом двох тижнів з дня постанови Колегії НКЗС. Для постійної роботи в Бюро залишити Н. А. Петренко і М. В. Робака. А. П. Плавінського призначити секретарем Комісії Дніпробуд. На час реорганізації оплачувати проведення ліквідаційної роботи бухгалтеру і друкарці [481].

Через місяць на підставі наказу № 137/2126 по НКЗС стався ще ряд змін. Згідно з цим документом тимчасово виконуючим обов'язки голови і керуючим справою реорганізації СГНКУ призначено П. Попова, а його заступником члена Президії М. Луцкевича. Співробітники Термінологічного бюро В. П. Шуба, Н. В. Скрипчинська, А. І. Вовк, Т. А. Коваленкова були звільнені з 1 серпня 1927 р. Термін роботи голови бюро К. І. Осьмака вирішено продовжити до 1 жовтня 1927 р. з метою організації та проведення підготовки до видання загального і спеціальних словників сільськогосподарської термінології. Роботу фахівців-грунтознавців Г. Г. Махова, А. І. Левенгаупта, О. П. Чефранова оплачувати за рахунок коштів з обстеження ґрунтів Вінницького, Проскурівського, Сталінського та інших округів [483].

Згідно з § 1 наказу по НКЗС від 29 липня 1927 р. за підписом заступника наркома К. Федотова, всі кредити СГНКУ станом на 1 серпня 1927 р. по зарплаті, соціальному страхуванню, на відрядження, з'їзди, будівництво передати в розпорядження адміністративно-фінансового відділу НКЗС [498]. Згідно з § 2 право розпорядження кредитами по держбюджету і спеціальними засобами, що залишилися у веденні Комітету, було надано в. о. голови Комітету П. Попову, а під час його відсутності – заступникові М. Луцкевичу. У § 3 йшлося про те, що витрати, пов'язані з роботою Комітету, повинні не перевищувати виділені на 1926–1927 рр. суми.

Потрібно відзначити, що в той час в Україні відбувався інтенсивний розвиток сільськогосподарської науки та освіти, а також відроджувалася національна культура, тому гостро постало питання про застосування

наукової української мови в сільському господарстві – сільськогосподарської термінології. Це завдання взяв на себе і виконував СГНКУ НКЗС через Термінологічне бюро, яке проводило великий обсяг роботи щодо збору, систематизації і наукового відбору з критичної точки зору літературних і народних матеріалів української сільськогосподарської термінології, видаючи їх у формі загального і ряду спеціальних сільськогосподарських термінологічних словників [867, с. 27]. На жаль, ця і багато інших важливих для того часу робіт припинилися або були передані іншим галузевим структурам з причини реорганізації Комітету.

У країні робилося все можливе для встановлення тісного зв'язку спеціалістів (діячів сільськогосподарської дослідної справи) із селянством. Це відбувалося в багатьох випадках шляхом ознайомлення селянства через колективні досліди, бесіди, лекції, виставки, статті, брошури, листівки, музеї із кращим із вивченого або досягнутого на той час. За такий комплекс популяризаторських робіт відповідав в першу чергу СГНКУ НКЗС.

Комітет здійснював керівництво науково-дослідною роботою в усіх галузях сільського господарства України. Розвиток різних напрямів його діяльності зростав до моменту переведення до Харкова. Цей крок мав надати певні переваги у подальшій науково-дослідній роботі й забезпечувати нові досягнення. СГНКУ практично розгорнув першу хвилю інститутизації, адже до жовтня 1927 р. була створена розгалужена мережа дослідних установ, яка налічувала 32 науково-дослідних інститути, велику кількість дослідних станцій, дослідних полів, лабораторій, опорних пунктів, сорто-випробувальних ділянок. Спільна наукова робота велася на біологічних факультетах університетів та в інших сільськогосподарських вузах.

3.3. Науково-Консультаційна (Наукова) рада НКЗС УСРР (1927 – 1930 рр.) як дорадчий орган в питаннях управління аграрним виробництвом

Історична спадщина зберігає значні здобутки на галузевій науковій ниві дослідних установ СГНКУ та його правонаступниці – Науково-Консультаційної (Наукової) Ради НКЗС УСРР упродовж 1927–1930 р.

Згідно з постановою ВУЦВК і РНК від 11 січня 1928 р. було доповнено «Положення про НКЗС УСРР» від 24 серпня 1927 р. параграфом 17, який фактично засновував новий координаційний орган управління сільськогосподарською дослідною справою – Науково-консультаційну Раду з початковим складом 47 працівників за 15-ма напрямками галузевого дослідництва. Головне її завдання полягало в тому, щоб поєднати досягнення сільськогосподарської науки й оперативну роботу Наркомату Земельних Справ. Отже, робота НКЗС носила дорадчий характер і була пристосована до реалізації радянської політики в межах проведення політики НКЗС УСРР щодо ведення сільськогосподарської дослідної справи. Саме у цей

час партійне керівництво держави стверджує соціально-економічну перебудову сільськогосподарського виробництва, суцільну колективізацію ведення вітчизняного сільського господарства.

Щодо організаційних здобутків у роботі, то можна стверджувати, що завдяки НКР було засновано переважну більшість сучасних галузевих науково-дослідних інститутів, тобто відбувалася друга хвиля інститутизації галузі. Наприклад, у 1928 – 1930 рр. за її безпосередньої участі розпочали діяльність Інститути ґрунтознавства, угноєнь (нині Інститут ґрунтознавства ім. О. Н. Соколовського, м. Харків), селекції та генетики (нині Національний центр насіннезнавства та сортовивчення, м. Одеса), сільськогосподарської економіки та організації господарства (Інститут аграрної економіки, м. Київ), механізації сільського господарства (Інститут механізації та електрифікації сільського господарства, смт Глеваха). Тривала робота щодо організації науково-дослідного Інституту зоотехнії. Склалася сприятлива ситуація для появи низки інших установ. Сьогодні вже можна стверджувати, що під час цієї хвилі інститутизації було створено більшість провідних галузевих науково-дослідних інститутів. Отже, вирішувалися проблеми системного, планового вивчення галузей сільського господарства, методологічне керівництво всією науково-дослідною роботою, зокрема й поза межами цих інститутів [32].

Останній урядовий документ стосовно СГНКУ фіксував виконання окремих дослідницьких проектів Комітету, які повинні фінансуватися. Принаймні § 4 постанови № 63/542 РНК УСРР від 29 грудня 1927 р. засвідчував це із підтвердженням правонаступності Науково-Консультаційної Ради. Останній в. о. голови СГНКУ Б.А. Паншин на початковому етапі очолив НКР. Так, існує звернення на ім'я голови НКР від 15 жовтня 1927 р. професора Д.Г. Віленського, керівника експедиції з обстеження меліоративного фону Мелітопольщини, з проханням компенсувати витрати на опрацювання її матеріалів (угода була підписана у червні 1927 р. між СГНКУ і «Сільським господарем») [255] у сумі 1535 крб.[680]. Звернення отримало відповідну підтримку й вирішення. Згідно з листом Б.А. Паншина від 17 жовтня 1927 р. до Наркомату торгівлі УСРР [398], це відомство не відмовило фінансувати й інші дослідження, розпочаті СГНКУ, а саме – проведення комплексного вивчення зони тютюництва лівобережної частини УСРР.

Однак не всі вчені-аграрії того часу перейнялися довірою до НКР. Так, О.А. Яната у статті до часопису «Український агроном» у 1927 р. наголосив на помилковості ліквідації СГНКУ і неспроможності НКР його повноцінно замінити в координації галузевих досліджень. Він вважав, що НКР не мала достатньо спроможного наукового апарату, а ВУАСГН ще не функціонувала [868].

З метою остаточного з'ясування місця та ролі НКР в житті УСРР, 12 листопада 1927 р. на засіданні Колегії НКЗС УСРР за доповіддю

М. З. Резнікова п. 14 передбачено наприкінці грудня провести її Пленум (загальні збори) [212]. Однак до проведення Пленуму НКЗС УСРР вніс на розгляд Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) проект постанови «Про зміни і доповнення положення про Народний комісаріат земельних справ УСРР». Засідання Президії ВУЦВК відбулося 11 січня 1928 р., на якому за доповіддю заст. наркомзема УСРР Федотова головний законодавчий орган республіки скасував прийняте «Положення...» стосовно СГНКУ від 24 серпня 1927 р. і затвердив § 17 «Положення про НКЗС УСРР» у новій редакції, а саме: «Науково-Консультаційна Рада утворюється при Колегії Народного Комісаріату земельних справ УСРР порядком встановлення у Положенні про Науково-Консультаційну Раду, що його затверджує Народний комісар земельних справ УСРР. Персональний склад Науково-Консультаційної Ради призначає народний комісар земельних справ УСРР» [583]. Так фактично відбулося узаконення на законодавчому рівні НКР як правонаступниці СГНКУ.

Нами проаналізовано коментар рішення ВУЦВК і РНК УСРР на сторінках газети «Комуніст» від 31 січня 1928 р. наркомземсправа УСРР О. Г. Шліхтера, що стосувався хиб у роботі СГНКУ і налаштування членів НКР працювати на користь піднесення розвитку сільського господарства Радянської України з метою «... свідомого бажання створити у формі НКРади орган цілком належної науково-громадської думки, що безо всяких упереджень, безо всяких впливів з боку щоденної роботи НКЗС зможе вільно підійти до основних напрямків роботи НКЗС, критично поставитись до них та науково їх проаналізувати» [681]. Виникає думка, що це мав бути орган з його рекомендаційними рішеннями або ж поверненням до жорсткого ідеологічного контролю, притаманного тоталітарній системі влади. Цю думку підтверджує головне завдання НКР – науково обґрунтувати загальні плани розвитку сільського господарства та погоджувати й скеровувати відповідно до потреб планового розвитку сільського господарства, наукову роботу, що її проводить НКЗС.

Поставлені перед НКР завдання носили комплексний характер і підкреслювали галузеві наукові напрацювання СГНКУ: 1) Організаційно-виробничі типи сільського господарства та районування України; 2) Індустріалізація та механізація сільського господарства; 3) Усуспільнення сільського господарства на новій технічній базі; 4) Підвищення врожайності; 5) Боротьба з посухою; 6) Дніпрельстан і сільське господарство; 7) Українське скотарство; 8) Проблема спеціальних культур [507]. Проведення установчого першого Пленуму НКР було перенесено на березень 1928 р., тому згідно з наказом наркомзема УСРР О. Г. Шліхтера, у січні 1928 р. розпочав свою роботу її виконавчий орган у вигляді Бюро НКР під його ж керівництвом. Першим заступником голови обрали професора П. Ф. Вовка, другим – А. М. Сліпанського, а вченим секретарем – Н. А. Петренка. До складу членів Бюро увійшли: професор Д. Г. Віленський, В. М. Качинський, професор

П. Т. Лавренюк, П. І. Попов, професор Б. М. Рожественський та професор А. О. Сапегін. Ще були кандидати у члени Бюро: професор А. К. Скороходько, В. Л. Симиренко та С. П. Кульжинський [767]. Фактично Бюро НКР відповідало за вирішення нагальних поточних питань, тому нагадувало за функціями сучасну Президію та Бюро Президії НААН. Протоколи засідань переконливо це підтверджують, а висвітлені на них проблеми дають розуміння стану вітчизняної аграрної науки того складного історичного періоду з його партійним керівництвом, колгоспно-радгоспним будівництвом, що широко розгорталося за умов планової економіки і сфабрикованих політичних процесів проти культурно-просвітницької еліти. Проведення першого Пленуму НКР вдруге перенесли з березня на 2–4 квітня 1928 р. на прохання ВУК Робітземлісу [668], а при цьому на спеціальних засіданнях 13 [676] і 14 [677] та 15 березня 1928 р. [678] попередньо заслухали доповіді на Пленумі.

У березні 1928 р. на Другій Всеукраїнській професійній конференції за доповіддю наркомзема УСРР О.Г. Шліхтера прийняли постанову «Чергові завдання сільськогосподарської політики та науково-дослідної роботи в сільському господарстві». На цьому заході було констатовано курс на поширення та поглиблення процесу усупільнення сільського господарства й, головне – перетворення дрібного виробництва у велике сільськогосподарське. За цих умов у частині III резолюції зібрання 18 березня 1928 р. наголошувалося на беззаперечному значенні питання організації сільськогосподарської науки для здійснення індустріалізації, раціоналізації та усупільнення в умовах української дійсності, жорсткої ідеологічної боротьби з ворожими пролетарській владі ідеологіями («народництвом» та «неонародництвом»), для поширення марксистсько-ленінської науки в пристосованні до сільського господарства». Саме ці завдання мала забезпечити НКР НКЗС УСРР. П. 2 резолюції також передбачав заснування при НКР проблемних науково-дослідних інститутів: ґрунтознавства, генетики та селекції рослин, зоотехнії та ветеринарії, механізації сільського господарства, метеорології, сільськогосподарської економіки й організації господарства і науково-дослідного інституту агрономії. Завдання останнього полягало у вивченні форм і методів агрономічної роботи в нових умовах соціалістичного будівництва на селі [711].

Про створення ВУАСГН у документі не йшлося, але п. 3 зобов'язано НКЗС УСРР видання друкувати українською мовою, а п. 4 і 7 – посилити роботу з підготовки та перепідготовки фахівців для українського села на основі марксистсько-ленінської науки та вивчення шляхів усупільнення сільського господарства. Враховуючи низку цих резолюцій, НКР через свої офіційні друковані органи розпочинає активну пропаганду досягнень вітчизняних учених та окремих галузевих інституцій. Приміром, надруковано перше такого типу видання – перший том «Обслідування меліофону на Мелітопольщині» у серії «Матеріали обслідування засолених ґрунтів на півдні України» [643].

На початку березня 1928 р. з'явилося спеціальне повідомлення НКЗС УСРР про програму першої сесії НКР, яка відбулася 4 – 7 квітня 1928 р. Згідно з порядком денним виступили такі доповідачі: А. Йофе «Завдання українського скотарства»; О. Філіповський «Економіка скотарства на Україні»; П. Лавренюк «Промислові галузі скотарства та перспективи їх розвитку»; В. Устьянцев «Кормове завдання»; Д. Віленський «Природна флора України і кормове питання»; М. Іванов «Методи поліпшення українського скотарства» та А. Скороходько «Захист тварин» [670]. За доповідями Пленум прийняв низку відповідних резолюцій.

На першому офіційному засіданні НКР 21 квітня 1928 р. розглянули програму роботи на поточний рік. Відповідно до визначених проблемних завдань створили такі Комісії (на кшталт теперішніх відділень НААН): у справі врожайності (очільник Б. М. Рожественський, до складу членів увійшли П. І. Попов і С. М. Соловейчик); у справі Дніпробудівництва (очільник Д. Г. Віленський, члени С. М. Тумановський і О. П. Плавинський); у справі відпрацювання проблеми індустріалізації та механізації українського сільського господарства (очільник А. Сліпанський, члени П. Вовк і Б. Паншин, Ляшенко і П. Лавренюк); у справі розроблення проблеми сільськогосподарського районування України (очільник К. Маньковський, до складу членів увійшли О. Соколовський, С. Веселовський, В. Соловейчик та М. Данилевський). Обговорювались і поточні справи. Так, першим питанням, що розглянула НКР за доповіддю В. Качинського, стало вирішення проблем лісонасадження задля охорони річок, а також пошук шляхів запобігання розорюванню берегів та їх забрудненню. Вирішено скликати «... спеціальну нараду у цій справі...» [522].

На черговому засіданні Бюро НКР 3 травня 1928 р., окрім розгляду низки невідкладних питань, проголосували за створення Комісії для розроблення проблеми «Організація виробничих типів (напрямків розвитку) сільського господарства УСРР» під головуванням С. Тумановського, [648] у складі В. Соловейчика, О. Філіповського та Пахомова. Того ж дня відбулося перше засідання, на якому розглядалося питання організації мережі проблемних науково-дослідних інститутів по лінії НКЗС УСРР. Ухвалили рішення: «визнати, що інтереси, як наркомату, що керує розвитком та реконструкцією сільського господарства, вимагають такої організації науково-дослідної роботи в царині сільського господарства, що було б найтісніше ув'язано з його практичними завданнями та давало б можливість своєчасно й вичерпно діставати відповідь на практичні питання поточної роботи земельного відомства» [656]. НКЗС УСРР системно і фахово долучався до створення низки проблемних інститутів. Спочатку члени НКР висловилися за створення Інституту машинознавства та механіки, але після дискусії результативне рішення прийняли щодо створення Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства за доповіддю О.І. Дущечкіна та співповіддю О.Н. Соколовського. Також погодили заснувати

Український науково-дослідний інституту економіки та організації сільського господарства у Харкові на основі доповіді А.М. Сліпанського. Потім відомство погодило відкриття Інституту прикладної ботаніки по лінії НКО УСРР, згодом Українського селекційно-генетичного інституту. На нараді при агрономічному підвідділі сільськогосподарського відділу НКЗС УСРР під головуванням М.А. Сябро, яка відбулася 18 травня 1928 р., було вирішено виділити кошти на відкриття чотирьох науково-дослідних інститутів: 1) сільськогосподарської економіки та організації сільського господарства, 2) ґрунтознавства та угноєнь, 3) селекційно-генетичного та 4) зоотехнії [644].

Від самого початку діяльності НКР вважала пріоритетними для вирішення певний перелік питань. Зокрема, пошук шляхів підвищення врожайності сільськогосподарських культур, насамперед для потреб або відповідно до п'ятирічного плану, набув пріоритетного вирішення. Іншим важливим питанням народногосподарського значення, яке контролювала НКР на вимогу НКЗС УСРР, стало будівництво Дніпрогесу або Дніпрельстану. Існувало безліч думок і пропозицій щодо доцільності його будівництва взагалі та впливу на подальший розвиток сільського господарства прилеглих територій. Фактично після піврічної офіційної діяльності у НКР сформувався певний потенціал і дослідницькі можливості для вирішення поставлених владою завдань перед галузевою наукою. Так, на рівні окремих інституцій структуровано важливі зміни й уточнення з метою вирішення нових запланованих на поточний рік дослідницьких робіт: 1) Навчання в сільськогосподарських вузах відповідно до потреб НКЗС УСРР; 2) Санітарно-гігієнічний добробут скотарства; 3) Меліораційні роботи в Україні у перспективі (меліорація у зв'язку з Дніпрельстаном та через посуху); 4) Заснування бібліографічно-рецензійної комісії при НКР для вирішення названих проблем.

Колгоспно-радгоспне будівництво наприкінці 20-х років ХХ ст. поставило перед галуззю з'ясування важливого питання щодо визначення перспектив землевпорядкування УСРР. Тому в ході засідання Бюро НКР 3 липня 1928 р. з цією метою було створено спеціальну комісію на чолі з Васильченком у складі членів – Добромільського, Белоніна, Попова, Сябро, Соловейчика, Романенка і Володимирова [245]. На виконання програми діяльності протягом 1928 – 1929 рр. нею отримано асигнування в сумі 800 крб., з яких 400 крб. від «Меліозема», а решту – НКЗС УСРР [100, с. 122]. Кваліфіковано і зважливо відповідна комісія при НКР НКЗС підійшла до питань землеустрою задля потреб соціалізації в умовах реконструкції сільського господарства в Україні. Для цього НКР 13 липня 1928 р. постановила в недалекому майбутньому почати опрацювання нових наукових тем: 1) Землеустрій колгоспів (керівник – Стреколов); 2) Далекоземелля (Єгоров); 3) Оптимальні розміри виселків (Соловейчик); 4) Землеустрій й громадські сівозміни (Сябро і Підсівний); 5) Питання переселення

(Єгоров); 6) Сталість землеустрою; 7) Землеустрій і техніка рільництва (Белонін і Воронін); 8) Здрібнення селянського господарства (Гаража). Також ухвалили розробити й «... другорядні питання...»: 1) Землеустрій та колективізація, 2) Землеустрій і продуктивність праці, 3) Землеустрій і накопичення капіталів, а також обороноздатність та землеустрій [246]. В ході засідання НКР, 17 липня 1928 р., під головуванням А. Сліпанського за сформованими темами затвердили кошторис фінансування та вирішили початок координації втілювати з 1 жовтня 1928 р. через Науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства при НКЗС» [247]. Кошти виділялися за рахунок кредитів Меліозему.

Від середини 1928 р. НКР НКЗС УСРР розпочала надзвичайно важливу організаційну роботу з відкриття Української сільськогосподарської академії як філії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна. Вона долучилася до формування проєкту майбутньої академії. Відповідні документи переконливо доводять, що майбутня УАСГН з боку НКР розглядалась як її прямий правонаступник. Згодом долучилась і до заснування Українського наукового сільськогосподарського товариства як організації творчого об'єднання для потреб розвитку та соціалістичної реконструкції сільського господарства СРСР, і УСРР зокрема, а також визнала державну необхідність мати в його лоні штатних «членів-співробітників» для акумуляції вирішення наукових питань с.-г. теорії і практики [401].

Незважаючи на великий обсяг виконаної роботи, перший офіційний звіт про діяльність НКР НКЗС УСРР вийшов тільки 26 березня 1929 р. Він подавав інформацію, що НКР як правонаступниця СГНКУ, зобов'язалася і виконала його ліквідаційні справи через спеціальну комісію. Малося на увазі, насамперед, що Київська філія СГНКУ з її секціями, незакінченими дослідницькими проєктами та ненадрукованими рукописами була передана до Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту, Київського кооперативного інституту, Інституту української наукової мови ВУАН, НТС Всеробітземлісу, економічної кафедри Київського інституту народного господарства, частково Укрмету тощо. Щодо перших досягнень НКР, то на головній позиції «Звіту» було виділено всебічну комплексну розробку проблем українського скотарства, яку було видано спеціальною збіркою до першої сесії НКР «Основні питання Українського скотарства». Стосовно результатів діяльності чотирьох основних комісій НКР найголовнішою можна вважати проблему підвищення врожайності сільськогосподарських культур, яка порівнювалась із досягненнями США та Німеччини на цій ниві. Результативною і змістовною визначено роботу комісії проблем Дніпрельстану. Іншим важливим звершенням стало територіальне обстеження ґрунтів УСРР, які завершила Центральна агрохімічна лабораторія у Києві під керівництвом професора Г.Г. Махова [669].

Працювала й комісія НКР з організації нових форм ведення сільськогосподарської дослідної справи. Запропоноване НКЗС наповнення цієї

комісії отримало критику з боку крайових дослідних станцій, тому до складу було доведено членів від цих інституцій 23 квітня 1929 р. Члени дообновленого складу комісії листом голови Земельно-планової комісії НКЗС УСРР М. З. Резнікова одержали прохання надати свої міркування про нові методи науково-дослідної роботи з метою опрацювання п'ятирічного плану розвитку галузі сільського господарства. У ньому також було вказано на відсутність розробленої методики з проблеми колективізації. Тому член Колегії НКЗС УСРР наголосив на відпрацюванні нових пропозицій щодо цієї методики, щоб паралельно з проведенням досліджень визначалися б і напрями масового запровадження результатів досліджень у практику сільського господарства. Додатковим проханням стала пропозиція надати до 30 квітня 1929 р. нові «... організаційні форми побудування наукових установ..., що найбільше відповідають вимогам сучасного життя» [671].

Червень 1929 р. ознаменувався двома важливими фактами в житті вітчизняної галузевої науки, що суттєво позначилися на низці організаційних змін функціонування аграрного дослідництва. Перший – початок роботи Всесоюдної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна (ВАСГНІЛ) відповідно до низки регламентуючих документів як «... асоціація науково-дослідних інститутів, з тим щоб уся оперативна науково-дослідна робота здійснювалась інститутами» [520]. Так, уряд союзного рівня законодавчо засвідчив інституалізацію аграрної науки під керівництвом галузевої академії як основного важеля подальшого розвитку сільськогосподарської дослідної справи не тільки по країні, а й у республіках. Другий факт – обрання 29 червня 1929 р. сімох осіб за напрямом «сільськогосподарські науки», й особливо наркомзема УСРР О.Г. Шліхтера – академіками ВУАН за напрямом «економічні науки» [554].

Наприкінці 20-х років ХХ ст. існувала низка проблем у сільськогосподарській галузі, які посилювалися прийняттям першого п'ятирічного плану (1928–1932 рр.). Колегія НЗС УСРР на своєму засіданні порушила значну галузеву проблему 7 квітня 1929 р. докорінної реконструкції науково-дослідної справи на нових організаційних і методологічних основах, за зміни характеру та форм роботи [692]. Оскільки нові урядові завдання, поставлені перед сільськогосподарським виробництвом, не могли бути виконані без відповідної реорганізації науково-дослідних установ. У той час чітко проглядалися основні сільськогосподарські проблеми, що потребували негайного вирішення: 1) Підвищення врожайності сільськогосподарських культур (посуха, вимерзання); 2) Розвиток галузі тваринництва, 3) Сільськогосподарське районування, 4) Організаційно-виробничі напрями господарювання.

Науково-консультаційна рада виконувала великий обсяг роботи, зокрема була учасницею практично всіх репрезентаційних заходів по лінії НКЗС, наприклад як організатор проведення проблемних з'їздів республіканського значення, таких як Перший Всеукраїнський генетико-селекційний з'їзд.

Долучилася і до питань міжнародного співробітництва. Так, 27 вересня 1929 р. заступник директора Міжнародного аграрного інституту Дубровський надіслав офіційне звернення до наркомзема УСРР О. Г. Шліхтера з проханням увести представника відомства в Асоціацію з вивчення іноземних досягнень в галузі організації та техніки сільського господарства з метою налагодження ділових зв'язків щодо покращення в обслуговуванні запитів Наркомзему [657]. Брала участь у розробці спеціального «Положення про стипендіатів сільськогосподарських вузів науково-дослідних установ УСРР» з метою вирішення гострої нестачі фахівців вищої кваліфікації для потреб інституалізації галузевого дослідництва, що розгорталася.

Усі попередні напрацювання НКР НКЗС УСРР протягом жовтня 1927 – березня 1930 рр. з питань інституалізації й особливо академізації галузевої науки в республіці, що розглядалися на засіданні РНК УСРР від 3 жовтня 1930 р., стали підґрунтям для обговорення найактуальнішого для того часу питання. Того дня другим питанням на порядку денному урядового засідання стало – «Про реконструкцію с.-г. досвідної справи» за доповіддю Демченка і співдоповідей Левенштама і Чередника. Протокол засідання свідчить, що за радянські часи сільськогосподарська дослідна справа в Україні кількісно зросла майже втричі, однак не відповідає соціалістичним вимогам у справі обслуговування сільського господарства [647].

Всі відповідні структури підрозділів НКО УСРР і ВРНГ УСРР приєдналися до НКЗС УСРР, тому суттєво змінився склад його координаційного органу, зокрема «Малої Ради». Прийняли рішення, що склад членів НКР входить до неї з директорами науково-дослідних інститутів та крайових і районних дослідних станцій. Так виник новий орган – Наукова Рада НКЗС УСРР як правонаступниця НКР. Очолив її наркомземсправ УСРР М.Н. Демченко, а заступником став О.А. Яната. Так, з 10 квітня 1930 р. НР НКЗС УСРР взялася до роботи, починаючи з перегляду фінансування наукових тем, яке здійснювалося через агрофонд НКЗС. Далі займалися вирішенням проблем кормовиробництва, процесу створення мережі галузевих науково-дослідних інститутів, темпів прискорення усупільнення тощо.

На засіданні Пленуму ВАСГНІЛ у травні 1930 р. президент М.І. Вавилов наголосив, що радянському дослідникові: «... необхідно якнайшвидше розгорнути дослідницьку роботу в глибину і в ширину, необхідна реконструкція науково-дослідної роботи у відповідності із запитами соціалістичного сільського господарства» [58, с. 13–14]. Також на зібранні узгодили нову модель організації галузевого експериментаторства, адже під єдиним координаційним центром створювалося 16 загальних, 36 спеціалізованих інститутів, а також 217 зональних дослідних станцій [443]. Відкриття науково-дослідних установ в межах республік визначала місцева виконавча влада за погодженням з ВАСГНІЛ.

НКР (НР) НКЗС стала керівним органом, що відіграв важливу роль в інституалізації та академізації організаційного існування галузевого

дослідництва в Україні наприкінці 20-х – початку 30-х років минулого століття. Під її керівництвом вирішувалися основні завдання сільськогосподарської науки, а роки діяльності збіглися з корінними соціально-економічними змінами в Україні – індустріалізацією, колективізацією, а також суттєвими подіями у науковій сфері взагалі та аграрній науці зокрема – інститутизацією. Цей процес інститутизації галузевого дослідництва в УСРР набирав обертів, став плановим і послідовним. Його основним експертом продовжувала залишатися НР НКЗС УСРР. У часи функціонування НКР працюю учених та організаторів дослідної справи, які доклали власних знань задля розвитку вітчизняної науки і працювали у надзвичайно важкі часи репресій, переслідування «ворогів народу» та тотального контролю влади над суспільством, було створено умови для започаткування академічної науки у країні.

Рішенням НКЗ СРСР від 22 грудня 1930 р. про створення єдиного реєстру науково-дослідної мережі, ВАСГНІЛ остаточно підпорядкував процес організаційного ведення галузевого дослідництва в країні. Вже на засіданні Пленуму НР НКЗС УСРР наприкінці 1930 р. було прийнято постанову «Про реконструкцію сільськогосподарської науково-дослідної роботи та створення Української академії сільськогосподарських наук», яка стала основоположною в обґрунтуванні прийняття 22 травня 1931 р. РНК УСРР іншої – «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук».

Таким чином, кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст. в Україні позначився грандіозними змінами в координуючій основі сільськогосподарської дослідної справи. Поступово вона набувала чітких форм інститутизації, а пізніше академізації. Були прийняті державні рішення щодо створення більшості галузевих науково-дослідних інститутів і, що найважливіше, про заснування Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук. Наукова рада НКЗС УСРР була ліквідована 22 травня 1931 р.

3.4. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) – керівний осередок сільськогосподарської дослідної справи в УСРР

Сільськогосподарська академія, як поняття, почали активно вживати в політичному аспекті України як держави в часи Центральної Ради та Української Народної Республіки, за перших спроб становлення української державності [77]. Однак минуло майже півтора десятка років, перш ніж в УСРР сформувався власний керівний осередок сільськогосподарської дослідної справи і науки із змістовним словом «академія».

Саме на початку 30-х років ХХ ст. уряд як СРСР, так і УСРР зокрема, ставив за мету максимально покращити функціонування всіх складових суспільного життя, найбільшої уваги потребувала розбудова промисловості

та розвиток сільського господарства. Як довела історія, це був складний і неоднозначний період у житті України.

Прийняття рішення про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук відбувалося поетапно. Першочергово, 3 квітня 1930 р., Постановою РНК УСРР № 11/664 «Про реконструкцію сільськогосподарської справи» було прийнято ухвалу щодо створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН). Таке рішення затвердив ЦК КП(б)У 31 серпня 1930 р., а згодом його було підтверджено 12 травня 1931 р. через доручення НКЗС УСРР щодо реалізації постанови [250]. В Україні відбувався процес побудови академічної науково-організаційної структури в сільськогосподарській дослідній справі України в умовах закладання основ планової економіки народного господарства республіки.

Спочатку на засіданні Пленуму ВАСГНІЛ в Москві 17–19 травня 1931 р. було обговорено питання мережі сільськогосподарських дослідних установ СРСР, зокрема й УСРР. А вже після цього 22 травня 1931 р. Радою Народних Комісарів УСРР затверджено Постанову № 154 «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» з метою підпорядкування науково-дослідної роботи в Україні у галузі сільського господарства справі розвитку й соціалістичної реконструкції сільського господарства республіки і забезпечення єдиного організаційного та методологічного керівництва науково-дослідною роботою [610, с. 154].

Як зазначила історик науки Н. Б. Щебетюк, «очевидно, складність у прийнятті рішень пояснюється новизною справи, а через це і високим рівнем відповідальності державних чиновників, повною мірою залежних від центрального партійного керівництва» [856].

Питання про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук було висунуто до розгляду Президією Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна 5 вересня 1930 р. На цьому засіданні прийняли спеціальну постанову «Про розгортання мережі науково-дослідних установ УРСР», на основі якої визнали за потрібне заснувати Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук як складову Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна. Разом із цим запропоновано створити ряд республіканських галузевих інститутів у вигляді мережі: економіки і організації соціалістичного землеробства; організації праці в сільському господарстві; механізації та електрифікації сільського господарства; прикладної ботаніки і фототехніки; генетики і селекції; меліорації; ветеринарії; захисту рослин; агрогрунтознавства; зоотехнії і Центральну сільськогосподарську бібліотеку. До новоствореної мережі рекомендувалося включити інститути всесоюзного значення: кукурудзи; свинарського господарства; плодового господарства; буряко-цукрового господарства з підпорядкуванням новоствореній Академії та з науково-методичним керівництвом ВАСГНІЛ. Союзний уряд не підтримав пропозицію заснування трьох інститутів: кормових культур; добрень і

метеорології. Однак колегія НКЗС УСРР 6 листопада 1930 р. постановила створити Український інститут зоотехнії, незважаючи на незгоду ВАСГ-НІЛ. Так, в УСРР було розпочато проведення наукових досліджень у галузях рослинництва, тваринництва, меліорації, селекції і насінництва.

До Постанови № 154 РНК УСРР «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук», згідно з протоколом № 13/707 і відповідно до § 1, Академія організувалася «... як асоціація сільськогосподарських науково-дослідних інститутів... (подібно ВАСГНІЛ), а для загального керівництва їхньою діяльністю § 3 «... утворено президію...» [100, с. 207]. Склад Президії був таким: президент – академік О. Н. Соколовський; віце-президенти – професор А. М. Сліпанський, професор Т. Г. Білаш, П. І. Попов; вчений секретар – Д. С. Харченко; члени – М. В. Левенштам, професор І. М. Боднар, професор М. Г. Варфоломєєв, К. К. Віторт [449]. Вона «... періодично скликає пленуми ... з директорів та наукових робітників науково-дослідних інститутів...» (таке робили СГНКУ та НКР і НР НКЗС УСРР). Як і попередники, ВУАСГН відповідно до § 5 була «... на державному бюджеті за кошторисом Народного комісаріату земельних справ УСРР» [254].

Упродовж 1931 р. здійснювалася значна робота зі створення ВУАСГН. Перше організаційне засідання Президії ВУАСГН пройшло 24 травня 1931 р., у м. Харкові в будинку Держпромисловості. У роботі Організаційного комітету взяли участь члени Президії і три особи – Г. Г. Помальнийкий, Тильний і Е. Аронсон як директори інститутів. На порядку денному стояло п'ять питань. По прешому – «Обговорення постанови РНК УСРР про утворення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» виступив Д. С. Харченко. У ході розгляду питання було ухвалено: розробити Статут Академії та подати на затвердження Президії до 15 червня 1931 р.; з метою відпрацювання питання про взаємозв'язки з ВАСГНІЛ ухвалено відрядити до Москви О. Н. Соколовського та А. М. Сліпанського; питання співпраці з ВУАН вирішили розглянути на спеціальному засіданні. По другому питанню: розподілили обов'язки між членами Президії; затвердили структуру штатів, ставки заробітної плати; кошторис та призначення наукових робітників ВУАСГН.

На президента Академії покладалося загальне керівництво та керівництво бюро хімізації. А. М. Сліпанського обрано першим віце-президентом. Другий віце-президент Д. С. Харченко очолив сектор врожайності. Третій віце-президент П. І. Попов став керівником бюро п'ятирічки. Четвертий віце-президент Т. Г. Білаш очолив сектор техпропаганди [782].

Організаційну діяльність Президія ВУАСГН здійснювала через періодичні скликання пленумів. До складу Президії входили директори, окремі провідні вчені науково-дослідних інститутів, а також представники Народного Комісаріату постачання УРСР, Вищої Ради народного господарства УРСР, Народного Комісаріату освіти УСРР, Укрколгоспцентру,

Укрсількоопцентру, Всеукраїнського товариства аграрників-марксистів, Всеукраїнських комітетів профспілок робітників хліборобських радгоспів і робітників МТС та запрошені особи.

Згідно з рішенням попереднього засідання Президії, у червні 1931 р. Наркомзем УРСР затвердив статут Академії та її структуру. Так, з 1931-го по 1933 р. до її складу входили чотири сектори: урожайності та техпрому, механізації, пропаганди та науково-технічний. Останній вже 29 травня 1932 р. було ліквідовано. У 1932 р. у структурі ВУАСГН налічувалося 8 секторів, а у 1933 р. – 12. У 1931-1932 рр. відбулося п'ять пленумів ВУАСГН, на яких розглядалися питання організації ефективної роботи її установ, зокрема організаційно-господарського зміцнення колгоспів, підвищення врожайності сільськогосподарських культур, покращання урожаю цукрових буряків тощо. Проведено низку наукових заходів.

Становленню та розгортанню діяльності ВУАСГН як новоствореної структури значну увагу приділяв президент ВАСГНІЛ академік М. І. Вавилов. Він був активним учасником перших пленумів ВУАСГН. Разом з її першими керівниками задля вирішення науково-організаційних питань Академії він відвідував наукові центри у різних містах України, займався як дорадницькою, так і конкретною допомогою, починаючи із забезпечення елітним насінням нині всім відомої світової колекції сільськогосподарських рослин.

Як значний здобуток ВУАСГН був сформований зведений проблемно-тематичний план розвитку сільськогосподарської науки в Україні на 1932 р. – перший в історії вітчизняної сільськогосподарської науки взагалі. На поточний рік заплановано 24 народногосподарських завдання із 100 головних науково-дослідних проблем, а в межах цих напрямів – вирішення 401 вузлової теми. Над розв'язанням поставлених завдань у системі ВУАСГН працювали 1132 науковці, з них 310 осіб науково-керівних кадрів, 888 – старших і молодших фахівців, 689 – представників адмінтехперсоналу. Всього – 1811 осіб і 448 аспірантів. Разом це 2250 осіб, які займалися питаннями наукового забезпечення в Україні 75 % колективізованих селянських господарств або 5 млн га території. Для виконання поставлених завдань держава фінансувала із шести джерел 13 792 крб. на операційні видатки і 18 742 крб. на капіталовкладення. Порівняно з 1931 р. ця цифра у 1932 р. збільшилась на 7–7,5 млн крб. З метою заохочення науковців ВУАСГН створила спеціальний фонд у сумі 1 млн крб. при середній заробітній платі члена Президії, зав. сектору, старшого наукового фахівця на рівні 325 крб. [442].

На засіданні Пленуму Академії 17–20 лютого 1932 р. затвердили Статут про опорні пункти науково-дослідних інститутів системи ВУАСГН. Згідно з § 2 триступеневу систему науково-дослідних закладів – опорний пункт, зональна станція, галузевий інститут, було перебудовано у двоступеневу. До членів Президії було уведено наркомзема О. Л. Триліського,

сектор економіки очолив Синько, а сектор тваринництва – С. І. Машура. Лави членів Президії Академії та сектору врожайності поповнили відомі вчені Г. М. Висоцький, Т. Д. Лисенко, В. Г. Ротмістров [782].

Аналіз діяльності ВУАСГН показав наявність наукового доробку з різних галузевих проблем у загальнореспубліканському вимірі в період функціонування мережі ВУАСГН: 1) вапнування ґрунтів; 2) агроінвентаризація ґрунтів, 3) обстеження 35 бурякових МТС. Велика роль у виконанні цих робіт належала Всеукраїнському науково-дослідному інституту агроґрунтознавства і хемізації сільського господарства (нині ННЦ «Інститут землеробства НААН»). Безумовно, можна говорити про багато інших здобутків у царині вітчизняного рослинництва, тваринництва, меліорації, селекції і насінництва, а також об'єктивно констатувати, що перша половина 30-х років ХХ ст. у діяльності ВУАСГН була наповнена реальними успіхами агроґрунтознавства.

Зафіксовано й важливі наукові досягнення у галузі тваринництва. На ґрунті сформульованих Ч. Дарвіним положень про виведення нових порід у науковій методиці розвинулися породотворення на основі відтворного схрещування, яку вперше розроблено та апробовано М. Ф. Івановим при виведенні асканійської тонкорунної породи овець та української степової білої породи свиней. Методика базувалася на забезпеченні поліпшеними умовами годівлі й утримання, цілеспрямованим добором і підбором, ретельним вибракуванням тварин, що не відповідали стандарту породи [46, с. 327].

Основну увагу в науково-дослідницькій роботі акцентували на вивченні й виведенні високопродуктивних сільськогосподарських тварин шляхом метизації та гібридизації, науковій розробці основних заходів щодо вирощування молодняка і боротьби з втратами у тваринництві (падіж, хвороби, яловість), а також на питаннях кормовиробництва. Окрім появи української степової білої породи свиней [802, с. 60–61], професором О. П. Бондаренком виведено миргородську породу свиней [478, с. 78], особливість якої полягала у виключному пристосуванні до умов вирощування в Лісостепу та Полісся. Крім свинарства вели дослідження і в галузі вівчарства. Дослідники займалися виведенням порід тонкорунних овець, в результаті чого М. Ф. Івановим створено асканійську породу тонкорунних овець [46, с. 327].

Однак, незважаючи на успішну керівну діяльність ВУАСГН аграрною наукою і дослідною справою, уряд висловлював дедалі більшого невдоволення її фахівцями. Звідси, зрозуміло, що політичні процеси в Україні не обійшли й Академію. Її перший віце-президент А. М. Сліпаський став чи не єдиним обвинуваченим за неврожайні 1932–1933 рр., був заарештований і розстріляний. Жертвами репресій були й інші працівники Академії. Згодом ВУАСГН почали звинувачувати в засиллі націоналістичних ідей.

На думку академіка В.А. Вергунова, «... крім політичного підтексту була ще одна досить суттєва деталь, яка особливо бачиться із сучасних

позицій. За час існування ВУАСГН не відбулося виборів ні академіків, ні її членів-кореспондентів. Таким чином, було втрачено можливість репрезентації через окрему непересічну особистість того чи іншого напряму аграрної науки як в галузевому середовищі, так і на державному рівні, що є суттєвою ознакою теперішнього академічного існування вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи» [80, с. 13]. Справжні причини, що підштовхували владу усунути ВУАСГН, очевидно, найкраще усвідомлював президент О.Н. Соколовський, який упродовж 1931–1935 рр. її очолював, і розумів багато ускладнень в діяльності Академії, що надходили як від апарату НКЗ, так і з боку кадрового потенціалу, а також її бюрократичної структури [547].

У часи функціонування ВУАСГН переглядали попередню систему обслуговування сільського господарства, реорганізовували науково-дослідні установи. Оскільки основним завданням сільського господарства було виробництво з найменшими витратами якомога більшої кількості якісних харчових продуктів рослинного та тваринного походження, звідси й нарізла потреба в галузевому технічному оснащенні. Це вимагало обслуговування сільського господарства науково-дослідними установами з метою впровадження наукових напрацювань не частково, а комплексно, враховуючи господарські потреби в сукупності. Тому структура дослідних організацій мала відповідати потребам комплексного вивчення складових будь-якого господарства.

Дослідивши районний і обласний розподіл факторів сільського господарства відповідно до типу господарств, стало зрозуміло, що обслуговування сільського господарства науково-дослідними інститутами достатнім чином може здійснюватися мережею установ, а не однією центральною. Приміром, будь-яка центральна установа, розпочавши вивчення ведення сільськогосподарського виробництва мала справу з районами в сільському господарстві й особливостями їхніх господарств, тому окремо досліджувати кожний район, а швидше за все створити опорний пункт, стосовно більших територій – перейти до районного й обласного вивчення. На основі певного рівня знань Україну поділили на п'ять областей, дуже великих за розміром, що навіть різнилися за основними факторами, що впливають на сільське господарство. Кожна область ділиться на ряд районів, які відрізняються один від одного в її межах області другорядними природними факторами сільського господарства. Область повинна мати одну дослідну станцію, що обслуговує всі найголовніші галузі (особливо рільництво, тваринництво, зокрема городництво) і враховує в тамтешніх умовах головні природні фактори сільського господарства (якість ґрунтів, тривалість без морозного періоду, суму активних температур, сумарну сонячну радіацію, зволоження, кількість опадів, частоту повторюваності несприятливих метеорологічних умов, забезпеченість водними ресурсами, топографічні умови місцевості та ін.).

Зведені дані дослідних станцій, отримані при вирішенні проблеми врожайності, виявили значний збіг результатів дослідів з різних питань. Висновки однієї станції майже повністю підтверджувалися висновками іншої, що діяла в тій самій області. Лише станції, розташовані на інших типах ґрунтів – другорядних за поширеністю, дають інші висновки по тих же дослідях (Полтава) [685].

Вважали, якщо певне питання розв'язано, то різні варіації такого рішення найкраще встановлювати проведенням мережі колективних дослідів, охоплюючих різні типи ґрунтів, різні за своєю організацією і сільськогосподарськими культурами. Але колективні досліді не могли вирішувати питань, які потребували тривалого проведення дослідів (декілька років) або складних схем. Для цього необхідні районні дослідні станції або ж поля.

Таким чином, пропонувалася наступна мережа дослідних установ області:

- 1) обласні станції з найголовнішими галузями сільського господарства і головними факторами;
- 2) сітка районних станцій або полів із відділами рільництва і застосування;
- 3) мережа колективних дослідів;
- 4) ряд спеціальних станцій з окремих галузей сільського господарства (лікарських рослин, тютюнництво, садівництво тощо);
- 5) станції особливих відмінних від основного типу ґрунтів [685].

Отже, як показав час, фахівці ВУАСГН досить вдало намагалися вирішувати поставлені державою галузеві науково-дослідні завдання. Однак згодом їх звинуватили у протягуванні націоналістичних ідей. Згідно з наказом № 167 від 31 березня 1935 р. наркома землеробства УРСР Л. Л. Паперного було прийнято рішення ВУАСГН ліквідувати [632]. Від 15 квітня 1935 р. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук припинила існування

3.5. Внесок Сектору наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗ УРСР (1935–1945 рр.) у впровадження результатів дослідницької роботи

Аналіз суспільно-економічного і політичного стану України у 20–50-х роках ХХ ст. виявив сприятливі умови для розвитку колективного аграрного дослідництва сільськогосподарського сектору. В 20-х роках ХХ ст. провідну роль у генерації та відпрацюванні механізму дослідної роботи, яка включала ініціативу та впровадження нових досліджень і науково-технічних розробок, відіграв НКЗ УСРР. У результаті створено велику кількість нових дослідних установ та агрономічних інституцій, що в 20–30-х роках ХХ ст. певним чином вплинули на розвиток дослідної справи,

дезорганізувавши її в питаннях теоретичних напрацювань та моделей, незважаючи на появу нових організаційних форм координації досліджень у вигляді спеціалізованих науково-дослідних інститутів і галузевої академії [99, с. 23]. Отже, в УСРР відбувся процес інститутизації та академізації.

Політичні події в Україні та зумовлені ними відповідні процеси торкнулися й ВУАСГН. Потрібні були рішучі кроки для оптимізації та виконання планів виробництва в сільськогосподарському секторі. Політбюро ЦК КП(б)У, беручи під контроль ситуацію, та у лютому 1935 р. розглядаючи питання про подальше майбутнє Академії, погодилося з пропозицією НКЗС УСРР про її ліквідацію і доручило комісії в складі першого заступника голови РНК УСРР І. С. Шелехеса, наркома землеробства УСРР Л. Л. Паперного та члена ЦК КП(б)У З. О. Сідерського визначити остаточну мережу сільськогосподарських НДІ, порядок керівництва ними та зміцнити відповідними кадрами. У свою чергу Наркомзем УСРР не достатньо займався управлінням діяльності станцій та інститутів, а також не досить добре стежив за впровадженням наукових досягнень у колгоспне виробництво. Що стосується більшої кількості партійних і радянських організацій, то вони теж були мало зацікавлені в діяльності науково-дослідних інститутів і практично не сприяли одержанню ними продуктивних результатів. Головним недоліком роботи науково-дослідних установ РНК УСРР вважав неактуальність і безперспективність тем, що розглядалися та вивчалися для потреб сільського господарства. Питання, що розглядалися, не давали негайного практичного результату для виконання поставлених урядом завдань перед колгоспами та радгоспами в напрямку сільськогосподарського виробництва.

Ближче до середини 30-х років ХХ ст. державні органи вбачали найтісніший зв'язок діяльності науково-дослідних інститутів і станцій з колгоспним виробництвом через колгоспні хати-лабораторії. Останні, після офіційного ствердження як форми організації в умовах колективного ведення сільського господарства у квітні 1934 р., активно почали впроваджувати наукові розробки у процес ведення сільського господарства в Україні відповідно до спеціалізації колгоспів у різних галузях. Успіхи в роботі науково-дослідних установ вимірювалися спроможністю організації широкої перевірки своїх наукових досягнень саме через ці дослідні лабораторії, надаючи їм всебічну допомогу в постановці дослідів і спостережень у колгоспному виробництві. До речі, недостатнє впровадження результатів діяльності науково-дослідних інститутів і станцій та їх репрезентація в колгоспах, МТС і висвітлення через друковані наукові органи відзначалися РНК УСРР і ЦК КП(б)У як значні недоліки.

Після втрати керівних позицій Всеукраїнською академією сільськогосподарських наук і припинення її діяльності упродовж 1935–1945 рр. функції координуючої наукової галузевої організації було покладено на Народний комісаріат земельних справ УСРР (Наркомзем УСРР) під

безпосереднім керівництвом народного комісара Л. Л. Паперного. Для науково-методичного керування науково-дослідними установами при НКЗС УСРР було створено Наукову раду під проводом з Л. Л. Паперного – наркома землеробства, голови ради у складі 33-х осіб: директорів НДУ і їхніх заступників з наукової роботи, академіків і галузевих вчених, виробничників, що працювали у земельній системі МТС (агрономів, зоотехніків, інженерів, завідувачів хат-лабораторій), начальників основних виробничих управлінь НКЗС. Такий склад Наукової ради затвердила РНК УСРР. До персонального складу НР НКЗС серед інших увійшов Ю. Ф. Гомон – інспектор хат-лабораторій Наркомзему, який кілька років працював у його науковому секторі, був помічником наркома з наукових установ, безпартійний [567]. У 1935 р. з метою забезпечення матеріальних, фінансових і організаційних проблем, обліку та підбору кадрів інститутів і станцій також був створений Сектор наукових установ (пізніше – науково-дослідних установ) НКЗС (Сектор НУ (НДУ) НКЗС). Фінансування його діяльності мало забезпечуватися за рахунок коштів, виділених у цьому році на утримання колишньої ВУАСГН [33, с. 168].

Висвітлюючи розвиток колективного дослідництва у середині 30-х років ХХ ст. під керівництвом НКЗС УСРР і маючи на увазі запровадження колгоспної дослідної справи, як альтернативи сільськогосподарській дослідній справі, завдяки ініціативі першого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева з'ясовано, що майже у кожному колгоспі засновували хати-лабораторії – нові структурні одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села, що не мала аналогів у світі [115]. У цей час влада завдала великої критики стану вирішення питання впровадження наукових розробок і повсюдно констатувала недостатній зв'язок дослідних установ з виробництвом. Такі умови висунули нову форму галузевого дослідництва – хати-лабораторії як основу колгоспної дослідної справи [538].

Нова форма галузевого дослідництва в УСРР була узаконена наказом НКЗС УСРР № 165 від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» (додаток Ж). Як зазначалося у § 2 наказу, координація усіх дій покладалася на заступника наркома, а в областях – на завідувачів обласних земельних управлінь [666]. Іншим наказом – № 188 від 29 квітня 1934 р. (додаток З), головам колгоспів надавалося право обирати завідувачів хат-лабораторій серед селян-активістів. Посаду вони займали за сумісництвом, працюючи на іншій колгоспній роботі [593].

При НКЗС УСРР, згідно з наказом № 80 від 17 лютого 1935 р., функціонував спеціальний орган у вигляді Групи хат-лабораторій на чолі з Ю. Ф. Гомоном. За наказом вводилася посада інспектора хат-лабораторій при кожному обласному земельному управлінні. Нетривалий час відповідно до наказу № 6243 НКЗС СРСР від 2 грудня 1934 р. при ВУАСГН функціонувала група з методичного керівництва роботою хат-лабораторій

[646]. Будь-який науково-дослідний інститут виділяв до її складу одного штатного працівника. Після припинення діяльності ВУАСГН з 15 квітня 1935 р. [655] методичне керівництво роботою хат-лабораторій остаточно перейшло до НКЗС УСРР.

У досліджуваний період вимоги до ефективної та оперативної роботи в галузі сільського господарства підвищувалися й потребували застосування нових, практичного спрямування наукових і технічних проєктів та розробок. Значно загальмувала ці процеси Друга світова війна (1939–1945 рр.). Починаючи з 1935 р. акцентувалася увага на питанні оновлення та подальшої координації існуючої моделі функціонування шляхом реструктуризації діючих установ та інститутів, відповідальних за роботу й результати сільськогосподарської сфери. Доказом останнього була постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про стан і завдання науково-дослідної роботи в сільському господарстві», прийнята 29 вересня 1935 р., в якій зазначалося: «За наявності окремих значних досягнень науково-дослідної роботи в сільському господарстві, серед яких перше місце займають роботи академіка Лисенка в області яровизації та селекції сільськогосподарських культур, робота науково-дослідних інститутів і дослідницьких станцій в цілому ще відстає від вимог соціалістичного сільськогосподарського виробництва» [150, с. 9]. Як наслідок, за незадовільну роботу вищезазначених інститутів, відповідальність було покладено на ВУАСГН, оскільки в постанові було зазначено, що вона «створена для об'єднання і науково-дослідного керівництва роботою і інститутів, не впоралася з покладеним на неї завданням, стала на дорогу адміністрування науково-дослідної роботи, стала середостінням між науково-дослідними установами і Наркомземом» [150, с. 9].

Аналізуючи організаційні засади управління сільськогосподарською наукою в 1935 – 1945 рр, слід приділити увагу особистісному фактору. Процеси, що відбувалися в країні, торкнулися й учених аграрного спрямування. Багатьох працівників колишньої ВУАСГН було репресовано.

На початковому етапі діяльністю сектору НУ НКЗС керував Петро Карпович Дрозденко [221, арк. 92-94], член КП(б)У з 1928 р. [779, арк. 4], який брав участь у роботі по закритті ВУАСГН як член Ліквідаційної комісії [499]. Попередньо він займав посаду директора Українського науково-дослідного інституту зернового господарства, а на посаді очільника Сектору НУ НКЗС працював до 14 листопада 1936 р., після чого перейшов на інше місце роботи – другим заступником наркома земельних справ УРСР [252]. У зв'язку з переходом на інше місце роботи 21 березня 1937 р. він залишив і цю посаду [253].

Зі штатного розпису Наркомзему УСРР дізнаємося, що відразу після створення Сектору НУ станом на 1935 р. до його складу входило 16 осіб, які здійснювали професійну діяльність та відповідали за поставлені перед органом завдання: начальник сектору, секретар, стенографістка, заступник начальника сектору з матеріально-фінансового обслуговування мережі,

два бухгалтери-економісти, шість інспекторів-консультантів з економіки, агротехніки, механізації, тваринництва, плодоовочевої справи, насінництва та селекції, спеціаліст з постачання наукового обладнання, агроном експериментальних господарств, спеціаліст із відбору і розстановки наукових кадрів [793].

До того ж активно сприяв зміцненню роботи науково-дослідних інститутів мережі Наркомзему УРСР Сільськогосподарський відділ ЦК КП(б)У. Він займався підбором висококваліфікованих кадрів, здатних на високому рівні вести науково-дослідну роботу.

Мережа науково-дослідних установ у 1935 – 1940 рр. цілеспрямовано діяла в напрямі розвитку теоретичних концепцій і моделей наукових досліджень у сільському господарстві, а також на практичній складовій з питання впровадження наукових розробок і займалася оперативним розробленням винаходів та технологічних систем для покращення результатів виробництва в сільськогосподарському секторі. Вона працювала у такому складі:

- Український науково-дослідний інститут економіки сільського господарства (м. Харків) – на базі Харківського інституту колгоспного будівництва, Харківського радгоспного інституту і Київської філії Харківського колгоспного інституту;

- Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства – на базі Українського інституту рослинництва, Українського інституту добрив і ґрунтознавства з розміщенням його: у частині Інституту ґрунтознавства і добрив – в м. Києві та рослинництва – в м. Харкові;

- Український науково-дослідний інститут зернового господарства (м. Дніпропетровськ) з Ерастівським і Синельниківським дослідними полями;

- Український науково-дослідний інститут механізації сільського господарства (м. Харків) з Акимівською дослідною станцією машинобудування.

Для забезпечення експлуатаційної та агротехнічної оцінки належного функціонування та роботи машин і обладнання з урахуванням особливостей районів було створено додаткову машиновипробувальну станцію для зони Лісостепу при Київській (Миронівській) обласній дослідній станції;

- Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації (м. Одеса) з Брильовською науково-дослідною станцією зрошування;

- Український науково-дослідний інститут лісового господарства і агро меліорації (м. Харків) з дослідними станціями: 1) Маріупольською, 2) Цюрупінською, 3) Красно-Тростянецькою;

- Український науково-дослідний інститут плодоягідного господарства (м. Київ) з дослідними станціями: 1) Мелітопольською, 2) Мліївською;

- Український науково-дослідний інститут виноградарства (м. Одеса);

- Поліська науково-дослідна станція з агротехніки і селекції картоплі і зернових культур Полісся (ст. Ірша);

- Український науково-дослідний інститут тваринництва на базі Південного інституту молочного господарства (м. Харків) та Інституту кормів (м. Полтава).

Слід зазначити, що на Український дослідний інститут тваринництва було покладено великий обсяг роботи у вигляді обслуговування науково-дослідної роботи з тваринництва в Харківській, Донецькій, Дніпропетровській та Одеській областях;

- Український науково-дослідний інститут експериментальної ветеринарії;

- Київська дослідна станція тваринництва (м. Біла Церква), на яку було покладено обслуговування науково-дослідної роботи Київської, Вінницької та Чернігівської областей;

- Дослідна станція птахівництва (м. Кам'янець-Подільський) з передачею її радгоспу ім. Чубаря. Планувалася організація Вінницької, чернігівської обласних дослідних станцій тваринництва на базі Вінницької дослідної станції птахівництва і Чернігівського пункту Київської дослідної станції тваринництва;

- Українська науково-дослідна станція бджільництва;

- Київська обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва (на базі Миронівської дослідної станції), що тоді входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР;

- Чернігівська обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва (на базі Носівської дослідної станції), що входила в систему і була на бюджеті головного бурякового управління Наркомзему СРСР;

- Вінницька (Немерчанська) обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва, що входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР;

- Одеська обласна дослідна станція рільництва з відділами бурякового рільництва і городництва (на базі Одеської кукурудзяно-зернової дослідної станції), що знаходилася у відданні Одеському облЗУ;

- Харківська обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва, що входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР з передачею у відання Харківської обласної станції Полтавського дослідного поля з вивчення культури картоплі з насіння;

- Молдавська дослідна станція рільництва з відділом тваринництва (на базі Молдавської кукурудзяно-сорткової дослідної станції);

- Донецька обласна дослідна станція рільництва з відділом городництва (на базі Артемівської дослідної станції зернових культур), що знаходяться у віданні Донецького облЗУ;

- Тираспільська меліоративна плодоовочева дослідна станція (м. Тираспіль)

З червня 1936 р. Сектору НДУ НКЗС були підвідомчі чотири заповідники: Державний середньо-дніпровський заповідник, Державний чорноморський заповідник, Державний азово-сивашський заповідник, Центральна сільськогосподарська бібліотека та Український сільськогосподарський музей [150, с. 11–13].

Одне з головних завдань Сектору НДУ НКЗС полягало в налагодженні роботи експериментальних баз науково-дослідних інститутів і станцій. Крім того, важливу роль у подальшому розвитку науково-дослідної справи відіграло функціонування розгалуженої мережі дослідних полів та опорних пунктів у сфері діяльності сектору. Для забезпечення виробництва й виконання поставлених урядом завдань на експериментальних базах науково-дослідних установ високосортової продукції селекційного насіння, зернових, технічних та овочевих культур було заплановано прирівняти експериментальні бази інститутів і станцій до насінневих радгоспів у питаннях постачання, фінансування, набору і оплати працівників.

З 1935 р., після ліквідації ВУАСГН та залучення до управління аграрною наукою Сектору НДУ НКЗС УРСР як методичного координатора діяльності науково-дослідної мережі, головною метою науково-дослідних установ, як пунктів впровадження, поставало підвищення врожайності та продуктивності сільського господарства згідно з низкою визначених завдань: 1) досягнення високих і стійких урожаїв зернових сільськогосподарських культур, цукрових буряків, бавовни і конопель; 2) ефективна боротьба зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин; 3) впровадження нових, вдосконалення і раціональне використання наявних механізмів у сільському господарстві; 4) поліпшення порід і підвищення продуктивності тваринництва; 5) боротьба із засухою в зоні Степу; 6) запобігання загибелі озимини.

З метою вирішення проблеми боротьби із засухою в степових районах та порятунку озимини було розроблено план дій, який передбачав низку заходів, серед яких мали вирішуватися як першочергові питання зрошувального землеробства, підбір сухостійних культур і сортів, насадження полезахисних смуг, способи удобрення ґрунту та застосування відповідної агротехніки. Відповідно вони мали стати й першочерговими для науково-дослідних установ Степу УРСР. Вивчення сівозмін, розроблення систем родючості ґрунту, дослідження питань районування зернових і технічних культур – усі вони теоретично вивчалися та практично впроваджувалися з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур. До того ж враховували і кліматичні та ґрунтові умови різних районів УРСР задля максимальної ефективності роботи та одержання швидкого позитивного результату.

За ініціативи й координування Сектору НДУ НКЗС у досліджуваній період зросли обсяги науково-дослідної діяльності практично у всіх галузях сільського господарства. Галузі механізації сільського господарства,

плодово-овочевого господарства, тваринництва розробляли та впроваджували нові методи й механізми роботи, а також модернізували та використовували існуючі для забезпечення високопродуктивного й результативного функціонування. Слід наголосити, що великий вплив на сільськогосподарську галузь мали дослідження та напрацювання Т. Д. Лисенка (яровизація сільськогосподарських культур). Завдяки ним відчутно підвищилися ефективність та врожайність сільськогосподарських культур. За п'ятирічний період впровадження яровизованих просівів зернових культур площа їх зросла у 250 разів. Станом на 1937 р. було засіяно яровизованим насінням 10,5 млн га й отримано прибавку в розмірі 15 млн ц урожаю. Вже у 1939 р. було засіяно яровизованим насінням ранніх колосових культур близько 80 % земельних площ Степу, майже 70 % – Лісостепу та 50 % – Полісся, яке на 90 % засіяли просом. Слід наголосити, що окрім зернових запроваджувались методи яровизації бавовнику, цукрових буряків тощо [150, с. 14].

У другій половині 1930-х років відчутних результатів було досягнуто у галузі механізації сільськогосподарського виробництва. Модернізовано багато інструментів та винайдено техніку, які мали на меті автоматизацію, покращення ефективності або боротьбу з несприятливими умовами під час господарювання. Приміром, успішним проектом стала сівалка для квадратно-шахового висіву насіння, сконструйована старшим науковим працівником Акимівської науково-дослідної станції, завдяки якій істотно збільшено врожайність культур. Інший переконливий приклад – винаходи співробітників Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрової промисловості, агрономів-інженерів Г. І. Фіщенка та П. Ф. Присяжнюка – тракторний навісний обприскувач та машина для підживлення сільськогосподарських культур, відома під назвою «Підкормка-ФП». Ці винаходи суттєво підвищили врожайність зернових і технічних культур, особливо цукрових буряків [198].

Активно розвивалася галузь ґрунтознавства. Професор Г. Г. Махов склав карту ґрунтів бавовносіяння УРСР, а результати цієї роботи виклав у науковій праці «Агровиробнича характеристика ґрунтів зони бавовносіяння УРСР» [444] та підготував «Довідник агронома-бавовняра». Разом із ґрунтознавцем О. М. Питульком Г. Г. Махов у 1936–1937 рр. провів інструкування 150 завідувачів хатами-лабораторіями й організував дослідження ґрунтів колгоспів. Як результат хатами-лабораторіями створено карти ґрунтів багатьох колгоспів, що підвищило ефективність роботи. У 1938 р. під його керівництвом досліджено та проаналізовано ґрунти 195 сортодільниць зернових культур [172, с. 110].

Завершення складання більш детальних карт ґрунтів Полісся і Лісостепу та Київської, Вінницької, Полтавської і Харківської областей (П. А. Костюченко, Г. М. Самбур, К. С. Божко, Н. Б. Вернандер та ін.) припадає на 1936 р. Вони стали основою для планування агротехнічних заходів,

введення та освоєння сівозмін, спеціалізації сільського виробництва [423, с. 102–103].

Наступним важливим для аграрної галузі завданням, що виконувалося під керівництвом Сектору НДУ НКЗС у 1940–1941 рр., стало дослідження ґрунтів і складання карти ґрунтів шести західних областей УРСР, нещодавно приєднаних до складу республіки, із відповідним кошторисом у сумі 143,1 тис. крб. з метою правильної організації території колгоспів, планування агротехнічних заходів, удобрення ґрунтів, зокрема мінерального і природного. Проведення підготовчих робіт поклали на директора Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства Коновалова, а керівництво роботою по складанню ґрунтових карт Ровенської, Волинської, Тернопільської, Львівської, Дрогобицької та Станіславської областей – на доктора сільськогосподарських наук, професора Г. Г. Махова [496].

Для забезпечення розвитку селекційної роботи в галузі городництва наприкінці 30-х років ХХ ст. було організовано Одеську селекційну овоче-картопляну науково-дослідну станцію на базі городнього відділу Одеської обласної сільськогосподарської науково-дослідної станції. Також було вирішено організувати дослідне поле Одеської овоче-картопляної селекційної станції. Її завданням визначено обслуговування колгоспів Одеської і Миколаївської областей [601]. Вже через півроку роботи згідно з постановою РНК УРСР № 304 станція набула статусу міжобласної з підпорядкуванням НКЗС УРСР і фінансуванням у 1939 р. з республіканського бюджету 470 тис. крб. [605]. Окрім Одеської у цей час створили Київську та Харківську міжобласні селекційно-дослідні овоче-картопляні станції для впорядкування та оптимізації селекційно-дослідної роботи та виробництва насіння овоче-баштанних культур і картоплі в колгоспах з відповідним дослідним господарством, реманентом і фінансуванням [606].

Відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 31 грудня 1939 р. суттєвих змін зазнали структура й організація діяльності Наркомзему УРСР. Для ефективнішої роботи, управління та забезпечення ресурсами колгоспів було організовано сім виробничо-територіальних управлінь, які сконцентрували увагу на сільськогосподарському виробництві певного територіального регіону. При цьому ліквідували деякі управління та відділи, на зміну яким створювали нові для забезпечення безперерйного функціонування оновленої системи Наркомзему. Високоєфективні, прибуткові виробничі одиниці продовжували діяти при невеликих змінах на адміністративному або ієрархічному рівні [150, с. 16].

Сектор НДУ НКЗС не ліквідували через заплановане створення в УРСР філіалу ВАСГНІЛ. Для забезпечення належних умов ведення науково-дослідної роботи майбутньому Українському філіалу ВАСГНІЛ постановою РНК УРСР № 156 від 12 лютого 1941 р. матеріально-технічну базу – будівлі, експериментальну майстерню, польову ділянку Інституту

наукових методів посіву НКЗС УРСР в Голосієво, було передано організаційному бюро Українського філіалу Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна [602]. Звісно, ця подія мала знівелювати координуючі функції Сектору НДУ в аграрному науковому дослідництві на території УРСР [604]. Однак розгорнути діяльність Український філіал ВАСГНІЛ так і не встиг через початок Німецько-радянської війни, що тривала до 8 травня 1945 рр. і завдала руйнівної шкоди розвитку сільськогосподарської дослідної справи, а питанню впровадження наукових розробок відводилося далеко не перше місце серед існуючих на той час проблем. Станом на 1938 р. в Україні налічувалося 165 галузевих дослідних установ, а на 1 січня 1947 р. – тільки 129.

Ініціатива започаткування створення філіалу ВАСГНІЛ в УРСР набула активного обговорення в пресі та науковому середовищі, оскільки стан ресурсно-організаційного забезпечення сільськогосподарської науки в республіці викликав певну кількість питань, які потребували зважених кроків для їх вирішення. Зокрема, наприкінці 1930-х років в УРСР й СРСР не існувало єдиної, комплексної системи сільськогосподарських науково-дослідних установ, які б керувалася з одного вищого науково-адміністративного органу. Відповідно виникали проблеми з несистемною роботою та невідповідністю між програмами діяльності тих чи інших установ. Це було пов'язано з тим, що різні установи підпорядковувались різним органам: обласним земельним відділам, республіканським НКЗС, різним управлінням НКЗС або окремим відділам ВАСГНІЛ. Як наслідок, непорозуміння в секторі виробництва, низький рівень супроводження практичних напрацювань теоретичним аналізом та нечіткість при розподілі ресурсів на науково-дослідну та винахідницьку діяльність.

Діяльність Сектору НДУ НКЗС УРСР, як функціонуючої одиниці, більшою мірою зводилася до підведення підсумків виконаної роботи та розподілу фінансових ресурсів між інституціями й відповідними проєктами. Координація ж роботи, як чіткого плану з удосконалення сфери сільського господарства, викликала питання через деякою мірою невідпрацьовану організаційну структуру. Під час експериментальної діяльності велика кількість сільськогосподарських установ і станцій не запроваджувала у свої робочі процеси досягнення та теоретичні напрацювання хімії, фізики, мікробіології, фізіології; прогресивні винаходи в механізації та автоматизації сільськогосподарського виробництва. Не зважаючи на конкретні успіхи в різних сферах сільського господарства, опорні пункти, дослідні поля, деякі лабораторії працювали здебільшого в поспіху, використовуючи емпіричні методи роботи, які не мали теоретичного підґрунтя або не завжди відповідали доцільному застосуванню. Деякі установи через недостатню увагу з боку вищих керуючих органів занепадали або займалися недоцільною, неактуальною роботою, яка могла виконуватися за допомогою застарілих методик і методів [150, с. 17–18].

Наукова спільнота пропонувала нові принципи та план роботи науково-дослідних установ для ефективнішого функціонування, саме тому для цього доцільним було створення філіалу ВАСГНІЛ в УРСР, який би наблизив Академію до відповідного, на вимогу уряду, керівництва великою мережею вітчизняних сільськогосподарських науково-дослідних установ. Звісно, що в цей період найважливішими в сільськогосподарській дослідній справі були хати-лабораторії, координація яких відбувалася через науково-дослідні установи. Завдяки активній діяльності хат-лабораторій з впровадження аграрних знань і досягнень на селі, з середини 30-х років активно розгорнулася колгоспна дослідна справа як окремий, самостійний елемент сільськогосподарської галузі радянської доби.

Дослідження управління сільськогосподарською дослідною справою в галузі сільського господарства упродовж 1935–1945 рр., впровадження суттєвих наукових знань у колективні господарства дало змогу виявити невідомі сторінки в історії аграрної науки України, відтворити події, здобутки, прорахунки, зумовлені не тільки науково-технічним прогресом, потребами країни, роботою відповідних кадрів, а й політичними мотивами та обставинами на міжнародній арені.

3.6. Координація галузевого дослідництва в межах Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР (1945 – 1956 рр.)

Наприкінці 30-х – початку 40-х років ХХ ст. колгоспна дослідна справа набула досить планомірного масштабу й досягла свого максимального розвитку, функціонуючи як певна альтернатива існуючій класичній – сільськогосподарській дослідній справі. За певних обставин ВУАСГН фактично втратила авторитет у селянства в першій половині 30-х років минулого століття, переважно через голод 1932–1933 рр. Чинна влада, після спроби покласти відповідальність за нього на ВУАСГН, розгорнула процеси репресій проти її керівництва (окрім президента), а згодом у вигляді експерименту встановила контроль ситуації на селі через створені хат-лабораторії та численні агрозоотехгуртки при них із широким застосуванням принципу «з кухарок у професори». На початок Другої світової війни хати-лабораторії функціонували у 76 % колгоспів республіки. Генеруюча координація фундаментальних галузевих досліджень до 1945 р. в основному знаходилися при Секторі науково-дослідних установ НКЗС, а з окремих проблем – і при галузевому відділі АН УРСР. Саме ці структури – Сектор науково-дослідних установ НКЗС та Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР взаємовпливали на організацію впровадження наукових розробок у сільське господарство України в даний період.

Учені галузевих центрів управління наукою та дослідною справою протягом досліджуваного нами періоду багато уваги приділяли питанням впровадження новітніх дослідницьких напрацювань у сільськогосподарське

виробництво. Так само ці питання різнопланово критикувалися правлячою верхівкою. Акцентуючи увагу на діяльності Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР упродовж 1945–1956 рр. і звертаючись до історичного минулого, розуміємо, що ним зроблено власний внесок у складний процес нагромадження знань, забезпечення розвитку сільського господарства.

Станом на середину 40-х років ХХ ст. Президія Академії наук УРСР вбачала відсутність координуючого органу в аграрній галузі, що привело до організації окремої структури – Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР. Таким чином, науково-методичне керівництво галузевою наукою та її координування Відділом сільськогосподарських наук АН УРСР на чолі з академіком М. М. Гришком розпочалося з 1945 р. Саме тоді почався новий етап академічного існування аграрної науки, як складової природознавчих наук, і відповідно більшої активності набуло колективне дослідництво у всіх галузях сільського господарства. До складу Відділу сільськогосподарських наук увійшов ряд існуючих і новоутворених установ, які займалися науковою роботою в аграрній галузі. Це було вкрай важливо в умовах, коли держава докладала багато зусиль і знань до відбудови й розвитку зруйнованого німецькими окупантами сільського господарства [390].

На початку Другої світової війни Україна забезпечувала половину загальносоюзного збору зерна та цукру, мала досить розвинене промислове тваринництво, широку мережу дослідних сільськогосподарських, селекційних, садово-городніх, тваринницьких і лісових станцій. Діяли науково-дослідні інститути, десятки галузевих учбових кафедр в університетах та інститутах працювали тисячі хат-лабораторій, впроваджуючи результати колгоспного дослідництва. Через війну Україна отримала величезні збитки в сільському господарстві. Науково-дослідна мережа галузі зазнала руйнації. Після реєвакації вчені АН розв'язували важливі проблеми, пов'язані з відбудовою приміщень і налагодженням наукової роботи. Деякі інститути продовжували інтенсивно працювати на потреби фронту, але одночасно вирішували проблеми відбудови промисловості. Саме на цей скрутний час припав початок керування аграрною наукою та сільськогосподарською дослідною справою, зокрема Відділом сільськогосподарських наук АН УРСР.

Обговорення сільськогосподарських проблем в Академії наук розпочали різні підрозділи науково-дослідних установ. Видатні галузеві вчені постійно надавали пропозиції щодо утворення в структурі Академії спеціалізованих інститутів, які б займалися дослідженням проблем сільського господарства (О. Н. Соколовський, А. А. Василенко та ін.). Першою такою спеціалізованою установою у структурі АН УРСР стала Лабораторія ґрунтознавства, утворена в 1945 р. у Харкові за пропозицією академіка О. Н. Соколовського. Головне її наукове завдання полягало у дослідженні хімічного складу ґрунтів і розробленні технологій щодо їх поліпшення, а також широкомасштабна інвентаризація земель для потреб картографування

грунтів України. Цього ж року в структурі Відділу технічних наук АН було утворено Лабораторію сільськогосподарського машинобудівництва та проблем сільськогосподарської механіки під керівництвом академіка АН УРСР А. А. Василенка. Колектив Лабораторії відразу ж розгорнув широку роботу з вивчення проблем модернізації сільськогосподарської техніки й пошуку нових механізмів і матеріалів для покращення їхніх виробничих якостей. Обидві установи вирішували лише незначну частину проблем пов'язаного сільськогосподарського виробництва, тому постала невідкладна потреба в комплексному опрацюванні теоретичних засад для відновлення та розвитку всієї галузі.

Початок 1945 р. був ознаменований розглядом на засіданні Президії АН УРСР питання щодо організації в її структурі цілого ряду науково-дослідних установ, які б займалися вирішенням завдань наукового забезпечення розвитку сільського господарства республіки, підвищення продуктивності аграрних галузей. Вже 20 квітня 1945 р. Президія підготувала постанову про утворення Комісії з організації Відділу сільськогосподарських наук у складі видатних учених – академіків М. М. Гришка, О. І. Душечкіна, членів-кореспондентів В. Ф. Старченка (міністра сільського господарства України), П. А. Власюка, П. С. Погребняка, Я. В. Ролла, Л. І. Рубенчика, професора О. П. Маркевича [269].

Серпень 1945 р. відзначився напрацюваннями й поданням Комісією до Президії Академії наук, по-перше, пропозицій щодо утворення в її структурі Відділу сільськогосподарських наук разом із низкою дослідних установ: 1) Інститут ґрунтознавства, створений на базі Лабораторії ґрунтознавства та відділу мікробіології ґрунтів Інституту мікробіології АН; 2) Інститут фізіології рослин і агрохімії, організований на базі відділу фізіології рослин Інституту ботаніки АН; 3) Інститут ентомології, паразитології і фітопатології, що виник на базі відділів ентомології і паразитології Інституту зоології АН; 4) Інститут генетики та селекції, влаштований на базі відділів генетики і селекції Інституту зоології та селекції; 5) Інститут рослинництва (на базі існуючого Інституту соціалістичного землеробства НКЗС); 6) Інститут лісівництва (на базі відділу екології Ботанічного саду АН та дослідного лісівництва АН); 7) Інститут сільськогосподарської механіки (на базі Лабораторії сільськогосподарського машинобудівництва та проблем сільськогосподарської механіки). По-друге, на прохання Комісії потрібно було ввести до складу Відділу сільськогосподарських наук таких академіків – Т. Д. Лисенка, А. О. Сапегіна, В. П. Поспелова, О. Н. Соколовського, М. М. Гришка, О. І. Душечкіна, В. Я. Юр'єва; членів-кореспондентів – С. В. Зверезомба-Зубовського, П. А. Власюка, П. М. Василенка, П. С. Погребняка, П. О. Свириденка, Я. С. Модилевського, М. Г. Попова. По-третє, Комісія звернулася з проханням до Президії АН щодо клопотання нею перед Раднаркомом УРСР про дозвіл на проведення додаткових виборів до складу АН дійсних членів і членів-кореспондентів за спеціальностями:

рослинництво, агрофізіологія, сільськогосподарська механіка, селекція рослин, генетика, лісівництво (дійсних членів); ґрунтознавство, рослинництво, агрохімія, фітопатологія, паразитологія, селекція рослин, селекція тварин, технологія та первинна переробка сільськогосподарської продукції (членів-кореспондентів) [149, с. 11].

Офіційне створення Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР відбулося 24 серпня 1945 р. У його структурі затвердили установи: Інститут фізіології сільськогосподарських рослин і агрохімії, Інститут генетики і селекції, Інститут ентомології та фітопатології, Інститут лісівництва. До складу створюваного Відділу переводилися з Відділу технічних наук АН УРСР Лабораторія машинобудівництва та сільськогосподарської механіки, з Відділу біологічних наук АН УРСР – Лабораторія ґрунтознавства та Ботанічний сад [271].

Президія Академії прийняла низку рішень, зокрема фінансувати науково-дослідні установи Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР, устаткувати експериментальні бази, надати нові приміщення або розширити існуючі, сформувані кадровий потенціал для ведення актуальних наукових досліджень та впровадження наукових результатів і розробок в аграрних галузях [687].

У вересні–жовтні 1945 р. відбувалося установче офіційне листування з приводу заснування Відділу сільськогосподарських наук УРСР між АН УРСР та РНК УРСР [210], [597] та сформульовано основне його завдання – опрацювання теоретичних проблем, які не можуть розв’язати окремі галузеві інститути і станції, експериментувати й відшукувати нові методи та нові принципи проведення всебічних поглиблених теоретичних досліджень, адже досягнути відчутних успіхів у розвитку сільськогосподарського виробництва можливо за випереджаючого процесу теоретичних досліджень і безпосереднього використання їх сільськогосподарською практикою [663].

Сільське господарство розвивалося за рахунок впровадження колективного дослідництва на селі, зокрема в межах колгоспів. Однак уряд не був задоволений темпами його розвитку. Поворотним пунктом у нових перетвореннях на селі став вересневий (1953 р.) пленум ЦК КПРС, де вперше з часів колективізації М. Хрущов критично оцінив умови життя на селі та стан сільського господарства. Акцентувалась увага на назрілій потребі реформування цієї галузі народного господарства як «відсталой». З 1953-го по 1964 р. було скликано 11 пленумів ЦК КПРС і проведено понад півсотні загальносоюзних і республіканських нарад з аграрних питань [180]. На сесії Верховної Ради СРСР від 5 – 8 серпня 1953 р. Голова Ради Міністрів СРСР Г. Маленков запропонував змінити пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики й акцентувати уваги на розвитку легкої промисловості та сільськогосподарства [162].

Діяльність Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР мало відома історикам науки, але йому вдалося багато зробити для подальшого

розвитку вітчизняної аграрної науки. З цього приводу окреме місце посідає славнозвісна серпнева сесія ВАСГНІЛ 1948 р., яка, безперечно, завдала нищівного удару майбутньому еволюціонуванню агробіології в країні. Нова спроба пошуку оптимальності науково-освітнього забезпечення аграрного виробництва в республіці завершилася створенням 10 травня 1956 р. на основі Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР і багато в чому за його ініціативи вперше офіційно проголошеною ще у 1951 р. – Української академії сільськогосподарських наук на чолі з академіком АН УРСР П. А. Власюком. Ліквідація Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР фактично стала останньою спробою координуючого співіснування галузевої науки через лоно Національної академії наук України до сьогодні, не враховуючи діяльність всіляких спільних дорадчих комісій і комітетів.

Висновки до розділу 3

У процесі дослідження виділено *два етапи* в управлінні сільськогосподарською дослідною справою України у другій половині XIX – першій половині XX століть:

Перший етап (друга половина XIX ст.–1918 р.) позначений координацією ініціатив і наукових розвідок у галузі вітчизняної сільськогосподарської науки та дослідної справи профільним комітетом при відомстві Російської імперії.

З'ясовано, що упродовж 1837–1894 рр. функціонував Учений комітет землеробства при Міністерстві державних маєтностей як дорадчий орган, який розглядав і втілював у виконання пропозиції, проекти і винаходи аграрного спрямування. Середина XIX ст. відзначена державною незацікавленістю у наукових розробках та їх впровадженні. У цей час колективне дослідництво набувало первинних форм організації сільськогосподарської діяльності на селі й зосереджувалося в маєтках приватних землевласників. Україна, як складова Російської імперії, не мала власного керівного органу аграрного спрямування. У 1894 р. Міністерство державних маєтностей змінило офіційну назву на Міністерство землеробства і державного майна.

У 1894–1905 рр. аграрною діяльністю керував Учений комітет землеробства при Міністерстві землеробства та державних маєтностей. Вирішуючи питання на науковій основі, було засновано ряд спеціалізованих бюро: з ґрунтознавства, агрономії, прикладної ботаніки, зоології та зоотехніки, бактеріології, ентомології, метеорології і сільськогосподарської техніки. У 1896 р. при Ученому комітеті землеробства було створено Постійну комісію з сільськогосподарської дослідної справи, яка відпрацьовувала основи сільськогосподарської дослідної справи. У 1905 р. Міністерство землеробства та державних маєтностей офіційно змінило назву на Головне управління землеустрою та землеробства.

Протягом 1905 – 1917 рр. наукове забезпечення сільськогосподарської галузі здійснював Учений комітет землеробства при Головному управлінні землеустрою та землеробства, керуючи всіма заходами і розпорядженнями стосовно нагальних проблем селянського землеволодіння тощо. З 1908 р. розвинуто напрями роботи бюро внаслідок збільшення фінансування, виділеного з державного казначейства. Фінансування зростало до 1913 р. (сума коштів 320 тис. крб.), однак через Першу світову війну (1914 – 1918 рр.) вона залишалася незмінною до 1917 р. Учений комітет землеробства упродовж другої половини XIX ст. до 1917 р. вирішував актуальні питання вітчизняного аграрного спрямування (обговорення плану сільськогосподарської освіти, розробка програми та аналіз підручників для нижчих сільськогосподарських шкіл, сприяння організації народних читань з аграрних питань). Важливе місце в його діяльності посіли питання розвитку сільськогосподарської дослідної справи (з'ясування значення галузевого дослідництва, відпрацювання та затвердження першого «Положення про російські сільськогосподарські дослідні установи» у 1901 р., яке створило сприятливі умови для поліпшення функціонування дослідних установ).

Учений комітет землеробства при Головному управлінні землеустрою та землеробства, як планувалося мав реорганізуватися в 1917 р. у Сільськогосподарський вчений комітет. Однак питання було відкладено через відомі історичні події у Російській імперії 1917 р. Згодом у Росії для потреб дослідної справи запрацював Інститут дослідної агрономії. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні націлилася на масове ведення дослідництва в межах колективних господарств із власним координаційним органом.

Другий етап управління вітчизняною сільськогосподарською дослідною справою (1918–1956 рр.) відтворює керування кількома профільними структурами щодо питань впровадження наукових результатів дослідництва. Здійснивши спробу здобути державну незалежність упродовж 1917 – 1921 рр. в межах УНР, потім увійшовши до складу СРСР як УСРР, Україна взяла курс на розвиток і впровадження колективного ведення дослідництва.

Обґрунтовано, що протягом 1918–1927 рр. сільськогосподарською наукою й дослідною справою керував *Сільськогосподарський науковий (вчений) комітет України*, створений 1 листопада 1918 р. академіком В. І. Вернадським з метою планового вивчення всіх галузей сільського господарства. За структурою, кадровим потенціалом, статутними завданнями повною мірою він нагадував повноцінну академічну наукову установу, зацікавлену в організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України.

У період 1919 – 1923 рр. СГНКУ відзначився результативною роботою, зокрема відбулася перша хвиля інститутизації аграрної галузі. У середині 20-х років XX ст. виконано значний обсяг робіт відповідно до завдань СГНКУ з отриманими науковими результатами 16-ти секцій. Так, за дослідженнями фахівців секції ґрунтознавства створено першу синтетичну «Карту

ґрунтів України» з 10-ма томами «Матеріалів досліджень ґрунтів», дослідження ботанічної секції викладено у працях «Ботаніко-географічне районування України» та «Флора України». При секціях працював ряд комісій: боротьби з посухою, тютюнництва, дослідної справи, охорони природи, районування. Роль сільськогосподарської науки у виробництві зростала, тому питання належної та доцільної її організації набули актуальності. Однак станом на 1926 – 1927 рр. влада прагнула удосконаленої роботи СГНКУ, про що почали дискутувати на різних фахових форумах республіканського рівня.

Аграрне виробництво стало на шлях усупільнення у 20-х роках ХХ ст., що здійснювалося за особливого ставлення партії до колгоспів. Змінилися пріоритети в організації наукового забезпечення ведення сільського господарства. Революційні настрої разом зі специфікою суспільно-політичного життя у країні (війни, зруйноване господарство, голод, політика «воєнного комунізму») породили ідею усупільнення та появу перших колективних господарств (1918 – 1921 рр.). Запроваджена нова економічна політика (неп) задля відновлення народного господарства і переходу його на соціалістичні рейки показала відсутність відпрацьованого державного механізму соціалістичного будівництва. Ця політика націлена на приватне аграрне виробництво з метою відбудови фактично знищеної промисловості, і довела розшарування селянства і неможливість господарювати без сільськогосподарського реманенту і засобів транспортування. Але у 1925 р. запровадили колгоспи, як сільськогосподарські кооперативи із відкритою боротьбою проти приватного виробництва і торговельної діяльності та визначили правила регулювання процесу усупільнення аграрного виробництва: 1) кількість колгоспів збільшилася за рахунок простих форм діяльності – артільей і товариств; 2) селяни–бідняки складали основу цих форм як найбільш зацікавлені особи (раніше це колишні міські робітники); 3) створювалися колективні господарства через об'єднання селянських землеволодінь, а не конфіскованих поміщицьких земель; 4) перевага такої форми господарювання була аргументована початковим етапом організації (підвищена врожайність сільськогосподарських культур, удосконалені прийоми ведення господарства, зарплата за роботу, соціальні гарантії тощо); 5) позитивне ставлення держави і селян до формування колективних господарств; 6) поступово члени колгоспів почали сприймати партійну ідеологію.

Наприкінці 20-х років ХХ ст. гостріше постало питання заснування нового органу управління сільськогосподарською дослідною справою.

Встановлено, що у 1927 – 1930 рр. управління аграрними питаннями здійснювала *Науково-Консультаційна рада (Наукова рада) НКЗС УСРР* – тимчасове об'єднання періоду інститутизації та академізації галузі. Відповідно до регламентуючих діяльність Наукової ради документів усі незавершені роботи і розробки з координування і наукового забезпечення галузі під проводом СГНКУ перейшли на етапі завершення до НКР – правонаступниці

на законному рівні. Переважна кількість галузевих учених вбачали неспроможність її наукового апарату вирішувати нагальні аграрні питання НКР і цілком підтримували шлях до заснування ВУАСГН. Однак НКР стала органом, який надавав рекомендаційні рішеннями чи сприяв встановленню жорсткого ідеологічного контролю, притаманного тоталітарній системі влади. До низки основних завдань НКР входило й усупільнення сільського господарства на оновленій технічній базі, вивчення форм і методів агрономічної роботи в процесі соціалістичного будівництва на селі, сприяння діяльності зі створення ВУАСГН як філіалу ВАСГНІЛ. Під проводом НКР вирішувалися сільськогосподарські проблеми: підвищення врожайності сільськогосподарських культур (посуха, вимерзання), розвиток галузі тваринництва, сільськогосподарське районування, впровадження організаційно-виробничих напрямів господарювання. Сільськогосподарська дослідна справа покращилася, однак не достатньо відповідала вимогам у справі обслуговування сільського господарства. У часи функціонування НКР було створено умови для започаткування академічної науки в країні.

Обґрунтовано діяльність *Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931 – 1935 рр.)* як керівного осередку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. В УСРР в умовах закладання основ планової економіки народного господарства відбувся процес заснування академічної науково-організаційної структури. Її створили з метою підпорядкування науково-дослідної роботи у галузі сільського господарства справі соціалістичної реконструкції сільського господарства УСРР і задля забезпечення єдиного організаційного та методологічного керівництва нею. 30-ті роки минулого століття стали переломними в житті України, в аграрній науці та практиці. Їх умовно поділено на кілька різних за принципами і підходами до становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи періодів: перший (1930 – 1935 рр.) ознаменований генеруючою ідеєю академічності, зокрема створенням і діяльністю галузевої академії союзного значення на чолі з академіком ВУАН М. І. Вавиловим; другий (1935 – 1940 рр.) відзначився прагненням розгорнути колгоспну дослідну справу за сприяння і наполягання академіка ВУАН, а згодом президента ВАСГНІЛ Т. Д. Лисенка.

Встановлено, що *Сектор наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗС УСРР/УРСР у 1935 – 1945 рр.* забезпечував галузь та сприяв вирішенню проблеми впровадження сільськогосподарських наукових напрацювань. Середина 30-х років ХХ ст. відзначена запровадженням галузевого експериментаторства у вигляді нової організаційної форми діяльності в межах колективних господарств – колгоспної дослідної справи як новітньої форми ведення галузевого колективного дослідництва. У квітні 1934 р. з'явилися хати-лабораторії – агрономічні лабораторії з політичним підтекстом радянської епохи. Наприкінці 40-х років минулого століття вони з дещо розширеним переліком функцій одержали назву будинків сільськогосподарської культури. Скоординоване управління Сектору НДУ

сільськогосподарською дослідною справою в межах розвитку колгоспної дослідної справи у другій половині 30-х років XX ст. кількісно та якісно збагатило процеси впровадження наукових розробок за рахунок спільної діяльності колгоспників і фахівців науково-дослідних інститутів і станцій. Серед основних завдань Сектору НДУ визначено налагодження роботи експериментальних баз науково-дослідних інститутів і станцій, а також функціонування розгалуженої мережі дослідних полів та опорних пунктів задля вирішення питань впровадження. Виявлено й аргументовано, що в першій половині 40-х років XX ст. знизилися темпи розвитку колгоспного дослідництва, причому початок 1941 р. відзначений спробою створення нового органу управління аграрною наукою та її практичним аспектом роботи – Українського філіалу ВАСГНІЛ.

З'ясовано, що координація галузевого колективного дослідництва у 1945 – 1956 рр. відбувалася в умовах спільної діяльності двох органів – Сектору науково-дослідних установ НКЗС УРСР та Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР. Сектор науково-дослідних установ НКЗС УРСР (згодом Сектор НДУ Міністерства землеробства УРСР (1946 р.), Міністерства сільського господарства УРСР (1947 р.) визначав і координував науково-дослідну діяльність практично до 1956 р. – часу створення Української академії сільськогосподарських наук. За останнє десятиліття сектор неодноразово змінював назву і відомче підпорядкування відповідно до змін пріоритетів у діяльності з прийняттям постанов для активізації посилення впровадження наукових досягнень у виробництво: 1946 р. – Сектор науково-дослідних установ; 1947 – 1948 рр. – Управління науково-дослідних установ; 1949 – 1952 рр. – Управління сільськогосподарської пропаганди та науки; 1953 р. – Головне управління сільськогосподарської пропаганди та науково-дослідних установ; 1954 р. – Головне управління сільськогосподарської пропаганди та науки; 1955 – 1956 рр. – Головне управління сільськогосподарської науки. Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР у 1945 – 1956 рр. відповідно до урядових вимог щодо розв'язання галузевих проблем координував і розвивав аспект організації науково-дослідної роботи в галузі сільського господарства. Він був керівним науковим органом аграрної науки у справі всебічного вирішення теоретичних питань, пов'язаних з підвищенням родючості ґрунту, створенням сортів нових урожайних сільськогосподарських культур, розробкою ефективної системи живлення рослин, а також для розв'язання завдань машино- та тракторобудування. Вимоги уряду щодо розвитку сільськогосподарської науки другої половини 40-х – середини 50-х років XX ст. першочергово окреслені вивченням, узагальненням, пропагандою і впровадженням в усі колгоспи сучасних досягнень і передового досвіду.

РОЗДІЛ 4

ІДЕОЛОГИ, ТЕОРЕТИКИ, МЕТОДОЛОГИ І ПРАКТИКИ КОЛ- ГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ

Після оновлення колективного ведення аграрного сектору держави у 20-х роках ХХ ст., звинувачення існуючої науково-організаційної структури галузевої академії в прорахунках щодо подальшого розвитку сільського господарства, особливо на фоні голоду 1932–1933 рр., і фактичного припинення її діяльності, у 1934 р. радянська система влади висунула альтернативу сільськогосподарській дослідній справі – колгоспну дослідну справу. Колгоспна дослідна справа, як поняття, на теренах України виникло з моменту офіційної організації хат-лабораторій [666], що стали осередками колективного дослідництва у колгоспах. Упродовж подальших років при колгоспах їх масово й оперативно організовували та облаштовували з метою всебічного використання результатів проведеної роботи для піднесення колгоспного виробництва на вимогу уряду СРСР.

Ідеологом колгоспної дослідної справи можна вважати П. П. Постишева як політичного і державного діяча УРСР, а її теоретиками виступили Т. Д. Лисенко (ініціатор), І. В. Мічурін, В. Р. Вільямс, М. І. Вавилов. Практично-теоретична і технічна складова організаційної побудови колгоспного дослідництва базувалася на явищі ярівизації та нових способах висіву основних польових культур спеціально розробленими технічними засобами, розробником яких став Д. Ю. Камищенко [89, с. 415]. Президент ВАСГНІЛ М. І. Вавилов на жовтневій сесії у 1935 р., на якій було опрацьовано основні заходи у справі підвищення врожайності та якості пшениці, висловив надію на провідну роль колгоспних хат-лабораторій у проведенні накреслених державою заходів [57, с. 12]. Саме ці відомі вчені-аграрії та урядові чи керівні особи вбачали перебіг, розуміли механізм дії колгоспної дослідної справи, очікуючи на її результативність. Вони намагалися донести до широких мас, першочергово селян, розуміння ідеї, методології, суті, практичних основ ведення колгоспної дослідної справи. Звісно, враховуючи важке суспільно-політичне становище у 30-х роках ХХ ст. такий процес був досить складним, однак, докладаючи зусиль до організації шляхом презентації через наочні демонстрації, засоби масової інформації та практичні засоби, до людей доносили потрібні знання фахового спрямування.

Враховуючи стан справ на 30-ті роки ХХ ст. можна виокремити кілька умовних періодів, різних за принципами й підходами до становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Перший пронизаний ідеєю академічності на чолі з академіком М. І. Вавиловим, хвилею інститутизації та академізації, а також організацією науково-дослідної роботи в галузі сільського господарства. Другий – проникнутий ідеєю розвитку колективного дослідництва або й вирішенням питання організації впровадження наукових розробок у сільське господарство за допомогою

колгоспної дослідної справи. Основоположного значення влада надавала тісному зв'язку діяльності науково-дослідних інституцій і станцій з колгоспним і радгоспним виробництвом, у першу чергу з колгоспними хатами-лабораторіями. Успіхи в роботі науково-дослідних установ оцінювалися їхнім умінням організувати широку перевірку власних наукових висновків через колгоспні хати-лабораторії та сприяти останнім у постановці дослідів і спостережень у колгоспному виробництві [150, с. 5].

Як виявилось, велика кількість працівників науково-дослідних установ протягом 20-х років ХХ ст. не мала змоги швидко адаптуватися до потреб колгоспного будівництва. В той час влада максимально налаштувала економіку на форсовану індустріалізацію для потреб мілітаризації й не надто цікавилася науковими фундаментальними теоретичними розробками на перспективу. Інститутизація та академізація науково-організаційної структури сільськогосподарської науки, що розгорнулися наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст., з різних причин не поліпшувала процес господарювання на селі. Знову ж таки, голод 1932–1933 рр., репресії та різні політичні процеси, наприклад проти «Спілки Визволення України», не сприяли покращенню ситуації як у науці, так і в дослідництві. Різноманітні тогочасні постанови партії та уряду не змогли повністю розв'язати існуючі проблеми кадрового і технічного забезпечення, а головне – запропонувати узгоджений механізм розвитку села і міста. Підсумком ситуації, що склалася, стала всебічна критика партійних органів галузевої науки за її відрив від аграрного виробництва. В результаті дискусій у 1935 р. галузева академія ліквідується, а причиною цього, на думку Й. В. Сталіна, стали буржуазні дії старих фахівців. Тому влада переконливо висунула потребу в підготовці нової еліти села типу «кухарку в професори» [797, с. 116–131].

Отже хати-лабораторії стали основою колгоспної дослідної справи, яка була зумовлена обов'язковим переходом країни до колективного ведення аграрного сектору держави наприкінці 20-х років минулого століття. На цьому позначилася низка різних чинників на фоні голоду 1932–1933 рр., руйнація діяльності ВУАСГН як фактору наукового забезпечення подальшого розвитку сільського господарства. Так, у 1934 р. радянською системою було висунуто та запроваджено колгоспну дослідну справу, яка мала забезпечувати розвиток сільськогосподарського виробництва за нових соціально-економічних умов, максимально швидко сприяти зростаючій мілітаризації країни за рахунок імпорту сільськогосподарської продукції.

4.1. В. Р. Вільямс – розробник і впроваджувач травопільної системи землеробства

З метою розвитку колгоспної дослідної справи, побудови нової системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР у 30 – 50-х роках минулого століття, відповідно до прийнятих

регламентуючих документів працювали колгоспні хати-лабораторії. Враховуючи палітру різнопланових подій 30-х років ХХ ст. в аграрній галузі, факт появи й розвитку колгоспної дослідної справи та безпосередньо організацію хат-лабораторій підтримав радянський ґрунтознавець-агроном, один із основоположників агрономічного ґрунтознавства, академік АН СРСР та АН БСРР Василь Робертович Вільямс (1863–1939).

Дослідження творчої діяльності видатного вченого В. Р. Вільямса як палкого прихильника розвитку колективного дослідництва в межах запровадження колгоспної дослідної справи у зазначеному періоді виявило його позитивне ставлення до цього процесу.

Він наголошував на сприятливому впливові соціалістичних умов усуспільненої праці, які підвели виробників до узагальнення накопиченого досвіду, синтезу і формування основних законів виробництва, при цьому розумів відсутність високої продуктивності праці з впровадження колективного дослідництва [134, с. 152–153]. Масова поява хат-лабораторій у 1934–1935 рр., на думку В. Р. Вільямса, за рахунок своєї діяльності мала сприяти підтримці стаханівського руху – масового робітничого руху за підвищення продуктивності праці, досягнення високих виробничих показників, який тоді розгортався і був приречений на невдачу. Інший цікавий момент полягав у тому, що окремі прибічники появи хат-лабораторій вважали їх аналогами фабрично-заводських контрольних лабораторій, однак керівники виробництва цього не визнавали, мотивуючи факт їх появи перебільшеним ставленням до повноважень і значимості [134, с. 153].

Академік В. Р. Вільямс, підтримуючи діяльність хат-лабораторій, вважав, що кожна така дослідна установа повинна мати дослідне поле 20–30 га та бути забезпеченою відповідним виробничим обладнанням, щоб не залежати від сезонних робіт у колгоспі чи радгоспі. На його думку, роботу слід було організовувати у тісному взаємозв'язку з населенням, тому доцільно проводити по вихідних днях спеціальні екскурсії на дослідні поля групами по 20 осіб. Хата-лабораторія повинна стати центром контролю якості матеріалів виробництва та продукції сільськогосподарського підприємства й мати відповідне обладнання (кілька комплектів). Перший з комплектів – загальний, для перевірки якості насіння, добрив, структурності ґрунту тощо, другий – спеціальний, залежно від

спеціалізації колгоспу, радгоспу, МТС (зокрема вони зовсім різні у колгоспах з вирощування зерна, бавовняних, каучукових, бурякових культур і т. д.) [134, с. 154].

Радянська система розпочала впроваджувати колгоспну дослідну справу з метою активізації розвитку аграрної науки і сільськогосподарської дослідної справи. Історики вітчизняної аграрної науки з погляду сьогодення відмічають позитивне ставлення В. Р. Вільямса до появи нової форми експериментаторства у вигляді колгоспної дослідної справи. У межах діяльності колгоспних хат-лабораторій впроваджувалися результати теоретичної роботи вченого.

Аналіз наукової творчості академіка В. Р. Вільямса доводить, що він був прибічником діяльності Т. Д. Лисенка, зокрема щодо впровадження нових агротехнічних заходів у межах дослідної справи. Т. Д. Лисенко підвів «теоретичну» базу під явище яровизації, запропонувавши наукове досягнення у вигляді універсальної, як він стверджував, теорії стадійного розвитку рослин. В. Р. Вільямс вказував на отриману користь від цієї теорії для соціалістичного рослинництва, що дала багато надзвичайно цікавих і корисних застосувань, а також наголошував на перспективі у вирішенні поставлених проблем. Він позитивно відмічав у роботах Т. Д. Лисенка прискорення процесу селекції, боротьбу з виродженням картоплі на півдні України та ін. [55]. Всі проблеми, які підняв Т. Д. Лисенко, в межах тогочасного політичного гасла щодо підвищення врожайності сільськогосподарських культур, були важливими і мали вирішуватися за допомогою новостворених колгоспних хат-лабораторій. Тому В. Р. Вільямс, як і Т. Д. Лисенко, позитивно сприйняв організацію цих «вогників дослідництва» на селі. Він з глибокою повагою і розумінням ставився до «вчення» Т. Д. Лисенка і у 1937 р. говорив на рахунок великої кількості опонентів: «...Доля Т. Д. Лисенка нагадує мою долю. Адже відомо, що зі мною і моїм вченням і сьогодні ще борються, до того ж часто непридатною зброєю наклепу і лихослів'я. Але вороги мого вчення один за іншим провалювалися і розбивалися в боях, а наука моя зростає і міцніє. ... Для мене абсолютно ясно, що і вчення Т. Д. Лисенка буде переможцем, бо воно правильне, діалектичне, історичне і еволюційне» [55], [134].

Переважає більшість вчених на чолі з визнаними в СРСР і УСРР академіками-аграріями тією чи іншою мірою підтримували організацію хат-лабораторій для проведення досліджень в аграрній галузі, відшукували перспективу розвитку колгоспної дослідної справи та сприйняли хати-лабораторії та їх функціонування як пов'язувальну ланку між науковими дослідженнями науково-дослідних інститутів і колгоспів. Це була накреслена для виконання беззаперечна ідея уряду. Однак селяни, які в новостворених колгоспах фактично виживали, поставилася до цієї справи з підозрою, недовірою й небажанням щодо її виконання. Щоб виправити ситуацію, другий секретар ЦК КП(б)України П. П. Постишев дав вказівку роз'яснити

селянству суть появи колгоспної дослідної справи та її актуальність. Провідні вчені-аграрії на сторінках провідних галузевих часописів, зокрема журналу «Хата-лабораторія», висловилися на підтримку цієї справи на початковому етапі. Вони висвітлили власне бачення розвитку колгоспної дослідної справи у вигляді організації хат-лабораторій та налагодження проведення наукових дослідів. Це питання на сторінках видань енергійно підтримали: Т. Д. Лисенко [417], [416], В. Р. Вільямс [151], І. В. Мічурін [468], [469], М. І. Вавилов [57, с. 12]. Саме масовий науково-популярний колгоспний журнал Наркомзему УРСР «Хата-лабораторія», заснований у 1935 р., надрукував ряд звернень до селян щодо вчасності й потреби колгоспного дослідництва. Цей журнал виходив протягом 1935–1938 рр. і був провідником колгоспної дослідної справи в УРСР через хати-лабораторії, друкуючи велику кількість постанов у галузі сільського господарства, промов, статей відомих вчених-аграріїв, завідувачів хат-лабораторій і простих селян-дослідників. Звісно, він вмщував інформацію, що висвітлювала лише перемоги у цій справі, а недоліки розглядалися іншими компетентними органами.

Академік В. Р. Вільямс, надаючи великого значення хатам-лабораторіям у сільськогосподарському виробництві, вважав, що вони повинні якомога швидше перетворитися у найсерйозніший засіб нагляду за якістю виробництва. На його думку, сільськогосподарська дослідна справа має здійснюватися у виробничому середовищі – на колгоспних полях за чітко відпрацьованою широкою виробничою програмою та за активною участю хат-лабораторій. Головним завданням хати-лабораторії він вбачав контроль якості виробництва в усіх його складниках: умови виробництва, продукти виробництва і засоби виробництва [151, с. 9], [135, с. 101–103]. У загальних рисах дію цих трьох складників учений вбачав у наступному: 1. Контроль умов виробництва: а) контроль світла, тепла і припливу води – метеорологічна станція; б) контроль здатності ґрунту одночасно задовольняти максимальні потреби рослин у воді та живильному середовищі – структурний та агрегатний аналіз ґрунту; в) контроль хімічних умов родючості ґрунту – визначення реакції ґрунту, обмінних основ, ємності поглинання; г) контроль вмісту в ґрунті елементів живлення рослин – досліді на полях колгоспу на реакцію ґрунту щодо внесення азоту, фосфору і калію згідно з восьмикратною схемою. 2. Контроль продуктів виробництва: А) У всіх колгоспах: а) контроль якості зернової продукції – кількісна та якісна засміченість, чистота, схожість, господарська придатність, абсолютна вага, натура, плівчастість, вологість тощо; б) контроль якості молочної продукції – визначення жирності молока. Б) Залежно від спеціалізації колгоспу: а) спеціалізованих на вирощуванні зерна – контроль якості сортів, що включав перевірку на скловидність, борошністість, наявність клейковини тощо; б) спеціалізованих на вирощуванні буряків – контроль цукристості, доброякісності соку, якостей відходів; в) спеціалізованих на вирощуванні

картоплі – контроль крохмалю, зокрема величини його зерна, вмісту в промивних водах, вологості тощо; г) спеціалізованих на вирощуванні бавовнику – контроль довжини волокна та якості макухи; д) спеціалізованих на вирощуванні луб'яних і прядивних (волокнистих) культур – контроль міцності, довжини волокна, якості макухи; е) у колгоспах з вирощування олійних культур – контроль вмісту олії та якості макухи тощо. 3. Контроль засобів виробництва: а) контроль усього посівного матеріалу; б) контроль усього кормового матеріалу; в) контроль добрив тощо.

На вимогу часу він запропонував гасло: «Хати-лабораторії велике починання соціалістичного великого сільськогосподарського виробництва, йому належить велике майбутнє, потрібно тільки взяти правильний напрямок» [151, с. 8]. Саме його з власноручним підписом академік В. Р. Вільямс залишив на книзі про 50-річчя діяльності вченого, яку в знак поваги до спільної справи він подарував редакції журналу «Хата-лабораторія» [7].

В. Р. Вільямс завжди відмічав позитивне значення робіт В. В. Докучаєва, П. А. Костичева, М. М. Сибірцева. Саме П. А. Костичев першим відкрив, що багаторічні трави відновлюють дрібногрудкувату структуру ґрунту, а вже В. Р. Вільямс надав повне обґрунтування цього явища. Слід зазначити, що він високо цінував теоретичні положення П. А. Костичева в галузі землеробства і ґрунтознавства. Основні ідеї П. А. Костичева про відтворення міцної дрібногрудкуватої структури ґрунту, про накопичення органічних речовин у ґрунті та прийомах обробітку ґрунту повністю відображені у травопільній системі землеробства. Це перевірено низкою досвідних установ і передовими колгоспами.

В. Р. Вільямс, спираючись у своїх працях на досягнення російських учених, і перш за все В. В. Докучаєва і П. А. Костичева, став розробником передового вчення про ґрунт і землеробство – травопільної системи землеробства. Вважалося, що в господарських умовах вона здатна якомога повніше вирішити завдання подальшого узгодженого розвитку двох найважливіших взаємопов'язаних галузей соціалістичного сільського господарства – рослинництва і тваринництва. Система стала доцільною для застосування у справі нових звершень в умовах соціалістичної розбудови сільського господарства [371, с. 46].

Вчення академіка В. Р. Вільямса про травопільну систему землеробства, кормові сівозміни, луки і пасовища знайшло відображення в історичному документі – Постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 квітня 1949 р. № 1511 «Трирічний план розвитку суспільного колгоспного і радгоспного продуктивного тваринництва (1949–1951 рр.)» [613]. Цією постановою партія і уряд висунули завдання розвитку тваринництва як центральне в розвитку сільського господарства.

Вчення академіка В. Р. Вільямса про структуру ґрунтів і його травопільна система землеробства з 30-х років минулого століття набувала широкого застосування, мало багато прихильників, але і опонентів. Агрономи,

працівники хат-лабораторій, колгоспники застосовували розробки вченого на практиці. Відповідно до особливостей ґрунту в колгоспі, кліматичних умов, враховуючи планові показники, потреби господарства, показники врожайності – хата-лабораторія мала дослідним шляхом визначати для своїх полів такі суміші трав, які давали б урожай цінного корму і водночас були б кращими відновлювачами структури ґрунту. Разом з цим вони мали практично перевіряти роль у структуроутворенні додаткових до травосіяння різних меліоративних заходів (висушування, вапнування, мульчування тощо). Отже, кожна хата-лабораторія повинна була підібрати комплекс заходів, які разом із травосіянням створювали б міцну структуру ґрунту як основну умову для одержання високих врожаїв.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що наукова творчість академіка В. Р. Вільямса завжди тісно пов'язувалася з практичною стороною сільського господарства. Йому належить вагомий внесок у вдосконалення агротехніки й підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур. Колгоспи республіки широко використовували його вчення про структуру ґрунтів та травопільну систему землеробства для подальшого підвищення продуктивності соціалістичних ланів, зокрема і в 30–50-х роках минулого століття під час розвитку колгоспної дослідної справи як нової форми господарювання.

4.2. Д. Ю. Камищенко – провідник колективних методів господарювання в системі планової економіки

Д. Ю. Камищенко

Практичне підґрунтя для вирішення галузевих проблем у республіці забезпечувала діяльність колгоспних хат-лабораторій, що працювали на потреби регіонів на чолі з Сектором наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗС. Упродовж 1936–1941 рр. колгоспна дослідна робота ціленаправлено координувалася Всесоюзним науково-дослідним інститутом наукових методів посіву, директором якого був Д. Ю. Камищенко.

З'ясовано, що весь нетривалий період існування ВНДІНМП його очільником був вітчизняний радянський агроном, інженер, доктор сільськогосподарських наук, професор, один із послідовників академіка Т.Д. Лисенка – Д. Ю. Камищенко (1905–?). Під його керівництвом впроваджувалися у практику всілякі методи роботи з метою задоволення актуальних політичних вимог щодо розвитку аграрної галузі через колгоспну дослідну справу. Ці зусилля не залишилися непоміченими і були належним чином оцінені як значні трудові заслуги

перед УРСР, СРСР і суспільством. Так, 5 жовтня 1937 р. Д. Ю. Камищенко нагородили орденом Трудового Червоного Прапора, а з червня 1938-го р. по травень 1940 р. обрали членом ЦК КП(б)У. З метою підтримки селян він став депутатом Верховної Ради СРСР 1-го скликання по Київському сільському виборчому округу. А враховуючи складну суспільно-політичну ситуацію в країні, всі свої професійні здобутки впроваджував за безпосередньої підтримки Т. Д. Лисенка та за сприяння вождя народів В. Й. Сталіна. Декларуючи його розробки та перспективність як вченого Т. Д. Лисенка та президент АН УРСР О. О. Богомолець навіть висунули кандидатуру Д. Ю. Камищенко на отримання почесного звання академіка ВАСГНІЛ та АН УРСР. Це рішення більшість колег не підтримали, не сприймаючи його «наукову і політичну біографію». Хоча, з позицій сьогодення, як факт все ж залишаються кілька визнаних досягнень щодо діяльності з удосконалення сівалки та розробки нових способів сівби в боротьбі за підвищення врожайності зернових культур у колгоспах.

Після закриття ВНДІНМП у 1941 р. він став помічником президента ВАСГНІЛ Т. Д. Лисенка та працював у Всесоюзному науково-дослідному інституті електрифікації сільського господарства.

Середина 30-х років минулого століття позначилася вимогами уряду, черговими можливостями й науковими розробками у сільському господарстві та виробництві УРСР з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур. До цієї справи був причетний і Д. Ю. Камищенко. Уряд республіки, надаючи важливого значення розвитку оновленої форми господарювання на землі – колгоспам, всіляко почав підтримувати ведення колгоспної дослідної справи. Була здійснена чергова спроба взаємодії науки і практики в аграрній сфері, що підпорядковувалася меті з великим народногосподарським значенням. З-поміж низки урядових регламентуючих сільськогосподарську діяльність документів слід згадати постанову НКЗС УСРР «Про нові способи засіву за методом тов. Камищенко» № 199 від 10 серпня 1936 р. за підписом наркома земельних справ УСРР Л. Л. Паперного, котрою зазначалося «... велике народногосподарське значення нових способів засіву, розроблених і застосованих агрономом Камищенком Д. Ю., які є важливим етапом у боротьбі за підвищення врожайності зернових культур» [660].

Суть запропонованого способу полягала у засіві визначеної площі звуженими міжряддями довжиною 6–6,5–7,5 см. На думку його розробника, переважно за рахунок цього досягається більш рівномірний розподіл насіння в засіяному ґрунті, краще використання рослинами площі живлення, вологи і світла, енергійніше кущіння, зменшення забур'яненості, усунення або різке зниження біологічного пригнічення рослин, створення для них сприятливих умов росту й розвитку. У цілому це забезпечує можливість отримання підвищеної врожайності сільськогосподарських культур.

Після впровадження в практику пробної сівби звуженими міжряддями у семи колгоспах Корсунського району Черкаської області площею 40 га отримали прибавку врожайності від 2 до 5 ц з га при різних нормах висіву. Відповідно було прийнято урядове рішення щодо висіву зернових культур звуженими міжряддями – 6,5 см в умовах колгоспів згідно з визначеними розмірами площ (табл. 4.2.1). Крім того, виробничників цікавило питання отримання даних про величину одержаного врожаю за зменшеної норми висіву. Тому було вирішено засіяти 30 % площі за зменшеними на 10 % нормами висіву зерна, а 70 % – за встановленими нормами висіву згідно із запропонованим методом Д. Ю. Камищенка.

Таблиця 4.2.1

Площі в межах областей УРСР для висіву озимих і ярих культур (1936–1937 р.)

№ п/п	Область УРСР	Площа для сівби, га
1	Київська	20 000
2	Чернігівська	5 000
3	Вінницька	10 000
4	Харківська	15 000
5	Дніпропетровська	20 000
6	Одеська	15 000
7	Донецька	10 000
8	Молдавська АСРР	5 000
Разом		100 000

Отже, влітку 1936 р. провели величезну роботу з впровадження нових методів висіву зернових культур. По-перше, відразу після опублікування постанови республіканського значення перед Обласними земельними управліннями й обласними земельними відділами постало завдання довести інформацію до машинно-тракторних станцій і колгоспів щодо забезпечення повноцінної підготовки ґрунту до сівби. По-друге, найважливіше, районні земельні відділи забезпечили через хати-лабораторії організацію дослідів щодо нових способів висіву озимих і ярих культур протягом 1936–1937 рр. згідно зі схемами і методикою, затвердженими Народним комісаріатом земельних справ УСРР. У свою чергу науково-дослідні установи УСРР отримали завдання «... організувати досліді за новими способами засіву в своїх експериментальних господарствах і виробничих умовах колгоспів» [592]. По-третє, під контролем директорів машинно-тракторних станцій з метою застосування практичного нововведення якомога швидше було сконструйовано потрібні сівалки та надано, в разі потреби, всіляку допомогу в перебудові існуючих сівалок, керуючись рисунками й інструкціями, підготовленими особисто Д.Ю. Камищенком і затвердженими Наркомземом УСРР. Четвертим кроком стало завдання центральному

галузовому видавництву «Сільгоспвидав» надрукувати й розіслати у всі райони, машинно-тракторні станції, науково-дослідні установи й обласні земельні управління низку матеріалів у п'ятиденний термін після виходу регламентуючої роботи постанови, а саме: інструкцію з проведення посівів звуженими міжряддями, інструкцію щодо застосування сівалок та рисунки перероблених сівалок за варіантами ДК-1 та ДК-2. І останнім – п'ятим, кроком стало забезпечення колгоспів і хат-лабораторій навчальними матеріалами через районні земельні відділи для практичного використання. Важливим для колгоспників наочним друкованим виданням для ознайомлення з новим методом висівання сільськогосподарських культур стала брошура Д. Ю. Камищенка (надрукована у видавництві «Сільгоспвидав»), присвячена питанням постановки дослідів за запропонованими способами сівби, додатки якої вміщували схеми і методику проведення дослідів.

За результатами дослідів, при звуженні міжрядь (до 5, 6, 6,5 і 7,5 см) визнано найкращим висівання насіння на посівній площі у міжряддях шириною 6,5 см. Цим досягалося рівномірніше розміщення посівного матеріалу на посівній площі, підсилювалося кущення та ріст кожної рослини. Відповідно при зменшених на 10, 25 і навіть 50 % нормах висіву (порівняно з діючими колгоспними нормами) густина насаджень на дослідних посівах була відчутно більшою.

Таким чином, досліди, проведені в Корсунському районі Черкаської області у 1936 р., показали, що найбільший ефект, порівнюючи зі звичайним рядковим способом висіву, можна одержати при сівбі удосконаленою сівалкою з міжряддями 6,5 см, зменшуючи господарські норми висіву на 10–25 і до 50 %. Отримані результати було перевірено у 1937 р. на масових посівах озимих і ярих культур у 25 колгоспах цього ж району на площі 9 тис. гектарів.

Першим у Корсунському районі на Черкащині 10 липня почав збір та обмолот урожаю з дослідних полів *колгосп ім. Шевченка* під керівництвом завідувача хати-лабораторії, відомого колгоспника-дослідника М. Т. Заїки. Урожай озимої пшениці сорту «Українка», одержаний у цьому господарстві, став підтвердженням високої ефективності нових методів сівби. Досліди проводили на площі 32 га. Отже, запровадивши на своїх полях нові методи висіву зерна, одержали додатково 1403 ц зернових культур. Відповідно вартість трудодня колгоспників збільшилася принаймні на 2–2,5 кг. У *колгоспі «Перемога»* (завідувач хати-лабораторії Ф. З. Крот) теж проводилися такі досліді. На ґрунті (суглинок) середня прибавка врожаю озимих культур становила 2,5 ц, ярих – 2,5 ц з гектара. У господарстві за новим методом засіяли озимою пшеницею 143 га, озимим житом – 53 га, ячменем – 62 га, вівсом – 45 га. Результатом стала прибавка зерна озимої пшениці 500,5 ц, озимого жита – 185,5 ц, ячменю – 155 ц, вівса – 112,5 ц. У цілому врожай у колгоспі після запровадження нового методу висіву удосконаленими сівалками зріс на 953,5 ц. У *колгоспі «Перше травня»* на дослідному

полі площею 20 га навесні сівбу вівса провели новою сівалкою СКТ-52 і збрали від 20,4 до 22,9 ц зерна з гектара. Прибавка врожаю цієї культури становила від 3,5 до 5 ц (на контрольних ділянках збрали по 17 ц/га), а врожаю озимих культур тут у середньому досягала 5 ц/га. Господарство за рахунок збільшення врожайності додатково одержало 1426 ц зерна. У *Нетеребському колгоспі «Червоний берег»* середня прибавка врожаю при застосуванні нового методу сівби становила по озимині 4 ц, по ярих культурах – 2,5 ц/га. Господарство додатково одержало 619,5 ц зерна. *Колгосп «Червоний жовтень»*, де за новим методом засіяли 85 га озимої пшениці і 30 га озимого жита, додатково одержав 402,5 ц хліба.

Отже колгоспи Корсунського району Черкаської області в 1936–1937 рр. засіяли 5885 га озимих і 2300 га ярих культур сівалками зі звуженими міжряддями. Середня прибавка врожаю від запровадження нового методу висівання зерна в районі склала 4 ц озимих культур і 2,5 ц ярих. Новий метод сівби забезпечив у колгоспах Корсунського району Черкащини в 1937 р. значне збільшення врожайності: колгоспи додатково одержали 23 540 ц озимих і 5750 ц ярих культур. Разом це становило 29 290 ц, або 175 740 пудів зернових культур. Також чималою виявилася економія посівного матеріалу внаслідок зменшення норм висіву на 10, 25 і 50 % [282, с. 38–39].

Висока ефективність нових методів сівби як нового агроприйому колгоспної агротехніки остаточно була доведена масовими дослідями в 1937 р. у колгоспах Корсунського району Черкащини та підтверджена численними дослідями, проведеними в багатьох районах Київської та інших областей. Зокрема, у колгоспі ім. Петровського Миронівського району Київщини, у колгоспі ім. Петровського Голованівського та колгоспі ім. 14-річчя Жовтня Добровеличківського районів Одещини, у колгоспі «Червона громада» В.-Білозерського району Дніпропетровщини, у колгоспі ім. Сталіна Артемівського району Донеччини [282, с. 40–41].

Десятки подібних прикладів по всіх областях УСРР переконливо довели переваги нових способів висіву на підставі отриманих результатів дослідів та на основі яких було зроблено висновки наукового і практичного значення. У 1937 р. на полях колгоспів України вже працювало 2500 нових сівалок СКТ-52 та 1000 сівалок СКТ 52-2, які для осінньої сівби масово виробив завод «Червона зірка» [283].

У розв'язанні цього гострого питання слід врахувати також і фактор системних агрономічних навчань персоналу в УСРР, задіяний у проведенні цих досліджень з серпня 1936 р. Їх системно проводили на допомогу підвищенню рівня агрозоотехнічних знань колгоспних кадрів (орденоносців, п'ятисотениць, ланкових і колгоспного активу) згідно з постановою РНК УСРР і ЦК КП(б) № 124 від 7 травня 1936 р. «Про агрозоотехнавчання для ланкових і колгоспного активу» [642]. У зв'язку з цим скликалися інструктивні наради агрономів, завідувачів районних земельних відділів, директорів машинно-тракторних станцій, де розглядали питання застосування

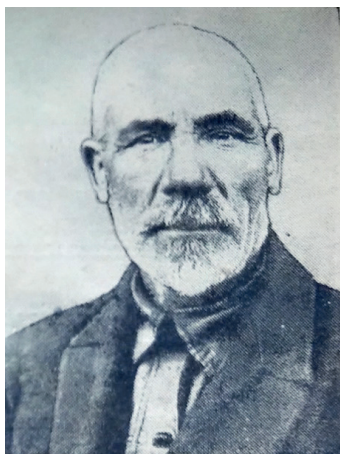
нових способів сівби (звуженими міжряддями). Для участі в низці таких заходів були відряджені в області відомі й компетентні виробничники: Д. Ю. Камищенко – до Київської і Харківської, П. К. Дрозденко – до Дніпропетровської і Донецької; М. П. Гончаренко – до Одеської та Молдавської УСРР; Кравченко – до Вінницької, Супунцов – до Чернігівської. Упродовж 20–25 серпня того ж року пройшла друга хвиля інструктивних нарад для голів колгоспів, бригадирів, завідувачів хат-лабораторій при машинно-тракторних станціях за участю агрономів обласних земельних управлінь і науково-дослідних організацій.

Цього року з метою повного і всебічного вивчення запропонованих нових методів сівби уряд прийняв рішення організувати Лабораторію щодо вивчення способів посіву при Миронівській дослідній станції під керівництвом Д. Ю. Камищенка з безпосереднім підпорядкуванням Народному комісаріату земельних справ УСРР. Завдання на новостворену лабораторію поклалися наступні: 1) подальша розробка нових способів висіву і відпрацювання його норм; 2) удосконалення сівалок і конструювання нових посівних машин; 3) відпрацювання нових систем удобрення ґрунту в зв'язку з запровадженням нових способів сівби.

У 1938 р. журнал «Зернове господарство» друкує кілька цікавих статей. Зокрема, статтю академіка Б. М. Рожественського «Робота агротехнічного відділу УНДІСОЮЗ'у», в якій автор зазначає: «... Робота агронома Камищенка показала, що існуючий рядковий спосіб посіву хліба з відстанню між рядками в 13–15 см є незадовільний і з успіхом може бути замінений іншим способом посіву, з більш рівномірним розподілом окремих рослин по площі» [722]. Стаття авторів С. І. Тішкова та І. Л. Колесник «Над чим працюватиме Український науково-дослідний інститут зернового господарства» подає результати власних досліджень з позитивної сторони щодо застосування нового способу Д. Ю. Камищенка, фіксуючи підвищення врожаю зернових культур у середньому на 1,5–2,5 ц з га. В ній вони зауважують, що при використанні цього методу рослини все ж таки ще не забезпечені ідеальними умовами для росту, тому висунуто нову мету – домогтися однозерно-гніздового посіву [805].

Таким чином, запровадження нових способів висівання зерна за методом Д. Ю. Камищенка у 30-роках минулого століття можна вважати своєрідним етапом чи шляхом боротьби за підвищення врожайності зернових культур у колгоспах. Вони дали можливість досконаліше оволодіти біологією озимих культур залежно від методу сівби; виявити найкращі площі живлення для певної культури, що найбільше сприяли їх розвитку і росту; сформувати найоптимальніші норми висіву насіння, для отримання найкращого урожаю; вивчити господарську і біологічну ефективність нових методів висіву залежно від ґрунтово-кліматичних умов, окультуреності полів тощо.

4.3. О. А. Курносенко – фундатор хат-лабораторій та популяризатор їхньої діяльності в УСРР/УРСР

О. А. Курносенко

Колгоспна дослідна справа при переході держави на нове колективне ведення аграрного сектору в середині 30-х років ХХ ст. розгорталися не тільки на тлі гасел партійної ідеології, а й завдяки конкретним механізмам реалізації. Вона розвивалася за рахунок підтримки відомих особистостей та реальної практичної допомоги пересічних колгоспників-дослідників.

З хвилею масового створення колгоспних хат-лабораторій, розпочатою за підтримки секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева та згідно з низкою регламентуючих документів, дослідна справа в колгоспах почала виходити на новий рівень. Правильному налагодженню процесу створення хат-лабораторії посприяла зразкова найперша не лише на теренах України, а й у СРСР, *хата-лабораторія колгоспу імені Петровського в с. Червонознаменка Кременчуцького району Харківської області* на чолі з одним із кращих сількорів, колгоспним дослідником О. А. Курносенком [666], [667].

Вже у травні 1934 р. з метою покращення роботи у забезпеченні колгоспників агротехнічними знаннями підшефного Наркомзему Красноградського району, організації масового дослідництва і прискорення відкриття в усіх колгоспах цього району хат-лабораторій, НКЗС УСРР ухвалив створити ще п'ять зразкових хат-лабораторій для колгоспів України: «Червоний повстанець», «ім. Ворошилова, «Шлях Леніна», «Серп та Молот» та «Нове життя». Для налагодження справи було відряджено на місця представників НКЗС України – Кліменка та Дергапуцького, а на придбання потрібного обладнання та бібліотек для них з фондів Наркомзему асигновано 7 тис. крб. [664].

Уряд УСРР приклав максимум зусиль щодо належного облаштування кожної хати-лабораторії як зразкової на основі виділеного фінансування. Про це свідчить аналіз подій стосовно організації та досягнень першої хати-лабораторії. Її завідувача О. А. Курносенка привітав особистим листом з відкриттям хати-лабораторії партійний лідер комуністів УСРР П. П. Постишев, акцентуючи увагу «на справі з великим майбутнім». Крім того, він запевнив, що хатам-лабораторіям будуть допомагати відповідно до вказаної основоположної постанови. Пунктом 2 цього регламентуючого

документа керівництво справою у Наркомземі УСРР покладалося на заступника Наркома Гонтаря і начальників управлінь, в областях – на завідувачів обласних земельних управлінь. Загальною координацією по Наркомзему мав займатися керівник новоствореної спеціальної групи хат-лабораторій Ю. Ф. Гомон. Четвертим пунктом відкрили спецфонд у розмірі 100 000 карб. для фінансової підтримки розгортання роботи хат-лабораторій в Україні. Одноразову допомогу для обладнання їх передбачалося надавати в сумі від 100 до 1000 карб. [521].

На виконання постанови № 188 від 29 квітня 1934 р. Наркомзему УСРР правління колгоспів були зобов'язані призначати завідувачів хат-лабораторій, обираючи кандидатуру з кращих і відповідальних колгоспників-дослідників, які повинні були працювати за сумісництвом у колгоспі й на іншій роботі, і при цьому мати вільний час для керівництва роботою хати-лабораторії [667]. Розмір зарплатні встановлювали за рішенням правління колгоспу та за погодженням із райземвідділом і дирекцією МТС. Іншим пунктом цієї постанови було передбачено типові умови устаткування для хат-лабораторій. Положення згаданих регламентуючих документів за активної участі Ю. Ф. Гомона були втілені в життя початково на базі хати-лабораторії О. А. Курносенка [797, с. 121].

На організацію та облаштування першої хати-лабораторії в колгоспі імені Петровського с. Червонознам'янка Кременчуцького району Харківської області п. 6 постанови № 165 від 16 квітня 1934 р. як зразкової було асигновано 1000 крб. і відряджено до неї з метою контролю та підтримки організаційних моментів керівника спеціальної Групи хат-лабораторій Наркомзему Ю. Ф. Гомона [92].

П. П. Постишев сформулював основні завдання зразкової хати-лабораторії. По-перше, «бути центром масової виробничо-технічної роботи (бесіди, рейди-перевірки і т. ін.) у період всіх чергових сільськогосподарських робіт, активно реагувати на необхідність проведення певних агротехнічних заходів (наприклад, боротьба зі шкідниками, визначення стиглості злакових сільськогосподарських культур, сіна і т. ін.), сприяти проведенню контролю якості колгоспних робіт» [171, с. 10]. По-друге, масову дослідницьку роботу слід вести під керівництвом міськпарткому і політвідділу МТС [171, с. 11]. Одночасно з наданням настанов, в особистому листі до О. А. Курносенка від 14 квітня 1934 р. з приводу належного створення першої хати-лабораторії Ю. Ф. Гомон писав: «У хати-лабораторії потрібно мати зразки всього, що виробляє Ваш колгосп. Повинні бути там зразки кормів для тварин, досліді приготування кормів відповідно до зоотехнічних вказівок. Потрібно, щоб там були й види шкідників, і методи боротьби з ними. Необхідно налагодити роботу хати так, щоб усі досліді ви могли там ставити. Потрібно мати гарну сільськогосподарську бібліотеку» [626, с. 3]. Отже, він вболівав за правильну постановку проведення справи на початковому її етапі. Адже керівник будь-якої хати-лабораторії,

що організовувалася в певному куточку республіки, мав можливість звернутися до зразкової за порадою або щодо вирішення важливого питання і відшукати правильний шлях у своєму розвитку.

Спеціалізація хати-лабораторії згаданого колгоспу Кременчуцького району Харківської області була насіннева, зокрема там вирощували зернові й овочеві культури. Схема дослідів при цій хаті-лабораторії мала широкий діапазон вивчення галузевих проблем. Перша схема дослідів пов'язувалася з упровадженням у виробництво розробки методики теоретика колгоспної дослідної справи Т. Д. Лисенка щодо яровизації. Тому вивчали вплив на урожай яровизованої та неяровизованої картоплі на фоні добрив і способу їхнього внесення. Друга – вивчала ті ж питання з ярою пшеницею 062 за різних способів висіву. Третя схема – порівнювала врожайність сортів гороху Бісмарк і Чудо Америки від ступеня ураження шкідником – гороховою зернівкою. Четверта – вивчала порівняльну продуктивність різних сортів малини і п'ята схема дослідів була найскладнішою і за виконанням – для підвищення родючості солонцюватих ґрунтів вирішувала проблему їх використання. Застосовували донник, вапно, гіпс, органічні добрива й обробіток.

Усі перелічені схеми польових дослідів проводилися у двохкратному повторенні на ділянці розміром 120 м². Облікова площа становила 100 м². Захисна смуга по обидві сторони ділянки – 10 м². Також досліджували питання тваринництва, проводили фенологічні спостереження, облік врожаю та одержаної продукції, займалися організацією роботи бібліотеки, проведенням семінарів тощо [92, с. 160].

Досягнення перших років діяльності хати-лабораторії О. А. Курносенка демонструвалися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у 1938 р. в Москві [381].

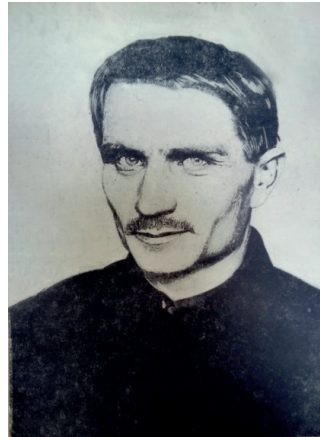
4.4. Т. Д. Лисенко – теоретик і практик методів колективного дослідництва

Період 30–50-х років минулого століття був складним через надмірну політизацію суспільства і культ Сталіна, а сільськогосподарські наукові досягнення залежали від ідей та переконань Т. Д. Лисенка та М. І. Вавилова.

Як показав час, протистояння у науці цих вчених і донині цікавий пласт дослідження для істориків науки. Відомий російський історик науки Е. Колчинський у фундаментальній науковій статті «М. І. Вавилов і Т. Д. Лисенко в просторі історико-наукових дискусій» писав: «Якщо у М. І. Вавилові вбачають прихильника світової науки, то у Т. Д. Лисенку – самобутньої російської агробіології» [366]. Долі вчених склалися зовсім по-різному. М. І. Вавилову судилося завершити життя на початку 1943 р., а його науковому опонентові Т. Д. Лисенку було призначено довге наукове життя, яке відіграло ключову роль у розвитку радянської генетики і

селекції. Однак нас цікавить факт розвитку колгоспної дослідної справи і погляди відомих вчених на аспект розвитку колективного дослідництва в межах колгоспів у рослинництві та тваринництві.

Радянським і українським агрономом, академіком АН УРСР (1934), академіком ВАСГНІЛ (1935), академіком АН СРСР (1939), президентом ВАСГНІЛ (1938–1956, 1961–1962), Героєм Соціалістичної Праці (1945), кавалером восьми орденів Леніна, тричі лауреатом Сталінської премії (1941, 1943, 1949) Трохимом Денисовичем Лисенком (1898 – 1976) досягнуто значних висот у сільськогосподарській науці. Про це свідчить хоча б його список нагород і звань. Сьогодні він відомий широкому загалу, перш за все, через панування доби «лисєнківщини» – політичної кампанії середини 30-х – середини 60-х років минулого століття, яка позначена переслідуванням генетиків, запереченням науки генетики, тимчасовою заборонаю генетичних досліджень у колишньому СРСР. Ті складні роки характеризуються втручанням у біологічні науки, складними політичними дискусіями, що фактично нав'язувалися, запереченням усього прогресивного, що не відповідало канонам лисєнківської доби, арештам вчених. Занадто нищівного удару від Т. Д. Лисєнка та його прихильників зазнала генетика і селекція. Початок 50-х років ХХ ст. відомий призупиненням досліджень за цими напрямками, звільненням з роботи завідувачів кафедр навчальних закладів, зокрема це торкнулося вчених зі світовим ім'ям: М. П. Дубініна, С. С. Четверикова, братів М. М. та Б. М. Завадовських, І. І. Шмальгаузєна, яким належить вагомий внесок у розвиток тваринництва.

Т. Д. Лисєнко

Існує й протилежний погляд вчених фахівців – біологів та істориків науки на роль Т. Д. Лисєнка у розвитку радянської біології, які з пошаною відзначають результати діяльності вченого. Наприклад, кілька перших наукових праць Т. Д. Лисєнка (1923 р.) були присвячені методиці селекції томатів та прищєплення цукрового буряка. Він здійснив низку досліджень, зокрема з інтродукції бобових культур (гороху) на Гяджинській (Кіровобадській) селекційній станції (Азербайджан, 1925–1929 рр.), розробив практичні рекомендації щодо поліпшення вирощування озимої пшєниці і надав своїм дослідженням статусу фундаментальної теорії, запропонував метод карбування рослин та методику впровадження у сільське господарство способу висаджування картоплі верхівками продовольчих бульб (шматочок картоплини з «вічком» висаджували, а решту споживали), агротехніку вирощування проса тощо. Свого часу ці наукові

розробки мали позитивний вплив на розвиток сільського господарства та виробництва [842].

Досліджуючи питання розвитку колгоспної дослідної справи, слід відмітити, те, що вона базувалася на наукових поглядах Т. Д. Лисенка. Саме при створенні системи колгоспного дослідництва провідними були переконання Т. Д. Лисенка, що ґрунтувалися на його наукових пропозиціях і рекомендаціях, покладених в основу всього дослідництва.

Т. Д. Лисенко захопив панівні позиції в біологічній науці, використавши ім'я класика селекції І. В. Мічуріна, а також його здобутки (які він фальсифікував для обґрунтування своїх теорій і положень) та авторитет наукових кіл завдяки успіхам І. В. Мічуріна, отриманим у рослинництві. Т. Д. Лисенка повністю підтримав Сталін, якому імпонувало народне (селянське) походження вченого. Мало значення й те, що Сталін був прихильником неоламарксизму, і колись висловив невдоволення несприйняттям генетиками ідеї щодо сутності біологічної еволюції, викладеної у його статті «Анархизм или социализм» (1907 р.). На думку історика науки І. С. Бородай, яку поділяє авторка, Т. Д. Лисенко заручився підтримкою Й. В. Сталіна завдяки обіцянці швидкого підвищення продуктивності сільського господарства, що повністю відповідало основному лозунгу СРСР стосовно зростання виробництва сільськогосподарської продукції – наздогнати і перегнати передові буржуазні країни. Така позиція допомогла Т. Д. Лисенку розвинути дискусію з генетиками, заперечити закони Менделя, теорію гена, хромосомну теорію спадковості та наукові принципи селекції [46, с. 331].

На думку Й. В. Сталіна, твори Т. Д. Лисенка добре характеризують ставлення вченого до науки, погляди на методи наукової роботи і позиціонують його «вченим із народу», а також слугують людям і можуть доступно передавати всі наукові досягнення [784, с. 626].

Слід відзначити, що на стан біологічних наук в СРСР суттєво вплинув радянський творчий дарвінізм, або вчення Мічуріна–Лисенка, як один із напрямів, що виник на основі дарвінізму. В його основу було покладено синтез еволюційної теорії Чарльза Дарвіна, теорії життєздатності й успадкування набутих ознак Т. Д. Лисенка та вчення про віддалену гібридизацію і управління індивідуальним розвитком гібридів І. В. Мічуріна. Радянський творчий дарвінізм використовували як першооснову у формуванні нових соціокультурних цінностей вчення марксизму-ленінізму і як теоретичний інструмент для формулювання доктрини, що впродовж кількох десятиліть слугувала методологічною основою вітчизняної зоотехнії. Його теоретичними складниками стали основні досягнення І. В. Мічуріна (1875–1935) – розробка принципів віддаленої еколого-географічної гібридизації, проблема еволюції домінантності, питання про взаємодію організму і середовища. Оскільки організми під впливом середовища на різних стадіях онтогенезу здатні змінюватись у межах норми реакції, то І. В. Мічурін

вирощував гібриди, формуючи в них господарські цінні ознаки, взяті як від одного, так і від іншого з батьків. Суть його методу полягала не в розвитку гібридного сіянця, не пов'язаного зі спадковими факторами, отриманими гібридом від його батьків, а в спрямованому розвитку, якщо він спирається на спадкові особливості гібридів, які пригнічуються у звичайних умовах вирощування. Цей фрагмент мічурінського вчення став основою управління домінантністю у гібридів. Дослідник не лише обґрунтував цей важливий принцип еволюційної генетики, а й відіграв історичну роль у постановці питання про роль середовища в еволюції домінантності. Однак І. В. Мічурін не оцінив значення теорії гена та ролі генетики в розвитку еволюційного вчення і теорії селекції [46, с. 328–329].

Т. Д. Лисенко став основоположником так званої мічурінської агробіології, і прославився завдяки запропонованій ним теорії стадійного розвитку й агроприйому яровизації, що розглядалися як значні досягнення в області фізіології рослин і пов'язаних з нею дисциплін.

У теорії Лисенка щодо біології були базовими два положення: 1. Визнання успадкування набутих ознак, що складало сутність ламарксізму. Так, він передбачав отримувати сорти рослин і породи тварин, використовуючи вплив відповідних умов середовища. Вважав, що при загартуванні холодом можна одержати холодостійкі сорти, при годівлі телят вершками створювалися жирномолочні породи. Це поєднувалося з визнанням стадійного перетворення одних існуючих видів в інші. Як один із головних прийомів зміни спадковості пропонувалася вегетативна гібридизація, однак при цьому Т. Д. Лисенко відхилив основи віддаленої гібридизації, які розробив І. В. Мічурін [414]. 2. Визнання, що властивість успадкування притаманна клітині або організму в цілому. Як основу було виділено наявність у клітинах матеріальних носіїв спадковості. На думку академіка Т. Д. Лисенка, вчення про гени фактично не доведено, тому він не сприймав законів Менделя та хромосомну теорію спадковості [222].

У 30-х роках ХХ ст., за сприянням П. П. Постишева, Т. Д. Лисенко долучився до розбудови соціалістичного майбутнього задля збагачення сільськогосподарської науки шляхом запровадження колгоспної дослідної справи, положення якої спиралися на його судження і рекомендації. Перед галузевими науково-дослідними інститутами і дослідними станціями, з метою активнішого впровадження наукових розробок у сільське господарство, поставало першочергове завдання допомагати у всіх починаннях хатам-лабораторіям і керувати ними.

У розумінні Т. Д. Лисенка колгоспна дослідна справа була панацеєю від усіх невдач і прорахунків у розвитку аграрної науки і практики. За рахунок піднесення масового дослідництва у колгоспах із залученням широких верств селянства до постановки дослідів із застосуванням його настанов мав покращитися загальний стан розвитку сільського господарства.

За приклад належним чином облаштованої і працюючої на результат хати-лабораторії часто ставили зразкову хату-лабораторію колгоспу «Більшовицька праця» Карлівського району Харківської області, очолювану з Т. Д. Лисенком [381], що підтримувала в руслі бачення уряду розвиток колгоспної дослідної справи. Не тільки як теоретик, але і як знаний практик колгоспної дослідної справи, він був переконаний, що саме у таких колективних господарствах втілюватимуться спільні найкращі досягнення світової аграрної науки і практики відразу ж після використання їх на дослідних станціях та в інститутах. На його думку, основне завдання науково-дослідної мережі та хат-лабораторій включно полягає у конкретній розробці й оцінці як вже відомих агроприйомів, так і нових, пристосованих до конкретного району, колгоспу (радгоспу). Т. Д. Лисенко вважав, що тільки у тісному ланцюжку з хатами-лабораторіями науково-дослідні установи прискорять розвиток аграрної науки [415, с. 201]. Дійсно, саме в них почали вирішуватися питання застосування добрив, поливу, боротьби зі шкідниками, виведення чистих сортів тощо. А вже за кілька років після появи хат-лабораторій колгоспники були ще більше зацікавлені у своїй праці, адже вже відмічалася певна озброєність знаннями і передовою технікою, що вплинуло на покращення сільськогосподарського процесу, збільшення врожаїв [368].

Хати-лабораторії організовували і проводили наукові досліді важливі на той час для сільськогосподарського виробництва. Серед них слід виділити масове впровадження яровизації сільськогосподарських культур як практичної основи ведення колгоспної дослідної справи означеного періоду. Загальноприйняте визначення поняття «яровизація» («вербалізація») – процес, що відбувається в озимих формах однорічних і дворічних рослин під дією низьких позитивних температур певної тривалості та сприяє прискореному їх розвитку. У сільському господарстві – це агротехнічний прийом тривалого витримування накілченого насіння за низьких позитивних температур перед висівом, що дозволяє скоротити терміни вегетації рослин, зокрема, висівати озимі культури навесні. Протягом десятиліть вчені намагалися зрозуміти, як яровизація працює при змінних температурах в польових умовах і визначити основні молекулярні елементи управління процесом [509].

Амбітним Т. Д. Лисенком ще у молодому віці було запропоновано прийом яровизації в УСРР. У 1925 р. після закінчення Київського сільськогосподарського інституту, працюючи за призначенням на дослідній станції у м. Гянджа (Азербайджан), він випробував техніку низькотемпературної обробки насіння перед сівбою [234] і вже у 1928 р. оголосив про відкриття нової сільськогосподарської технології – яровизації.

У дійсності яровизація була відома принаймні з 1854 р. і активно вивчалася протягом 25 років, що передували «відкриттю». Підвищити врожаї таким чином виявлялося неможливо [873]. Т. Д. Лисенко, з певних причин,

не реагував на проведення таких дослідів у Всесоюзному інституті рослинництва М. О. Максимовим, який у 1930 р. отримав за свої роботи премію імені В. І. Леніна, і взагалі, що вперше явисьє яровизації було описано в 1918 р. німецьким ботаніком, фітопатологом І. Г. Гаснером, який досліджував процес цвітіння зернових культур [794]. До того ж варто зазначити, що на початку ХХ ст. активно працювали над вивченням переходу рослин з однієї фази в іншу в Німеччині, США, Росії [217].

Технологію яровизації використовував на практиці у рідному селі батько Т. Д. Лисенка – Денис Никанорович Лисенко ще у 1929 р. Про нього почали говорити як про «першого яровизатора-дослідника» в УСРР. Навесні він висіяв два мішки озимої пшениці, яка трохи намокла, проросла, перезимувала під снігом і в результаті отримав добрий врожай. Ідею яровизації підтримав Наркомат землеробства УРСР, і в багатьох газетах, зокрема у «Правді», були надруковані схвальні публікації про ініціативу батька й сина Лисенків [710, с. 88–89]. У листопаді 1929 р. «Сільськогосподарська газета» як офіційне видання Наркомзему СРСР зазначила у редакційному вступі про велику практичну важливість дослідів Т. Д. Лисенка і відвела колонку темі яровизації озимих [870]. Газета запросила до обговорення спеціалістів із даної теми: академіка А. О. Сапегіна, професорів П. І. Лісичина, М. М. Тулайкова і М. Прика. У цілому, з повагою відгукуючись про досліді Т. Д. Лисенка, фахівці вказували й на недоліки методу.

У подальшому дослідження щодо яровизації розпочали широко впроваджувати за підтримки видатних вчених – М. І. Вавилова, М. О. Максимова, І. В. Мічуріна. Т. Д. Лисенка вже згадували як одного з авторів методу яровизації в СРСР. Згодом, через кілька десятиліть, після поразки «лисенківщини», цей метод поступово використовувався дедалі менше, оскільки потребував точного дотримання температурних і технологічних умов і був досить трудомістким. А у той час розпочалася активна газетна кампанія, в якій селянський син Т. Д. Лисенко поставав як геній з народу, самородок, що зробив революційне відкриття. Він став дуже відомою та впливовою постаттю. Мало хто з представників науки наважувався дати «політично некоректну» відповідь про марність чи шкідливість яровизації. Таким чином було «доведено», що яровизація підвищує врожай на 1 ц/га, або 15 % [395]. Вважають, що термін «яровизація» запропонований теж Т. Д. Лисенком. Він, висіваючи озимі взимку або ранньою весною, домагався, щоб їх виколошування відбувалося протягом року, як і в ярих. При цьому зауважував, що для яровизації потрібен не тільки вплив низьких температур, але й певна тривалість його (зокрема декілька днів при висіванні ранньою весною, або ж декілька місяців при висіві восени чи взимку).

У 1929 р., після доповіді Т. Д. Лисенка на Всесоюзному з'їзді з генетики, селекції, насінництва та племінного тваринництва та за його ж пропозицією, Наркомзем УРСР вирішив масово впроваджувати яровизацію у практику. Цей момент можна трактувати стосовно Т. Д. Лисенка, як такий,

що «...він опинився у потрібний час у потрібному місці», адже в холодні зими 1927–1928 рр. спостерігалася масова загибель озимих. Потім вченому запропонували очолити відділ фізіології Всесоюзного селекційно-генетичного інституту (ВСГІ) в Одесі, де він також впроваджував яровизацію. Відтоді масові заходи з яровизації було перенесено на поля країни. Однак вони закінчилися провалом. Т. Д. Лисенко це пояснив спочатку неточностями інструкцій, а потім неточністю виконання вже виправлених інструкцій. Оскільки його пропозиції були розрекламовані у пресі, то всупереч очевидності були все ж оголошені переворотом у зерновому господарстві» країни. Під явище яровизації Т. Д. Лисенко підвів «теоретичну» базу, запропонувавши ще одне наукове досягнення – універсальну, як він стверджував, теорію стадійного розвитку рослин.

У 1931 р. відбулося засідання Колегії Наркомзему СРСР, на якому з доповіддю виступив М. І. Вавилов. Там він вперше публічно оприлюднив свою думку про роботи Т. Д. Лисенка та його теорію стадійного розвитку [397], щодо прагнення негайного впровадження його пропозицій в практику без належної наукової перевірки. Натомість доповідач запропонував для розгляду програму прикладних наукових досліджень, яка гарантувала практичну ефективність особистих його розробок, спрямованих на виведення нових сортів сільськогосподарських культур. Разом із тим М. І. Вавилов висловив доброзичливе ставлення до Т. Д. Лисенка, відмічаючи його надзвичайну енергійність. Він особисто рекомендував його в Академію наук УРСР та до обрання в члени-кореспонденти АН СРСР [710, с. 96].

У ці роки у вирішенні найважливіших проблем біології і сільського господарства науковий підхід почав підмінятися спрощеним розумінням критеріїв практики. Вчені на чолі з М. І. Вавиловим боролися за створення справжніх наукових основ сільського господарства. На протигагу їхнім намаганням, представники сільськогосподарської практики цікавилися швидкими практичними результатами, які широко обіцяв Т. Д. Лисенко.

Як приклад цьому можна розглядати запитання Наркома землеробства СРСР Я. А. Яковлева у 1931 р. на засіданні Колегії НКЗ СРСР щодо посухостійкості сортів пшениці, вкрай необхідних країні. У відповідь вчений-генетик Г. Д. Карпеченко, соратник М. І. Вавилова та учасник майбутніх відомих дискусій з лисенківцями 1936 та 1939 років на стороні генетиків, дав зважену довідку про терміни отримання такого сорту – 7–8 років. Однак Т. Д. Лисенко обіцяв вивести нові сорти за три роки. В основі цих розбіжностей було принципове питання: Т. Д. Лисенко вважав, що так звані набуті ознаки успадковуються організмом, а генетики твердо знали, що це не відповідає дійсності.

З метою масового застосування яровизації на колгоспних полях намагалися якомога краще популяризувати ці здобутки. Так, вже з 1932 р. починають видаватися «Бюлетень яровизації», а з 1935 р. – журнал «Яровизация», обидва російською мовою. За офіційними даними, у 1932 р. було

«яровизовано» 43 тис. га посівів, у 1933 р. – 200 тис., у 1934 р. – понад 600 тис., у 1935 р. – 2,1 млн, у 1936 р. – 6,9 млн, у 1937 р. – 8,9 млн га [747].

Отже створилися умови для боротьби науки і практики у сільсько-му господарстві. Спочатку розгорнулася критика М. І. Вавилова в стінах Всесоюзного інституту рослинництва, згодом, у 1934 р., при реорганізації ВАСГНІЛ Наркоматом землеробства було зроблено спробу покласти відповідальність за провал багатьох практичних заходів на науку, що викликало різкі заперечення М. І. Вавилова. У той час вже почалися його переслідування.

Водночас до дискусії між ламарксистами і генетиками долучився Т. Д. Лисенко, а головним його помічником у цій справі став І. І. Презент. Свою позицію Т. Д. Лисенко зміцнював новими практичними рекомендаціями і формуванням власного «вчення» (за участю І. І. Презента), а не за рахунок експериментів, доступних перевірці. Зокрема, у першому номері журналу «Яровизація» за 1935 р. Т. Д. Лисенко та І. І. Презент запропонували певний набір рекомендацій щодо подальшого впровадження яровизації. Низку висвітлених питань доцільніше було б вирішувати на основі дослідної перевірки, але Т. Д. Лисенко разом зі своїми прихильниками прагнули іншого. І. І. Презент взагалі заявив, що вони не будуть дискутувати зі своїми опонентами, а будуть їх «викривати». Вималювалася мета лисенківців – адміністративне ствердження верховенства в біологічній та сільськогосподарській науці.

Почалося масове впровадження яровизації у колгоспне виробництво через хати-лабораторії. У лютому 1935 р. Т. Д. Лисенко, виступаючи на II з'їзді колгоспників-ударників, гостро говорив про «шкідників» у науці, про «класову боротьбу на фронті яровизації», а присутній на засіданні Й. В. Сталін навіть вигукнув: «Браво, товаришу Лисенко, браво!». Цей момент став переломним. По УСРР протягом року відбулася низка семінарів із вивчення впровадження яровизації для завідувачів хат-лабораторій, які провів Т. Д. Лисенко. Зокрема, при Всесоюзному селекційно-генетичному інституті в Одесі у березні 1935 р. було організовано три таких семінари. Перший відбувся 13–17 березня для завідувачів хат-лабораторій АМСРР, Одеської та Дніпропетровської областей, другий – 19–23 березня для завідувачів хат-лабораторій Київської, Вінницької та Чернігівської, а третій відбувся 25 – 29 березня для завідувачів хат-лабораторій Харківської і Донецької областей. Програмою заходів передбачалося розглянути питання з вивчення впровадження яровизації сільськогосподарських культур та ознайомлення з новітніми досягненнями цієї галузі, а також спільно відпрацювати окремі проблеми яровизації зернових культур та картоплі. Учасниками семінарів стали 75 завідувачів хат-лабораторій [170].

У 30-х роках ХХ ст. яровизація була однією з практичних засад ведення колгоспної дослідної справив в УСРР/УРСР, на основі якої планували підвищити врожайність сільськогосподарських культур. В основному

акцентувалася увага на яровизації зернових культур. Декларувалося, що завдяки їй застосуванню одержано значну прибавку врожаю, тому дозволялося висівати сорти ярої пшениці в більш північних, ніж раніше, районах. Так, у 1940 р. яровизоване насіння висіяли на площі 13 млн га. В той час яровизація була широко розрекламована як універсальний агроприйом, гарантуючий високі сталі врожаї по всій країні. Однак як довів час, не зовсім відповідало дійсності [808]. Хоча цей агроприйом і до сьогодні використовують на практиці агрономи та селяни у своїх господарствах з метою збільшення врожайності сільськогосподарських культур.

У згаданому проміжку часу в УРСР за методом академіка Т. Д. Лисенка набуло актуальності питання літнього висаджування картоплі. Ним було розроблено і запропоновано до практичного використання на базі теорії стадійного розвитку рослин агротехнічні прийоми для підвищення врожайності, в тому числі й техніку літніх посадок картоплі на півдні УРСР для запобігання виродження бульб як посадкового матеріалу. Завдяки літній посадці картоплі ставало можливим вирішення проблеми сортооновлення і сортозаміни, особливо в південних районах, де вона вироджувалася за один – два роки. Цей прийом показав своє безумовне народногосподарське значення і також використовувався хатами-лабораторіями поряд з яровизацією сільськогосподарських культур. Перелік завдань хат-лабораторій змінювався від місця розташування району УРСР.

У тісному зв'язку з профільними з даного питання науково-дослідними установами колгоспні хати-лабораторії півдня УРСР активно включилися в роботу. Потужним стимулом на початку руху за високі врожаї картоплі в південних районах України стала постанова Наркомзему УСРР від 10 квітня 1935 р. «Про заходи, які забезпечують проростання свіжозібраної картоплі» за підписом Наркомзема Л. Паперного. В ній йдеться про те, що «Інститут селекції і генетики (м. Одеса) під керівництвом академіка Т. Д. Лисенка розробляє заходи по боротьбі з виродженням посадочного матеріалу ранніх сортів картоплі в степовій частині УСРР, які мають велике господарське значення. Головною перешкодою для здійснення розроблених заходів тепер є відсутність способу, що забезпечує на час другої посадки (в першій половині липня) масове проростання з одностайними сходдами свіжозібраної картоплі, одержаної від весняних посадок. Тому Наркомзем постановив: Беручи на увагу важливість розв'язання цієї проблеми, заснувати при НКЗС преміальний фонд у 20 000 крб. на преміювання установ, хат-лабораторій та окремих осіб, які розробляють спосіб масового пророщування свіжозібраних бульб картоплі, рентабельний і приступний для масового застосування в колгоспній і радгоспній практиці» [653].

Отже, вже наприкінці 1935 р., зважаючи на досвід 600 колгоспів і радгоспів південної частини України, стало зрозуміло, що теоретичні положення академіка Т. Д. Лисенка про новий спосіб насінництва картоплі у

степових районах з метою боротьби з виродженням картоплі на півдні з експерименту переросли в захід великого господарського значення. До весни 1936 р. сотні колгоспів мали свій (степовий) не вироджений посадковий матеріал ранніх сортів картоплі. Деякі колгоспи по-справжньому боролися за виконання агротехнічних вимог на площах, посаджених весною яровизованими бульбами літньої репродукції. До початку першої декади липня вони отримали в середньому на 1 га до 100 ц і більше молоді (ранньої) картоплі.

Розглянемо кілька прикладів. Так, колгосп «Заповіт Леніна», Привільнянського району Одеської області (бригадир Сало Т. І.) від посадок яровизованими бульбами річної репродукції на зрошуваній площі 4 га отримав у 1936 р. в середньому на 1 га 150 ц ранньої картоплі до початку липня. На такій же площі в тих же зрошуваних умовах при посадці матеріалом весняної репродукції (картопля культивувалася протягом трьох років у Степу) він отримав на початок липня тільки 30 ц з 1 га. У колгоспі ім. Постишева Одеського району Одеської області (голова Лернер Д. Л.) на площі 4,4 га, засадженій яровизованим матеріалом річної репродукції, в середньому на 1 га зібрано 80 ц. А при тих же умовах з площі, засадженої матеріалом весняної репродукції, отримано лише 37 ц з 1 га. Колгосп ім. Шевченка Каховського району Одеської області (бригадир Смирнов) при посадці яровизованим матеріалом річної репродукції на площі 2,6 га отримав у середньому 100 ц ранньої картоплі з 1 га. При посадці на такій же площі матеріалом весняної репродукції у колгоспі ім. Шевченка отримали тільки 45 ц з 1 га. Колгосп «До світла» Голованівського району Одеської області на площі 6,2 га, засадженій яровизованими бульбами літньої репродукції 1935 р., отримав у середньому 87 ц ранньої картоплі з 1 га.

Отже, на досвіді багатьох колгоспів доведено, що бульби ранніх сортів картоплі, отримані від літніх посадок в Степу, є насіннєвим матеріалом високої якості. Цей матеріал цілком заміняє північні бульби тих же сортів, та ще й з перевагою можливості своєчасної яровизації, збільшення врожайності та прискорення часу накопичення ранньої (молодої) картоплі. Весняні, а в багатьох колгоспах – літні посадки в 1936 р. матеріалом літньої репродукції 1935 року, порівняно з завезеним матеріалом, підтвердили, що за літніх посадок у питанні боротьби з виродженням картоплі південні й північні райони були поставлені в однакові умови. Так, на півдні постає реальна можливість справжнього насінництва найбільш придатних для Степу сортів картоплі.

В історії літніх посадок картоплі 1935 р. став роком практичних висновків у справі ведення південного степового картоплярства. Небачені для Степу високі врожаї картоплі, отримані в деяких колгоспах від літніх посадок у цьому році, з урожайністю 120, 180, 235 ц/га і більше, висока якість бульб цього врожаю, за величиною, формою, вмістом крохмалю та чудові смакові якості, – у цілому це дало підстави приділити серйозну увагу

способу літніх посадок не тільки щодо боротьби з виродженням посадкового матеріалу, як вище згадувалося, що цілком підтверджувала практика, але і щодо боротьби за значне підвищення врожаю товарно-продовольчої картоплі в умовах посушливих степових районів – як шляхом весняних посадок матеріалом літньої репродукції, так і безпосередньо шляхом літніх посадок. Колгоспники, які дотримали вимог агротехніки літніх посадок в 1935 р., пересвідчилися у такому способі посадки картоплі як прийомі підвищення врожаю продовольчої картоплі в умовах Степу [819, с. 117 – 118]. У 1936 р. літні посадки картоплі в південних районах України вже провели 6 000 колгоспів на площі 17816 га, тобто це вже був виробничий масштаб. Однак, виділяючи загальні моменти, що стосуються помилок, упущень і недоліків, характерних для більшості районів усіх областей, які проводили літні посадки в 1936 р., слід відзначити випадки зниження врожаю літніх посадок.

Дані про врожай літніх посадок картоплі здебільшого надходили від колгоспів у земельні організації та Селекційно-генетичний інститут після засипання картоплі в сховища, тобто після перебирання й часткового використання її на продовольчі потреби. При обліку в багатьох колгоспах не брали до уваги урожай з кущів, викопаних для продовольчих цілей, так само як і урожай кущів-домішків, які викопувалися за кілька днів до початку загального прибирання врожаю з метою очищення сортового матеріалу. Через це показник облікового врожаю порівняно з фактичним, був дещо заниженим.

Крім того, більше половини колгоспів садили літню картоплю по весняній оранці, найчастіше в суху землю, не обробляючи поля після посадки. Про це відверто багато колгоспів повідомляли і в анкетних даних з обліку врожаю. Також багато з них садили картоплю на початку червня, тобто раніше вказаного в інструкції строку, що в специфічних умовах 1936 р. за високих температур липня і серпня відчутно позначилося на зменшенні врожаю.

У деяких районах, головним чином Одеської та Донецької областей, поля, засадженні літніми посадками картоплі до прибирання, були вкриті бур'янами, які виполювалися лише перед самим збиранням бульб. Це пояснюється тим, що в багатьох колгоспах була недовіра до доцільності літніх посадок. Тільки під час збирання врожаю колгоспники переконувалося в доцільності літніх посадок картоплі.

Виявилось, що у 1936 р. багато колгоспів не надіслали матеріалів обліку врожаю літніх посадок картоплі Селекційно-генетичному інституту – координатору досліджень. У цьому питанні відзначилася Донецька область, де у 1935 р. вперше проводили літні посадки, які забезпечили високі показники врожайності – 100 ц і більше. У 1936 р. там отримали погані результати. За наявними нечисленним відомостями, середній урожай від літніх посадок по області становив 26,4 ц, що надто відрізнявся від результатів

в інших областях. Вважали, що у районах Донецької області повною мірою не дотримали вимог агротехніки літніх посадок. Крім того, 13 вересня був абсолютно незвичний для цих районів ранній приморозок, близько 5 С, який припинив вегетацію рослин у початковий період бульбоутворення. І все ж у ряді колгоспів – «Зелений гай», «Червоний колос» Лиманського, «ім. Калініна» Чистяковського, «1 Травня», Старобільського та деяких інших районах, отримали врожай в середньому відповідно 52; 67; 60 і 85 ц з 1 га. Це вказало на основну причину низьких урожаїв на Донбасі – недотримання агротехнічних правил літньої посадки картоплі. Крім того, облік фактичного врожаю в 1936 р. був організований дуже погано. З цих причин підвести підсумки щодо дослідів літніх посадок на Донбасі порівняно з іншими областями не вдалося [819, с. 119 – 120]. Однак завідувачі хат-лабораторій та агрономи докладали багато зусиль і знань у боротьбі за високий врожай насінневої картоплі з метою забезпечення колгоспів власним посадковим матеріалом картоплі [166].

У 1936 р. в Одеській області літні посадки були проведені на площі 9300 га в 2971 колгоспі у 71 районі. Рік виявився несприятливим за погодними умовами. Так, за даними метеорологічної станції (м. Одеса), кількість опадів протягом липня-жовтня дорівнювала 62,6 мм, замість багаторічної середньої на цей же період року – 145,3 мм. Надто несприятливими були температурні умови в липні, оскільки середня температура дорівнювала 28,8°C, замість багаторічної 22,4°C. У таких умовах виконання агротехнічних вимог відіграло особливо значну роль в отриманні високого врожаю картоплі при літніх посадках. У Херсонському, Тілігуло-Березанському, Одеському, Варварівському районах та деяких інших, де літні посадки картоплі опинилися фактично в занедбаному стані, оскільки агрономи РайЗУ і МТС часом і не знали про місцерозташування таких ділянок, отримано низькі врожаї. З іншого боку, райони, де колгоспи провели літню посадку по зяблевій оранці, після цього постійно утримували поля у відносно чистому від бур'янів, а ґрунт – у пухкому стані, отримали високий урожай.

Влітку 1936 р. в Асканії-Нова (на той час Одеська область) картоплю було посаджено на площі 1,8 га. Для цього пізній її сорт «Вольтман» завезли в середині травня з Чернігівської області, а висадили 27 червня. Ґрунт для посадки був добре оброблений ще з ранньої весни. Обробіток ділянки під час вегетації проводився звичайний. Бульбоутворення картоплі відбулося в прохолодний період вересня. У цей час спека і посуха менш виражені, тому отримали порівняно добрий урожай: з 1 га літньої посадки картоплі – 7 т, а з 1 га весняної посадки – лише 2 т. За розміром бульби, отримані від літньої посадки були значно більшими (вагою 150 – 300 г), ніж від весняної.

Збір літньої посадки картоплі був проведений наприкінці жовтня – на початку листопада перед похолоданням і відчутними заморозками. Бульби літньої посадки картоплі не вилежалися в землі, з них легко відходила

шкірочка, що є ознакою їх незрілості. Працівники мали сумніви, що картопля збережеться до весни, тому більшу частину картоплі літньої посадки було продано населенню Асканія-Нова для харчових цілей. Залишили в господарстві тільки невелику частину бульб, які добре збереглися до весни. Ця ситуація була врахована в подальших дослідах літньої посадки картоплі [474].

На проведеній у 1936 р. Одеській міжрайонній виставці за участі шести районів області, демонстрували високі врожаї картоплі. Таких виставок на Одещині було організовано багато, і на кожній центром загальної уваги був високий урожай літніх посадок картоплі. Заслуговує на увагу той факт, що учасники Наради передовиків-картоплярів Одеської міжрайонної виставки висловили невдоволення щодо неналежного виконання колгоспників до агротехніки вирощування літніх посадок картоплі. Для цього не були виділені кращі ділянки, і вся агротехніка зводилася до двох, у кращому випадку – трьох сапань протягом усього вегетаційного періоду. Це зайвий раз підкреслює високу ефективність яровизованих посадок.

Присутні на заході бригадири, завідувачі хат-лабораторій та агрономи взяли на себе зобов'язання за будь-яких кліматичних умов в 1937 р. одержати від літніх посадок картоплі не менше 250 ц на суходільних і 400 ц на плавневих ділянках. Деякі учасники Наради у своїх виступах повідомили, що донедавна ще сумнівались у доцільності літніх посадок картоплі, тому не приділяли їм належної уваги. Нині на власному досвіді переконалися й повірили в здійсненність взятих на себе зобов'язань [828].

Щодо літньої посадки картоплі в Дніпропетровській області у 1936 р., то її провели у всіх 63-х районах Дніпропетровщини. Посадковий матеріал ранньо- і середньоранніх сортів «Епікур», «Рання троянда», «Елла» для літньої посадки завезли з Іванівської, Ярославської та Харківської областей. Під літнє висаджування картоплі відвели близько 4500 га у 2200 колгоспах і 6 радгоспах Сорто-насінневого тресту. Результат показав, що врожаєм літньої посадки картоплі в умовах посухи у більшості випадків був значно вищим, ніж від звичайної весняної посадки. Переважна більшість колгоспів Дніпропетровщини мала можливість переконатися в ефективності літньої посадки картоплі. До плану місцевих хат-лабораторій входило завдання зберегти отриманий урожай для посадки на наступний рік і в подальшому забезпечувати в області посадку власною невиродженою насінневою картоплею [411].

Отже, наступного року, зокрема в Мелітопольському районі Дніпропетровщини (з 1939 р. Запорізької області), посадку картоплі під керівництвом хат-лабораторій проводили виключно з метою одержання насінневого матеріалу для звичайної посадки. Так, хата-лабораторія колгоспу «ім. Будьонного» крім з господарської посадки картоплі вивчала способи й норми висаджування бульб, вплив яровизації на картоплю на прикладі трьох сортів. Роботу проводили за вже випробуваною минулорічною

схемою, розробленою Селекційно-генетичним інститутом. За результатами досліджу картопля, висаджена посадковим матеріалом від літньої посадки минулого року, в умовах колгоспу дала врожай від 65 до 160 ц з 1 га залежно від сорту і способу посадки [848]. Хата-лабораторія артлі «Шлях Леніна» теж проводила літню посадку картоплі. Минулорічний отриманий урожай сягав 326 ц з 1 га. Тому колгоспники з ентузіазмом підійшли до чергової літньої посадки, в чотири рази збільшили площу під картоплю і дотримуючи оптимальної агротехніки та строків садіння [375].

До речі, у північних районах УРСР і всього СРСР у 1936 р. досягли високого врожаю картоплі – до 800 ц з 1 га і більше. Але цей урожай отримали від посадки пізніх сортів «Лорха», «Вольтман», «Деодора», «Крюгер» при ретельному догляді за кожною рослиною окремо при застосуванні комплексу агроприйомів обробітку, удобрення ґрунту й підготовки садивного матеріалу [819, с. 136].

За підсумками досліджень, проведених хатами-лабораторіями півдня УРСР щодо літніх посадок картоплі, можливо сформулювати основні висновки:

1. Літні посадки картоплі, запропоновані академіком Т. Д. Лисенком як спосіб боротьби з її виродженням на півдні УРСР, що постали одним з основних питань у роботі місцевих колгоспних хат-лабораторій, за даними великого виробничого досвіду перших років впровадження цілком себе виправдали у той час;

2. Результати кількарічних даних колгоспів півдня УРСР у виробничих умовах показали, що літні посадки – дієвий спосіб боротьби з виродженням садивного матеріалу картоплі й вирішальний захід у справі насінництва цієї культури. Водночас літні посадки картоплі стали агроприйомом масштабного значення і для отримання високих її врожаїв у степових районах безпосередньо в продовольчих цілях. Урожаї 400 і 500 ц, отримані у деяких колгоспах на літніх посадках при облікових площах до 2-х га і більше, для столових ранніх сортів «Рання троянда», «Епікур» стали рекордними не тільки в українському й союзному масштабах, а й у світовому вимірі. Таким чином, літні посадки картоплі, по'єднані з весняними посадками із невиродженого насінневого матеріалу літньої репродукції, повинні були перетворити посушливий степ України у район високих врожаїв картоплі;

3. Літні посадки картоплі, як новий агроприйом, дали можливість для півдня УРСР за врожайністю картоплі наблизитися до показників північних районів. На основі системи цих досліджень було відпрацьовано агротехнічну базу для широкого розгортання боротьби за отримання високих врожаїв картоплі на півдні країни;

4. Підходи щодо питання літньої посадки картоплі, які були закладені у середині 30-х років минулого століття, багато в чому завдячували дослідженням хат-лабораторій.

Таким чином, результати від літніх посадок картоплі у середині 30-х років ХХ ст., як нового агроприйому, стали одними з кращих напрацювань хат-лабораторій півдня УРСР і значно підвищили показники врожайності цієї культури в регіоні. Однак час показав, що практичні рекомендації Т. Д. Лисенка, які були високо оцінені урядом Сталінською премією у 1943 р. і набули значної користі в умовах важкого становища з продовольством, у подальші десятки років промислового значення і масовості через свою затратність не отримали.

Минув час і вже сьогодні це напрацювання хат-лабораторій під назвою «метод двоврожайної культури картоплі» практикують у південних районах України. Так, в Інституті землеробства південного регіону НААН (нині – Інститут зрошуваного землеробства НААН) цим методом у поєднанні з біотехнологічними методами оздоровлення та розмноження вихідного матеріалу відкрито можливість створення власного насінництва картоплі безпосередньо на півдні. Там цей метод застосовується понад 40 років. В інституті щорічно виробляється понад 200 т насіннєвого матеріалу картоплі вищих репродукцій, який за якісними і продуктивними показниками не поступається аналогічному з традиційних районів картоплярства [841]. Також фермерське господарство «Алтанал», що на Херсонщині (с. Семенівка Каховського району) вирощує картоплю методом двоврожайної картоплі [286].

Практичні рекомендації Т. Д. Лисенка знайшли використання і у тваринництві. Він запропонував шлях створення жирномолочної породи корів – схрещуванням жидкомолочних корів з джерсейськими бугаями [264]. Сутність теорії форсованого підвищення жирномолочності порід великої рогатої худоби полягала у запровадженні у масштабах усієї країни примусового схрещування самок місцевих порід із джерсейськими плідниками. Використовуючи «особливі прийоми виховання тільних корів», Т. Д. Лисенко очікував зберігання в наступних поколіннях спадкової властивості дрібнопліддя джерсейської худоби, як біологічно корисної для виду, одночасно повинні зберігатися й пов'язані з цим у поєднанні високі жирномолочність і удої. Науково-дослідні установи провели схрещування планових порід великої рогатої худоби (симентальської, чорно-рябї, червоної степової, лебединської) із джерсейською породою з метою вивести ряд нових внутрішньопородних жирномолочних типів. Але по всій країні у цій справі відбулося використання переважно напівкровних джерсейських бугаїв на перевагу дійсно цінним у племінному відношенні плідників. Збільшення щороку масштабів схрещувань призвели до зниження живої маси, рівня удоїв, молочного білка та жирномолочності худоби по всій країні, знищення племінних заводів. Приміром, таким чином ліквідували високопродуктивний завод симентальської породи «Терезине» Київської області [52].

Т. Д. Лисенко активно пропагував ламаркистське уявлення про наслідування набутих ознак. Це положення широко використовувалося ним при

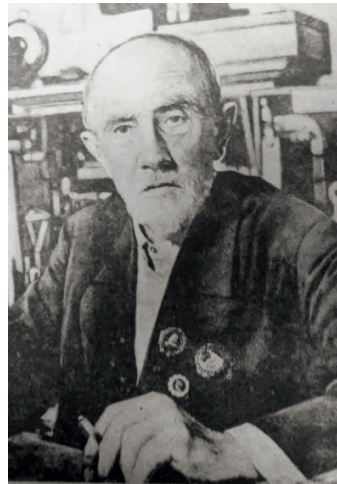
розробці практичних рекомендацій. Стверджувалося, зокрема, що створення придатних умов при утриманні худоби не тільки збільшує прирости, надої, жирність молока, але й дозволяє розраховувати на закріплення цих якостей у нащадків [795]. Цих його пропозицій і практичних рекомендацій теж не витримував час.

Отже, монополізм Т. Д. Лисенка у рослинництві та тваринництві, а також беззаперечне політичне сприяння його діяльності завдали серйозної шкоди галузевим науковим дослідженням. Особливо це простежується після перемоги «мічурінської біологічної науки» над «реакційною» науковою генетикою на липневій сесії ВАСГНІЛ у 1948 р. З цього моменту погляди Т. Д. Лисенка тривалий час сприймалися прогресивними, матеріалістичними, а вчених – послідовників Менделя, Моргана, Вейсмана вважалися ідеалізмом, містиком, продуктом буржуазної культури, реакційним вченням [418].

4.5. І. В. Мічурін – популяризатор роботи хат-лабораторій з питань селекції сільськогосподарських культур

Видатний учений Іван Володимирович Мічурін (1855–1935) – біолог і селекціонер, творець нових сортів плодово-ягідних культур, автор методу віддаленої гібридизації, вивчав, що основним завданням молоді у 30-х роках ХХ ст. має бути допомога колгоспам і радгоспам у підвищенні врожайності садово-ягідних культур, виведення нових високоякісних сортів. Усе своє життя вчений присвятив саме садівництву – селекції плодових культур, розробці теорії окремої гібридизації, відбору й управлінню розвитком гібридних сіянців, схрещуванню географічно окремих форм [730, с. 32–33].

Він розпочав власні дослідження на невеликій ділянці землі в домашньому господарстві (1872 р.), де вирощував рослини з насіння відібраних плодів яблунь, груш, слив, вишень, одночасно вивчаючи асортимент російських і світових плодових і ягідних рослин, згодом (1875 р.) орендував невелику міську садибу (130 кв. саж.) для проведення своїх дослідів, потім (1882 р.) узяв у оренду більшу дослідну ділянку для досліджень, оскільки мав уже колекцію із 600 видів плодово-ягідних дерев і кущів. Там виведено перші сорти: малини – «Комерція», вишень – «Гріот грушевидний», «Мілколистна напівкарликова», «Родюча», міжвидовий гібридний сорт «Краса Півночі».

І. В. Мічурін

Захоплювався ідеями акліматизації рослин, вивчав питання покращення і збільшення асортименту плодкових рослин центральної і північної частини Росії.

На початку 90-х років XIX ст. вчений мав розсадник із тисячами гібридних саджанців, але з метою виведення більш стійких до морозів сортів і придатнішим для проведення дослідів ґрунтом придбав іншу ділянку у Донській області (поблизу м. Козлова), куди й переправив у 1899 – 1900 рр. усі саджанці. Там він проводив дослідження до кінця життя.

До встановлення радянської влади І. В. Мічурін не мав підтримки з боку представників науки, хоча його суттєві результати роботи були визнаними. Він неодноразово намагався на основі своєї дослідної ділянки організувати хоча б одну на всю Росію державну установу з метою проведення гібридизаційних робіт (метод селекції). Однак його звернення профільне відомство не брало до уваги. Бажання було настільки великим, що відразу після встановлення радянської влади вчений прийшов у повітовий земельний відділ і розпочав співпрацю з новою владою.

Діяльність І. В. Мічуріна високо оцінив В. І. Ленін. Вже 22 листопада 1918 р. розсадник вченого увійшов до відання Народного комісаріату землеробства, а його було призначено завідувачем і створено сприятливі умови для творчої праці (виділено кошти, призначено кадри, забезпечено потрібним обладнанням). Згодом у 1928 р., на базі розсадника було створено Селекційно-генетичну станцію плодово-ягідних культур ім. В. І. Мічуріна (нині – Всеросійський науково-дослідний інститут генетики і селекції плодкових рослин ім. І. В. Мічуріна). У 1931 р. було прийнято рішення про організацію виробничого учбово-дослідного комбінату, до складу якого увійшли радгосп-сад площею понад 3,5 га, Центральний науково-дослідний інститут північного плідівництва, вищий навчальний заклад – Інститут селекції плодово-ягідних культур. Завданням цих установ було широке вивчення методів селекції І. В. Мічуріна, зокрема впровадження у практику його досвіду, створення нових сортів садово-ягідних рослин, відпрацювання питань агротехніки садівництва, підготовка кваліфікованих спеціалістів у галузі плідівництва і овочівництва, керівництво багаточисельними організованими зональними станціями й опорними пунктами тощо [161]. За радянської влади давня мрія вченого – просування плідівництва у північні райони країни – здійснилася. Наукова і практична діяльність І. В. Мічуріна була спрямована на вирішення завдань поповнення асортименту плодово-ягідних рослин середньої смуги Росії та пересування межі зростання південних культур на північ.

У світлі життєвих перипетій вченого зрозуміло й не дивно, що він позитивно сприйняв нову пропозицію радянської влади як альтернативу сільськогосподарській дослідній справі – колгоспну дослідну справу. Вона теоретично вписувалася у погляди вченого на колективне дослідництво. Отже, І. В. Мічурін мав позитивне сприйняття появи колгоспної дослідної

справи та її розвитку від початку створення хат-лабораторій як основи га-лузевого колективного дослідництва на селі. Він справді вірив у результа-тивність цієї справи у межах колгоспів. Учений говорив, що хати- лабора- торії будуть міцною підпорою радянській сільськогосподарській науці, а будь-яке її досягнення в країні має передусім практично впроваджуватися саме в них. Мічурін мав власне сприйняття академічної науки та вчених, вів полеміку з багатьма ботаніками і генетиками свого часу. Вбачав не-обхідність масової селекції у колгоспно-радгоспному виробництві, а суть її сучасного завдання зводив до винесення селекційної роботи з кабінетів учених і дослідних станцій безпосередньо до колгоспних мас – селян-кол-госпників, комсомольців, молодих ударників-раціоналізаторів [776]. Як знаний селекціонер, вважав можливим вирішення цього завдання через за-снування в колективних господарствах гуртків і клубів селекціонерів-кол-госпників, комсомольців, молоді з вивчення досягнень світової селекції та його особистих методів [466, с. 241].

На території СРСР за ініціативою трудящих організовувалися колгос-пи, школи, опорні пункти, селекційні гуртки, дитячі сільськогосподарські станції, в яких закладалися свої розсадники, працювали хати-лабораторії, вводилися нові культури, успішно проводилися всілякі досліди [502]. На думку І. В. Мічуріна, селекцію, як природознавство, повинні розвивати не професіонали (вчені, спеціалісти дослідних станцій, селекційних цен-трів), а звичайні колгоспники, комсомольці, піонери, озброєні його мето-дами. У кожній школі створювалися мічурінські гуртки, які існували ще й у 50-х роках ХХ ст. [776, с. 206].

Як свідчить аналіз біографії вченого, він з молодих років прагнув від-роджувати сади на території середньої Росії, виводити нові сорти й розпов-сюджувати плідництво в північних районах країни. Вченого хвилювали такі питання, як виведення господарськи цінних сортів плодкових рослин; організація північного плідництва (наприклад, садити яблуні, груші, сливи, вишні у північних районах СРСР, а південні культури – виноград, абрикоси, персики поширити у середніх і частково у північних районах); перетворення плодоносних дикорослих рослин, таких як горобина, чере-ха, глід – у культурні зі смачними плодами; створення нових видів культур-них рослин на вимогу часу.

І. В. Мічурін наполегливо йшов до мети перетворення природи на бла-го людини упродовж всього життя. У результаті самостійної і наполегливої праці став освідченим фахівцем, а невтомною експериментальною робо-тою створив нові методи виведення сортів садових культур та сільсько-господарських рослин, що принесло йому всесвітню славу [532, с. 1].

На середину 30-х років ХХ ст. ним було виведено понад 300 нових сортів плодово-ягідних рослин. Із цієї кількості сортів: яблуні – Пепін шафранний, Бельфер-китайка, Слов'янка, Антонівка шістсотграмова, Шафран-китайка; груші – Бере зимова Мічуріна, Бергамот новік; вишні –

Плодородна Мічуріна, Краса півночі; сливи – Ренклюд терновий, Ренклюд колгоспний, Ренклюд реформа; виноград – Північний білий, Російський конкорд; горобина – Мічурінська десертна; ожиноподібна малина – Тетас та багато інших [161]. За період 1890–1920 рр. І. В. Мічурін виростив 50 тис. саджанців, а з 1921-го по 1934 р. – 358 тис. Оскільки на той час створювалася мережа 50 зональних станцій Плодово-ягідного інституту ім. І. В. Мічуріна по всій території СРСР, то планувалося виростити ще сотні тисяч саджанців найкращих сортів плодових дерев [532, с. 2]. Його науково-дослідна робота стала зразком для ряду дослідників, що гуртувалися навколо хат-лабораторій як основи розвитку й прогресу колгоспної дослідної справи у 30-х роках ХХ ст. У тисячах організованих хат-лабораторій України працювали десятки тисяч колгоспників-дослідників. Галузі сільського господарства потребували оновленого вирішення багатьох питань. Потрібною справою стало заснування при кожній колгоспній хаті-лабораторії мічурінського гуртка, який мав вести роботу в галузі плідництва та ягідництва [532, с. 3]. І. В. Мічурін палко вболівав за організацію таких гуртків.

Станом на 1935 р. ініціатива П. П. Постишева про організацію хат-лабораторій швидкими темпами втілювалася в життя. В УСРР виникли й діяли 5,5 тис. хат-лабораторій, в яких працювали понад 100 тис. колгоспників-дослідників. Хати-лабораторії почали виконувати вагому роль в соціалістичному перетворенні сільського господарства того часу та одержанні високоякісної продукції. Вони повинні були стати міцною підпорою радянській науці, оскільки будь-яке досягнення сільськогосподарської наукової думки має знаходити практичне підтвердження в хатах-лабораторіях. На думку І. В. Мічуріна, багато науково-дослідних установ на той час ще недооцінювали значення хат-лабораторій, а самі вони не мали програм робіт, не підпорядковувалися питанням господарського напряму району, іноді вирішували не надто важливі проблеми, відволікаючись від найголовніших питань свого району. Однак ці хиби на початковому етапі зародження вкрай потрібного країні дослідного руху у вигляді хат-лабораторій легко виправлялися [469, с. 17].

Дослідник відразу й чітко сформулював бачення поточної роботи хат-лабораторій у садівництві. Його пропозиції було опубліковано у № 9 журналу «Хата-лабораторія» за 1935 р. По-перше, наголошуючи на значному асортименті плодово-ягідних культур в Україні, пропонував добре його вивчити. Потім кожній хаті-лабораторії, яка мала садовогода, потрібно було закласти колекційний сад з кращого асортименту України та його сортів. При цьому вчений радив як правильно щепити плодово-ягідні культури при закладанні саду. Сад мав стати серйозною вагомою базою для селекції культур. По-друге, слід обов'язково використовувати його методи як внутрішній захист селекційної роботи, а не як «... цитатне обґрунтування з моїх [його] праць» [469, с. 17]. По-третє, для північної смуги України

(Житомир, Київ, Полтава, Харків, Луганськ) використати і розповсюдити уже виведені вченим сорти одночасно проводячи над ними спостереження. По-четверте, особливого значення для України мало виведення нових і виявлення тих, що вже є, але ще не вивчених сортів південних порід (винограду, персика, абрикоса). Сувора зима в Україні 1934 – 1935 рр. сприяла проведенню природного відбору рослин на морозостійкість, тому рекомендовано колгоспникам-дослідникам відібрати екземпляри рослин, що не загинули й використати їх для виведення та поширення морозостійких сортів. Отже, вчений мав глибоку віру у розв’язання висунутих першочергових завдань хатами-лабораторіями спільно із спеціалізованими науково-дослідними установами [469].

Колгоспи через мічурінські гуртки при хатах-лабораторіях активно взялися за наукову роботу з вивчення нових цінних сортів. Розглянемо кілька прикладів. Так, завідувач хати-лабораторії артiлі «Нове життя» с. Гiївки Харківської приміської смуги Беляєв посадив 300 черенків різних сортів винограду, щоб виявити найпридатніший сорт для цієї смуги. Садовод Капшученко в Пирогівській артiлі Київської приміської смуги заклав плодовий розсадник і провів для членів своєї бригади навчання з питань обрізки дерев та формування крони, а також вивчав місцеві дерева та мічурінські сорти. Випробування найцінніших мічурінських сортів в умовах посушливої степової зони садовод І. П. Чистяков розпочав ще на початку 20-х років ХХ ст. в артiлі «Єднання» Ново-Сірогізького району на Дніпропетровщині. Випадково натрапивши і прочитавши велику статтю про досягнення І. В. Мічурiна, Ісай Пилипович взявся втілювати справу озеленення і впровадження сортів. Придбавши їх безпосередньо у Мічурiна, було створено розсадник для поширення цих сортів у межах області. Також деякі сорти яблунь, груш і вишень посадив біля своєї хати. І справа виявилася вдалою. На середину 30-х років минулого століття село Покровка стало випробувальним пунктом і базою черенків мічурінських сортів – найкращою у степовій частині України. На цей час з колгоспу «Єднання» одержували саджанці В. Білозірський, Мелітопольський та інші райони області. Перетворення хати-лабораторії колгоспу «Єднання» на сорто-випробувальний і селекційний пункт та на черенкову базу мічурінських сортів почалося за безпосередньої підтримки Мелітопольської дослідної станції [293]. І. П. Чистяков належним чином організував роботу в галузі садівництва з розведення мічурінських сортів на півдні України. Тільки у 1935 р. він зробив 500 схрещувань, шукаючи кращі сорти плодових дерев для посушливої смуги України. У колгоспному розсаднику він вирощував мічурінську малину Техас, актинiдію, сорти винограду, агрусу, яблунь, груш, вишні [384, с. 47].

Багато колгоспів півдня України через свої хати-лабораторії тримали зв’язок з Мелітопольською степовою дослідною станцією плодоягідного господарства. Багато керівників хат-лабораторій відвідували станцію з

різних сільськогосподарських питань, зокрема з агротехніки садівництва, постановки різних дослідів. Наприклад, дослідник-мічурінець Трофименко в радгоспі ім. Куйбишева (Донбас), користуючись вказівками станції, у 1935 р. успішно зробив 5 тис. схрещувань кращих місцевих сортів із західноєвропейськими. Окрім того, станція виділяла деяким хатам-лабораторіям гібридне насіння. Так, Мелітопольська степова дослідна станція плодоягідного господарства підтримувала тісний зв'язок з 80-ма хатами-лабораторіями колгоспів Дніпропетровської, Одеської, Донецької областей, допомагаючи їм в отриманні знань через своїх наукових працівників або інструктивно-методичними вказівками з питань дослідної та контрольно-господарської роботи.

У листопаді 1935 р. станція скликала Наряду працівників хат-лабораторій. Зібрання показало, що періодичне проведення різного роду форумів – це одна з найкращих форм керівництва й активної допомоги хатам-лабораторіям з боку дослідних установ. Такі наради-семінари дають можливість, окрім налагодження тіснішого зв'язку хат-лабораторій із працівниками станції, поповнити теоретичні знання, оволодіти методикою закладання нових дослідів з метою постановки їх у своїх господарствах, висувати нові ідеї та обмінюватися досвідом.

Станом на 1935 р. перед хатами-лабораторіями постала велика кількість питань у галузі садівництва: вивчення агротехніки плодівництва; удобрення та зрошення садів; боротьба з приморозками; сівозміни молодих садів; хірургія в плодівництві; вирощування посадкового матеріалу без шипів; прискорене вирощування посадкового матеріалу; якість окуліровки; формування крони дерев; способи боротьби зі шкідниками саду [384, с. 48]. В. П. Литвин був одним із кращих мічурінців артілі ім. Леніна Васильківського району Дніпропетровської області. Завдяки глибокому вивченню ним методів І. В. Мічуріна та наполегливій копіткій праці в колгоспі закладено 127 га саду з власноруч виведених сортів [293]. Мічурінський гурток садоводів-практиків артілі ім. Леніна розпочав діяльність ще у 1930 р., і за чотири роки мічурінці посадили 256 га промислових садів й організували пасіку з 80 бджолосімей. Сади дали щедри врожаї, а колгоспники на трудовень одержували яблука, сливи, малину, смородину. Заготовляли багато сухофруктів і мед. Планувалася побудова сушарки, заводу для переробки продуктів, приміщення для пакування [408, с. 23]. У 1935 р. садівництво в цьому колгоспі велося на достатньо високому рівні, а його прибуток тільки від саду становив 174 262 крб. [384]. Позитивним у роботі колгоспу було й те, що колгоспники завжди допомагали мічурінцям. Вони зібрали 200 кг насіння дерев для закладання саду. В недалекому майбутньому планувалося обсадити дороги, посадити полезахисні смуги. Вже на осінь 1935 року в розпліднику мало бути 10 тисяч заокулірованих слив з метою постачання садивного матеріалу багатьом колгоспам. Також планувалося зайнятись штучним опиленням. У цій великій і складній роботі

мічурінців підтримували Плодово-ягідний інститут ім. І. В. Мічуріна та Мелітопольська плодово-ягідна станція [408, С. 23].

Результативно працював мічурінський гурток при хаті-лабораторії артілі ім. Мічуріна с. Пирогово Київської міської ради з проведення дослідів по садівництву та городництву. На початковому етапі його роботи ознайомилися із спеціальною літературою, робили доповіді, запрошували лекторів, провели екскурсію до Плодово-ягідного інституту в Китаєво. Набуваючи знань, гуртківці розпочали в саду дослідну роботу. Заклали карликовий сад площею 1,5 га. Спостереження вели над 340 деревами щодо розвитку різних хвороб. Окрема ділянка однорічних рослин була виділена для вивчення способів обрізування і прийомів формування крони (однорусної, з провідником, без провідника та ін.). Прищепили 16 мічурінських сортів з метою випробування в інших умовах. Провели перехресне запилення відібраних південних та місцевих сортів яблунь і груш. Запилили 463 квітки, з яких прийнялося близько 60 %. Після дозрівання плодів їхні насіння висівали в ґрунт, вирощували гібридні сіянці, щоб вивести власні урожайні сорти. Також мічурінці проводили досліди з впливу добрив на врожай полуниць, вирощували кабачки в полі та у парниках [413].

Методами І. В. Мічуріна мала оволодіти якомога більша кількість колгоспників-дослідників. «Кожний колгоспник мусить бути дослідником. Дослідник – це перетворювач», – писав учений Другому з'їзду колгоспників-ударників. На цьому з'їзді було прийнято постанову щодо наявності в кожному колгоспі власного саду, обсадження плодовими деревами вулиць, громадських будинків, шляхів. Особливо це актуально для районів із низьким розвитком садівництва. Існувала проблема підбору сортів плодкових рослин, найпридатніших для нових районів, а якщо таких сортів не існувало, то необхідно було їх створити за допомогою методів І. В. Мічуріна. Саме така робота була завданням до виконання мічурінськими гуртками при хатах-лабораторіях. У кожному колгоспі необхідно було організувати вирощування садивного матеріалу для нових насаджень та для підсадок.

Однак найважливішим завданням, до вирішення якого І. В. Мічурін закликав своїх послідовників, була селекція, тобто виведення нових сортів плодово-ягідних рослин. В Україні на той час було чимало роботи, результати якої І. В. Мічурін вже запровадив у північних районах СРСР [408, с. 19–20]. У 1935 р. планом діяльності мічурінських гуртків першочергово передбачено виконання таких завдань: збір якомога більшої кількості насіння кращих сортів; висів насіння для масової селекції на морозостійкість; ретельне вивчення та поширення кращих місцевих сортів черешень і абрикос з метою вибору морозостійких та високоякісних. Наступною важливою роботою в межах гуртка було виведення нових сортів методом схрещування, тобто методом штучного запилення квіток однієї рослини іншого сорту пилом, зібраним з квіток рослини іншого виду чи навіть роду. Це основний метод виведення нових рослин за яким працює І. В. Мічурін.

Спосіб одержання нових цінних сортів посівом насіння, відібраного з кращих сортів, в Україні повинен дати добрі результати, особливо в роботі з абрикосами та персиками. Академік М. Ф. Кащенко, вдало підібравши насіння, вивів цим способом у Києві чудовий сорт персика Серпневий, а також кілька сіянців абрикос. У садах колгоспників росло багато цінних місцевих сортів. До завдань мічурінських гуртків також входило виявлення та поширювання місцевих сортів з високою урожайністю (з яблунь та груш одержували урожай плодів до 30 пудів з дерева), силою росту та морозостійкістю. Далі плоди цих дерев слід було зважувати, щоб знати скільки який сорт вродив. Багаторічні відомості про врожайність давали можливість виявити та розмножувати в колгоспах найпродуктивніші сорти. Всі колгоспні сади повинні мати свої паспорти з метою полегшення проведення дослідної роботи. Паспортизація саду і точне визначення сортів – це першорядне, основне, що обов'язково повинні були робити мічурінські гуртки під керівництвом садовода. Починаючи з пори дозрівання лісових черешень, вишень, лісових груш та яблук, мічурінські гуртки повинні організувати масовий збір цих рослин. Потім насіння слід висівати для організації дичкової шкілки та шкілки щеп [408, с. 20–21].

Слід зазначити, що в американських господарствах із весни до середини літа у плодовому саду тримали чорний чистий пар, а з середини літа його засівали бобовими рослинами, що сприяло дозріванню деревини й підвищувало морозостійкість. Такий спосіб випробовували мічурінські гуртки. Потрібно було дослідити вплив різних органічних і мінеральних добрив на урожайність окремих порід та сортів на різних ґрунтах, вивчати способи боротьби зі шкідниками і хворобами. Обов'язково враховувати, що для вивчення слід відбирати лише ті теми, які можна пристосувати до конкретних умов колгоспу. Для цього керівник гуртка та агроном, складаючи план, визначали обсяг завдань із кожної теми й відповідно до цього поділяли всіх членів гуртка на бригади. Розробкою будь-якої теми займалася постійна бригада з 3–5 осіб. Тематичний план і завдання кожної теми детально обговорювали на зборах гуртка [408, с. 19], [382].

Таким чином, у 30-х роках ХХ ст. мічурінський рух охопив велику кількість ентузіастів по всій республіці. Адже І. В. Мічурін вважав, що селекцією і природознавством повинні займатися не вчені, фахівці дослідних станцій, а озброєні знаннями та його методами колгоспники, працівники радгоспів, комсомольці, піонери. Звісно, велику роль у пропаганді мічурінської науки покладали на колгоспні хати-лабораторії через створення мічурінських гуртків із відповідно поставленими завданнями.

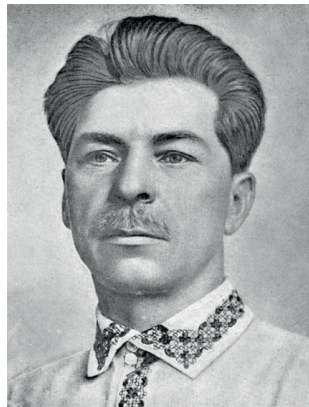
Відмічаючи наукові напрацювання І. В. Мічуріна у рослинництві, слід нагадати, що сформульовану ним теорію вибірковості використовували як методологічну основу відтворення сільськогосподарських тварин. Науково-дослідні установи союзного і республіканського значення провели масштабні дослідження на великій кількості сільськогосподарських тварин

для вивчення ефективності осіменіння різних їх видів мішаною спермою кількох плідників. У результаті було спостережено збільшення запліднюваності самиць і навіть життєздатності потомства. Однак не враховувався факт використання змішаної сперми, адже порушувалася система лінійно-розведення як основна форма племінної роботи [46, с. 329].

Також І. В. Мічурін розробив та апробував метод ментора, який викликав зацікавленість у вчених-тваринників. Сутність його полягала у прищепленні живця від сорту, властивості якого хотіли закріпити у гібрида, до крони молодого гібридного сіянця. Тривалість дії ментору безпосередньо впливала на результативність менторального впливу, співвідношення віку ментора і гібрида, а також ступінь розвитку їхнього листя. Вивчення впливу додатково введених живчиків в організм самиці на життєздатність потомства стало перенесенням апробації методу ментора у тваринництві [46, с. 330].

4.6. П. П. Постишев – партійний ідеолог запровадження колгоспної дослідної справи

Ситуація в сільському господарстві у середині 30-х років ХХ ст. була складною. На початок 1933 р. плани по хлібозаготівлі в УСРР не виконувалися. У цей час для посилення діяльності української партійної організації відбулися кадрові зміни, серед яких було й призначення у березні 1933 р. другим секретарем ЦК КП(б)У Павла Петровича Постишева (1887–1939). Одночасно він виконував функції Першого секретаря Харківського, а згодом (з липня 1934 р.) – Київського обкому партії. Період його керівництва в УСРР отримав назву «постишевщина». Як показала історія його життя та діяльності, він був неоднозначною фігурою на політичній арені. З позицій сьогодення саме йому інкримінують ідеї загострення класової боротьби, заохочування репресивної політики при проведенні колективізації та виконанні плану хлібозаготівель в Україні, боротьбу зі «шкідництвом» і «саботажництвом», розгром українського національного відродження тощо [553].

П. П. Постишев

Гортаючи сторінки періодичних видань 30-х рр. ХХ ст., бачимо ідеологічно спрямовану на вимогу уряду постать П. П. Постшева як розбудовника комуністичного майбутнього. П. П. Постишев виглядає як радянський партійний і державний діяч. Його за рахунок керівних дій у світлі партійних гасел, спрямованих на розвиток колективного дослідництва, можна вважати політичним ідеологом колгоспного дослідництва в УСРР/УРСР у

30-ті роки ХХ ст. За ініціативою й підтримкою П. П. Постишева в кожному колгоспі з'явилися нові структурні одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села – хати-лабораторії. З метою їх належної організації при колгоспах країною прокотилася хвиля різного роду форумів (нарад, семінарів, курсів тощо). Виступивши з промовою щодо появи хат-лабораторій на II обласній конференції сількорів Харківщини ще у березні 1934 р., П. П. Постишев вперше сформулював основні завдання нового осередку дослідництва [549, с. 10], а на Першому зльоті організаторів і завідувачів хатами-лабораторіями колгоспів Кременчуцької області у 1934 р. йшлося про те, що «хата-лаборатория должна быть опытной станцией колхоза, непосредственно помогая колхозу в его борьбе за высокие урожаи, за повышение животноводчества, за культурное хозяйство, за овладение каждым колхозником высот агротехники» [629, с. 5–6].

Однак певна недовіра з боку переважної більшості селян та особливо вчених не тільки до перспектив колгоспної дослідної справи, а й взагалі щодо її розгортання, спонукала П. П. Постишева з'ясувати думку визначних у країні академіків-аграріїв [797, с. 122–123]. Усі, до кого звернувся П. П. Постишев, не лише його підтримали, а й через провідні друковані засоби висловилися за «світле майбутнє починання». Серед них були В. Р. Вільямс [151, с. 9–10], І. В. Мічурін [468], [469] та М. І. Вавилов [57]. Їхні статті-звернення до селянства України друкував спеціально створений у 1935 р. масовий науково-популярний колгоспний журнал Наркомзему УРСР «Хата-лабораторія».

Враховуючи накопичений понад трирічний досвід, у середині 1937 р. Наркомзесправ УРСР видав спеціальне «Положення про колгоспну хату-лабораторію» [580], де поряд з іншим були конкретно сформульовані мета їх створення та завдання (додаток М). Перший пункт називав хати-лабораторії «первинною формою організації ініціативи на боротьбу за агрокультуру...». П'ятий пункт вміщував інформацію, що за хатою-лабораторією закріплювалося окреме приміщення, що мало дві-три кімнати, а восьмий – зобов'язував мати дослідну ділянку розміром 0,5–1,0 га. До речі, план і схему дослідних робіт визначав завідувач з участю активістів хат-лабораторій, бригадирів виробничих бригад, колгоспників-дослідників, стахановців, з допомогою агрономів і працівників науково-дослідних інститутів та станцій. Складений план роботи розглядали на активі хати-лабораторії, потім затверджували на правлінні та загальних зборах колгоспників. Оплата праці керівників первинних осередків колгоспної дослідної справи передбачалася в розмірі 10 трудовнів у місяць. Звітуння – щоквартальне на правлінні та двічі на рік перед зборами [797, с. 122].

На 1 січня 1936 р. налічувалося 9 607 хат-лабораторій різного агрозоотехспрямування відносно до 27 395 колгоспів [93], тобто вони діяли у 32 % колгоспів України. Враховуючи реальні тогочасні можливості, це

був досить значний відсоток. На згаданий час вони виконали поставлені П. П. Постишевим два основних завдання. Після його загибелі хати-лабораторії втратили достатньо високий рівень державної підтримки. На тлі дедалі більших творчих успіхів вітчизняних учених – представників класичної сільськогосподарської дослідної справи, після 1938 р. колгоспна дослідна справа розвивається на ентузіазмі окремих колгоспників, правління колгоспів або МТС і земельних органів. Врешті-решт, чергова спроба влади «поставити на місце» вітчизняну галузеву науку знову закінчилася нічим. Мікроділяночні успіхи хат-лабораторій не змогли підмінити науково обґрунтовану теорію і практику ведення сільського господарства в країні для потреб колективного господарювання, коли почали впроваджувати системи землеробства у природно-кліматичних зонах країни [797, с. 129].

Тогочасна урядова політика була націлена на завершення створення колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства в усіх республіках країни. Звісно, за всіма діями в сільськогосподарській галузі як колишнього СРСР, так і УСРР (з 30 січня 1937 р. – УРСР) стояли певні відповідальні особи. Серед них була й неоднозначна особистість П. П. Постишева. У сучасній українській історії його розглядають, насамперед, як одного з апологетів радянської системи влади на українських землях 1920–1990 років. Не випадково енциклопедичні видання цієї епохи пишуть про нього як радянського партійного і державного діяча, палкого й рішучого виконавця, на той час, здавалося б, єдино правильних рішень керуючої компартії [617], [625]. Партійний псевдонім П. П. Постишева – Єрмак [615].

Багато дослідників покладають на П. П. Постишева персональну відповідальність за розгром українського національного відродження, згорання українізації, застосування репресивних методів при проведенні колективізації та виконання плану хлібозаготівель в Україні, за рішучу боротьбу зі «шкідниками» і «націоналістичною контрреволюцією». Нині вважається, що Постишев був співорганізатором Голодомору в Україні 1932–1933 рр., який став справжнім геноцидом для української нації. 13 січня 2010 р. Апеляційний суд м. Києва здійснив попередній розгляд кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України відносно генерального секретаря Центрального комітету ВКП(б) Й. Сталіна (Джугашвілі), члена ЦК ВКП(б), голови Ради Народних Комісарів СРСР В. Молотова (Скрябіна), секретарів ЦК ВКП(б) Л. Кагановича та П. Постишева, члена ЦК ВКП(б), генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, члена ЦК ВКП(б), голови Ради народних комісарів УРСР В. Чубаря та члена ЦК ВКП(б), другого секретаря ЦК КП(б)У М. Хагаєвича. Судом було постановлено закрити кримінальну справу у зв'язку зі смертю обвинувачених, оскільки підстав для реабілітації вищезазначених осіб немає [590]. Таким чином,

П. П. Постишева остаточно було визнано винним в організації Голодомору без підстав на оскарження [184], [155].

З позицій сьогодення зрозуміло, що на початку 1933 р. ЦК ВКП(б) видав постанову, в якій засуджувалася діяльність української партійної організації через невиконання плану хлібозаготівель. Вихід цієї постанови викликав кадрові зміни в партійній організації республіки. Найсуттєвішою кадровою зміною у січні 1933 р. стало те, що Й. В. Сталін особисто призначив П. П. Постишева другим секретарем ЦК КП(б) України і надав йому більші повноваження, ніж мали тодішні керівники республіки – перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор і голова Раднародкому В. Я. Чубар. У Москві все ж їх вважали недостатньо жорсткими. Найвище керівництво СРСР наполягало на тому, що чинні керівники республіки надто мало давали хліба для потреб сталінської індустріалізації. За словами Й. В. Сталіна, «Чубарю і Косіору керувати не під силу. Своєю гнилою дипломатією вони остаточно втратять Україну». Тому її фактичним господарем на п'ять років, поки сам не потрапив до Бутирської тюрми в Москві, – став П. П. Постишев й одразу взявся наводити порядок залізною рукою [792].

Отже, у січні 1933 р. П. П. Постишев прибув в УСРР другим секретарем ЦК із завданням «безумовно виконати план хлібозаготівель». З березня 1933 р. його обирають секретарем ЦК КП(б)У, одночасно з січня 1933-го по червень 1934 р. він – перший секретар Харківського, з липня 1934-го по січень 1937 р. – Київського обкому партії [243].

Ставши до виконання своїх обов'язків, П. П. Постишев проголосив, що «куркулі мають бути проведені через горнило розкуркулення й відчуті на собі вістря нашої каральної політики», і в той же час він був турботливим господарем. У Харкові, що до 1934 р. був столицею УСРР, він налагодив роботу міського транспорту, відновив ботанічний сад, не соромився обідати в робітничих їдальнях [792].

XVII з'їзд ВКП(б) у січні–лютому 1934 р. відзначав побудову фундаменту соціалістичної економіки, а також ленінську політику, індустріалізацію економіки й колективізацію сільського господарства. П. П. Постишев на ньому висловив своє негативне ставлення до націоналістичного ухилу на чолі з Миколою Скрипником, який «насаджував українізацію школи...» [451, с. 138]. На цьому тлі, відповідно до традицій пануючої політичної кон'юнктури в УСРР/УРСР, формувався культ особи П. П. Постишева. Він ходив у вишиванці, нібито піклувався про долю дітей, а за його пропозицією в 1936 р. на новорічні свята Й. В. Сталін повернув народу ялинку [157]. Однак після вересневого 1937 р. пленуму ЦК КП(б)У був звільнений із роботи в Україні за «помилки та незадовільне партійне керівництво Київським обкомом» [616]. Отже, сталося так, що упродовж 30-х років ХХ ст. П. П. Постишев, віруючи в нову систему влади та її дії і чітко виконуючи настанови «згори», намагався все робити «правильно», але все ж не уникнув особистого покарання.

Нинішнє століття відкрило дослідникам науки шляхи до нових розвідок, поглядів і переосмислень історичних подій. П. П. Постишев постав перед народом як головний ініціатор репресій проти української інтелігенції (1932–1937 рр.), яку звинувачував у націоналізмі, керував знищенням «націоналістичних» кадрів КП(б)У, член «трійки», який виносив смертні вироки арештованим на підставі фальсифікованих даних, або ж у ряді випадків і за їх відсутності. Саме завдяки йому репресії набули небаченого розмаху, зазнали арешту всі секретарі обкомів, більшість секретарів райкомів тощо. Крім того, каральна машина знищила сотні тисяч пересічних громадян [243].

Слід відзначити, що П. П. Постишев залишив певний слід у розвитку сільського господарства 30-х років ХХ ст., зокрема щодо аграрного масового дослідництва. Висловивши ще на II обласній конференції робсількорів Харківщини у березні 1934 р. ідею створення хат-лабораторій, він докладно, просто й доступно виклав її. Першочергово висловив думку, що у кожному колгоспі потрібно було лише знайти пристойну хату, відремонтувати її та зробити лабораторією. Потім підібрати у спеціальних ящиках всі культури, які виробляє даний колгосп – зернові, технічні, трави. Підшукати наукові плакати з агрономії та різні експонати. Основне переконання – створити можливість проводити в цій, нехай і спрощеній, але все ж лабораторії, досліди, наприклад, із зерном на схожість. Обов'язково вести записи по кожній культурі. Досліди повинні бути в кожній такій хаті-лабораторії різні, що відповідають спеціалізації свого колгоспу. За його словами, необхідно організувати надання консультацій з племінної справи у тваринництві, про кормову базу, хвороби худоби, методи правильної годівлі тварин, догляду за ними. Ідею організації хат-лабораторій підтримали колгоспні маси [171, с. 14–16].

Після прийняття відповідних постанов створення хат-лабораторій стало масовим. Цей рух вийшов далеко за межі Харківщини та України, про що П. П. Постишев говорив на Першому зльоті організаторів і керівників хат-лабораторій Харківщини. Він підвів підсумки їх діяльності, зазначивши масове створення хат-лабораторій на Дніпропетровщині, Одещині, Північному Кавказі, Уралі, в Поволжі, Криму, інших регіонах СРСР. Водночас він закликав колгоспників не гнатися за кількістю хат-лабораторій, а зосередитися на якісному боці їх діяльності. Різно критикував думки й заклики на сторінках газет «Комсомолец України» та «Працівник Кременчугщини» перетворити хати-лабораторії в самостійні, відірвані від колективних господарств дослідні станції. В його розумінні, основою у роботі хат-лабораторій повинні стати колгоспи, і лише тоді їхня робота матиме важливе практичне значення.

Колгоспні хати-лабораторії повинні відігравати основоположне значення в організації або проведенні колективних наукових досліджень. Тому їхні завідувачі мають володіти певними знаннями і навичками для

розвитку аграрних галузей та удосконалення процесів сільськогосподарського виробництва. З цією метою проводилися спеціальні курси і семінари для підготовки їхніх керівників та активу. Цінними посібниками для занять науково-дослідною роботою можна назвати брошури П. П. Постишева «Хата-лабораторія», випущена Державним видавництвом колгоспної і радгоспної літератури у Москві в 1934 р. тиражем 75 тис. примірників та Ю. Ф. Гомона «Хата-лабораторія в колхозе», надрукована у Харкові Укрсілгоспвидавом у 1934 р. [171].

Велику увагу П. П. Постишев завжди приділяв участі піонерських і комсомольських організацій в колгоспному будівництві. У 30-х роках минулого століття боротьба за підвищення врожайності, високу культуру землеробства, розвиток тваринництва, технічну грамотність молоді стала головним напрямком роботи комсомолу на селі [621].

За своїми природними умовами Київщина була однією з областей, де можна було вирощувати високі врожаї найрізноманітніших сільськогосподарських культур. Головне місце серед них займали цукрові буряки. На область припадала п'ята частина їх посівів у країні, що зобов'язувало партійні та радянські органи, всіх колгоспників вести активну боротьбу за досягнення високої врожайності цієї культури.

П. П. Постишев вважав за необхідне запрошувати представників відстаючих колгоспів на наради передовиків, які ділилися своїм досвідом. Порівняльний аналіз діяльності колгоспів, які перебувають на діаметрально протилежних позиціях, допомагав розкривати причини недоліків у роботі буряківників і намічувати шляхи їх якнайшвидшого усунення. За його пропозицією розгорнулося трудове суперництво між ними в ряді областей республіки. Об'єднаний пленум Харківського обкому партії і облвиконкому, вітаючи цю ініціативу, прийняв 21 лютого 1935 р. рішення про організацію соціалістичного змагання за краще проведення сівби і збирання буряків між Харківською і Київською областями. Незабаром до них приєдналися буряківники інших областей.

У 1935 р. саме Київщина стала батьківщиною змагання за високі врожаї цукрових буряків. Його ініціаторами були ланкові М. С. Демченко і М. В. Гнатенко з колгоспу імені Комінтерну і А. Д. Кошова з артїлі «Червоний гігант». П. П. Постишев першим погодив це важливе починання. Він пообіцяв буряківникам допомогу з боку обкому партії. Для них була надіслана література, в кількості 50 книг необхідна для оволодіння спеціальними агрономічними знаннями й розширення політичного кругозору. У жовтні 1935 р., в розпал збирання коренеплодів, застосовуючи нові методи роботи, більш прогресивну агротехніку, буряківники перевищили взяті зобов'язання, збираючи по 505 ц з гектара. Приклад передовиків підхопили інші ланкові колгоспу імені Комінтерну. Того року 30 ланок у 13 колгоспах республіки зібрали понад 500 ц цукрових буряків з гектара.

У березні 1936 р. в Києві відбулася Нарада ланкових-п'ятисотенець, на якій виступив П. П. Постишев, закликаючи новаторів сільського господарства не зупинятися на досягнутому, а боротися за вищі врожаї. У роботі наради взяли участь стахановці київських підприємств, а також посланці трудівників полів Курської області. Ця зустріч перетворилася на корисний обмін досвідом між буряківниками УРСР і РРФСР. Представники Київської, Харківської, Вінницької та Курської областей підписали договір про соціалістичне змагання за отримання високих урожаїв буряків. Арбітрами цього трудового змагання учасники одностайно обрали редакції газет «Правда» і «Комуніст».

Вже за кілька років свого існування хати-лабораторії стали організуючими центрами дослідництва, боротьби за опанування агротехнічних знань, за впровадження новітніх досягнень сільськогосподарської науки на чолі з науково-дослідними установами і станціями, за узагальнення і розширення позитивного досвіду колгоспного виробництва. Вони згуртували навколо себе передових колгоспників і колгоспниць – талановитих дослідників і майстрів високих урожаїв, які своїм досвідом роботи на колгоспних ланах і в хатах-лабораторіях збагачували сільськогосподарську науку. Всім відомі в Україні на той час п'ятисотенниці–орденоносці М. Демченко, Г. Канцибер, Г. Кошова, Х. Байдич, К. Андрощук та ін. передовики колгоспники свої численні перемоги здобули у спільній праці з хатами-лабораторіями.

Зліт передовиків-буряківників республіки відбувся в Києві 4 червня 1936 р. в кількості 6 тис. учасників. Це були майстри з вирощування буряків, що збирали від 500 до 1000 ц з гектара. Зліт відвідав П. П. Постишев з групою письменників і журналістів. Господарі з гордістю продемонстрували почесним гостям зразки своєї продукції – коренеплоди вагою 500 г кожен. Учасником зльоту був український радянський письменник Іван Ле, який за дорученням П. П. Постишева написав до газети «Комуніст» статтю про буряківників, що була надрукована наступного дня.

На різних нарадах можна було багато дізнатися про стан справ у колгоспах і МТС, про життя, що набувало стрімких змін.

На думку П. П. Постишева, особисті зустрічі й бесіди з колгоспниками надавали можливість краще дізнатися про думки і помисли сільських трудівників, їхні потреби й турботи, почути слухні, народжені практичним досвідом пропозиції щодо подальшого підйому сільськогосподарського виробництва. Він вважав такі зустрічі необхідними також для всіх партійних і радянських працівників. Тому організував в ЦК КП(б)У і Київському обкомі партії низку зустрічей з передовиками та новаторами сільського господарства. Напередодні святкування чергової річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції в Київ була запрошена велика група п'ятисотенець і ударників колгоспів столичної області. З ними зустрілися 5 листопада 1936 р. Перший секретар ЦК

КП України С. В. Косіор, Перший секретар Київського обкому ВКП(б) П. П. Постишев і А. П. Любченко. Бесіда була діловою, а її учасники звернулися до всіх колгоспників Київщини із закликом вчасно провести сільськогосподарські роботи.

П. П. Постишев вважав сільське господарство найдавнішим родом занять людства і широким полем для застосування творчих талантів. Із переходом до колективного ведення сільського господарства відкрилися необмежені можливості для масового творчого пошуку нових форм і методів підвищення врожайності, поліпшення землекористування тощо. Розуміючи зв'язок науки і практики, він, всіляко сприяючи розвитку колгоспної дослідної справи, вбачав у цьому шлях до вирішення поставлених урядом і партією сільськогосподарських завдань.

П. П. Постишева разом із дружиною заарештували 22 лютого 1938 р. На ім'я наркома внутрішніх справ М. Єжова він пише заяву 9 квітня 1938 р., в якій запевняє, що має «... намір дати органам слідства відверті свідчення про контрреволюційну діяльність проти партії та Радянської влади, яку проводив протягом кількох років». Однак, як «японського шпигуна» та «правого троцькіста», Постишева було розстріляно 26 лютого 1939 р. Через шістнадцять років, 1 червня 1955 р., військовою колегією Верховного суду СРСР його було реабілітовано [552]. З 1963-го по 1990 р. вулиця Мала Житомирська в Києві носила ім'я П. П. Постишева [614].

Отже, в історії УСРР/УРСР у 30-х роках минулого століття залишив свій неоднозначний слід другий секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев, за яким зберігалася і посада секретаря ЦК ВКП(б). На початковому етапі діяльності він мав два завдання – належно організувати весняну сівбу в колгоспах, щоб забезпечити голодуючих селян хлібом і здійснити чистку компартійно-радянського апарату та безпартійної національної інтелігенції [388]. У цей час в УРСР склалося складне суспільно-політичне становище, однак були й певні здобутки в розвитку промисловості й сільського господарства. Тому цей період можна розглядати з позицій важливого уроку для нащадків України, оцінюючи й переосмислюючи тогочасні «звершення» та враховуючи результати для розвитку сучасного аграрного сектору. Можна говорити й про те, що незважаючи на складу роль в історії країни особистості П. П. Постишева як політичного, державного діяча та ідеолога колгоспного дослідництва, він все ж таки у межах виконання своїх завдань на вимогу уряду прагнув здійснити зміни в сільському господарстві України через налагодження роботи колгоспів з метою підвищення рівня життя селян і врожайності сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим завдяки йому виникла і протягом кількох десятиріч існувала (до 1956 р.) та розвивалася колгоспна дослідна справа.

4.7. В. М. Румянцев – теоретик, методолог, практик, координатор науково-освітнього напрямку в агрокультурній роботі УСРР

Всебічне вирішення проблеми колективного дослідництва на селі в УСРР стало сенсом творчого життя Володимира Матвійовича Румянцева (1897–1957). Низка подій історичного значення в країні виявилася основоположною для запровадження агрокультурної роботи на селі [110]. В. М. Румянцев був теоретиком, методологом і провідником нового напрямку в освітній підготовці галузевих фахівців «агрономічна робота». Він очолював відповідну кафедру та відділення Полтавського сільськогосподарського політехнікуму, а згодом – у Харківському сільськогосподарському інституті ім. Селінтерну.

В. М. Румянцев

Наприкінці 20-х років ХХ ст. в країні почала широко розвиватися нова форма організації наукового забезпечення галузі – агрономічна (агрокультурна робота) або «система державно-громадських заходів, що цілком виходять з економіки радвлади та скеровані на соціалістичну перебудову сільського господарства» [734, с. 1]. В. М. Румянцев втілював агрономічну роботу на селі як завідувач досвідного відділу НКЗС УСРР. Ним зроблена періодизація її розвитку: 1-й період – боротьба за землю, 2-й (друга половина 1918–до 1921 р.) – боротьба за здобутки соціальної революції, 3-й (до кінця 1924 р.) – боротьба за відбудову сільського господарства і 4-й період – змагання за соціалістичну перебудову сільського господарства і знищення куркулів як класу [734, с. 3]. Методами наповнення агрономічної роботи він вважав: 1) сільськогосподарські консультації; 2) пересувні сільськогосподарські виставки; 3) поширення сільськогосподарської літератури; 4) селянські агроконференції; 5) агросуди; 6) сільськогосподарські курси; 7) сільськогосподарські гуртки; 8) сільськогосподарські екскурсії; 9) агропоходи; 10) колективні досліді [733, с. 15–20], які впроваджували кафедри агророботи. Ці кафедри були створені на основі навчальної одиниці сільськогосподарського закладу та відділу пристосування діючих провідних галузевих дослідних станцій. Організаційними формами для застосування таких методів вбачали сільськогосподарські колгоспи, сільськогосподарські кооперативи, земельні органи, сільськогосподарські гуртки, гуртки сількорів, сільбуду, осередки ЛКСМУ, зимові школи, групи селян-дослідників (селян-досвідників) [733, с. 9]. Вся запропонована система нагадувала ідеї суспільної агрономії на радянський лад і відразу після введення до навчального процесу була розкритикована за реакційно-буржуазний

метафізичний підхід, поділ науки на теорію і практику, відхід від марксизму-ленінізму та налаштованість на обслуговування індивідуального селянського (куркульського) господарства. Великої критики зазнали колективні досліди за відрив від соціалістичних реалій та від завдань, що поставали перед вітчизняною аграрною наукою для забезпечення колгоспного будівництва.

У зв'язку з таким баченням процесу потребувало вирішення спочатку питання методики проведення агрокультурної роботи, а ось визначити методологію агрономічної роботи було набагато складніше через політизацію процесу [89, с. 384].

В. М. Румянцев добре усвідомлював сутність колгоспного будівництва і мав власне бачення процесу. Він знав, що від початку запровадження колективних господарств колгоспне будівництво розповсюджувалося у вигляді трьох організаційних форм: сільськогосподарські комуни, спілки з сільськогосподарського обробітку землі (СОЗ) та сільськогосподарські артілі [364]. Перша форма існувала до 1919 р., переживаючи усупільнення всіх засобів виробництва. З'ясувалося, що рівень усупільнення був вищим від рівня піднесення продуктивних сил сільського господарства, до того ж селяни не мали підсобного господарства. Отже, СОЗи стали кращою і вищою формою, адже в них усупільнювали землекористування та працю, а у приватній власності селян залишалися худоба, машини, інвентар, будівлі. Прибутки розподілялися як за характером роботи, так і залежно від розміру паю та вартості засобів виробництва, що надавався СОЗу кожним його членом. Сільськогосподарська артіль виявилася найуспішнішою і усупільнювала землекористування, працю та основні засоби. Селянину ж у приватну власність відходила хата і підсобне господарство, розміри якого обмежувалися спеціальним «Статутом». Прибутки розподілялися за трудоднями [543, с. 117]. В. М. Румянцев також чітко усвідомив політичне, економічне і соціальне завдання щодо усупільнення землі [365].

Працюючи в Україні з 1920 р. він активно долучався до суспільного життя країни. Свою діяльність націлював на надання агрономічної допомоги населенню регіону, а також вивчення можливостей ведення сільськогосподарства, адже після встановлення радянської влади на державному рівні виникла потреба проведення галузевих заходів з метою перегляду шляхів і методів агрономічної роботи у зв'язку з відновленням соціально-економічним становищем. Так, він був задіяний у роботі оргкомітету 1-го Всеукраїнського агрономічного з'їзду під головуванням М. М. Вольфа, що пройшов 13–22 листопада 1920 р. – одного з перших післяреволюційних агрономічних заходів як на теренах України, так і Росії [310]. На з'їзді розглядалися такі програмні питання: 1) основні положення агрономічної організації; 2) колективізація сільського господарства; 3) роль сільськогосподарської кооперації в нинішніх умовах; 4) дослідна справа в агрономії як питання про кращий зв'язок наукової і агрономічної роботи в сільському

господарстві; 5) шляхи і методи агрономічної роботи в нових умовах; 6. питання кооперування культури цукрового буряку [548]. Саме погляд на всі ці аспекти цікавив вченого на той час.

Ближче до середини 20-х років ХХ ст. В. М. Румянцев прагнув розробити нову систему заходів (методів) щодо організації науково-освітнього забезпечення ведення сільського господарства для реалії соціалістичного будівництва, яка б базувалася на кращих попередніх здобутках. У той час він – керівник Бюро сільськогосподарської пропаганди і агрономічної допомоги НКЗС, член редколегії періодичного видання «Вісник садівництва, виноградарства та городництва», газети ЦК ВКП(б)У «Селянська правда» та редактор журналу «Радянський селянин».

У своїй статті, надрукованій у «Віснику НКЗС УСРР» в 1925 р., він наголосив на важливості проведення різних агрокультурних заходів задля отримання підвищених врожаїв, збільшення прибутків у сільському господарстві та вказав, що вирішенню проблеми «... планового підходу до справи с.-г. пропаганди...» зможуть допомогти місцеві земельні органи разом із відділами пристосування дослідних станцій, 200 сільськогосподарських шкіл, 2454 сільбудинки, 1500 сільськогосподарських гуртків, 4386 хат-читалень, колгоспи, радгоспи та галузеві друковані органи. Питання методів агропропаганди було новим у радянських умовах [738].

ЦК КП(б)У прийняв постанову у справі сільськогосподарської пропаганди в республіці, а після цього В. М. Румянцев розробив спеціальний координаційний план дій у роботі Бюро сільськогосподарської пропаганди Наркомзему республіки для усіх відомств: ЛКСМУ, Головополітосвіту, Сільметодкому, Головопрофосу, Головоцвиху, с.-г. кооперації, Уккрадгосптресту, Цукротресту, Центрального відділу робітниць і селянок, ПУУВО, ВУФКУ, Всєробітземлісу, Всєробітосу, оскільки саме вони повинні були займатися агропропагандою. До цього моменту всі зазначені організації проводили таку роботу незалежно одна від одної. Так, В. М. Румянцев виступив як ідеолог в об'єднанні зусиль, націлених на розвиток агропропаганди в межах затвердженого семирічного плану відновлення сільського господарства України. Він був активним прибічником запровадження агропропаганди через галузеві освітні заклади УСРР, а не через науково-дослідні установи. Хіба що вважав можливим доручити таку роботу земельним органам на місцях [110, с. 27].

У середині 1925 р. В. М. Румянцев розкривав зміст агрокультурних заходів, наголошуючи на тому, що вони, насамперед, мають бути масовими для досягнення спільної мети в революційних змінах сільського господарства. На його думку, важливо впроваджувати дослідництво, застосовуючи творчий підхід. Радянську сільськогосподарську пропаганду він вбачав у неодмінному адаптуванні до селянських умов життя [737, с. 4, с. 8]. Враховуючи виключно політичні рішення, вчений надавав і реальні практичні рекомендації в господарюванні на землі першочергово, для потреб рільництва.

Із січня 1926 р. В. М. Румянцев став завідувачем дослідного відділу СГНКУ [809]. На той час СГНКУ фактично вже втратив притаманні йому функції, здебільшого перетворившись на дорадчий орган управління науковою і практикою. Аналіз публікацій В. М. Румянцева того часу дав зрозуміти не зовсім, без перебільшення, позитивне ставлення до СГНКУ. Він робив усе можливе, щоб належно оцінити на загальнореспубліканському рівні наявні здобутки галузевого дослідництва, насамперед, чотирьох крайових сільськогосподарських дослідних станцій – Харківської (з філією у Полтаві), Київської, Одеської і Катеринославської. Змістовність наукових робіт формує розуміння в управлінні галуззю, що СГНКУ зовсім не має стосунку до забезпечення теоретико-методологічного наповнення процесу галузевого експериментаторства. Ситуація, що склалася, показує, що його погляди нібито розділяла влада, адже її не задовольняв стан справ у галузевому дослідництві. Особливе невдоволення у влади викликала робота відділів пристосування (впровадження) крайових та районних сільськогосподарських станцій. Звісно, що цьому були різні причини, які й сьогодні знаходяться у форматі постійної критики з боку відповідальних за аграрне виробництво та рівень впровадження новітнього від галузевої науки. Якщо об'єктивно аналізувати історію того часу, то по-іншому не могло й бути, оскільки зміна системи влади, з її принципами усупільнення на фоні плановості та партійності в роботі, вимагала не тільки нових кадрів, а й нових підходів.

Варто зазначити, що у середині 20-х років ХХ ст. відділи пристосування працювали за доведеними їм завданнями для вирішення проблем впровадження сільськогосподарських знань. Ще в 1924 р. на черговій всеукраїнській нараді було прийнято регламентуюче їхню діяльність «Положення», яке чітко формулювало завдання та методи роботи: 1) вплив на селянських господарів завдяки агрономічному персоналу; 2) вплив безпосередньо на селян; 3) запровадження результатів роботи досвідних станцій в умовах селянського господарства; 4) випробування методів агрономічної роботи серед населення [789].

В. М. Румянцев сформулював власне бачення щодо діяльності з агропропаганди на селі. Так, задля підвищення врожайності сільськогосподарських культур він пропагував, наприклад, не нові наукові підходи в селекції рослин чи розведенні тварин, а всілякі методи радянської пропаганди: сільськогосподарські гуртки сільської молоді, екскурсії, соціалістичні змагання, виставки, курси, лекції, різноманітні книжки, плакати, листівки тощо. Саме їх рекомендувала партійна влада для будівництва омріяного соціалізму. При цьому він досить чітко розкривав домінуючу головну тезу всіх заходів. По-перше, спочатку мав бути свідомий, ідейно по-ленінськи загартований, селянин, робітник чи науковець, а потім вже фахівець своєї справи. По-друге, для вирішення існуючих проблем, за В. М. Румянцевим, мало спрацювати колгоспне будівництво як вирішальний фактор

подальшого розвитку аграрної науки і виробництва. З цією метою він підготував серію видань: «Що повинен робити сільськогосподарський гурток на Україні» (1926), «Сам собі дослідник» (найпростіші показові спроби в селянському господарстві) (1926), «Початки сільськогосподарської грамоти» (підручник, 1927), «Досвідні станції» (1927); «За зоотехнічні станції» (1927), «Коротка теорія та досягнення сільськогосподарських досвідних станцій» (1927), «Берімося за штучне угноєння» (1927), а також в «Бібліотеці червоноармійця» (1927) серію нарисів: «Зайняті пари», «Які сільськогосподарські рослини найкращі на Україні», «Землевпорядкування та землекористування», «Як краще переводити землекористування», «За мінеральні угноєння» і «Що дав Жовтень селу». Крім того, його науково-популярні статті друкували часописи «Український агроном», «Вісник НКЗС», «Радянський селянин», написано кіносценарії документальних фільмів: «Боротьба з посухою», «Шкідники» та «Як дбати – так і мати» [810, арк. 19].

З кінця 1927 р. В. М. Румянцев мешкав у Полтаві. Саме тоді 1926 р. Полтавський сільськогосподарський політехнікум увійшов у черговий період реконструкції – процес перетворення в сільськогосподарський інститут [845]. Для цього мали відбутися певні перетворення: забезпечення достатнім кадровим потенціалом професорів; об'єднання технікуму з Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією. Складалася ситуація, до якої прагнув В. М. Румянцев – сполучення агрокультурної частини навчального закладу та відділу пристосування дослідної станції, а на основі цього виникнення нової кафедри – кафедри агрокультурної роботи [110, с. 43].

Вже 10 грудня 1927 р. вийшов наказ по Полтавському сільськогосподарському політехнікуму, відповідно до якого В. М. Румянцева призначено професором кафедри агрокультурної роботи та завідувачем агрокультурного відділу навчального закладу (нині – декан факультету) [810, арк. 17]. Цей навчальний заклад став першим в УСРР, де було організовано кафедру агрокультурної роботи. Вона відразу виступила методичним центром цього нового напрямку освітньої підготовки фахівців.

В. М. Румянцев став автором брошури «Основні принципи та методи агрокультурної роботи сільськогосподарського вузу» обсягом 31 с., де визначив головні її цілі: 1) практичну – приблизити студентів до села та 2) науково-дослідницьку – вивчати її спеціальні форми [733, с. 4]. Зміни у діяльності навчального закладу відразу втілились у спеціальний план агрокультурної роботи. 11 лютого 1928 р. його було затверджено науково-методичною комісією. До виконання плану приступили ще у січні 1928 р. шляхом відкриття при Полтавському сільськогосподарському політехнікумі – агрокультурного бюро як дорадчого органу [742].

Вчений, маючи активну вдачу, ентузіазм щодо покращення аграрних справ у країні на вимогу часу, намагався всіляко сприяти реформуванню

галузевого освітнього процесу із науковим наповненням спочатку в м. Полтава, а потім у м. Харків. На жаль, спроба приєднання до Полтавського сільськогосподарського технікуму Полтавської дослідної станції, як він планував і мріяв це здійснити, практично так і не реалізувалася. Була також перспектива її здійснення через об'єднання Харківської крайової сільськогосподарської дослідної станції та Харківського сільськогосподарського інституту ім. Сельінтерна [110, с. 43].

Потім В. М. Румянцев працював старшим інспектором сільськогосподарської освіти Укрпрофосвіти НКО УСРР [810, арк. 6], а згодом його призначили професором кафедри агрономічної роботи Харківського сільськогосподарського інституту [810, арк. 6]. Є всі підстави стверджувати, що обидві посади – у вузі й НКО УСРР, він займав одночасно.

Після того як СГНКУ склав свої повноваження на користь правонаступниці – НКР, яка всіляко намагалася бути корисною у час основоположних перетворень у галузі сільського господарства (інститутизація, академізація), В. М. Румянцев активно почав співпрацювати з нею. Про це свідчить, його участь у засіданні Бюро НКР НКЗС УСРР, з питань розробки агрономічних заходів на 1928–1929 рр., де він – представник Упрофосвіти НКО підтримував впровадження агротехнічних заходів на визначений період із метою розвитку колективного дослідництва [688].

У 1929 р. В. М. Румянцев запропонував основні принципи і методи агрокультурної роботи вузів аграрного профілю, про що йшлося у статті «Основні принципи і методи агрокультурної роботи сільськогосподарських вузів», надрукованій у чотирьох номерах журналу «Сільськогосподарська освіта» (№ 2–3; 4; 11–12 за 1928 р. та № 3 за 1929 р.) [110, с. 50]. Погляди і пропозиції вченого викликали велику дискусію на сторінках періодичних видань. У цій роботі він виклав вертикаль відповідальних за запровадження агрокультурної роботи в радянському селі (додаток В). На його думку, таким чином можливо було забезпечити перебудову селянських господарств [741].

В. М. Румянцев був цілком переконаний у своїх поглядах, а також мав і прибічників його позиції щодо системи організації наукового забезпечення ведення аграрного сектору економіки в країні через агрономічну роботу. У своїх переконаннях він опирався на постанови XV з'їзду ВКП(б)У від 2–19 грудня 1927 р., що скеровували суспільство у русло соціалістичної та технічної реконструкції народного господарства. Разом із тим його пропозиції повністю відповідали завданням XVI Всесоюзної конференції ВКП(б) (23–29 квітня 1929 р.), на якій затвердили перший в історії СРСР п'ятирічний план будівництва країни (1.10.1928–1.10.1933) як комплекс ретельно продуманих і реальних завдань, який давав підстави для проведення низки заходів економічного, політичного, організаційного та ідеологічного характеру. Таким чином, СРСР виходив на індустріалізацію, епоху «великого перелому» як основний сенс власного розвитку. Країна повинна

була розвивати будівництво нових галузей промисловості, збільшувати випуск усіх видів продукції, виробляти нову техніку, а також піднести індивідуальне селянське господарство для подальшого процесу усупільнення й колективізації.

У контексті поставлених завдань, В. М. Румянцев вважав, що розроблені ним підходи сприятимуть підвищенню врожайності зернових культур на 31,6 % (у колгоспах) та на 53,6 % (в індивідуальних господарствах). Він відстоював своє бачення на сторінках аграрних періодичних видань, а також досить відкрито, прозоро й переконливо захищав свою позицію на сторінках часописів.

Вчений прагнув донести свої переконання через виступи на радіо, лекції для різних категорій слухачів – від селянина і студента до кращих фахівців своєї справи у країні. Однак його погляди й науковий доробок сприймали не всі галузеві фахівці, науковці та урядовці, хоча він був автором понад 200 статей, 30 брошур і книг, кіносценаріїв.

Таким чином, маємо всі підстави вважати В. М. Румянцева одним із фундаторів нового напрямку організації науково-освітнього забезпечення ведення сільського господарства УСРР у 20-х роках ХХ ст. під назвою агрономічна (агрокультурна) робота. Він – теоретик і методолог, який спонукав владу до широкого запровадження цього напрямку в УСРР, а згодом і в СРСР. У той час принцип агророботи дозволив владі через відсутність сучасних засобів комунікацій не просто мати досить об'єктивну картину всіх складових сільського життя, а й навіть відповідно реагувати на вирішення нагальних проблем.

Висновки до розділу 4

Встановлено, що поняття «колгоспна дослідна справа» у розумінні ідеї, методології, суті, практичних основ ведення трактували для широкого загалу ряд видатних осіб, які з позицій сьогодення можуть вважатися ідеологами, теоретиками, методологами і практиками цього явища як загального процесу вироблення чи відпрацювання ідеї. Такими носіями сутності колгоспної дослідної справи можна вважати відомих у вітчизняній сільськогосподарській галузі особистостей – аграрних вчених, керівних (урядових) осіб, що вбачали її перебіг і розуміли результативність.

Доцільність створення хат-лабораторій як підгрунтя колгоспної дослідної справи при переході держави до колективного ведення аграрного сектору підтримували провідні особистості, причітники колгоспної дослідної справи: Василь Робертovich Вільямс, Дмитро Юхимович Камищенко, Олексій Андрійович Курносенко, Трохим Денисович Лисенко, Терентій Семенович Мальцев, Іван Володимирович Мічурін, Павло Петрович Постишев, Володимир Матвійович Румянцев тощо.

З'ясовано, що академік В. Р. Вільямс входив до когорти теоретиків колгоспної дослідної справи і вважав хати-лабораторії основним важелем у розвитку сільськогосподарського виробництва. Сприймав їх діяльність як зразок спостереження за якістю виробництва. Він – прихильник міркувань ряду вчених стосовно того, що сільськогосподарська дослідна справа повинна мати аспект впровадження на практиці за рахунок теоретичних основ досліджуваної проблеми, наприклад, на колгоспних полях за чітко відпрацьованою широкою виробничою програмою й активною участю хат-лабораторій. Головним завданням хати-лабораторії вбачав контроль якості виробництва в усіх його складниках (умови виробництва, продукти виробництва і засоби виробництва)

Досліджено, що ім'я Д. Ю. Камишенка історія пов'язує з практичною і технічною складовою побудови колгоспного дослідництва у 30-х роках ХХ ст. Нові способи висіву основних польових культур спеціально розробленими технічними засобами запровадив саме Д. Ю. Камишенко, а згодом став очільником Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву союзного значення для керівництва дослідною роботою на чолі з хатами-лабораторіями. Новий технічний підхід, який запропонував Д. Ю. Камишенко для вирощування зернових культур дав найбільший ефект, особливо у 1936–1937 рр.

З'ясовано, що О. А. Курносенко – один із кращих сільських кореспондентів, колгоспний дослідник, очільник хати-лабораторії колгоспу ім. Петровського в с. Червонознаменка Кременчуцького району Харківської області, скерував її роботу в русло галузевих досягнень за насінневою спеціалізацією (вирощування зернових і овочевих культур). Результати досліджень із впровадження наукових розробок у сільське господарство району цією хатою-лабораторією демонструвалися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939 р. у Москві. Запроваджували чотири схеми дослідів, зокрема розроблену методику Т. Д. Лисенка щодо яровизації (1 схема – вивчати вплив на урожай яровизованої та неяровизованої картоплі на фоні добрив і способу внесення; 2 схема – вплив на урожай яровизованої і неяровизованої ярої пшениці 062 при різних способах висіву; 3 схема – порівнювали врожайність сортів гороху Бісмарк і Чудо Америки від ступеня ураження шкідником – гороховою зернівкою; 4 схема – вивчали порівняльну продуктивність різних сортів малини, а 5 схема дослідів була найскладнішою, оскільки для підвищення родючості солонцюватих ґрунтів вирішувала проблему їх використання. Досліджували питання тваринництва, проводили фенологічні спостереження, облік урожаю та одержаної продукції, організували робот бібліотеки, проводили семінари тощо.

Доведено, що Т. Д. Лисенко, як неоднозначна постать в аграрній науці, був прибічник колгоспної дослідної справи. Вирішення важливих проблем біології і сільського господарства у 30-х роках ХХ ст. за рахунок наукового підходу почало підмінятися спрощеним розумінням критеріїв практики.

Теорії стадійного розвитку Т. Д. Лисенка, а також прагнення негайного впровадження у виробництво без належної наукової перевірки були широко розкритиковані ще у 1931 р. на засіданні Колегії Наркомзему СРСР. Натомість було запропоновано програму прикладних наукових досліджень, яка гарантувала практичну ефективність опрацьованих розробок, спрямованих на виведення нових сортів сільськогосподарських культур. Багато вчених боролися за створення справжніх наукових основ сільського господарства. На противагу їхнім зусиллям представники сільськогосподарської практики цікавилися швидкими практичними результатами, які широко обіцяв Т. Д. Лисенко. Водночас фахівці ВАСГНІЛ та її очільник М. І. Вавилов фактично підтримали започаткування колгоспної дослідної справи, що базувалася на лисенківських підходах, зокрема явищі яровизації – практичної основи ведення колгоспної дослідної справи в УСПП/УРСР. На її основі розраховували підвищувати врожайність сільськогосподарських культур. З'ясовано, що наприкінці 1935 р. на основі досвіду 600 колгоспів і радгоспів південної частини України (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська області) теоретичні положення академіка Т. Д. Лисенка про новий спосіб насінництва картоплі у степових районах – агроприєм масштабно значення з метою боротьби із виродженням картоплі на півдні, з експерименту переріс у подію великого господарського значення під керівництвом Всесоюзного селекційно-генетичного інституту в м. Одеса і дав позитивні результати. У 1936 р. в цьому експерименті було задіяно вже 6 тис. колгоспів. Таким чином, набувши виробничого масштабу, робота з літніх посадок картоплі тривала упродовж певного часу й цілком себе виправдовувала в південних областях УРСР як дієвий спосіб боротьби з виродженням садивного матеріалу картоплі та вирішальний захід у справі насінництва цієї культури. У сучасних умовах господарювання «метод двоврожайної культури картоплі», як він тепер називається, використовується у фермерських господарствах південних регіонів України та наукових дослідженнях Інституту зрошуваного землеробства НААН.

Доведено, що І. В. Мічурін – знаний методолог колгоспної дослідної справи, позитивно ставився до її появи й розвитку від початку організації та діяльності хат-лабораторій – осередків галузевого дослідництва на селі з проблем рослинництва і тваринництва, а також був переконаний у результативності проведеної наукової роботи. Вчений вбачав необхідність масової селекції у колгоспно-радгоспному виробництві, а суть її завдань зводив до донесення основ селекційної роботи з кабінетів учених і дослідних станцій безпосередньо колгоспним масам – селянам-колгоспникам, комсомольцям, молодим ударникам-раціоналізаторам через заснування в колгоспах в радгоспах гуртків та клубів селекціонерів-колгоспників, комсомольців та молоді з вивчення досягнень світової селекції та методів, розроблених особисто І. В. Мічуріним. За рахунок набутих знань і наполегливої експериментальної роботи у рослинництві

він створив методи виведення сортів садових культур і сільськогосподарських рослин, що принесли йому визнання. Вивчено результати діяльності мічурінських гуртків при хатах-лабораторіях, що вели роботу на основі досягнень вченого в галузі плідництва та ягідництва з метою поліпшення місцевих і виведення нових сортів на чолі з фаховими науково-дослідними інститутами і станціями. Найважливіша робота мічурінських гуртків – селекція сортів плодово-ягідних рослин. Отже, мічурінську науку пропагували колгоспні хати-лабораторії через створення мічурінських гуртків із відповідно поставленими завданнями. З'ясовано, що у галузі тваринництва сформульована вченим теорія вибірковості була використана як методологічна основа відтворення сільськогосподарських тварин, а розроблений та апробований метод ментора викликав зацікавленість у вчених-тваринників.

Обґрунтовано, що П. П. Постишев, радянський партійний діяч, виступив політичним ідеологом колгоспного дослідництва в УСРР/УРСР у 30-х роках ХХ ст. Він ініціював і підтримав ідею появи в кожному колгоспі нової структурної одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села – хати-лабораторії. З метою отримання довіри від селянства до перспектив колгоспної дослідної справи звернувся до визнаних в УСРР академіків-аграріїв з проханням підтримати цю справу на шпальтах галузевої періодики, зокрема журналу «Хата-лабораторія». Після його страти у 1939 р. колгоспна дослідна справа вже не мала сильного представника своїх інтересів в уряді. Після реабілітації П. П. Постишева стверджувалося, що саме завдяки його ініціативі, наполегливості й підтримці у середині 30-х років ХХ ст. створено нову організаційну форму діяльності й одержано результати роботи у сільському господарстві, що втілилася у понятті колгоспна дослідна справа. Позитивні для розвитку колгоспного дослідництва дії цього радянського функціонера розділяють сучасні дослідники аграрної науки. Він наполягав на популяризації колгоспної дослідної справи через проведення різних наукових форумів, періодичних видань, брошур. Опублікував брошуру «Хата-лабораторія», що стала цінним посібником для занять науково-дослідною роботою (Москва, 1934 р.). Запровадив ініціативу з розгортання соцзмагання за високі врожаї у різних галузях сільського господарства, зокрема у буряківництві, підтримував особисті зустрічі й бесіди з колгоспниками.

Визначено внесок у розвиток колективного дослідництва 20-х років ХХ ст., як предтечі колгоспної дослідної справи, В. М. Румянцева – теоретика, методолога та провідника нового напрямку в освітній підготовці галузевих фахівців «агрономічна робота». Він добре розумів сутність колгоспного будівництва і мав власне бачення цього процесу. У середині 20-х років виступив як ідеолог в об'єднанні зусиль, націлених на розвиток агропропаганди в межах затвердженого семирічного плану

відновлення сільського господарства України, розробив спеціальний спільний координаційний план дій у роботі Бюро сільськогосподарської пропаганди Наркомзему УСРР для ряду відомств, таких як ЛКСМУ, Головполітосвіта, Сільметодком, Головпрофос, Головсоцвих, с.-г. кооперація, Укррадгосптрест, Цукротрест, Центральний відділ робітниць і селянок, ПУУВО, ВУФКУ, Всеробітземліс, Всеробітос. Дбав про масовість у проведенні агрокультурних заходів для досягнення мети у революції радянського сільського господарства і застосування творчого підходу до впровадження дослідництва.

РОЗДІЛ 5

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КОЛЕКТИВНОГО ВЕДЕННЯ ГОСПОДАРСТВ

Визначено, що з початком 30-х років ХХ ст. відбулася зміна пріоритетів у науковій діяльності, оскільки держава поставила перед нею оновлені завдання стосовно процесів колективізації. У цей час відпрацьовувалися різні форми ведення колективних господарств. Визначений урядом курс на колективізацію сільського господарства здійснювався в УСРР на основі рішень проведеного у грудні 1927 р. XV з'їзду ВКП(б). У результаті вона мала досить суперечливі а іноді й трагічні наслідки. На з'їзді йшлося про розвиток усіх форм кооперування, про поступовий перехід до колективних форм обробітку землі на основі нової техніки. Рішеннями з'їзду не визначалися ні терміни, ні тим більше єдина форма чи спосіб кооперування селянськими господарствами. Однак у ході хлібних заготівель політика всілякого розвитку кооперування в усіх його проявах поступово деформувалася в політику підтримки виключно одного різновиду кооперації – колективного господарства (колгоспу). Відповідно до постанови РНК СРСР «Про організацію Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна» від 25 червня 1929 р. було створено ВАСГНІЛ – як вищу науково-дослідницьку та координаційно-методичну установу з водного, лісового і сільського господарства СРСР. Їй було доручено методичне керівництво галузевими науково-дослідними установами в межах республік. Постановою РНК УСРР «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» від 22 травня 1931 р. в УСРР у віданні НКЗС УСРР було організовано ВУАСГН, яка входила до системи ВАСГНІЛ у керувала оперативною науково-дослідною роботою НДІ і дослідних станцій аграрного спрямування до 1935 р. Станом на 1934 р. результати науково-дослідної роботи мережі ВУАСГН потребували впровадження у виробництво і масової перевірки в різних господарських умовах за рахунок розгортання колективного дослідництва в колгоспах. Масове колгоспне дослідництво поставало одним із методів науково-дослідного процесу, складовою частиною науково-дослідної роботи. Першочергово колективне дослідництво повинно було розвинутися в таких напрямках: селекція (сортовипробування, районування сортів, індивідуальний добір найпродуктивніших екземплярів сільськогосподарських рослин та їх репродукція, акліматизація сортів тощо); агротехніка (перевірка основних агротехнічних заходів у різних господарських умовах); тваринництво (вирощування та збереження молодняка, отримання високоякісного насіння кормових трав тощо) [674].

У середині 30-х років ХХ ст. почалося активне впровадження наукових розробок у виробництво. З квітня 1934 р. офіційно почали працювати хати-лабораторії як основа колгоспної дослідної справи та найнижчі ланки

зв'язку між наукою і практикою. Вони стали осередками дослідництва, діяльність яких передбачала широке впровадження на колгоспних полях новітніх результатів агрономічної науки. Колгоспна дослідна справа стала реальною альтернативою класичної сільськогосподарської дослідної справи в її різних напрямках.

З 1950 р., організаційно еволюціонуючи, для вирішення окремих проблем державного значення вже було створено одну з перших колгоспних дослідних станцій, тим самим доводячи важливість такого підходу в системі ведення сільського господарства радянської доби. Підтвердженням такому є поява у провідних енциклопедичних виданнях відповідних визначень. Так, «Колгоспна виробнича енциклопедія» в цей час розглядає дослідну справу в колгоспі як про «Багаторічний досвід спільної роботи науково-дослідних закладів і колгоспних хат-лабораторій показав, що найскладніші завдання в галузі піднесення культури землеробства можуть успішно розв'язуватися лише в тісному поєднанні сільськогосподарської науки з колгоспною дослідною справою» [216]. Тим самим доводячи, що колгоспна дослідна справа вже набула достойного розвитку як чергова ініціатива партійних органів щодо запровадження радянських підходів ведення галузевого дослідництва

5.1. Будинки селянина як осередки популяризації аграрних знань у 20-х роках XX століття в УСРР

У 1919 р. в Україні організовувалися перші колективні господарства (колгоспи). Радянська влада поставила перед ними ряд нових завдань – зміцнення і розвиток суспільного господарства, підвищення продуктивності праці й ефективності виробництва, збільшення виробництва та продажу державі сільськогосподарської продукції шляхом інтенсифікації і подальшого технічного переоснащення через впровадження комплексної механізації і електрифікації, хімізації сільського господарства і меліорації земель, проведення роботи під керуванням партійної організації з комуністичного виховання колгоспників, заохочення їх до суспільного життя, розвитку соціалістичного змагання, якомога повнішого задоволення матеріальних і культурних потреб, покращення побутових умов життя, поступове перетворення сіл у належно облаштовані селища [543, с. 116].

Серед усіх перерахованих завдань чи не головним стало заохочення колгоспників до суспільного життя та колективного господарювання через популяризаторську діяльність Будинків селянина (БС) або, як тоді ще говорили, Сільбудинків, що вважалися «... вогнищем усієї культурно-просвітницької роботи на селі» [530, с. 398]. Їх появу варто розглядати як модернізацію з відвертим політичним підтекстом існуючих до революційних подій 1917 р. хат-читалень. Створювалися вони за рішенням уряду під спільною опікою Наркомзему і Наркомосу УСРР. Колегія НКЗС УСРР 21 березня

1921 р. затвердила «Статут селянських будинків» [690]. До речі, структура наркомату мала однойменне головне управління спочатку на чолі з Касьєнком, а з 21 березня 1921 р. – Пилипенком [691]. Обидва призначення на посади затвердив ЦК КПУ. Варто зазначити, що ідея їх створення сягає втілення ще часів 1917 р. Спочатку Сільбуди створювались і працювали в РСФРР, а з часом на всій території УСРР і на рівні повітів. З метою координації роботи мережі БС, що постійно розширювалася, у Москві було відкрито Центральний Будинок Селянина (ЦБС) на перехресті вулиці М'ясиницької та провулка В. Златоустський, 6. Він був створений і функціонував у складі шести відділів:

1. Юридичний. Співробітники відділу складали і видавали різнопланові довідки та роз'яснення особам, що зверталися до них, а також надавали кваліфіковану юридичну допомогу у веденні земельних, лісових, продподаткових справ селян тощо.

2. Агрономічний. До кола завдань працівників відділу та досвідчених агрономів входило надання селянам порад і вказівок з усіх технічних питань у галузі сільського господарства. Кожен бажаючий міг дізнатися про методи та способи поліпшення свого господарства, зокрема отримати кваліфіковану консультацію з переходу до багатопілля, купівлі доброякісного насіння, машин, племінної худоби тощо за вигідною ціною.

3. Сільськогосподарський (Сільськогосподарський музей). Головною метою відділу (музею) було ознайомлення відвідувачів із досягненнями науки в галузі сільського господарства. Зокрема селяни могли оглянути різні типи й моделі сільськогосподарських машин, отримані в особистому господарстві результати селянина-господаря за рахунок використання технічного арсеналу. У музеї також надавалася можливість вивчення діяльності селян при використанні правильного обробітку ґрунту, сортування насіння та введення у господарство багатопілля, травосіяння, боротьби зі шкідниками і т. ін. Результати роботи селян-господарів популяризувалися за допомогою плакатів, рисунків тощо.

4. Культурно-просвітницький. Відділ проводив культурно-освітню роботу і головним чином займався поширенням сільськогосподарських знань серед відвідувачів Будинку та всіх зацікавлених мешканців міста. З цією метою для них влаштовували різноманітні екскурсії, лекції та бесіди з різних питань, а також короткострокові курси з економіки сільського господарства та технічних засобів.

5. Інформаційний. У ході бесід з відвідувачі з'ясовували найважливіші питання. Відділ прагнув зібрати галузеву інформацію та відомості щодо діяльності провінційних Будинків селянина.

6. Бібліотека-читальня. В ній можна було отримати для читання газету або книгу з будь-якого питання, що зацікавило відвідувачів.

Крім перерахованих відділів ЦБС мав гуртожиток для мешканців з інших місцевостей (уповноважених сільських, волосних і повітових рад, а

також сільських товариств, кооперативних об'єднань і т. д.), відряджених до ЦБС у суспільних справах. Завдання губернських і повітових БС були спільними з ЦБС, лише з тією різницею, що перші вели роботу в губернському, інші – в повітовому масштабі.

За подібною структурою, або як філіали, вони були створені у 26 губернських містах РСФРР, станом на 1924 р. успішно функціонували 36 повітових і понад 50 волосних БС. Так, до травня 1924 р., за даними ЦБС, *губернські БС* функціонували в таких містах: Астрахань, Воронеж, В'ятка, Гомель, Ростов-на-Дону, Іваново-Вознесенськ, Краснодар, Казань, Кустанай, Мінськ (КДК Білорусі), Омськ, Орел, Ленінград, Перм, Пенза, Рязань, Великий Устюг, Смоленськ, Сімферополь, Тамбов, Твер, П'ятигірськ, Тобольськ, Сталінград (колишній Царицин), Череповець, Ярославль. Повітові БС станом на травень 1924 р працювали в наступних губерніях: Олександрівський (Володимирська губ.), Армавірський (Кубансько-Чорноморська обл.), Аткарський (Саратовська губ.), Благовіщенський (Амурська обл.), Бельський (Вологодська губ.), Волоколамський (Московська губ.), Воскресенський (Московська губ.), В'яземський (Смоленська губ.), Грязовецький (Вологодська губ.), Дорогобузький (Смоленська губ.), Задонський (Воронезька губ.), Ігуменський (БРСР), Каширський (Московська губ.), Карачевський (Брянська губ.), Кинешемський (Іваново-Вознесенська губ.), Козловський (Тамбовська губ.), Котельнічський (В'ятська губ.), Любимський (Ярославська губ.), Мінський (Мінськ), Муромський (Володимирська губ.), Нолінський (В'ятська губ.), Сенежський (Архангельська губ.), Орхівський (Московська губ.), Острогоський (Воронезька губ.), Павлодарський (Семіпалатинська губ.), Переяславський (Володимирська губ.), Подільський (Московська губ.), Полоцький (Вітебська губ.), Рибінський (Ярославська губ.), Ростовський (Ярославська губ.), Сердобський (Саратовська губ.), Серпуховський (Московська губ.), Саранський (Пензенська губ.), Уржумський (В'ятська губ.), Череповецький (Череповецька губ.), Яранський (В'ятська губ.).

Слід відмітити, що Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 25 січня 1919 р. ухвалив Декларації про необхідність об'єднання УСРР і РСФРР на засадах соціалістичної федерації та Декрет про організацію продовольчої справи в Україні. Відтоді майже всі новостворені організаційні структури РСФРР почали запроваджуватися в Українській республіці. Перші БС виникли у Харкові та Києві. Приміром, Київський БС як головний для київського регіону став відомим через працюючий при ньому Зразковий сільськогосподарський музей, заснований головою Музейного бюро СГНКУ Г. Г. Маховим. До речі, вчений оприлюднив ініціативу доцільності поширення такого підходу в роботі галузевих дослідних інституцій УСРР на Першому Всеукраїнському агрономічному з'їзді в доповіді «Організація сітки музеїв при Сільбудинках Правобережжя». А сільськогосподарські музеї як популяризатори новітніх розробок галузевих учених

на початку 20-х років минулого століття успішно себе зарекомендували за державного сприяння [89, с. 342].

Щороку кількість БС в УСРР зростала. У 1924 р. в республіці налічувалося близько 100. Завдання волосних БС були, очевидно, найбільш широкими й відповідальними, оскільки саме вони безпосередньо контактували з сільським населенням і були організаторами всіх культурних починань на селі. Більшість волосних БС влаштовувалися за таким типом: сцена із глядацькою залою, бібліотека-читальня, чайна, їдальня і заїжджий двір.

Крім БС на території СРСР формувалася мережа хат-читалень, яких на 1 січня 1924 р. налічувалося 3334. Завдання хат-читалень були як і у БС з різницею, що роботу вони проводили здебільшого в межах одного села. Зазвичай хата-читальня мала одну-дві кімнати для читання газет і книг, де проводилися і лекції, бесіди, збори сільськогосподарських гуртків тощо. Майже вся культурно-просвітницька робота на селі зосереджувалася в БС і хатах-читальнях. Селяни усвідомили неабияку важливість БС і хат-читалень, тому прагнули до збільшення їх кількості. Користь від хат-читалень проглядалася у збільшенні їх кількості. Так, упродовж трьох місяців (1.10.1923 – 1.01.1924), вона збільшилася на понад 12 %. У деяких місцях до 35 % всіх хат-читалень утримували селяни на власні кошти. Їх недоліком була відсутність достатньої кількості підготовлених фахівців і літератури. Оскільки багатьом селянам її було складно читати, то в деяких районах України ввели нововведення – сільських читців, які вголос читали книги та газети, роз'яснювали їхній зміст слухачам (на свій розсуд) і писали в газети з приводу прочитаного. У селах було від 3-х до 40 читців. Приміром, в Уманському окрузі їх налічувалося понад 1000.

Важливе значення мали й селянські газети. У 1924-му порівняно з 1922 і 1923 рр., популярність селянських газет підвищилася. Вони почали підтримувати й розвивати листування з селянами. Так, у 65 газетах накладом 96 тис. примірників працювало 2494 сільських і 749 робітників-кореспондентів. У 1925 р. вже виходило 140 крайових газет з одноразовим накладом 489 137 і щоденним – 50 348 прим. Також видавалися центральні щоденні газети – «Біднота» та «Селянська газета», 36 губернських, 81 повітова селянська газета загальним разовим накладом 376 239 прим. У 1923 р. тираж селянських газет становив тільки 8 % від загального тиражу всіх газет, а у 1924 р. він зріс до 15 %. Тираж газети «Біднота» за рік збільшився на 6000, а «Селянської газети» за 3–3,5 міс. у понад три рази. Станом на 1 січня 1924 р. тираж «Бідноти» вже становив 55 тис. прим., а «Селянської газети» – 200 тис. прим., а на 1 лютого 1925 р. тираж «Бідноти» досяг 115 000, «Селянської газети» – 60 000 прим. Що стосується неперіодичних видань, то обсяг роботи центральних видавництв із випуску селянської літератури упродовж року (з березня 1923-го до березня 1924 р.) збільшився у понад 6 разів. Станом на 1 березня 1924 р. було випущено 538, а за 1924 р. – 760 назв книг. Часто виникали питання до змісту книг, які ще й дорого

коштували. Тому в другій половині 20-х років було введено низку покращень, зокрема щодо зниження вартості книг, роботи з їх популяризації, листування із селянами з приводу нагальних питань [530, с. 404].

Таким чином, БС як осередки культурно-просвітницької роботи на селі надавали відчутну допомогу колгоспникам. Діючий у складі БС агрономічний відділ серед кола завдань його спеціалістів надавав допомогу з впровадження сільськогосподарських знань щодо методів і способів покращення господарств.

5.2. Хати-лабораторії як агрономічні лабораторії у 30-х роках XX століття

Організація і постановка колективної науково-дослідної роботи, яку проводили хати-лабораторії з 1934 р. у різних регіонах УСРР, сприяла розвитку всіх сільськогосподарських галузей (додаток П).

Вирішуючи тваринницькі проблеми за рахунок колгоспного дослідництва, хати-лабораторії виконували поставлені завдання і вказівки дослідних станцій та науково-дослідних установ галузевого спрямування щодо збільшення кількості тварин та їх продуктивності. Аналіз показників розвитку тваринництва у період 1916–1940 рр. свідчить про вплив на них взаємопов'язаних політичних, економічних і природних причин (воєнний комунізм, посуха 1921 р., нова економічна політика, збільшення кількості селянських господарств). До 1928 р. було офіційно зафіксовано показники зростання поголів'я тварин, а згодом, із запровадженням колективізації, зменшенням кількості індивідуальних селянських господарств, господарюванням у колгоспах на початковому етапі їх створення, голодом 1932–1933 рр. тощо, вони, як видно з табл. 5.2.1, різко знизилися.

Таблиця 5.2.1

Показники кількості свійських тварин в УСРР/УРСР у 1916–1940 рр., млн

Рік	Коні	Рогата худоба	Свині	Вівці та кози
1916	5,5	7,7	4,6	6,4
1928	5,5	8,6	7,0	8,1
1933	2,6	4,4	2,0	2,0
1936	2,5	6,1	6,0	2,3
1940	3,3	7,7	7,3	4,7

На державному рівні посилення наукового аспекту та удосконалення процесу впровадження наукових розробок у сільське господарство, зокрема і тваринництво України, здійснювалося керівництвом республіки через

хати-лабораторії – ланцюжки між науковими установами (НДІ, дослідними станціями) та колгоспами з питань впровадження наукових розробок у межах колективних господарств [666], [593]. Постає нова система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР – колгоспна дослідна справа, яка функціонувала з 1934-го по 1956 р. Цей період дослідництва у колгоспах характеризується проведенням дослідів у різних галузях сільського господарства через колгоспні хати-лабораторії як осередки агрономічної культури в селі. Результати їх широкої діяльності стали цінним внеском у сільськогосподарську науку [361].

Серед перших зразкових хат-лабораторій для аграрних дослідницьких потреб УСРР працювала хата-лабораторія колгоспу ім. Петровського с. Червонознаменка Кременчуцького району Харківської області, у плані роботи якої передбачалося вивчення низки питань у галузі тваринництва: досліджування природних кормових угідь, способів їх покращення і використання; визначення кормових норм і раціонів; вивчення нових кормових засобів; організація боротьби з втратами у кормовиробництві, зберіганні та використанні кормів; організація належного вигодовування, догляду за худобою та підвищення її продуктивності; племінна робота; вивчення хвороб сільськогосподарських тварин і організація боротьби з ними; дослідження якості продукції тваринництва у колгоспі (аналізи молока, масла та інших продуктів тваринництва); різні способи раціонального вирощування молодняку і відгодівлі дорослих тварин [341].

Хата-лабораторія та її садиба (ділянка) знаходилися біля річки Кагамлик, тому, маючи сприятливі умови для утримання водоплаваючої птиці, там вирощували і вивчали гусей і качок, а також курей покращених порід з метою розведення. Працювали у кролівництві, тобто було організовано й вивчено дві породи кролів, і робота націлювалася на отримання упродовж року від трьох окотів 13–15 «ділових» кролів. Згодом додали ще чотири кролі двох інших порід з метою розведення і передачі приплоду в бригади для облаштування кролятників. На фермі вели роботу в галузі свинарства, доглядаючи за двома свиноматками для організації зразкового годування і догляду за ними, щоб одержати від кожної свиноматки тону м'яса з опоросу за рік і цим довести можливість ведення такої справи в умовах колгоспу. У галузі риби працювали по відновленню місцевого ставка і розведенню в ньому риби – коропа, щоб розвивати рибне господарство [171, с. 36–37].

Після складних і голодних для селян УСРР 1932–1933 рр. вже із середини 30-х років ХХ ст. влада активно розбудовувала тваринництво в колгоспах, постійно приймаючи постанови на республіканському рівні. Так, при колгоспах створювали зазвичай 2–3 тваринницькі ферми, а також організовували тваринницькі радгоспи. Працювали для покращення порід худоби. З цього часу кількість свійських тварин почала зростати, зважаючи на дозвіл колгоспникам тримати худобу на присадибних ділянках. Але ще у 1940 р. за кількістю тварин не було досягнуто показника 1928 р. (табл.і 5.2.1).

Після кадрових змін в українській партійній організації через невиконання плану хлібозаготівель із січня 1933 р. другим секретарем ЦК КП(б) У почав працювати П. П. Постишев. З позицій сьогодення зрозуміло, що він відіграв в історії України складну і фактично негативну роль партійного діяча того часу. Однак серед поставлених завдань у даному виданні потрібно комплексно оцінити персоніфікований внесок його як ідеолога колгоспної дослідної справи з питань напрацювань і розгортання діяльності в умовах колективного ведення господарств на науковій основі.

Висунута П. П. Постишевим на II Обласному зльоті робітників Харківщини 20 березня 1934 р. пропозиція про організацію хат-лабораторій у колгоспах стала відомою на всій території СРСР, а першочергово в УСРР [529, с. 86]. Хата-лабораторія повинна була сприяти вирішенню державного завдання – збільшення врожайності, і складником її успіхів були результати діяльності тваринницьких ферм (застосування певних норм годівлі, раціональний збір і зберігання гною, попелу, введення найпростішого обліку господарських дослідів тощо) [549, с. 11].

Беручись до виконання дослідної роботи на колгоспній фермі, колгоспні працівники, насамперед, намагались зрозуміти завдання дослідників, які полягали у допомозі фермі покращити якісний склад стада, збільшити продуктивність стада шляхом поліпшення годівлі й утримання тварин, збільшити вирощування молодняку. Робота дослідника була безпосередньо виробничою і налічувала такі основні складові:

- організувати постановку належного обліку на фермі. Правильно поставлений дослід давав сприятливий матеріал для оцінки окремих тварин, застосовуваних певних технічних прийомів, норм годівлі тощо;

- вжити заходів щодо максимально повної ліквідації яловості;

- відбирати кращих корів на фермі за річними і вищими добовими надоями. Проводити короткотермінові змагання щодо молочності (випробування молочної продуктивності корів);

- організувати визначення відсотка жиру в молоці кожної корови, оскільки вміст жиру в ньому має виключно важливе значення для збільшення виробництва молочної продукції як на республіканському, так і державному рівнях. Отже, хата-лабораторія відігравала ключову роль у відборі кращих корів за жирністю молока;

- займатися роздоюванням кращих корів стада і забезпечувати максимальний надій;

- наприкінці року на основі облікових даних щомісячних надоїв по кожній корові складати таблицю надоїв по місяцях після отелення (місяцях лактації), щоб планувати надої на наступний рік;

- під час стійлового періоду допомогати організувати годівлю худоби за нормами. Проводити регулярні спостереження щодо впливу годівлі на продуктивність корів. Визначити найбільшу кількість кормів, отримуваних тваринами за добу;

- за наявності соломи у господарстві проводити досліді з підвищення її поживності за рахунок обробки вапном і використання як корму;
- вести дослідні спостереження за приростом ваги телят за добу відповідно до схем випоювання, які застосовувались у господарствах. Встановлення норм приросту важливе для належної організації праці та контролю за розвитком молодняку. Для проведення цього досліді необхідно організувати регулярне його зважування та облік місячних витрат корму;
- проводити досліді на невеликій групі телят по згодовуванню молозива з обліком результатів;
- досліджувати приріст молодняку різного віку з підгодовілею концентратами і без підгодовілі;
- відстежувати затрати продуктивного корму на кожний кілограм приросту в молодняку різного віку.
- вести зіставлення способів визначення ваги тварин за обмірами порівняно з дійсною вагою шляхом зважування;
- проводити досліді з вивчення молочності свиноматок;
- надавати допомогу в оцінюванні свиноматок за плідністю, молочністю, спадковістю та індивідуальними якостями (жива вага, екстер'єр);
- сприяти організації годівлі свиней сухою конюшиною і люцерною, овець і свиней силосованим кормом;
- допомагати в організації належної годівлі й утриманні свиней, вирощуванні молодняку для отримання найвищих показників у конкурсі на кращий послід;
- виконувати дослідні спостереження щодо впливу згодовування поросятам мінерального корму;
- проводити дослідні спостереження щодо згодовування свиням і вівцям граничних доз силосу;
- здійснювати дослідні спостереження за вівцями для отримання від них 2 і 1,5 окотів у рік;
- організовувати і проводити заходи щодо боротьби з яловістю свиней і овець (складання і дотримання календарного плану спаровування, належне використання тварин-виробників, своєчасне використання свинок, кабанів, баранів для першого спаровування);
- вести роботу зі своєчасного вибракування та правильного підбору тварин;
- допомагати у правильному контрольному відборі з відгодовілі свиней та овець;
- проводити спостереження за впливом регулярних організованих прогулянок на статеву діяльність племінних виробників, продовженням їх племінного використання, а також за здоров'ям свиноматок, успішними опоросами, молочністю свиноматок, отриманням міцного життєздатного приплоду, за ростом і розвитком молодняку;

- робити мічення великої рогатої худоби (клеймування) свиней та овець для належного ведення обліку;
- визначати середню вагу 1 м куб. корму в господарстві й порівнювати з довідниковими даними;
- проводити дослідні випробування певних наукових розробок, а також наукових досягнень і винаходів дослідників (наприклад, з обробки соломи вапном);
- здійснювати дослід з випробування раціоналізаторських і винахідницьких пропозицій як дослідників, так і активу хати-лабораторії;
- за результатами дослідів тваринницької ферми і хати-лабораторії здійснювати оцінку інструкцій, довідників, таблиць і плакатів, що видавались по тваринництву.

Для практичного проведення низки перерахованих дослідів хата-лабораторія та ферма повинні мати в своєму арсеналі відповідне приладдя: ваги для зважування тварин, мірну стрічку, молокомір, чашки та відра для роздавання кормів, прилади й реактиви для встановлення відсотка жирності, книги і бланки для ведення обліку. Хата-лабораторія відповідала за підвищення кваліфікації працівників ферм. У хати-лабораторії, осередку гурткової роботи, повинні бути бути важливі складові для ведення досліджень із тваринницького напрямку: бібліотека з книгами по тваринництву, плакатами та таблицями, наочні прилади, колекції і гербарії місцевих кормових трав [529, с. 87–90].

Постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про стан і завдання науково-дослідної роботи у сільському господарстві» від 29 вересня 1935 р. за підписами Голови РНК УСРР П. Любченка та секретаря ЦК КП(б)У П. Поштишева надавалося виключне значення хатам-лабораторіям у процесі широкої виробничої перевірки результатів дослідів і спостережень науково-дослідних інститутів і дослідних станцій [679]. Саме у розділі 2 цієї постанови наголошується на важливості роботи мережі НДІ та дослідних станцій Наркомзему УСРР тваринницького напрямку, які з метою вирішення питань запровадження наукових розробок у сільське господарство курирували діяльність колгоспних хат-лабораторій по областях.

Осінньо-зимова робота хат-лабораторій у тваринництві передбачала ведення низки спостережень і проведених досліджень: 1. Облік і правильне використання кормів (грубих, соковитих, концентрованих); організація спостереження за станом та якістю силосу і визначення норм годівлі ним; постановка дослідів із вапнування соломи та визначення кращих способів її запарювання, а також запарювання січки в ямах та запарниках тощо; проведення дослідів з комбінованої годівлі: соломи з сіном, січки з половою, грубих кормів за різними нормами дерті й висівок тощо. 2. Дослідження різновидів підстилок для тварин (солом'яної, торфової, із сухого листя). 3. Проведення дослідів з годівлі тварин корене-бульбовими плодами. 4. Організація дослідів щодо визначенню впливу дріжджованих кормів

на тварин. 5. Проведення заходів з метою поліпшення луків: знищення мурашників і кротових куп, розорювання окремих ділянок, підсів трав, виділення ділянок для спостережень. 6. Продовження і розширення дослідів з раціональної годівлі тварин та молодняку; з годівлі тварин відповідно до норм і раціонів; з догляду за поросятами, ягнятами; способів утеплення приміщень для худоби; з годівлі птиці тощо. 7) Ведення роботи з племінно-го відбору кращих плідників і виявлення корів-рекордисток із стада [833].

При хатах-лабораторіях проводили як агро-, так і зоотехнічне навчання, зокрема курси бригадирів, ланкових, доярок та ін. Ці працівники несли знання у колгоспні маси з метою підвищення продуктивності сільського господарства. Таке навчання у зимовий період, коли колгоспники мали більше вільного від роботи часу, постало у центрі уваги хат-лабораторій. Приміром, хата-лабораторія Рубежівського колгоспу «Більшовик» організувала три бригадні школи – зоотехнічну, садово-городню і рільничу. В інших колгоспах Харківської області – «15-річчя РСЧА» Сумського та «ім. Леніна» Полтавського районів планували та проводили агротехнічні навчання. Важливим у цій справі було те, що отриманий досвід і знання повинні використовувати інші такі хати-лабораторії та ставати практичним фундаментом для роботи в колгоспах [239].

У середині 30-х років минулого століття на Полтавщині було засновано 60 хат-лабораторій. Багато з них проводила агротехнавання у бригадних агрошколах. Так, у 1935 р. організовано 140 таких шкіл, де навчалися 4376 колгоспників, а також у 48 колгоспних агро- і зоотехнічних гуртках – 861 особа. Після завершення навчальних курсів колгоспниками з питань дослідництва у тваринництві були отримані покращені результати роботи щодо годування худоби дріжджованим кормом, вивчення різних способів годівлі та ін. [803].

Вже на 1-й українській нараді завідувачів хат-лабораторій 3–5 березня 1936 р. було оприлюднено перші результати колгоспних досягнень на чолі з хатами-лабораторіями, які вже встигли себе позитивно зарекомендувати. Отже, у перші роки роботи хати-лабораторії працювали у різних галузях тваринництва (скотарстві, свинарстві, вівчарстві, конярстві, птахівництві) і кормовиробництві. Основну увагу вони зосереджували на вивченні низки питань підвищення продуктивності тваринництва: роздоювання корів, збереження і вирощування молодняку, боротьба з яловістю, відгодівля худоби, збільшення одержаного приплоду, правильне використання плідників, поліпшення порід тварин; застосування різних методів і способів підготовки кормів: дріжджування, силосування, обробка грубих кормів; покращення способів годівлі, догляд і утримання худоби [612].

Ряд хат-лабораторій отримали цінні результати у процесі дослідної роботи. Отже, у справі *роздоювання корів*, наприклад, хата-лабораторія колгоспу ім. Сталіна Харківської приміської смуги (завідувач Тимошенко, завідувач ферми Геращенко, доярка Андрійко М.) шляхом роздоювання

збільшили удій дослідної групи корів на 74,4 % і перенесли цей досвід на все стадо ферми. Хата-лабораторія сільськогосподарської артілі ім. Петровського Михайлівської сільради Донецької області (доярка Борк М.) роздоїла 12 корів і довела середньодобовий удій до 24 л. Хата-лабораторія колгоспу «Сталінець» Ротфронтівського району Дніпропетровської області (завідувач Тимошенко Ф., зоотехнік Жлудь Г.), використовуючи досвід доярки М. Епп, забезпечила роздоювання п'яти корів, які почали давати понад 31 л добового удою. Хата-лабораторія Білі Вежі № 2 Дмитрівського району Чернігівської області (завідувач Лаукарт Ф. і доярка Шефер) домоглася роздоювання корів до 95 %. Хата-лабораторія Гельмязівського району Київської області (завідувач Хатонкін, доярка Драцько У.) збільшила удої двох рекордисток до 29–36 л молока в день.

Успішно працювали хати-лабораторії у справі організації відгодівлі свиней і вирощування поросят. Так, хата-лабораторія колгоспу «Червона борозна» Оріхівського району Дніпропетровської області (свинарка Дядя М.) виростила 24 поросят на одну свиноматку. Хата-лабораторія артілі ім. Благоева Харківської області (завідувач Лаврик, свинарка Килим Я.) застосувала дріжджування кормів і домоглася приросту на добу 1 кг 202 г на одну голову. Під керівництвом хати-лабораторії Красноградського району Харківської області свинарка Литовченко одержала 25 поросят на одну свиноматку.

Питання ущільнення окотів вирішувалися хатами-лабораторіями Чернігівської та Дніпропетровської областей УРСР і МАСРР. Зокрема, хата-лабораторія колгоспу ім. Тельмана Ічнянського району Чернігівської області (завідувач тов. Задохайло, чабан Ломашніков) поставила дослід і одержала два окоти овець за один рік. Інша хата-лабораторія артілі «Комінтерн» Петропавлівського району Дніпропетровської області (завідувач Кириченко, чабан Русаненко) змогла забезпечити 180 % виходу ягнят. Хата-лабораторія Красноокнянського району МАСРР (завідувач Белецький і завідувач ферми Ткаченко), поліпшуючи порідний склад, провела штучне запліднювання всього стада овець.

Проблему боротьби з яловістю коней вирішувала хата-лабораторія колгоспу «Чеський господар» Красноокнянського району МАСРР на чолі із завідувачем Гофманом, який одночасно працював на посаді конюха і виростив від прикріплених до нього 14 конематок 14 лоша́т.

Вирощування курчат займалася хата-лабораторія Проскурівського району Вінницької області (завідувач Литвин). Нею було вирощено 97 % курчат і застосовано на практиці нові види кормів (наприклад жаби тощо). Хата-лабораторія артілі ім. Благоева у Харківській області, завдяки роботі пташниці Дашко і застосуванню дріжджування буряків для годівлі курчат, одержала на 37 % приросту більше, ніж у контрольній групі. Цей досвід з годування птиці дріжджованими буряками перейняли всі колгоспники артілі.

Проблема кормовиробництва у тваринництві завжди була важливою. Хата-лабораторія колгоспу «ХІІ-річчя Жовтня» Чернігівського району МАСРР (завідувач Данильчук) з допомогою досвідченого колгоспника Задорожняка одержала два врожаї на рік, зібравши в середньому з 1 га врожай з другого посіву: 32 ц картоплі, 9 т силосної маси, 7,5 ц проса і 4,5 ц зерна вівса. Інша хата-лабораторія ім. Балицького Київської приміської смуги збільшила майже вдвічі збір лугових трав на 40 га луків, застосувавши найпростіші заходи для знищення мурашників – зрізування купок і присипання сумішшю попелу і негашеного вапна. Хата-лабораторія колгоспу ім. Косіора Лубенського району Харківської області у виробничих умовах одержала врожай насіння люцерни Гріма-Зайкевича 7,5 ц з 1 га.

Усі розглянуті на нараді результати колгоспного дослідництва у тваринництві виявилися важливими станом на другу половину 30-х років ХХ ст., однак воно знаходилася на початковому етапі і потребувало удосконалення методик проведення досліджень. У діяльності окремих хат-лабораторій відзначили повільне впровадження досвіду передовиків виробництва в роботу колгоспів. При цьому учасники зібрання акцентували увагу на тому, що науково-дослідні установи та земельні органи не надавали допомоги хатам-лабораторіям у цій справі.

Одним з основних завдань хат-лабораторій перших років діяльності постало виконання і перевиконання державного плану розвитку тваринництва у 1936 р., збільшення продуктивності тварин і створення міцної кормової бази. Виконання плану розвитку тваринництва за рахунок діяльності хат-лабораторій відбувалося через вирішення низки галузевих проблем, зокрема, стосовно до великої рогатої худоби, свинарства, вівчарства, конярства, птахівництва, кролівництва, бджільництва, рибництва, а також годівлі тварин, кормовиробництва, ветеринарії, механізації тощо.

Отже, покращення утримання та розведення великої рогатої худоби досягалося завдяки спробі запровадження досвіду передовиків тваринництва по роздоюванню корів, роботі з поліпшення породи стада (метизація, добір високоякісних плідників), збереження і вирощування телят, боротьби з яловістю. У свинарстві прагнули одержати два опороси на рік від кожної свиноматки, отримання 100 пуд. живої ваги приплоду від кожної свиноматки за рік шляхом належної відгодівлі, поліпшення породи свиней (метизація, добір високоякісних плідників, організація племгнізд). Вівчарство розвивалося за рахунок ущільнення окотів шляхом одержання двох окотів від кожної вівці на рік і не менше трьох окотів у два роки для маломолочних порід овець; збільшення багатоплідності овець (добір багатоплідних маток і застосування багаторазового штучного запліднювання); вивчення і запровадження найкращих строків парування овець, насамперед яроч; поліпшення породи овець (метизація, добір високоякісних плідників, створення племінних отар); масове запровадження штучного запліднювання з метою найкращого використання високоякісних баранів; одержання від

тонкорунної вівці в середньому 7 кг вовни, від метисної вівці – 5 кг і від грубововної – не менше 3,5 кг. У конярстві основними моментами у роботі були боротьба з яловістю і абортами; вирощування всіх народжених лошат, їх тренування і підготовка молодняка до робіт; збір і вивчення раціоналізаторських пропозицій колгоспників стосовно поліпшення збруї, запряжки. У птахівництві брали курс на збільшення поголів'я птиці, особливо водоплавної, вивчення способів її утримання; поліпшення породи птиці та збільшення несучості курей; збільшення виходу курчат при інкубації та боротьба з падежем курчат. У кролівництві мали на меті збільшити поголів'я кролів (вирощування, боротьба з падежем), поліпшення якості шкірки і збільшення виходу м'яса. Розвивалося також бджільництво, поліпшуючи способи організації пасік у колгоспах і в колгоспників та збільшуючи вихід роїв, меду і воску. У рибництві займалися організацією ставкового господарства, освоєнням ставків з метою заселенням їх рибою, створенням рибних розсадників.

Проблема годівлі тварин включала низку питань. Організація правильної годівлі й утримання сільськогосподарських тварин розглядалась як вагомий чинник збільшення продуктивності тваринництва. Міру, вагу і облік було покладено в основу організації правильної годівлі. З кормом тварини одержують певний запас енергії, яку використовують на підтримку свого організму, на виконання роботи, утворення м'яса, молока, вовни тощо. Отже, постала потреба дотримувати норм годівлі різних сільськогосподарських тварин [407].

Діяльність хат-лабораторій полягала у застосуванні нормованої годівлі тварин на основі досвіду передовиків тваринництва. Працівники виявляли найцінніші нові корми, забезпечували підготовку кормів до згодовування (дріжджування, силосування, запарювання січки й половини, підготовку мішанки), виявляли кращі способи згодовування коренеплодів, застосовували мінеральне підгодовування тварин.

У роботі бралися за *вирішення ветеринарних проблем*, які стосувалися організації очищення території колгоспів від кліщів – поширювачів піроплазмозних захворювань, організації очищення великої рогатої худоби від личинок шкірного гедзя, оздоровлення зараженої території від глистів та господарств від бруцельозу та одержання здорового приплоду.

Для проведення досліджень у тваринництві будь-яка профільна хата-лабораторія мала бути відповідно оснащена, що передбачало наявність раціонального й удосконаленого інвентарю по догляду за худобою; механізацію процесів виробництва на фермах; будівлі для худоби (свинарники, вівчарні, телятники, корівники, породільні відділи, ізолятори, карантинні пункти тощо); умови для прибирання, зберігання і використовування гною. Вона здійснювала контрольно-виробничу роботу, а саме: з оцінки якості кормів (грубих, соковитих, концентрованих); якості водопоїв і їх поліпшення; перевірки якості сперми і статевої активності плідників; з

контролю за правильним доїнням корів і визначенням якості молока (жирність, кислотність, забрудненість); з визначення вагітності корів у ранньому періоді і боротьбою з перегулами; з визначення кращих строків і способів збирання та зберігання кормових культур.

Таким чином, 1-ою українською нарадою завідувачів хат-лабораторій було вирішено одержувати хатами-лабораторіями результати дослідництва широко запроваджувати в колгоспне виробництво. Доведено, що, працюючи у взаємозв'язку з науково-дослідними інститутами по тваринництву, хати-лабораторії потребували систематичної методичної допомоги і консультації, налагодження зв'язку з передовими хатами-лабораторіями, узагальнення досвіду їх роботи і допомоги у використанні таких результатів [612].

Для належного розвитку тваринництва важливе значення завжди відводилося *кормовиробництву*, як галузі, що забезпечує тваринництво якісними, збалансованими за вмістом поживних речовин кормами у достатній кількості. У середині 30-х років минулого століття за сприяння місцевих колгоспних хат-лабораторій роботу у галузі націлювали на одержання результатів у таких напрямках: збільшення посівів і підвищення урожайності одно- і багаторічних трав; закладання насінників багаторічних трав і збирання насіння дикорослих трав; корінне поліпшення луків і пасовищ та одержання двох укосів у рік (розчищення чагарників, підсів трав, удобрення, осушення боліт тощо; застосування загінної системи випасів і забезпечення худоби водою); висівання післяжнивних і кормових культур; добір високоврожайних культур коренеплодів і силосних культур; організація прифермерських сівозмін [612].

Хати-лабораторії брали активну участь у процесі кормовиробництва, зокрема вели контроль за правилами силосування в колгоспі. Незважаючи на те, що вимоги до процесу силосування добре відомі колгоспному активу, їх часто порушували. Завідувач хати-лабораторії та її працівники розуміли звичайний механізм силосування, який використовувався в колгоспах з метою годівлі тварин. Силосували суміш маси трав люцерни й конюшини [744, с. 25].

За сприяння і допомогою хат-лабораторій вже у 1937 р. постала можливість проведення дослідів силосування вищезгаданих трав із злаками за такою методикою: силосування проводити в окремих силосних ямах; контрольне закладання силосу – тільки бобових трав без домішок інших; дотримання дослідних закладок: 1) суміш із 75 % бобових і 25 % злакових; 2) суміш із 50 % бобових і 50 % злакових. За відсутності окремих ям для силосування придатні траншеї, розділені на окремі секції. За наявності в колгоспі посівів амаранту на силос, то за такою схемою можна його засилосувати з кукурудзою чи сорго.

Для силосування можливо використовувати кормову картоплю, яка в окремих районах дає значну добавку врожаю. В ямах діаметром 2–3 і

глибиною 2,5–3 м схема досліду така: картоплю треба порізати, пошарово утрамбувати у водонепроникну яму, посолити (для швидшої віддачі бульбами соку). Спершу яму наповнити картоплею на $\frac{3}{4}$ її глибини (сок спочатку дуже піниться), а через три дні наповнити доверху. Для вбирання соку на картоплю зверху насипати шар січки. Яму закрити дошками, потім глиною. Отже, хата-лабораторія може досліджувати питання умов зберігання картоплі (підвали, бурти, засилосований вигляд). Пропонувалося ставити досліди з силосування у діжках [744, с. 27].

Упродовж перших років діяльності хати-лабораторії сприяли вирішенню важливих проблем у розвитку конярства: боротьба з яловістю та абортми у кобил; вирощування максимальної кількості всіх народжених живих лошат, їх тренування і підготовка до робіт тощо. Про це було зазначено на 1-й українській нараді завідувачів хат-лабораторій [612].

Загальні дослідження колгоспних хат-лабораторій в союзному аспекті, що стосувалися галузі конярства і були рекомендовані Всесоюзним науково-дослідним інститутом конярства (Москва) стосувалися першорядних проблем конярства: виховання молодняку і контроль за його розвитком; введення до раціону лошат нових для даного господарства кормів. У межах вирішення цих проблем хати-лабораторії розв'язували першочергове завдання – як повинна розвиватися покращена продукція масового сектору і як поставити правильне вирощування кінського молодняку в умовах колгоспу. Відповідно проводили досліди з годування молодняку відповідно до норм (за методикою організації досліду з молодняком «отъемного» віку); з оновлення раціонів годування коней; підготовки кормів і кормовиробництва [359].

За рекомендаціями вищевказаного НДІ, дослідження з конярства в межах роботи хат-лабораторій мали бути складовою частиною їх загальної роботи. Керівництво дослідами по конярству повинно закріплюватися за окремою особою, відповідальною перед правлінням колгоспу – старшим конюхом, ветсанітаром та ін. Фінансування придбання спеціального обладнання, реактивів, фахової літератури тощо для проведення дослідів здійснювалося у звичний для хат-лабораторій спосіб (із кошторису колгоспу). Обов'язковим складником організації і розгортання дослідної роботи з конярства у колгоспних хатах-лабораторіях була допомога районних фахівців – зоотехніків по коням і ветеринарних лікарів та земорганізацій. Ці спеціалісти допомагали конярям-дослідникам вирішувати організаційні й методичні питання, закупляти спеціальне обладнання для дослідів тощо. Тематика пропонованих хатам-лабораторіям дослідів передбачала й питання експериментального плану та контрольних спостережень з метою отримання результатів для обліку планової роботи в господарстві. Будь-яка хата-лабораторія могла обирати питання для роботи, які найбільше доцільні для дослідження у своєму колгоспі. Постановка одного або кількох дослідів у хаті-лабораторії колгоспу, який підтримував розвиток конярського

господарства, мав сприяти обміну досвідом між такими ж хатами-лабораторіями, що сприятливо впливало на розвиток конярства у країні [359].

Після організації першої хати-лабораторії упродовж перших двох-трьох років в районах УСРР заснували широку їх мережу. Так, на Одещині в 1936 р. вже функціонувало 1620 одиниць. У Новомиргородському, Велико-Васьківському, Грушківському, Вознесенському, Голованівському та Карл-Лібкнехтівському районах хати-лабораторії було організовано в 50–80 % колгоспів. Що стосувалося дослідів з тваринництва, то саме у цій галузі робота хат-лабораторій Одещини найменше розвивалася, однак відмічалось ряд досягнень. Тваринницька робота була зосереджена, в основному на таких процесах: роздоювання корів, збереження і вирощування молодняку, способи вигоювання телят молозивом, годівля тварин за нормами та раціонами, способи приготування кормів (вапнування соломи, дріжджування концентратів і силосування). Наприклад, хата-лабораторія колгоспу Райкомвод Тилігуло-Березанського району під завідуванням Д. Лопатюка роздоюванням корів упродовж чотирьох місяців одержала збільшення надоїв молока від 400 до 1300 кг на кожну корову. Хата-лабораторія колгоспу ім. Чубаря Ново-Бузького району на чолі із завідувачем Солоніченком дослідною годівлею корів за нормами і застосуванням результатів цього дослідів у виробництві домоглася значного підвищення надоїв корів на колгоспно-дослідній фермі. Дані середнього надою за рік: у 1934 р. – 1758 кг, у 1935 р. – 2030 кг, у 1936 р. – 3000 кг. На молочній фермі цього колгоспу було вирощено корову-рекордистку, від якої у 1936 р. одержали 5000 кг молока.

У хатах-лабораторіях багатьох колгоспів велику увагу приділяли створенню міцної кормової бази з метою підвищення продуктивності та виконання державного плану розвитку тваринництва. Розвиваючи кормову базу, у 1936 р. 80 хат-лабораторій працювали над вивченням кормових культур і розмноженням гібриду сорго-суданки, а у 1937 р. від дослідних посівів перейшли до висіву цього гібриду в господарських умовах колгоспу. Хата-лабораторія колгоспу Комінтерн Каховського району на чолі з О. Клімкіним вивчала новий для колгоспу сорт люцерни, поставивши за мету одержати від схрещування туркестанської люцерни з жовтим буркуном більш урожайний і менш вимогливий до кліматичних умов району сорт. У 1936 р. гібрид було одержано, і робота тривала надалі. Працювали над вирощуванням насіння багаторічних трав та підвищенням урожаїв дикорослих трав, поліпшенням пасовищ і подвоєнням укосів на рік [214, с. 18]. Ця хата-лабораторія проводила дослідів щодо впливу годівлі й догляду за коровами на величину удоїв, вигоювання телят (молоком матері та інших корів), дріжджування кормів, збагачення кормової бази (висів люцерни) [291].

На прикладі Київщини важливо проаналізувати досвід хат-лабораторій із дослідження питань тваринництва упродовж другої половини 30-х років

XX ст. Будь-яка хата-лабораторія своєю контрольною роботою допомагала колгоспу налагоджувати господарство на основі постановки дослідів, одержувати більші прибутки і вивчати нові можливості підвищення продуктивності тваринництва в конкретних умовах кожного колективного господарства. Варто зазначити, що хати-лабораторії, які працювали за допомоги зоотехніків, краще та швидше спрямовували свою організаційну роботу на розв'язання найактуальніших для району питань і одночасно запроваджували в колгоспне виробництво досягнення науки у галузі тваринництва.

Київська обласна дослідна станція тваринництва достатньо швидко налагодила роботу з організації колгоспного дослідництва в галузі тваринництва. Так, у 1936 р. розпочали діяльність 22 хати-лабораторії у різних районах області (табл. 5.2.2) [213].

Таблиця 5.2.2

Колгоспні хати-лабораторії Київської області, які вирішували питання тваринництва у 1936–1937 рр.

Колгосп	Сільська рада	Район	Особа, яка проводила дослід
Чупирівський	Чупирянська	Білоцерківський	Зав. хати-лабораторії Я. Ходченко, Т. Ковтун, зав. ферми З. Розпутна
Нове життя	Томилівська	-	Зав. хати-лабораторії З. Линник, зав. ферми М. Софійчук
Чмирівський	Чмирівська	-	Зав. хати-лабораторії М. Вдовика, зав. ферми П. Поліщук
Шлях до комунізму	Глушківська	-	Зав. хати-лабораторії М. Литвин, зав. ферми Ф. Тарнавський
Новий борець	Черкаська	-	Зав. ферми Т. Руденко
Пролетар	Червонослобідська	Черкаський	Зав. хати-лабораторії П. Пріхно, зав. ферми І. Старов
ім. Петровського	Змагайлівська	-	Зав. хати-лабораторії М. Білоног
ім. Леніна	Ломоватська	-	Зав. хати-лабораторії Кучугурний, зав. ферми А. Кужім
Сім'я червоних партизанів	Худяківська	-	Зав. хати-лабораторії Ф. Чепурний, зав. ферми П. Мороз

ім. Ворошилова	Леськівська	-	Зав. хати-лабораторії В. Назаренко, зав. ферми Савченко
Перемога	Драбівська	Корсунський	Зав. хати-лабораторії Ф. Крит, зав. ферми К. Тищенко
ім. Ворошилова	Квітківська	-	Зав. хати-лабораторії Ціон
ім. XIII річчя Жовтня	Пряжівська	Житомирський	Зав. хати-лабораторії М. Мельник, зав. ферми П. Титаренко
III вирішальний	Пісківська	-	Зав. хати-лабораторії Т. мельник, зав. ферми А. Малиновська
Праці честь	Крошненська	-	Зав. хати-лабораторії Сороченко, зав. ферми Гепсел
Пам'ять Леніна	Сінгурівська	-	Зав. хати-лабораторії Трашинський
Червоний Жовтень	Скомороська	-	Зав. ферми М. Ковальчук
Ударник	Новопільська	Черняхівський	Зав. хати-лабораторії Ф. Лукашук
ім. Тельмана	Найборнська	-	Зав. хати-лабораторії Р. Віль
Червоний заможник	Герезнівська	Уманський	Зав. хати-лабораторії Х. Гервасовський
Ромашівський	-	Рокитянський	Зав. хати-лабораторії Соломка, бригадир тваринництва Мовчан
Велетень	Колодиська	Катеринопільський	Зав. хати-лабораторії зав. ферми орденоносець Л. Біленький

На початковому етапі організації хат-лабораторій із тваринницьким ухилом досліджень дослідною станцією було проведено 15 одноденних кущових зльотів-семінарів безпосередньо у новостворених хатах-лабораторіях. Учасниками зібрань були завідувачі хат-лабораторій і ферм визначених колгоспів, а також усі бажаючі особи. У ході заходів обговорили перелік завдань хат-лабораторій та організаційні питання роботи у тваринницькій галузі, низку актуальних проблем галузі, методику роботи, створення активу. Стосовно роботи ферм опрацювали питання застосування дріжджування, годівлі тварин дріжджованим кормом тощо. Обов'язковим елементом навчання стала популяризація досягнень кращих хат-лабораторій. Уже

в 1937 р. усі хати-лабораторії, які працювали під керівництвом Київської обласної дослідної станції тваринництва, провели ряд дослідів задля розвитку галузі тваринництва та кормовиробництва: дріжджування кормів для свиней; робота з роздоювання корів у літній і зимовий періоди; контрольна робота з визначення жирності молока, якості силосної сировини, поживності виготовленого силосу тощо. Дріжджування кормів через хати-лабораторії було застосовано на фермах 79 колгоспів.

Досвід організації та діяльності хат-лабораторій з вирішення проблем тваринництва у перші роки під керівництвом Київської обласної дослідної станції тваринництва став у нагоді й іншим районам УСРР в налагодженні аналогічної роботи. Очевидним виявилось те, що колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР, поставши і набувши стрімкого розвитку в другій половині 30-х років ХХ ст., ґрунтувалася на наукових розробках та сприяла підвищенню продуктивності різних галузей тваринництва.

З 1940 р. було затверджено погоктарні норми поставок державі тваринницької продукції. Зростала частка колгоспів (радгоспів) на кошти приватних господарств, що засвідчують такі дані: у 1938 р. їм належало 31 % великої рогатої худоби, у 1941 р. – 49,5%; для свиней – 33,8 і 49,6 %, овець – 60,3 і 81,7 %. Решта припадала на особисті підсобні господарства колгоспників, робітників, службовців і приватних власників. Це десятиріччя відзначено новими організаційними формами діяльності й невтішними результатами роботи у розвитку колгоспної дослідної справи.

У період Німецько-радянської війни органи влади противника: Вермахт – збройні сили нацистської Німеччини (1935–1945), СС – захисні загони або військово-поліційна організація Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (існували з 1925 р.) і відомство Г. Герінга – уповноваженого по 4-річному плану, що був створений з метою збільшення економічної сили, автаркії і переведення нацистської Німеччини на військові рейки, переслідували на окупованих територіях різні цілі, але всі були зацікавлені в отриманні значної кількості сільськогосподарської продукції, і тому колгоспи виявилися найприйнятнішою формою ведення господарства [63].

Війна і німецька окупація УРСР спричинили втрату значної частини поголів'я худоби. Після війни проводилася величезна робота з відновлення її кількості. І тільки на початку 1950-х років було досягнуто показників 1941 р. Тваринництво відбудовувалося зі значно більшими труднощами порівняно з іншими галузями сільського господарства. При цьому все ще не могло забезпечити зростаючих потреб міського населення у тваринницькій продукції. Кормова база залишалася незадовільною, а колгоспники матеріально не були зацікавлені в розвитку тваринництва. Ці суттєві недоліки уряд СРСР мав намір усунути ухвалами пленумів ЦК КПРС (вересневого 1953 р., січневого 1955 р.), що коригували і визначали напрямки тваринництва: збільшення посівів кормових культур і кукурудзи, підвищення заготівельних і закупівельних цін на продукти тваринництва, поліпшення

племінного складу тварин, виведення нових цінних порід й удосконалення вже відомих; збільшення капітальних вкладень у тваринництво та імпорт кормів з-за кордону, удосконалення технологій у цій галузі. Однак, із середини 50-х років ХХ ст., питання сільськогосподарського колективного дослідництва вже не були в компетенції колгоспної дослідної справи.

Офіційна статистика засвідчувала збільшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней і овець, натомість кількість коней і волів зменшилася (табл. 5.2.3). Звісно, нарощування кількості поголів'я сільськогосподарських тварин забезпечило підвищення їх продуктивності, а отже, виробництва м'яса, сала, молока, вовни та їх заготівлі.

Таблиця 5.2.3

Показники кількості тварин у колгоспах УСРР/УРСР протягом 1916–1960 рр., млн

Роки	Велика рогата худоба	Корови	Свині	Коні	Вівці та козли
1916	9,1	4,1	6,5	6,5	6,9
1928	9,9	4,9	8,6	6,4	8,3
1935	5,1	2,5	3,9	3,7	2,2
1941	11,0	6,0	9,2	4,7	7,3
1946	8,3	4,3	2,9	2,0	3,4
1950	11,0	5,8	7,0	4,5	5,8
1960	17,0	7,7	16,5	2,0	11,6

Слід зупинитися на висвітленні результатів аналізу ведення колективного дослідництва у бджільництві колгоспів означеного періоду. Розвиток вітчизняного бджільництва історично забезпечувався сприятливими природно-кліматичними умовами України, достатньою кількістю медоносних рослин у лісах, луках і степах, що сприяло одержанню високоякісного меду різних ботанічних сортів та інших цінних продуктів бджільництва [39].

У 20-х роках ХХ ст. мережа бджільницької кооперації забезпечувала пасічників штучною вошиною, пасічним інвентарем, організувала різноманітні заходи щодо поширення знань з бджільництва, курси, виставки, проводила боротьбу з хворобами бджіл та ін. У цей період почала свою роботу Боярська пасічницька професійна школа імені П. І. Прокоповича, створена на базі школи практичного бджільництва у 1918 р. Вже у 1930 р. її було реорганізовано у Боярський сільськогосподарський технікум бджільництва та шовківництва (нині – Боярський коледж екології і природних ресурсів Національного університету біоресурсів і природокористування України – БКЕІПР). У жовтні 1920 р. було організовано Наркомземом України Харківську дослідну станцію бджільництва. Розвиток її діяльності

відбувався у складних умовах нестачі фінансових ресурсів і кадрів. Незважаючи на це, співробітники установи використовували науково-технічний потенціал України, розробили новітні технології у галузі бджільництва та, безперечно, дали поштовх новим науковим напрямкам у селекційній роботі, генетиці бджіл, запиленні рослин [40].

Розвиток бджільництва на наукових засадах потребував розповсюдження спеціальних знань серед населення – як в індивідуальному (приватному) секторі господарювання, так і в колективному. Саме розвиток колективного сектору господарювання у різних галузях сільського господарства припав на 30–50-ті роки минулого століття. Сьогодні існує думка, що у зв'язку з колективізацією сільського господарства, допущенням серйозних помилок у веденні бджільництва України завдано значної шкоди і зведено його до нерентабельного заняття [26]. А в ті часи на вимогу уряду як СРСР, так і УСРР селяни повинні були об'єднуватись у колективні господарства – колгоспи і виконувати доведені їм завдання з метою одержання та поширення галузевих досягнень.

Набуття фахових знань у галузі бджільництва в 20–30-ті роки ХХ ст. в Україні сприяла публікаційна діяльність 27-ти журналів з бджільництва, зокрема «Вісник пасічництва» (Київ); «Голос пасічництва», «Пасічна старовина» (Харків); «Пасічник-колгоспник» (з 1930 р. у Харкові, в 1936 р. змінив назву на «Колгоспне бджільництво»); «Українське пасічництво» (Львів); «Український пасічник» (Тернопіль); «Підкарпатське пчолярство» (згодом «Пчолярство») та багато інших [41].

Однак, на той час, все ж таки вважали, що склалися сприятливі умови для підйому бджільництва – дохідної галузі колгоспного виробництва. Завдяки запилюванню бджолами ланів України було підвищено врожайність багатьох сільськогосподарських культур. Вживалися відповідні заходи, спрямовані на поліпшення обслуговування та постачання колгоспних пасік необхідними матеріалами, організовувалися з'їзди і проводилися виставки-ярмарки. В УРСР було засновано контори бджільництва, відкрито навчальні заклади з підготовки кваліфікованих фахівців бджільництва та досвідчені бджільницькі станції на чолі з науково-дослідним інститутом бджільництва. Колишні способи утримання та розведення бджіл вже не були придатними. На більшості пасік застосовували передові методи бджільництва, запропоновані радянськими науковими установами та практиками колгоспного і радгоспного бджільництва. На пасіках працювали кваліфіковані фахівці, які достатньою мірою володіли теоретичними та практичними знаннями в цій галузі [723].

Якщо у перші десятиріччя після революції паралельно із земельними органами про потреби бджільництва більшою мірою піклувалися добровільні товариства і бджільницька кооперація, то з 30-х роках минулого століття, після ліквідації сільськогосподарської кооперації, бджільництвом почала опікуватися держава. У 20-х роках минулого століття почалося

піднесення розвитку бджільництва на Закарпатті. Було створено перше Товариство бджолярів у В. Березному (1920), «Крайове бджолярське об'єднання Підкарпатської Русі» в Ужгороді (1921), товариство «Рой» в тому ж місті (1924), що відкрило вірцеву пасіку в саду місцевої учительської гімназії і організовувало фахові курси. Якщо у 1921 р. в краї працювало 5 бджолярських товариств із 268 членами, то у 1936 р. – 49 із 752 членами, які мали 25 600 бджолиних сімей. До кінця третього десятиріччя минулого століття бджільництво розвивалося швидкими темпами. У цей час відбувалася організація багатьох фахових заходів, зокрема курсів і семінарів. Так, наприкінці листопада 1937 р. відбувся перший випуск шестимісячних курсів із 67 спеціалістів при Козельщанській колгоспній школі бджільництва, що на Полтавщині [515]. Наприкінці грудня 1937 р., за ініціативою Наркомзему УРСР при Українській науково-дослідній станції бджільництва працював п'ятиденний семінар з бджільництва для завідувачів хат-лабораторій. Його основне завдання – озброїти завідувачів хат-лабораторій теоретичним мінімумом та методикою лабораторного дослідження для проведення дослідної роботи в бджільництві. Програма семінару охоплювала питання розведення бджіл і догляду за ними, запилення сільськогосподарських рослин і кормової бази бджільництва, племінної справи в галузі, боротьби з хворобами та шкідниками бджіл тощо. [699]. Також у цей час завершили навчання 54 бригадири-пасічники при Обласній школі бригадирів-пасічників (хутір Виногради, Черняхівського району, Житомирської області) для роботи на колгоспних пасіках. Деякі з них виявили бажання продовжити навчання заочно в Боярському технікумі бджільництва [587]. Також у Києві, за адресою вул. Ладо Кецьовели, 88, працювали річні курси пасічників (платні), які без відриву від виробництва готували бригадирів-пасічників. Протягом навчального року відбувалися сесії, на яких курсанти слухали лекції і складали іспити [244].

У середині 30-х років минулого століття розпочато й селекцію бджіл в УРСР. Очолила цей процес Українська науково-дослідна станція бджільництва, від якої хати-лабораторії отримали тематику й методику дослідної роботи в галузі селекції бджіл на виробництві. Працювали з породами бджіл, що утворилися шляхом природного добору, а культурних порід ще не було виявлено. Саме на колгоспи і радгоспи було покладено завдання запровадження планової селекції бджіл з метою підвищення продуктивності бджільництва [759].

З 1 серпня 1939 р. запрацювала Всесоюзна сільськогосподарська виставка, де серед демонстраційних досягнень колгоспного ладу в павільйоні «Бджільництво» республіками СРСР представлено здобутки і методи роботи передових колгоспних і радгоспних пасік, кращих пасічників, які отримали високі результати в одержанні меду, воску, збільшенні врожаю багатьох сільськогосподарських культур, зокрема насіння конюшини, при запиленні їх бджолами. Досягнення бджільництва в УРСР представили

колгоспи «Більшовик» (Київщина), імені Тельмана, «Добробут» (Чернігівщина) та ін. Пасіки цих колгоспів дали в 1937-му та 1938 р. у середньому на бджолосім'ю від 60 до 125 кг меду і від 1 до 1,5 кг воску. Учасниками виставки стали понад 500 колгоспних і радгоспних пасік та передовиків бджільництва. Україну в галузі бджільництва представляли делегати з Житомирської, Київської та Чернігівської областей [238]. У Закарпатській області бджільництво теж набуло розвитку. Так, у 1947 р. колгоспи 13 районів області мали лише 12 пасік з 115-ма бджолиними сім'ями, а вже наприкінці 1949-го їх налічувалося відповідно 117 і 1179. Найбільш результативним для колгоспів виявився 1960 р. – 302 пасіки на 12 000 бджолиних сімей. Завдяки цьому зібрали 276 т меду (по 23 кг від бджолоїної сім'ї) [240].

У 40-х роках ХХ ст. бджільництво могло б й надалі активно розвиватися з виходом Постанови РНК від 17 травня 1940 р. «Про заходи з розвитку бджільництва», але з початком Німецько-радянської війни 1941–1945 рр., як і свого часу громадянської бджільництво країни почало занепадати [650, с. 1–3]. Отже, швидкі темпи розвитку бджільництва в УРСР у 30-х роках ХХ ст. припинила німецька навала, яка завдала великої шкоди сільському господарству в цілому та бджільництву зокрема. Якщо напередодні війни в Україні налічувалося 1 млн 300 тис. вуликів, то у 1948 р. лише 50 тисяч [41]. Колгоспи і радгоспи, що перебували на окупованій території, втратили майже всі пасіки. Кількість бджолиних сімей скоротилася в різних районах України. Станом на 1 січня 1946 р. в країні налічувалося лише 4850 тис. бджолиних сімей, або 48,5 % від довоєнного рівня.

Відразу після закінчення війни було вжито всіх заходів, щоб відновити й надалі розвивати бджільництво. Прийнято кілька основоположних документів, зокрема слід відзначити важливу роль постанови Уряду СРСР від 26 лютого 1945 р. [651], якою було окреслено основні завдання щодо розвитку громадського бджільництва в колгоспах і радгоспах. Постановою передбачалося збільшення чисельності бджолиних сімей в особистій власності громадян, підвищення продуктивності пасік, а також затверджено заходи з матеріального постачання бджільництва і підготовки бджільницьких кадрів. У райони зі слаборозвиненим бджільництвом для організації пасік в післявоєнні роки було завезено значну кількість бджолиних сімей [818]. Адже бджільництво, як і раніше, мало велике значення як високопродуктивна галузь сільського господарства, яка крім цінної продукції для харчування і промисловості сприяла значному підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. Передбачалося швидкими темпами збільшити кількість бджолиних сімей, швидко й цілковито відновити бджільництво в Україні [651]. Через місяць 21 березня 1945 р. було прийнято Постанову РНК УРСР «Про поліпшення і розвиток насінництва й селекції овочевих і баштанних культур в УРСР» положення якої рекомендували для збільшення врожаю у кожному насінневному колгоспі організувати пасіку, а в

період квітання вивозити бджіл на ділянки овочевих і баштанних культур з розрахунку 1 вулик на 2 га насінників [834, с. 107].

Згодом було прийнято й інші нормативно-правові акти, які передбачали подальшу відбудовчу роботу, і до середини шістдесятих років кількість бджолиних сімей було доведено до довоєнного рівня. У цей час відбувся науково-технічний перехід бджільництва на промислову основу. Впровадження промислової технології утримання бджолиних сімей, дало можливість одній ланці пасічників обслуговувати 500 бджолиних сімей і більше. В УРСР організували спеціалізовані господарства з виведення маток і пакетів бджіл [849, с. 7–8].

Формувалася система регулювання бджільництва, забезпечувалося його обслуговування, розроблялися плани розвитку галузі та контроль за їх виконанням, проводилися заходи, спрямовані на селекційно-племінну роботу, організовувалися запилення сільськогосподарських культур, забезпечувалося впровадження на пасіках наукових досягнень. Відродження бджільництва в повоєнні роки тривало довгий час, а на результати досягнень вплинула низка нормативно-правових актів: Постанови РНК СРСР «Про госпрозрахункові контори у бджільництві» від 15 квітня 1934 р., Постанови Економічної ради РСФСР «Про джерела коштів на утримання організацій з бджільництва» від 31 травня 1935 р., Постанови Ради народних комісарів «Про заходи з розвитку бджільництва» від 26 лютого 1945 р.

Упродовж 1944–1953 рр. бджільництво розвивалося досить швидкими темпами: 93 % колгоспів у цей час уже мали пасіки із середнім її розміром по УРСР 65 бджолиних сімей. Знову запрацював розширений і великий завод бджолиного інвентаря, що випускав складні машини для механізованих воскових майстерень (у Дергачах під Харковом). Було побудовано завод з виробництва вуликів (у Броварах під Києвом). Відновили роботу технікуми бджільництва і науково-дослідна станція. У багатьох областях УРСР організували відділення бджільництва у школах з метою підготовки колгоспних пасічників, а також воскові майстерні, обласні розплідники бджіл, а поблизу Києва запрацював республіканський розплідник [285]. Широко популяризувалися галузеві знання через відповідну наукову та науково-популярну літературу. Зокрема, в 1948 р. у київському державному видавництві сільськогосподарської літератури побачив світ посібник для бригадирів колгоспних пасік «Бджільництво», укладений М.К. Радьком, С.О. Розовим, А.К. Терещенком. Він став у нагоді всім бажаючим облаштувати колгоспну пасіку належним чином. Серед одинадцяти розділів привернув особливу увагу дев'ятий – «Організація бджільництва в колгоспах». Він складався із чотирьох підрозділів: організація товарної пасіки в колгоспі; вибір і підготовка місця для пасіки; організація та оплата праці на колгоспній пасіці; планування робіт та облік на пасіці [701].

Отже, за радянських часів були організовані спеціальні бджолині господарства при колгоспах і радгоспах. Майже в усіх колгоспах були пасіки,

більшість з яких мали комплексний напрям, тобто бджіл використовували для запилення сільськогосподарських рослин, а також для збору меду, одержання воску й іншої продукції. Середня кількість пасік у колгоспах становила 135, у радгоспах – 150 бджолиних сімей [17].

Таким чином, можна стверджувати, що колгоспна дослідна справа функціонувала завдяки діяльності хат-лабораторій у різних галузях сільського господарства, зокрема щодо вирішення тваринницьких проблем та отримання результатів від своєї дослідної роботи.

Відмічаючи здобутки дослідної діяльності з організації впровадження наукових розробок за сприянням колгоспних хат-лабораторій у галузі рослинництва, як приклад наведемо буряківничу галузь. Сьогодні вітчизняна галузь буряківництва опинилася в складних умовах через зменшення посівних площ цієї культури. Зауважимо, що вирощування цукрових буряків нині є досить високотехнологічний і складний процес, але провідні вчені та виробничники з урахуванням досвіду минулого повинні подолати цю проблему. Досліджуючи питання становлення та розвитку буряківництва в Україні, слід відмітити значний інтерес до непростого періоду, пов'язаного з підвищенням урожайності коренеплодів і виробництва цукру в 30–50-х роках минулого століття. Із залученням до виконання дослідних робіт колгоспників було значно збільшено площі й підвищено врожайність цукрових буряків за рахунок наукових досліджень на селі з агротехніки вирощування, селекції, динаміки культивування цукрових буряків для забезпечення цукрового виробництва в Україні та вирішення кормової проблеми у тваринництві.

Буряківництво набуло швидкого розвитку з другої половини XIX ст. На Україну припадало понад 80 % цукру і 27 % зерна, що вироблялося в Російській імперії. Воно стало вагомим чинником у розвитку капіталістичних відносин, оскільки залучало в ринкові відносини широкі верстви населення. Виробництвом сировини для цукрових заводів спочатку займалися поміщики, а згодом селянські господарства, яким наприкінці XIX ст. належало 22–24 % загальної площі посівів буряка [164]. На початку XX ст. буряківництво вважалося однією з провідних промислових галузей як України, так і Російської імперії. Вже у 1913 р. посівна площа під цукровими буряками в Україні становила 558 тис. га, урожайність – 167 ц/га. У 1916 р. до досягнень Російської імперії відносили загальне виробництво бурякового насіння – близько 2 млн пудів, яке вироблялася на селекційних станціях України – Немерчанській, Уладівській, Верхняцькій та Іванівській. Ці науково-дослідні установи повністю задовольняли потреби вітчизняних господарств у насінні [242]. З 1918 р. науково-дослідні та селекційно-насінницькі станції об'єднано в одну мережу й підпорядковано Головному комітету буряківництва (пізніше Головцукор). Для методичного керівництва та розроблення наукових і практичних питань селекції у 1922 р. в Києві створено Науковий інститут селекції (від 2011 р. – Інститут

біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН). Упродовж 1930–1950-х років в інституті: створили високоврожайні тетраплоїдні сорти цукрових буряків, які відзначалися високою цукристістю; отримали генетичну однонасіну форму цукрових буряків, що призвело до науково-технічної революції в буряківництві й дозволило повністю механізувати процеси їх вирощування (1930–1934); зберегли і розмножили основний генофонд культури буряків, що дало змогу відразу після війни засіяти всі площі під цукровими буряками власним вітчизняним насінням (1941–1945); впровадили у виробництво нові зразки бурякової техніки і прогресивних технологічних операцій – висіву на кінцеву густоту, потокового і потоково-перевалочного способів збирання та ін. (1945–1950) [376].

З 1929 р., враховуючи складні суспільно-політичні умови життя перших трьох десятиліть минулого століття, в СРСР перейшли на висівання цукрових буряків насінням вітчизняної селекції. У 1936 р. в країні було вироблено 3,25 млн т цукру, що дозволило посісти перше місце у світі за виробництвом цукру із цукрових буряків. Звісно, серед вирішення основних питань розвитку буряківництва була селекція цукрових буряків, якій приділяли значну увагу як окремі вчені, так і колективи науково-дослідних станцій.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. відомий вчений і організатор науки у галузі буряківництва Б. А. Паншин повідомляв про великі досягнення в селекції цукрових буряків і стверджував, що все вироблене в СРСР насіння буряків – селекційне й одне з найкращих завдяки планомірним сортовипробуванням Головцукру. Зазвичай під час сортовипробування перевага була за місцевими сортами. Навіть у США радянські сорти буряків користувалися значним попитом [566]. Даним Б. А. Паншина можна було довіряти. За результатами проведених багаторічних досліджень вченого і його учнів у різних ґрунтово-кліматичних регіонах Радянського Союзу намічались шляхи вирішення найважливішої народногосподарської проблеми. Насувалася ймовірність війни, і величезній державі на цей випадок потрібні були нетрадиційні, розташовані в різних куточках СРСР джерела сировини для виробництва найважливіших продуктів харчування. Натхнений успішним захистом докторської дисертації у березні 1940 р. за темою «Сахароносные растения СССР как источники сырья для получения сахара и спирта», Б. А. Паншин енергійно взявся за практичне втілення своїх пропозицій, але в липні 1941 р. був страчений [799].

Про позитивну роль Головцукру, як об'єднання світового значення в опрацюванні питань вивчення культури буряків та селекції, писав радянський рослинник, селекціонер, доктор сільськогосподарських наук, професор І. В. Якушкін [865, с. 2]. Він зазначав про колективні зусилля багатьох селекціонерів, які посприяли створенню десятків сортів високої продуктивності, що перевершили кращі європейські [866, с. 3].

Правобережна Україна виявилася якнайкраще придатною для розвитку цукрової промисловості за рахунок сприятливих ґрунтових умов для

виращування цукрових буряків. У 1930 р. вже повідомлялося про результати досліджень Київської сільськогосподарської дослідної станції (нині – Міронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла НААН), вчені якої обґрунтовували залежність урожаю цукрових буряків від попередника, найвищу їх урожайність після одноукісних багаторічних трав, після чистого пару та зернових стручкових [836]. Колгоспам Правобережжя, зважаючи на природно-кліматичні умови, найвигідніше було займатися бурякосіянням і скотарством. Для цього важливим було правильно підібрати сівозміни в колгоспах [479, с. 5, с. 16]. У координації досліджень з вивчення агротехніки цукрових буряків в діяльності колгоспних хат-лабораторій Київської області у 1930-х роках велику роль відіграла знову ж таки згадана обласна сільськогосподарська дослідна станція [322].

У бурякосійних районах України найбільш поширеним типом ґрунтів були чорноземи. Із середини 30-х років ХХ ст. колгоспні дослідження з агротехніки виращування цукрових буряків на такому типі ґрунтах проводили під егідою хат-лабораторій. Зокрема, у 1935 р. було проведено дослід із підживлення цукрових буряків гноєм за відповідною методикою та на чолі з хатою-лабораторією колгоспу імені Петровського (Каменська МТС Київської області); гнойовою рідиною з внесенням її у міжряддя після прополювання; сухим товченим послідом у кількості 2–3 ц на гектар, а також у суміші з суперфосфатом у рядки комбінованою сівалкою у кількості 1–2 ц на га, також застосовували суміш посліду з рідиною [287, с. 38–39]. Ця хата-лабораторія провела й інший дослід – із внесення (весною під культиватор) попелу під буряки замість привозних калійних добрив. У ході дослідів порівнювали різні дози попелу: 2, 4, 6, 8 і 10 ц на га. Таким шляхом було встановлено найкращу дозу добрива для ґрунту місцевого колгоспу [287, с. 59–60].

Хати-лабораторії успішно співпрацювали з агрохімлабораторіями машинно-тракторних станцій. Вони всіляко сприяли проведенню агрохімічної роботи в колгоспах, зокрема допомагали у відборі зразків ґрунту для агрохімлабораторій, закладанні та проведенні польових дослідів з добривами, вапнуванні ґрунтів, роз'яснювали широким масам колгоспників значення роботи агрохімлабораторії [287, с. 46, с. 60, с. 67].

Вагомим кроком у покращенні стану справ у буряківничій галузі стало запровадження сівозмін – планів багаторічного використання полів і чергування виращуваних рослин. Сівозміни мали на меті виконання завдань держави з виробництва і здавання зерна, буряків та інших сільськогосподарських культур; забезпечення стійкого та швидкого підвищення врожайності; створення міцної кормової бази для тваринництва; правильне використання робочої сили, тракторів, робочого скота і сільськогосподарських машин певного колгоспу чи радгоспу. Площа під буряками у бурякових сівозмінах різнилася. Відсоток буряків у сівозміні залежав від загальних планових завдань, типу ґрунту і низки організаційних моментів (наявність

робітників, техніки тощо). У колгоспах і радгоспах із буряківничим профілем роботи Особливою комісією цукрової промисловості СРСР у 1933 р. було рекомендовано для впровадження в різних регіонах країни варіанти бурякових сівозмін. Для прикладу розглянемо наявні сівозміни Вінницького цукротресту: семипілля: 1 – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – яровина з підсівом трав, 5 – трави, 6 – озимина, 7 – буряк; восьмипілля: й – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – яровина з підсівом трав, 5 – трави, 6 – трави, 7 – озимина і 8 – буряк; шестипілля: 1 – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – яровина з підсівом трав, 5 – трави, 6 – ½ буряка, ½ озимини. Такої сівозміни дотримували в Коровинецькому, Красилівському, Бердичевському та інших радгоспах; семипілля: 1 – чистий пар, 2 – озимина, 3 – буряк, 4 – ½ яровини, ½ озимини, 5 – трави, 6 – трави, 7 – ½ буряка, ½ озимини. Ця сівозміна практикувалася у Проскурівському та Бершадському радгоспах.

РНК УСРР затвердив 14 вересня 1933 р. Типові сівозміни для бурякоколгоспів УСРР: перша: 1 – пар чистий і зайнятий, 2 – озима пшениця, 3 – буряк та інші просапні, 4 – ярі з підсівом трав на чистих полях, 5 – трави та інші парові, 6 – озима пшениця (за потребою трави другого року), 7 – озиме жито та ярі; друга: 1 – пар чистий і зайнятий, 2 – озима пшениця (за потребою трави другого року), 3 – буряк та інші просапні, 4 – ярі (ячмінь, гречка), 5 – озиме жито, 6 – пар зайнятий (зернобобові, рання картопля, трави), 7 – озима пшениця, 8 – ярі з підсівом трав і просапні. У наведених типових сівозмінах провідна культура – буряк – вважався добрим попередником для озимої пшениці, яка в свою сергу йшла по чистому пару. Найкращими сортами цукрових буряків для України вважали виведені на Уладівській (нині – Уладово-Люлинецька дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур цукрових буряків НААН), Іванівській (нині – Іванівська дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур цукрових буряків НААН), Верхняцькій (нині – Верхняцька дослідно-селекційна станція Інституту біоенергетичних культур цукрових буряків НААН) селекційних станціях та ін.

Поглиблено вивчали питання ширини міжрядь і виявлення площ живлення, які могли оброблятися машинами й давали найвищі врожаї. Зокрема, для умов України порівнянням площ живлення ще у 20-х роках займалася Іванівська селекційна станція згідно з величиною посадкових коренів на відстані 72 x 72 і 54 x 54 см. Тому вже були відповідні вказівки щодо позитивного значення згущених бурякових висадків. У зв'язку з перебуванням сільського господарства нові сорти та прискорене їх розмноження дали можливість вже у середині 1930-х років забезпечити потреби галузі власним насінням.

До важливих періодів вітчизняного буряківництва належав початок індустріалізації галузі, що дало змогу постачати в бурякосійні господарства трактори та іншу техніку [571, с. 5–10]. З 1934 р. почали випускати

просапний трактор «Універсал 2» і перший спеціалізований комплекс машин. На селекційних станціях української республіки виводили високоцукристі сорти буряків. Вже у 1935 р. СРСР посів перше місце у світі з виробництва цукрових буряків і бурякового цукру.

У середині 1930-х років у буряковому виробництві зародився стаханівський рух (або рух п'ятисотенниць) на чолі з М. С. Демченко [186], [791] та М. В. Гнатенко. Передовики бурякових полів на вимогу часу доводили можливість отримання урожаїв 500–1000 га [536], [755, с. 5–6], [218]. За підсумками 1936 сільськогосподарського року буряківнича галузь зазнала позитивних змін. Колективний збір буряків у колгоспах і радгоспах УСРР порівняно з попереднім роком збільшився на 11 % при зростанні середнього врожаю з 134,3 до 147 ц. Серед завдань Пленуму ЦК КП(б)У для сільськогосподарської галузі постало забезпечення врожаю буряків у середньому 207 ц з гектара. Для отримання такого результату, крім належного передчасивного обробітку ґрунту, вимагалось: широке застосування місцевих добрив у всіх колгоспах і радгоспах за прикладом п'ятисотенців і тисячниць; проведення ярівизації бурякового насіння приблизно на 15 % площі після замочування насіння перед висівом, висівання його у прогрітий ґрунт після висіву ранніх ярих; повсюдне і вчасне застосування тракторного букетування (механічної проривки) із швидким розбиранням букетів і подальшою перевіркою (згодом провести два шарування, не менше 4–5 механічних підпушувань з поступовим їх заглибленням до 10–12 см та мінімум два підживлення); забезпечення не менше 90 тис. коренів на 1 га до початку збирання врожаю, застосовуючи підсаження коренів як через підсів, так і заздалегідь заготовленою розсадою; проведення заходів щодо боротьби зі шкідниками (починаючи від зими), до весняного періоду дослідивши всю площу їх поширення; обкопування з настанням весни торішніх бурякових і конюшинних плантацій, повсюдно застосувати канавки Безверного.

На прикладі колгоспу імені Ворошилова Красилівського району на Вінниччині під керівництвом Вінницької (Немерчанської дослідної станції) можемо прослідкувати копітку роботу колгоспників у 1935–1936 рр. із покращення агротехніки вирощування цукрових буряків, підживлення ґрунту за допомогою місцевої хати-лабораторії, голови колгоспу, наукових працівників станції [19].

З метою ознайомлення і пропагування виробничих досягнень сільськогосподарської галузі в СРСР уряд заснував постійно діючу Всесоюзну сільськогосподарську виставку (нині – Всеросійський виставковий центр, м. Москва, РФ), де протягом 1939–1959 рр. демонструвалися досягнення механізованого соціалістичного сільськогосподарського виробництва і сільськогосподарської науки країни (в республіках, окремих природних зонах, галузях). Виставка слугувала школою передачі досвіду в організації та застосування найбільш досконалих технологій в окремих галузях

колгоспів і радгоспів, зокрема досягнень у буряківництві, можливості удосконалення майстерності отримання високих урожаїв цукрових буряків та інших культур [62]. Відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про Всесоюзну сільськогосподарську виставку» від 14 червня 1937 р. участь у ній могли брати колгоспи і радгоспи областей УСРР, які досягли високих і сталих урожаїв цукрових буряків у 1936 (і досягнуть у 1937 р.) – з усієї площі в середньому не менше 250 ц/га [645]. Наприклад, успіхи буряківничого виробництва демонстрували на ВДНГ станом на 1940 р. 247 колгоспів, 9 бурякорадгоспів, а 1520 передовиків ділилися досвідом виробництва цукрових буряків [450].

Отже, сільське господарство України у перші три десятиліття ХХ століття можна охарактеризувати складними процесами, зумовленими становленням централізованої планової економіки. Саме тоді розгорнулася колективізація сільського господарства та індустріалізація країни, відбудова зруйнованого війною господарства країни, його модернізація та стрімке нарощування обсягів промислового виробництва. Розвиток промисловості України відбувався за необхідності постійного нарощування військової могутності країни, що передбачало невиправдано високі темпи зростання важкої індустрії.

Період індустріалізації 30-х років ХХ ст. в Україні відзначився будівництвом значної кількості нових підприємств і розширенням потужностей вже існуючих. Усі ці перетворення в промисловості супроводжувалися впровадженням технологічних новацій початку другої промислової революції (нафти та електрики), але забезпечувалися жорсткою експлуатацією сільського населення країни. Дуже високі темпи зростання машинобудування (обсяг продукції збільшився у 1940 р. порівняно із 1913 р. майже у 50 разів), електроенергетики (у 23 рази) та деяких інших галузей деформували структуру промислового виробництва. Надто велике відставання виявилось у розвитку галузі виробництва товарів широкого вжитку, хімічній та електротехнічній промисловості, приладобудуванні, транспортному машинобудуванні. Не все складалося і з сільським господарством. Хоча слід зазначити про певні позитивні зрушення, зокрема наукові розробки у буряківничій галузі цього періоду: виведення селекціонерами Верхняцької дослідно-селекційної станції сортів цукрових буряків з високою урожайністю і підвищеною цукристістю (середина 30-х років ХХ ст.); створення Уманського селекційного пункту (1939); створення і введення в культуру поліплоїдних форм цукрових буряків (1940–1980); на базі Наукового інституту селекції відкриття Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків (ВНІЦ) (1945); прийняття урядом постанови про відновлення цукрової промисловості України (1947); запуск у виробництво цукрокомбайна терибильного типу конструкції Коренькова, Єремєєва і Мельникова (1948); обґрунтовано і вивчено у виробничих умовах прогресивні способи збирання коренеплодів – потоковий, перевалочний і потоково-перевалочний (1955–1959) [835].

Аграрна наука того непростого в історії України часу з його партійним керівництвом, колгоспно-радгоспним будівництвом, що широко розгорталося за умов планової економіки і сфабрикованих політичних процесів проти культурно-просвітницької еліти, мала певні теоретичні напрацювання із максимально повсюдним впровадженням наукового дослідництва на селі за допомогою хат-лабораторій (будинків сільськогосподарської культури) [326].

Активне впровадження в Україні наукових розробок, пропонуєваних науково-дослідними установами з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, в часи колгоспної дослідної справи вимагало великого обсягу додаткових сільськогосподарських знань, які мали опанувати колгоспники, голови колгоспів, агрономи, завідувачі хат-лабораторій. Варто зазначити, що не всі колгоспники сприйняли запровадження колгоспної дослідної справи, адже треба було пізнавати багато нового. Тому в цей період друкувалася велика кількість науково-популярних видань – плакатів, брошур, журналів. Зокрема, у галузі буряківництва значної фахової допомоги надавав масовий науково-популярний журнал «Буряківництво», що виходив з 1936 р. під егідою НКЗС УРСР. Він публікував досвід передовиків сільськогосподарської науки і практики; новини з агротехніки, механізації, хімізації культур; питань бурякових сівозмін; статті про боротьбу зі шкідниками сільськогосподарських рослин та організацію праці в бурякових колгоспах, бригадах, ланках, хатах-лабораторіях; спеціальну інформацію з агротехнавчання тощо.

На 1940 р. Україна, розвиваючи буряківничу галузь, мала 820 тис. га посівів цукрових буряків, урожайність – 155 ц/га, цукристість – 17,1 %. За часів Другої світової війни українське буряківництво зазнало значного спаду, однак до 1950 р. перевершило довоєнний рівень виробництва (посівні площі становили 828 тис. га, закупівля сировини – майже 14 млн т, урожайність – 177 ц/га, цукристість коренеплодів – 17,7 %). У колгоспах до обробітку бурякових плантацій залучалися не лише дорослі працівники, а й школярі [728].

Незважаючи на підвищення рівня механізації сільськогосподарських робіт, частка ручної праці залишалася високою. Більш-менш задовільні показники механізації праці у 50-х роках ХХ ст. були при оранці парів (93 %) та зябу (89), сівбі цукрових буряків (95), збиранні соняшнику комбайнами (82), сівбі озимих культур (78), соняшнику та зернових (74 %). Збирання зернових комбайнами забезпечувалося тільки на 34 %, а збирання цукрових буряків – на 2 %. Бурякозбиральні комбайни були недосконалими, що призводило до великих втрат продукції. Вже наприкінці 50-х років ХХ ст. площа під цукровими буряками збільшилася до 1457 тис. га, закупівля сировини – до 29 млн т, урожайність – до 200 ц/га. Вперше у світі в Україні була виведена однонасінна форма цукрових буряків [728].

Розглянемо діяльність Київської (Миронівської) обласної сільсько-господарської дослідної станції щодо координації роботи колгоспних хат-лабораторій регіону з досліджень агротехніки цукрових буряків. Наша аграрна країна ще у довоєнні роки була світовим лідером у буряківництві, тоді й зародився і набув масового поширення рух за одержання 500-центнерного врожаю цукрового буряка. Як просапна культура, він завжди має велике агротехнічне значення, оскільки сприяє очищенню поля від бур'янів, є цінним попередником для наступних культур сівозміни й підвищує загальний рівень землеробства. Відразу після офіційної появи хат-лабораторій Київська (Миронівська) обласна сільськогосподарська дослідна станція за активної участі 30-ти колгоспів Київщини на виробничих посівах вивчала агротехніку вирощування цукрових буряків за розробленою програмою (Г. В. Пилипець, «Агротехніка цукрового буряка», зб. Українського інституту рослинництва). У 1935 р. групою колгоспників-дослідників станції проведено експедиційне вивчення агротехніки цукрових буряків у виробничих умовах 23-х колгоспів за безпосередньою участю хат-лабораторій на площі понад 4000 га, а також проведено облік понад 200 дослідів хат-лабораторій Київської області по цукрових буряках. Дослідженням займалася група фахівців на чолі зі старшим науковим співробітником станції Г. В. Пилипцем у складі зав. Попелянським опорним пунктом В. Скаржанівським, О. Г. Кисілем та К. І. Зайченком. На основі отриманих у цьому ж році результатів досліджень можна було зробити практичні висновки щодо умов окремих ґрунтово-кліматичних районів Лісостепу Київської області. У подальшому Київська (Миронівська) обласна сільськогосподарська дослідна станція дослідну роботу хат-лабораторій спрямувала на те, щоб по всіх основних питаннях агротехніки вирощування цукрових буряків, передбачених програмою дослідної роботи хат-лабораторій на 1936 р., отримати вичерпні дані.

До речі, у 1936 р. побачила світ книга професора Г. Г. Махова і О. М. Питулька «Дослідження ґрунтів колгоспів хатами-лабораторіями». Автори з метою озброєння колгоспного активу знаннями про ґрунт розкрили низку важливих питань: класифікація і номенклатура ґрунтів УРСР, взаємовплив різних процесів ґрунтоутворення, розвіювання ґрунтів вітрами (дефляція), механічний склад ґрунтів, складання карти ґрунтів колгоспу та ін. Адже в той час неабиякої актуальності набуло дослідження ґрунтів колгоспів хатами-лабораторіями в різних областях країни з метою отримання знань про ґрунти конкретних господарств як обов'язкової передумови для правильного застосування певного комплексу агротехнічних заходів, спрямованих на підвищення врожайності сільськогосподарських культур [446].

Детальний аналіз інформації щодо координації роботи колгоспних хат-лабораторій Київщини у проведенні досліджень з вивчення агротехніки цукрових буряків показав, що у 1935 р. у виробничих посівах брали участь 23 колгоспи кількох районів Київщини: Попелянський – 9 колгоспів,

Золотоніський – 4, Кам'янський – 2, Шполянський – 5, Жашківський – 3 колгоспи. У трьох перших районах дослідження проводили перед початком збирання цукрових буряків і в процесі збирання, а в останніх двох – після закінчення збирання. Удосконалена, порівняно з попереднім роком, програма налічувала 29 питань: 1) поле сівозміни; 2) площа ділянки; 3) тип та відміна ґрунту; 4) рельєф поля; 5) попередник та його врожайність; 6) передпопередник та його врожайність; 7) удобрення – види добрив, норма на га, час і спосіб внесення (а. з осені під час оранки, б. весною при сівбі, в. підкормка після проривання та перевірки, г. під попередню культуру); 8) лущення стерні – час, спосіб, глибина; 9) глибока зяблева оранка – час, спосіб, глибина та якість; 10) раннє весняне боронування зябу – час та спосіб; 11) передпосівні культивування і боронування – час та спосіб; 12) схожість насіння (y %); 13) сівба – час, спосіб, якість; 14) ширина міжрядь; 15) глибина загортання насіння; 16) спосіб загортання насіння; 17) час появи сходів; 18) знищення кірки – час та спосіб; 19) сліпе шарування – час та спосіб; 20) шарування – час та спосіб; 21) букетування – час та спосіб; 22) проривання – час та спосіб; 23) перевірка – час та спосіб; 24) мотиження міжрядь – час та спосіб; 25) шкідники та хвороби, заходи боротьби з ними; 26) густина буряків перед копанням (в тис. штук на 1 га); 27) середня вага кореня; 28) урожай в центнерах на гектар; 29) додаткові дані про буряки на досліджуваній ділянці. За цією програмою робили опис кожної ділянки, що входила до загальної бурякової площі колгоспу і відрізнялися від інших ділянок агротехнікою. Кожну таку ділянку для закладання дослідів вибирали згідно з розробленими до неї вимогами.

На досліджуваних ділянках колгоспів було проведено низку агротехнічних заходів, що вплинули на підвищення врожайності цукрових буряків, вирощуваних на території Київської області. Перше – вплив передпопередників і попередників на врожай. Озимина була майже єдиним попередником цукрових буряків у колгоспах Київської області. З усієї обстеженої площі 23-х колгоспів 96 % засіяно буряками після озимини – переважно після озимої пшениці, і лише 4 % припало на інші попередники. Відповідно у поточному році різними передпопередниками було зайнято: чистим паром – 48 % всієї площі, багаторічними травами – 14 %, однорічними травами – 5 %, зерновими бобовими – 5 %, зерновими культурами – 26 %, іншими – 2 %. Наведені дані свідчать про важливість питання впливу різних передпопередників на врожай цукрових буряків. Вивчення цього питання в колгоспах показало, що найкращими передпопередниками для цукрових буряків, за умов належного обробітку поля, є чистий пар і пар, зайнятий багаторічними травами на сіно. Друге – осінній обробіток ґрунту (зяблева оранка) під цукрові буряки. В обстежених колгоспах зяблева оранка під цукрові буряки посіву 1935 р. проведена майже на всій площі (з усієї 4002 га площі лише 3 га було засіяно по весняній оранці, що становить менше 0,1 % до всієї обстеженої площі буряків). Щодо оранки під цукрові

буряки треба відзначити, що зяблева оранка восени 1934 р. під буряки посіву 1935 р. проводилась по багатьох колгоспах на недостатню глибину (на 17–18–20 см), що значною мірою знижувало в них урожайність цукрових буряків. Як виявилось, контроль за якістю оранки під цукрові буряки в багатьох колгоспах був недостатній. Третє – вплив лушення стерні на врожай цукрових буряків. Лушення стерні під буряки посіву 1935 р. проведено на площі 3670 га, що до всієї обстежуваної площі 4002 га становить 92 %. Отже, тільки на 8 % площі посіяно буряки в незлушений ґрунт. Як результат, на ділянках, де проведено лушення, врожай буряків був значно вищий, ніж на незлушених ділянках. Лушення стерні під цукрові буряки має також надто велике значення в боротьбі з бур'янами та для збереження вологи у ґрунті. Четверте – вплив удобрення гноєм на врожай цукрових буряків (за даними дослідів хат-лабораторій). Гній та інші компоненти, як добриво під цукрові буряки, використовували в різний спосіб, щоб дослідити: а) післядію гною, внесеного під попередники; б) вплив гною, внесеного з осені під глибоку оранку безпосередньо під буряки, на підвищення врожайності; в) вплив перегною, внесеного на весні під культивуацію; г) вплив курячого посліду, внесеного навесні під культивуацію; д) вплив попелу, внесеного весною під культивуацію. П'яте – вплив підживлення азотними (рідкими) добривами на врожай цукрових буряків. Шосте – дослід з яровизації та намочуванню насіння, з вивчення впливу механізованого обробітку, строків проривання сходів, продуктивності праці на чищенні буряків та ін. Таким чином, при дослідженні агротехніки цукрових буряків у виробничих умовах колгоспів одержано дані, що характеризують вплив попередників на урожай коренеплодів, а також проаналізовано причини зниження врожайності цукрових буряків у колгоспах та дію комплексних агротехнічних заходів, які в досліджуваній період у конкретних умовах колгоспів забезпечували високий урожай цукрових буряків.

Результати постановки дослідів, проведених хатами-лабораторіями, мали практичне значення для колгоспного і радгоспного будівництва: з дослідження різних місцевих добрив (гній під оранку, перегній, курячий послід, попіл під культивуацію тощо); вивчення підживлення мінеральними добривами в сухому вигляді та органічними рідкими добривами; дослідження яровизації цукрових буряків тощо. У багатьох випадках отримані в процесі дослідів висновки стали доповненням до вже існуючих результатів дослідів, проведених безпосередньо науково-дослідними установами. Узагальнені висновки були такими: 1. На колгоспних ділянках, де було виконано всі агротехнічні заходи, одержано врожай цукрових буряків до 280 ц з гектара і більше. 2. Найкращим комплексом заходів слід вважати: а) такі передпосадки як чистий пар або пар, зайнятий багаторічними травами на сіно; б) раннє лушіння та рання глибока зяблева оранка; в) внесення гною під попередню культуру і безпосередньо під буряки; г) внесення місцевих добрив (перегній, попіл, курячий послід) та мінеральних добрив на

весні під культивуацію; д) рядкове внесення мінерального добрива; е) підживлення буряків у період росту, особливо рідкими добривами; ж) високоякісний передпосівний обробіток, раннє висівання насіння; з) належний обробіток ґрунту під буряками, зокрема глибоке механізоване підпушування міжрядь. 3. У колгоспах Попелянського, Золотоніського та Кам'янського районів показник урожайності цукрових буряків значно нижчий, ніж у колгоспах Шполянського і Жашківського районів. Основна причина зниження врожайності в цих колгоспах – висівання насіння буряків після поганих передпопередників (недодержання сівозміни), велика засміченість полів, невнесення гною під буряки та під попередні культури. Крім того, в Кам'янському та Золотоніському районах незадовільно проведена робота зі шкідниками (буряковим довгоносоком), внаслідок чого великі площі буряків були розріджені та заражені личинкою довгоносика [572].

Важливість питання агротехніки вирощування цукрових буряків, як одного з подальших завдань хат-лабораторій регіону, вимагала й подальших досліджень у цьому напрямі, тому колективом станції було розроблено програму дослідної роботи хат-лабораторій Київщини на наступний – 1937 рік [683]. Підсумовуючи результати надзвичайно великої і копіткої роботи щодо проведення дослідів хатами-лабораторіями з вивчення агротехніки вирощування цукрових буряків, слід наголосити, що колгоспи накопичили ґрунтовні дані, які фіксувалися у звітних матеріалах голів колгоспів, завідувачів хат-лабораторій, рільників, бригадирів, ланкових і стали основою для подальшого підвищення врожайності цієї культури.

Отже, з'ясовано, що у 30-х роках минулого століття буряківництво в Україні розвивалося швидкими темпами аж до початку Німецько-радянської війни. У цій галузі простежувався значний прогрес, адже вирощування цукрових буряків сприяло переходу до більш досконалих сівозмін, ефективнішого використанні землі, модернізації технології обробітку землі, покращення системи удобрення та агротехніки вирощування, прогрес у вирішенні питань кормової проблеми у тваринництві. Після закінчення війни між Німеччиною і Радянським Союзом довелося відновлювати буряківництво всіма силами науково-дослідних установ і колгоспів республіки. Завдяки підвищенню рівня механізації сільськогосподарських робіт та за рахунок екстенсивного землеробства на початку 50-х років минулого століття відчутно пришвидшився розвиток буряківництва. Як наслідок, посилення експлуатації земельних угідь призвело до погіршення їхнього стану, натомість бурякоцукрова галузь харчової промисловості стала важливим джерелом валютних надходжень республіки та СРСР.

Працюючи над визначенням напрямів діяльності хат-лабораторій з'ясували, що до їх завдань входило й проведення глибоко вузькоспеціальних досліджень, таких як геоботанічні для потреб колгоспної дослідної справи в СРСР і в УСРР. Шляхом історико-наукового аналізу нами простежено виконання геоботанічних досліджень за методикою та під керівництвом

видатного ботаніка Леонтія Григоровича Раменського (1884–1953), його учнів і колег упродовж 1935–1936 рр. у Московській області. Це слугувало прикладом для впровадження подібних досліджень у колгоспах УРСР та інших республік колишнього Союзу на чолі з хатами-лабораторіями, що забезпечувало вичерпне уявлення про рослинні угруповання і популяції окремих видів та вивчення ґрунтів, а також розширення різних напрямів досліджень упродовж функціонування колгоспної дослідної справи [303].

Геоботанічні дослідження в УРСР стали складовою діяльності місцевих хат-лабораторій, оскільки на той час у процесі становлення та розвитку дисципліни геоботаніки сформувалася потужна вітчизняна школа. Видатні її представники – Й. К. Пачоський, В. Г. Висоцький, сформували основні засади сучасної фітоценології. На їхніх працях виховалося наступне покоління геоботаніків – Д. К. Зеров, П. С. Погребняк, Є. В. Алексєєв, Є. М. Лавренко, Ю. Д. Клеопов та ін. У післявоєнні роки розгорнула наукові пошуки нова група геоботаніків, які досліджували рослинність УРСР і розробляли рекомендації щодо поліпшення та підвищення її продуктивності – Г. І. Білик, Д. Я. Афанасьєв, О. Л. Бельгард, Є. М. Брадїс та ін. [729].

У науковому напрямі виконання геоботанічних досліджень велике значення мав кадровий склад ботаніків-дослідників. Згідно з «Адресною книгою ботаніків СРСР на 1929 р.» він становив 916 ботаніків, з яких за спеціальністю «систематика і геоботаніка з усіма розгалуженнями, включаючи фітопатологію» налічувалася 531 особа (58 % від загальної кількості фахівців за іншими чотирма групами спеціалістів). Суттєвих змін станом на середину 1930-х років не відбулося, тому науковці й виробничники отримали можливість щодо активного і якісного ведення спільної дослідницької ботанічної роботи за напрямом систематика і геоботаніка [419, с. 22–23].

Навики виконання геоботанічних досліджень колгоспниками під керівництвом хат-лабораторій сприяли не лише формуванню цілісної картини рослинного покриву, а й поглиблювали знання щодо екологоценотичної ролі певних видів у складі та структурі тих чи інших типів рослинності, що було важливо колгоспам для регулювання практичної діяльності на власних землях з метою отримання високих і сталих врожаїв. Великої актуальності геоботанічні дослідження набули після прийняття 5 грудня 1936 р. Надзвичайним VIII Всесоюзним З'їздом Рад нової Конституції, де одним із завдань було визначено наукове обстеження рослинності луків. У межах його виконання в 1937 р. на часі постав випуск посібника для польових ботанічних досліджень під егідою Ботанічного інституту АН, куди увійшли рекомендації з пошуку нової рослинної сировини, польові методи вивчення фізіології рослин, з'ясування процесу формування і рослинного світу (наприклад, пошук цінних рас кормових трав), низка дослідницьких тем, важливих на вимогу часу тощо [289, с. 9]. У цьому важливому урядовому документі йшлося про колгоспників як новітнє соціальне явище

з великим значенням в історії науки «... біля нашої радянської землі, біля рослин виростає нова невичерпна у своїй величчї і багатстві культурно-технічна сила – колгоспники...» [289, с. 5]. У Конституції значилося, що завдяки колгоспникам «... наші поля, сади, городи перетворюються у грандіозну рослинну дослідну станцію, яка збагачує науку великим виробничим дослідом...» [289, с. 6]. Таким чином, на колгоспи як форму сільськогосподарського підприємства в колишньому СРСР, та їхніх працівників покладалася велика надія у науковому і практичному понятті будівництва нового життя в країні.

Так, з метою виконання поставлених Конституцією завдань у визначених умовах відчувалася потреба спеціалізованих кадрів, впровадження теоретичних досягнень у виробництво, зокрема в межах виконання геоботанічних досліджень. Це не означало, що кожний колгоспник чи агроном повинен бути ботаніком, але він мав опанувати елементарні знання про походження рослини і методику постановки дослідів. Цю потребу диктувало свідоме ставлення до роботи й поява і швидкий розвиток хат-лабораторій «... організаційного творіння тов. Постишева» [419, с. 11].

Хоча такі гасла в сучасному розумінні аграрної історії виглядають достатньо дивно, однак свого часу вони набули великого практичного значення, оскільки мали певні здобутки для галузевої науки як практична основа впровадження наукових досягнень. За словами академіка В.М. Любименка, хати-лабораторії за своєю роллю і значенням для сільськогосподарського виробництва цілком відповідали заводським лабораторіям. Поява їх зумовлена необхідністю агроному і ботаніку працювати разом, щоб колосальні за масштабом дослідів з вирощування культурних рослин, які роками здійснювалися на території республік СРСР підлягали науковому обліку, а їх результати – науковому опрацюванню. Таку роботу найкраще виконували низові осередки, що працювали у виробництві продукції. Тому не слід було регламентувати роботу хат-лабораторій та обмежувати ініціативу в дослідництві. За наявності відповідного кадрового складу й облаштування, хата-лабораторія цілком могла виконувати дослідницьку роботу такого ж типу, як і дослідна станція. Академік В.М. Любименко зазначав, що основа планування роботи хати-лабораторії – це науковий облік результатів виробничої діяльності. Однак вести правильний облік продукції у вигляді врожаю було замало, потрібно також враховувати й основні чинники його одержання, умови ґрунту і мікроклімату, агротехнічні заходи тощо. У результаті виконання агротехнічних робіт працівники хати-лабораторії повинні правильно орієнтувались у місцевих чинниках збільшення чи зниження врожайності [419].

Отже, у зв'язку з актуальністю виконання геоботанічних досліджень на науковій основі у колгоспах проведено надважливу роботу з розробки методики геоботанічних досліджень у країні відомим вченим, доктором біологічних наук, екологом, ботаніком, географом Л. Г. Раменським

(1884–1953). Його копітка і творча для геоботаніки робота припала на часи функціонування колгоспної дослідної справи. Він залишив у своїй науковій спадщині праці, які, безперечно, належать до найбільш яскравих сторінок в історії вітчизняної і світової геоботаніки, екології, географії, біологізації сільського господарства. Низка наукових праць, що видані за результатами його досліджень, сприяла раціональному використанню сінокосів і пасовищ та мала велике значення для розвитку екологічного напрямку в геоботаніці. Він був ініціатором застосування кількісних методів у геоботанічних дослідженнях: проєктивного обліку, стандартних екологічних шкал. Упродовж 1932–1935 рр. у зв'язку з інтенсивним проведенням колективізації сільського господарства і тією обставиною, що інформація про стан сінокосів і пасовищ виявилася необхідною для планових органів Наркомзему СРСР, під методичним керівництвом Л. Г. Раменського була виконана інвентаризація природних кормових угідь СРСР, здійснено їх класифікацію та районування, облік кормових ресурсів. Праці з інвентаризації природних кормових угідь стали науковою основою для планування заходів в поліпшення та раціонального використання сінокосів і пасовищ у СРСР [169].

Багаторічний досвід Л. Г. Раменського, його учнів і колег щодо відпрацювання і впровадження методики геоботанічних досліджень для розвитку галузевої науки та виробництва виявився дуже цікавим і важливим. Як приклад, у межах цих досліджень упродовж 1935–1936 рр. здійснено комплексне обстеження територій Московської області (РСФФР). Цей дворічний дослід провели у шести колгоспах за участю понад 15 колгоспників віком від 14 до 70 років, які були освіченими, а окремі мали семикласну освіту. Учасники досліді на чолі з Л. Г. Раменським відпрацювали методичні засади відповідальної геоботанічної роботи й постановку геоботанічних досліджень і спільно з іншими дослідниками-колгоспниками втілили їх у життя. Постановка геоботанічних досліджень за Л. Г. Раменським передбачала такі обов'язкові складові, а саме: 1) вимоги загального характеру щодо будь-якої геоботанічної роботи; 2) завдання виконання комплексних досліджень і картування території колгоспниками й іншими дослідниками (агрономи, вчителі, інші місцеві працівники); 3) загальні методичні передумови робіт колгоспників-дослідників на власних землях; 4) контингент колгоспників-дослідників; 5) організація та загальний розпорядок проведення робіт; 6) першочергова підготовка дослідників; 7) орієнтування на місцевості; 8) ґрунти і землі; 9) розпізнавання рослин; 10) запис рослинних угруповань, оцінювання великої кількості окремих видів; 11) ваговий облік урожаю лучних травостоїв; 12) визначення меж ценозів; 13) систематизація дослідних матеріалів; 14) спрощена типологія земель [705].

Вимоги загального характеру щодо будь-якої геоботанічної роботи мали дві найважливіші складові. Перша полягала у повній відповідальності геоботаніка (спеціаліст у цій галузі, геоботанік-аматор,

геоботанік-колгоспник) за достовірність видового списку кожного рослинного угруповання, оцінювання загального врожаю і його кількісного складу, що вміщав велику кількість наявних компонентів та їх запасів на одиницю площі. Друга вказувала на те, що робота геоботаніка характеризувала не лише територію її рослинну продукцію під час дослідження, а й комплексно досліджувала територію та застосовувала весь арсенал відпрацьованих методичних заходів дослідження.

Завдання виконання комплексних досліджень і картування території колгоспниками та іншими дослідниками (агрономи, вчителі, інші місцеві працівники). Демократизація науки мала стати надбанням широких мас трудящих і поставила перед 250 тис. колгоспів великі господарські завдання внутрішньоколгоспного землеустрою на основі закріплення за ними земель державними актами, встановленням організаційно-господарських планів на чергову (третю) п'ятирічку, підвищення врожайності культур – на підставі висновків колгоспного дослідництва, меліорації, реорганізації кормової бази, виведення нових культур тощо. Ці перетворення як об'єктивно і науково обґрунтовані, можливі лише в результаті суцільного обстеження колгоспної землі, а саме дослідження її ґрунтів, природних вод, рослинності тощо. Так, у 1930-х роках постало вирішення важливого завдання детального й комплексного дослідження території понад 200 тис. колгоспів у якнайшвидший термін – упродовж 2–4 років. Цю надзвичайно потужну роботу можливо було виконати за рахунок бажання, розуміння та участі у процесі дослідництва місцевих працівників, в основному колгоспників як безпосередніх господарів землі. Кожний колгоспник-дослідник повинен був якомога швидше й повніше засвоювати знання.

Загальні методичні передумови робіт колгоспників-дослідників на власних землях мали три важливі складові. По-перше, основними були найдетальніші дослідження і картування у масштабі: 1:10000–1:5000 і в більшому. По-перше, це частково пояснювалося вимогами господарства, а особливо, правильною постановкою колгоспних дослідів і обліків, але, першочергово – більшою доступністю детальних робіт для не зовсім підготовлених дослідників. По-друге, роботу виконували, як відповідало комплексне дослідження, що прирівнювалося до ґрунтового чи геоботанічного дослідження, яке повинні були проводити спеціалісти при детальному внутрішньогосподарському землеустрої. Науковий рівень робіт колгоспників повинен бути не нижчим від рівня до досліджень того ж масштабу, що виконували спеціалісти. По-третє, колгоспник керувався у роботі тими ж методами, що й спеціаліст, за однакових з ним вимог до роботи. На жаль, методика геоботаніки у застосуванні часто була далекою від виконання чітко поставлених вимог. Однак аналіз матеріалів дослідження, здійсненого Л. Г. Раменським та його колегами показав, що застосовані польові дослідження і камеральний обробіток дослідницьких

матеріалів дозволили поставити і виконати дворічний дослід з колгоспниками й отримати позитивні результати.

Склад колгоспників-дослідників був з початковим рівнем освіти та середнім рівнем здібностей дослідників для такої роботи. На заводі їм ставала нестача відповідальності, що було властивим багатьом селянам, зокрема молоді. Виконання справи залежало від наявності кращого керівника, зокрема завідувача хати-лабораторії. Він відповідав за правильну постановку колгоспних досліджень як зацікавлений у роботі працівник, розуміючий її сенс та сумлінне опрацювання кожної складової досліджу. Важливим була наявність помічника, навіть шкільного віку, який брав на себе основну роботу щодо збору фактичного матеріалу. Крім не досить свідомого ставлення до проведення дослідів окремими колгоспниками-дослідниками помічені й випадки нерозуміння ними потреби досліджень взагалі.

Для організації та встановлення загального розпорядку робіт з виконання геоботанічних досліджень були визначені основні умови щодо розширення дослідної роботи колгоспників: 1. Дослідження ставало відповідальною роботою, офіційно зарахованою та оплачуваною трудовими днями. За повний робочий день колгоспник-дослідник мав одержати від 1 до 1,5 трудових днів; 2. Завчасна організація дослідження, початок якої припадав на зиму та здійснювався шляхом розсилання відповідних циркулярних пропозицій, інструкцій, посібників до керівництва, що теоретично ознайолювали дослідників із майбутніми роботами. Наприкінці зими в місцевому колгоспі було визначено відповідальних за роботи колгоспників-дослідників. Виконання робіт також нормувалося. Так, один колгоспник-дослідник повинен був вивчати, не відволікаючись на якісь інші роботи, ґрунти й рослинність, а також картографувати упродовж літа від 500 до 1500 га залежно від складності місцевості та різноманітності сільськогосподарських угідь; 3. Навесні, переважно у травні, в районному центрі для колгоспників-дослідників та їхніх керівників (інструкторів) проводили короткотермінові 12–15-денні курси; 4. У подальшому проводилося періодичне інструктування і контролювання робіт колгоспників-дослідників. Норма роботи інструктора визначалася таким чином: один інструктор виконував роботу на площі 30–40 тис. га. На посаді інструктора мали право працювати не тільки фахівці-ґрунтознавці та геоботаніки, але і місцеві агрономи, вчителі-кращезнавці, землевпорядники й інші особи, що пройшли обов'язковий практикум; 5. Колгоспники-дослідники постійно займалися дослідженнями, однак тимчасово їх могли відволікати на термінові колгоспні справи. Восени результати робіт оформлювалися та візувалися інструкторами та фахівцями, а також затверджувалися відповідними земельними і землевпорядними організаціями.

Першочергова підготовка дослідників полягала у тому, що до початку виконання робіт колгоспник-дослідник повинен був оволодіти початковою теоретичною підготовкою щодо знання природних умов своєї зони. З

цією метою використовували посібники з доступним науковим викладом матеріалу про ландшафти, природні води, ґрунти, рослинність, чинники родючості угідь та ін. Першочергова підготовка передбачала: 1) вміння практично орієнтуватися в рельєфі та працювати з картою (на це відводилося близько 3-х днів); 2) набуття навичок орієнтуватись у морфології місцевих ґрунтів та їх описувати (3–4 дні); 3) ознайомлення з основними видами злаків, осоками, вміння розпізнавати види бобових і різотрав'я та знати як описувати рослинність (близько 6–8 днів); 4) бути обізнаним з найпростішим аналітичним випробуванням ґрунтів, визначенням ґрунтів і рослинності відповідно до діагностичних таблиць тощо (близько 2–3 дні). Всю цю основну інформацію дослідник засвоював під час весняного практикуму, далі він працював самостійно й удосконалював свою підготовку під час виконання дослідження, періодично консультуючись з інструктором.

Орієнтування на місцевості здійснювалося в основному відповідно до мережі прямих ходів-профілів. Відбувалося точне занесення до плану кожної позиції. Дослідники орієнтувалися на певні віддалені предмети, що визначалися за допомогою компасу; положення профілів на карті обов'язково уточнювалися перевіркою відстані від початку до кінця відповідно до топографічної карти (межові знаки тощо); роботу здійснювали на готовій горизонтальній основі, а топографічною зйомкою дослідник не займався. Відстань вимірювали дерев'яним циркулем із двометровим «кроком» (тобто «двометрівкою»). Якщо територія була вкрита високою травою, у роботі використовували «промасляний шнур». Невеликі відстані вимірювали звичайними кроками. Для дослідження горизонтальної основи площі не вимагалось особливої роботи з відображення рельєфу.

Стислі вказівки щодо дослідження ґрунтів і земель містили такі основні складові: ґрунти описували методом роздільного запису, при цьому окремо досліджували профіль вертикального розподілу кожної ознаки. Прояв ознак оцінювали відповідно до шкал, згідно з покроковою інструкцією і за допомогою широкого застосування натуральних еталонів, які поділялися на графічні та предметні. Предметні еталони мали вигляд шкал, визначених за невеликими пробами натуральних ґрунтів. У процесі кожного дослідження складали власні місцеві шкали ґрунтів, спочатку приблизні й неповні, згодом вони постійно поповнювалися і при потребі деталізувалися. Ці шкали відображали натуральні відтінки ґрунтів, густоту ґрунтового забарвлення (затемненості), ступінь опідзоленості, градації великої кількості та форми різноманітних новоутворень, структуру, механічний склад тощо. Досвід показав, що тільки місцеві шкали із натуральних зразків забезпечували можливість достатньо точних суджень. За цими пробами у зволоженому стані оцінювали всі досліджувані ґрунти. Застосування еталонів через постійне дотримання їх вологості збільшувало час опису розрізів на 10–20 %, однак це цілком виправдовувалося підвищенням якості роботи

[706, с. 695–698]. Також проводили буріння ґрунту легким зондувальним буром, сконструйованим Л. Г. Раменським. Цей бур легко долав вологі та сухі, важкі й легкі ґрунти тощо. При цьому він майже не перемішував горизонти і частково зберігав мілку структуру ґрунту, а також мав набагато меншу вагу порівняно з універсальними тарілковими. Важливим було те, що колгоспники в дослідях вільно виконували різнопланові роботи, зокрема визначення кислотності універсальним індикатором, найпростіші заходи визначення механічного складу ґрунтів методом Замятченського-Рутковського та ін.

Розпізнавання рослин було основою будь-якої геоботанічної роботи, що вимагало поглиблених знань про вегетативні ознаки рослин. Під час виконання досліджень навіть досвідчені та кваліфіковані ботаніки припускалися помилок щодо правильного визначення рослин, а у колгоспників вони траплялися набагато частіше. Звичайні визначники, що існували у той час, спиралися виключно на вегетативні ознаки, були складними, не завжди в достатній кількості та доступними у сприйнятті [535]. У дослідках спочатку застосовували спеціально складені діагностичні таблиці, що повністю виправдали себе на практиці, а згодом було створено новіший станом на середину 1930-х років визначник, в основу якого було покладено аналогічні принципи. Таблиці, що застосовувалися, у доступній формі давали змогу початківцям засвоїти всю сукупність ознак, що характеризували певний вид, і його відмінності.

Навчання колгоспників або їх самонавчання відбувалося у визначеному порядку. Колгоспник, що навчався, на поблизу розташованих полях, болотах, луках збирав усі відомі йому трав'яні рослини. На перших заняттях середньостатистичний колгоспник збирав 30–60 видів. Усі рослини порівнювали і класифікували за визначником: спочатку на відділи, потім на групи, далі послідовно група за групою. Ця методика виявилася прийнятною, адже успішність колгоспників перевершила очікування, вони виявили кмітливості і добру пам'ять. Для полегшення подальшого закріплення отриманих знань і уникнення можливих помилок кожний колгоспник збирав від самого початку всі рослини, що траплялися йому на шляху, групуючи їх за схожістю згідно з групами визначника, у вигляді ручного альбому-довідника. При визначенні мохів дослідникам роздавали раніше заготовлені альбоми-гербарії з коротким описом–вказівками щодо характерних ознак кожного виду і пристосованість до певного місцезнаходження.

Запис рослинних угруповань, оцінювання великої кількості окремих видів відбувалися наступним чином. У той час було визнано, що кількісний облік рослинності не мав задовільного стану. Спробу уточнення, точніше – удосконалення методу Друде не можна було вважати повністю вдалою [817]. Тому єдиною, на переконання Л. Г. Раменського, була методика озброєного окоміру, яка базувалась на масштабах та еталонах, що застосовувала заходи перехресного контролю: проєктивний облік рослинності [707],

[703]. Стосовно колгоспників, то вважали, що їх не варто їх обтяжувати обліком проєкцій, тому було рекомендовано оцінювати кількість рослин за чотирма або п'ятьма схематичними класами, приблизно за Друде. Визначення вели на відмежованих ділянках в 0,01 га, а результати отримували не зовсім правильні. Потім перейшли до проєктивної кількості, застосовуючи звичайні пристосування і контроль сум, завдяки чому все покращилося: оцінювання виявилися достатньо правильними і точними, а окомір колгоспників – більш ніж задовільний.

Ваговий облік урожаю лучних травостоїв проводили звичайними методами за рахунок груп малих ділянок – укісних проб. Виконаний дослід свідчив про спроможність колгоспників успішно виконувати завдання вибору типових і модельних середніх ділянок травостою (для укісних проб) тощо. Їхній окомір не поступався фаховому.

Ознайомлення колгоспників із встановленням меж ценозів відбувалося упродовж перших днів роботи. Згодом у цій справі допомагало порівняння сусідніх ділянок площею близько 0,01 га, що мали бути описані.

Для систематизації дослідних матеріалів застосовували стандарти, щоб досягти оптимального ступеня впорядкованості у визначенні певних рослинних угруповань, ґрунтових розрізах тощо. Групові типові списки рослинності, описи й аналізи ґрунтів, характеристики рельєфів були прикладом існуючих стандартів. Середні стандарти формували закономірні ряди за основними екологічними умовами та стадіями змін. Такі ряди були шкалами для орієнтування у певних ценозах, ґрунтах тощо, отримуючи однакове й незалежне від суб'єктивної думки оцінювання зміни зволоженості та інших процесів, що відбувалися у ґрунті. Орієнтування в рядах було одночасно оцінюванням основних екологічних умов і стану території, зайнятої рослинністю. Кожний рівень шкали мав певну виробничу характеристику. Цей метод забезпечував однорідність і порівняння оцінювань за шкалами [706, с. 695–698], [704].

Варто зазначити, що Л. Г. Раменський постійно займався побудовою екологічних шкал, адже він мав намір запропонувати оцінювання природних умов за рослинним покривом. Над доопрацюванням шкал та уточненням їх за оновленою інформацією щодо опису рослинності й ґрунтів вчений працював до кінця життя. У 1956 р., через три роки після його смерті, були опубліковані шкали й порівняльні екологічні таблиці рослин, доопрацьовані його співробітниками та учнями.

Спрощена типологія земель полягала в наступному. Дослідна справа в колгоспах і диференційований господарський облік мали спиратися на детальне дослідження земель колгоспів, окремих геоботанічних і ґрунтових класифікацій, пов'язаних між собою. На карті незначна різниця земель розфарбовувалася подібно з об'єднанням у групи, наближені до виробничих характеристик. Для багатьох господарських планів і заходів було достатньо схематичного поділу земель на певну кількість великих

типів – 4–10 у межах колгоспів, які могли б бути виділені й картографовані колгоспниками. Основними ознаками для їх виокремлення стали умови розташування – живлення атмосферними опадами, ґрунтовими водами, заливання водами, уклін, експозиція, загальний характер ґрунтів, земель і рослинності. Підготовка до такого роду досліджень була досить простою.

Багато уваги Л. Г. Раменський приділяв одночасно з роботою над екологічними шкалами розробці вчення про типи земель на екологічній основі, маючи на увазі визначення їх виробничої цінності [705], [706]. Оснащення технічними засобами процесів територіального дослідження, досягнуте завдяки методиці Л. Г. Раменського, дало можливість успішно провести у 1935 р. дослід з обстеження і картування земель (ґрунтів рельєфу) двох колгоспів Московської області безпосередньо колгоспниками [706].

Згодом, у 1938 р., побачила світ солідна монографія Л. Г. Раменсько-го «Введення в комплексне ґрунтово-геоботанічне дослідження земель» обсягом 620 сторінок [702]. Екологічною основою для таких комплексних досліджень стали розроблені вченим екологічні шкали. Він писав: «Визначення по шкалах відображає рослинність, екологічні режими і ґрунти в їх динаміці» [702, с. 366]. На основі такого дослідження земель учений мав намір складати карти типів земель і після їх класифікації надавати для окремих типів або їхніх груп рекомендації із правильного використання земель і заходів щодо їх покращення. Так було поєднано глибокі теоретичні розробки та практичну програму для вирішення народно-господарських завдань – оцінювання земель та їх правильного застосування.

Таким чином, враховуючи чергові завдання теоретичної ботаніки у зв'язку із загальнодержавним вирішенням проблеми підвищення урожайності, виконання геоботанічних досліджень на території УРСР було важливим і за участі хат-лабораторій та невідкладно потребувало практичного впровадження. Методику виконання геоботанічних досліджень за Л. Г. Раменським можна вважати прийнятною для загальних масових геоботанічних досліджень, що у 1930–1950-х роках могли максимально застосуватися в колгоспах УРСР та інших республіках СРСР.

Серед низки напрямів діяльності хат-лабораторій, за результатами нашого дослідження можна назвати й вирощування лікарських рослин з метою наукового вирішення на той час низки проблем у галузі лікарського рослинництва, освоєння для цього ресурсів дикорослих рослин, товарознавства лікарської сировини і хімії рослинних лікарських препаратів.

Нині виробництво рослинної сировини культивованих вітчизняних лікарських рослин не забезпечує потреб фармацевтичної промисловості. Разом із тим останніми роками стійка тенденція до підвищення попиту на різні види фармацевтичної продукції зумовлена відчутним збільшенням кількості її споживачів. Зважаючи на ситуацію, історичний аспект вивчення проблеми культивування лікарських рослин, зокрема впродовж 30–50-х років минулого століття, тобто у період функціонування колгоспної

дослідної справи на вітчизняних землях є актуальним із метою запозичення відповідного досвіду.

Слід відзначити, що тоді багато уваги приділяли всебічному та планомірному вивченню і розведенню лікарських рослин в УСРР/УРСР. Так, у 1921 р. РНК РРФСР видала декрет «Про збір і культуру лікарських рослин», згідно з яким під державним керівництвом почали заготівлю і промислову переробку лікарської рослинної сировини [258, с. 11]. Ним були започатковані корінні зміни у галузі лікарського ресурсознавства і виробництва. Із 1922 р. було організовано регулярне експортування лікарської сировини в Німеччину, США та Англію [275]. У 1925 р. відбулася Перша всесоюзна нарада з лікарських рослин при Держплані СРСР. Через п'ять років у містах різних географічних зон Союзу почали діяльність спеціалізовані дослідні станції з вивчення лікарських рослин (Бітца, Лубни, Могильов, Ольгино, Сухумі та ін.) [544].

В УСРР також було розпочато дослідження культур лікарських рослин під керівництвом новоствореної Української дослідної станції лікарських рослин у Лубнах, яка у 1934 р. увійшла до складу Всесоюзного науково-дослідного інституту лікарських і ароматичних рослин (ВІЛАР) як Українська зональна дослідна станція. Зокрема, з 1932 р. під керівництвом станції розпочалася робота щодо дослідження лікарської рослини базилік камфорний (*Ocimum basilicum L.*) – однорічної трав'янистої рослини родини Lamiaceae (Labiatae), губоцвіті (народні назви: васильки справжні або базилік звичайний). Упродовж перших трьох років було встановлено можливість її культивування для видобутку камфори, а також розроблено основні прийоми агротехніки. У 1934 р. насіння цієї лікарської рослини було посіяно на території загальною площею 70 га, а саме: 20 га засіяно в межах території дослідної станції, а 50 га – на колгоспних виробничих посівах [467, с. 3]. У досліджуваній період базилік камфорний почали вирощувати для отримання камфори, що мала надзвичайно велике народногосподарське значення. По-перше, вона широко застосовувалася у медицині як засіб для посилення кровообігу, стимулятор серцевої діяльності, седативний препарат, а по-друге, використовувалася у великій кількості різними галузями промисловості для виготовлення целулоїдних виробів, кіноплівок, небиткого скла тощо.

На середину 30-х років минулого століття загальна потреба у камфорі в межах СРСР становила орієнтовно 750 т. До цього часу натуральна камфора добувалася майже виключно з камфорного лавра (о. Формозі, Японія – 77 % всієї світової кількості, Японія – 15 %, Південний Китай – 7 %). Культура камфорного лавра досить вибаглива до кліматичних умов і в колишньому СРСР його можна було вирощувати лише у районі Кавказько-Чорноморських субтропіків. Країна потребувала власної натуральної камфори. Один із видів базиліка вивчали у Нікітському ботанічному саду (Крим, Ялта), насіння якого було одержане в 1928 р. від Інституту

рослиниництва Кірстенбоського ботанічного саду (Південна Африка). Результати цих спеціальних дослідів базиліка підтвердили вміст великої кількості камфори, що стало причиною його подальшого дослідження.

Радянський уряд, втілюючи у життя ідею ведення колгоспної дослідної справи у 30–50-х роках минулого століття та засновуючи у колгоспах хати-лабораторії, вбачав серед низки завдань загальнодержавного значення і культивування лікарських рослин. Тому хати-лабораторії, які територіально розміщувалися у сприятливих умовах для вирощування певної лікарської рослини, займалися її вивченням. Зокрема, базилік камфорний розпочали культивувати в Одеському та Полтавському регіонах.

Про вирощування базиліка камфорного як нової культури для земель місцевого колгоспу та району доповідав завідувач хати-лабораторії артіль «Трудовик» Котовського району Одеської області Ф. Рева. Результати дослідів він опублікував у журналі «Хата-лабораторія», відмічаючи нові прийоми агротехніки вирощування. Звітував, що у 1935 р. в колгоспі «Трудовик» засіяли камфорним базиліком 15 га. За період культивування було визначено трудомісткість догляду за цією культурою. Насіння висівали спочатку в парники (по 25 г на 1 га), а потім у вигляді розсади висаджували у ґрунт. Працівниками хати-лабораторії було встановлено й запропоновано оптимальний термін пророщування насіння – 20–25°C, а також повідомлено, що за таких умов воно проростає протягом 4–6 днів. За нижчих температур термін проростання насіння триваліший. При вирощуванні розсади у парниках насіння поливали річковою водою, робили провітрювання і, що надто важливо – слідкували за температурою повітря (зادля запобігання його переохолодженню, що призводило до загибелі розсади). Під час проведення дослідів виникла ситуація, коли у парниках, закладених на солонцюватому ґрунті, розсада пожовкла і призупинилася в рості. Паростки прикривали матами під час спеки, і врятували розсаду. Термін її зростання у парниках тривав 35–50 днів. Висаджували рослини у ґрунт як просапну культуру з міжряддям 60 см та в рядку на відстані 30 см в теплу пору, коли вже не було заморозків. Також працівники хати-лабораторії з'ясували, що на підвищеній ділянці та на супіщаних ґрунтах базилік камфорний слід добре поливати, а на низинних ділянках зайва волога призводить до пожовтіння та поганого росту рослини. Наостанок визначили, що базилік камфорний вимагає абсолютно чистого від бур'яну ґрунту та його частого розпушування [709].

Завідувач хати-лабораторії артіль «Рік великого перелому» цього ж району на Одещині Т. Сабадир повідомляв на сторінках вищезазначеного журналу про досліди з базиліком камфорним на землях місцевого колгоспу. Місцева хата-лабораторія вперше заклала дослід щодо визначення кращих площ живлення ґрунту під базилік камфорний як нову для колгоспу лікарську рослину. Було посіяно 20 га насіння на ділянках 120 м² у двох повтореннях. Урожай зеленої маси зібрали із рівних площ в обох повтореннях

однаковий. Встановили, що краща площа живлення для базиліка камфорного – 60 см x 20 см, а з 20 га одержали понад 720 кг камфори і камфорної олії або ж 36 кг з 1 га, що дало колгоспу 50 000 крб. прибутку [745].

За даними Української дослідної станції лікарських рослин (нині – Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН), [467, с. 4] у 1935 р. культура базиліка камфорного була випробувана у двох колгоспах Лубенського району Полтавської області на площі 25 га в кожному. У ході постановки дослідів ця рослина показала цілковиту можливість широкого культивування з метою одержання камфори, а також високу господарську рентабельність. Зокрема, колгосп «Зірка» одержав сукупний прибуток понад 3000 крб. з 1 га (по 18 крб. 74 коп. на 1 затрачений трудовдень). У 1936 р. було заплановано висіяти базилік камфорний у колгоспах УСРР на площі 580, а по СРСР – на 1200 га. Обмеження посівних площ було можливим тільки за недостатньої кількості посівного матеріалу.

Отже, культивування базиліка камфорного стало одним із виробничих досліджень періоду ведення колгоспної дослідної справи в УСРР/УРСР.

У 1935 р. почав працювати Народний комісаріат охорони здоров'я СРСР, який керував вирощуванням та організацією заготівлі лікарських рослин в СРСР. У 1941 р. площі посіву лікарських культур у колгоспах Союзу становили 41,6 тис. га, з них 38,6 тис. га висіяно на далматську ромашку, 2,1 тис. га – на базилік камфорний, 350 га – на валеріану, 158 га – на беладону, 100 га – на наперстянку. Як бачимо, культивування базиліку камфорного посідало друге місце у вирощуванні та потребі серед лікарських рослин в СРСР. На жаль, через тимчасову окупацію основних районів обробітку й заготівлі лікарських рослин (Україна, Білорусія, Прибалтика, Кубань, Центральна чорноземна зона) у період Другої світової війни центр заготівель був перенесений із західних районів у східні, і така важлива робота значно уповільнилася або ж припинилася. Однак залучення до заготівель лікарської сировини школярів країни дало змогу відчутно збільшити у воєнні роки збір дикорослих лікарських рослин. Після війни тривало подальше збільшення обсягів заготівель дикорослих і культивованих лікарських рослин [276].

У цілому продуктивна праця науковців перед Другою світовою війною, за налагодженого виробничого процесу через завідувачів хат-лабораторій, сприяла збільшенню площ під лікарськими рослинами, зокрема і під базиліком камфорним. Через війну офіційна наукова і виробнича робота припинилася, однак завдячуючи групі ентузіастів-науковців було збережено переважну частину насінневого і садивного матеріалу, а також узагальнено одержані дані. Однак слід зазначити, що німецькі окупанти за два роки господарювання на українських землях майже повністю знищили плантації лікарських культур і до весни 1944 р. їх залишилося тільки 12 %, а площа окремих культур не перевищувала 1 % від довоєнного рівня [241,

с. 6]. Після визволення від німецьких окупантів у країні відновився науковий і виробничий процес, включно з експериментальною базою, у вигляді зв'язуючої ланки – колгоспних хат-лабораторій, які в середині 40-х років ХХ ст. було перетворено в будинки сільськогосподарської культури. У 50-х роках виробничі площі під лікарськими культурами відновили і збільшили. Справу було виправлено завдяки Українській зональній дослідній станції, яка забезпечувала господарства насінням і садивним матеріалом, організовувала теоретичну і практичну підготовку кадрів у місті і на селі [658].

Результати проведених досліджень хатами-лабораторіями у колгоспах УСРР/УРСР щодо можливості культивування базилика камфорного упродовж 30–50-х років минулого століття показали, що на українських ґрунтах ця лікарська рослина швидко прижилася й забезпечувала країну високоякісною натуральною камфорою. Це завдання виконувалося за наявності агрономічних і колгоспних кадрів та за рахунок широкої репрезентації значення базилика камфорного для медичних та народногосподарських потреб.

У 30-х роках минулого століття, коли на державному рівні йшлося про стрімке підвищення врожайності та продуктивності сільського господарства, для досягнення результату велику увагу приділяли боротьбі зі шкідниками в рослинництві. Відпрацьовувалися різні заходи і методи. Так, враховуючи завершення створення колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства як останнього етапу колективізації, набула актуальності організація трихограмних лабораторій у колгоспах, які у дещо іншому вигляді працюють й тепер.

Трихограми – рід, що належить до ряду перетинчатокрилих, сімейства трихограматид. Масове застосування трихограми в боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських культур у колишньому Радянському Союзі розпочалося з 1933 р. [801], а до цього до біологічного захисту рослин ставилися з недовірою [449]. Трихограми – дрібні комахи завдовжки 0,4–0,9 мм, бурого, жовтого, або чорного кольору, з червоними очима, однаковою будовою тіла у різних видів, належать до комах-паразитів, що живуть за рахунок яєць господаря. Природної популяції трихограми не вистачає для боротьби зі шкідниками, у зв'язку з тим, що відродження їх часто не відповідає льоту шкідника. Яйцеїд з'являється весною, за місяць до яйцекладки основних господарів, і тому трихограма, що відродилася раніше, не знаходячи яйця шкідника гине, так і не використавши свій природний потенціал продовження та розмноження популяції [439].

Під час розробки комплексної системи заходів проти шкідників, хвороб і бур'янів зернових культур в основу треба покласти гармонійне поєднання всіх наявних методів захисту рослин: селекційних, насінницьких, карантинних, агротехнічних, механічних, фізичних, біологічних і хімічних. Безумовно, першорядне завдання кожної системи заходів – застосування

таких методів, які сприяють знищенню або різкому зменшенню кількості популяцій шкідливих організмів до початку ушкодження культури, а також збереженню та активізації корисної ентомофауни і флори, запобіганню забруднення шкідливими речовинами навколишнього середовища.

Застосування трихограми досить часто набагато ефективніше, особливо там, де інші способи неможливі або утруднені (кукурудза, соняшник тощо). При цьому важливим є те, що трихограма, як і інші ентомофаги, здатна активно шукати й знищувати свою жертву. Крім того, застосування трихограми має такі переваги: екологічно чистий (природний) засіб захисту від шкідників; широкий діапазон видів шкідників (близько 200), яких знищує трихограма; простота обробки; низькі витрати; висока ефективність при профілактичному використанні; знищує шкідників у недосяжних для хімічних засобів місцях; довготривала дія [807].

Застосування трихограми в боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських рослин в УРСР сягає середини 30-х років ХХ ст. завдяки створенню трихограмних лабораторій у колгоспах. За дорученням Народного Комісару Земельних Справ СРСР М. О. Чернова та Першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. М. Хатаєвича Науково-дослідному інституту зернового господарства, що на Дніпропетровщині, було поставлено завдання – організувати трихограмні лабораторії в колгоспах, а також розробити для них обладнання та відпрацювати методику роботи щодо масового розмноження трихограми.

Для виконання поставленого завдання під керівництвом вищевказаного науково-дослідного інституту було організовано й обладнано п'ять таких лабораторій у визначених колгоспах, надано маточний матеріал (трихограму й зернову міль для розмноження трихограми). Для призначених завідувачів трихограмних лабораторій при НДІ зернового господарства організували та провели швидкотермінові курси, де ознайомили слухачів з усіма процесами діяльності. Паралельно прикріпили співробітників інституту до кожної лабораторії задля виїзду проведення інструктажу й підтримки майбутньої роботи на місцях.

З усіх трихограмних лабораторій найпродуктивніше працювала Долинська лабораторія (завідувач Зінченко, артіль «Боротьба»), діяльністю якої на початковому етапі протягом липня–серпня 1936 р. сумлінно опікувався науковий співробітник НДІ зернового господарства Антоненко. Інші лабораторії показали низьку якість роботи через обставини, що склалися. Багато часу вони витратили на виготовлення обладнання та ремонт приміщень. Кожна лабораторія розташовувалася фактично в однокімнатному приміщенні. Їм, окрім Долинської, не надавали будь-якої допомоги голови колгоспів, районні земельні відділи та машинно-тракторні станції. Не знайшлося й потрібної кількості працівників для лабораторій, а подекуди увесь обсяг роботи виконував лише завідувач (наприклад, артіль «Комунар» Гуляйпольського району). Часто завідувачів змінювали (артіль

«Комунар»), що теж не йшло на користь запланованій роботі. У кінцевому рахунку можна було говорити лише про діяльність двох лабораторій – Долинської та НДІ зернового господарства.

Аналізуючи результати роботи трихограмних лабораторій упродовж першого сезону їх діяльності (табл. 5.2.4) можна стверджувати, що Долинська лабораторія знизила свою продуктивність через такий чинник, як розміри приміщення, що не дозволило мати достатньо зерна з міллю. Оскільки постійне виловлювання молі з незначної кількості зараженого нею зерна зазвичай зменшувало як кількість яєць, так і кількість трихограм. Продуктивність лабораторії НДІ зернового господарства, навпаки, збільшилася за рахунок механізації процесів виловлювання молі та організації праці. До кінця установчого 1936 р. трихограмна лабораторія інституту мала на меті завершити конструювання та випробування різних приладів для виловлювання молі, відсіювання та наклеювання яєць. Велика заслуга у виконанні цих робіт належала майстрові-винахіднику М.А. Копотієнку.

Таблиця 5.2.4

Кількісні результати застосування трихограми у 1936 р.

Лабораторії	Одержано всього трихограмми, тис.	Із них використано				
		на боротьбу зі шкідниками		залишилось у фонді для лугового метелика		для іншої мети, тис.
		тис.	на 1 га	тис.	на 1 га	
Долинська	9490	7045	133	535	6	1900
П'ятихатська	5736	1500	15	3036	43	1200
Синельниківська	1644	400	4	794	12	450
Якимівська	600	400	4	200	2	–
Гуляйпольська	600	600	6	–	–	–
НДІ зернового господарства	49802	13325	193	8553	120	27924
Разом	67872	23270	355	13098	183	31474

Слід відзначити, що того року всі лабораторії застосовували трихограми переважно проти озимої совки осіннього покоління на площі 355 га. Крім того, залишився невикористаним резервний фонд – 183 га на випадок появи осіннього покоління лугового метелика. Велику кількість трихограмми

було використано лабораторією НДІ зернового господарства для проведення різних дослідів. Зокрема, одержано цікаві дані щодо значення вітрів у розселенні трихограми. Виявилось, що трихограма може розлітатися з лабораторії та розповсюджуватися найбільше у напрямку пануючих вітрів. Таке розселення відзначено на Синельниківському дослідному полі площею понад 120 га та в артілі «Боротьба» Долинського району (на ділянках, де проведено більш ранній випуск трихограми) площею близько 600 га. У цих місцях розлітання трихограми зараження нею яєць озимої совки становило від 34 до 81 %, а в інших місцях зараження майже не відзначено. Отже, на прикладі результатів дослідів із застосування трихограми в боротьбі з озимою совкою стало зрозумілим, що це цілком ефективний захід із незначними затратами коштів і сил. Вже тоді почали вважати, що прийоми високої агротехніки полів із застосуванням трихограми повинні бути вирішальними у боротьбі з озимою совкою. Незважаючи на суттєві хиби першого року роботи, цілком визначилося, що організація трихограмних лабораторій в колгоспах – правильний шлях просування біологічного напрямку боротьби зі шкідниками в господарстві [798].

Вже згодом, наприкінці 70–80-х років минулого століття, в УРСР трихограму застосовували на мільйонах гектарів сільськогосподарських культур проти багатьох шкідників. Ефективність була різною – від дуже високої (75–85 %) до 40–60 %, а то й 30 %. Неправильна оцінка фахівцями можливостей трихограми для різних культур спричинила певну зневіру у перспективах її використання в боротьбі зі шкідниками. Одним із характерних прикладів може бути застосування трихограми на капусті, де добрим результатом вважали ефективність понад 70 % паразитуючих яєць капустианої совки, забезпечити яку було зовсім просто. Але, умовно кажучи, «підводним каменем» були 30 % незаражених трихограмою яєць, єдина гусениця з яких могла звести нанівець усі зусилля агронома, ушкодивши головку капусти. Тоді як на багаторічних травах, горосі, сої, кукурудзі для зниження загального фону лускокрилих шкідників досить було зменшити кількість останніх на 40–60 %, особливо в ті роки, коли трихограму застосовували масштабно в межах господарств, районів і областей. Особлива цінність трихограми полягає в тому, що вона, заражаючи яйця шкідників, знищує їх до початку шкодочинної стадії (поява гусениць). Віднайдено практичне застосування трьох видів – трихограма звичайна, трихограма безсамцева і трихограма жовта. Кожний вид трихограми має улюблених господарів, яйця яких він охоче й інтенсивно вражає [807].

На сьогодні в Україні втрати від шкідників, бур'янів і хвороб щороку становлять 13–15 % вартості всієї валової продукції рослинництва. Високорозвинене сільськогосподарське виробництво країни потребує інтегрованих методів захисту сільськогосподарських культур. Одним із таких методів є біологічний захист із використанням різного роду ентомофагів, грибкових та бактеріальних препаратів. Так, з метою запровадження

біологічного методу у Вінницькій області працює Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Вінницька районна біолабораторія», який був створений у 1975 р. як Вінницька міжколгоспна біолабораторія. У перші роки роботи його завідувач організував виробництво ентомофага-трихограми, бактороденциду та фітосейлюса. Біолабораторія обслуговувала понад п'ятдесят сільськогосподарських підприємств Вінницького району та області. Нині вона має два приміщення у м. Вінниці загальною площею близько 800 м², де працює 20 високопрофесійних спеціалістів. Основними видами продукції біолабораторії є трихограма та бактороденцид. Налагоджена тісна співпраця зі спеціалістами та науковцями Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК, ООО «Центр Біотехніка» у м. Одесі та інших установ і організацій, що дає можливість виробляти продукцію високої якості. Продукція постійно перевіряється на відповідність і сертифікується. Біолабораторія співпрацює із сільськогосподарськими підприємствами Вінницької, Київської, Черкаської, Полтавської, Рівненської, Волинської, Кіровоградської, Хмельницької, Житомирської, Чернігівської, Тернопільської та деяких інших областей країни.

Значне розширення посівів кукурудзи в Україні та застосування трихограми проти таких шкідників, як кукурудзяний метелик і бавовняна совка, сприяло виробництву яйцеїда-трихограми. Нині головними факторами в стрімкому збільшенні обсягів виробництва та застосування трихограми стали: низька її вартість, висока ефективність, широкий спектр дії, нешкідливість для навколишнього середовища та спрощення способу внесення (авіація). Достатню ефективність показало внесення трихограми проти сояшникової вогнівки на посівах культури.

В останні роки Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Вінницька районна біолабораторія» відзначається позитивною динамікою виробництва та застосуванням препарату проти миловидних гризунів – бактороденциду. Екологічна безпечність і висока ефективність дозволяє застосовувати препарат проти різного роду гризунів на практично усіх сільськогосподарських культурах, у господарських та жилих приміщеннях [659].

Отже, розглянута нами діяльність трихограмних лабораторій у колгоспах середини 30-х років ХХ ст. в УРСР сприяла поширенню біологічного методу захисту сільськогосподарських рослин або його плануванню для потреб аграрного виробництва країни, а самі вони стали праобразом сучасних біолабораторій.

Одним із завдань хат-лабораторій Херсонщини було збільшення врожайності бавовника. Підвищення аграрної культури на селі викликало в дослідницькій роботі масовий рух за кращу врожайність зернових і технічних культур на півдні України, зокрема на Херсонщині. Застосовуючи комплекс диференційованої агротехніки для кожного поля, бригадної ділянки, використовуючи нові агрозаходи, передові колгоспи через

новостворені у 1934 р. хати-лабораторії як осередки агрокультури ставили завдання одержувати високі врожаї.

Херсонщина, згідно з адміністративно-територіальним поділом 1932 року, входила до складу Одеської області аж до 1944 р. – до часу виділення її як самостійної одиниці. Ця територія була визначена перспективним районом бавовносіяння. Треба наголосити, що у районах поширення бавовника вели постійну боротьбу з бур'янами як однією з основних причин низького врожаю. Найпоширеніший бур'ян на цій території – гірчак, заповонив Хорлівський, Чаплінський, Генічеський, Н.-Троїцький, Н. Сірогозький, Якимівський, Сивашський, Скадовський, Очаківський та Каховський райони Херсонщини. Вирішення питання знищення бур'янів також покладалася на місцеві хати-лабораторії. Відомі приклади преміювання хат-лабораторій Наркомземом СРСР за проведену дослідну роботу по боротьбі з цим бур'яном [377].

Хати-лабораторії Херсонщини вивчали різні способи підвищення врожайності бавовника, шукали нові шляхи для розв'язання цього завдання. Одним з них було застосування комплексу найновіших прийомів агротехніки. З метою вивчення ефективності результатів дослідів у різних умовах колгоспів, окрім комплексного дослідження агротехніки, хати-лабораторії закладали низку дослідів з бавовником, а саме: яровизації, з мінеральними та органічними добривами, із зрошення, впливу ультракоротких хвиль на насіння, перехресного механізованого обробітку, сортивпробування та ін. За допомогою дослідів хат-лабораторій відбувалася перевірки в конкретних умовах полів сівозмін і вже застосованої агротехніки, зокрема глибини оранки на різних ґрунтах, доцільності переорювання зябу весною на солонцюватих ґрунтах та ін. [174].

На дослідному полі Асканії-Нова теж вирощували бавовник. Там проводили досліди з удобренням, тобто вивчали вплив добрив, внесених із насінням при сівбі. Місцеві хати-лабораторії перевіряли результати дослідів у колгоспному виробництві [473].

Незважаючи на велику кількість необхідних заходів для покращення вирощування бавовника, колгоспи почали одержувати високі врожаї його сировини. Так, у 1935 р. артіль ім. Постишева Каховського району збирала середній урожай сировини бавовника – 8 ц з гектара, ланка артілі ім. Будьонного Херсонського району – 10 ц і ланка артілі ім. Петровського цього ж району – 12 ц сировини.

На основі досліджень хат-лабораторій для колгоспного виробництва одержано важливі висновки щодо вирощування цієї сільськогосподарської культури. Досліди над протруюванням насіння бавовника формаліном і препаратом АБ у ряді колгоспів (артіль «Вільна праця» Херсонського району та ін.) показали, що протруювання знижує захворювання культури гомозом на 95,5–99,7 %. На основі цих дослідів у 1935 р. було поставлено завдання проводити цілковите протруєння насіння бавовника формаліном

(1 частина формаліну на 200 частин води або препаратом АБ (15 г препарату АБ на 1 кг насіння). У ході дослідів також було з'ясовано, що яровизація бавовника не тільки збільшує врожайність, але й поліпшує якість сировини. У колгоспі «Комінтерн» Голопристанського району в 1935 р. яровизований бавовник дав урожай по 10 ц сировини кращої якості, а не яровизований – лише по 3,5 ц/га [412].

Ряд дослідів було закладено хатою-лабораторією артілі ім. Будьонного Херсонського району зокрема, досліді із сортовипробування. Було випробувано 9 сортів. Вели спостереження за фазами їх розвитку, забезпечували своєчасний обробіток ґрунту, високу агротехніку. Якщо на господарських посівах бавовника робили п'ять культивуацій, то на дослідних ділянках – вісім. Найкращим сортом став Шредер № 1306 з урожайністю 8,5 ц з гектара і 90 % сировини першого сорту. Рослини Сорту № 182 розвивали в середньому на два дні пізніше ніж вищезазначений. Одержано урожай 8,3 ц з 1 га і 85 % сировини першого сорту. Сорт № 169 посів третє місце з урожайністю 9 ц/га, але сировини першого сорту отримали 50 %. Добре зарекомендував себе сорт № 915 за скоростиглістю. Рослини розвивали одночасно з сортом № 1306, але урожайність була тільки 5,7 ц з гектара, хоча сировини першого сорту – 90 %. Цією хатою-лабораторією також було проведено досліді з прискорення досягання бавовника за методом яровизації насіння згідно з розробленою методикою. З 1936 р. планувалося збільшити кількість дослідів, зокрема закласти дослід з впливу гною на урожай бавовни [531].

Хороші результати роботи з дослідями щодо внесення добрив під бавовник та з протруєння насіння отримала хата-лабораторія колгоспу «Нове життя» Скадовського району. Позитивно, що з метою подання на Всесоюзний конкурс випробування отрут на бавовнику, досліді на плантаціях колгоспу разом із хатою-лабораторією закладали співробітники Української дослідної станції бавовництва [9].

Отже, нетривалий період свого існування колгоспні хати-лабораторії Херсонщини активно вирішували нагальні питання підвищення врожайності бавовника та зробили певний внесок у розвиток сільського господарства та виробництва цієї культури на загальнодержавному рівні.

Колгоспні хати-лабораторії також займалися питаннями підвищення врожайності сільськогосподарських культур на різних ґрунтах України за допомогою внесення органічних добрив. Багато з них у всіх регіонах України в другій половині 30-х років ХХ ст. успішно провели низку дослідів. Їм надавалася науково-методична допомога з боку профільних науково-дослідних інститутів і дослідних станцій щодо використання таких добрив у колгоспах для вирощування сільськогосподарських культур.

Органічні добрива у балансі добривних ресурсів країни мали велике значення. Тому заслуговує на увагу діяльність хат-лабораторій з вивчення та внесення органічних добрив для підвищення врожайності сільськогосподарських культур на різних ґрунтах України. Велике значення

гною та інших органічних місцевих добрив характеризується не тільки кількістю поживних речовин в них, але і всебічним позитивним впливом на біологічні, фізичні та хімічні процеси в ґрунті, а отже, на підвищення врожайності. Практично доведено, що на колгоспних полях найвищі врожаї можна одержати при одночасному використанні та правильному поєднанні добрив, враховуючи і внесення органічних.

Зупинимось на використанні буртових компостів та попелу як місцевих органічних добрив. Ще кілька століть тому Україна мала напівкустарну промисловість, яка штучним способом виготовляла буртову селітру. Для виготовлення її (для військових цілей) використовували матеріали багаті на азот – рештки рослинних організмів, кінський гній, кров з боєнь та ін. Добували селітру в селітряниках-буртах компостуванням зазначених матеріалів у суміші з попелом, вапном та землею протягом кількох років. Так, процес створення селітряних буртів став прикладом виготовлення звичайного компосту. У 30-х роках ХХ ст. в Україні було обладнано багато буртів у різних районах, поблизу Ніжина, Батурина, в Кам'янець-Подільській окрузі. Аналізи, проведені хатами-лабораторіями, показали, що в буртових компостах є всі необхідні для рослин поживні речовини – азот, фосфорна кислота і калій, тобто вони утворюють повноцінне повне органічне добриво. Також хати-лабораторії приділяли значну увагу питанню закладання в колгоспах нових компостних куп. У питаннях внесення попелу, як місцевого цінного добрива, колгоспники були добре ознайомлені на практиці. Але при його зборі не слід забувати про величезні запаси попелу, нагромадженого по селах віками. Завдання хат-лабораторій полягало в тому, щоб з'ясувати користь від використання попелу, організації правильного його використання як добрива і ефективність цього процесу.

Підсумовуючи, слід сказати, що ресурси вищевказаних органічних добрив в Україні у 30-х роках ХХ ст. були великі, а одним із завдань хат-лабораторій постало їх підрахування і правильне використання.

Як зазначалося вище, впровадження наукових розробок у сільське господарство України здійснювалось через хати-лабораторії відповідно до спеціалізації краю. Кожна така хата-лабораторія була задіяна в проведенні низки дослідів, у межах своїх колгоспів відповідно до їх можливостей. Як приклад, у цьому аспекті достатньо всебічно працювала хата-лабораторія під керівництвом завідувача Я. М. Іванова в колгоспі імені Леніна Єлисаветградського району на Миколаївщині. Вона вела дослідження у галузі рослинництва, зокрема з проблем рільництва та землеробства. Знайдено дані про результати деяких дослідів, зокрема, дослід з боронуванням ярих культур перед кушінням. У ході його проведення встановлено, що боронування ярих культур перед кушінням у довжину рядів в один слід дерев'яною бороною дало надбавку врожаю проти контролю (неборонованого) в середньому 2,58 ц з гектара. Боронуванням знищуються бур'яни, підвищуються якісні показники зібраних культур. Також у досліді

з'ясовано, що для більшої врожайності неабияке значення має відбір насіння для сівби. При висіванні крупних зернин ярої пшениці можна одержати в середньому – 12,47 ц/га, звичайними зернинами – 8,91 ц, середньої величини – 7,84 ц і дрібними – 3,78 ц з гектара. Другий дослід стосувався техніки внесення мінеральних добрив при сівбі озимої пшениці. Під час його постановки суперфосфат, внесений по 3 ц на 1 га, на глибину 8 см нижче насіння, дав у середньому врожай озимої пшениці 25 ц з гектара, на глибину 20 см нижче насіння, одержано у середньому 22,16 ц/га. Поверхнє внесення суперфосфату тією ж нормою на 1 га і закладенням у ґрунт під час сівби забезпечило у середньому урожайність 18,67 ц з гектара, на контрольній ділянці без добрива – 15,33 ц. Досвід був поставлений в трьох повторях.

Сортовипробування зернових культур – наступне завдання хати-лабораторії. У 1936 р. у сортовипробуванні був сорт ярої пшениці ОД-03, отриманий від Всесоюзного селекційно-генетичного інституту (м. Одеса; до 1928 р. – Український генетико-селекційний інститут). Досліди проводили на площі 1 га. Урожай цього сорту ярої пшениці був вищим на 1,5 ц порівняно з місцевим стандартним сортом 062. Фахівці також проводили сортовипробування проса. З метою одержання для висіву в 1938 р. на визначеній площі необхідної кількості садивного матеріалу проса для сортовипробування в розмноженні було відібрано три сорти із колекції (32 сорти). За методами академіка Т. Д. Лисенка хата-лабораторія *займалася виведенням сортів ярої пшениці* для Миколаївщини. Була широко використана світова колекція пшениць для підбору батьківських пар при схрещуванні з місцевим сортом Лютесценс 062. Роботу зі схрещування розпочали в 1935 р. після відвідування завідувачем хати-лабораторії курсів при Всесоюзному селекційно-генетичному інституті. Там він набув відповідних знань і на практиці навчився каструвати, запліднювати та вести фенологічні спостереження. Станом на 1937 р. вже виростили третє покоління гібридів. Подальшим завданням передбачалося виведення нового сорту ярої пшениці – урожайнішого порівняно з місцевим стандартним сортом Лютесценс 062, стійкого до грибкових захворювань, більш ранньостиглого і з високими хлібопекарськими властивостями.

В арсеналі дослідів хати-лабораторії було проведення *аналізу стадійного розвитку рослин*. Поставлено експеримент щодо управління світловою стадією у розвитку ярої пшениці з метою одержання вишого коефіцієнта розмноження. З отриманих 60 зернин ярої пшениці сорту 1163 вирощено 2250 колосків, що дали урожай 3101 г зерна. Вже у 1937 р. насінням з урожаю попереднього було засіяно 2 га і поставлено завдання отримати у наступному році насіння для засіву 20 га площі. Цей сорт ярої пшениці для подальшої роботи за відповідною методикою хата-лабораторія колгоспу отримала також із Всесоюзного селекційно-генетичного інституту.

Місцевою хатою-лабораторією через *агротехнічне навчання* підготовлено шість кваліфікованих яровизаторів зернових культур, картоплі і насіння цукрових буряків. Вісімнадцять молодих науковців навчено техніці кастрації колосся, завдяки чому було проведено велику *роботу з внутрішньосортowego схрещування* озимої пшениці сорту Українка і ярої пшениці Лютесценс 062. Прокастровано 3750 колосків озимої пшениці і отримано 1101 г оновленого насіння, яке було висіяно на площі 0,56 га. З весни за ним встановлено належний догляд (ручне боронування, удобрення ґрунту, боротьба із шкідниками тощо), щоб отримати не менше 60–70 стебел із гарним колоссям і урожай 20 ц з гектара. Крім насіння озимої пшениці хата-лабораторія мала 280 г насінин ярої пшениці, отриманих від внутрішньосортowego схрещування. Навесні 1937 р. його також висіяли у полі рідкими рядами із застосуванням нових прийомів агротехніки і внесенням добрив задля одержання високого коефіцієнта розмноження.

Важливими для хати-лабораторії були досліди з *яровизації сільськогосподарських культур*. Керуючись настановами на державному рівні щодо цієї проблеми, практикували *яровизацію насіння цукрових буряків*. Проводили фенологічні спостереження за розвитком коренеплодів, розраховували ефективність урожаю. За даними хати-лабораторії, площа під цукровими буряками у колгоспі становила 95 га, у тому числі яровизованих посівів – 10 га. Середній урожай з 1 га площі, засіяної яровизованим насінням цукрових буряків, досягнув 169,4 га, а середній урожай з 1 га з не яровизованими посівами – 164,5 ц. У 1936 р. хата-лабораторія впроваджувала *яровизацію картоплі* з метою її літньої посадки. Маємо дані для порівняння. Зокрема, від посадки яровизованої картоплі сорту Лорд на площі 5 га отримали урожай 105 т, а від весняної посадки звичайним посадковим матеріалом з 20 га – 160 т. Колгоспники працювали і над вирішенням питання яровизації зернових культур. Дані про урожайність яровизованих та не яровизованих посівів наведено у табл. 5.2.5:

Таблиця 5.2.5

Урожайність сільськогосподарських культур від яровизованих і не яровизованих посівів

Сільськогосподарська культура	Рік	Загальна площа посіву, га	Яровизований посів, га	Середній урожай з 1 га посіву, ц		Прибавка урожаю від яровизованого посіву, ц/га	Прибавка урожаю від яровизованого посіву з усієї площі, ц
				Яровизований	Не яровизований		
Яра пшениця	1934	181	30	8,72	7,11	1,61	48,30
	1935	35	22	5,93	5,36	0,57	12,62
	1936	25	22,5	11,53	8,72	2,81	63,22

Ячмінь	1934	311	-	-	-	-	-
	1935	300	35	6,8	5,62	1,03	41,3
	1936	245	174	14,1	13,07	1,18	179,22
Овес	1934	153	-	-	-	-	-
	1935	132	12	7,1	6,6	0,5	6
	1936	95	35	12,27	9,89	2,38	83,3
Просо	1934	80	-	-	-	-	-
	1935	70	5	12,2	7,3	4,59	24,5
	1936	127	15	8,37	3,78	4,9	68,8

Як бачимо з наведених даних, урожайність пшениці за сівби яровизованим насінням збільшилася від 0,57 до 2,81 ц, ячменю від 1,03 до 1,18, вівса – від 0,50 до 2,38, проса – від 4,59 до 4,9 ц на 1 га.

Отже, результати дослідів показали, що прийом яровизації сприяє прискореному розвитку рослин, такі посіви дозрівають швидше на 3–5 днів, що дозволяє правильно розподілити й використати робочу силу та інвентар при збиранні врожаю та запобігти втрагатам.

Якщо ж конкретно аналізувати роботу хати-лабораторії у 1937 р. згідно з поставленим планом, то результати такі: 1. Вирощування у районі озимої пшениці сорту ОД–1 для випробування на урожайність. Урожай культури з площі 1 га цього сорту – 14,08 ц. Контроль сорту Українка дав урожай з 1 га – 15,13 ц. Висновок хати-лабораторії: сорт добрий, хворобостійкий (до грибкових хвороб – головні, іржі), але в умовах місцевого колгоспу вимагає збільшення норми висіву до 125 кг на гектар. 2. Розмноження та випробування ярої пшениці сорту 1163. Отриманими у 1936 р. від висівання 50-ти зернинами вагою 3101 г засіяли у 1937 р. 0,5 га. Урожай збрали 270 кг. Сорт висіяли у польових умовах рідкими рядами 50х25 см. Висновок: посіви цього сорту ярої пшениці частково пошкодила борошниста сажка. Однак ця частина сорту виявилася значно менше зіпсованою, ніж місцевий стандартний сорт Лютесценс 062. 3. Висівання зернових культур за способом (методом) Д. Є. Камищенка на площі 8 га; норма висіву – 130 кг; середній урожай з 1 га – 16,09 ц проти контрольної ділянки – 14,27 ц. 4. Розмноження ярої пшениці за допомогою внутрішньосортного схрещування. У 1936 р. від внутрішньосортного схрещування, використовуючи традиційні методи кастрації, отримали 280 г насіння ярої пшениці сорту 062. Цього ж року в лабораторних умовах висіяли 50 г насіння для одержання другого врожаю та отримали 1,7 кг. Це насіння разом із попередньо отриманим висіяли весною у полі на площі 0,4 га й одержали 161 кг зерна нового врожаю. Вже у 1937 р. було прокастровано насіння

ярої пшениці сорту 062 – 25 000 колосків та отримано урожай 7,3 кг для висіву наступного року загальною вагою 168,3 кг. 5) Розмноження насіння озимої пшениці від внутрішньосортового схрещування 1936 р. засіяно 0,56 га. Отримано насіння вагою 13,008 кг (посіви озимої пшениці з осені пошкодила озима совка та знищила на 23 %). У 1937 р. прокастровано 15 555 колосків озимої пшениці й отримано 6,2 кг насіння. Всього насіння – 19,208 кг. Його висіяли на площі 3 га за нормою 6,5 кг на 1 га (сівалкою через 1 сошник). 6. Виростили гібриди четвертого покоління Альбідум х Лютесценс 062; Гордеиформе х Лютесценс 062; Ферругинеум х Лютесценс 062; Еритроспермум х Лютесценс 062 та ін. Продовжувалася значна робота з гібридами різних поколінь. У деяких гібридів отримали константні форми, які надалі мали намір розмножувати і перевіряти.

Результати дослідних робіт хати-лабораторії повідомлялися правлінню колгоспу з метою практичного застосування у місцевих виробничих умовах. Звісно, таку потужну дослідну роботу в колгоспній хати-лабораторії міг скеровувати тільки серйозний, енергійний і активний завідувач. Саме таким і виявився завідувач цієї хати-лабораторії Я. М. Іванов. Він став взірцем у роботі для фахівців хати-лабораторії та колгоспу, а також систематично висвітлював досвід роботи цього «вогника дослідництва» та його активу в колгоспній, районній, обласній та центральній пресі. У кожному колгоспі був певний осередок «людей практики», серед яких можна виокремити завідувачів хат-лабораторій. Ці люди прагнули до розвитку і на вимогу часу сприяли справі піднесення колгоспного дослідництва. Значний відсоток колгоспників виявляв інтерес до дослідництва, однак окрім працьовитості потрібно було особисте бажання поповнювати свої знання. На селі це можливо через ознайомлення з фаховою літературою відповідно до профільних завдань кожного колгоспу.

Даним науковим дослідженням визначено, що наступним завданням колгоспних хат-лабораторій було проведення дослідної роботи в галузі льонарства та коноплярства. Розвідки в цих галузях у період колгоспної дослідної справи в УСРР/УРСР виявили вагомі здобутки і стали підґрунтям для наукових розробок прийдешніх поколінь.

Так, у льонарстві – як галузі рослинництва, що займалася культивуванням льону з метою отримання волокна й насіння, виокремлювалося два основних напрями – вирощування прядивного та олійного льону. Відновлення галузі розпочалося у 20-х роках і набуло інтенсивного розвитку упродовж 30–50-х років минулого століття – періоду розвитку колгоспної дослідної справи, коли наука і практика тісно співпрацювали в усіх галузях сільського господарства. Наведемо приклади таких спільних результатів. На початок 40-х років ХХ ст. площі під культурою зросли до 117,7 тис. га, урожайність волокна досягла 4 ц/га, насіння – 3,2 ц/га. На виробництві льонопродукції спеціалізувалося близько 2090 колгоспів, розташованих у 50-ти районах. Підвищенню врожайності культури сприяло використання

нової високопродуктивної техніки, добрив, засобів захисту рослин від хвороб і бур'янів, районованих високопродуктивних сортів, а також матеріальне стимулювання виробників [438].

Коноплярство, як галузь рослинництва, займалася вирощуванням конопель (луб'яної культури), стебло яких є джерелом цінного волокна, а насіння – унікальної за складом олії. У 1931 р. у м. Глухові Сумської області було створено Всесоюзний науково-дослідний інститут конопель (нині – Інститут луб'яних культур НААН) і постала можливість проведення різнопланових наукових досліджень у цій галузі. Вчені-конопларі інституту власними силами одержали сорти однодомних конопель; вирішили проблему одноразового механізованого збирання конопель на волокно і насіння, справдивши віковичну мрію селян щодо вирощування конопель без затрат ручної праці на вибірку плосконі з посіву. До значних наукових досягнень коноплярства у світовому масштабі належало виведення ненаркотичних сортів конопель, як вагомий внесок у боротьбу з наркоманією. Ці сорти привернули особливу увагу виробників Франції, Німеччини, Канади, Китаю, Австралії та інших країн.

Науковці інституту разом із колгоспними хатами-лабораторіями вивчали агротехнічні основи вирощування цієї культури: систему обробітку ґрунту, способи сівби, систему підживлення та захисту, особливості збирання конопель [638]. У цей період, завдяки створенню великих господарств (колгоспів і радгоспів), почали раціонально застосовувати сільськогосподарську техніку для обробітку ґрунту й догляду за посівами культури. Зокрема, було розроблено і впроваджено в практику засоби для механізації збирання конопель – коноплеснопов'язалки кількох типів, коноплепідбирач і коноплемолотарка КМ–2; розпочато будівництво коноплезаводів і цехів теплового мочіння стебел конопель, що дало можливість виробникам реалізувати солому на коноплезаводи замість примітивного мочіння її у природних водоймах [460].

Програму впровадження у колгоспне виробництво нових прийомів агротехніки було розглянуто на Українській нараді завідувачів хат-лабораторій 2–5 березня 1936 р. На заході було відмічено появу хат-лабораторій як «найважливішого важеля боротьби колгоспів за високий урожай і підвищення продуктивності соціалістичного тваринництва» [612, с. 1]. Також активно обговорювали підвищення рівня агротехнічних знань колгоспників у галузях льонарства та коноплярства, а також підвели перші підсумки роботи хат-лабораторій.

Аналізуючи періодичні та наукові видання аграрного спрямування того часу, стає зрозумілим, що в цілому на середину 30-х років ХХ ст. робота хат-лабораторій з льонарства і коноплярства була розгорнута ще не достатньо, хоча ці культури мали велике народногосподарське значення в республіці, особливо в Київській та Чернігівській областях. Недостатне розгортання масових колгоспних дослідів з агротехніки і первинного

обробітку рослин льону було однією з причин низької врожайності і великих втрат при збиранні. У 1935 р. лише окремі хати-лабораторії займалися вивченням цих культур, та проводили досліді. Наприклад, у Новгород-Сіверському районі Чернігівської області хати-лабораторії колгоспів «Жовтень» та ім. Маркітана досліджували норми висіву, строки сівби та норми удобрення посівів конопель; хата-лабораторія «Червоний лан» – досліді з визначення строків сівби цієї культури; хата-лабораторія колгоспу «Перебудова» Коростишівського району Київської області – з удобрення, розстилання і замочування льону; колгосп «Перебудова» Червоноармійського району організував досліді з удобрення посівів льону мулом, попелом і мінеральними добривами. Хати-лабораторії льоно-коноплярських колгоспів і районів у 1936 р. планували широко розгорнути дослідну роботу з цих культур, зосередивши увагу на вивченні питань, що мали вирішальне значення для підвищення врожайності. Отже, проводилася наступна дослідна робота в хатах-лабораторіях щодо вирощування льону:

З обробітку ґрунту: 1) поглиблення орного горизонту ґрунту під час зяблевої оранки під картоплю та оранки пару. Оранка плугом з ґрунтопоглиблювачем і поглиблення оранки при різних нормах внесення гною або приорюванні люпину; 2) вивчення способів передпосівного обробітку на різних типах ґрунтів: дискування, культивація, переорювання багатолемішниками, передпосівне прикочування ґрунту (типи котків – гладкий, кільчастий); 3) способи обробітку засмічених пирієм ділянок: глибина лушення, боронування зябу на зиму з вибиранням кореневищ.

Внесення добрив: 1) строки внесення азотних добрив; 2) удобрення чистим торфом; 3) зелені добрива (в пару і післяжнивні); 4) удобрення льону на різних стадіях росту такими добривами (окремо і в комбінації): гноївка, пташиний послід, перегній, земля зі скотодворів, фекалії, мінеральні добрива; 5) випробування нових комбінованих добрив (амоніакат, діамофос та ін.).

Забезпечення вологою: 1) мульчування: подрібненою соломною, тирсою, торфом тощо. Кількість мульчі на гектар; 2) полив селекційного і звичайного льону.

Насіння: 1) вивчення норм висіву залежно від схожості та абсолютної ваги насіння; 2) добір рослин льону: високорослих, морозостійких, неушкоджених фузаріозом та іржею; 3) яровизація льону; 4) добір кращого насіння для насінників; 5) вивчення строків протруювання насіння препаратом Давидова за 3, 5, 10, 20 і 30 днів до сівби; 6) збирання двох урожаїв насіння льону з селекційних посівів; 7) сортовідновлення (штучне перехресне запилення в межах одного сорту).

Способи посіву: 1) Хрестовий посів льону, як спосіб загущеного посіву. 2) Змішані посіви льону з підсівом конюшини, корбової моркви і турнепсу. 3) Стрічковий посів конюшини.

Догляд за посівами: 1) вивчення бур'янів, заходів боротьби з ними, зокрема, мульчування; 2) вивчення шкідників, їх залягання, часу появи і

заходів боротьби з ними; 3) виявлення хвороб льону і боротьба з ними; 4) вплив різних способів обробітку на засміченість посівів; 5) вивчення різних способів боротьби з виляганням льону.

Збирання: 1) вивчення ефективності збирання з сортуванням у порівнянні із збиранням без сортування; 2) вплив товщини снопа на швидкість сушіння соломи. 3) Виявлення втрат насіння при тривалому сушінні.

Первинна обробка: 1) вивчення виходу та якості волокна при збиранні, сортуванні й обробці врожаю по різних попередниках; 2) розстилання і замочування (строки розстилання і замочування, розстилання і замочування соломки очісної до висихання головок, порівняння замочування і розстилання (у колгоспах, де практикується замочування), густина розстилання, розстилання по різних стелищах (луки, стерня та ін.), перегортання на стелищах, замочування з подальшим розстиланням, виявлення втрат від несвоєчасного підняття трести); 3) сушіння: оптимальна щільність завантаження залежно від якості трести, рівномірність сушіння в різних частинах сушарки, оптимальна температура в сушарці, найкраща система вентиляції сушарки, режим опалення, способи опалення і паливо (сушіння в димовій і бездимовій сушарці, якість волокна, витрата палива і т. д.); 4) відлежування: тривалість її залежно від якості трести, місце відлежування, впливу погоди; 5) м'яття: продуктивність м'ялки, розмір жмені, частота подачі, ефективність від прочісування трести перед м'яттям; 6) відлежування сирцю перед тіпанням, тривалість відлежування залежно від погоди та якості сирцю. 7) тіпання: вплив зволоженості сирцю на якість волокна, продуктивність роботи та якість волокна при ручному і машинному тіпанні (на колесах, на машинах Антонова і Сергєєва), оптимальна швидкість обертання тіпального колеса при тіпанні «начорно» і «набіло», найкращий розмір жмені при тіпанні «начорно» і «набіло»; 8) відлежування волокна після тіпання; 9) вивчення раціоналізаторських методів стахановців при збиранні, обмолоті й первинній обробці та проведення хронометражу.

За схожою методикою хати-лабораторії досліджували вирощування конопель:

Обробіток ґрунту: 1) поглиблення орного горизонту на коноплянках; 2) вивчення способів передпосівного обробітку на різних ґрунтах – переорювання зябу плугами, передпосівна культивуація, передпосівне розпушування багатолемішниками без полиць, передпосівне прикочування ґрунту (типи котків – гладкий, кільчастий); 3) боротьба з кіркою ґрунту кільчастим котком і легкими боронами; 4) висів конопель по різних попередниках (коношина, люпин і середела на зелене добриво, просапні); 5) висів конопель на осушених болотах; 6) виявлення площ, придатних для розширення посівів конопель (заплати, осушені торфовища і т. д.).

Удобрення: 1) внесення гною перед висівом, норми, способи і глибина загортання; 2) глибина приорювання гною; 3) строки внесення азотних добрив; 4) удобрення люпином і середелою шляхом вивезення цих сидератів

на конопляники під зяблеву оранку; 5) підживлення конопель на різних стадіях розвитку (окремо та сумішками): гноєм, пташиним послідом, пергноєм, землею з конюшень і скотодворів, фекаліями, мулом із сечозбірників та ям, мінеральними добривами; 6) випробування комбінованих добрив (амоніакат, потазот, діамофос, нітрофоска та ін.).

Забезпечення вологою: 1) мульчування посівів соломною, тирсою, торфом, половою тощо, норми мульчі на гектар; 2) полив; 3) снігозатримання на конопляниках в колгоспах Лісостепу і Полісся.

Способи висівання: хрестовий висів як спосіб загущеного посіву.

Строки висівання: 1) вивчення строків висіву конопель – кожні 5 днів від початку польових робіт до закінчення масового висіву; 2) підзимовий висів; 3) вивчення ширини міжрядь при висіві конопель на насіння; 4) урожай насіння при висіванні насінників по просапних.

Насіння: 1) вивчення норм висіву залежно від схожості й абсолютної ваги насіння; 2) добір рослин конопель за ознаками (стійкістю до хвороб, морозостійкістю, посухостійкістю, висотою рослини та за одночасним досяганням плосконі та матірки); 3) яровизація конопель; 4) відбір кращого насіння для засіву насінних ділянок.

Догляд за посівами: 1) вивчення бур'янів і заходів боротьби з ними; 2) вивчення шкідників, часу їх появи, вогнищ залягання та поширення, заходів боротьби з ними; 3) виявлення зараженості рослин хворобами й боротьба з ними; 4) дослідження способів впливу передпосівного обробітку на знищення бур'янів; 5) вплив строків посіву на забур'яненість, хвороби і заражуваність шкідниками.

Збирання конопель: 1) визначення кількості та якості волокна південних конопель при збиранні суцільних посівів на зеленець, насіння і на волокно; 2) вивчення волокна, одержаного з широкорядних посівів південних конопель; 3) дослідження способів збирання: без сортування і з сортуванням на 2, 3, 4 і 5 сортів (за висотою, товщиною, кольором і зараженістю стебел); 4) вплив товщини снопа на швидкість сушіння соломки; 5) виявлення втрат насіння при тривалому сушінні.

Мочіння: 1) тривалість мочіння, відсоток умочки і якість трести при замочуванні – у стандартному, пристосованому і природному мочилі; 2) оптимальна щільність завантаження соломки в мочила різних типів; 3) замочування соломки обрубаною або очісанною відразу після збирання без попереднього сушіння; 4) втрати від придавлювання замоченої соломки дерном і землею; 5) вивчення строків замочування. 6) способи і строки розстилання конопель; 7) ефективність застосування прискорювачів мочіння (попіл, гноївка, кінський гній, кінська сеча, фосфорит та ін.); 8) виявлення втрат від перемочування і недомочування.

Сушіння: 1) оптимальна щільність завантаження трести залежно від її якості та вологості; 2) рівномірність та оптимальна температура сушіння в різних частинах сушарки; 3) режим опалення (способи опалення та види палива).

Відлежування трести перед м'яттям: тривалість відлежування залежно від якості трести, місця, впливу погоди.

М'яття: 1) продуктивність м'ялки (розмір жмені, чистота подачі); 2) вплив прочісування трести перед м'яттям на збільшення виходу й поліпшення якості волокна.

Відлежування сирцю перед тіпанням: тривалість відлежування, місце, залежність від погоди і якості сирцю.

Тіпання волокна: вплив вологості сирцю на якість волокна.

Відлежування волокна після тіпання: вивчення раціоналізаторських прийомів стахановців щодо збирання, обмолоту й первинної обробки конопель та проведення хронометражу.

Слід наголосити, що при проведенні дослідів з вирощування льону і конопель та доглядом за цими культурами хати-лабораторії повинні були брати до уваги 3–5 найважливіших для колгоспу питань з метою всебічного і максимального отримання кінцевого результату. Позитивно на дослідну роботу хат-лабораторій і колгоспів вплинула поява матеріального заохочування в різних галузевих аспектах. Так, за проданий державі льон урожаю 1938 р. виплачено разом з преміями 32,3 млн крб., а за льон урожаю 1939 р. – 43,7 млн. Також передові льонарські господарства України стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939–1940 рр., що знайомила з досвідом роботи багатьох ланок, які забезпечили врожайність високоякісного волокна й насіння льону до 1,0–1,5 т і більше з гектара. Ланкові Т. Дубок, О. Баранівська, Н. Заглада, Є. Саух, О. Заїка стали відомими за межами України.

Німецько-радянська війна 1941–1945 рр. завдала великої школи всім галузям сільського господарства, зокрема дослідництву. У перші повоєнні роки було видано ряд постанов з питань надання значної матеріально-технічної допомоги льонарським колгоспам і стимулювання виробництва льону. За продану державі льонопродукцію передбачено зустрічний продаж зерна, олії і цукру, а також промислових товарів за пільговими цінами. У 1948 р. замість обов'язкових поставок льону-довгунця було запроваджено контрактацію. У 1949 р. врожайність льону і валовий збір льонопродукції по країні перевищили довоєнний рівень. А з урожаю 1954 р. заготовлено волокна льону з кожного гектара посіву на 48 % і насіння – на 21 % більше ніж у 1940 р. [422, с. 12].

Почало відроджуватися і коноплярство. У 1945–1950 рр. було значно розширено мережу насінневих господарств і коноплестанцій. На базі МТС у колгоспах відчутно підвищився рівень механізації робіт із вирощування конопель. Країна перейшла на висівання насіння селекційних і покращених місцевих сортів. У 1947 р. визначено три напрями розвитку коноплярства: двобічний (на насіння і волокно), волокнистий (тільки на волокно) і насінневий (тільки на насіння) [460].

Необхідно зазначити, що колгоспні хати-лабораторії в УСРР/УРСР вели широку роботу з питань агрогрунтознавства. Так, 2–5 березня 1936 р. на першій Українській нараді завідувачів хат-лабораторій (м. Київ) було констатовано появу в УСРР і перші підсумки роботи хат-лабораторій. Про це у своїх виступах зазначили Народний комісар земельних справ Л. Л. Паперний, академік Т. Д. Лисенко, П. П. Постишев. На нараді було розглянуто роботу хат-лабораторій щодо впровадження у колгоспне виробництво нових прийомів агротехніки й підвищення рівня агротехнічних знань колгоспників. Однією з постанов про роботу хат-лабораторій визначено за необхідне вивчати ґрунти своїх колгоспів. Отже, одним з основних завдань роботи хат-лабораторій в галузі агрогрунтознавства поставало дослідження ґрунтів з метою розроблення раціональної системи агротехнічних заходів [612, с. 3].

У результаті затверджених постанов ЦК КП(б)У та РНК УРСР Наркомземсправ УРСР доручив Українському науково-дослідному інституту соціалістичного землеробства (УНДІСОЗ, м. Київ) забезпечити роботи з вивчення ґрунтів хатами-лабораторіями відповідним методичним керівництвом. Так, для постачання методичною літературою хат-лабораторій УНДІСОЗ склав методичний poradnik дослідження ґрунтів хатами-лабораторіями, а інститут мікробіології Академії наук УСРР – поради для хат-лабораторій у справі мікробіологічних досліджень [612, с. 60].

Сектор агрогрунтознавства УНДІСОЗ з осені 1936 р. розпочав проведення дослідів зі складання агрогрунтових карт колгоспів хатами-лабораторіями, які виконувала бригада на чолі з Г. Г. Маховим у складі старшого наукового співробітника О. М. Питулька та молодшого наукового співробітника Н. С. Колісника. Завдання такого досліду полягало в розробленні методики складання агрогрунтових карт колгоспів хатами-лабораторіями та опрацюванні відповідних форм організації, керівництва й консультування щодо проведення всіх робіт з дослідження ґрунтів колгоспів хатами-лабораторіями та використання матеріалів цього дослідження у виробництві. Роботи зі складання агрогрунтових карт провели у Київському Поліссі та у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській областях [146].

Як приклад, Сумська дослідна станція, що входила до мережі дослідних станцій Всесоюзного інституту добрив, агротехніки і агрогрунтознавства (ВіДАА), із середини 30-х років ХХ ст. виконувала значний обсяг робіт із розповсюдження знань і поширення передового досвіду серед сільського населення області. Діяльність дослідної станції через хати-лабораторії передбачала виконання понад 80 тем, серед яких: уточнення планів хімізації колгоспів, вплив строків і способів відбору ґрунтових зразків для характеристики ґрунтового покриття та складання ґрунтово-агротехнічних карт та планів застосування добрив [786].

Складання агрогрунтових карт колгоспів хатами-лабораторіями було першою стадією їхніх детальних з метою широкого впровадження і збагачення своїми даними агрогрунтових карт. Отже, хати-лабораторії склали

такі карти колгоспів, використовуючи наявні матеріали науково-дослідних інститутів та проводячи своїми силами потрібні нові дослідження. На ці карти, або на окремі плани, потрібно було наносити агрохімічні та агротехнічні показники ґрунтів із зазначенням ступеня засміченості бур'янами різних полів сівозміни. Одночасно з польовими і лабораторними дослідженнями ґрунтів хати-лабораторії мали вивчати ефективність добрив під основні культури сівозміни на окремих ґрунтових відмінах. На основі цих матеріалів хати-лабораторії допомагали колгоспам виробити систему конкретних агротехнічних заходів для кожного поля сівозміни, зокрема систему заходів боротьби з бур'янами (додаток Н).

Отже, хати-лабораторії досліджували такі агроґрунтознавчі питання:

1. Вивчення ефективної дії місцевих і мінеральних добрив на різних ґрунтах та під різні культури, зокрема вивчення ефективності місцевих добрив, що вносяться весною поверхнево по озимині під культиватор та борону; використання місцевих добрив у рідкому стані для підживлення рослин під час їх розвитку; дослідження впливу на врожай сільськогосподарських культур підживлення розчинами мінеральних добрив.

2. Дослідження торфування ґрунтів поліських районів; вивчення способів компостування торфу з відходами господарства; виявлення покладів мергелю для мергелювання піскових ґрунтів та закладання дослідів з вивчення його ефективності на полях колгоспів; включення до плану роботи хат-лабораторій Полісся дослідів із сидеративними культурами як одного із заходів підвищення родючості місцевих ґрунтів.

3. У південних районах до тематики хат-лабораторій входили питання вивчення впливу на врожай культур зернових і зернобавовняних сівозмін – гіпсування та органічного добрива як заходів поліпшення солонцюватих ґрунтів та солонців.

4. При складанні агроґрунтових карт колгоспів визначали площі кормових угідь, їхню продуктивність та формували плани заходів щодо їх поліпшення; перетворення недостатньої природної кормової площі колгоспів на перспективну кормову площу за рахунок додаткових угідь, а саме посівних випасів і сіножатей; урахування місцевих ресурсів дикорослих кормових трав для можливої репродукції їх насіння.

5. Створення масового аналітичного матеріалу в справі агрохіміконтролю. Для встановлення потреби вапнування ґрунту проводили дослідження щодо з'ясування рН соляної витяжки колориметричним методом, гідролітичної кислотності за методом Капена та суми увібраних основ за Капеном-Гільковицем та визначення кількості вапна в матеріалі для вапнування (вапняки, лес, мергель). Для характеристики наявності поживних речовин у ґрунті (азот, фосфор, калій) і потреби в кальції хати-лабораторії мали застосовувати мікробіологічні методи за біоіндикаторами. При складанні агроґрунтових карт визначали механічний склад за методом Робінзона,

гумус – за Тюрінім, гідролітичну кислотність – за Капеном та агрофізичні властивості ґрунтів.

6. Доповнення до програми робіт хат-лабораторій контролем фізичного стану ґрунтів на полях сівозміни колгоспів з метою застосування потрібних агротехнічних заходів, зокрема, способів обробітку ґрунту відповідно до завдань одержання високого врожаю.

7. Вивчення хатами-лабораторіями на полях колгоспів: а) структури ґрунту з метою спрямування заходів агротехніки на утворення міцної грудкуватої структури; б) критичної вологості ґрунту та контролю корисного запасу води в ґрунті в окремих періодах розвитку рослин для визначення потреби в ній; в) контролю повітроємності ґрунту під просапними культурами та на парах для визначення потреби в розпушуванні; г) дослідження ґрунтів колгоспу по окремих полях щодо пластичності, зокрема межі кришення, для визначення властивості ґрунту щодо обробітку при тій чи іншій вологості. У результаті з'ясування цих показників склали певні висновки для колгоспу щодо способів і строків обробітку.

8. З метою агрофізичного контролю ґрунтів використовували спрощені агрофізичні методи й інструкції Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків (ВНЦ'ом) для хат-лабораторій.

9. За вказівкою Наркомзему УСРР хати-лабораторії забезпечувалися набором агрофізичних приладів, а саме: колбами системи Радченко; циліндрами для визначення щільності; бурами системи Радченко; набором сит; приладами Робінзона для механічного аналізу ґрунту.

10. Агроґрунтознавча роботи хат-лабораторій повинна належно методично скеровуватися профільною науково-дослідною установою (надання інструкцій по окремих галузях агроґрунтознавства), підтримувати зв'язок під час постановки та провадження дослідів з ними та з оперативними земельними органами (облЗУ, райЗВ, МТС). Безпосереднє оперативне методичне керівництво роботою хат-лабораторій по агроґрунтознавству мали забезпечити лабораторії МТС.

Однак, колгоспна дослідна справа, починаючи із середини 50-х років ХХ ст., припинила існування, оскільки дослідну частину з впровадження наукових результатів було перекладено на профільні галузеві науково-дослідні інститути та станції.

5.2.1. Популяризаторська діяльність хат-лабораторій

Досліджуючи організацію впровадження наукових розробок у сільське господарство України упродовж періоду функціонування колгоспної дослідної справи було з'ясовано, що окрім постановки колективних дослідів у різних галузях на науковій основі колгоспні хати-лабораторії проводили значну їх популяризаторську роботу. Результати діяльності публікувалися як науковцями науково-дослідних установ, так і завідувачами

хат-лабораторій у різних друкованих виданнях – наукових і науково-популярних журналах, збірниках наукових праць, газетах тощо. Також презентація досягнень відбувалася на різного рівня форумах: з'їздах, конференціях, нарадах, виставках тощо та в межах роботи фахових зібрань, зокрема гуртків.

Цікавою першочерговою формою популяризації діяльності хати-лабораторії була пересувна інструктивно-показова хата-лабораторія як зразок у справі організації хат-лабораторій в колгоспах. Адже задля розвитку колгоспної дослідної справи в Україні у середині 30-х років ХХ ст. створювалися хати-лабораторії як нова структурна одиниця галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села. Звісно, що відразу поставало багато питань щодо належного їх обладнання та відповідної організації діяльності. Величезну підтримку в цій справі протягом 1935–1938 рр. надавав масовий науково-популярний колгоспний журнал «Хата-лабораторія», який широко висвітлював кращий досвід боротьби за високі врожаї, підвищення продуктивності всіх галузей колгоспного господарства. До того ж він вмщував певні рубрики, що інформували про діяльність хат-лабораторій, користування лабораторним приладдям, надавав перелік літератури для бібліотек хат-лабораторій, знайомив з досвідом окремих показових хат-лабораторій в Україні.

Варто наголосити на значному сприянні Українського сільськогосподарського музею НКЗС УСРР у справі організації вітчизняних хат-лабораторій. Він знаходився у м. Київ, по вулиці імені Паризької комуни, 10 (колишня Михайлівська) [850]. За дорученням НКЗС УСРР Український сільськогосподарський музей обладнав Пересувну інструктивно-показову хату-лабораторію на автомобілі. Основні її завдання полягали у висвітленні діяльності колгоспних хат-лабораторій в різних галузях сільського господарства; інформуванні про прилади і наявність потрібних агрохімічних аналізів; навчанні колгоспників безпомилково працювати з обладнанням колгоспних хат-лабораторій; розкритті повного спектру проблем у діяльності хат-лабораторій [864].

Спираючись на досвід роботи пересувних інструктивно-показових хат-лабораторій щороку вносили зміни у конструкцію кузова автомобіля для збільшення експозиційного майданчика, щоб демонструвати усі актуальні зміни. Така пересувна хата-лабораторія мала бути обладнана як ідеальний приклад колгоспної хати лабораторії. У ньому розміщували все наочне лабораторне приладдя відповідно до затвердженого НКЗС УСРР переліку обладнання для хат-лабораторій і на автомобілі проводили необхідні хімічні аналізи. Вдалу спеціальну конструкцію кузова пересувної хати-лабораторії спроектував директор Українського сільськогосподарського музею Т. П. Широкошаров. Отже, виходячи з основної мети і завдань пересувної інструктивно-показової хати-лабораторії, програма її облаштування у складі 13-ти вітрин була наступною [850]. Перша вітрина «Вступна

частина» показувала тогочасне село і його майбутній вигляд. Висвітлювався процес перебудови села та сільського господарства в історичному аспекті, а також галузеві досягнення. Друга – «Ініціатори і передовики організації хат-лабораторій», демонструвала на першому плані художньо виконаний портрет П. П. Постишева, ініціатора й організатора та передовиків-організаторів хат-лабораторій з гаслами і цитатами. Третя – «Досвід обладнання й організації роботи кращих хат-лабораторій УСРР», ознайомлювала з роботою кращих хат-лабораторій, висвітлюючи низку питань, над якими вони працювали, а також результати їх діяльності, роботи гуртків і т. ін. Четверта – «Куточок загального землеробства», демонструвала зразки ґрунтів і добрив, ґрунтову карту, прилади для взяття монолітів і визначення якості добрив тощо. П'ята – «Куточок агротехніки і зернова лабораторія», вміщувала гербарні зразки і зерно основних сортів сільськогосподарських культур, прилади для аналізу пророщення зерна, схеми сівозмін, сільськогосподарські машини і прилаштування їх у землеробстві для виконання окремих видів робіт. Шоста – «Куточок основних шкідників і хвороб сільськогосподарських культур», демонструвала колекції шкідників і хвороб, прилади для проведення дослідів і головних заходів боротьби з ними. Сьома – «Метеорологічний пункт», мала у своєму арсеналі основні прилади, методи і техніку спостережень. Восьма – «Куточок садівництва та городництва», обладнана муляжами зразків основних сортів садових та городніх культур, їхнього насіння, садовим та городнім інвентарем і приладами. Дев'ята – «Куточок кормів», демонструвала зразки кормів разом із детальною характеристикою, висвітлювала результати їх вивчення з метою раціонального використання тваринами (вапнування, збагачення кормів білками, силосування, запарювання та ін.). Куточок також був обладнаний макетами і моделями заготовлених кормів. Десята – «Куточок тваринництва», виставляла барельєфи планових порід, схеми покращення місцевих малопродуктивних тварин (метизація та ін.), прилади для вивчення тварин, схеми досліджень раціонів для великої рогатої худоби, свиней і коней. Одинадцята – «Профілактично-зоогігієнічна лабораторія», демонструвала колекції хвороб сільськогосподарських тварин і способи боротьби з ними (інфекційні, шкірні та ін.), висвітлювала заходи попередження хвороб (утримання тварин у чистоті, догляд за шкірою, доброякісна і раціональна годівля та ін.). Дванадцята – «Агрохімічна лабораторія», містила перелік лабораторної апаратури згідно зі списком, затвердженим Наркомземом УСРР: ваги, шафа для сушіння, примус, пробірки, реактиви тощо. У наявності також були всі реактиви і прилади для аналізу ґрунтів (добрив, отрутохімікатів тощо). і тринадцята вітрина – «Апаратура для масової і екскурсійної роботи», налічувала проєкційний ліхтар з діапозитивами, кіноустановку та різні екскурсійні прилади.

Безумовно, пересувну інструктивно-показову хату-лабораторію потрібно було підтримувати в належному стані, чим займалася бригада у

складі трьох осіб: бригадира (агрохіміка), агронома-організатора та водія. Робота бригади в межах кожного рейсу передбачала 9 годин заходів і лекцій із загальних питань сільського господарства, тваринництва, рільництва, хімії, 13 годин практичних лабораторних занять з демонстрацією діапозитивів і кінофільму наприкінці кожного робочого дня. Часто влаштовували семінари активу хат-лабораторій у складі трьох–п’яти колгоспів. Чимало колгоспників залишали позитивні відгуки про роботу пересувної інструктивно-показової хати-лабораторії.

Таким чином, протягом перших років діяльності й облаштування колгоспних хат-лабораторій Український сільськогосподарський музей з метою популяризації їх належного устаткування, зробив вагомий внесок у справу розвитку колгоспної дослідної справи, організувавши три пересувні інструктивно-показові хати-лабораторії. Одна з них вирушала на обслуговування колгоспів Вінницької області, друга – для зв’язку з хатами-лабораторіями виїжджала у Київську область, а третя – візитувала на Чернігівщину.

Однак у 1937 р. Комісія міськкому КП(б)У, вивчаючи стан і діяльність Українського сільськогосподарського музею, зазначила, що експонати пересувної хати-лабораторії внаслідок багаторазового перевезення мали вже неприйнятний для подальшої роботи вигляд, деякі втратили актуальність, тому повною мірою вже не відображали успіхи не тільки колгоспів і радгоспів, а й сільського господарства в цілому [675]. Тому можна вважати, що пересувна інструктивно-показова хата-лабораторія як форма популяризації роботи хат-лабораторій та зразок для наслідування у справі їх організації вже через кілька років свого існування вичерпала себе.

Колгоспна дослідна справа розвивалася регіонально й відповідно до спеціалізації краю, про що висвітлювалося на сторінках провідних галузевих наукових та науково-популярних видань. Для вивчення будь-якої історичної події серед загального масиву джерел надзвичайно цінними є періодичні видання і журнали. Це стосується також історичного аспекту вивчення досліджуваної теми, яка посідала важливе місце в розвитку галузевого дослідництва радянської епохи. Саме у цю пору, за ідеологічного тиску на суспільство засобами преси, розповсюдженням масових друкованих матеріалів відбувалося політичне перевиховання населення. Вся видавнича діяльність в Україні була зорієнтована на виконання конкретних політичних, ідеологічних, економічних та господарських завдань Комуністичної партії. З метою їх вирішення вносили корективи у структуру та профілювання преси, створювали різні типи журналів і газет для задоволення інформаційних потреб усіх верств населення, що відповідали різним рівням їхньої політичної, культурної, освітньої підготовки. Розпочався процес диференціації преси, спеціалізації для найефективнішого інформаційного впливу на різні групи населення. Враховуючи той факт, що переважну

частину населення України становило селянство, особливу увагу приділяли саме селянській пресі, зокрема виданням, розрахованим на бідняків, батраків, середняків, кооператорів. Іншим напрямом диференціації преси було створення нових спеціалізованих тематичних журналів на основі головної типологічної ознаки радянської преси – соціальної. Формувалися нові видання, які висвітлювали питання політики, торгівлі, промисловості, сільського господарства тощо, задовольняли інформаційні запити читачів у загальноосвітній, культурній, мистецькій сферах, висвітлювали питання науки, техніки з урахуванням специфіки робітничої та селянської читачької аудиторії [542].

Серед масиву видань слід відмітити цікавий журнал регіонального значення – «На допомогу хатам–лабораторіям», заснований Дніпропетровським обласним земельним управлінням та Українським науково-дослідним інститутом зернового господарства імені В. В. Куйбишева. У фондах НБУ імені В. І. Вернадського віднайдено дванадцять його номерів за 1936-й та шість за 1937 роки, які детально висвітлюють аналіз вагомих результатів досліджень у розвитку колгоспної дослідної справи, завдяки наполегливій діяльності новостворених хат-лабораторій на Дніпропетровщині задля освіченості населення регіону. Цей друкований орган місцевого значення виконував низку функцій задля належного розвитку колгоспної дослідної справи й висвітлення найкращих результатів з основних нагальних сільськогосподарських питань, що вирішували хати-лабораторії. Журнал розкривав методику керівництва діяльністю колгоспних хат-лабораторій, друкував статті для обміну досвідом роботи як безпосередньо хат-лабораторій, так і окремих дослідників; організовував загальнодоступну консультацію з усіх питань масового дослідництва, повсякденну допомогу колгоспному винахідництву, заочне навчання завідувачів хат-лабораторій та колгоспного виробничого активу; знайомив колгоспний виробничий актив з новітніми досягненнями сільськогосподарської науки в галузях сільськогосподарського виробництва. Журнал був розрахований на завідувачів хатами-лабораторіями, голів колгоспів, бригадирів, колгоспний актив, який працював у всіх сферах сільського господарства.

Журнал виходив щомісяця і мав передплатну ціну: на 3 міс. – 1 крб. 50 коп., на 6 міс. – 3 крб. Окремий номер вроздріб коштував 50 коп. Передплата приймалася всіма колгоспними листоношами, поштовими агентствами і філіями «Союздруку» та громадськими розповсюджувачами преси у колгоспах. Редакція видання розміщувалась у будівлі Українського науково-дослідного інституту зернового господарства імені В. В. Куйбишева за адресою: м. Дніпропетровськ, вул. Дзержинського, 29. Журнал розповсюджувався також безкоштовно через районні земельні відділи. Для формування видання добиралися матеріали, які надсилали завідувачі хат-лабораторій та агрономи, з метою висвітлення досвіду роботи кращих колгоспів, хат-лабораторій, бригадирів, ланкових з боротьби за високий

урожай. Редакція журналу дослухалася й до зауважень дописувачів щодо змісту журналу. У всіх номерах протягом 1936-го та першої половини 1937 років було надруковано 416 статей, присвячених результатам наукових досліджень місцевих хат-лабораторій з питань землеробства, рослинництва, тваринництва та інших галузей сільського господарства.

Один із перших номерів журналу під назвою «Бюлетень на допомогу хатам-лабораторіям» – № 1/5 за березень 1936 р. [53] побачив світ у дніпропетровській друкарні «Зоря» за сприяння А. Б. Арістова, М. М. Гулого, А. Б. Ривліна, Я. В. Сердюка та ін. (відповідальний секретар за випуск номера – Я. В. Сердюк, технічні редактори М. М. Гулий та А. Б. Ривлін). Аналіз цього номера журналу показав актуальне на вимогу часу змістове наповнення щодо: методики польових дослідів для хат-лабораторій; проведення дослідів з використання відходів металургійної промисловості як добрив; результати дослідження впливу ультракоротких хвиль на насіння з метою прискорення визрівання та збільшення врожаю деяких сільськогосподарських культур; вивчення гібридів кукурудзи та їх використання, а також зазначення тематики дослідів до весняної посівної кампанії: вивчення впливу різних видів внутрішньогосподарських добрив на урожай озимої пшениці при її підживленні; використання гною як добрива під озимі культури; вивчення способів підживлення кукурудзи місцевими видами добрив; підживлення просапних культур пташиним послідом; використання гною як добрива під бавовник і кукурудзу; мульчування як спосіб підвищення врожайності зернових культур; підготовка ґрунту під озимі культури; вивчення способів посіву трав на насіння; вивчення поєднання сівби насіння соняшника з грецьким кабачком. Також у номері видання висвітлені результати роботи хати-лабораторії колгоспу «Шлях до комунізму» Олександрівського району на Дніпропетровщині під керівництвом завідувача Степана Гнатовича Бордюга – кращого завідувача колгоспних хат-лабораторій Дніпропетровщини у перші роки їх масового заснування [858]. На Українській нараді завідувачів хат-лабораторій у 1935 р. він був премійований за відмінну роботу. Як і багато інших керівників, усвідомлював враховуючи настанови «зверху», що при широкому впровадженні прийомів агротехніки мав можливість протягом одно-двох років досягти визначених Комуністичною партією врожаїв. На порядку денному весняної роботи його хати-лабораторії було проведення дослідів з яровизації ранніх зернових за методом академіка Т. Д. Лисенка, яровизації ярої пшениці водою або 5 % розчином курячого посліду.

Другий номер журналу вийшов вже як журнал під зміненою назвою «На допомогу хатам-лабораторіям» у квітні 1936 р. в дніпропетровській друкарні школи ФЗУ імені О. В. Косарева. Особливої актуальності в ньому набуло кілька статей, які, на нашу думку, становили значний інтерес для колгоспного працівника. Стаття «Кожному колгоспові – зразкову хату-лабораторію» написана на вимогу часу й підготовлена на основі промови

першого секретаря Дніпропетровського обласного комітету КП(б)У М.М. Хатаєвича, яку він оголосив на прийомі завідувачів хат-лабораторій 27 лютого 1936 р. Публікація висвітлювала реальний стан діяльності цих нових осередків колгоспного дослідництва й орієнтувала на певні перспективи в роботі [360]. В іншій статті авторів О. Б. Ривліна і М. М. Гулого «Над чим працюють хати-лабораторії Дніпропетровщини» представлено змістовно викладені результати роботи регіональних хат-лабораторій, що можна розглядати як приклад для наслідування [716]. Необхідною для фахівців того часу була й публікація «Про обладнання хат-лабораторій», що подавала перелік 25 обов'язкових приладів для хат-лабораторій (додаток Л), орієнтуючи їх на відповідне укомплектування своїх дослідних аграрних лабораторій [661].

Наступний номер журналу підготовлено й видано з новим відповідальним редактором А. М. Дашевським. Серед статей у трьох рубриках – «Увага сортовому насінню», «Забезпечимо високоякісний догляд за парами та обробіток просапних» та «За культурний сад» привернула увагу публікація, яка вміщувала промову М. М. Хатаєвича на Обласній нараді голів та бригадирів передових колгоспів 4 травня 1936 року і висвітлювала стан колгоспної праці й виробництва у запровадженні нових агротехнічних прийомів [589].

У четвертому/п'ятому номері журналу читач міг ознайомитися з дослідженням деяких сортознавчих питань щодо озимої пшениці та бавовника, з вирішенням проблем вирощування городини, зокрема агротехнікою ранньої капусти, а також отримання високих урожаїв ріцини, кукурудзи, ячменю шляхом удобрення ґрунту та боротьби зі шкідниками. Оскільки на часі постало питання покращення стану кормової бази тваринництва у країні, то уваги вартувала публікація промови знову ж таки регіонального керманіча М.М. Хатаєвича, проголошена на III обласному з'їзді стахановців тваринництва, яка містила потрібні сільським господарям і дослідникам рекомендації з даної проблематики. Доповідач акцентував увагу слухачів на підвищенні якості кормової бази галузі тваринництва, створенні власної кормової бази на основі концентратів, трав і соковитих кормів у межах кожного колгоспу, на покращенні випасів шляхом підсіву травами та ін. Багато з цих питань належало до завдань хат-лабораторій та мало вирішуватися ними [829]. У журналі було розміщено цікаву інформацію про організацію Консультаційного бюро задля налагодження тісного зв'язку між Українським науково-дослідним інститутом зернового господарства імені В. В. Куйбишева і представниками колгоспів (колгоспниками, агрономами, завідувачами хат-лабораторій). Його створили при цьому ж інституті з метою надання безкоштовних довідок за різними галузями сільськогосподарських знань: економіка сільського господарства і питання організації праці; агротехніка польових, садових і городніх культур; селекція, рослинництво, насінництво; боротьба з бур'янами, хворобами

та шкідниками; зберігання сільськогосподарської продукції; механізація сільського господарства; методика польового досліджу. Співпраця Консультативного бюро інституту і працівників колгоспів передбачалася в режимі «запитання–відповідь» і мала бути відображена на сторінках журналу. Усі запитання надходили в листах на адресу редакції журналу «На допомогу хатам-лабораторіям». Відповіді на них повинні були надсилатися дописувачам поштою.

Із другого півріччя 1936-го і до кінця першого півріччя 1937 р. практично у кожному номері журналу друкувалася «Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії» [556], [557], [558], [559], [560], [561], [562], [563], [564], яка вміщувала конкретні інструктивні матеріали й була завжди на підмозі керівним кадрам колгоспів у їхній повсякденній роботі. Причому вона надавала щоразу іншу інформацію стосовно роботи кадрів відповідно до окремих видів роботи, пори року, вимог керівних органів тощо.

Український науково-дослідний інститут зернового господарства імені В. В. Куйбишева як керівна установа хат-лабораторій регіону планувала спільну діяльність і підготовку звітних матеріалів. Це стає зрозумілим з восьмого–дев'ятого номеру журналу, де сповіщається, що інститут готує та видає «Звіт про роботу хат-лабораторій Дніпропетровської області за 1935–1936 роки». Повідомлялося, що звіт готуватиметься за п'ятьма розділами: 1) результати дослідної роботи за всіма темами; 2) вивчення господарського досліджу колгоспів та його використання; 3) допомога виробництву колгоспів; 4) агрозоотехнавчання при хатах-лабораторіях; 5) організаційні питання (актив; висвітлення роботи хати-лабораторії у своєму колгоспі, пресі, на виставках; організація при хатах-лабораторіях постійних виставок досягнень колгоспу, експонатів з дослідження ґрунтів, бур'янів, шкідників на полях колгоспу); хиби в роботі хат-лабораторій; висновки та перспективи подальшої роботи. Допомогу при підготовці звіту інституту повинні були надавати завідувачі хат-лабораторій, роботу яких мали підтримувати місцеві агрономи, голови колгоспів, бригадири [505]. На сторінках цього номера журналу широко представлена у 29 публікаціях дослідна робота хат-лабораторій регіону. Досить цікавою за наповненням була рубрика «На допомогу агротехучобі», де вміщена стаття І. Л. Колесник «Використати всі резерви підвищення врожайності», яка розпочинала цикл лекцій для агротехнавчання [362].

Десятий номер журналу знайомить читача в рубриці «На допомогу агротехучобі» з лекційним матеріалом щодо дотримання правильних сівозмін та їх значення в розвитку колгоспної дослідної справи [708], одинадцятий – в цій же рубриці вміщує інформацію про найшкідливіші бур'яни Дніпропетровщини та боротьбу з ними [195], а дванадцятий – висвітлює питання угноєння та підживлення сільськогосподарських культур [265].

Протягом першого півріччя 1937 р. на шпальтах журналу друкувалися матеріали дослідницької роботи хат-лабораторій із різних галузей сільського господарства, а також висвітлювалася роль всіляких навчальних курсів для завідувачів хат-лабораторій, які реально допомагали в отриманні знань з різних нагальних питань: агротехніки; яровизації; способів висіву зернових культур; насінництва; сортознавства; боротьби зі шкідниками та бур'янами; підживлення; механізації догляду за сільськогосподарськими рослинами тощо, а також налагодження дослідної роботи в колгоспах.

У середині 30-х років минулого століття закладалися загальні підходи щодо становлення та розвитку колгоспної дослідної справи в Україні, створювалася розгалужена мережа хат-лабораторій як осередків колгоспного дослідництва. Збережене джерело періодики у вигляді журналу «На допомогу хатам-лабораторіям», яке проіснувало лише півтора року, в багатьох випадках може бути засобом реконструкції та поглибленого вивчення комплексного дослідження колгоспної дослідної справи одного з регіонів України – Дніпропетровщини. Публікації журналу «На допомогу хатам-лабораторіям» становлять частину цінної фактологічної бази для відтворення фундаментальної історії становлення і розвитку галузевої науки та колгоспної дослідної справи в Україні, переосмислення історичних подій.

У країні працювали сільськогосподарські гуртки для потреб колгоспної дослідної справи. Так, при хатах-лабораторіях колгоспів на той час діяли сільськогосподарські гуртки під назвою мічурінські, які спиралися на результати наукових досягнень відомого вченого, біолога і селекціонера І. В. Мічуріна та його методу роботи, займалися покращенням місцевих і виведенням нових сортів у сільськогосподарській галузі, зокрема в садівництві та плідівництві [308].

На підтримку розвитку руху із запровадження колективного дослідництва в колгоспах у журналі «Хата-лабораторія» за 1935 р. видрукуване гасло: «Хати-лабораторії – міцна підпора радянської науки. Віднині всяке досягнення наукової сільськогосподарської думки в країні має передусім знаходити собі практичне підтвердження в хатах-лабораторіях». Учений вважав, що основним завданням молоді в 30-х роках ХХ ст. буде допомога колгоспам і радгоспам у підвищенні врожайності садово-ягідних культур, виведення нових високоякісних сортів.

У 1936 р. І. В. Мічурін писав: «...ініціатива товариша Постишева в організації хат-лабораторій широко здійснюється. При них можна організувати так звані «мічурінські гуртки», які, вивчаючи мої досягнення і методи, повинні зайнятися поліпшенням місцевих і виведених нових сортів». На думку дослідника, після створення великих садів на території України, колгоспи і радгоспи мають взятися за освоєння нової техніки вирощування плодкових дерев. А щоб підвищити врожайність у декілька разів, передусім організувати агротехнічну підготовку кадрів садоводів [468, с. 15].

Мета діяльності мічурінських гуртків при хатах-лабораторіях полягала в розвитку садів задля одержання урожаїв найвищої якості. Основні їх завдання такі: 1. Ознайомлення із теорією і веденням плодово-ягідної справи за допомогою лекцій-бесід, читань членами гуртка книг з бібліотеки хати-лабораторії. 2. Вивчення в садах найкращих місцевих та іноземних сортів, зокрема щодо морозостійкості, врожайності, стійкості до шкідників та ін. 3. Виявлення й розповсюдження мічурінських сортів, які вже вирощувалися в районі. 4. Виведення нових сортів плодово-ягідних рослин шляхом добору і схрещування. 5. Опанування агротехніки плодово-ягідних рослин, а саме: обробіток ґрунту, техніка садіння, найкращі способи догляду за молодими і плодоносними деревами, вплив різних добрив, способи боротьби зі шкідниками та хворобами. 6. Удосконалення організації праці в садах, визначення норм виробітку. 7. Впровадження механізації садових робіт, задіяння наявних машин і знарядь, а також винахід нових. 8. Покращання охорони урожаю. 9. Крім основних, вирішення гуртком нагальних та поточних завдань [532].

Надання кваліфікованої допомоги в справі належної організації роботи гуртків отримували від Науково-дослідного плодово-ягідного інституту (м. Київ, Китаєво), Уманського плодово-ягідного інституту або Мліївської плодової зональної станції.

Таким чином, до розвитку колгоспного дослідництва на вітчизняних землях за сприянням І. В. Мічуріна приєдналися мічурінські гуртки, які виконували поставлені перед ними завдання.

5.3. Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву – координатор роботи хат-лабораторій в УРСР/СРСР (1936–1941 рр.)

Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву упродовж п'яти років координував діяльність хат-лабораторій в УСРР та СРСР для потреб розгортання колгоспної дослідної справи. Результати досліджень щодо його місця у галузевому дослідництві полягають у наступному. Оскільки в УСРР відповідно до постанови № 165 Народного комісаріату землеробства УСРР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» почалося масове їх створення [521], то за підрахунками, на 1 січня 1935 р. такі хати-лабораторії різного агротехспрямування працювали у 32 % колгоспів УСРР. Відсоток появи хат-лабораторій у колгоспах на території УСРР/УРСР щороку збільшувався. Станом на грудень 1935 р. у 27 395 колгоспах працювало 9607 хат-лабораторій [106, с. 129], тобто чисельність поступово збільшилася до 35 % (додаток К).

Для розуміння правильного і якісного керівництва хатами-лабораторіями, отримання теоретичних і практичних навичок у цій справі, обговорення та вирішення актуальних питань у сфері колгоспного дослідництва, у країні відбувалися масові заходи: наради, семінари, з'їзди, курси для

підготовки кадрового потенціалу. Важливим заходом на початковому етапі розвитку колгоспного дослідництва виявилася Перша українська нарада завідувачів хат-лабораторій, що відбулася 2–5 березня 1936 р. у Києві. Ключовими на нараді стали виступи народного комісара земельних справ УСРР Л. Л. Паперного із доповіддю «Про підсумки роботи хат-лабораторій у 1934–1935 році і дальніші завдання в їх роботі» та академіка Т. Д. Лисенка «Про роботу науково-дослідних інститутів та станцій з хатами-лабораторіями» [148]. Виключно важливим було слово другого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева щодо окреслення подальших завдань у роботі хат-лабораторій. На секційних засіданнях докладно обговорювали низку злободенних питань щодо подальшого зміцнення роботи вже заснованих хат-лабораторій у практичному застосуванні результатів дослідництва у галузях рослинництва, зокрема вирощування зернових культур, цукрових буряків, бавовника, льону, конопель, тютюну, хмелю, вивчення ґрунтів та нових способів агротехніки щодо боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур та інших, а також у тваринництві.

Союзна та республіканська влада всіляко сприяла розвитку колгоспної дослідної справи і виявляла неабиякий інтерес до підвищення рівня сільськогосподарського виробництва. Упродовж 1936–1941 рр. діяв спеціальний інститут (спочатку у вигляді лабораторії, потім – станції), який фактично науково координував досить розгалужену на той час мережу хат-лабораторій як в УСРР, так і СРСР. Ініціатором його створення по лінії НКЗС СРСР виступив академік Т. Д. Лисенко, якого вважали теоретиком колгоспної дослідної справи та її практичного втілення через хати-лабораторії.

Сьогодні зрозуміло, що не всі програмні питання досліджень хат-лабораторій були алогічними або, навпаки, надзвичайно дієвими. У перші роки роботи хат-лабораторій основними в їх дослідженнях були питання, що стосувались: яровизації або ж стадійного розвитку рослин, згідно з теорією Т. Д. Лисенка; літні посадки картоплі в південних регіонах УСРР; норми висіву і ширина міжрядь для основних польових культур, а також сконструйовані спеціальні сівалки; дослідження продуктивності цукрового і кормового буряка та ін. Усі дослідження здійснювалися на виконання загальносоюзного урядового завдання для народу – підвищення врожайності сільськогосподарських культур і родючості ґрунту та підвищення темпів розвитку тваринництва будь-якою ціною. Здається, ручне збирання врожаю з невеликих ділянок або площ полів (від 1 до 4 га) – фактично ключ до успішного вирощування технічних культур. Виводилися нові інтенсивніші сорти й гібриди як дієві важелі у роботі хат-лабораторій щодо підвищення врожайності [106, с. 127].

Заснування інституту збіглося в часі з різкою критикою тоді ще ВАСГ-НІЛ і особисто М.І. Вавилова з боку виконавчої влади за відрив наукової роботи від сільськогосподарської практики та недостатню боротьбу проти

шкідливої теорії спрощеної агротехніки. Вже у 1934 р. уряд прийняв рішення реорганізувати Академію, зміцнивши її зв'язок з виробництвом. Також розпочали ліквідацію «нерозуміючих» по регіонах. У 1935 р. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук припиняє свою діяльність, а функції координації галузевої науки намагається перебрати на себе Наркомзем СРСР. При ньому створюється новий інститут у м. Києві, поблизу Київського сільськогосподарського інституту (Голосієво), що з 1922 р. функціонував як самостійний вищий навчальний заклад, а серед його випускників був і Т.Д. Лисенко, який активно опікувався справами інституту та діяльністю його керманіча [84].

У процесі аналізу науково-організаційної діяльності Миронівської дослідної станції знайдено відомості про те, що Інститут, як унікальне на той час структурне формування загальнодержавного значення організаційно сформувався на базі Лабораторії нових методів посіву при НКЗС УРСР при Миронівській дослідній станції під керівництвом Д. Ю. Камищенко з безпосереднім підпорядкуванням Народному комісаріату земельних справ УСРР. Діяльність Лабораторії полягала у впровадженні у виробництво вузькорядних, покращених способів сівби зернових культур, визначенні норм висіву насіння з урахуванням оптимальних площ живлення і конструювання відповідних сівалок. За словами її очільника, «... лабораторія нових методів посіву при НКЗС УРСР, створена постановою уряду в серпні 1936 р., заклала понад 1000 дослідів у колгоспах» [281, с. 32–33]. Навесні 1937 р. у розгортанні наукових досліджень і запровадженні нових методів посіву настав новий етап. На полях почали працювати удосконалені заводські тракторні сівалки СКТ–52. Після перевірки їх роботи на озимій сівбі восени 1936 р. уряд передав їх для виробництва заводу «Червона Зірка», і до весни наступного року було вироблено 2500 нових посівних машин. У результаті тільки по колгоспах УРСР за новим методом було засіяно близько 100 тис. га ярини.

Усі колгоспні хати-лабораторії, висіваючи ярі культури за новим методом, як правило, керувалися схемою дослідів, розробленою Лабораторією нових методів посіву і розісланою на місця. Експериментальна науково-дослідна робота з конструювання сівалок і вивчення нових методів висіву у 1936 р. проводилася нею на власній базі – хатах-лабораторіях колгоспів Корсунського району УРСР [281, с. 77].

На початку 1937 р. постановою уряду Лабораторію нових методів посіву було реорганізовано в Станцію нових методів посіву сільськогосподарських культур [281, с. 77] (Республіканську науково-дослідну станцію по конструюванню посівних машин [9]). За нею закріпили майстерню МТМ і невеликі лабораторні приміщення в Голосієво під Києвом. Свої дослідження станція проводила в колгоспах на чолі з місцевими хатами-лабораторіями та спільно з колгоспниками. Результати досліджень свідчили про те, що завдяки новому методу висіву, рослини мають кращий розвиток,

кущистість і дають вищу врожайність. Дослідні поля розташовувалися саме на місці теперішньої Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (Голосієво, вул. Героїв Оборони, 10). Саме у 1969 р. тут побудовано діючу будівлю за проектом ЦНСГБ РАСГН.

У серпні 1937 р. відбулася важлива для галузевих науковців і виробників подія – Всеукраїнська нарада з питань наукових методів посіву. В її роботі взяли участь 170 осіб із усіх областей УРСР (включаючи Молдавську АРСР), які підтвердили високу ефективність наукових методів посіву і належним чином оцінили копітку майже дворічну роботу Станції [281, с. 170].

Трохи пізніше, згідно з постановою Раднаркому СРСР від 7 жовтня 1937 р., Станцію нових методів посіву сільськогосподарських культур було реорганізовано у Науково-дослідний інститут наукових методів посіву [281, с. 171]. Слід сказати, що протягом всього періоду діяльності Інститутом керував вітчизняний радянський агроном, інженер, доктор сільськогосподарських наук, професор, один із найпалкіших послідовників академіка Т. Д. Лисенка Дмитро Юхимович Камищенко, робота якого свого часу була високо оцінена державою. Саме він запропонував спосіб засіву визначеної площі звуженими міжряддями довжиною від 6–6,5–7,5 см. На його думку, така ширина міжрядь сприяла рівномірнішому розподілу насіння у ґрунті, кращому використанню рослинами площі живлення, вологи і світла, енергійнішому кушінню, зменшенню забур'яненості, усуненню або відчутному зниженню біологічного пригнічення рослин і створенню сприятливих умов для їх росту та розвитку. В результаті можливість отримання підвищених врожаїв зростає.

Отже, впровадження у практику масових дослідів з нових методів висівання зернових культур під керівництвом Д.Ю. Камищенка розпочалися у 1936 р. Так, було впроваджено в практику пробні посіви звуженими міжряддями у семи колгоспах Корсунського району Черкаської області площею 40 га. У результаті врожайність підвищилася від 2 до 5 ц з гектара за різних норм висіву. У зв'язку з цим було прийнято урядове рішення щодо висіву зерна звуженими міжряддями (6,5 см) у колгоспах згідно з визначеними площами. Так, у постанові НКЗ УРСР № 199 «Про нові способи засіву за методом тов. Камищенка» від 10 серпня 1936 р. за підписом наркома земельних справ УСРР Л. Паперного зазначалося «... велике народногосподарське значення нових способів засіву, розроблених і застосованих агрономом Камищенком Д.Ю., які є важливим етапом у боротьбі за підвищення врожайності зернових культур» [660].

Однак не всі виробничники сприйняли тоді це нововведення. Зокрема, науковий директор Миронівської дослідної станції Надеждін не поділяв поглядів на запропоновані методи та їх результати. Він аргументував тим, що правильний розподіл насіння у ґрунті призводить до буйного розвитку

й кушення рослин, що неминуче призведе до стовідсоткового полягання зернових культур. Погляди авторитетного керівника станції поділяли як деякі очільники науково-дослідних інститутів УРСР, так і окремі науковці. Зокрема, на Всеукраїнській нараді з питань нових методів посіву (1936 р.) група наукових працівників Українського науково-дослідного інституту зернового господарства на чолі з П.К. Дрозденком оприлюднила власний досвід із впровадження посівів за цим методом. У результаті проведення таких посівів великих урожаїв не отримали. Представник Харківського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства М.Д. Лясківський оприлюднив змістовну доповідь про переваги відомої в УСРР і за кордоном широкоярдної сівби, протиставляючи її новим методам посіву [283, с. 28].

До масового впровадження запропонованих нових методів висівання культур не надто прихильно ставилося і Головне зернове управління Наркомзему СРСР. Хоча новоутворений Всесоюзний НДІ наукових методів посіву НКЗ СРСР відповідно до наказу № 15 від 5 січня 1938 р. «Про Інститут наукових методів посіву», підписаного заст. наркома СРСР В. Чувикивим, перейшов у підпорядкування Головного зернового управління із перезатвердженням на посаді директора – Д.Ю. Камищенко [631].

Як показала практика, в основному в окремих місцевостях з весни 1936-го та у наступному році ці «нові» посіви розвивалися значно краще і швидше, ніж звичайні. За даними спостережень, проведених на колгоспних полях, з'ясувалося, що під снігом озима пшениця, висіяна за новим методом, мала на 30 % більший приріст зеленої маси з кожної рослини порівняно із звичайними посівами. Вона краще перезимувала. А весною 1937 р. озима пшениця та жито, посіяні за новим методом за допомогою реконструйованих сівалок на площі 1 тис. га, були у значно у кращому стані, ніж звичайні посіви.

У згаданому році масові посіви озимих і ярих культур були проведені у 25 колгоспах Корсунського району на площі 9 тис. га [282, с. 38]. Задля цього ще з осені колгоспники ретельно підготувалися до масового впровадження нових методів висіву озимих культур пшениці й жита. У такому разі висів мав проводитися сівалками нової конструкції з активнодіючими сошниками або ж відповідно переконструйованими, тому їх заздалегідь налагодили, перевірили взаємодію механізмів, налагодили на норми висіву та ін. Також проведено навчання працюючих на них – стернових і сівальників. У кожному колгоспі склали плани посіву озимини за новим методом та виділили найкращу за рельєфом площу (розміром 20 га) під дослідне поле колгоспної хати-лабораторії. Досліди закладали за запропонованою методикою, яка мала бути застосована у колгоспах і в наступному році [282, с. 40].

Отже, запровадження нових способів сівби за методом Д.Ю. Камищенко можна вважати одним із своєрідних етапів або шляхів боротьби за

підвищення врожайності зернових культур у колгоспах. Вони дали можливість ґрунтовніше вивчити біологію озимих культур залежно від методу їх висіву; виявити найкращі площі живлення, сприятливі для розвитку та росту даної культури; оптимальні норми висіву насіння для отримання найбільшого врожаю; проаналізувати господарську і біологічну ефективність нових методів сівби залежно від ґрунтового-кліматичних умов, окультуреності полів тощо [348].

У цілому, розмірковуючи над підвищенням врожайності сільськогосподарських культур, Д. Ю. Камищенко відмічав недостатню спільну роботу наукових установ і колгоспів та прагнув її удосконалити. Він вважав, що зібрані на дослідних полях науково-дослідних установ урожаї були не такими й високими, пояснюючи це тим, що дослідна сільськогосподарська наука значно відставала від практики. Одна з причин такої ситуації криється в тому, що науково-дослідні установи й науково-дослідні станції вивчали наслідки, а не причини впливу факторів, що позначалися на врожаєх. Ситуація з отримання підвищеної врожайності мала б кращий варіант вирішення моделюючись наступним чином: наукова установа → колгосп → хата-лабораторія. На думку академіка Т. Д. Лисенка, малоефективна робота більшості вчених пояснювалася багаторічним опрацюванням питань без втілення результату у практику, оскільки суттєво віддалявся момент істини. Він вважав за необхідне максимально наблизити форми роботи науковців до форм роботи хат-лабораторій як провідників дослідництва на селі. Робота хат-лабораторій оцінювалася за основним єдино правильним критерієм – підвищенням урожаїв сільськогосподарських культур і прибутковості колгоспів від заходів, пропонованих ними. Але через відсутність тісного зв'язку між більшістю науково-дослідних установ і хат-лабораторій поставлена мета не досягалася [281, с. 4–5]. Повертаючись до питання підвищення максимальної продуктивності сільськогосподарських культур за Д. Ю. Камищенко, – потрібні зміни життєвих умов рослин за рахунок перебудови методів сівби таким чином, щоб стебло та інші наземні органи рослини нормально розвивалися, наприклад реконструювати посівні машини та їхні робочі механізми. Тобто нові наукові методи сівби та реконструйована посівна техніка передбачають вищий рівень агротехніки. Наукові методи висіву – це крок до одержання високих урожаїв, прогресивний аграрний захід, що спонукає до застосування досконалішого агротехнічного комплексу.

Аналізуючи великий обсяг робіт щодо впровадження нових наукових методів сівби у 1936–1941 рр. науково-дослідними установами УРСР через колгоспні хаги-лабораторії під керівництвом Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву з'ясовано, що результати таких дослідів висвітлювалися науковцями на сторінках галузевих періодичних видань другої половини 30-х років минулого століття. Колгоспна дослідна справа того часу, окрім згаданого ВНДІ координувалась обласними

будинками агрокультури, з яких найбільш відомий діяв в Одесі, відділами колгоспного дослідництва при обласних дослідних станціях, які для потреб хат-лабораторій готували і видавали окремі наукові видання з розвитку рослинництва і тваринництва. Серед найактивніших відділів колгоспного дослідництва слід назвати відділ Чернігівської обласної сільськогосподарської дослідної станції [106, с. 127].

Система способів і засобів впливу на суспільство політичного курсу радянської епохи активно діяла у 30-х роках ХХ ст. З метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур та підняття рівня ведення тваринництва було швидко сформовано координуючий ланцюг структур (додаток Д). Разом із цим визначено кадровий склад працівників: голова сільської ради, голова колгоспу, завідувач хати-лабораторії; передбачено систему гарантій оплати праці і стимулів до збільшення заробітку з урахуванням обсягу отриманої продукції. Широкої популяризації набули результати колгоспної дослідної справи через з'їзди, освітні курси, спеціальні журнали та інші засоби масової інформації.

Аналіз діяльності Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву дав змогу визначити, що колгоспна дослідна справа функціонувала як складова галузевого дослідництва, а безпосередньо інститут координував роботу хат-лабораторій (1936–1941) для її потреб. Завдяки проведенню великої кількості дослідів хати-лабораторії накопичили значний досвід роботи для науково-дослідних установ різного напрямку у вирішенні багатьох сільськогосподарських питань. Діяльність координуючого інституту переконливо доводить, що розв'язання найскладніших завдань сільськогосподарських галузей, підвищення культури землеробства можуть бути успішними лише в тісному поєднанні сільськогосподарської науки з виробничою дослідною справою та її практичними рекомендаціями [94].

Завдяки аналізу діяльності Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву та очолення ним роботи хат-лабораторій з'ясовано, що певний час він координував значну низку робіт і став центром союзного значення. Однак відповідно до наказу НКЗС УРСР № 545 про виконання постанови Економічної ради при РНК СРСР «Про роботу Всесоюзного інституту наукових методів посіву» від 27 червня 1940 р. для розгляду структури і тематичного плану інституту було утворено комісію у такому складі: голова – Кухар (заст. наркома Земельних справ), члени – Абрамович (в. о. начальника сектору науково-дослідних установ НКЗС УРСР), Рудницький (начальник планового відділу НКЗС), Пирятинський (в. о. начальника управління агротехніки і меліорації НКЗС УРСР), Камищенко (директор Всесоюзного науково-дослідного інституту наукових методів посіву). Наступним пунктом наказу передбачено передати цей інститут у відання НКЗС УРСР, тобто він стає інститутом республіканського значення. З цією метою було визначено склад спеціальної комісії:

Абрамович (в. о. начальника сектору науково-дослідних установ НКЗС УРСР), Хітров (начальник сектору винахідництва НКЗС УРСР), Іршенко (ревізор Сектору науково-дослідних установ НКЗС УРСР). Питання передачі повинно було вирішитися до 15 липня 1940 р. [497].

Далі події почали розгортатися дуже стрімко щодо ліквідації Інституту. Після його перепідпорядкування НКЗС УРСР вже через півроку виходить постанова РНК УРСР № 156 «Про надання матеріально-технічної бази Українському філіалу ВАСГНІЛ» від 12 лютого 1941 р., де чітко зазначено: «... Для створення потрібних умов науково-дослідної роботи Українському філіалу Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна ... Всю матеріально-технічну базу – будівлі, експериментальну майстерню, а також польовий участок Інституту ... передати Оргбюро Українського філіалу Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна...». Другий пункт постанови чітко вказує про ліквідацію Інституту. Кінцевим терміном передачі матеріально-технічної бази Інституту у відання НКЗС УРСР вказано 1 березня 1941 р. [602]. На виконання вищезазначеної постанови нарком земельних справ Г. П. Бутенко видав наказ № 25 від 15 лютого 1941 р. «Про передачу матеріально-виробничої бази колишнього Інституту нових методів сіву Українському філіалу ВАСГНІЛ», в якому підтверджено це рішення, а з метою прийому матеріально-технічної бази утворено комісію НКЗС УРСР у складі голови Ф. М. Любимого (заст. начальника управління вузів і технікумів НКЗС УРСР) і членів С. Х. Дуки (члена Оргбюро Українського філіалу ВАСГНІЛ) і М. І. Хітрова (начальника сектору по винахідництву НКЗС УРСР). Експериментальна майстерня ліквідованого Інституту була виділена в окрему одиницю Українського філіалу Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна, а її завідувачем призначено М. І. Хітрова із звільненням його від виконання обов'язків начальника сектору винахідництва НКЗС УРСР [495].

5.4. Будинки сільськогосподарської культури – покращена форма колгоспного дослідництва у 40-х роках ХХ століття

На вимогу часу колгоспна дослідна справа була націлена на покращення стану рослинницької галузі, зокрема підвищення врожайності сільськогосподарських культур, розвиток тваринницької галузі та на піднесення сільськогосподарського виробництва УСРР/УРСР. Незважаючи на те, що на першій половині 40-х років минулого століття відчутно позначилися наслідки Другої світової війни, значно підірвавши сільськогосподарські можливості країни, тривав пошук шляхів покращення різних сфер суспільного життя. Повний занепад сільського господарства став одним із негативних наслідків війни. Відбудова господарства протягом 1943–1951 рр. мала на меті відновлення машинно-тракторних станцій та постачання селу сільськогосподарської техніки, підвищення норм хлібозаготівлі та ін. Однак,

зважаючи на всілякі методи керівництва союзного та республіканського значення та надзвичайні зусилля селян, на кінець чергової – IV п'ятирічки (1946–1950 рр.) так і не вдалося вийти на показники довоєнного рівня в сільському господарстві. До речі, в УРСР головним завданням тієї п'ятирічки визначено відбудову зруйнованого війною народного господарства. Для цього було виділено 20,7% усіх капіталовкладень, розподілених між республіками – найбільший відсоток за всі часи. Станом на 1950 р. валовий збір зернових становив лише 85 % від довоєнного, тому перед країною знову постало питання пошуку шляхів економічного розвитку.

Враховуючи реальний суспільно-економічний стан країни, а також потребу якнайшвидшого вирішення нагальних економічних питань, у країні розгорнувся процес відновлення діяльності науково-дослідних інститутів, селекційних і дослідних станцій, колгоспних науково-виробничих осередків, які від 1934 р. мали назву хат-лабораторій. Вони працювали ефективно, впроваджуючи у виробництво низку методів і засобів для підвищення врожайності сільськогосподарських культур, а саме: яровизацію, літні посіви люцерни, широкорядні способи сівби насінників багаторічних трав, літню посадку картоплі у степових районах УРСР й багато інших наукових пропозицій академіка Т. Д. Лисенка та його прихильників. Хати-лабораторії також пропагували досвід передовиків сільського господарства для піднесення галузей землеробства і тваринництва.

Із повоевними змінами завдань перед сільським господарством УРСР, у зв'язку із запровадженням і освоєнням колгоспами та радгоспами травопільної системи землеробства, створенням кормової бази для зростаючого тваринництва і збільшенням валового збору зернових, технічних культур і трав, перший секретар КП(б)У М. С. Хрущов запропонував організувати замість хат-лабораторій будинки сільськогосподарської культури. На XVI з'їзді КП(б)У він задекларував ідею «... створення колгоспної дослідної лабораторії, з невеликою, поблизу розташованою, ділянкою землі, де можна було б підвищувати рівень сільськогосподарських знань колгоспників, провадити спостереження, досліді і аналізи в найважливіших питаннях колгоспного виробництва. ... Це не повинна бути стара хата-лабораторія... Це має бути добре впорядкований будинок сільськогосподарської культури в колгоспі...» [279, с. 70–71].

Будинок сільськогосподарської культури повинен був мати значно кращий, порівняно з хатою-лабораторією, вигляд. Зовні архітектурно оформлений, розташований на видному місці з належним під'їздом, обсаджений декоративною рослинністю. Йому буде потрібна присадибна ділянка площею 1,5–2 га для випробування нових сільськогосподарських культур, а також визначення впливу нових видів добрив та інших дослідних цілей. Будинок повинен мати відповідний внутрішній вигляд: одна кімната-аудиторія на 100–200 місць для зустрічей з передовиками щодо обміну

досвідом, проведення лекцій, виголошення доповідей, демонстрування науково-технічних фільмів на сільськогосподарську тематику; кімната-музей з наочним показом природних багатств колгоспу (грунтів, сортів вирощуваних рослин, деревних насаджень, зразків добрив, фотографій місцевих порідних тварин). Найвний табличний матеріал повинен характеризувати погодно-кліматичні умови, в яких колгосп отримав високі врожаї, схеми з організації праці, виробничі показники тощо. При будинку обов'язково обладнувати кімнату-лабораторію для визначення якості насіння, добрив, кормів, ґрунтів тощо, мати бібліотеку з читальною залом та окрему кімнату для гурткової роботи.

Завдання масового колгоспного дослідництва, зокрема й будинків сільськогосподарської культури, полягало в уточненні й наданні виробничої оцінки щодо місцевих умов колгоспу, висновків науково-дослідних установ, які працювали в певній ґрунтово-кліматичній зоні, широкому впровадженні у практику колгоспів агрозоотехнічних прийомів з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва [278, с. 316]. Ця надзвичайно велика за обсягом робота повинна націлюватися на виконання вужчих виробничих планових завдань, сприяти удосконаленню форм організації праці та зміцненню економіки будь-якого колгоспу [537].

Завідувачем будинку сільськогосподарської культури повинен обиратися ініціативний дослідник-мічурінець з відповідною галузевою підготовкою, а вся його робота тісно пов'язуватися з діяльністю інститутів, селекційних станцій, дослідних полів. Будинок сільськогосподарської культури надаватиме практичну допомогу правлінню колгоспу з добору й підготовки експонатів для районних, обласних, республіканських сільськогосподарських виставок. Правління колгоспу керує організаційно-господарською стороною роботи будинку сільськогосподарської культури.

План роботи будинку сільськогосподарської культури буде складовою частиною плану виконання колгоспних виробничих завдань. Тематика його дослідно-виробничої роботи має сприяти вирішенню основних урядових завдань, націлених на якнайшвидше і найкраще виконання сталінського плану перетворення природи. Потребували вирішення конкретизовані в межах кожного колгоспу теми в галузі рільництва, що тісно пов'язані з тематикою розвитку тваринництва, націленою на підвищення його продуктивності. Для прикладу можна назвати такі теми: 1) розробка системи агротехнічних заходів для перетворення насінневих ділянок у найурожайніші з метою забезпечення колгоспу високоврожайним посівним матеріалом зернових, бобових і злакових культур та багаторічних трав; 2) відбір найпродуктивніших сільськогосподарських культур для польових і кормових сівозмін, зеленого конвеєра та вирощування нових перспективних сільськогосподарських культур; 3) дослідження агрономічних властивостей

земель колгоспу, визначення потреби ґрунтів у вапнуванні або гіпсуванні, опрацювання способів правильного використання добрив – як місцевих, так і мінеральних, вивчення питань нагромадження, збереження і використання вологи в ґрунті; 4) впровадження комплексу агротехнічних заходів задля одержання високих урожаїв деяких культур (озимої пшениці, кукурудзи, кок-сагізу, цукрових буряків, бавовника та ін.) у сівозміні, враховуючи досвід передовиків колгоспу [279, с. 71].

Науково-методичну допомогу колгоспним будинкам сільськогосподарської культури повинні надавати науково-дослідні установи. За їх сприяння слід перевіряти ефективність нових прийомів агротехніки у рослинництві, догляді та вирощування тварин та в інших галузях. Здобутки дослідної роботи будинків, в першу чергу, впроваджують у виробництво колгоспи, в яких вони розташовані. Водночас позитивні результати діяльності широко узагальнюються сільськогосподарськими органами, науково-дослідними установами з метою опрацювання нових продуктивних прийомів агротехніки, селекції, організації праці та впровадження передового досвіду у виробництво.

Результати роботи будинків сільськогосподарської культури висвітлювалися в різних періодичних виданнях наукового спрямування. Зокрема, сільськогосподарський науково-виробничий журнал «Мічурінець», що видавався наприкінці 40-х років минулого століття та був розрахований на галузевих фахівців, у тому числі й на завідувачів будинками сільськогосподарської культури, пропагував досягнення агробіологічної науки, успіхи колгоспів, узагальнював досвід передовиків сільського господарства, кращих будинків сільськогосподарської культури [770], [475].

Протягом першої половини 50-х років ХХ ст. кількість будинків сільськогосподарської культури значно зросла. За період з 1950-го по 1954 р. в СРСР їх було організовано більше 3000, з них понад 1000 функціонували в УРСР [278, с. 316]. Успішно працювали будинки сільськогосподарської культури в Одеській, Київській, Дніпропетровській, Харківській та інших областях. Позитивно позначилася на всебічному розгортанні їх роботи поява у липні 1954 р. «Положення про колгоспні будинки сільськогосподарської культури», затвердженого Міністерством сільського господарства СРСР і Міністерством культури СРСР [278, с. 318].

Отже, науково-виробнича діяльність колгоспних будинків сільськогосподарської культури як нової форми співпраці науки і виробництва у другій половині 40-х років минулого століття сприяла зросту народного господарства УРСР, підвищенню продуктивності праці задля виробництва запланованих обсягів сільськогосподарської продукції відповідно до урядових завдань.

5.5. Колгоспні дослідні станції як вища форма колективного дослідництва у 50-х роках ХХ століття

У 30–50-ті роки ХХ ст. продовжилися пошуки покращених форм організації ведення дослідної справи в межах колгоспів з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, родючості ґрунтів, подальшого розвитку тваринництва республіки. Спочатку в Україні виникали хати-лабораторії, які згодом, удосконалюючи свою діяльність, трансформувались у будинки сільськогосподарської культури. На початку 1950-х років поряд із будинками сільськогосподарської культури почали створюватися колгоспні дослідні станції як вища організаційна форма колективного дослідництва в колгоспі [327].

Друга половина 40-х років минулого століття позначилася прагненням уряду створити нову галузеву академію наук, якій би передували реорганізація та покращення діяльності мережі сільськогосподарських науково-дослідних установ УРСР. Структура й організаційна побудова наявної мережі не відповідала зростаючим вимогам сільськогосподарського виробництва до існуючих дослідних установ. Забезпечення діяльності галузевих дослідних установ спільно з колгоспним і радгоспним виробництвом, крім наявності спеціалізованих інститутів, визначало потребу організації обласних сільськогосподарських дослідних станцій. Кожна така обласна станція у своїй роботі повинна спиратися на широку мережу райнасінгоспів, сортовипробувальних ділянок і спеціалізованих господарств по вирішуванню багаторічних трав та велику мережу дослідних ділянок у колгоспах при будинках сільськогосподарської культури. Для виконання чітко визначених завдань робота обласних станцій повинна набути комплексного характеру, як найбільш наближеного до колгоспного виробництва. Серед низки завдань визначено узагальнення досвіду передовиків колгоспів і радгоспів, надання практичної допомоги господарствам області, методичне керівництво роботою на колгоспних дослідних ділянках [399].

Колгоспні дослідні ділянки при будинках сільськогосподарської культури представляли масове колгоспне дослідництво з метою забезпечення необхідних умов для ведення дослідної роботи колгоспниками. Будинки сільськогосподарської культури ініціювали нові методи боротьби за отримання високих урожаїв, організацію перевірки агрономічних прийомів у конкретних колгоспних умовах, що рекомендували науково-дослідні установи або передовики-колгоспники. Тематика дослідної роботи з метою правильної організації на ділянках дослідів формувалася з урахуванням вимог колгоспного виробництва. Наприклад, на великих земельних площах, полях закладали сівозміни, а в межах них ставили досліди щодо впливу глибини оранки або дії органічного добрива (гною) тощо. Невеликі колгоспні ділянки площею 2–3 га були потрібні для випробування новітніх агроприйомів, доз і способів добрив, вивчення нових культур тощо.

Ці роботи колгоспники проводили під керівництвом дослідника. Усі види робіт на колгоспних площах, такі як закладання дослідів, обробіток посівів, збирання врожаю у полях сівозмін виконували ланки. План дослідної роботи обговорювали і затверджували на правлінні колгоспу, який ставав складовою виробничого плану.

Методичне керівництво дослідною роботою покладалося на обласні сільськогосподарські дослідні станції, а організаційне керівництво – на райсільгоспвідділи, агрономів і зоотехніків. Обласні сільськогосподарські дослідні станції створювалися на базі науково-дослідних установ за наявності належних за площею земельних ділянок і будівель. За методичне й організаційне керівництво станціями відповідали зональні інститути: Український науково-дослідний інститут соцземлеробства (м. Київ) та Український науково-дослідний інститут зернового господарства (м. Дніпропетровськ), а для західної зони республіки створили Львівський зональний науково-дослідний інститут. Зональні інститути перетворилися з галузевих на сільськогосподарські – Київський науково-дослідний інститут, Дніпропетровський науково-дослідний сільськогосподарський інститут, Львівський науково-дослідний інститут. Поряд із ними й мережею обласних сільськогосподарських дослідних станцій [780] в основному була збережена мережа галузевих інститутів і спеціалізованих дослідних станцій, полів і дослідних пунктів. Отже, організаційна побудова мережі науково-дослідних установ УРСР була такою: зональні науково-дослідні сільськогосподарські інститути (3) → обласні сільськогосподарські дослідні станції (25) → дослідні станції, поля, пункти (69) → райнасіноспи, сортоділянки, спецгосподарства по травах (1036) → колгоспні дослідні ділянки при будинках сільськогосподарської культури.

Розгорнулася широка пропаганда впровадження досягнень науки, техніки і передового досвіду в колгоспне і радгоспне виробництво на виконання постанови РМ СРСР «Про постановку справи пропаганди і впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільському господарстві» від 19 червня 1950 р. На початку 50-х років ХХ ст. багато уваги приділяли організації роботи колгоспних будинків сільськогосподарської культури і керівництву масовим колгоспним дослідництвом. Укрупнення колгоспів стало кроком до повнішого використання матеріально-технічних засобів та удосконалення організації праці [197].

У післявоєнний період відновлення діяльності й розвитку колгоспної дослідної справи в межах виконання четвертої сталінської п'ятирічки (1946–1950) та вирішення питань, висунутих цим п'ятирічним планом розвитку народного господарства в галузі сільського господарства прийнято низку основоположних урядових рішень: постанова ЦК ВКП(б) і РМ СРСР від 20 жовтня 1948 р., якою затверджено Сталінський план перетворення природи; постанова Серпневої сесії ВАСГНІЛ (31 липня–7 серпня 1948 р.) на розширеному засіданні Всесоюзної академії сільськогосподарських

наук ім. В. І. Леніна, організованому Т. Д. Лисенком і його прихильниками, де ключовою подією стало протистояння між «мічурінською агробіологією» і класичною генетикою; постанова ЦК ВКП(б) і РМ СРСР від 19 квітня 1949 р. «Про 3-річний план розвитку суспільного продуктивного тваринництва»; постанова РМ СРСР від 19 червня 1950 р. «Про постанову справи пропаганди і впровадження досягнень науки і досвіду передовиків у сільському господарстві», а також відповідні постанови ЦК КП(б) У і РМ УРСР, накази міністра сільського господарства СРСР і РМ УРСР. Усі рішення стали основою для створення науково-тематичних планів роботи дослідних установ у різних галузях сільського господарства. Згідно з відповідним плануванням відбувалася робота й на дослідних ділянках будинків сільськогосподарської культури.

Оновлені умови колективного господарювання другої половини 40 – початку 50-х років ХХ ст. та планова робота на дослідних ділянках будинків сільськогосподарської культури передували появі колгоспних дослідних станцій. Колгоспники прикладали всіх зусиль під проводом уряду республіки та СРСР для відбудови села після закінчення Німецько-радянської війни. На колгоспні маси, навіть більше ніж до війни, було покладено й діяльність з розвитку колгоспної дослідної справи. Будинкам сільськогосподарської культури, як дослідним установам, надавали оновленого значення для потреб науки.

Початок 50-х років ХХ ст. відзначився появою нової організаційної форми діяльності в умовах колективного ведення господарств – колгоспної дослідної станції. За визначенням вченого-агрохіміка і ґрунтознавця професора О. Т. Калачикова, колгоспні дослідні станції «...представляли собою вищу форму дослідної установи в колгоспі порівняно з будинками сільськогосподарської культури» [278, с. 319].

Перша колгоспна дослідна станція була заснована в РСФРР у 1950 р. в колгоспі «Заповіти Леніна» Шадринського району Курганської області за прямою вказівкою Й. В. Сталіна [393]. Її керівником призначено Т. С. Мальцева як практика-новатора, який розробив систему безвідвального (безполицевого) обробітку ґрунту для місцевих умов господарювання, сконструювавши для цього плуг і запропонувавши систему землеробства з мінімальним обробітком ґрунту. Цей метод полягав у поєднанні глибокого безвідвального обробітку ґрунту кожні 4–5 років із поверхневим обробітком у наступні роки. Задовільнившись результатом впровадження системи в умовах місцевого колгоспу Курганської області, радянський уряд прийняв рішення у всіх республіках СРСР провести дослідні із всебічного вивчення та творчої розробки питань нової системи обробітку ґрунту й сівби за методом Т. С. Мальцева.

Не оминула ця справа й УРСР. Згідно з наказом Міністерства сільського господарства республіки від 1 вересня 1954 р. № 527 «Про широке виробниче випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за

способом рільника колгоспу «Заповіти Леніна», директора Шадринської колгоспної дослідної станції Шадринського району Курганської області Т. С. Мальцева в колгоспах Української РСР» [492] та постановою Ради Міністрів УРСР від 30 листопада 1954 р. № 1844 «Про організацію дослідних станцій в колгоспах УРСР» [596], у 22 колгоспах республіки було створено колгоспні дослідні станції, з відповідними кадровими призначеннями директорів і закріплених наукових співробітників. При застосуванні агроприйомів за методом Т.С. Мальцева в різних областях України, зокрема в Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Сумській та Харківській, отримали позитивні результати. Основною умовою виявилось врахування місцевих ґрунтових, кліматичних і господарських умов [323].

З розвитком колгоспної дослідної справи як системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР у першій половині 50-х років ХХ ст. тривав пошук шляхів підвищення продуктивності аграрної галузі, вона набула нових підходів, отримувала важливі урядові завдання. Упродовж кількох десятиліть змінювала організаційні форми діяльності в умовах колективного ведення господарств: у 30-х роках працювали колгоспні хати-лабораторії, з кінця 40-х та у 50-х роках на зміну їм прийшли будинки сільськогосподарської культури, які вирішували оновлені на вимогу часу урядові завдання. Окрім них до виконання дослідної роботи долучилися також новостворені колгоспні дослідні станції, які «...представляли собою вищу форму дослідної установи в колгоспі порівняно з будинками сільськогосподарської культури» [278, с. 319].

Колгоспні дослідні станції у 22 колгоспах УРСР всебічно вивчали і творчо розробляли нову систему обробітку ґрунту й сівби сільськогосподарських культур за методом Т. С. Мальцева відповідно до регламентуючих їхню діяльність документів. За наказом Міністерства сільського господарства УРСР № 1716-К «Про затвердження голів колгоспів директорами колгоспних дослідних станцій та закріплення за ними наукових співробітників» від 29 грудня 1954 р. [493] було проведено низку кадрових призначень директорів колгоспних дослідних станцій із закріпленням за ними наукових співробітників.

Науково-методичне керівництво 22 колгоспними дослідними станціями покладалося на працівників профільних наукових установ, яким було надано постійне місце роботи в колгоспах [630]:

– від Українського науково-дослідного інституту соцземлеробства в колгоспі «Перше травня» Макарівського району Київської області – М. Я. Бережанського;

– від Верхняцької селекційно-дослідної станції в колгоспі ім. Сталіна Маньківського району Черкаської області – Д. К. Демченка;

– від Уладово-Люлинецької селекційно-дослідної станції в колгоспі ім. Суворова Тульчинського району Вінницької області – М. П. Ізбінську;

– від Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків в колгоспі ім. Ворошилова Красилівського району Хмельницької області – К. О. Маковецького;

– області від Носівської державної селекційної дослідної станції в колгоспі ім. Жданова Чернігівського району Чернігівської області – Є. І. Бойка;

– від Всесоюзного науково-дослідного інституту луб'яних культур в колгоспі «Більшовик» Шосткінського району Сумської області – П. Т. Борисенка;

– від Харківської державної селекційної дослідної станції в колгоспі ім. Молотова Балакліївського району Харківської області – І. Ф. Солодкого;

– від Поліської науково-дослідної станції в колгоспі ім. Сталіна Володарсько-Волинського району Житомирської області – Т. Т. Антипенка;

9) від Весело-Подільської селекційної станції в колгоспі ім. Мічуріна Глобинського району Полтавської області – Д. І. Калайду;

– від Українського науково-дослідного інституту зернового господарства в колгоспі «За краще життя» Криничанського району Дніпропетровської області – Ф. М. Мажару;

– від Сталінської державної селекційної станції в колгоспі ім. Сталіна Старо-Бешівського району Сталінської області – А. С. Лотова;

– від Донецької яружно-дослідної станції в колгоспі ім. Сталіна Старобільського району Ворошиловградської області – Г. П. Гоню;

– від Української науково-дослідної станції олійних культур в колгоспі ім. Петровського Кіровоградського району Кіровоградської області – В. А. Морозова;

– від Всесоюзного селекційно-генетичного інституту ім. Т. Д. Лисенка в колгоспі ім. Будьонного Березівського району Одеської області – М. І. Барданова;

– від Інституту фізіології рослин і агрохімії Академії наук УРСР в колгоспі ім. Сталіна Баштанського району Миколаївської області – О. В. Омельчука;

– від Українського науково-дослідного інституту бавовництва в колгоспі ім. Сталіна Ново-Троїцького району Херсонської області – П. А. Скрипку;

– від Мелітопольської науково-дослідної станції плодівництва в колгоспі ім. Мічуріна Михайлівського району Запорізької області – Я. З. Клейнермана;

– від Кримської обласної дослідної станції в колгоспі ім. Молотова Червоногвардійського району Кримської області – М. П. Паневського;

– від Львівської науково-дослідної станції рільництва в колгоспі ім. Ворошилова Глинянського району Львівської області – Н. У. Барана;

– від Чернівецької науково-дослідної станції в колгоспі ім. Сталіна Кельменецького району Чернівецької області – А. Ф. Шамрая;

– від Сарненської дослідної станції в колгоспі ім. Будьонного Ровенського району Ровенської області – М. С. Данілевську;

– від Інституту агробіології Академії наук УРСР в колгоспі ім. Маленкова Коломийського району Станіславської області – В. Г. Цибух.

Отже, кожна область УРСР мала свою колгоспну дослідну станцію з підпорядкуванням головній регіональній галузевій науково-дослідній установі.

Для якісного виконання завдань, покладених на колгоспні дослідні станції, в колгоспах створювали агрометеорологічні пости, агрохімічні лабораторії тощо. Всі колгоспні дослідні станції мали програму робіт і тематичні плани [662].

Робота з впровадження системи обробітку ґрунту методом Т.С. Мальцева за результатами перших років діяльності станцій зацікавила галузевих науковців і практиків, однак чергові зміни у веденні та організації дослідництва на союзному та республіканському рівнях з 1956 р. знівельовали це колгоспне експериментаторство. Вже у другій половині 50-х років минулого століття дослідна справа зневірювалася, а функціонуючі місцеві будинки сільськогосподарської культури втратили натхнення у веденні дослідної справи. На жаль, колгоспні дослідні станції, як чергова удосконалена форма колгоспної дослідної справи, діяли нетривалий час. Та й колгоспна дослідна справа, як поняття, розчинилась у низці аграрних реформуваль.

У середині 50-х років у переліку різних дослідів, що проводилися на колгоспних ділянках, було й мульчування виробничих посівів сходовзахисним папером (мульчпапером) (1954–1955 рр.) як елемент системи ведення колгоспної дослідної справи. Так, випробовуючи різні заходи з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, за розпорядженням профільного міністерства у колгоспах УРСР закладалися відповідні дослідди із використанням для мульчування ґрунту під посівами цукрових буряків, проса, овочевих культур тощо сходовзахисного паперу.

Ідея мульчування полягає у вкриванні поверхні **ґрунту** між рослинами будь-яким доступним матеріалом (тирсою, соломою, папером, плівкою, дрібними камінцями, ганчір'ям, опалим листям, торфом, перегноєм, шишками та ін.) для захисту землі від пересихання і перегрівання. Такий спосіб розглядається як ефективний прийом поліпшення фізичних агрономічних властивостей ґрунту й ефективності дії мінерального живлення сільськогосподарських рослин [477].

Як показали багаторічні дослідження вчених, це достатньо ефективний прийом догляду за посівами. Завдяки використанню різноманітних органічних речовин мульчування прискорює проростання насіння і появу сходів, знижує випаровування вологи з поверхні ґрунту, перешкоджає утворенню ґрунтової кірки, зменшує амплітуду добових коливань температури ґрунту, захищає його від розмивання, пригнічує проростання бур'янів, зменшує потребу у прополюваннях. При мульчуванні органічними добривами і матеріалами ґрунт не потребує підживлення, тому що поживні речовини для рослин постійно надходять з водою. Шар мульчі має

становити 4–7 см. Папір або плівку розстеляють на грядках і закріплюють надійно з боків землею. Потім намічають місця рядів, прорізають отвори, в які висівають насіння, присипаючи зверху ґрунтом. При мульчуванні ґрунту не потрібне проривання, сходи бур'янів гинуть від нестачі світла, а поливна або дощова вода безперешкодно проникає до коренів рослин. Особливо ефективне мульчування ґрунту при вирощуванні рослин із великою площею живлення. Однак цей прийом дає позитивні результати і при садінні рослин з меншою площею живлення, наприклад, цибулі-сіянки. При розсадному способі вирощування кавуна, дині, капусти, огірка, томата як мульчу застосовують поліетиленову плівку. Для цього роблять валики з ґрунту висотою 20–25 см, розташовуючи їх з півночі на південь. Під укриттям рослини можуть знаходитися до 20 діб. Із настанням стійкої теплої погоди в місцях їх росту – плівку розрізають хрестоподібно і звільняють їх. При такому догляді за рослинами врожай збирають на 10–12 діб раніше, ніж без мульчування.

Спеціально виготовлений сходозахисний світлонепроникний папір для мульчування посівів надходив у роздрібний продаж у вигляді рулонів довжиною до 10 м і шириною 80 см. При посіві під сходозахисний папір посередині гряди або в місцях майбутніх рядків за допомогою кілочка діаметром 7 см, прорвавши папір, робили лунки на глибину загортання насіння або висаджування бульб-коренеплодів і проводили посів або посадку. Зверху лунки присипали пухким ґрунтом. При проростанні бур'янів в отворах паперу їх просапували. Урожай при цьому одержували вищий, ніж при вирощуванні без мульчі [476]. Сходозахисний папір набув поширення як один із способів мульчування. У 1954 р. у Вінницькій, Київській і Житомирській областях проводилися виробничі дослідження з посіву цукрових буряків, проса, моркви та інших овочевих культур по сходозахисному папері. Ряд колгоспів, що застосували цей спосіб висіву, одержали високий урожай. Зокрема в колгоспі ім. Леніна М'ястківської МТС на Вінниччині при сівбі по сходозахисному паперу зібрали на 155 ц більше цукрових буряків порівняно з контролем. У колгоспі ім. Калініна Крижопольської МТС отримали 25,6 ц проса на 1 га, а при звичайному посіві – 14,0 ц/га. Поодинокі позитивні результати від застосування мульчпаперу спонукали РМ УРСР і ЦК КПУ 12 лютого 1955 р. видати постанову № 13-3 «Про виконання дослідів з посіву цукрових буряків, проса і овочевих культур по сходозахисному паперу» [599]. Відповідно до неї Міністерство сільськогосподарства УРСР, а також облвиконкоми, райвиконкоми, обкоми і райкоми КПУ були зобов'язані організувати у визначених згідно з додатками до постанови колгоспах і радгоспах проведення виробничого експериментального висівання основних польових культур за допомогою сівалки нової конструкції для квадратно-гніздового способу сівби цукрових буряків тощо. Ідея створення сівалки належала колгоспникові-винахіднику О. І. *Димленку* з Вінницької області. Український науково-дослідний

інститут механізації сільського господарства під керівництвом Бабука відповідно до п. 2 вищевказаної постанови до 20 лютого 1955 р. мав виготовити 30 примірників робочих креслень сівалки, а Міністерство сільського господарства УРСР підготувати інструкцію з її експлуатації. Інструкція і креслення повинні бути надіслані в усі області УРСР для практичного використання. Загальне методичне керівництво з проведення цих виробничих дослідів у колгоспах і радгоспах, а також узагальнення результатів взяло на себе Міністерство сільського господарства УРСР. Практична допомога повинна була надаватися 22-ма науково-дослідними установами відповідно до затвердженого додатка до постанови РМ УРСР і ЦК КПУ № 13-3 «Перелік науково-дослідних установ УРСР, що надають допомогу колгоспам у виконанні виробничих дослідів з посіву по сходозахисному паперу» від 12 лютого 1955 р. (табл. 5.5.1.) [203].

Таблиця 5.5.1

Перелік науково-дослідних установ УРСР, що надають допомогу колгоспам у виконанні виробничих дослідів з посіву по сходозахисному паперу

№ п/п	Назва науково-дослідної установи	Назва області	Назва с.-г. культури
1	Всесоюзний НДІ цукрових буряків	Хмельницька, Харківська	Цукрові буряки, просо
2	Білоцерківська дослідно-селекційна станція	Київська	Цукрові буряки, просо
3	Верхняцька дослідно-селекційна станція	Черкаська	Цукрові буряки
4	Уладово-Люлинецька дослідно-селекційна станція	Вінницька	Цукрові буряки, просо
5	Весело-Подільська дослідно-селекційна станція	Полтавська	Цукрові буряки, просо
6	Іванівська дослідна станція	Сумська	Цукрові буряки, просо
7	Українська станція олійних культур	Кіровоградська	Цукрові буряки, просо
8	Жеребківська дослідна станція	Одеська	Просо
9	Інститут фізіології рослин і агрохімії АН УРСР	Миколаївська	Цукрові буряки, просо
10	Український НДІ зернового господарства	Дніпропетровська	Просо
11	Чарторійське дослідне поле	Житомирська	Цукрові буряки
12	Інститут агробіології АН УРСР	Львівська	Цукрові буряки

13	Чернівецька дослідна станція рільницька	Чернівецька	Цукрові буряки, морква, цибуля
14	Сталінська державна селекційна станція	Сталінська	Просо, столовий буряк
15	Кримська комплексна с.-г. дослідна станція	Кримська	Просо, столовий буряк
16	Український НДІ овочівництва і його дослідні станції	Вінницька Хмельницька Житомирська	Овочеві культури
17	Львівська дослідна станція	Львівська	Овочеві культури
18	Сталінська овоче-картопляна станція	Сталінська	Овочеві культури
19	Дніпропетровська овоче- картопляна станція	Дніпропетров- ська	Овочеві культури
20	Одеська овоче-картопляна станція	Одеська	Овочеві культури
21	Харківська овоче-картопляна станція	Харківська	Овочеві культури
22	Київська овоче-картопляна станція	Київська	Овочеві культури

Підведення підсумків з опрацювання результатів дослідних станцій і експериментальної бази щодо вивчення посіву сільськогосподарських культур вищезгаданим способом мульчування було покладено на три науково-дослідні установи: Всесоюзний науково-дослідний інститут цукрових буряків (Бузанов), Український інститут соціалістичного землеробства (Коновалов) і Український науково-дослідний інститут овочівництва (Чиженко). За поданням інформації від інститутів профільне міністерство до 25 грудня 1955 р. мало відзвітуватися Раді Міністрів УРСР і ЦК КПУ про отримані результати й подальше впровадження у виробництво даного способу мульчування. Отже, урядовці, вчені та виробничники, здійснюючи пошуки оптимального ведення сільського господарства у 1954–1955 рр., запропонували мульчування виробничих посівів УРСР сходозахисним папером, що сьогодні можна розглядати як елемент системи ведення колгоспної дослідної справи.

Висновки до розділу 5

Обґрунтовано, що колгоспна дослідна справа як феномен системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України функціонувала упродовж другої половини 30-х – першої половини 50-х років ХХ ст. за рахунок ряду організаційних форм діяльності в

умовах колективного ведення господарства. З'ясовано, що Будинки селянина (Сільбудинки) були осередками популяризації аграрних знань на селі у 20-х роках ХХ ст., які надавали допомогу колгоспникам у різних аспектах господарювання. Питання впровадження сільськогосподарських знань щодо методів і способів покращення господарювання вирішував агрономічний відділ при таких будинках.

Досліджено, що організація хат-лабораторій стала новою формою впровадження наукових розробок у сільське господарство України в межах колективних господарств. Цей процес відбувався під керівництвом дослідних інститутів і станцій на чолі з хатами-лабораторіями. Спільна науково-дослідну роботу вели у різних галузях сільського господарства, зокрема рослинництві (рільництво, землеробство), тваринництві (у т. ч. скотарство, свинарство, конярство, рибництво, бджільництво, вівчарство, птахівництво, кормовиробництво) відповідно до спеціалізації краю. Колгоспне дослідництво у тваринництві розгорталося за рахунок проведення різних дослідів і використання нових методик.

Відмічаючи колективну дослідну діяльність у галузі рослинництва, зокрема у буряківничій галузі, розуміємо, обґрунтованим буде висновок про те, що за результатами виконаних дослідних робіт колгоспниками спільно і під керівництвом спеціалізованих установ було значно збільшено площі та підвищено врожайність цукрових буряків за рахунок впровадження наукових досліджень на селі з агротехніки вирощування, селекції, культивування для забезпечення цукрового виробництва в Україні та вирішення кормової проблеми у тваринництві. Відомий приклад діяльності Київської (Миронівської) обласної сільськогосподарської дослідної станції з координації роботи колгоспних хат-лабораторій регіону щодо досліджень із вивчення агротехніки цукрових буряків увійшов в історію аграрної науки. Слід відмітити факт проведення вузькоспеціальних досліджень хатами-лабораторіями, зокрема геоботанічних, для потреб колгоспної дослідної справи в СРСР та УСРР шляхом запозичення досвіду з виконання геоботанічних досліджень за методикою та під керівництвом видатного ботаніка Л. Г. Раменського (1884–1953) упродовж 1935–1936 рр. у Московській області, що забезпечувало вичерпне уявлення про рослинні угруповання та популяції окремих видів і дослідження ґрунтів, а також розширення різних напрямів досліджень у період розквіту колгоспної дослідної справи.

За результатами проведення хатами-лабораторіями спільно з спеціалізованими науково-дослідними установами виробничого дослідження щодо можливості культивування базилика камфорного упродовж 30–50-х років минулого століття доведено, що на ґрунтах Одеського і Полтавського регіонів ця лікарська рослина швидко розвивалася й забезпечувала країну високоякісною натуральною камфорою. Це завдання виконувалося за рахунок широкої репрезентації значення базилика камфорного для медичинських і народногосподарських потреб.

У досліджувані часи велику увагу приділяли боротьбі зі шкідниками в рослинництві й відпрацьовували різні методи та заходи підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Так, організовувалися трихограмні лабораторії в колгоспах. Приклади розглянутих досліджень трихограмних лабораторій у колгоспах середини 30-х років ХХ ст. в УРСР дають розуміння важливості їхньої роботи стосовно біологічного методу захисту сільськогосподарських рослин або планування його застосування для потреб аграрного виробництва країни. Історичний аспект вивчення цього питання доводить, що трихограмні лабораторії в колгоспах досліджуваного періоду стали праобразом сучасних біолабораторій.

Колгоспні хати-лабораторії Херсонщини вирішували нагальні питання у справі збільшення врожайності бавовника та зробили вагомий внесок у розвиток сільського господарства та виробництва завдяки низці дослідів: з яровизації, застосування мінеральних та органічних добрив, зрошення, впливу на насіння ультракоротких хвиль, перехресного механізованого обробітку, сортовипробування тощо. У дослідях перевіряли в конкретних польових умовах сівозміни і застосовували агротехніку, зокрема глибину оранки на різних ґрунтах, доцільність переорювання зябу весною на солонцюватих ґрунтах та ін.

Завданнями колгоспних хат-лабораторій було також вирішення низки актуальних питань: підвищення врожайності сільськогосподарських культур на різних ґрунтах України шляхом внесення органічних добрив (буртові компости та попіл); проведення дослідної роботи в галузі льонарства і коноплярства; широка робота з питань агроґрунтознавства (наприклад, складання агроґрунтових карт) тощо.

Колгоспна дослідна справа сприяла розвитку галузі бджільництва. За радянських часів працювали спеціальні бджолині господарства при колгоспах. Практично усі колгоспи мали пасіки з основним комплексним напрямом – використання бджіл для запилення сільськогосподарських рослин, збору меду, одержання воску тощо. Середня кількість пасік у колгоспах становила 135 бджолиних сімей.

Із середини 50-х років ХХ ст. колгоспну дослідну справа було згорнуто, оскільки дослідною частиною з впровадження наукових результатів почали займатися профільні галузеві науково-дослідні інститути та станції.

З'ясовано, що окрім постановки колективних дослідів у різних галузях на науковій основі колгоспні хати-лабораторії проводили значну популяризаторську роботу. Результати їх діяльності публікувалися як працівниками науково-дослідних установ, так і завідувачами хат-лабораторій у різних друкованих виданнях – наукових і науково-популярних журналах, збірниках наукових праць, газетах тощо. Також репрезентація досягнень відбувалася на різного рівня форумах: з'їздах, конференціях, нарадах, виставках тощо та в межах діяльності фахових зібрань, зокрема гуртків. Актуальною на початковому етапі розгортання колгоспної дослідної справи

формою популяризаторської діяльності хат-лабораторій була організація Пересувної інструктивно-показової хати-лабораторії. Вона діяла як зразок для наслідування в справі організації хат-лабораторій у колгоспах, організована *Українським сільськогосподарським музеєм з метою популяризації їх належного устаткування. На території України упродовж перших кількох років функціонування колгоспної дослідної справи працювало три такі пересувні інструктивно-показові хати-лабораторії.* Привернув увагу дослідників журнал регіонального значення «На допомогу хатам—лабораторіям», заснований Дніпропетровським обласним земельним управлінням та Українським науково-дослідним інститутом зернового господарства імені В. В. Куйбишева як репрезентаційний орган висвітлення діяльності хат-лабораторій Дніпропетровщини. Він проіснував півтора року, але може бути засобом реконструкції та поглибленого вивчення комплексного дослідження колгоспної дослідної справи цього регіону. Публікації цього журналу є частиною цінної фактологічної бази для відтворення фундаментальної історії становлення та розвитку галузевої науки і колгоспної дослідної справи в Україні, переосмислення історичних подій.

Ще з початку 30-х років ХХ ст. по Україні розпочався мічурінський рух, до якого долучалася здебільшого молодь. Завдяки старанням І. В. Мічуріна виведення нових сортів у межах колгоспної дослідної справи стало доступним, а статі мічурінцем вважалося престижним і почесним. Велика роль у пропаганді мічурінської науки з середини 30-х років ХХ ст. належала колгоспним хатам-лабораторіям через створення мічурінських гуртків із відповідно поставленими завданнями. І. В. Мічурін, будучи вже в похилому віці, позитивно поставився до організації колгоспних хат-лабораторій і гуртків при них задля розвитку садівничих досліджень.

Доведено факт координації роботи хат-лабораторій УРСР Всесоюзним науково-дослідним інститутом наукових методів посіву у 1936–1941 рр. для потреб колгоспної дослідної справи на підставі аналізу результатів роботи інституту. Досліджено його діяльність за трьома етапами: Лабораторія нових методів посіву (початок 1936 р.), Станція нових методів посіву сільськогосподарських культур (початок 1937 р.), Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву (з кінця 1937 р.). Під його керівництвом було впроваджено у практику дослідження на чолі з хатами-лабораторіями щодо низки питань: яровизації або ж стадійного розвитку рослин, згідно з теорією академіка Т. Д. Лисенка; літніх посадок картоплі в південних регіонах УСРР; норм висіву і ширини міжрядь для основних польових культур; використання сконструйованих спеціальних сівалок; продуктивності цукрового і кормового буряка та ін. У вирішенні всіх питань націлювалися на виконання основного завдання уряду – підвищення врожайності сільськогосподарських культур і рівня розвитку тваринництва.

Обґрунтовано, що будинки сільськогосподарської культури – це науково-виробничі колгоспні осередки УРСР (кінець 40–50-ті роки ХХ ст.). Із

повоєнними змінами завдань перед сільським господарством УРСР через запровадження та освоєння колгоспами травопільної системи землеробства, створення кормової бази для зростаючого поголів'я тваринництва, збільшення валового збору зернових, технічних культур і трав виникла ідея організації будинків сільськогосподарської культури як покращеної форми колгоспного дослідництва. Їхні завдання полягали в уточненні й наданні виробничої оцінки стосовно місцевих умов колгоспу, висновків науково-дослідних установ, які працювали в певній ґрунтово-кліматичній зоні, а також широке впровадження у практику колгоспів агрозоотехнічних прийомів з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. Ця оновлена форма співпраці науки та виробництва у другій половині 40-х років минулого століття сприяла піднесенню народного господарства УРСР, підвищенню продуктивності праці для забезпечення достатнього виробництва сільськогосподарської продукції відповідно до повоєнних завдань.

Досліджено, що початок 50-х років ХХ ст. позначився появою нової організаційної форми діяльності в умовах колективного ведення господарств – колгоспної дослідної станції як вищої форми дослідної установи в колгоспі порівняно з будинками сільськогосподарської культури. З метою широкого виробничого випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за способом рільника колгоспу «Заповіти Леніна», директора Шадринської колгоспної дослідної станції Шадринського району Курганської області Т. С. Мальцева у 22-х колгоспах республіки було створено колгоспні дослідні станції, з відповідними кадровими призначеннями їх директорів та закріпленнями наукових співробітників. Кожна область УРСР мала свою колгоспну дослідну станцію з підпорядкуванням головній регіональній галузевій науково-дослідній установі. При застосуванні агроприймів за методом Т. С. Мальцева в різних областях України, зокрема у Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Сумській та Харківській, одержано позитивні результати, враховуючи при цьому основну умову – застосування індивідуального підходу відповідно до місцевих ґрунтових, кліматичних і господарських умов.

Досліджено як елемент системи ведення колгоспної дослідної справи у 50-х роках ХХ ст. мульчування виробничих посівів УРСР сходовзахисним папером. Це одне із завдань колгоспного дослідництва, що розглядалося і пропонувалося урядовцями, вченими та виробничниками, в пошуках оптимального ведення сільського господарства у 1954–1955 рр. Було отримано позитивні результати досліджень і ухвалу щодо подальшого впровадження у виробництво такого способу мульчування.

РОЗДІЛ 6

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА ОБРОБІТОК ҐРУНТУ В ЗЕМЛЕРОБСТВІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ В СИСТЕМІ КОЛЕКТИВНОГО ДОСЛІДНИЦТВА

6.1. Історія безплужного обробітку ґрунту

Серед різноманітних видів людської діяльності саме землеробство, за висловом відомого українського вченого ХІХ ст. С. А. Подолинського, є «найпріоритетнішою, найпродуктивнішою, найкориснішою працею, яка в десятки разів збільшує вироблений природою продукт». На українських землях здавна землеробство відігравало найважливішу роль у життєдіяльності населення. Феномен вітчизняного землеробства, як унікального явища світової цивілізації, визначений нерозривним зв'язком місцевого етносу із землею, багатовіковими землеробськими традиціями, особливостями розвитку рільництва на родючих чорноземах.

Родючість земель завжди залежала від вдало впровадженої технології обробітку ґрунту. Нині в сільськогосподарському виробництві застосовуються різні технології обробітку ґрунту. На початку і в середині ХХ ст. на території колишнього СРСР панували певні догми щодо застосування оранки як традиційного способу, а в ХХІ ст. набули розвитку й інші технології, що сприяють вирішенню аграріями низки проблем, зокрема щодо забезпечення вологою, протидії хворобам і шкідникам. Їх можна характеризувати з позицій мінімального механічного втручання у верхній ґрунтовий шар і називати «till», ефективність і доцільність яких уже давно доведена. Звертаючись до історії сільськогосподарської дослідної справи, з'ясуємо, що такі технології були відомі понад сто років тому, коли розпочалися перші дослідження з *безплужного землеробства або нульової технології землеробства*. Однак, тоді вони не набули широкого застосування.

З'ясовано, що у ХІХ ст. пропонувалися до розгляду різні підходи до обробітку ґрунту, зокрема дослідження з безплужного землеробства. У другій половині ХІХ ст. цю проблему (обробіток парів) досліджував князь В. О. Кудашев. З 1884 р. на Полтавському дослідному полі теж проводили подібні дослідження. Понад століття тому чітку систему поверхневого обробітку ґрунту розробив практичний діяч, агроном, вчений і господарник І. Є Овсинський (1856–1910). Він, обґрунтувавши й довівши її дієвість і доцільність, назвав свій винахід «Нова система землеробства». Вчений, впроваджуючи безплужний обробіток ґрунту в різних губерніях України та Молдавії (тоді – південь Російської імперії), відмічав постійний дефіцит вологи. Таку проблему якісно вирішувала саме ця технологія. На основі результатів своєї діяльності І. Є. Овсинський зробив висновок про непотрібність плуга і плужного обробітку [746]. У добу розвитку колгоспної дослідної справи одне з чільних місць у дослідженнях щодо обробітку

грунту належить почесному академіку ВАСГНІЛ Т. С. Мальцеву (1895–1994), який залишив аграріям світу велику творчу спадщину, що стане в нагоді ще не одному поколінню землевласників задля використання з метою підвищення родючості вітчизняних земель. За своє тривале земне життя вчений-практик серед низки напрацювань залишив цінний матеріал з питань обробітку ґрунту. Він запропонував свою систему обробітку ґрунту, яку в середині 50-х років минулого століття впроваджували у багатьох куточках Радянського Союзу для одержання високих врожаїв сільськогосподарських культур

Інтенсифікація й особливо хімізація землеробства в останні сто років сприяли значному підвищенню врожайності сільськогосподарських культур, проте разом із цим призвели до дуже серйозних негативних наслідків. Антропогенний вплив на ґрунти спричиняє їх деградацію, особливо дегуміфікацію, зменшує продуктивність земель сільськогосподарського призначення. У перехідний період до ринкової економіки в Україні ці питання надто загострилися внаслідок використання землі як єдиного засобу існування в умовах виживання за рахунок природної родючості ґрунтів, без компенсації витрат. У нинішніх умовах, що визначають ефективність сільськогосподарського виробництва, важливе значення мають удосконалені системи землеробства, а їх складниками є біологізовані сівозміни, ґрунтозахисні технології обробітку, збалансовані та науково обґрунтовані системи удобрення. Ці прийоми сприяють оптимізації ґрунтових факторів, енергозбереженню та охороні навколишнього природного середовища, запобіганню деградаційних змін і забрудненню.

Важливим елементом системи землеробства розглядається система обробітку ґрунту. Значення механічного обробітку ґрунту зумовлено дією на всі його властивості та наявність у ньому ґрунтових факторів життя рослин, які визначають родючість. Неправильно проведений обробіток ґрунту завдає значної шкоди, знижуючи його потенційну й ефективну родючість. Вченими встановлено рівні впливу на врожайність вирощуваних культур агротехнічних заходів при сумісному їх застосуванні: удобрення ґрунту – 50 %, обробіток – 20%, сорти – 10%, захист від шкідливих організмів – 20 %. Спосіб обробітку ґрунту під сільськогосподарські культури має враховувати морфологічні й біологічні особливості рослин та природно-кліматичні умови. Він має забезпечити оптимальні водно-повітряний і поживний режими орного шару, знищення бур'янів, заробляння рослинних поживно-корневих решток і добрив, вирівнювання та ущільнення ґрунту, а також створення умов для якісної роботи посівних агрегатів, обприскувачів і збиральної техніки.

У постачанні рослин поживними речовинами найбільш важливим є орний шар ґрунту, оскільки переважно в ньому зосереджується вбираюча поверхня коренів та основні доступні форми живлення. Саме тому питання створення оптимального кореневого пласту здавна й постійно привертало

увагу дослідників. Ученими було доведено велику роль об'єму родючого, досить пухкого шару ґрунту за наявності необхідної кількості вологи і поживних речовин для рослин, а орний шар називали носієм родючості та дорогоцінним благом. Згодом набули актуальності питання створення найсприятливіших умов для визначення ефективності сільськогосподарського виробництва та вдосконалення системи землеробства. Система обробітку ґрунту є значущим елементом землеробства, тому сучасним практикам важливо знати історичний аспект при виборі та застосуванні найзручнішої та дієвої системи обробітку ґрунту.

У радянську добу визначено поняття «система обробітку ґрунту» як сукупність науково обґрунтованих прийомів його обробітку під культури в сівозміні. При цьому враховуються ґрунтово-кліматичні умови місцевості, забур'яненість полів і біологічні особливості вирощуваних культур. За часом виконання робіт розрізняють зяблевий, передпосівний та післяпосівний обробіток ґрунту. Зяблевий – основний тип обробітку ґрунту в літньо-осінній період під сівбу або посадку сільськогосподарських культур в наступному році; передпосівний обробіток ґрунту проводять перед висіванням або посадкою сільськогосподарських культур, а післяпосівний обробіток ґрунту – після сівби або посадки сільськогосподарських культур [762], [763], [523]. Правильний обробіток ґрунту є однією з головних ланок підвищення родючості ґрунту і врожаїв сільськогосподарських культур. Аналіз історичних знань, застосування науково підтверджених фактів та практично впроваджених моделей роботи дає змогу запобігти хибам в обробітку ґрунту, уникнути помилок та забезпечити продуктивне виконання поставлених завдань. При правильно підбраному способі обробітку ґрунту забезпечується оптимальний водно-повітряний і поживний режим орного шару, знищуються бур'яни, ґрунт поповнюється рослинними поживно-кореновими залишками і добривами, вирівнюється та ущільнюється його структура, а також створюються умови для результативної роботи посівних агрегатів, обприскувачів і збиральної техніки.

Серед сучасних основних систем обробітку ґрунту розрізняють: традиційну (оранка), мінімальну (безплужний обробіток із постійним розпушуванням ґрунту) та *Zero-till* (система нульового обробітку ґрунту) [800], стрічкову (*Strip-till*) («північний» варіант системи *No-till*, яка передбачає вертикальний обробіток смугами на глибину 15–17 см після збирання попередника, а посів проводиться восени чи навесні в оброблені смуги) [588].

На думку відомого вченого-агронома І. О. Стебута (1833–1923), «... земля – то наша Батьківщина, обробляти землю – означає служити Батьківщині». Знання наукових основ землеробства запобігає неправильному обробітку ґрунту й забезпечує виконання поставлених перед землеробами завдань. У непрості періоди аграрної історії вельми корисним у вирішенні складних проблем варто звертатися до спадщини класиків землеробства. Вчені і практики рекомендували застосовувати глибоку оранку

ще в XIX ст., але не вказували граничної її глибини стосовно до виду ґрунту та певної сільськогосподарської культури.

У XIX ст. практиками і дослідниками пропонувалася глибока оранка без зазначення максимального обмеження. У 20-х роках XX ст. вже було накопичено досить великий дослідницький матеріал щодо глибини обробітку ґрунту. Дослідники дійшли загального висновку щодо оптимальної глибини оранки чорноземів – 18–22, і лише в окремих випадках – 27 см. Більша глибина, як правило, не підвищувала врожайності культур або прибавка її була дуже незначна. Під зернові культури рекомендували мілкіший обробіток ґрунту [714, с. 62]. В деяких випадках можливий навіть поверхневий обробіток ґрунту [224, с. 6].

Передпосівна підготовка ґрунту передбачає обробіток плоскорізом, культиватором. При оранці не проводиться обертання орного шару зі збереженням поживних залишків на поверхні ґрунту. Саме цей спосіб вперше в Україні широко пропагував І. Є. Овсинський. Від 1871 р. він почав вести практичні дослід з вирощування сільськогосподарських культур без глибокої оранки, здійснив перші спроби мінімалізації обробітку ґрунту на вітчизняних землях. Книга з описом цієї технології мала назву «Нова система землеробства» і була видана тричі в 1899 [526], 1905 і 1909 рр. [527]. У цій праці він рекомендував розпушування ґрунту не глибше 2–3-х дюймів (5–6 см) багатокорпусними лушильниками або спеціально сконструйованими ножовими культиваторами. Дослідник вважав, що верхній шар ґрунту, як найбільш родючий, потрібно залишати зверху. Також надавав великого значення наявності роси і туманів, які нібито збагачують ґрунт вологою і азотом. На його думку, гній, загорнутий за дводюймовою оранки, дає кращі результати в порівнянні з глибшою його засічкою. Таким чином, автор «Нової системи землеробства» рекомендував застосовувати смугорядний висів культур. Смуги шириною в 27 см, що включали 5 рядів рослин, розмішувати на відстані 40 см одна від одної. Під час вегетації зернових культур ґрунт обробляли у широких міжрядях кінними знаряддями [526, с. 28]. І. Є. Овсинський одним із перших у світі ознайомився з практичними знаннями китайців і довів непотрібність глибокої оранки, а також теоретично обґрунтував та практично впровадив поверхневий обробіток ґрунту [752, с. 3–10].

Для поверхневого обробітку ґрунту І. Є. Овсинський використовував сконструйовані власноруч ножові культиватори або багатокорпусні плужки. Обробіток поля починав відразу після збирання і продовжував у міру появи бур'янів восени і ранньою весною до висівання ярих, а при застосуванні чистого пару – і у весняно-літній період до сівби озимих.

«Нову систему землеробства І. Є. Овсинського» сприйняли науковці і практики. Так, дослідження прибічника цієї системи, вченого-селекціонера, агронома-практика Василя Олексійовича Бертенсона (1861–?) засвідчили, що смугорядні посіви при Грінауцькій школі (Бессарабія) були

незабур'янені, рослини добре розвивалися, кущі мали правильну форму із щільним колосом. Суворі посухи 1895–1897 рр. не похитнули висновків бессарабського фермера. [29].

Рекомендації І. Є. Овсинського, безсумнівно, мали раціональне зерно. Перш за все, підтримка верхнього шару ґрунту в розпушеному стані, обробіток ґрунту після збирання зернових культур тощо. Однак при експериментальній перевірці цих пропозицій Полтавською та Одеською дослідними станціями обіцяні автором результати не підтвердилися. Дописувач В. Кузнецов у першому номері журналу «Сільський господар» за 1912 р. повідомляє сприйняття мілкої оранки більшістю вчених південних дослідних станцій.

Теорія І. Є. Овсинського визнавалася не всіма вченими і практиками. Так, професор М. С. Соколов у підручнику із землеробства подає думку, що теорія І. Є. Овсинського часто мала рекламний характер і з теоретичного погляду не витримує критики [775, с. 184]. Інший російський вчений, агроном і ґрунтознавець О. О. Ізмаїльський (1851–1914) у 1893–1894 рр. у низці статей висловив незгоду з керівником маєтку І. Є. Овсинським стосовно заперечення глибокої оранки й удобрення чорноземів, за його виступи проти передових вчених і дослідницьких установ того часу. За словами професора С. М. Богданова, заслуга І. Є. Овсинського полягає в тому, що він дав лише нове пояснення утвердженням фактам і не винайшов щось нового в технології обробітку ґрунту [36].

Слід зазначити, що ідеї та рекомендації І. Є. Овсинського та його послідовників тривалий час не отримували сталого успіху. З моменту започаткування були періоди спаду й піднесення, а іноді забуття його вчення. Ряд відомих вчених, таких як П. А. Костичев, М. С. Соколов, Л. Н. Барсуков та деякі інші, а також більшість офіційних сільськогосподарських закладів досить критично відгукувалися щодо його наукових основ системи землеробства, через що діяльність вченого була надовго забута [12].

Однак у середині 50-х років минулого століття професор П. П. Заєв, підтримуючи актуальну для того часу тему щодо системи безполицевого обробітку ґрунту з урахуванням принципів Т. С. Мальцева, критикував методику дослідів з перевірки рекомендацій І.Є. Овсинського. Академік ВАСГНІЛ А. І. Бараєв, як основоположник ґрунтозахисної системи землеробства, зазначив раціональність напрацювань Івана Євгеновича Овсинського, які ламали наукові канони й відкривали нові можливості широкого пошуку [23, с. 28]. Прихильно й по-філософськи поставився до «нової системи землеробства» Д. М. Прянишников. Він писав, що в посушливу пору року землероб турбується про збереження накопиченої вологи, тому мілкий, поверхневий обробіток верхнього шару землі є доцільним варіантом [714, с. 64]. На підтримку системи Овсинського В. О. Бертенсон відзначав, що вона очевидно зберігає вологу, але чи сприяє її накопиченню. Велику перевагу цієї системи агроном-практик вбачав у тому, що при дотриманні

необхідних умов обробітку й сівби насіння потрапляє у зволожений шар на одну і ту ж глибину. Отже, насінини мають однакову здатність до схожості. Цей обробіток дешевший порівняно з глибоким. Висіяні по вирівняному полю за системою Овсинського зернові культури, на думку Бертенсона, можна косити жнивними машинами [29, с. 38].

Багато вчених у всі часи активно підтримували нову систему землеробства І. Є. Овсинського: популяризував її Д. Калініченко (зокрема займався розсиланням брошур з цієї проблеми) [280, с. 11]; А. Х. Еван, який працював у Подільській губернії, збирав у посушливі роки високі врожаї і переконався у перевагах цієї системи саме в посушливі роки [859, с. 15]; Н. К. Васильєв писав про високі врожаї ярих та озимих культур при впровадженні напрацювань І. Є. Овсинського порівняно з традиційною технологією [60, с. 21]; агроном Ф. Грауздінін вважав позитивним мілкішу оранку й триваліше тримання землі під паром [178, с. 324].

Одна з головних причин гальмування впровадження поверхневого і безвідвального обробітку ґрунту – неминуча забур'яненість ріллі. На відносно чистих від бур'янів полях такий обробіток забезпечує кращі умови для росту зернових культур і в перші роки підвищену врожайність. Однак через кілька років забур'яненість полів збільшується, і землероб змушений повертатися до глибокої оранки. Саме тому доволі широка перевірка системи Овсинського наприкінці XIX – на початку XX ст. давала суперечливі результати [516, с. 112].

Таким чином, існували учені висловлювали різні думки з приводу глибини оранки. Відомий вітчизняний вчений-агроном В. Г. Ротмістров вважав оранку більше 9 см непотрібною та економічно не вигідною, оскільки зораний шар ґрунту глибиною понад 10 см недостатньо забезпечує проникнення коренів у ґрунт [731, с. 19]. Інший вчений-агроном В. В. Вінер був переконаним, що неможливо однозначно висвітлити таке складне питання землеробства, як обробіток ґрунту. Наприклад, він пропонував у чорноземній смузі збільшувати глибину оранки у просапному і паровому кліні від 22 до 27 см. За глибоку оранку на початку XX ст. висловлювалися А. Занес, А. Неверов, Ф. Косоротов, Ф. Криштофович, С. Франкфурт (під цукровий буряк – 20–22 см).

Багато уваги дослідженням щодо глибини обробітку ґрунту приділяли сільськогосподарські дослідні станції в перші кілька десятиліть минулого століття. Так, фахівці Полтавської дослідної станції в 1927 р. вказали на тенденції підвищення врожайності майже всіх сільськогосподарських культур по оранці на глибину 25 см (порівняно з оранкою на 10 см). У збірнику праць дослідних станцій, що вийшла під редакцією В. М. Румянцева в 1928 р., вміщено пропозиції дослідних станцій стосовно оптимального обробітку ґрунту. Харківською дослідною станцією доведено обробіток зайнятих парів на глибину 7 см як достатній, а подальше посилення глибини оранки ґрунту не дає позитивних результатів, тому рекомендована

максимальна глибина оранки 9–13 см під зернові культури та 18–22 см під коренеплоди. Сумська дослідна станція запропонувала глибину оранки під цукрові буряки 18–22 см. Носівська дослідна станція під озими та ярі культури радила її глибину –13 см, а Маріупольська – під озиму та яру пшеницю 11 см.

У 30-х роках ХХ ст. на південному сході Росії відомий вчений, агроном і ґрунтознавець, академік М. М. Тулайков здійснив спробу переходу від оранки до поверхневого обробітку дисковими знаряддями (плугами), які широко застосовувалися в зернових радгоспах. Унаслідок такого обробітку забур'яненість полів збільшилася, тому цю оранку не впроваджували надалі й було заборонено. Вченого, який сміливо відстоював свої погляди у непрості тоталітарні часи, спіткала трагічна доля. У посушливих районах він рекомендував мілкий обробіток ґрунту, щоб захистити орні землі від дефляційних процесів (посух, суховіїв, пилових бур), цим самим виступивши проти догматів В. Р. Вільямса, який мав беззаперечну підтримку партійно-державної влади. Звинувачення у бік науковця змусили відмовитися від власних пропозицій і поглядів щодо впровадження мілкої оранки й натомість запропонувати низку агрономічних заходів для підвищення врожаїв сільськогосподарських культур. Так, у 1933 р. як виправдання під редакцією М. М. Тулайкова вийшли збірники – «Против вредной теории применения мелкой вспашки» та «Паровая обработка и ее значение в поднятии урожайности» [224, с. 6]. Порівняльні досліді з впровадження відвальної та безвідвальної оранки провів Л. Н. Барсуков. Результати дослідів показали переваги обробітку на глибину перегнійного горизонту з найбільш повним обертанням ґрунту [24].

Відомі та авторитетні вчені В. Р. Вільямс і М. С. Соколов виступили проти мілкого обробітку ґрунту, заручившись підтримкою керівних органів партії і держави. За твердженням В. Р. Вільямса, мілка оранка – це агротехнічна і виробнича нісенітниця. Будь-яку глибоку оранку, особливо зяблеву, слід робити плугами з передплужниками на глибину не менше 20 см [136, с. 224]. З цього часу теорія і практики обробітку ґрунту круто повернула в бік глибокої оранки. Протилежні думки в літературі були відсутні практично до 50-х років ХХ століття.

Поверхневий обробіток ґрунту все таки був рекомендований американським фермером Едвардом Фолкнером у 40-х роках ХХ ст. У книзі «Божевілля орача» (1943-й рік видання) він доводив, що зниження родючості й розвиток ерозії ґрунту в першу чергу залежать від глибини оранки відвальним плугом. І чим плуг більший і масивніший, тим гірше для ґрунту. Така думка фермера підтверджується багаторічною практикою в рослинництві та підвищенням врожайності сільськогосподарських культур за використання технології мінімального обробітку ґрунту. Автор розкритикував розорювання ґрунту як неприродний процес, який негативно впливає на систему живлення рослин. Як приклад він навів дикі природні

екосистеми, які не страждають від нестачі води навіть у посушливі періоди [518]. Основні практичні тези Е. Фолкнера аналогічні до положень «Нової системи землеробства» І. Є. Овсинського популярної на межі XIX і XX ст. як у Росії, так і в деяких країнах Західної Європи і США [528]. Система його доказів та практичні заходи подібні до пропонувананих І. Є. Овсинським: обробіток ґрунту на глибину 7,5 см, поєднуючи з мульчуванням опалим листям і відмерлими стеблами овочевих рослин [827, с. 161].

Дослідженням питань обробітку ґрунту займався Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства (УНДІСОЗ). Напрямок діяльності з розроблення системи обробітку ґрунтів для сівозмін у зонах Лісостепу і Полісся був тематикою відділу агротехніки цього інституту, створеного у травні 1941 р. Керував тематикою щодо розроблення системи обробітку ґрунту Федір Андрійович Попов. Хоча перші кроки щодо розвитку цього напрямку досліджень можна віднести до моменту організації цього інституту у 1936 р. на базі Українського науково-дослідного інституту агрохімії і ґрунтознавства НКЗС УРСР у м. Києві.

Вже тоді зі створенням УНДІСОЗ тематика досліджень розширилась, але профільюючими залишилися питання ґрунтознавства та агрохімії. Інститут працював у складі семи відділів, серед яких був і відділ рільництва (налічував п'ять лабораторій, зокрема й обробітку ґрунту) [172]. На основі науково-дослідних робіт УНДІСОЗ у тісному зв'язку з хатами-лабораторіями було проведено низку актуальних досліджень і надано рекомендації колгоспам. Приміром, УНДІСОЗ методично керував науково-дослідною роботою хат-лабораторій з питання вивчення ефективності добрив у 1935 р. [748]. Інша важлива наукова спільна з хатами-лабораторіями тема у 1936 р. полягала у вивченні опідзолених і реградованих ґрунтів (керівник – Н. В. Вернандер) [131]. За результатами дослідження умов формування структури ґрунтів, їх міцності й удобрення надано цінні поради колгоспам з питань ефективності обробітку різних ґрунтів за певних умов вологості [445].

На основі проведених у 1935 та 1936 рр. дослідів УНДІСОЗ запропонував оптимальний спосіб використання мінеральних добрив. Зокрема, було доведено, що найефективнішим способом є внесення їх восени на дно борозни під глибоку (20–22 см) зяблеву оранку. Навесні, за даними Херсонської дослідної станції, доцільніше вносити добрива під час сівби. За оптимального обробітку солонцюватних ґрунтів (двоярусним плугом, верхній корпус якого підірає й обертає скибу завтовшки 12 см, а нижній – 10–12 см, дрібнить її і кладе в борозну, не вигортаючи на поверхню) слід вносити гній і гіпс на глибину не менше поверхні ущільненого шару. Так солонці перетворюватимуться у ґрунти з нагромадженням і збереженням вологи, забезпеченням інтенсивних мікробіологічних процесів.

Колективізація, укрупнення полів, створення МТС, перехід з кінної тяги на тракторну значно розширили можливості визначення глибини і

строків обробітку ґрунту [750, с. 6]. Тому інститут вивчав питання щодо глибини оранки з метою одержання високого і сталого врожаю. Провідні фахівці – Г. Г. Махов, Ф. А. Попов, О. М. Вишинський упродовж 1935–1941 рр. проводили польові досліді з цього питання [586]. Нечисленний дослідний матеріал інституту доводив диференційовану постановку питання глибокої оранки на різних ґрунтах. Приміром, на чорноземах у комплексі з іншими заходами найдоцільнішою вважали глибоку оранку плугом з передплужником, на солонцях, легких підзолистих ґрунтах і опідзолених (сірих лісових) ґрунтах Лісостепу – глибоку оранку плугом із ґрунтопоглиблювачем відповідної системи або двоярусним плугом, утім на всіх ґрунтах у комплексі з угноєнням і вапнуванням [445, с. 77].

Вже у 1952 р. в Інституті, що вже йменувався Інститутом землеробства, почала працювати лабораторія обробітку ґрунту за розробленою програмою діяльності. Так, перша половина 50-х років минулого століття відзначилася низкою напрацювань науковців лабораторії. Зокрема, вони досліджували визначення оптимальної глибини, часу та технологій оранки й механізованого догляду за посівами сільськогосподарських культур, адже обсяги їх зростали через перехід від дрібних селянських господарств до великих колективних (колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних станцій) із масовим застосуванням тракторів. Результати досліджень було покладено в основу розроблених зональних систем обробітку ґрунту під озими зернові культури [525].

6.2. Система безвідвального обробітку ґрунту Т. С. Мальцева

У СРСР на початку 50-х років ХХ ст., радянським діячем, новатором сільськогосподарського виробництва Терентієм Семеновичем Мальцевим (1895–1994) був запропонований безвідвальный обробіток ґрунту. Його творча спадщина привернули увагу під час вивчення внеску особистостей у становлення та розгортання колгоспної дослідної справи. Напрацювання вченого-практика були високо оцінені урядом низкою державних відзнак: почесний академік Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна, двічі Герой Соціалістичної Праці (1955, 1975), лауреат Сталінської премії (1946), кавалер шести орденів Леніна, ордена Жовтневої революції, двох орденів Трудового Червоного Прапора, ордена Знак пошани, заслужений працівник сільського господарства СРСР. Його спадок налічує близько 250 наукових і публіцистичних робіт, публікацій у періодичних виданнях і спеціалізованих журналах і понад 20 книг [730, с. 208]. Т. С. Мальцев – активний учасник різних наукових форумів – з'їздів, конференцій, районних, обласних і урядових нарад з питань сільського господарства [140, с. 24].

Він довів переваги безвідвального обробітку ґрунту в умовах Зауралля з коротким літом і відносно високою кількістю доступних форм елементів

живлення рослин у поверхневому шарі ґрунту. Розробив систему ґрунтообробних машин, основою якої були безвідвальний плуг і ножеподібні лапчасті борони [427, с. 234]. Перший безвідвальний плуг був виготовлений у 1952 р., який зовні фактично не відрізнявся від свого антипода – відвального плуга. Основна відмінність цього плуга полягала в тому, що він мав корпус без полиць.

Теоретичне обґрунтування запропонованої системи обробітку ґрунту Т. С. Мальцев будував на тих самих положеннях, що і В. Р. Вільямс свою травопільну систему землеробства. Він визнавав провідну роль структури ґрунту в забезпеченні родючості й дотримувався положення про анаеробні умови структуроутворення. Але на відміну від В. Р. Вільямса вважав, що однорічні рослини, як і багаторічні трави, також можуть збагачувати ґрунт перегноем і покращувати його структуру, якщо тільки створити анаеробні умови для розкладання їхньої кореневої системи. Він дійшов висновку про необхідність заміни відвальної оранки поверхневим обробітком на глибину 10–12 см, тоді кореневі залишки однорічних рослин будуть розкладатися в щільному ґрунті, де повинні переважати анаеробні умови. Для окультурення нижніх шарів ґрунту достатньо кожні 4–5 років проводити глибоке розпушування безвідвальними плугами.

З 1950 р Т. С. Мальцев як керівник Шадринської дослідної станції при колгоспі «Заповіти Леніна» Шадринського району Курганської області, створеної за прямою вказівкою Й. В. Сталіна, розробляв безвідвальну систему обробітку ґрунту із застосуванням плуга власної конструкції та системи п'ятипільного землеробства з мінімальним обробітком ґрунту. Сутність його методу полягала в поєднанні глибокого безвідвального обробітку ґрунту один раз у 4–5 років із поверхневим обробітком в інші роки [51]. Він запропонував систему землеробства для Лісостепу Зауралля, яка набула республіканського впровадження у зв'язку з принципово новим рішенням щодо обробітку ґрунту. Теоретичне обґрунтування цієї системи мало своєрідний компроміс з теорією В. Р. Вільямса, незважаючи на відмінність цих систем за всіма параметрами.

Ряд досліджень із впровадження «мальцевської» системи обробітку ґрунту припав на середину 50-х років ХХ ст. і в УРСР. Тоді в основних областях України були організовані 22 колгоспні дослідні станції, а за отриманими висновками постала можливість застосовувати цю систему на українських ґрунтах із більш творчим підходом до врахування місцевих умов [327]. Порівняльне вивчення відвального та безвідвального обробітку ґрунту широко проводили в різних регіонах СРСР. Воно підтвердило, що безвідвальний обробіток посилює диференціацію орного шару за родючістю. Вже пізніше, у другій половині 50–60-х років минулого століття, різними дослідниками було встановлено, що при безвідвальному обробітку в багатьох випадках підвищується забур'яненість посівів, а врожайність сільськогосподарських культур на Європейській частині території СРСР за

такого обробітку залишається на тому самому або нижчому рівні, ніж при відвальній оранці.

Слід акцентувати увагу на результатах широкого впровадження та вивчення результатів ефективності обробітку ґрунту за системою Т. С. Мальцева у колгоспах Української РСР та її вплив на підвищення стійкості землеробства. Адже ця робота в Україні була розпочата відповідно до наказу № 527 по Міністерству сільського господарства УРСР від 1 вересня 1954 р. «Про широке виробниче випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за способом рільника колгоспу «Заповіти Леніна», директора Шадринської колгоспної дослідної станції Шадринського району Курганської області Т. С. Мальцева в колгоспах Української РСР» [492], [596]. Він, працюючи рільником колгоспу «Заповіти Леніна» та директором Шадринської дослідної станції, вивчив вплив багаторічних і однорічних сільськогосподарських культур на утворення структури й підвищення родючості ґрунту і дійшов висновку, що за певних умов при розкладанні кореневих решток в анаеробному середовищі не тільки багаторічні, а й однорічні рослини сприяють утворенню рихлої структури ґрунту і підвищують його родючість.

Такі умови для однорічних рослин, як встановив Т. С. Мальцев, створюються відповідним обробітком ґрунту, при якому верхній шар ґрунту до 10 см підтримується в пухкому стані, а нижній орний шар – в ущільненому, але не твердому стані. Такий стан ґрунту досягається глибоким розпушуванням на 35–40 см плугами без полиць, один раз в 4–5 років (замість звичайної оранки) і багаторазовим обробітком верхнього шару ґрунту дисковими лушильниками перед посівом в наступні роки. Отже, колгосп «Заповіти Леніна», застосовуючи такий обробіток ґрунту, щороку одержував високі врожаї провідних культур, однорічних трав та інших культур. Як наслідок, восени 1954 р. в СРСР відбулася низка всесоюзних, республіканських, краєвих і обласних нарад з вивчення і поширення методів роботи Т. С. Мальцева, які викликали значну зацікавленість вчених, колгоспників і фахівців сільського господарства його науковою і виробничою діяльністю.

З мальцевською системою обробітку ґрунту ознайомлювались науково-дослідні установи, які вивчали ефективність нової системи обробітку ґрунту в тривалих польових умовах і в системі сівозмін із проведенням супутніх досліджень; у виробничих умовах були організовані широкі випробування окремих агротехнічних прийомів, що входили до цієї системи, з урахуванням місцевих умов; науково-дослідні установи проводили також експериментальну перевірку окремих теоретичних положень, висунутих Т. С. Мальцевим, з обґрунтування запропонованої ним системи обробітку ґрунту.

З метою системного виробничого випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за мальцевським способом у колгоспах Української РСР, наказом тодішнього міністра сільського господарства УРСР

М. Співака, було розроблено низку директив: 1. Начальникам обласних управлінь сільського господарства доручено: а) організувати і провести 1300 машинно-тракторними станціями (МТС) у 2248 колгоспах глибоке розпушування ґрунту на глибину 35–40 см плугами без полиць, на полях, відведених під чорний пар, восени 1954 р. на площі 250 тис. га, для сівби озимих під урожай 1956 р. та глибоке рихлення на 35–40 см плугами без полиць замість оранки зябу на полях, відведених під висівання технічних і просапних культур урожаю 1955 р. – на площі 170 тис. га; б) провести в колгоспах на полях, чистих від бур'янів, сівбу озимих культур під урожай 1955 р., після озимини, що висівалася в 1953 р. на парах по злуценій стерні, без оранки, на площі 85 тис. га та після просапних попередників із проведенням передпосівного обробітку ґрунту дисковими або багатолемішними луцильниками без оранки на площі 500 тис. га. Передпосівний обробіток ґрунту під озимі проводити шляхом дво-триразового луцення стерні дисковими луцильниками або багатолемішниками з наступним коткуванням; в) провести на полях, чистих від бур'янів, сівбу ярих зернових культур в 1955 р. після цукрових буряків з проведенням дискування ґрунту восени 1954 р., замість зяблевої оранки, на площі 500 тис. га; г) організувати широке вивчення ефективності сівби ярих культур на солонцевих і солонцюватих ґрунтах після перехресного (у двох напрямках) глибокого розпушування і 45–60 см, замість зяблевої оранки. 2. Головному управлінню сільськогосподарської пропаганди і науки (відпов. А. В. Пухальський) було довірено: а) розробити методичні вказівки з проведення обліку ефективності дослідів обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева і надіслати їх обласним управлінням сільського господарства до 15 вересня 1954 р.; б) у погодженні з облвиконкомами підготувати проект організації на базі передових колгоспів республіки 22 науково-дослідних станцій за зразком Шадринської дослідної станції Курганської області – до 5 вересня 1954 р. 3. Начальникам обласних управлінь сільського господарства у погодженні з райвиконкомами визначити колгоспи і МТС, в яких закласти виробничі дослідні з вивчення ефективності обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева і до 15 вересня 1954 р. надіслати списки МТС і колгоспів Міністерству сільського господарства УРСР. Одночасно повідомити прізвища агрономів, відповідальних за проведення дослідів. 4. На начальників правлінь сільського господарства і директорів МТС покласти відповідальність за своєчасний і якісний підбір колгоспів та проведення в них виробничих дослідів. При цьому дотримати спрощене застосування методів обробітку ґрунту Т. С. Мальцева з обов'язковим урахуванням обласних умов [188].

Отже, в колгоспах і радгоспах СРСР восени 1954-го і весною наступного року під сівбу сільськогосподарських культур у 1955 р. було підготовлено ґрунт за окремими прийомами мальцевської системи на площі понад 4 млн га. Зокрема, в Українській РСР під урожай 1955 р. по глибокій безвідвальній оранці й луценню планувалося засіяти 1 млн 258 тис. га.

Крім того, восени 1954-го і весною 1955 р. за методом Т. С. Мальцева було розпочато вивчення системи обробітку ґрунту в сівозміні [133].

Так, в Українській РСР досліди з вивчення системи обробітку ґрунту з урахуванням пропозицій Т. С. Мальцева у 1955 р. проводили 29 науково-дослідних установ, 22 колгоспні дослідні станції, 5140 колгоспів і 339 радгоспів. Незважаючи на відчуття розбіжності у ґрунтових і кліматичних умовах окремих областей республіки, кукурудза та ранні ярі зернові культури, посіяні по глибокій (35–40 см) безвідвальній оранці зябу, особливо у степових районах України, у більшості виробничих дослідів дали більш високий урожай (табл. 6.2.1). Ці дані говорять про значні приростки урожаю кукурудзи по глибокій безвідвальній оранці. Однак, в окремих дослідях отримані й негативні результати (колгосп ім. Сталіна Кримської області; Сталінська держселекцстанція і її Жданівський опорний пункт).

Таблиця 6.2.1

Урожайність кукурудзи залежно від способу оранки

Області	Урожайність в ц/га		Різниця на користь безвідвального зябу
	Звичайна оранка	Глибока безвідвальна оранка	
Херсонська	29,0	33,2	+4,2
Кримська	22,5	28,6	+6,1
Запорізька	29,1	37,6	+8,5
Дніпропетровська	23,4	24,4	+1,0
Сталінська	27,5	31,9	+4,4
Ворошиловградська	16,1	18,9	+2,8
Одеська	42,4	47,1	+4,7

Урожай кукурудзи за різними способами обробітку ґрунту отримав Український науково-дослідний інститут бавовництва і зрошувального землеробства (табл. 6.2.2).

Таблиця 6.2.2

Урожайність кукурудзи за різними способами обробітку ґрунту

Спосіб обробітку ґрунту	Урожайність, ц/га
Звичайна оранка на 18–20 см	30,5
Звичайна оранка на 27–30 см	32,4
Оранка на 27–30 см и розпушування підорного шару ґрунтозаглибником на 10 см	34,8
Глибоке розпушування на 37–40 см безвідвальним плугом	33,8

За даними Кримської державної сільськогосподарської дослідної станції вищий урожай пшениці отримано при звичайній оранці на глибину 22 см з одночасним застосуванням розпушування підорного шару ґрунтозаглибником на 15–18 см.

Визначення ефективності застосування глибокої безвідвальної оранки під цукрові буряки у колгоспах показало суперечливі результати (табл. 6.2.3):

Таблиця 6.2.3

Урожайність цукрових буряків залежно від обробітку ґрунту

Області	Урожайність, ц/га		Різниця
	Звичайна оранка	Глибока безвідвальна оранка	
Черкаська	165,3	191	+26,2
Полтавська	269,3	269,7	+0,4
Сумська	145,1	160,4	+15,3
Київська	288,8	276,8	-12,0
Харківська	345,3	335,9	-9,4

У дослідях Миронівської селекційної станції (Київська обл.) середній урожай цукрових буряків (за 3 роки) при безвідвальній оранці на глибину 40–45 см отриманий на 42 ц нижчий, ніж при звичайній оранці на 25–30 см. Середній урожай при звичайній оранці склав 387 ц/га, а при глибокій безвідвальній – лише 245 ц/га. Досліди колгоспу ім. Мічуріна Глобинського району (Полтавська обл.) показали, що при глибокій безвідвальній і звичайній оранці урожаї були приблизно однаковими (344 і 336 ц/га).

Велику зацікавленість для степових районів становили дані щодо обробітку ґрунту під озиму пшеницю, після пару. У цих районах, за даними 100 дослідів, проведених у колгоспах, середнє збільшення урожаю по лущенню порівняно із звичайною оранкою склало 4,8 ц/га. У районах Лісо-степу і Полісся воно становило в середньому 1 ц/га.

Висівання озимої пшениці по поверхневому обробітку ґрунту після просапних культур у степових засушливих районах республіки також забезпечило відчутне збільшення врожаю. У цих районах середній урожай озимої пшениці, висіяної після просапних культур (за даними 71 дослідів), отриманий по лущенню, на 1,6 ц був вищим, ніж при звичайній оранці.

По окремих областях, у дослідях із посівом озимої пшениці по злущеному після кукурудзи полю, отриманих у 1955 р., результати відображені в табл. 6.2.4:

Таблиця 6.2.4

Урожайність озимої пшениці залежно від обробітку ґрунту

Область	Кількість колгоспів	Урожайність, ц/га		Різниця на користь лущення
		По лущенню на 7–8 см	По звичайній оранці	
Запорозька	9	20,1	18,4	+1,7
Ворошиловградська	20	19,6	16,6	+3,0
Дніпропетровська	16	23,3	22,6	+0,7
Сталінська	34	20,1	17,9	+2,2
Кіровоградська	21	23,4	21,7	+1,7
Одеська	6	16,1	13,3	+2,8
Харківська	5	23,8	20,7	+3,1
Вінницька	4	14,4	14,3	+0,1

Таким чином, перші однорічні дані вивчення нових прийомів обробітку ґрунту, запропонованих Т. С. Мальцевим, показали, що в степових районах на ділянках, чистих від бур'янів, певну перспективу мало дискування ґрунту під висівання озимої пшениці після просапних культур і після парової озимини. Позитивні результати отримані також при глибокій безвідвальній оранці під кукурудзу [712, арк. 13–16], [712, арк. 237–242].

Отже, саме безвідвальний обробіток ґрунту, ортодоксальним прихильником якого був Т. С. Мальцев, при застосуванні творчого підходу в різних куточках колишнього СРСР став найважливішим агротехнічним прийомом, що дозволив на великих площах захищати ґрунт від ерозії, отримувати додаткові сталі врожаї, підвищувати стійкість землеробства. Однак з позицій сьогодення можемо розглядати цей процес системного виробничого випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за мальцевським способом, або по-іншому – впровадження мальцевської системи безвідвального обробітку ґрунту на різних типах ґрунтів на території колишнього СРСР як тогочасну партійну ідеологію.

Аналізуючи діяльність вченого можна констатувати, що спочатку філософськи, а потім за рахунок власного експериментаторства він осмислив суть ґрунтоутворювального процесу й довів значення однорічних і багаторічних культур для підвищення родючості ґрунту; роль чистих парів для отримання високих сталих урожаїв зернових культур, а також визначив оптимальні строки їх висівання в Сибіру; розробив положення про поєднання ранньо- і середньостиглих сортів пшениці; впровадив безвідвальний обробіток ґрунту та диференційований підхід до обробітку ґрунту

з урахуванням місцевих природних і виробничих умов [730, с. 208]. Дослідницьку діяльність Т. Мальцев розпочав у 1922 р. Для зберігання вологи у ґрунті ранньою весною боронував землю, а пар зберігав у чистому й розпушеному стані упродовж літа. Ці агротехнічні прийоми раніше не проводили в особистих сільських господарствах. Наслідуючи його, поліпшенням власних господарств захопилися й інші селяни [461, с. 5]. У 1925 р. Т. С. Мальцев організував сільськогосподарський гурток із метою проведення дослідництва з семи односельчан, чисельність яких через кілька років досягла 45. Для протравлення насіння було облаштовано бочку, придбано вскладчину сортувальницю, соломорізку та інший інвентар, і на невеликих ділянках у полі почали проводити досліди. У перші роки вже переконалися в підвищенні врожайності сільськогосподарських культур [461, с. 6]. Із січня 1930 р. дослідна справа Т. С. Мальцева, тепер як рільничого, одержала продовження в новоствореному місцевому колгоспі «Заповіти Леніна» [461, с. 7]. Відтоді майже 70 років творчої діяльності вченого реалізувалися у рідному колгоспі, який з перших років свого існування став відомим у Радянському Союзі та за його кордонами своїми сталими й високими урожаєми.

На долі й землеробській творчості Т. С. Мальцева позначилися кілька знакових зустрічей у першій половині 30-х років ХХ ст. У липні 1931 р. він познайомився з І. В. Мічуріним, видатним біологом, натуралістом, селекціонером-генетиком у галузі плідівництва [730, с. 32–33]. Після зустрічі з ним Т. С. Мальцев заклав колгоспний сад. Прибуток колгоспу від садівництва з кожним роком зростає. Згодом, у лютому 1935 р., відбулося друге доленосне знайомство [430] – з Т. Д. Лисенком, основний науковий доробок якого присвячувався проблемам агробіології [730, с. 29–30]. Т. С. Мальцев ще більше поринув у дослідництво, впроваджуючи напрацювання науково-дослідних установ і відчуваючи необмежену можливість участі у цьому процесі будь-якого дослідника, хаги-лабораторії, колгоспу. У районі, де мешкав Т. С. Мальцев, розгорнули наукову роботу близько 50 хат-лабораторій, 40 дослідників навчалися на спеціальних курсах [432]. Ці дві зустрічі з видатними вченими, прибічниками колгоспної дослідної справи, за словами Т. С. Мальцева, додали його діяльності цілеспрямованості й визначили подальший напрям досліджень у науці та практиці. І. В. Мічурін і Т. Д. Лисенко стали для нього прикладом для наслідування [430, с. 12].

У часи масової організації колгоспних хат-лабораторій справа Т. С. Мальцева дала помітні результати для колгоспів свого району. Вчений дотримувався думки, що діяльністю хат-лабораторій повинні опікуватися районні організації. Він вважав, що в кожному районі при районних земельних об'єднаннях потрібно ввести посаду агронома, який би допомагав у справі створення хат-лабораторій у місцевих колгоспах. Окреслив коло завдань агронома: разом із МТС залучення у межах колгоспу до роботи в хаті-лабораторії здатних до цього людей, поява при них проблемних

гуртків, планування їхньої роботи, допомога у придбанні насіння для дослідів, налагодження зв'язку з науковими установами, залучення до роботи аграрних фахівців і зоотехніків, налагодження інструктажу й навчання майбутніх дослідників і насіннезнавців [425].

На 2-му Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників, що відбувся 11–17 лютого 1935 р. в Москві, Т. С. Мальцев виступив з доповіддю «За колгоспне дослідництво», наголошуючи на обов'язковому впровадженні в практику колгоспів кращих досягнень науково-дослідних установ. У ній він висвітлив своє бачення процесу організації дослідної роботи хати-лабораторії. Наголошував на поширенні практики українських колгоспників з організації хат-лабораторій для потреб ведення колгоспного дослідництва. Працюючи в хаті-лабораторії, з часом колгоспник-дослідник допоможе колгоспу, а саме: окрім накопичення наукових матеріалів розповсюдити сорти найпотрібніших для вирощування кращих культур, пристосованих до ґрунтових, рельєфних, кліматичних та інших умов полів певного колективного господарства. Він підкреслював, що слід всебічно вивчати найменший клаптик землі колгоспу, його потребу в добривах. Задля вирішення низки цих проблем конче необхідний зв'язок колгоспів із науково-дослідними установами. У кожному колгоспі має бути декілька колгоспників, озброєних знаннями в галузі рослинництва, які відповідатимуть за дослідну роботу, сплановану заздалегідь. На чолі з ними слід сформувати колгоспний актив для вивчення наукових результатів та ознайомлення з ними бажаючих. Т. С. Мальцев був впевнений, що розвиток колгоспного дослідництва сприятиме накопиченню дуже цінного матеріалу для сільськогосподарської науки, тому запропонував доповнити Статут сільськогосподарської артілі пунктом про організацію колгоспного дослідництва, а також порадив створювати при хатах-лабораторіях найпростіші метеорологічні пункти [429]. Саме на цьому з'їзді було схвалено новий «Примірний статут сільськогосподарської артілі».

Після з'їзду Т. С. Мальцев почав займатися удосконаленням організації колгоспного дослідництва, а вже у 1936 р. на Челябінській обласній виставці під час Обласної агрономічної наради вчений оприлюднив результати роботи минулорічно створеної ним та очолюваної хати-лабораторії колгоспу «Заповіти Леніна» [461, с. 8]. Ним було обґрунтовано значний вплив на урожай різного складу ґрунтів у межах будь-якого колгоспу, а також рельєфу місцевості, наявності лісових ділянок, прийомів зрошення тощо. З урахуванням цього великого значення набуває використання пристосованих до умов колгоспу сортів, а виведенню їх може сприяти співпраця між хатами-лабораторіями і науково-дослідними установами. Так, робота із сортовипробування має починатися з налагодження зв'язку хат-лабораторій із науково-дослідними інститутами, отримання від них зразків різних сільськогосподарських культур, ознайомлення з фаховою науковою літературою та проведення сортовипробування [433]. Вже тоді у

Шадринському районі сортовипробування вели 24 хати-лабораторії [426]. Досвід організації колгоспного експериментаторства через хату-лабораторію під завідуванням Т. С. Мальцева швидко поширився по району.

Наукова доповідь про різноманітні природні умови, які слід врахувати при управлінні сільським господарством, використання наукових результатів у практиці колгоспів і радгоспів стала черговим визнанням здобутків Т. С. Мальцева на Нараді завідувачів хатами-лабораторіями в Одесі 25–27 жовтня 1937 р. в Селекційно-генетичному інституті [27], [140, с. 60–62].

У 1939 р. дослідник переконливо стверджував, що колгоспна хата-лабораторія – це саме той ланцюжок, який ефективно і взаємовигідно пов'язує сільськогосподарську науку з колгоспним виробництвом. На вимогу часу він висунув кілька конкретних практичних пропозицій: 1. При Наркомземі СРСР та обласних земельних об'єднаннях (ОблЗО) організувати особливі сектори, які б займалися колгоспним дослідництвом і підготовкою дослідних кадрів із лав кращих колгоспників, 2. При районних земельних об'єднаннях призначити відповідального за справу колгоспного дослідництва агронома. Хату-лабораторію потрібно створювати в кожному колгоспі на чолі із завідувачем, кандидатуру якого висувають загальні збори колгоспників за пропозицією агронома районного земельного об'єднання. На думку вченого, проіснувавши і накопичивши відповідний досвід та маючи вже технічне оснащення, хату-лабораторію вже потрібно було називати «колгоспна лабораторія». Усе разом давало підстави ствержувати, що завідувачі хат-лабораторій можуть брати повноцінну участь у виробничому й агротехнічному плануванні колгоспів, слідкувати за його виконанням, вести агротехнічну пропаганду серед колгоспників [431].

Отже, Т. С. Мальцев вбачав дієвість тісного зв'язку хат-лабораторій з науково-дослідними установами країни в розв'язанні багатьох галузевих проблем. Він постійно доводив ідею плідної наукової роботи при реалізації наукових висновків на практиці колгоспів і радгоспів, використовуючи досвід виробництва. У СРСР налічувалося багато науково-дослідних установ, дослідних станцій і дослідних полів, але вони діють без тісного зв'язку із «...низовою (своєрідною) дослідною мережею – колгоспними хатами-лабораторіями – не в силах вивчити всіх особливостей, я б сказав мікрособливостей, від яких значною мірою залежить урожай. Без врахування цих мікрособливостей завжди може вийти шаблонний підхід, не маючий нічого спільного з прямими завданнями отримання високого і сталого врожаю» [435]. Він стверджував, що мережа науково-дослідних установ може розширюватися за рахунок включення до неї колгоспних хат-лабораторій, а разом з цим збільшення виробничих потреб, що фактично не потребувало нових витрат і засобів. Успіхи в цій справі вчений зазначав у колег з України. Наприклад, Селекційно-генетичний інститут в Одесі славився результатами широкої співпраці з хатами-лабораторіями

не тільки в республіці, а й по всьому Радянському Союзу. Одне з головних завдань хат-лабораторій Т. С. Мальцев вбачав у вивченні метеорологічних умов регіону, які повною мірою впливали на урожай кожного конкретного господарства [435]. Відзначаючи роботу підпорядкованої йому колгоспної лабораторії, на засіданні Колегії Наркомзему СРСР 17 січня 1941 р. виклав низку результатів дослідництва. Особливу увагу приділив ролі в цій справі хати-лабораторії, тематиці її діяльності на дослідному полі площею 20 га, а також привернув увагу до низки інших питань. Так, серед основних тем діяльності хати-лабораторії на майбутнє пропонував: конкурсне й попереднє сортовипробування ярої пшениці та її гібридів, попереднє випробування гібридів різних поколінь і комбінацій, що показали найкращі результати в попередні роки; визначення норм висіву насіння на площі в шаховому порядку: 100, 200... і до 1000 насінин на 1 м²; схрещування сортів ярої пшениці, вирощуваної в різних кліматичних і ґрунтових умовах; проведення серії дослідів з метою отримання солестійких рослин; досліди з перетворення ярої пшениці в озиму, застосовуючи певні способи, які розхитують спадкову основу з метою збільшення у наступних рослин морозо- та посухостійкості [428]. У воєнні роки колгосп не знизив, а навіть збільшив посівну площу [434].

Оновлену дослідницьку роботу Т. С. Мальцев розпочав влітку 1950 року. За рішенням уряду СРСР профільним міністерством при колгоспі «Заповіти Леніна» було організувало Шадринську колгоспну дослідну станцію на чолі з Т. С. Мальцевим. Це була нова форма радянської галузевої дослідної установи, яка пов'язувала науку і виробництво. Дослідна станція, де директор установи одночасно і рільничий колгоспу, несла повну відповідальність за урожай на всіх полях колгоспу. Основні завдання станції: відпрацювання системи обробітку ґрунту, що забезпечуватиме безперервне збільшення його родючості й урожайності польових культур в умовах Зауралля; підбір культур і сортів зернових, зернобобових і трав, що сприятимуть отриманню стійких високих урожаїв та збільшенню родючості ґрунту за нової системи обробітку ґрунту; розробка агротехнічних вимог для створення нових і удосконалення існуючих сільськогосподарських машин та знарядь обробітку ґрунту відповідно до нової системи [461, с. 84–85].

Систему обробітку ґрунту й посіву культур, запроваджену вченим, почали застосовувати в різних регіонах Радянського Союзу. Зокрема, позитивні результати дали розроблені агроприйоми за методом Мальцева в різних областях України – Харківській, Дніпропетровській, Сумській, Кіровоградській, Одеській та Миколаївській. За даними Красноградської дослідно-селекційної станції (Харківська обл.), у 1953 р. отримано урожай другого озимого хліба після пару при двократному лущенні стерні 22,9 ц/га, а при звичайній оранці на глибину 20–22 см він був на 5–6 ц

нижчий. На Ерастівському дослідному полі (Дніпропетровська обл.) у середньому за п'ять років (1948–1953) урожай другої озимої пшениці після пару при поверхневому обробітку ґрунту був таким же самим, як і після оранки на глибину 20–22 і 25–30 см. На дослідній станції (Сумська обл.) за 1951–1954 рр. отримали урожай озимого жита після ячменю, стерня якого була злушена на 8–10 см – 19,4 ц/га, а по оранці на 20–22 см – 19,6 ц/га. По Кіровоградській області: в колгоспі імені Комінтерна Бобринецького району урожай озимої пшениці, висіяної після просапних без оранки, у 1952 р. становив 19,3 ц/га; у колгоспі імені Шевченка Долинського району урожай озимої пшениці, посіяної після кукурудзи по поверхневому обробітку ґрунту без оранки – 18 ц/га; у колгоспі імені Сталіна Гайворонського району отримали урожай озимої пшениці після просапних по поверхневому обробітку ґрунту по 20,8 ц/га, на 5–6 ц/га більше, ніж по оранці. В Одеській області колгосп імені Будьонного Березовського району творчо застосував метод Мальцева. Висіваючи озиму пшеницю після кукурудзи по луценій стерні без оранки, колгоспники отримали урожай озимої пшениці 27 ц/га. Звісно, що обов'язковою умовою отримання високих урожаїв озимої пшениці по луценій стерні є гарний міжрядний обробіток посівів кукурудзи та систематичне й повне знищення як багаторічних, так і однорічних бур'янів при появі їхніх сходів. На Березовській державній сортовій ділянці (Одеська обл.) повторні посіви озимої пшениці після пшениці забезпечили урожайність 29 ц/га. Там також запорукою високого врожаю стало знищення бур'янів у паровому полі. Посіви озимої пшениці після оранки по тому ж попереднику дали значно менший урожай, адже в умовах сухої осені при оранці виверталися груді сухої землі, які важко боронувалися. Сходи пшениці по такій оранці були негусті, значною мірою вимерзали зимою й загинули навесні. Посіви ж по луценій стерні весною густо зазеленіли. У зерновому радгоспі імені Кагановича (Миколаївська обл.) у 1954–1955 рр. випробовували дискування стерні замість оранки. Перше лушення було проведено тільки через два тижні після збору зернових колосових культур, а друге – поперечне дискування – перед сівбою. У цих умовах, як по луценій стерні, так і по зябу, в 1955 р. отримано однаковий урожай озимої пшениці. Однак затрати на підготовку ґрунту по луценій стерні були вдвічі нижчі, ніж по зябу. При висіві озимої пшениці без оранки, із застосуванням тільки поверхневого обробітку на ділянках, які звільнилися від просапних культур, у 1955 р. зібрили урожай озимої пшениці на 1,5–2 ц/га більший ніж по зяблевій оранці. Отже, ряд дослідних установ України висіяли озимі культури по луценій стерні без оранки в колгоспах різних областей УРСР. Зниження урожаїв за умови чистих від бур'янів полів при цьому не спостерігалось. [461, с. 139–141]. Таким чином, позитивні результати при застосуванні обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева були отримані за рахунок основної умови – творчого

його впровадження, а також врахування місцевих ґрунтових, кліматичних і господарських умов [152].

Отже, згідно з відповідним наказом Міністерства сільського господарства в УРСР широко впроваджували систему обробітку ґрунту Т. С. Мальцева. За організацію і проведення виробничих дослідів по 1300 МТС у 2248 колгоспах відповідали начальники обласних управлінь сільського господарства, а розробку методичних вказівок з проведення обліку ефективності дослідів обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева і доведення їх до обласних управлінь сільського господарства поклали на Головне управління сільськогосподарської пропаганди і науки на чолі з А. В. Пухальським [682].

Для оцінки можливостей впровадження системи безвідвального обробітку ґрунту під сільськогосподарські культури в Україні у 1954 р. була проведена широка виробнича її перевірка постановкою польових дослідів (851) за єдиною схемою, у тому числі з озимю пшеницею – 658, які охопили всі ґрунтово-кліматичні зони, основні типи ґрунтів і попередників. У цих дослідях вивчали можливість заміни оранки поверхневим обробітком (озимі, 421 дослід) і ефективність глибокого безполицевого розпушування ґрунту в паровому полі (237 дослідів). Методичне керівництво проведення дослідів та узагальнення результатів забезпечував Український науково-дослідний інститут землеробства через лабораторію обробітку ґрунту й безпосередньо під керівництвом Ф. А. Попова. Виявлено широкі можливості заміни оранки дискуванням під озиму пшеницю після гороху, кукурудзи на силос, особливо в південній і східній частинах України. Доцільність використання інших складових безвідвальної системи обробітку ґрунту в умовах України не визначали. Окремі блоки «мальцевської системи» обробітку ґрунту були включені у всі стаціонарні досліді (18) з питань обробітку ґрунту. Результати підтвердили доцільність заміни оранки мілким (на 8–10 см) обробітком під озимі культури після непарових попередників у зонах Лісостепу і Полісся, а в зоні Степу – після всіх попередників [820].

Сьогодні вибір оптимальної системи обробітку ґрунту можливий у широкому діапазоні – від традиційної системи оранки до нульового обробітку через безліч варіантів безвідвальних, плоскорізних, відвальних обробітків та комбінацій їх залежно від агроекологічних умов, вимог сільськогосподарських культур і рівнів інтенсифікації. Правильно обравши систему обробітку ґрунту, як один із дієвих заходів формування високих урожаїв при поєднанні з системою удобрення у сівозмінах, забезпечить підвищення та найбільш раціональне використання родючості ґрунтів. Особливе значення при обробітку надається збереженню ґрунту від водної та вітрової ерозії. Слід підкреслити, що ґрунтозахисний напрямок обробітку – одна з основних умов раціонального використання землі й подальшого удосконалення зональних систем землеробства.

Висновки до розділу 6

Проаналізовано низку підходів до способів обробітку ґрунту за рахунок системних досліджень у другій половині XIX ст. князя В. О. Кудашева на дослідному полі у власному маєтку; розробки І. Є. Овсинським системи поверхневого обробітку ґрунту під назвою «Нова система землеробства». Прибічниками застосування «Нова системи землеробства І. Є. Овсинського» стали В. О. Бертенсон, Д. Калініченко, А. І. Бараєв, Д. М. Прянишников, А. Х. Еван, Н. К. Васильєв та інші вчені та виробничники, а заперечували її впровадження М. С. Соколов, О. О. Ізмаїльський, П. А. Костичев та ін.

Поверхневий обробіток ґрунту базується на глибині оранки на 6–8 см і до 12 см. Багато вчених і практиків рекомендували регулювати глибину оранки ґрунту залежно до умов місцевості, зокрема враховуючи тип і вид ґрунту, тобто застосовувати творчий підхід. Вивченням глибини оранки ґрунту займалися вчені і практики досліджуваного періоду В. В. Вінер, В. Г. Ротмістров та ін.

Дослідження щодо глибини обробітку ґрунту наприкінці XIX ст. – у першій половині XX ст. проводили сільськогосподарські дослідні станції (Полтавська, Харківська, Сумська, Носівська, Маріупольська дослідні станції та ін.). Проблеми обробітку ґрунту у 30–50-х років XX ст. розробляв Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства (УНДІСОЗ).

З'ясовано, що у 30-х роках XX ст., за підтримки керівних органів партії і держави, провідні вчені В. Р. Вільямс і М. С. Соколов виступили проти мілкого обробітку ґрунту. З цього часу теорія і практика обробітку ґрунту орієнтувалася на глибоку оранку (не менше 22 см). Протилежні думки в літературі були відсутні практично до 50-х років XX століття.

З'ясовано, що доба колгоспної дослідної справи відзначена розробкою і впровадженням безвідвальної системи обробітку ґрунту з урахуванням принципів Т. С. Мальцева, яку в середині 50-х років XX ст. застосовували в УРСР та у багатьох інших республіках з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Досліджено роль Т. С. Мальцева в розвитку колгоспної дослідної справи. Розглянуто його роботу з проведення організації колективного дослідництва у рідному колгоспі починаючи від початку 20-х років і упродовж 70-ти років XX ст. Охарактеризовано діяльність вченого-практика як організатора сільськогосподарського гуртка з метою отримання односельцями підвищених урожаїв, розглянуто і проаналізовано його діяльність як завідувача хати-лабораторії. Хату-лабораторію він розглядав як ланцюжок, який ефективно і взаємовигідно пов'язує сільськогосподарську науку з колгоспним виробництвом. На вимогу часу висував конкретні практичні пропозиції, зокрема радив при Наркомземі СРСР та обласних земельних

об'єднаннях (ОблЗО) організувати спеціальні сектори, які б займалися колгоспним дослідництвом і підготовкою дослідних кадрів із лав кращих колгоспників; при районних земельних об'єднаннях призначити відповідального за справу колгоспного дослідництва агронома. Він – послідовник І. В. Мічуріна і Т. Д. Лисенка, особисто знайомий з ними. На початку 40-х років ХХ ст. хату-лабораторію під його керівництвом назвали «мальцевською» колгоспною лабораторією, а результати дослідництва в межах колгоспу були озвучені ним на засіданні Колегії Наркомзему СРСР 17 січня 1941 р. У 1950 р., за рішенням уряду Міністерства сільського господарства СРСР, на чолі з Т. С. Мальцевим при колгоспі «Заповіти Леніна» було організовано Шадринську колгоспну дослідну станцію як нову «удосконалену» форму радянської галузевої дослідної установи з низкою визначених завдань, зокрема з відпрацювання системи обробітку ґрунту, що дасть змогу забезпечити підвищення його родючості та урожайності польових культур в умовах Зауралля тощо.

Система ефективності обробітку ґрунту за способом Т. С. Мальцева набула широкого виробничого впровадження в колгоспах і радгоспах України й позитивно вплинула на підвищення врожайності українських земель. Переконавання вченого дали потужний імпульс творчій думці у вітчизняній агрономії та сприяли подальшому розвитку наукового землеробства. Продовженням стала ґрунтозахисна система із контурно-меліоративною системою землеробства, що тільки в Україні була впроваджена на площі близько 1 млн га.

З'ясовано, що з другої половини 50-х років ХХ ст., незважаючи на суттєві напрацювання та досить потужний механізм діяльності такої форми галузевого дослідництва, про поняття колгоспної дослідної справи не згадується, оскільки за рішенням партійних органів все експериментаторство перейшло до сфери академічної галузевої науки.

ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ

1. Аналіз історіографії теми дослідження виявив, що проблема становлення та розвитку системи впровадження наукових розробок у сільське господарство України у другій половині ХІХ–50-х роках ХХ ст. не була предметом самостійного цілісного дослідження. Тому воно є першою спробою систематизувати віднайдений пласт знань і зафіксованих результатів колективного дослідництва означеного часового виміру як систему становлення та розвитку аспекту впровадження як складника наукового забезпечення вітчизняної аграрної галузі. Усі наукові праці з означеної тематики, розглядаються в площині сприйняття процесу розвитку сільськогосподарської дослідної справи. За хронологічним принципом їх можна розподілити відповідно до таких напрямів: з історії розвитку сільськогосподарської науки як галузі знань та як її організації; з розвитку

масового дослідництва за вперше визначеними періодами – від первинних структурних форм (аптекарьських городів, показових (демонстраційних) полів при галузевих освітніх закладах, показових хуторів, зразкових «запашок», зразкових ферм тощо) до досконаліших (дослідних полів, дослідних станцій та ін.); з висвітлення функціонування колгоспної дослідної справи у різних формах сільськогосподарської діяльності на селі в межах окремих сільськогосподарських галузей; з персоніфікованого наповнення бачення процесу впровадження наукових розробок у сільське господарство України в досліджуваний період. До цього часу належним чином не були достатньо осмислені наукові здобутки вітчизняних галузевих учених через неупереджену призму сприймання в контексті розвитку колгоспної дослідної справи у 30–50-х роках ХХ століття.

Джерельна база дослідження вміщує опубліковані й неопубліковані документи центральних державних і обласних архівів України, архівів вищих навчальних закладів і наукових галузевих установ; видання у бібліографічних та біобібліографічних серіях ННСГБ НААН, які відображають еволюцію аграрної наукової думки з різних галузевих напрямків, становлення та діяльність науково-дослідних установ, персоніфікований внесок знаних дослідників; матеріали збірок документів, наукові праці учених в діапазоні сільськогосподарських галузей, друковані періодичні видання.

Об'єктивність у відтворенні становлення та розвитку системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини ХІХ–50-х років ХХ ст. ґрунтується на формуванні різнопланової повноцінної методологічної бази дослідження на основі відповідних наукових принципів і підходів за рахунок взаємодоповнюючих методів: загальнонаукових (історичний, логічний, класифікації); власне історичні (хронологічний, синхронний, періодизації (*діахронний*), *порівняльно-історичний метод (компаративний аналіз)*, *проблемно-хронологічний*, ретроспективний (історичного моделювання), системно-структурний), спеціальні (статистики, моніторинг, контент-моніторинг, контент-аналіз) та додаткові: біографічного, спостереження, наукового пізнання, термінологічного аналізу, операціоналізації понять, історіографічного аналізу та синтезу, що в сукупності сприяли всебічному розкриттю означеної проблематики.

2. У контексті зростання обсягів світового промислового виробництва у ХІХ ст., розвиток якого домінував над сільським господарством, почалося становлення та піднесення з другої половини ХІХ ст. галузевого колективного дослідництва. Пошук відповідних форматів сприяння впровадженню колективного дослідництва відбувався чергуванням появи інтересу до дослідної справи за рахунок зовнішніх факторів та зниженням зацікавленості до неї через економічні потрясіння або пропагандистські ідеї. Перша половина ХІХ ст. виявилася безперспективною щодо розвитку дослідної справи, оскільки ряд чинників повністю нівелював цей процес:

відсутність виваженої державної політики, націленої на соціальні гарантії для заохочення системно займатися новою справою; гідне її фінансування; нестача кваліфікованих кадрів; прагнення селян до отримання миттєвої вигоди від господарювання; відсутність у них елементарних сільськогосподарських знань. Запровадження системи заходів російського уряду, що спрямовувалася на ліквідацію в країні кріпацтва (1861 р.) та заснування губернських земств (1864 р.), сприяло появі інтересу до отримання сільськогосподарської освіти й організації ведення галузевого дослідництва. Прагнення селян до заможного життя зумовило бажання покращувати свої земельні ділянки. Упродовж останньої третини XIX ст. розгорнулася приватна ініціатива у становленні різних галузей наукових знань та пошуків організаційних форм. Початок XX ст. ознаменувався державною підтримкою і цілеспрямованим управлінням колективного дослідництва. Спеціальна субсидія Департаменту землеробства сприяла займатися галузевим експериментаторством й підтримувала бажаючих, кількість яких зростала. Сума субсидії до 1917 р. щороку збільшувалася. Упродовж 20–30-х років XX ст. економічне та соціально-політичне становище було найнестабільнішим. У цей час відбулася низка історичних подій (політика «воєнного комунізму», неп, колективізація тощо), які, безперечно, вплинули на розвиток як промисловості, так і сільського господарства УСРР. Певні аграрні здобутки республіки мали шанс стати значимішими, однак її аграрний сектор був «донором» промисловості. Особливо це простежувалося на початку 30-х років, коли із сільськогосподарської галузі фактично безкоштовно забирали хліб і сировину, а селян організовано, приваблюючи «новим життям», переселяли до міст для роботи на новозбудованих фабриках і заводах. Почала формуватися модель тоталітарної держави, яка передбачала повний контроль соціально-політичного та економічного життя суспільства у всіх галузях народного господарства.

3. Система організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини XIX–50-х років XX ст. спиралася на низку соціально-політичних і економічних чинників. Її державне регулювання відбувалося за взаємопов'язаними періодами:

Перший період (до середини XIX ст.) окреслений пошуком форматів галузевого дослідництва на українських землях для ознайомлення всіх бажаючих з основними формами культури землеробства без участі держави. Кожна випробувана організаційна форма мала свої завдання. У IX ст. засновувалися плодові сади – «раї» в Київській Русі. У XVI ст. селяни володіли «селянськими запашками», тобто землями, щоб нагодувати родину. У XVII–XVIII ст. існували садово-ландшафтні ансамблі або ботанічні сади аристократії, а на селі функціонували агрономо-тваринницькі (показові) господарства. Початок XVIII ст. (1721 р.) означився появою першої Польової аптеки для Малоросії у м. Лубни на Полтавщині у вигляді плантацій лікарських рослин, або перший аптекарський город. Наприкінці XVIII ст.

(1790 р.) започатковано дослідні (демонстраційні) поля при галузевих освітніх закладах. Так, за сприяння одного з перших російських ґрунтознавців – М. Г. Ліванова, працювало дослідне поле при першій вітчизняній сільськогосподарській школі в с. Богоявленському біля м. Миколаєва як показове (демонстраційне), у 1797 р. заснували інше дослідне поле при школі практичного землеробства (біля с. Чарлево) тощо. У межах кожної губернії виникли експериментальні запашки (на кшталт поміщицьких) з відповідною методикою проведення експериментальних дослідів на виділеній землі. Зразкові запашки стояли новим типом дослідних селянських господарств з переліком поставлених завдань і набули поширення на території Російської імперії. Нестача кваліфікованих кадрів завадила заснуванню зразкових запашок на українських землях, хоча згодом його принципи знайшли втілення на Полтавщині.

Упродовж XVII–XIX ст. відбувалася інтенсифікація інтродукції рослин. Цьому процесу спряло заснування ландшафтних і дендрологічних парків, акліматизаційних і ботанічних садів, садових фірм. У цей час інтродуковано багато видів рослин із Північної Америки, Східної та Середньої Азії, Кавказу, Середземномор'я. На початку XIX ст. (1809 р.) запрацював Акліматизаційний сад ім. І. Н. Каразіна (хутір Основ'янці Богодухівського повіту Харківської губернії), який розпочав дослідити з акліматизації закордонних деревних порід та фенологічні спостереження за ними. З 1812 р. розгорнув дослідну роботу Нікітський ботанічний сад, як перша спеціалізована наукова інституція агробіологічного профілю у сучасному розумінні. У 40-х роках XIX ст. відбулася спроба запровадження зразкових селянських садів, яка в майбутньому набула вузькоспеціалізованого напрямку зразковості. Було засновано ряд зразкових галузевих установ (тютюнова плантація (1852 р.), зразковий бджільник (1881 р.), тощо) при галузевих навчальних закладах (училищах). Ці дослідні установи впроваджувального типу та просвітницького значення утримувалися за державні кошти і наприкінці XIX ст. стали обов'язковою складовою при закріпленні студентами отриманих галузевих знань та практичної роботи через навчальні ферми, навчальні господарства тощо. До 1857 р. існувала система військових поселень, як військово-економічний проєкт царського уряду. В межах проходження служби військові займалися землеробством і робили певний внесок у розвиток аграрних потреб, а також з питань організації та ведення сільського господарства за рахунок впровадження іноземного сільськогосподарського досвіду. За рахунок спроб оновлення структурних форм дослідництва для потреб селянського господарювання у першій половині XIX ст. засновували зразкові господарства за типом іноземних для підвищення рівня розвитку сільськогосподарської промисловості шляхом демонстрації фахово невідповідному населенню відповідних умов діяльності будь-якого зразкового господарства. У цей час галузеве господарство популяризує певні досягнення за несистемної державної зацікавленості та

шляхом пропаганди результатів іноземного дослідництва і частково за рахунок державної підтримки.

Станом на середину XIX ст. пошук форматів організації науково-освітнього забезпечення розвитку сільського господарства Російської імперії, зокрема й України, відбувався через різноманітні форми: аптекарські городи, ботанічні сади, показові (демонстраційні) поля при галузевих освітніх закладах, показові хутори, зразкові запашки, господарські садиби, зразкові ферми.

Другий період (1861–1884 рр.) визначений впровадженням форми галузевого дослідництва – колективні досліді. Дослідна справа виникла відповідно до потреб господарства, виробництва. Завдяки тривалому практичному досвіду було усвідомлено користь від проведення дослідництва, зокрема щодо удосконалення обробітку землі, угноєння, покращення порід свійських тварин тощо. Скасування кріпацтва (1861 р.) і заміна його капіталістичними відносинами в умовах Російської імперії мотивувало до нових можливостей і звершень в аграрній галузі. Утвердилося суспільне розуміння важливості наукових підходів до покращення господарювання на землі, що сприяло пошуку оптимальної організації сільськогосподарської дослідної справи за умови переважно приватної ініціативи прогресивних особистостей та інституцій. Упродовж 1861–1864 р. було засновано постійно діючі дослідні установи при освітніх закладах та громадських організаціях (дослідно-контрольна сільськогосподарська станція при Ризькому політехнічному училищі (1864 р.), дослідні поля при Московській та Петровській академіях, Новоолександрійському інституті сільського господарства і лісівництва). Кожна дослідна установа у вигляді мережі дослідів, дослідного поля чи дослідної станції залишила певні здобутки в аналах аграрної історії.

У 1867–1869 рр. одними з перших, під керівництвом вченого-хіміка, педагога, професора Д. І. Менделєєва (1834–1907) та за фінансування Імператорського Вільного економічного товариства, були поставлені колективні досліді із внесення добрив та застосування способів обробітку ґрунту на чотирьох дослідних полях Петербурзької, Московської, Смоленської та Сибірської губерній. Постановкою цих дослідів було закладено початок колективного аграрного дослідництва. Вони стали предтечею розвитку наступних форм галузевого дослідництва як у Російській імперії, так і в Україні, появи важливих відкриттів. Колективні досліді не дали очікуваного ефекту через велику засміченість дослідних земель. Подальші плани Д. І. Менделєєва продовжувати їх втілювалися в 1881 р. закладанням колективних дослідів у шести господарствах Харківщини за сприяння Харківського товариства сільського господарства та під керівництвом А. Є. Зайкевича.

З 1872 р. працювала Згурівська навальньо-дослідна ферма, заснована П. А. Кочубеєм, яка упродовж трирічного курсу безкоштовно навчала

молодь основам землеробства. Було налагоджено викладання ряду предметів фахового спрямування: геодезії, рослинництва, тваринництва, сільськогосподарської економії і технології, вчення про землеробські машини та знаряддя і короткого викладу законів, які мав знати землероб. Проводили науково-дослідну роботу з постановки колективних дослідів із питань обробітку ґрунту, сівби сільськогосподарських культур та раціонального застосування добрив на полях.

У 1879 р. фахівець сільського господарства, член Полтавського сільськогосподарського товариства князь В. О. Кудашев, розуміючи необхідність змін у системі господарювання, почав проводити колективні дослідження на власно створеному Кириаківському дослідному полі на Полтавщині. Дванадцять років поспіль він проводив багатофакторний польовий дослід із вивчення глибини оранки, впливу органічних добрив на ґрунт, термінів обробітку пару за власною методикою. Дослідження мали своєю основою набуті аграрні знання за кордоном, а результати він доповідав на засіданнях Полтавського сільськогосподарського товариства.

Третій період (1878–1901 рр.) окреслений появою інших колективних форм дослідництва – дослідних полів, станцій. У цей час активну діяльність у розвитку сільськогосподарської дослідної справи виявили галузеві товариства на кшталт Полтавського товариства сільського господарства. В їхньому складі та під керівництвом працювали різні дослідні установи – дослідні поля, розсадники, ентомологічні станції тощо. При проведенні досліджень вивчали практичні питання: застосування мінеральних добрив, впровадження різних типів сівозмін, використання різних способів сівби, введення ефективних методів обробітку ґрунту, застосування прийомів подолання негативних проявів природно-кліматичних умов (посуха, заболоченість, забур'яненість тощо).

У цей час держава вже отримувала фінансовий прибуток від сільськогосподарського дослідництва, тому звернула увагу на проведення наукових досліджень і виявила зацікавленість в їх постановці. У 1884 р. в Україні було засновано перше дослідне поле за державної підтримки – Полтавське дослідне поле. До кінця XIX ст. на її території виник ряд дослідних полів: Донське, Лохвицьке, Одеське, Таганрозьке. У 1894 р., відповідно до сучасного бачення розвитку аграрної галузі, було створено Міністерство землеробства і державного майна. 28 травня 1901 р. прийнято «Положення про сільськогосподарські дослідні установи», затверджене наказом Миколи II, яке задекларувало потребу в проведенні наукових і практичних дослідів та експериментів у галузі сільського господарства через пошук найкращих засобів ведення господарства та розповсюдження їх серед населення, а також попит на вивчення місцевих геологічних і кліматичних умов, що здійснюють основоположний вплив на аграрну сферу.

Четвертий період (1901–1919 рр.) визначений наданням офіційної підтримки з боку держави для розвитку вітчизняної сільськогосподарської

дослідної справи. Сільськогосподарські дослідні установи створювалися по регіонах на невеликих земельних ділянках та при сільськогосподарських закладах. Значні результати наукових досліджень накопичували Полтавське дослідне поле на Полтавщині, Одеське дослідне поле та Херсонське дослідне поле на півдні України тощо. У цей період ряд дослідних полів було перетворено на дослідні станції з метою розширення їхніх повноважень і виконання поставлених завдань. Були засновані Миронівська, Немерчанська, Носівська, Одеська, Полтавська, Смілянська, Сумська, Уманська, Харківська, Херсонська дослідні станції та деякі інші.

Оскільки сільськогосподарська дослідна справа в українських губерніях Російської імперії розвивалася з другої половини XIX ст., відшукували вдале співвідношення теорії та практики. Це сприяло збільшенню кількості сільськогосподарських дослідних установ, масштабів дослідження та обсягів фінансування. На початок XX ст. існували дослідні установи декількох типів: дослідні станції, поля, ферми, показові та демонстраційні поля і господарства. Значну роль у справі заснування аграрних дослідних установ відігравали товариства, діяльність яких щорічно дедалі більше фінансувалася місцевими та центральними органами влади. Досліди ставили у різних мастках членів товариства і мали характер тривалих колективних дослідів. Була відбудована дієва організаційна структура ведення дослідництва: колективні досліді → дослідні ділянки → дослідні поля → місцеві або внутрішньорайонні станції → районні станції (з 1908 р.) → обласні станції (з 1912 р.). За різними даними, станом на 1913 р. в Україні налічувалося 46 галузевих дослідних установ. На 1917 р. вона вже мала 63 установи (18 дослідних станцій, 12 контрольно-насінневих станцій та 33 дослідних поля). Їхня діяльність фінансувалася Департаментом землеробства на 75 %, а решта – за рахунок місцевих органів самоврядування та приватних осіб.

П'ятий період (1919–1928 рр.) охопив етап впровадження заходів із відновлення сільськогосподарської дослідної справи як необхідного складника розбудови держави після Української революції 1917–1921 рр. У цей час з метою керування аграрною наукою і дослідною справою функціонував Сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ). Відновлювалася система роботи й управління дослідними установами. Поставали перші колективні господарства (колгоспи) у 1918–1919 рр. З 1921 р. для заохочення колгоспників до суспільного життя та колективного господарювання розбудовується мережа Будинків селянина (Сільбудинків) з виконанням відповідних функцій. Власні погляди на організаційний процес і розвиток сільськогосподарської дослідної справи у період пошуку науково-організаційних форм дослідної діяльності пропонують відомі вчені: О. Н. Соколовський, С. П. Кулжинський, В. В. Вінер, О. А. Яната, А. М. Сліпанський та ін. Ленінським декретом від 8 лютого 1919 р. усі сільськогосподарські дослідні установи отримали державне фінансування.

При крайових і районних сільськогосподарських дослідних станціях створювалися відділи застосування (приспосовування) як ланка між галузевою наукою та практикою, оскільки у складних господарських умовах працювали на впровадження актуальних наукових розробок і підтвердження нових практичних результатів діяльності. Наприкінці 1927 р. запроваджено колективізацію сільського господарства, яка мала суперечливі та трагічні наслідки. Відбувався розвиток усіх форм кооперування, поступовий перехід до колективних форм обробітку землі на основі нової техніки. Однак політика всілякого розвитку кооперування в усіх його формах поступово звелася до підтримки виключно одного різновиду кооперації – колективного господарства (колгоспу).

Шостий період (1928–1934 рр.) означений зміною пріоритетів для науки. Відпрацьовувалися форми господарювання в колгоспах, а державою було поставлено нові завдання перед наукою. У червні 1929 р. створено Всесоюзну академію сільськогосподарських наук імені Леніна (ВАСГНІЛ) – вищу науково-дослідну і координаційно-методичну установу водного, лісового і сільського господарства, яку до 1935 р. очолював М. І. Вавилов. За розпорядженням ВАСГНІЛ координацію і методичне керівництво науково-дослідної роботи в УСРР у цей період (1931–1935 рр.) здійснювала Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (ВУАСГН). Кадровий склад галузевих НДІ повільно адаптувався до потреб колгоспного будівництва. Однак влада вимагала максимально швидкого налаштування економіки на індустріалізацію та мілітаризацію промисловості й не надто цікавилася перспективними фундаментальними науковими проектами. Інститутизація та академізація структури аграрної науки кінця 20-х–початку 30-х років ХХ ст. не поліпшувала селянського господарювання. Ситуація в науці й дослідництві не покращувалася через суспільно-політичні умови в УСРР (голод 1932–1933 рр., репресії та всілякі політичні процеси на кшталт «Спілки Визволення України»). Урядові постанови партії достатньою мірою не розв’язували проблем сільськогосподарської науки та дослідної справи, які націлювалися на впровадження наукових розробок для потреб аграрного виробництва республіки. Як підсумок, почалася всебічна критика партійних органів галузевої науки за її відрив від аграрного виробництва, а наслідком дискусій стало припинення у 1935 р. діяльності ВУАСГН та її ліквідації. Вбачаючи у виникненні такої ситуації буржуазні дії старих фахівців, влада висунула потребу в підготовці нової еліти села по типу «кухарку в професори».

Сьомий період (1935–1945 рр.) пов’язаний з активним піднесенням наукового забезпечення сільського господарства УСРР/УРСР у другій половині 30-х і на початку 40-х років, і неоднозначним та суперечливим часом в сільськогосподарській дослідній справі, яка продовжувала розвиватись незалежно від воєнно-політичної ситуації і зміни влади в УРСР в роки Німецько-радянської війни (1941–1945 рр.).

Відомі особистості в сільськогосподарській науці та урядовці – це В. Р. Вільямс, Д. Ю. Камищенко, Т. Д. Лисенко, І. В. Мічурін, П. П. Постишев, В. М. Румянцев та інші, які підтримували і сприяли розвитку формату колективного дослідництва – колгоспної дослідної справи як нової системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР. По всіх регіонах України, зокрема й на новоприєднаних землях, особливо у період 1934–1941 рр., в колгоспах активно засновувалися і функціонували хати-лабораторії на чолі з їхніми завідувачами з метою науково-дослідної співпраці НДІ і зацікавленого прошарку селянства для розвитку аграрних потреб української республіки. Колективізація, та її примусові методи набули поширення. Методична координація діяльності галузевої науково-дослідної мережі здійснювалася спеціальним Сектором науково-дослідних установ (Сектор НДУ) при НКЗС УРСР. У 30-х роках ХХ ст. у вигляді політичного курсу радянської епохи активно діяла система засобів і способів впливу на суспільство. З метою підвищення родючості ґрунтів, зростання врожайності сільськогосподарських культур і підняття рівня тваринництва вибудувався координуючий ланцюг структур: група хат-лабораторій при Секторі НДУ НКЗС УРСР → ВНДІ наукових методів посіву → відділи колгоспного будівництва при обласних сільськогосподарських дослідних станціях → обласні будинки агрокультури.

Восьмий, останній, період (1946–1956 рр.) в авторській періодизації державного регулювання системи організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України упродовж другої половини ХІХ–50-х років ХХ ст. характеризується складним розвитком колективного дослідництва на фоні повоєнних змін завдань сільському господарству УРСР (запровадження і освоєння колгоспами та радгоспами травопільної системи землеробства, створення кормової бази для зростаючого тваринництва, збільшення валового збору зернових, технічних культур і трав). Перший секретар КП(б)У М. С. Хрущов у другій половині 40-х років задекларував ідею організації будинків сільськогосподарської культури на зміну хатам-лабораторіям як удосконаленої форми колективного дослідництва в часи розвитку колгоспної дослідної справи. У цей період, визначаючи та координуючи науково-дослідну діяльність в аграрній галузі, Сектор НДУ НКЗС неодноразово змінює назву (1946 р. – Сектор науково-дослідних установ; 1947–1948 рр. – Управління науково-дослідних установ; 1949–1952 рр. – Управління сільськогосподарської пропаганди та науки; 1953 р. – Головне управління сільськогосподарської пропаганди та науково-дослідних установ; 1954 р. – Головне управління сільськогосподарської пропаганди та науки; 1955–1956 рр. – Головне управління сільськогосподарської науки) і відомчу підпорядкованість (1946 р. – Міністерство землеробства УРСР, 1947 р. – Міністерство сільського господарства УРСР) відповідно до пріоритетів у діяльності відомства і сектору згідно з урядовими постановами задля кращого запровадження наукових результатів

для потреб аграрного виробництва. Однак ситуація з відбудовою повоєнного сільського господарства, зокрема й колгоспного дослідництва, була ускладнена голодом 1946–1947 рр. Його причиною стала надзвичайна посуха, що охопила основні зернові райони СРСР (у т. ч. й землі УРСР). Уряд вимагав виконання фактично непосильних для колгоспів планів хлібозаготівель. Під репресивним тиском у колгоспів вилучали практично всю вирощену сільськогосподарську продукцію, однак надходження зерна було повільним, а план – недовиконаним. На фоні цього відбувалися поставки зернових культур із СРСР за кордон. Сільськогосподарська дослідна справа прагнула подальшого розвитку. Будинки сільськогосподарської культури мали оновлені мету і завдання, залучалися, як і їхні попередники – хати-лабораторії, до проведення спільних науково-дослідних робіт з науковими установами. Перед УРСР, яка мала досить родючі ґрунти – основний засіб виробництва в сільському господарстві, однак, постала проблема підвищення їх родючості, найперше у степових районах. Увагу приділяли пошуку та запровадженню оптимальної для українських регіонів системи обробітку ґрунту.

На початку 50-х рр.кв XX ст., враховуючи попередні складні періоди, проводилися чергові реформи у сільському господарстві УРСР. На той час вирішення продовольчої проблеми стало головним завданням, що потребувало радикальних реформ усього процесу сільськогосподарського виробництва. Проводилася широка пропаганда і впровадження досягнень науки, техніки і передового досвіду в колгоспне і радгоспне виробництво. Післявоєнний період відновлення діяльності й розвитку колгоспної дослідної справи припав на виконання вимог четвертої сталінської п'ятирічки (1946–1950) та вирішення висунутих питань у плануванні розвитку народного господарства аграрної галузі. У республіці у середині 50-х років XX ст. започатковано нову форму колгоспної дослідної справи – колгоспні дослідні станції. Вони були вищою формою дослідної установи в колгоспі поряд із будинками сільськогосподарської культури. Відповідно до наказу Міністерства сільського господарства УРСР ними було проведено досліді зі всебічного вивчення та творчого опрацювання системи обробітку ґрунту (безплужного обробітку ґрунту) і сівби, запропонованої Т. С. Мальцевим. У кожній області УРСР працювала своя колгоспна дослідна станція (всього 22) з підпорядкуванням головній регіональній галузевій науково-дослідній установі. Науково-методичне керівництво колгоспними дослідними станціями виконували співробітники профільних наукових установ, що отримали постійне працевлаштування у колгоспах.

4. Аналіз залученого матеріалу дав можливість визначити й розкрити систему організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України означеного періоду через різні форми організації колективної діяльності на селі. Колективні досліді на науковій основі ставилися в межах діяльності наукових товариств і навчальних закладів та пройшли

шлях від постановки в особистих маєтках приватних власників до колективних ділянок, дослідних полів, дослідних станцій. Колективне дослідництво впроваджувалося за рахунок діяльності відділів пристосування при наукових дослідних установах, Інституту селян-дослідників, популяризаторської роботи будинків селянина з проблем заохочення колгоспників до суспільного життя та колективного господарювання. Кожна така організаційна форма була покликана вирішувати питання підвищення родючості ґрунтів і якнайповнішого задоволення власних і державних потреб сільськогосподарською продукцією. Станом на середину 30-х років ХХ ст., незважаючи на складні суспільно-політичні умови в країні, вже існувала основа дослідництва, яка стала підґрунтям нового впровадження альтернативного ведення сільського господарства – колгоспної дослідної справи, націленої вирішувати питання суттєвого збільшення урожайності – головного завдання, визначеної на державному рівні в боротьбі за підйом сільського господарства України.

Формування системи організації наукового забезпечення в агрономії України відбувалося за різних систем влади і в різних формах розвитку масового колективного дослідництва, що є актуальним і нині. У структурі нинішньої Національної академії аграрних наук України наукове забезпечення галузі відбувається завдячуючи функціонуванню низки організаційних колективних форм з метою розвитку приватного дослідництва, які потребують різнопланового удосконалення.

5. Упродовж 1934–1956 рр. на вітчизняних землях існувала сільськогосподарська дослідна справа у вигляді масового дослідництва – колгоспна дослідна справа як незвичайне явище радянської доби, запроваджене першочергово для задоволення потреб колгоспно-радгоспного будівництва. Вона розвивалась у межах колгоспів завдяки тісній співпраці зацікавлених селян-дослідників і наукових співробітників НДІ та НДС на дослідних ділянках або полях через організаційну форму – хату-лабораторію як провідника дослідної роботи з метою вирішення поставлених перед колективним господарством галузевих завдань.

Переорієнтація у пріоритетах 1940-х років у аграрній галузі призвела до змін у розвитку колгоспного дослідництва. Науково-дослідна робота на селі набула обов'язкових елементів оновлення і продовжувалася вже у повоєнний час через будинки сільськогосподарської культури.

Початок 50-х років ХХ ст. ознаменований появою в СРСР (Курганська область) першої колгоспної дослідної станції на чолі з практиком-новатором Т. С. Мальцевим, який впровадив систему безвідвального обробітку ґрунту для місцевих умов господарювання. Позитивні результати від застосування цієї системи землеробства надихнули уряд організувати проведення дослідів щодо всебічного вивчення і творчої розробки питань системи обробітку ґрунту та сівби за методом Т. С. Мальцева у всіх республіках. З цією метою на території УРСР було обладнано 22 колгоспні дослідні

станції, які працювали над вирішенням означеної проблеми упродовж 1954–1955 рр. та отримали позитивні для республіки результати.

Колгоспна дослідна справа як нова система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР, що проіснувала із середини 30-х до середини 50-х років минулого століття, залишила цікаві, серйозні і важливі для практиків сьогодення результати діяльності. Вони відображені у звітах науково-дослідних установ, висвітлюючи співпрацю з центрами колективного дослідництва на селі (хатами-лабораторіями, будинками сільськогосподарської культури, колгоспними дослідними станціями), що зберігаються в архівних установах України, а також наукових виданнях та публікаціях того часу.

6. На території УСРР /УРСР колгоспна дослідна справа офіційно розгорталася за державного сприяння завдяки запровадженню організаційних форм діяльності в умовах колективних господарств. Відлік існування доби колгоспної дослідної справи розпочався відповідно до постанов Наркомземсправ УСРР – № 165 «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» від 16 квітня 1934 р. та № 188 «Про організацію та роботу хат-лабораторій» від 29 квітня 1934 р. Першочергово було організовано й облаштовано першу зразкову хату-лабораторію на території с. Червонознаменка Кременчуцького району Харківської області під завідуванням колгоспника-дослідника О. А. Курносенка.

Закінчилася доба колгоспної дослідної справи після виходу постанови РМ УРСР від 30 грудня 1956 р., якою вдруге було відновлено академізацію організаційних структур та існування вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи у вигляді Української академії аграрних наук (додаток Р).

З метою поглибленого розуміння функціонування колгоспної дослідної справи розроблено періодизацію її розвитку. Виділено три періоди:

Перший період (1934–1949 рр.) – проведення селянами-дослідниками діяльності з впровадження наукових розробок у різних галузях сільського господарства на чолі з колгоспними хатами-лабораторіями та під керівництвом фахових науково-дослідних установ згідно зі спрямуванням роботи конкретного колективного господарства та напрямку роботи регіону.

Другий період (1949–1956 рр.) – удосконалення і постановка масових колективних дослідів відповідно до оновлених урядом завдань щодо розвитку сільського господарства УРСР та за активної участі в цьому процесі будинків сільськогосподарської культури. У повоєнний період укрупнювалися колективні господарства, розгорнулася широка пропаганда і впровадження досягнень науки, техніки і передового досвіду в колгоспне виробництво.

Третій період (1950–1956 рр.) – постановка різнопланових колективних досліджень, очолюваних як будинками сільськогосподарської культури, так і фактично створеними у середині 50-х років минулого

століття колгоспними дослідними станціями, задля всебічного творчого застосування безвідвального обробітку ґрунту як головного фактору збереження та збільшення родючості, а отже – підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

7. Системний підхід до розкриття сучасного бачення процесу управління сільськогосподарською дослідною справою на території України упродовж визначеного періоду рядом керівних структур профільних відомств дозволив сформувати розуміння координаційного процесу її розвитку, зокрема колективного дослідництва. Від початку зацікавленості держави у проведенні колективних дослідів та появи управлінських державних аграрних структур здійснювалося цілеспрямоване піднесення масового галузевого дослідництва для аграрних потреб виробництва за рахунок впровадження різних організаційних форм. Виникла потреба у кваліфікованих аграрних фахівцях, у навчанні селян елементарним сільськогосподарським знанням, у наданні державного фінансування на організацію та діяльність різних дослідних установ, у доступній популяризації фахових знань як для освічених господарів, так і простих селян через видання наукової і науково-популярної літератури, демонстраційні заходи репрезентації та завдяки проведенню галузевих заходів тощо. Саме вирішенням сукупності нагальних проблем аграрного спрямування у всі часи розвитку колективного дослідництва займалися координаційні осередки керування сільськогосподарською дослідною справою: Учений комітет землеробства (Міністерства державних маєтностей, 1837–1894; Міністерства землеробства і державних маєтностей, 1894–1905), Головне управління землеустрою та землеробства (1905–1916), Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України при профільному міністерстві (1918–1927 рр.), Науково-Консультаційна (Наукова) рада НКЗС УСРР (1927–1930 рр.), Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.), Сектор наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗС (1935–1945 рр.), Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956 рр.).

8. У вирішенні проблем наукового забезпечення сільського господарства України, зокрема розробці теоретичних, методологічних і практичних питань, в часи запровадження колгоспної дослідної справи як нового і вищого формату колективного дослідництва ключову роль відіграли видатні особистості – державні особи, провідні вчені-аграрії, практики: П. П. Постишев, М. І. Вавилов, В. Р. Вільямс, Д. Ю. Камищенко, О. А. Курносенко, Т. Д. Лисенко, І. В. Мічурін, В. М. Румянцев та ін. Власними керівними діями, галузевими експериментами та здобутками, теоретичними науковими розробками і пропозиціями вони сприяли виконанню найважливіших державних завдань, які полягали у вирішенні питань підвищення родючості вітчизняних земель, рівня урожайності сільськогосподарських культур та піднесення розвитку тваринництва для підйому вітчизняного сільського господарства.

9. У досліджуваний період значна увага приділялася розвідкам щодо глибини обробітку ґрунту під різні сільськогосподарські культури, вивченню її позитивного і негативного впливу. Визначено, що тоді важливості набули дослідження з безплужного обробітку ґрунту (нульової технології землеробства). Прибічниками застосування цієї системи обробітку ґрунту стали відомі дослідники (Л. Н. Барсуков, В. О. Кудашев, І. О. Овсинський, В. О. Бертенсон, Т. С. Мальцев, М. М. Тулайков та ін.). З цього питання активно працювали науково-дослідні установи від кінця XIX ст. (Носівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська дослідні станції). Однак, незважаючи на когорту прибічників застосування поверхневого обробітку ґрунту, практики і науковці здебільшого рекомендували застосування глибокого обробітку, не вказуючи однозначної глибини оранки, що було визначено на основі результатів різнопланових колективних дослідів з обробітку ґрунту.

Упродовж 30–50-х років XX ст. панувала жорстка командно-адміністративна система управління на території УРСР, яка, як показав час, завдала значних втрат аграрній науці. Надмірно заідеологізована й заполітизована наука призвела до догматизму і перешкод вільного розвитку всіх галузей сільського господарства, зокрема й дослідної справи. Уряд прагнув до підвищення рівня розвитку сільськогосподарської галузі за рахунок запровадження постановки дослідів у межах колгоспів, зокрема стосовно покращення родючості ґрунтів у різних регіонах УРСР. Вивчення питань обробітку ґрунту відбувалося завдяки проведенню дослідів й отриманню результатів як науковцями аграрних дослідних установ, так і колгоспними дослідниками. Склалося так, що до 50-х років минулого століття у рільництві панувала культурна оранка на глибину не менше 20–22 см. На початку 50-х років XX ст. виникла система безвідвального обробітку ґрунту, запроваджена практиком-новатором, прибічником колгоспного дослідництва, керівником колгоспної дослідної станції Т. С. Мальцевим. Він першим у колишньому СРСР відмовився від плуга, рекомендуючи проведення глибокого безполицевого обробітку ґрунту раз у 4–5 років, а щороку – поверхневого (до 8 см) або мілкого (10–12 см) обробітку дисковими знаряддями. Землеробське кредо вченого полягало у творчому застосуванні основного безвідвального обробітку ґрунту як головного фактору збереження і накопичення родючості, а також збільшення врожайності сільськогосподарських культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна політика у другій половині 50-х – першій половині 60-х років ХХ століття. Історія України = History : електронна бібліотека з Історії України та всесвітньої історії : офіц. сайт. URL : <https://history.vn.ua/compendium/11klas/79.html>. (Дата звернення : 28.04.2019).
2. Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. М. Пильтяй ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2007. Ч. 1 : (1930–1935 рр.) 200 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 18).
3. Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ФОП Корзун Д.Ю., 2013. Ч. 2 : 1936–1941 рр. 368 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 71).
4. Агрономическая помощь в России / Департамент земледелия ; под ред. В. В. Морачевского. Петроград : тип. В. Ф. Киршбаума, 1914. 607 с. ... с. 275.
5. Агрономічна допомога на Україні. Енциклопедія сільського господарства : наук.-попул. poradnik для сіл. господарів України / за ред. А. Терниченка. Харків : Книгоспілка, 1927. С. 663–673.
6. Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. А. Пашківська ; за ред. В. А. Вергунова. Київ, 2008. 222 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 23).
7. Академик Василий Робертович Вильямс : 50 лет науч.-пед. и обществ.-полит. деятельности. 1884–1934 : юбилей. сб. / Ком. по празднованию юбилея акад. В. Р. Вильямса ; под общ. ред. В. П. Бушинского, А. С. Бондаренко, А. Я. Буша ; отв. ред. О. М. Таргульян. Москва ; Ленинград : Сельхозгиз, 1935. 387 с.
8. Александрова В. М. На допомогу хатам-лабораторіям : інструкція до проведення аналізів отрут і мінеральних добрив / Одеський обл. дім агрокультури. Одеса, 1938. 32 с.
9. Андреев П. Досліди з бавовником. Хата-лабораторія. 1936. № 6. С. 75.
10. Андрущенко А. В., Кривицький К. М. До історії сортовипробування та захисту прав на сорти рослин в Україні. Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. Київ : Алефа, 2005. № 2. С. 156–168.
11. Анікіна О. П. Видання сільськогосподарської періодики науково-дослідними установами (станціями, полями) в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.). Історія науки і біографістика. 2009. Вип 5. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2009-5/09_Anikina.pdf. (Дата звернення : 10.06.2018).
12. Анікіна О. П. Нова система землеробства І. С. Овсинського : наукові ідеї в історичному вимірі. Питання історії науки і техніки. 2010. № 3. С. 32–38.

13. Анікіна О. П. Періодичні видання як джерело з історії агрономії в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 «Історія науки і техніки». Київ, 2004. 20 с.
14. Анікіна О. П. Сторінки становлення агрономії в Одеському краї у 20-х рр. ХХ століття. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». 2011. № 64 : Історія науки і техніки. С. 11–19.
15. Асаул А. Н. Экономическая программа КЕПС и её значение для возрождения экономики России и Украины / РАН, Ин-т проблем регион. Экономики. СПб. : ред. журн. «Экон. возрождение России», 2005. С. 4–5.
16. Атаров К. А. Павел Постышев : воспоминания, выступления, письма. Москва : Политиздат, 1987. 400 с.
17. Бабич І. А., Мегедь А. Г. Бджільництво. Київ : Урожай, 1973. 344 с.
18. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. Наукові записки. Сер. Іст. науки. Т. 41. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7990/Bazhan_Osoblyvosti_vidbudovchoho_periodu.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Дата звернення : 10.04.2018).
19. Байдич Х. П., Стецюк Т. К., Андрощук К. К., Пилипчик М. Р. Боротьба за 1000 центнерів. Буряківництво. 1936. № 1 (жовт.). С. 27–28.
20. Баклан В. І., Жуков М. С., Нікіфоров І. М. Поради колгоспним хатам-лабораторіям про збирання, зберігання й використання місцевих добрив / Чернігів. обл. с.-г. дослід. ст., від. колгосп. дослідництва ; за ред. П. М. Литвиненка. Носівка, 1936. Вип. 128. 30 с.
21. Баленко В. В. Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у другій половині 30-х рр. ХХ ст. : організаційний аспект. Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 15-ої Всеукр. наук. конф., Київ, 29 верес. – 1 жовт. 2016 р. / Центр пам'яткознавства НАН України, УТОПК, Центр досліджень і наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України [та ін.]. Київ, 2016. С. 16–18.
22. Баленко В. В. Науково-дослідна робота в галузі тваринництва УСРР/УРСР у 1935–1940 рр. Розвиток суспільних наук : європейські практики та національні перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 21–22 груд. 2018 р. Львів, 2018. С. 60–62.
23. Бараев А. И. О научных основах земледелия в степных районах. Вестник сельскохозяйственной науки. 1976. № 4. С. 22–35.
24. Барсуков Л. Н. Углубление пахотного слоя дерново-подзолистых почв. Киев : Сельхозгиз, 1954. 77 с.
25. Баутин В. М., Казарезов В. В. Петровская (Тимирязевская) академия : начало (1865–1873). Москва : ФГНЦ «Росинфорагротех», 2005. 166 с.
26. Бджільництво. Українські традиції : офіц. сайт . URL : <http://traditions.in.ua/remesla/bdzhilnytstvo>. (Дата звернення : 16.05.2018).

27. Беляев Т. М. Самородки и таланты : из впечатлений на совещ. зав. хатами-лабораториями. Яровизация. 1937. № 5 (14). С. 52.
28. Бердышев А. П. От дикорастущих растений до культурной флоры / АН СССР. Москва : Наука, 1984. 161 с.
29. Бертенсон В. По хозяйствам юга России (Бессарабская губ.). Записки Императорского общества сельского хозяйства южной России. 1902. Вып. 5–6. С. 34–41.
30. Бесов Л.М. Історія науки і техніки. 3-тє вид., перероб. і доп. Харків : НТУ «ХПІ», 2004. 382 с.
31. Бесов Л. М. Історія науки і техніки. З найдавніших часів до кінця ХХ століття : текст лекцій. Харків : Харк. держ. політехн. ун-т, 1998. 168 с.
32. Білоцерківська А. С. З історії створення та діяльності Науково-консультативної ради Наукового Комісаріату Земельних Справ УСРР (1927–1930). Історія науки і біографістика. 2011. № 2. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2011-2/11_bilotserkivska.pdf. (Дата звернення : 12.10.2018).
33. Білоцерківська А. С. Організаційні засади розвитку сільськогосподарської науки та її управління в УРСР (1935–1940 рр.). Переяславський літопис. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 7. С. 165–173. ... с. 167–173.
34. Блудов Я. С. Зразок відданості справі комунізму. Київ, 1963. 89 с.
35. Бобринский А. А. О цветении растений. Записки Лебедянского общества сельскохозяйственной экономии за 1851 г. Киев, 1852. С. 35–39.
36. Богданов С. О новой системе земледелия Овсинского. Хозяйство. 1910. № 48. С. 2104–2107.
37. Боднарчук Г. Л. Зародження та розвиток вчення про бджільництво. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 47. С. 22–29.
38. Боднарчук Г. Л. Історія розвитку та сьогодення бджільництва в Україні. Історичні записки : зб. наук. пр. Луганськ : вид-во СХУ ім. В. Даля, 2009. Вип. 21. С. 26–30.
39. Боднарчук Г. Л. Становлення та розвиток бджільництва в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.04.01 «Історія с.-г. науки». Київ, 2011. 17 с.
40. Боднарчук Г. Л., Гаврилюк О. І. Українська науково-дослідна станція бджільництва (95 років з дня створення). Бджільництво України. 2017. Вип. 2. С. 7–15. URL : <http://nbuv.gov.ua>. (Дата звернення : 15.05.2018).
41. Боднарчук Л. І., Мовна У.В. Бджільництво. Енциклопедія сучасної України. 2005. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=41425. (Дата звернення : 11.05.2018).
42. Боднарчук Л. І., Соломаха Т. Д. Вулики : історія створення та різні системи. Київ : Фітосоціоцентр, 1998. 140 с.

43. Бокшиц О. Зародження наукових осередків і розвиток мережі дослідних установ Всеросійського товариства цукрозаводчиків (1896–1911 рр.). Переяславський літопис. 2013. Вип. 4. С. 84–93.
44. Болотный С. Впервые обеспечили себя посадочным материалом. Яровизация. 1937. № 2 (11) (март – апрель). С. 147–148.
45. Бородай І. С. Становлення та розвиток наукових основ бджільництва в Україні. Історія науки та біографістика. 2009. № 4. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2009-4/09boroday.pdf>. (Дата звернення : 11.05.2018).
46. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія / НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. Вінниця, 2012. 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 59). ... с. 327, 328–329, 331, 330, 329.
47. Будрин П. В. Опыты с озимой пшеницей. Труды Харьковской областной сельскохозяйственной опытной станции. Харьков : тип. и литогр. М. Сергеева и К. Гальченка, 1912. С. 186–192.
48. Будрин П. В. Южно-русские сорта хлебов. Южно-русская сельскохозяйственная газета. 1910. № 4–5. С. 17–21.
49. Бузанов И., Кузьмич С. Свекловодство. Сельскохозяйственная энциклопедия / гл. ред. М. М. Мацкевич, П. П. Лобанов. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : изд. Сов. энцикл., 1974. Т. 5 : Природа – Судза. С. 552–562.
50. Бузанов І. Ф., Подтикан Я. П., Кузьмич С. І. Буряки цукрові. Колгоспна виробнича енциклопедія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Держсільгоспвидав, 1956. Т. 1 : Абрикос – Люцерна. С. 130–140.
51. Булгаков Н. Т. С. Мальцев : «Безнравственность хуже безграмотности». Русская народная линия : информ.-аналит. служба : офиц. сайт. URL : http://ruskline.ru/analitika/2018/01/03/tsmalcev_beznpravstvennost_huzhe_negramotnosti/. (Дата звернення : 20.01.2018).
52. Буркат В. П., Бородай І. С. Нариси з історії інституту : монографія. Київ : Аграр. наука, 2008. 556 с.
53. Бюлетень на допомогу хатам-лабораторіям : методика і тематика польових дослідів для хат-лабораторій на весну 1936 року / Дніпропетр. обл. зем. упр., Укр. НДІ зерн. госп-ва ім. В. В. Куйбишева. 1936. № 1–5 (берез.). 34 с.
54. В Наркомземі УРСР. Сільське господарство України. 1945. Липень – серпень. С. 61–64.
55. В чём значение работ Т. Д. Лысенко? Избранные сочинения / В. Р. Вильямс. Москва : Моск. рабочий, 1948. С. 42–44.
56. В. Р. До питання про постановку сільсько-господарської пропаганди на селі. Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР. Харків : Рад. селянин, 1925. № 19–20 (жовт.). С. 41.
57. Вавилов М. І. Багато невідкладної і важливої роботи. Хата-лабораторія. 1936. № 2. С. 13–15.

58. Вавилов Н. И. Организация сельскохозяйственной науки в СССР : избр. ст. и выступления. Москва : Агропромиздат, 1987. 383 с.
59. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
60. Васильев Н. К. Накопление и сбережение почвенной влаги на черноземе путём механической обработки. Сельское хозяйство и лесоводство. 1907. № 8. С. 18–24.
61. Василяка О. В. Науково-організаційна діяльність К. І. Тархова на Херсонщині. Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народж.) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 18 листоп. 2016 р. / НААН ; ННСГБ ; Мирон. ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла [та ін.]. Київ : ТОВ «Наш формат», 2016. С. 114–116.
62. Введение. Карпенко П. В. Свекловодство. Москва : Сельхозгиз, 1950. С. 5–6. (Учебники и учеб. пособ. для высших с.-х. учеб. заведений).
63. Великая Отечественная война 1941–1945. Новый аграрный порядок. Немцы Украины : пилот. сб. / Обществ. акад. рос. немцев, Ин-т укр.-нем. исслед. Днепрпетр. нац. ун-та. Москва, 2002. Вып. 7. С. 42–44. (Материалы к энциклопедии «Немцы России» ; вып. 7).
64. Вербин А. А. Очерки по развитию отечественной агрономии : введение в агрономию. Москва : Сов. наука, 1958. 162 с.
65. Вербин А. А. У истоков отечественной агрономии. Москва : Сов. наука, 1955. 122 с.
66. Вергунов В. Аграрні звитяги Володимира Румянцева в Україні 20-х років минулого століття (присвяч. століттю Полтав. держ. аграр. акад.). Вечірня Полтава. 2018. 18 лип. [№ 29 (1325)]. С. 20–21.
67. Вергунов В. Академік В. І. Вернадський – один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 26. С. 25–52.
68. Вергунов В. Згурівське аграрне піонерство Петра Кочубея – для потреб полтавської громади. До 150-річчя створення Полтав. т-ва сіл. госп-ва [початок]. Вечірня Полтава. 2015. 23 верес. [№ 38 (1178)]. С. 6–7.
69. Вергунов В. Згурівське аграрне піонерство Петра Кочубея – для потреб полтавської громади. До 150-річчя створення Полтав. т-ва сіл. госп-ва [продовження]. Вечірня Полтава. 2015. 30 верес. [№ 39 (1179)]. С. 6.
70. Вергунов В. Згурівське аграрне піонерство Петра Кочубея – для потреб полтавської громади. До 150-річчя створення Полтав. т-ва сіл. госп-ва [закінчення] Вечірня Полтава. 2015. 7 жовт. [№ 40 (1180)]. С. 6–7.

71. Вергунов В. Князь П. А. Кочубей та його Згурівська сільськогосподарська навчально-дослідна ферма : забута сторінка аграрної історії України. Панорама. 2015. 13 лют. [№ 7 (6196)]. С. 2.
72. Вергунов В. Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2001. Вип. 6. С. 31–33.
73. Вергунов В. А. Аграрна наука на шляху до складових природознавства : іст. крок пізнання істини. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 33. С. 14–30.
74. Вергунов В. А. Аграрні студії у житті і творчій спадщині П. А. Кочубея (до 150-річчя створення Полтав. т-ва сіл. госп-ва). Вісник аграрної історії. 2014. № 8–9. С. 251–271.
75. Вергунов В. А. Агрокультурна робота (агроробота) як основоположна складова політики радянської України у 20-х рр. ХХ ст. : мета, завдання та методи вирішення. Суспільні науки ХХІ століття : перспективні та пріоритетні напрями досліджень : зб. наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 серп. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 5–9.
76. Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина ХVІІІ ст. – 1917 рік) : монографія / УААН, ДНСГБ. Київ : Аграр. наука, 2009. 278 с. (Сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 33).
77. Вергунов В. А. Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи : іст.-наук. аналіз. Нариси з історії природознавства і техніки : зб. наук. пр. / Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, Укр. тов-во істориків науки. Київ : Фенікс, 2005. Вип. 45. С. 167–182.
78. Вергунов В. А. Видатний організатор агробіологічної науки в Україні (до 150-річчя С. Л. Франкфурта). Вісник аграрної науки. 2016. № 2. С. 70–72.
79. Вергунов В. А. Видатний учений і організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні. До 150-річчя від дня народж. проф. С. Л. Франкфурта. Вісник Національної академії наук України. 2016. № 9. С. 72–86.
80. Вергунов В. А. Від укладачів. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; Київ, 2006. 311 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії ; кн. 15). С. 5–13.
81. Вергунов В. А. Від укладачів. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ . Київ, 2006. 528 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 14).
82. Вергунов В. А. Від Української академії аграрних наук до статусу

- Національної. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : орг. аспект / ННСГБ НААН. Київ : Аграр. наука, 2012. С. 220–228.
83. Вергунов В. А. Всесоюзный научно-исследовательский институт научных методов посева (1936–1941) : забытая страница агробиологии. Наука и техника : вопросы истории и теории : тез. XXVIII междунар. годич. конф. С.-петерб. отд-ния нац. ком. по истории и философии науки и техники РАН, 26–30 нояб. 2007 г. СПб. : СпбФ ИИЕТ РАН, 2007. Вып. 23. С. 152–153.
 84. Вергунов В. А. Деревчинське дослідництво барона А. А. Маса для потреб вітчизняного сільського господарства. Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Держ. екон.-технол. ун-т транспорту, Центр досліджень з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна. Київ, 2015. Вип. 6. С.137–150.
 85. Вергунов В. А. Діяльність В. І. Вернадського зі становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації (до 150-річчя від дня народж. В. І. Вернадського) : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. 20 с.
 86. Вергунов В. А. Діяльність церкви в контексті започаткування та розвитку наукових підходів у сільському господарстві України. Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : зб. наук. пр. К., 2005. Спец. вип. : Результати дослідж. істориків наук.-досл. ін-тів та навч. закл. С. 243–256.
 87. Вергунов В. А. Згурівські уподобання П. А. Кочубея як передвісник появи Кириївського дослідного поля. Українські аграрні студії князя В. О. Кудашева : монографія / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ : Аграр. наука, 2018. С. 52–87. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 107).
 88. Вергунов В. А. Історія і сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії. Бібліотечний вісник. 2006. № 1. С. 19–24.
 89. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3-х ч. / НААН, ННСГБ. Київ : Аграр. наука, 2018. Ч. 2 : Наук.-орг. засади функціонування с.-г. досл. справи на теренах України (друга пол. XIX – поч. XXI ст. 620 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 106).
 90. Вергунов В. А. Князь В. О. Кудашев (1846–?) – один із фундаторів і популяризаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як організації та галузі знань. Динаміката на сьвременногата наука – 2015 : материалы X Междунар. науч. практ. конф., 17–25 юли 2014 г. София : «БялГРАД-БГ» ООД, 2014. Т. 5 : История. Философия. С. 33–35.
 91. Вергунов В. А. Князь Кудашев Володимир Олександрович (1846–?), один із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи

- як організації та галузі знань для потреб агрономії, а також кращих її популяризаторів. Історія Полтавського товариства сільського господарства в біографіях визначних членів / ННСГБ НААН. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. С. 84–90.
92. Вергунов В. А. Колгоспна дослідна справа як феномен системи організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР другої половини 30-х – середини 50-х років ХХ ст. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : орг. аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. Київ : Аграр. наука, 2012. С. 154–171.
 93. Вергунов В. А. Колгоспна дослідна справа : з історії виникнення. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2007. Вип. 32. С. 21–33.
 94. Вергунов В. А. Колхозное опытное дело в Украине 30-х годов ХХ ст. Сельскохозяйственное опытное дело в Украине : ист.-науч. анализ организац. основ / УААН, ДНСХБ. Киев, 2009. С. 74–81. (Ист.-библиогр. сер. «Аграр. наука в личностях, документах, библиографии ; кн. 34).
 95. Вергунов В. А. Мережа дослідних полів Харківського сільськогосподарського товариства (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : заснування, діяльність, значення. Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Історія і філософія науки і техніки. 2002. Вип. 9. С. 30–33.
 96. Вергунов В. А. Мережа сільськогосподарських дослідних установ у Росії та Україні перед Першою імперіалістичною війною (1914–1918 рр.). Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Історія і філософія науки і техніки. 2003. Вип. 10. С. 70–80.
 97. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади становлення та діяльності Національної академії аграрних наук України : до 80-річчя заснування НААН : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ : Аграр. наука, 2012. 26 с.
 98. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування Національної академії аграрних наук України : передумови появи, головні здобутки та інноваційні перспективи (до 85-річчя НААН) : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 26 с.
 99. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ ст. – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки». Київ, 2018. 54 с.
 100. Вергунов В. А. Національна академія аграрних наук України (1918–1931) : передумови появи, діяльність, зв'язки (до 100-річчя від дня заснування) / НААН, ННСГБ. Київ : Хімджест, 2018. 260 с.
 101. Вергунов В. А. Обласна організація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи : еволюції теорії та практики. Питання історії науки і

- техніки. 2007. № 2. С. 40–48.
102. Вергунов В. А. Организационный аспект сельскохозяйственного опытного дела : мировой приоритет России и Украины. Российско-украинские связи в истории естествознания и техники / РАН, Ин-т истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова. Москва, 2014. Вып. 2. С. 213–225.
 103. Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтав. дослід. поля) : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. 28 с.
 104. Вергунов В. А. Передумови зародження та становлення дослідної справи в Росії та Україні. Наукові сільськогосподарські бібліотеки у ХХІ столітті : тези доп. наук.-практ. конф., Київ, 26–27 берез. 2002 р. / М-во аграр. політики України, УААН, ЦНСГБ. Київ, 2002. С. 15.
 105. Вергунов В. А. Погарське навчально-зразкове господарство : нереалізований проект місцевої громади чи прогностичне підґрунтя для сьогодення. До 150-річчя Полтав. т-ва сіл. госп-ва. Гадяцький вісник. 2015. 2 жовт. [№ 40 (117111)]. С. 18.
 106. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя держ. дослідництва в агрономії та тваринництві) / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. 220 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 28).
 107. Вергунов В. А. Полтавському товариству сільського господарства 150 років : віхи видатних діянь на благо України. АгроЕКО. 2015. 29 верес. [№ 11 (255)]. С. 2.
 108. Вергунов В. А. Протоіерей (пресвітер) Самборський Андрій Опанасович (1732–1814) – один із організаторів вітчизняного науково-освітнього процесу для потреб сільського господарства. Prospects of World Science – 2014 : Matersals of the XI International Research and Practice Conference, July 30 – August 7, 2014. Sheffield, 2014. Vol. 11 : History. Philosophy. P. 33–37.
 109. Вергунов В. А. Професор В. М. Румянцев – фундатор науково-освітнього напрямку «агрономічна робота» в УСРР : біографія в контексті здобутків. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2018. № 3. С. 185–195.
 110. Вергунов В. А. Професор В. М. Румянцев (1897–1957) – державний діяч та координатор науково-освітнього напрямку в агрикультурній роботі в Україні (до 100-річчя Полтав. держ. аграр. акад.) / НААН, ННСГБ ; М-во освіти і науки України, Полтав. держ. аграр. акад. Полтава, 2019. 105 с.
 111. Вергунов В. А. Професор П. Ф. Тушкан (1867–1942) – учений, освітянин, громадський і політичний діяч / НААН, ННСГБ, М-во освіти і науки України, Полтав. держ. аграр. акад. Полтава, 2018. 128 с.
 112. Вергунов В. А. Роль Франції та династії Симиренків на становлення й

- розвиток бурякоцукрового виробництва та дослідної справи в Україні. Збірник наукових праць Національного наукового центру «Інститут землеробства УААН». Київ, 2009. Спец. вип. С. 157–183.
113. Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народж.) : [монографія] / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ, 2016. 260 с. ; портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 95).
 114. Вергунов В. А. Сельскохозяйственное опытное дело в Украине : ист.-науч. анализ организац. основ / УААН, ГНСХБ. Киев, 2009. 96 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в личностях, документах, бібліографії» ; кн. 34).
 115. Вергунов В. А. Система впровадження наукових розробок аграрної науки на українських землях від аптекарських городів до колгоспних дослідних станцій (XVIII ст. – 50-ті роки ХХ ст.). Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Держ. екон.-технол. ун-т транспорту, Центр досліджень з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна. Київ, 2017. Вип. 10. С. 109–131.
 116. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні : минуле і сучасність. Актуальні проблеми аграрної науки та освіти України : регіон. аспект : матеріали ІІ наук.-практ. семінару. Київ, 2003. С. 3–4.
 117. Вергунов В. А. Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України (1918–1927) : передумови появи, діяльність, здобутки (до 100-річчя Нац. акад. аграр. наук України) / НААН, ННСГБ. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2018. 76 с.
 118. Вергунов В. А. Сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ). Енциклопедія історії України : у 10-ти т. Київ, 2012. Т. 9 : Прил – С. С. 576.
 119. Вергунов В. А. Становлення спеціальної галузевої освіти та сільськогосподарської науки на українських землях у світлі творчої спадщини професора М. Г. Ліванова : наук. доп. / НААН, ННСГБ. Київ, 2017. 20 с.
 120. Вергунов В. А. Створення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції : історіогр. нарис. Миронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла Національної академії аграрних наук України (1912–2012) / за ред. В. С. Кочмарського. Миронівка, 2012. Розд. 1. С. 18–71.
 121. Вергунов В. А. Т. Д. Лисенко та колгоспна дослідна справа в Україні другої половини 30-х років ХХ ст. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя держ. дослідництва в агрономії та тваринництві) / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. С. 116–131. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 28).
 122. Вергунов В. А. Тридцять роки минулого століття : часи «великого

- перелому» та колгоспної дослідної справи. Миронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла Національної академії аграрних наук України (1912–2012) / за ред. В. С. Кочмарського. Миронівка, 2012. С. 5–57.
123. Вергунов В. А. Українські студії князя В. О. Кудашева : монографія / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ : Аграр. наука, 2018. 268 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 107).
 124. Вергунов В. А., Коваленко Н. П., Сайко О. В. До питання розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ : КП ВД «Педагогіка», 1999. Т. 14 : Історія. С. 88–91.
 125. Вергунов В. А., Коваленко С. Д. Пётр Васильевич Будрин – учёный-аграрий (1857–1939) / отв. ред. А. А. Созинов. Москва : Наука, 2004. 188 с. (Науч.-биогр. лит.).
 126. Вергунов В. А., Комликова Г. І. Науково-організаційні засади ведення сільського господарства УРСР в роки Другої світової війни : наук. доп. / НААН, ДНСГБ. Київ, 2012. 32 с.
 127. Вернадский В. И. Из размышления по аграрному вопросу в России. Вопросы истории естествознания и техники. 1989. № 1. С. 63–66.
 128. Вернадский В. И. О научном мировоззрении. Труды по всеобщей истории науки. 2-е изд. Москва : Наука, 1988. С. 42–80.
 129. Вернадский В. И. Проблемы методологии историко-научных исследований. Труды по всеобщей истории науки. 2-е изд. Москва : Наука, 1988. С. 38–41.
 130. Вернадський В. І. З історії ідей. Вибрані нові праці академіка В. І. Вернадського. Київ, 2011. Т. 1. С. 129–141.
 131. Вернандер Н. Б. Научный отчёт по теме «Классификация оподзоленных и реградированных почв». 1936 г. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4759, Оп. 2. Спр. 127. 170 арк.
 132. Вернер К. Письмо в редакцию. Вестник сельского хозяйства. 1900. Т. 1, № 45. С. 13.
 133. Вивчення системи обробітку ґрунту в сівозміні за методом Т. С. Мальцева восени 1954 – весною 1955 рр. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 9148. Арк. 1–2.
 134. Вильямс В. Р. Избранные сочинения / ред. В. П. Бушинский. Москва : изд-во АН СССР, 1950. Т. 1 : Работы по почвоведению (1898–1931). 791 с.
 135. Вильямс В. Р. О хатах-лабораториях [8 апреля 1935 года]. Избранные сочинения / под ред. В. П. Бушинского. Москва : Моск. рабочий, 1948. С. 103–105.
 136. Вильямс В. Р. Почвоведение : земледелие с основами почвоведения.

- 4-е пересмотр. и доп. изд. Москва : Сельхозгиз, 1939. 447 с. (Учебники и учеб. пособ. для с.-х. вузов).
137. Винер В. В. Областное построение с.-х. опытного дела в теории и на практике. Сельскохозяйственное опытное дело. 1925. № 6. С. 3–8.
 138. Винер В. В. Проект организации порайонного изучения сельского хозяйства. СПб., 1908. 18 с.
 139. Винер В. В. Сельско-хозяйственное опытное дело : (крат. ист. очерк и обзор программ рус. с.-х. опыт. учреждений 1840–1910 гг.) : лекции, читанные на курсах по с.-х. опыт. делу при Петровской с.-х. акад. Москва : Новая деревня, 1922. 108 с.
 140. Винниченко И. Ф. Искать! Из блокнота журналиста [об учёном-колхознике Т. С. Мальцеве]. Москва : Молодая гвардия, 1956. 132 с.
 141. Витяг з протоколу № 16 засідання Президії АН УРСР щодо роботи комітету з надання наукової допомоги колгоспам. 27 квітня 1951 р. Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 1. Оп. 71. Спр. 2. Арк. 1–7.
 142. Витяг з протоколу № 3 засідання Бюро Науково-консультаційної ради спільно з Президією «Тютюнової комісії» від 1 березня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 5 (1928 р.).
 143. Витяг з протоколу засідання Комісії СГНКУ по боротьбі з посухою 14/VIII-1924 р. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 4, Арк. 3–7.
 144. Витяг з протоколу засідання Комісії СГНКУ по боротьбі з посухою 29 серпня 1924 р. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 8 (1924–1925 рр.).
 145. Витяг з протоколу Зборів Президії технічної секції Київської філії С.-г. наукового комітету України з дня 19 жовтня року 1925. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 47.
 146. Витяг зі звіту працівників Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства (м. Київ) Г. Г. Махова, О. М. Питулька та Колесника за темою «Методика дослідження ґрунтів колгоспів хатами-лабораторіями». ЦДАВО України. Ф. 4759. Оп. 2. Спр. 127. Арк. 101–123.
 147. Витяг зі звіту про виробничу діяльність та евакуацію майна МТС, колгоспів та інших господарських організацій Народного комісаріату земельних справ УРСР за 1941 і 1942 роки. 1943 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1045. Арк. 17–18.
 148. Від видавництва. Постанови Першої української наради завідувачів хат-лабораторій / Народний комісаріат земельних справ УСРР. Київ : Держколгоспвидав УСРР, 1936. 80 с.
 149. Від укладачів. Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ, НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. Київ : Аграр. наука, 2008. С. 8–28. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 21).

150. Від укладачів. Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР/УРСР у 1935–1940 роках : зб. док. і матеріалів / НААН ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2015. С. 5–23. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 88).
151. Вільямс В. Р. Взяти правильний вибір. Хаґа-лабораторія. 1935. № 2–3 (квіт. – трав.). С. 8–10.
152. Внедрение разрабатываемых агроприёмов в колхозное и совхозное производства. Мальцев Т. С. Новая система обработки почвы и посева : докл. стеногр. публ. лекции, прочитан. в лекториях Москвы / Всесоюз. о-во по распространению полит. и науч. знаний. Москва : Знание, 1955. С. 44–45.
153. Вожегова Р. А. Становлення та розвиток селекції сільськогосподарських культур в Україні : іст.-наук. аналіз : монографія. Київ, 2007. 266 с.
154. Войніков А. Ще про агропропаганду. Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР. 1925. Ч. 19–20 (жовт.). С. 36.
155. Войцицька І. В. Державно-політична діяльність П. Постишева в УСРР (1923–1937 : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України»). Київ, 2010. 15 с.
156. Волковинский В. Н. Павел Петрович Постышев. Киев : Политиздат Украины, 1987. 192 с.
157. Волковинський В. М., Васильєв В. Ю. Постишев Павло Петрович. Енциклопедія історії України / Ін-т історії України НАН України. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Postyshev_P/. (Дата звернення : 27.12.2017).
158. Володарський Н. І. Дослідні поля. URL : http://vseslova.com.ua/word/Дослідні_поля-75376u. (Дата звернення : 25.10.2018).
159. Володарський Н. І. Дослідні сільськогосподарські станції. URL : http://vseslova.com.ua/word/Дослідні_сільськогосподарські_станції-75377u. (Дата звернення : 11.05.2018).
160. Волости и важнейшие селения Европейской России : по данным обследования, произведенным стат. учреждениями М-ва внутрен. дел, по поручению Стат. совета. Санкт-Петербург : изд. центр. Стат. ком., 1885. Вып. 3. С. 82.
161. Все биографии. Биографии великих людей. URL : <http://allbiograf.ru/nauka/biologi-mediki/38-michurin>. (Дата звернення : 21.04.2016).
162. Всесоюзное совещание работников сельскохозяйственной науки : материалы совещ. работников с.-х. науки, 19–23 июня 1956 г. / под ред. И. А. Минкевича. Москва : Сельхозиздат, 1957. 627 с.
163. Всеукраїнська Академія Сільськогосподарських Наук (1931–1935 рр.) : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ. К. : Аграр. наука, 2006. 314 с. (Іст.-бібліогр. сер.

- «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 15).
164. Гайдай Л. І. Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств Правобережної України (1906–1914). Український історичний журнал. 1982. № 7. С. 117.
 165. Гакман С. Приєднання Бессарабії та Північної частини Буковини до СРСР : погляд через 70 років. Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. 2010. № 2. С. 45–47.
 166. Галка А. Т. Зразково провести літню посадку картоплі. На допомогу хатам-лабораторіям. 1937. № 6. С. 29–31.
 167. Главное управление землеустройства и земледелия. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон ; под ред. К. К. Арсеньева, В. Т. Шевякова. СПб. : тип. Акц. о-ва Брокгауз-Ефрон, 1905. Т. I-а : Гаагская конференция – Кочубей. С. 574–575.
 168. Гладышева Л. В. Нива жизни Терентия Мальцева. Москва : Сов. Россия, 1986. 160 с. (Сер. «Люди трудовой доблести»).
 169. Голуб В. Б. Некоторые факты биографии Л. Г. Раменского (30-е годы XX века). Растительность России. СПб., 2014. № 25. С. 131–140.
 170. Гомон Ю. Семінар академіка Т. Д. Лисенка. Хата-лабораторія. 1935. № 1. С. 15–18.
 171. Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Нар. комиссариат земледелия УССР. Харьков : Укрсельхозгиз, 1934. 70 с.
 172. Гончаренко О., Пильтяй О. Ґрунтознавчі дослідження Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства (м. Київ) у 1935–1940 рр. Переяславський літопис. 2013. Вип. 4. С. 108–116.
 173. Гончаров Н. П. Организатор системы государственного сортоиспытания и выдающийся селекционер (130 лет со дня рожд. В. В. Таланова). Информационный вестник ВОГиС. 2002. № 20. URL : http://www.bionet.nsc.ru/vogis/vestnik.php?f=2002&p=20_5. (Дата звернення : 21.10.2018).
 174. Горянський М. М. За високий урожай бавовни. Хата-лабораторія. 1936. № 3. С. 44–45.
 175. Господарство провідних країн світу останньої третини XIX – початку XX ст. : лекція 5. Економічна історія : лекції / Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2000. 268 с. URL : <https://buklib.net/books/33690/>. (Дата звернення : 25.12.2018).
 176. Господарство провідних країн світу у міжвоєнний період : лекція 6. Економічна історія : лекції / Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2000. 268 с. URL : <https://buklib.net/books/33691/>. (Дата звернення : 25.12.2018).
 177. Господарство України у міжвоєнний період (20–30-ті рр. XX ст.) : лекція 12. Економічна історія : лекції / Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2000. 268 с. URL : <https://buklib.net/books/33698/>. (Дата звернення : 25.08.2018).

178. Граудзин Ф. Обработка полей в новом освещении. Сельское хозяйство и лесоводство. 1906. № 12. С. 317–354.
179. Гребенюк І. В. Формування наукового світогляду академіка Бориса Миколайовича Рожественського (1874–1943). Історія науки і біографістика. 2012. № 4. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2012-4/12_grebenuk.pdf. (Дата звернення : 17.12.2017).
180. Гуреев Н. Специалисты сельского хозяйства УССР в борьбе за осуществление Директив XX съезда партии. Коммунист Украины. 1956. № 8. С. 43–51.
181. Данилець О. Поле, яке нагодувало весь світ. Урядовий кур'єр. 2019. 22 берз. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/pole-yake-nagoduvaloves-svit/>. (Дата звернення : 1.04.2019).
182. Данилов С. И. Опыт – основа сельского хозяйства. Как работают сельскохозяйственные опытные станции. – Москва : Новая деревня, 1924. 47 с.
183. Данилов С. И. Опытное дело в СССР. Как построено опытное дело в СССР. Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия / под ред. Н. К. Борисова. Москва, Ленинград, 1927. Т. 6 : Земледелие. С. 1–30.
184. Двадцять другого лютого 1938 року заарештований компартійний діяч Павло Постишев. Герасим'юк О. Розстрільний календар. Харків, 2017. 432 с. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=XeEuDwAAQBAJ&pg=PT80&lpg=PT80&dq=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%B2&source=bl&ots=qdL89aQVgd&sig=cJytVpxDC8O4B-Hq-J35eHuYxYk&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjCmNeQqKXXAhUB6qQKHRGABDY4ChDoAQhfMA0#v=onepage&q=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%B2&f=false>. (Дата звернення : 27.12.2017).
185. Демиденко Н. М. Жінки в історії розвитку вітчизняного бджільництва. Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки : пошуки, роздуми, знахідки : матеріали Четвертої міжнар. наук. конф., Луганськ, 20–21 квіт. 2011 р. Луганськ, 2011. С. 40–42.
186. Демченко М. Как получить не менее 500 центнеров сахарной свеклы с гектара. Москва : Сельхозгиз, 1936. 93 с.
187. Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР/УРСР у 1935–1940 роках : зб. док. і матеріалів / ННСГБ НААН, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України. Вінниця : ТОВ «Мілан-ЛТД», 2015. 474 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 88).
188. Директиви щодо системного виробничого випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за мальцевським способом в колгоспах Української РСР за наказом тодішнього міністра сільського господарства УРСР М. Співака. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 9148. Арк. 1–2.

189. Діяльність колгоспних дослідних станцій. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 8599. Арк. 209–212.
190. Дмитро Іванович Менделєєв (До 175-річчя з дня народження) : біобібліогр. покажч. / уклад. М. М. Червищенко, О. В. Кириченко. Харків : НТУ «ХП», 2009. 24 с.
191. До голови ВУЦВК тов. Петровського Г. І. та до голови РНК тов. Чубаря В. Я. 7 травня 1927 р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 75.
192. До Ком. по розгляду законодавчих проєктів. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 40.
193. До Наркомосу У.С.Р.Р. Наркомземсправ. Сільськогосподарський науковий комітет. 22.03.1926 р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 12.
194. До с.-г. шкіл, досвідн. станцій, колгоспів, радгоспів та інших с.-г. установ і кореспондентів СГНКУ 26/VIII-1924 р. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 81–82 (1924–1925 рр.).
195. Доброхліб І. Найшкідливіші бур'яни Дніпропетровщини та боротьба з ними. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 11. С. 37–48.
196. Довідка Головного управління сільськогосподарської пропаганди про виконання рішень постанови РМ СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 квітня 1950 року «Про постановку справи пропаганди та впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільському господарстві початок 1951 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 6973. Арк. 186–190.
197. Довідка МСГ УРСР про хід виконання постанови РМ СРСР від 19 червня 1950 року «Про постановку справи пропаганди і впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільському господарстві» [1950 р., 1951 р.]. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 6812. Арк. 2–5. Машинопис.
198. Довідка про винахід науковими співробітниками Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрової промисловості Г. І. Фіщенком та П. Ф. Присяжнюком способу підвищення врожайності цукрових буряків. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6639. Арк. 49–50.
199. Довідка про підготовку до першої наради завідуючих хатами-лабораторіями. 15 лютого 1936 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6916. Арк. 34–37.
200. Довідка про хід випробувань та вивчення ефективності ґрунту в колгоспах УРСР за способом Т. С. Мальцева. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 8599. Арк. 209–212.
201. Додаток № 1 до наказу № 595 Народного комісаріату земельних справ УРСР «План апробації сортів посівів картоплі в колгоспах УРСР в 1944 році». 15 червня 1944 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1051. Арк. 121.
202. Додаток до наказу № 250 Народного комісаріату земельних справ

- УРСР «План вирощування саджанців з зелених пагонів малорозпов-сіджених стандартних сортів винограду». 21 травня 1941 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17, Спр. 1035. Арк. 23.
203. Додаток до постанови РМ УРСР і ЦК КПУ № 13-3 «Перелік науково-дослідних установ УРСР, що надають допомогу колгоспам у виконанні виробничих дослідів з посіву по сходозахисному папері» від 12 лютого 1955 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2254. Арк. 68–69.
 204. Додаток до постанови РНК УРСР № 1240 про положення Республіканської державної комісії та державних ділянок з сортовипробування картоплі, овоче-баштанних культур та коренеплодів при НКЗС УРСР. 17 вересня 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 49. Арк. 70–73.
 205. Докладная записка директора Департамента сельскохозяйственной экономики, статистики и кооперации Министерства земледелия Украинской Державы А. Ярошевича министру земледелия от 29 ноября 1918 г. о постановке библиотечного дела. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 411. Арк. 88–88 зв.
 206. Домрачов Д. Всеукраинское совещание по опытному делу. Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР. 1925. № 7–8 (квіт.). С. 37.
 207. Домрачов Д. В. О деятельности Всеукраинского бюро по опытному с.-х. делу и Опытного Отдела Наркомзема УССР. Сельскохозяйственное опытное дело. 1922. № 1. С. 84–89.
 208. Домрачов Д. В. Справочный листок по сельскохозяйственным опытным учреждениям Украины. Сельскохозяйственное опытное дело. 1922. № 1. С. 100–109.
 209. Донік О. М. Харитоненки. Енциклопедія історії України : у 10-ти т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол. В. А. Смолій (голова) [та ін.]. К. : Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т – Я. С. 346.
 210. Доповідна записка Президії АН УРСР до РНК УРСР про рішення щодо створення у структурі АН Відділу сільськогосподарських наук, підписана президентом АН УРСР академіком О. О. Богомолцем. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 2739. Арк. 85. Оригінал. Машинопис.
 211. Доповідна записка про організацію с.-г. наукової роботи по лінії НКЗС, у зв'язку з загальною системою та організацією с.-г. науки на Україні. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 61–73.
 212. Доповідь М. З. Резнікова на засіданні Колегії НКЗС УСРР 12 листопада 1927 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 182.
 213. Досвід передових хат-лабораторій з тваринництва / Київ. обл. наук.-досл. ст. тваринництва ; уклад. І. Задерій [та ін.]. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УРСР, 1937. 55 с.
 214. Дослідна робота хат-лабораторій Одещини в 1936 році / Одес. обл. будинок агрикультури Одес. Облземвідділу ; ред. Ю. Ф. Гомон. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УРСР, 1937. 92 с.
 215. Дослідна справа в агрономії : навч. посіб. / М-во освіти і науки України,

- Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, НУБіП України, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН ; уклад. А. О. Рожков, В. К. Пузік, С. М. Каленська ; за ред. А. О. Рожкова. Харків : Майдан, 2016. Кн. 1 : Теорет. аспекти досл. справи. 316 с.
216. Дослідна справа в колгоспі. Колгоспна виробнича енциклопедія / гол. ред. В. В. Мацкевич. К. : Держсільгоспвидав УРСР, 1950. Т. 1 : Абрикоса – Молочні продукти. С. 210–211.
 217. Дослідники й дослідження. Історія розвитку генетики та селекції : особистості і здобутки / В. І. Глазко, В. А. Вергунов, Н. В. Лопатіна [та ін.]. Київ, 2010. С. 86. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 38).
 218. Достижения советского свекловодства / П. В. Карпенко, А. В. Петербургский. Свекловодство. 5-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1940. С. 6–11.
 219. Дояренко А. Г. Из агрономического прошлого. 2-е изд. Москва : Колос, 1965. 167 с.
 220. Дояренко А. Г. Очередные задачи опытного дела. Справочник по сельскохозяйственным опытным учреждениям России / Секция опыт. дела, Кружок обществ. агрономии при Моск. с.-х. ин-те ; ред. А. Г. Дояренко. Москва : тип. О. Л. Сомовой, 1912. С. XVIII–XIX.
 221. Дрозденко П. К. – керівник сектору наукових установ НКЗС. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6639. Арк. 92–95.
 222. Дубинин Н. П. Генетика. Страницы истории. Кишинев : Штиинца, 1990. 340 с.
 223. Душечкін О. І., Лазурський О. В. Менделєєв Д. І. (1834–1907). Колгоспна виробнича енциклопедія. 2-ге перероб. і доп. вид. Київ : Держсільгоспвидав УРСР, 1956. Т. 2 : Малина – Яшур. С. 33.
 224. Еволюція теоретичних і практичних основ переходу від полицевого до безполицевого і поверхневого і нульового обробітків ґрунту в Україні з середини першої половини 20 ст. до сьогодні / І. Д. Примак [та ін.]. Агробіологія. 2018. № 2. С. 6–17.
 225. Ежегодник русских сельскохозяйственных опытных учреждений / М-во земледелия и гос. имуществ, Департамент Земледелия. СПб. : тип. В. Ф. Киршбаума, 1901. Вып. 1. 609 с.
 226. Економіка України в роки Другої світової війни та повоєнної відбудови (1939–1950 рр.) : лекція 13. Економічна історія : лекції / Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2000. 268 с. URL : <https://buklib.net/books/33699/>. (Дата звернення : 26.04.2019).
 227. Економічне становище України в 50-х–60-х роках ХХ століття. Освіта. ua Історія. 18 января 2009 г. URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/history/4092/>. (Дата звернення : 26.12.2018).
 228. Елина О.Ю. Наука для сельского хозяйства в Российской империи : формы патронажа. Социальная история отечественной науки и техники. 1995. № 1. С. 40–63
 229. Елина О. Ю. От развлечений аристократов до декретов большевиков :

- вехи российской селекции. Конец XIX века – 1920-е годы. Нестор. 2005. Т. 9. Вып. 3 : На переломе. Отечественная наука в конце XIX – XX веке. С. 139–155.
230. Елина О. Ю. От царских садов до советских полей. История с.-х. опыт. учреждений. XVIII – 20-е годы XX в. : в 2-х т. Москва, 2008. Т. 1. 479 с.
231. Елина О. Ю. От царских садов до советских полей. История с.-х. опыт. учреждений. XVIII – 20-е годы XX в. : в 2-х т. Москва, 2008. Т. 2. 487 с.
232. Енкен Б. К. Развитие опытного дела в России и его современное положение : докл. помощ. директора Харьк. обл. с.-х. селекц. ст. / Полтавское о-во сел. хоз-ва. Полтава : электр. тип.-литограф. И. Л. Фришбергада, 1912. С. 1. (Отд. отт. их журн. Полтавского о-ва сел. хоз-ва).
233. Євтушик Р. В. Історичний аналіз етапу становлення наукових досліджень однонасінних цукрових буряків (початок 30-х – кінець 50-х рр. XX ст.). Історія науки і біографістика. 2014. № 2. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2014-2/10.pdf>. (Дата звернення 14.05.2018).
234. Єфіменко Г. Г. Лисенко Трохим Денисович. Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6 : Ла – Мі. 790 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Lysenko_T_D. (Дата звернення : 29.12.2018).
235. Жуков А. Н. Древние тайны колоса : (беседы с Т. С. Мальцевым, почетным акад. ВАСХНИЛ). Москва : Знание, 1971. 32 с.
236. Жуков Я. М. Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко. Харьков : типо-литогр. «Печат. дело», 1901. Вып. 1. С. 3–11.
237. Жученко А. А. Связь времён и поколений. Сельскохозяйственная биология. 2004. № 3. С. 3–13.
238. За право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в 1940 році. Колгоспне бджільництво. 1939. № 7. С. 1–2.
239. За учобу! Хата-лабораторія. 1935. № 8. С. 3–4.
240. Закарпатські бджоли в історичному аспекті. Закарпаття онлайн : офіц. сайт. URL : <https://zakarpatya.net.ua/Zmi/166461-Zakarpatski-bdzholyv-istorychnomu-aspekti>. (Дата звернення : 26.12.2018).
241. Закордонец А. И. Культура лекарственных растений на Украине / под ред. И. И. Орса. Киев ; Харьков : Госмедиздат УССР, 1946. 127 с.
242. Заленский Э. Ю. Свёкла в Западной России и Польше : ист. обзор и селекция сахарной свёклы. Петроград : Первая Гостиц., 1919. 104 с.
243. Залесский К. А. Империя Сталина : биогр. энцикл. словарь. Москва : Вече, 2000. 608 с.
244. Заочні курси пасічників : хроніка. Колгоспне бджільництво. 1938. № 2. С. 48.
245. Засідання Бюро НКР 3 липня 1928 р. з питання визначення перспектив землевпорядкування в УСРР. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 254.

246. Засідання Бюро НКР 13 липня 1928 р. з вирішення питань землеустрою. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 505. Арк. 157–158.
247. Засідання Бюро НКР 17 липня 1928 р. з вирішення питань щодо затвердження кошторису на фінансування наукових тем та координації їх виконання. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 276–278.
248. Засідання III Пленуму Укрголовнауки, 28 січня 1926 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 506. Арк. 72.
249. Засухин А. Н. Коллективные опыты в Киевской губернии / Киев. губ. земство. Киев : тип. Императ. ун-та Св. Владимира, 1913. Ч. 2 : Текст к цифровому материалу за 1910–11 г. 112 с.
250. Затвердження ухвали про створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН). ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 204. Арк. 120.
251. Захаров С. А. Введение в агрономию. Москва ; Ленинград : Госиздат, 1927. 209 с.
252. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України : за 1936 р. Київ : вид-во ВУЦВК «Рад. будівництво і право», 1936. № 51. С. 7.
253. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України : за 1937 р. Ч. 1. Київ, 1937. № 11. С. 3.
254. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України : 1931. 1931. № 18 (4 черв.). С. 389 – 390.
255. Звернення на ім'я голови НКР від 15 жовтня 1927 р. професора Д. Г. Віленського керівника експедиції з обстеження меліоративного фону Мелітопольщини. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 1242, Арк. 28.
256. Зіборова І. В. Шлях становлення і розширення наукових поглядів аграрія і громадського діяча П. А. Кочубея (1825–1892). Історія науки і біографістика. 2015. Вип 4. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/9.pdf>. (Дата звернення : 11.12.2017).
257. Зубець М. М., Бородай І. С. Київська дослідна станція тваринництва «Терезине» : історія, здобутки, вчені / НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. Вінниця, 2011. 208 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 57).
258. Зузук Б. М., Зузук Л. Б. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. для фарм. ф-тів ВМНЗ IV р. а. Київ : Нова книга, 2009. 144 с.
259. Иванов А. Л., Немцев Н. С., Каргин И. Ф., Немцев С. Н. Очерки по истории агрономии / РАСХН. Москва, 2008. 495 с.
260. Иванов Л. И. Терентий Мальцев – народный академик. М. : Сов. Россия, 1973. 224 с.
261. Иванов Л. И. Терентий Мальцев – народный академик. Изд. перераб. и доп. Новосибирск, 1988. 268 с. (Сер. «Сибирью связанные судьбы»).
262. Илличевский О. Полувековая деятельность Полтавского общества

- сельського господарства. Хуторянин. 1915. № 44. С. 920–1067.
263. Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности Министерства государственных имуществ. 1837–1887. СПб. : Паровая скоропечатня Яблонский и Перотт, 1888. Ч. 4 : Сел. хоз-во. Коннозаводство. 472 с.
264. История Лысенковщины. Sbio.info : офіц. сайт. 2006. 18 жовтня. URL : <https://sbio.info/page.php?id=252>. (Дата звернення : 30.06.2018).
265. І. Угноєння та підживлення сільськогосподарських культур. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 12. С. 36–48.
266. Іванівська дослідна станція (1897 р.). 120 років з часу заснування. Календар знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2017 рік / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, І. С. Бородай, Н. П. Коваленко [та ін.]. Київ, 2016. 260 с.
267. Іванченко А. Агропропаганда на ділі (Про зразкові поля). Агроном. 1926. Ч. 7–8 (19–20) (Вересень). С. 182–183.
268. Із доповідної записки Президії АН УРСР до ЦК КП(б)У про зміни в планах науково-дослідної роботи на 1949 р. установ АН, у тому числі Відділу сільськогосподарських наук [не пізніше квітня 1949 р.]. Науковий архів Президії Національної академії наук України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 8–12.
269. Із протоколу № 8 засідання Президії АН УРСР про утворення Комісії з організації в структурі АН Відділу сільськогосподарських наук. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 1863. Арк. 12. Засвідчена копія. Машинопис.
270. Із протоколу № 14 засідання Президії АН УРСР про роботу конференції з питань боротьби з посухою. 13 травня 1949 р. Науковий архів Президії Національної академії наук України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 311. Арк. 267–271.
271. Із протоколу № 18 засідання Президії АН УРСР про утворення Відділу сільськогосподарських наук АН. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 2524. Арк. 94, 94 зв. Засвідчена копія. Машинопис.
272. Інформація про чергування сільськогосподарських культур, обробітку ґрунту, внесення добрив. Науковий архів «Інституту землеробства НААН». Оп. 1. Спр. 683. 38 арк.
273. Інформація про чергування сільськогосподарських культур, обробітку ґрунту, внесення добрив. Науковий архів «Інституту землеробства НААН». Оп. 1. Спр. 1530. 21 арк.
274. Історичні статті. Україна в 20–30-ті роки ХХ ст. History = Історія України : електронна бібліотека з Історії України та всесвітньої історії : офіц. сайт. 2009–2019. URL : <https://history.vn.ua/article/86.html>. (Дата звернення : 26.04.2019).
275. Історія організації заготовок лікарських рослин. Lovehealthukr = Симптоми і лікування : сайт. URL : <http://lovehealthukr.ru/liki/17416->

- istorija-organizacii-zagotovok-likarskih-roslin.html. (Дата звернення : 10.04.2018).
276. Історія організації заготовок лікарських рослин. Народна медицина : офіц. сайт. URL : <http://mednarodna.com.ua/689-istoriya-organizacii-zagotovok-lekarstvennyx.html>. (Дата звернення : 12.04.2018).
277. Історія. Інститут сільського господарства Північного Сходу Національної академії аграрних наук України : офіц. сайт. URL : <http://isgpps.pp.ua/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F/>. (Дата звернення : 25.12.2018).
278. Калачиков А. Т. Дом с.-х. культуры. Колхозная производственная энциклопедия. 2-е изд., испр. и доп. Киев : Госсельхозиздат УССР, 1956. Т. 1. : Абрикос – Люцерна. С 316–320.
279. Калачиков О. Т. Будинок сільськогосподарської культури в колгоспі. Колгоспна виробнича енциклопедія / гол. ред. В. В. Мацкевич. Київ : Держсільгоспвидав УРСР, 1950. Т. 1 : Абрикоса – Молочні продукти. С. 70–72.
280. Калиниченко Д. Верный урожай ежегодно в 300 и больше пудов с десятины даже без дождя по «Новой системе земледелия» Ив. Овсинского, применяемой свыше 30 лет в России. Дешевая обработка земли. Москва, 1910. С. 8–26.
281. Камищенко Д. Ю. Основи наукових методів посіву і реконструкції посівних машин. Київ ; Харків : Держколгоспвидав, 1939. 175 с.
282. Камищенко Д. Ю. Результаты новых методов сівби. Зерновое хозяйство. 1937. № 9. С. 38–41.
283. Камищенко Д. Ю. Урожай – найкраща оцінка нових методів посіву. Зерновое хозяйство. 1937. № 12. С. 28–33.
284. Каневський О. П. Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР. Київ, Харків, 1947. 183 с.
285. Капралюк О. В. Історія розвитку вітчизняного бджільництва. Вісник аграрної науки. 2013. № 11. С. 74–75.
286. Капустіна Л. Двоврожайна картопля. Плантатор. 2018. Листопад [№ 11]. URL : <https://agrotimes.ua/article/dvovrozhajna-kartoplya/>. (Дата звернення : 2.12.2018).
287. Карпенко П. В., Петербургский А. В. Свекловодство. 3-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1936. 135 с.
288. Карпинский В. Партия и колхозы. Коллективист. 1925. № 1. С. 10.
289. Келлер Б. А. Сталинская конституция и задачи советской ботаники. Советская ботаника. 1937. № 1. С. 5–10.
290. Київський філіал Українського НДІ агрохімії і ґрунтознавства. ЦДА-ВО України, Ф. 4759. Оп. 1. Спр. 7. 159 арк.
291. Клімкін О. І. За високу продуктивність тваринництва. Дослідна робота хат-лабораторій Одещини в 1936 році / Одес. обл. будинок агрикультури Одес. Облземвідділу ; ред. Ю. Ф. Гомон. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УРСР, 1937. С. 83–90.

292. К-н (NN). Очерк деятельности П. А. Кочубея по лесоразведению в Полтавской губернии. Киев : тип. С. В. Кульженко, 1892. 30 с.
293. Коваленко Б. Ентузіасты-мічурінці. Хата-лабораторія. 1935. № 2–3. С. 22.
294. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
295. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток теоретико-методологічних основ сівозмін у системах землеробства України в XIX–XX столітті). Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. Вип. 79 (12). С. 23–26.
296. Коваленко С. Д. 1-й Всеукраїнський агрономічний з'їзд 13–22 листопада 1920 року в житті Сільськогосподарського вченого комітету України. Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 11 Всеукр. конф. / Центр пам'яткознавства НАН України, НТУ України «КПІ», ЦДПН ім. Г. М. Доброва НАН України [та ін.], Київ, 4–6 жовт. 2012 р. Київ, 2012. С. 53–55.
297. Коваленко С. Д. Академік В. Р. Вільямс і колгоспна дослідна справа в УРСР. Двадцять третя Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річчю НАН України : матеріали конф., Київ, 20 квіт. 2018 р. Київ, 2018. С. 85–89.
298. Коваленко С. Д. Бібліографічна діяльність Сільськогосподарського наукового комітету України. Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі країни : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 7 груд. 2009 р. / УААН, ДНСГБ . Київ, 2009. С. 55–58.
299. Коваленко С. Д. Біологічний метод захисту рослин в системі колгоспного дослідництва 30-х років XX ст. в УРСР. Тринадцять наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) : матеріали доп., Київ, 16 листоп. 2017 р. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 105–110.
300. Коваленко С. Д. Будинки селянина – осередки культурно-просвітницької роботи на селі. Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 18-ої Всеукр. наук. конф. / Центр пам'яткознавства НАН України, УТОШК, Краматорськ, 2019. С. 131–135.
301. Коваленко С. Д. Будинки сільськогосподарської культури – осередки науково-виробничої діяльності. Двадцять друга всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою «Шляхи відродження науки України» : матеріали конф., Київ, 14 квіт. 2017 р. Київ, 2017. С. 80–84.
302. Коваленко С. Д. Буряківництво на українських землях у XIX – на

- початку ХХ ст. для потреб становлення та розвитку галузевого дослідництва. Історія науки і біографістика. 2018. Вип. 4. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-4/09.pdf>.
303. Коваленко С. Д. Використання методики Л. Г. Раменського у геоботаничних дослідженнях для потреб колгоспної дослідної справи в УСРР та СРСР (1935–1936). Історія науки і біографістика. 2018. Вип. 3. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-3/21.pdf>.
304. Коваленко С. Д. Виставочний комітет при Сільськогосподарському науковому комітеті України : до історії створення. Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 7-ої Всеукр. наук. конф., Київ, 2–3 жовт. 2008 р. Київ, 2008. С. 67–68.
305. Коваленко С. Д. Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву – координатор дослідної роботи хат-лабораторій в УРСР/СРСР (1936–1941). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) (Warszawa, Polska)*. Warszawa, 2019. № 5 (45), część 8. С. 44–49.
306. Коваленко С. Д. Всеукраїнська агрономічна нарада 16–22 лютого 1924 року (до 80-річчя з дня проведення). Історичні записки : зб. наук. пр. Луганськ : вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2004. Вип. 3–4. С. 221–228.
307. Коваленко С. Д. Діяльність Виставкового комітету при Сільськогосподарському науковому комітеті України з підготовки та проведення Всеросійської сільськогосподарської виставки у 1923 році. Історичні записки : зб. наук. пр. Луганськ : вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2009. Вип. 21. С. 80–87.
308. Коваленко С. Д. Діяльність мічурінських гуртків при хатах-лабораторіях для розвитку колгоспної дослідної справи. Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. Київ : вид-во ДЕТУТ, 2015. Вип. 7. С. 148–157.
309. Коваленко С. Д. Діяльність Секції охорони природи Сільськогосподарського наукового комітету України з відродження державного заповідника «Асканія-Нова» (1919–1921 рр.). Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 42. С. 152–157.
310. Коваленко С. Д. До витоків вітчизняної наукової агрономії : Перший Всеукраїнський агрономічний з'їзд [13–22 листопада 1920 р., Харків]. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2003. Вип. 13. С. 54–63.
311. Коваленко С. Д. До історії діяльності Української метеорологічної служби у складі Сільськогосподарського наукового комітету України (1921–1927). Історія науки і біографістика. 2009. Спец. вип. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2009-5/09_kovalenko.pdf.
312. Коваленко С. Д. До історії організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2003. Вип. 11. С. 105–113.

313. Коваленко С. Д. Дослідна робота колгоспних хат-лабораторій в УСРР/УРСР з питань агрогрунтознавства. Двадцять четверта всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою «Наука як феномен національної культури»: матеріали конф., Київ, 19 квіт. 2019 р. Київ, 2019. С. 84–87.
314. Коваленко С. Д. Дослідна робота колгоспних хат-лабораторій в УСРР/УРСР з питань льонарства та коноплярства. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XIV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграр. наук – основоположників с.-г. досл. справи в Україні за наук. напрями, професорів – Богданова Сергія Михайловича (1859–1920), Шиндлера Камілла Гавриловича (1869–1940) та чл.-кор. АН УРСР Тюленєва Миколи Олександровича (1889–1969) / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.], Київ, 17 трав. 2019 р. Київ: КОМПРИНТ, 2019. С. 112–117.
315. Коваленко С. Д. Дослідна робота у хатах-лабораторіях (на прикладі діяльності хати-лабораторії колгоспу ім. Леніна Миколаївської області). Одинадцять наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898): матеріали доп., Київ, 14 жовт. 2015 р. Київ, 2015. С. 61–66.
316. Коваленко С. Д. Досягнення буряківництва України в системі колгоспної дослідної справи в 1930-ті–1950-ті рр. Історія науки і техніки: зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. Київ: ДУІТ, 2018. Т. 8, вип. 2 (13). С. 475–488.
317. Коваленко С. Д. З історії проведення I Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду [22–26 жовт. 1917 р., м. Київ]. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали II конф. молодих вчених та спеціалістів, Київ, 27–28 трав. 2004 р. Київ, 2004. С. 107–109.
318. Коваленко С. Д. З історії становлення та діяльності Сільськогосподарського вченого комітету України (1919). Історичні записки: зб. наук. пр. Луганськ: вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2008. Вип. 1. С. 80–91.
319. Коваленко С. Д. Ідеологи колгоспної дослідної справи про появу хат-лабораторій. Історія науки і біографістика. 2015. Вип. 4. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/12.pdf>.
320. Коваленко С. Д. Інститут популяризації успіхів сільськогосподарського знання СГВКУ: з історії створення. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали VII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів / НААН, ДНСГБ, ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Панфіл. досл. ст., Київ, 16 берез. 2012 р. Київ, 2012. Ч. 1. С. 52–54.
321. Коваленко С. Д. Історико-наукове значення Першого Всеукраїнського генетико-селекційного з'їзду [31.12.1929 р.–06.01.1930 р.] для розвитку сільськогосподарської дослідної справи. Історія української науки

- на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2003. Вип. 12. С. 93–104.
322. Коваленко С. Д. Київська (Миронівська) обласна с.-г. дослідна станція – координатор досліджень з вивчення агротехніки цукрових буряків в діяльності колгоспних хат-лабораторій Київської області. Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / НААН, ННСГБ, Миронівський ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла [та ін.]. Київ, 18 листопада 2016 р. Київ : ТОВ «Наш формат», 2016. Ч. 2. С. 172–175.
323. Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа в житті та творчій спадщині почесного академіка ВАСГНІЛ Т. С. Мальцева : укр. мотиви. Історія науки і біографістика. 2016. Вип. 1. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/10.pdf>.
324. Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа Дніпропетровщини (за матеріалами журналу «На допомогу хатам-лабораторіям» (1936–1937 рр.)). Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. Київ : вид-во ДЕДУТ, 2016. Вип. 9. С. 150–158.
325. Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа УРСР у 40-х роках ХХ ст. : стан та здобутки. Вісник аграрної науки. 2017. Спец. вип. (травень). С. 43–48.
326. Коваленко С. Д. Колгоспна дослідна справа як система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР (1940-ві рр.). Історія науки і біографістика. 2017. № 1. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-1/10.pdf>.
327. Коваленко С. Д. Колгоспні дослідні станції в УРСР : заснування та діяльність. Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.], Київ, 19 трав. 2017 р. Київ : ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ», 2017. С. 102–104.
328. Коваленко С. Д. Колективні досліді Д. І. Менделєєва як попередники форм галузевого дослідництва. Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. Київ : вид-во ДЕДУТ, 2017. Вип. 10. С. 169–176.
329. Коваленко С. Д. Колективні досліді як передвісники появи вітчизняної колгоспної дослідної справи у 30-х роках ХХ століття. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. Вип. 49. С. 273–276.
330. Коваленко С. Д. Культивування базиліка камфорного – одне з виробничих досліджень періоду ведення колгоспної дослідної справи в УСРР/УРСР. Актуальные научные исследования в современном мире. 2018. Вып. 4 (36), ч. 1. С. 45–50.
331. Коваленко С. Д. Мульчування виробничих посівів УРСР

- сходо-захисним папером у 1954–1955 рр. як елемент системи ведення колгоспної дослідної справи. Історія освіти, науки і техніки України : матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва земел. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – НААН) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, заслуж. діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014) / НААН, ННСГБ, Рада молодих вчених НААН [та ін.], Київ, 18 трав. 2018 р. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2018. С. 72–75.
332. Коваленко С. Д. Науково-організаційні засади діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України у 1923 році. Історія освіти, науки і техніки в Україні : тези доп. та повідомлень третьої конф. молодих вчених та спеціалістів, Київ, 26–27 трав. 2006 р. / ДНСГБ, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Київ, 2006. С. 15.
333. Коваленко С. Д. Научно-организационная деятельность Сельскохозяйственного научного комитета Украины (1918–1927 гг.) по координации отраслевых исследований. Историко-биологические исследования / РАН, С.-петерб. фил. Ин-та истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова, С.-петерб. союз учёных. СПб. : Нестор-История, 2012. Т. 4, № 3. С. 64–78.
334. Коваленко С. Д. Обласні зльоти керівників хат-лабораторій для розвитку колгоспної дослідної справи. Двадцять перша Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою «Модернізація науково-технологічної політики України» : матеріали конф., Київ, 15 квіт. 2016 р. Київ, 2016. С. 81–83.
335. Коваленко С. Д. Организация сельскохозяйственного опытного дела в Украине в середине 20-х годов XX века. Российско-украинские связи в истории естествознания и техники : сб науч. ст. / РАН, Ин-т истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова. Москва, 2012. С. 76–86.
336. Коваленко С. Д. Організація системи дослідної справи у бджільництві в колективних господарствах УСРР/УРСР у 30-х-50-х роках XX століття. *Sciences of Europe (Praha, Czech Republic)*. 2019. Vol. 3, № 35. С. 34–39.
337. Коваленко С. Д. Павло Постишев : політичний ідеолог колгоспного дослідництва в УСРР/УРСР у 30-ті роки XX століття. Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. Київ : ДУІТ, 2018. Вип. 11 (2017). С. 186–197.
338. Коваленко С. Д. Передумови появи колгоспних дослідних станцій в УРСР як нової форми колгоспної дослідної справи. Чотирнадцяті наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) : матеріали доп., Київ, 17 листоп. 2018 р. Київ : Талком, 2018. С. 31–36.

339. Коваленко С. Д. Передумови становлення Сільськогосподарського вченого комітету України (1918). Актуальні питання історії техніки : матеріали 6-ої Всеукр. наук. конф., Полтава, 11–12 жовт. 2007 р. / Полтавська держ. аграр. акад. Полтава : Terra, 2008. С. 308–310.
340. Коваленко С. Д. Пересувна інструктивно-показова хата-лабораторія як форма популяризації дослідництва в колгоспах (30-ті рр. ХХ ст.). Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ХІ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 85-річчю НААН, віковим ювілеям появи Панфільської ДС ННЦ «Ін-т землеробства НААН», ДС лікар. рослин Ін-ту агроекології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народж. проф. С. Л. Франкфурта, «Міжнар. року зернобобових», оголошеному рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Ін-ту історії аграр. науки, освіти і техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електрон. наук. фах. вид. – міжвід. темат. зб. «Історія науки і біографістика» / НААН, ННСГБ НААН, Ін-т кормів та сіл. госп-ва Поділля НААН [та ін.], Київ, 16 трав. 2016 р. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 124–127.
341. Коваленко С. Д. Перша зразкова хата-лабораторія в Україні під керівництвом О. А. Курносенка : організація та здобутки. *Osobowość, społeczeństwo, polityka* : mater. VI Międz. konf. nauk.-prakt. / pod red. J. Kota. Część 1. Lublin : WSEI, 2017. S. 57–59.
342. Коваленко С. Д. Підвищення врожайності бавовника – одне з завдань хат-лабораторій на Херсонщині. Онтогенез – стан, проблеми та перспективи вивчення рослин в культурних та природних ценозах : тези доп. міжнар. конф., присвяч. 110 річчю від дня народж. декана аграр. ф-ту Липеса Веніаміна Ельевича, Херсон, 10–11 черв. 2016 р. Херсон : РВЦ «Колос», 2016. С. 245–247.
343. Коваленко С. Д. Підвищення врожайності сільськогосподарських культур на різних ґрунтах України за допомогою органічних добрив – одне з завдань колгоспних хат-лабораторій. Охорона ґрунтів : зб. наук. пр. Київ, 2016. Спец. вип. : Матеріали Міжнар. наук. конф. «Охорона ґрунтів та підвищення їх родючості», Яноші, Закарпатська обл., 27–29 лип. 2016 р. С. 80–81.
344. Коваленко С. Д. Початковий етап діяльності Ботанічної секції Сільськогосподарського вченого комітету України. Історія науки і біографістика. 2007. Вип. 3. URL : <http://www.nbu.gov.im/E-journals/INB/2007-3/07ksdyku.pdf>. (Дата звернення : 14.11.2018).
345. Коваленко С. Д. Проблеми метеорології в діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України (1919–1921 рр.). Історія науки і біографістика. 2008. Вип. 3. URL : <http://www.iiliv.gov.ua/e-journals/INB/2008-3/08ksdnku.pdf>.
346. Коваленко С. Д. Проблеми посухи в діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України. Історія науки і техніки : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 2. С. 45–53.

347. Коваленко С. Д. Програма діяльності професора П. В. Будріна на Харківській сільськогосподарській обласній селекційній дослідній станції [1908–1912]. Актуальні проблеми історії аграрної науки півдня України : матеріали наук.-практ. семінару. Київ : Нора Прінт, 2000. С. 14–15.
348. Коваленко С. Д. Результати нових способів посіву за методом Д. Ю. Камищенка як етап боротьби за підвищення врожайності зернових культур у колгоспах. Десяті наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) : матеріали читань, Київ, 14 жовт. 2014 р. Київ, 2014 р. С. 47–52.
349. Коваленко С. Д. Роль СГНКУ у розвитку сільськогосподарської науки України та зміні її організаційних форм наприкінці 20-х рр. ХХ століття. Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали VI Всеукр. конф. молодих учених і спеціалістів, Київ, 27 трав. 2011 р. / НААН, ДНСГБ. Київ, 2011. С. 72–74.
350. Коваленко С. Д. Система досліджень хат-лабораторій з питання літньої посадки картоплі на півдні УРСР (друга половина 30-х років ХХ століття). Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / гол. ред. О. Я. Пилипчук. Київ : вид-во ДЕДУТ, 2016. Вип. 8. С. 140–147.
351. Коваленко С. Д. Система обробітку ґрунту за способом директора Шадринської колгоспної дослідної станції Т. С. Мальцева в господарствах УРСР у середині 50-х рр. ХХ ст. Вісник аграрної історії. 2016. Вип. 16–17. С. 264–704.
352. Коваленко С. Д. Система організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України другої половини ХІХ–50-х років ХХ століття : історіогр. аспект. Вісник аграрної історії. 2019. № 27–28. С. 228–238.
353. Коваленко С. Д. Сільське господарство України упродовж останньої третини ХІХ – середини ХХ ст. : соц.-пол. та екон. чинники забезпечення. Virtus. 2019. № 34 (травень). 2019. С. 187–193.
354. Коваленко С. Д. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : орг. структура та напрями діяльності. Історія науки і біографістика. 2011. Вип. 2. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2011-2/11_kovalenko.pdf.
355. Коваленко С. Д. Сільськогосподарський науковий комітет України: міжнародне співробітництво (1926–1927 рр.). Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали п'ятої конференції молодих учених і спеціалістів, Київ, 28 трав. 2009 р. / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. С. 94–95.
356. Коваленко С. Д. Еволюція научних взглядов на оброботку почвы в земледелии Украины (ХІХ – первая половина ХХ в.). Методы науки. 2019. № 2. С. 24–30.
357. Коваленко С. Д. Яровизація як практична основа ведення колгоспної дослідної справи в УРСР у 30-^х–50-^х рр. ХХ ст. Дев'яті наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–

- 1898) : матеріали доп., Київ, 14 жовт. 2013 р. Київ, 2013. С. 75–80.
358. Коваленко С. Д., Красніцька Г. М. Історія Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927) / НААН, ДНСГБ. Київ, 2010. 170 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 40).
359. Кожевников Е. Развернуть работу хат-лабораторий по коневодству. Коневодство. 1938. № 11. С. 41–44.
360. Кожному колгоспові – зразкову хату-лабораторію : (промова тов. Хатаевича на прийомі завідувачів хат-лабораторій 27 лютого 1936 року). На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 2. С. 5–8.
361. Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках : зб. док. і матеріалів / Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ННСГБ НААН, ЦДАВО України, ЦДАГО України. Київ, 2016. 461 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 96).
362. Колесник І. Л. Використати всі резерви підвищення врожайності. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 8–9. С. 50–54.
363. Коллективные опыты. Сельскохозяйственный словарь-справочник / гл. ред. А. И. Гайстер. Москва ; Ленинград : Сельхозгиз, 1934. С. 97.
364. Колхоз. Советская историческая энциклопедия / гл. ред. Е. М. Жуков. Москва : СЭ, 1965. Т. 7 : Каракеев – Кошакер. С. 547.
365. Колхозы. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва : СЭ, 1975. Т. 12 : Кварнер – Конгур. С. 473.
366. Колчинский Э. Н. И. Вавилов и Т. Д. Лысенко в пространстве историко-научных дискуссий. Природа. 2018. № 1. URL : https://elementy.ru/nauchno-populyarnaya_biblioteka/434829/N_I_Vavilov_i_T_D_Lysenko_v_prostranstve_istoriko_nauchnykh_diskussiy. (Дата звернення : 25.06.2018).
367. Колхозы во второй сталинской пятилетке : стат. сб. / ред. И. В. Саутин. Москва ; Ленинград : Госпланиздат, 1939. 82 с.
368. Комаров В. Предисловие [6 янв. 1937 г.]. Тимирязев К. А. Дарвинизм и селекция : избр. статьи / под ред. В. Л. Комарова. Москва ; Ленинград : ОГИЗ–Сельхозгиз, 1937. С. 5–6.
369. Комликова Г. І. З історії створення Іванівської дослідно-селекційної станції. Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали VII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів до 90-річчя від дня створення ДНСГБ НААН та 75-річчя з дня заснування Панфил. досл. ст. ННЦ «Ін-ту землеробства НААН», Київ, 16 березня 2012 р. Київ, 2012. Ч. 1. С. 57–59.
370. Константинов П. Н. Краткая история сельскохозяйственного опытного дела и современная структура его в СССР. Основы сельскохозяйственного опытного дела. Москва : Госсельхозиздат, 1952. С. 43–52.
371. Константинов П. Н. Основы сельскохозяйственного опытного дела. Москва : Сельхозгиз, 1952. 436 с.

372. Корзун О. В. Плотянська сільськогосподарська дослідна станція князя П. П. Трубецького : з історії створення та діяльності. Історія науки і біографістика. 2008. № 4. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-4/08kopskt.pdf>. (Дата звернення : 17.12.2017).
373. Корніяка М. І., Нікіфоров І. М. Досліди з озиминою для хата-лабораторій Чернігівщини / Чернігівська (Носівська) обл. с.-г. наук.-досл. ст. Носівка, 1937. Вип. 130. 14 с.
374. Коровін Я. А. Літня посадка картоплі. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 12. С. 50.
375. Коровін Я. А. Площу під літньою картоплею збільшуємо в чотири рази. На допомогу хатам-лабораторіям. 1937. № 6. С. 33.
376. Коротка довідка про діяльність Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків. Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків : офіц. сайт. 2018. URL : <http://www.bio.gov.ua/bioenergy/kоротка-dovidka-pro-diyalnist-instytutu-bioenergetychnyh-kultur-i-cukrovyyh-buryakiv>. (Дата звернення : 16.06.2018).
377. Котляр Т. О., Нонь М. К. Досвід боротьби з гірчаком. Хата-лабораторія. 1936. № 2. С. 28–29.
378. Кохан А. В. Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція на ниві агрономії, її внесок у вітчизняну аграрну науку і практику та вплив на розвиток аграрного сектору Полтавщини. 130 років служіння науці : зб. наук. пр., присвяч. 130-річчю з дня заснування Полтав. держ. с.-г. досл. ст. ім. М. І. Вавилова, 24 жовт. 2014 р. Полтава, 2014. 150 с.
379. Краткая докладная записка Президиума Сельскохозяйственного учёного комитета Украины к Украинской академии наук о деятельности Комитета и с ходатайством о присоединении его к Академии наук (1918 г.). ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 396-а. Арк. 8–23 зв.
380. Краткие итоги изучения системы обработки почвы, предложенной Т. С. Мальцевым в научно-исследовательских учреждениях, колхозах и совхозах. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Д. 9148. Лл. 1–16.
381. Кращі – на виставку. Хата-лабораторія. 1937. № 4 (квіт.). С. 61.
382. Кривда І. Над чим працювати мічурінським гурткам. Хата-лабораторія. 1935. № 9. С. 19–21.
383. Кудашев В. А. О сбережении почвенной влаги, при обработке озимых полей : докл. Полтав. с.-х. о-ву в заседании 11-го марта 1892 г. Москва, 1894. 168 с.
384. Кузьміч М. М. Будемо продовжувати справу Мічуріна. Хата-лабораторія. 1936. № 2. С. 47–48.
385. Куйбіда В. В. Розвиток природничої науки і термінології в Україні : шлях крізь епохи (XVII – початок XXI ст.) : монографія. Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О. М., 2012. 457 с.
386. Кулжинський С. П. Крайові сільськогосподарські дослідні станції та

- спеціальні сільськогосподарські дослідні інститути на Україні. Вісник сільськогосподарської науки та досвідної справи. 1928. № 6 (Т. 5). С. 42–47.
387. Кулжинський С. П. Полтавська дослідна станція і дослідна справа Радянського Союзу. Земельник. 1925. Ч. 4–5 (квіт. – трав.). С. 83–85.
 388. Кульчицький С. В. Колгоспи. Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2007. Т. 4 : Ка–Ком. С. 441.
 389. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Екон. думка, 2005. 124 с.
 390. Кучер В. І. Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР : з історії організації академічної структури. Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народж.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 18 листоп. 2016 р. / НААН, ННСГБ, Мирон. ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла [та ін.]. Київ : ТОВ «Наш формат», 2016. Ч. 1. С. 184–188.
 391. Лазанська Т. І. Селянська реформа 1861. Енциклопедія історії України. У 10-ти т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9 : Прил – С. С. 518.
 392. Лейбович А. С., Борисов Д. В., Кулик А. В. Становлення та етапи розвитку селекції на Іванівській дослідно-селекційній станції. Цукрові буряки. № 6. 2009. С. 18–19.
 393. Леонтьев Г. Философ поля. К 108-летию со дня рождения Терентия Мальцева. Советская Россия. 2003. 6 нояб. [№ 125].
 394. Летопись жизни и деятельности Д. И. Менделеева / отв. ред. О. В. Соколин. Ленинград : Наука, 1984. 531 с.
 395. Лисенківщина. Знаймо : офіц. сайт. URL : <http://znaimo.com.ua/Лисенківщина>. (Дата звернення : 11.12.2018).
 396. Лисенко М. С. Сільськогосподарські товариства і формування освітньо-культурного простору українських губерній Російської імперії (1861–1917 рр.). Дриновски сборник=Drinovsky sbornik : зб. статей за матеріалами XVII Кирило-Мефодіївських читань на тему «Освітньо-культурний простір Центрально-Східної Європи : нац. моделі та західні впливи», Харків, 11–12 трав. 2017 р.. С. 253–261.
 397. Лисенко Т. Д. Теоретичні основи яровизації. Київ : Держсільгоспвидав УРСР, 1954. 70 с.
 398. Лист Б. А. Паншина від 17 жовтня 1927 р. до Наркомату торгівлі УСРР. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 511. Арк. 64.
 399. Лист заступника голови РМ УРСР О. Г. Коваля до Першого секретаря ЦК КП(Б)У М. С. Хрущова щодо покращення мережі та діяльності сільськогосподарських науково-дослідних установ УРСР. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 18. Спр. 6528. Арк. 118–121. Машинопис.
 400. Лист керівництва Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук

- до всіх галузевих науково-дослідних установ від 17 квітня 1933 р. про розгортання масового дослідництва в колгоспах. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 1562. Арк. 44–44 зв.
401. Лист Н. А. Петренка до відділу адміністративного правління НКЗС УСРР від 12 лютого 1929 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 443–445.
402. Лист номер 309 завідувача видавничим відділом Міністерства земельних справ УНР К. І. Осьмака до завідувачів усіх відділів Міністерства від 19 квітня 1918 р. щодо кредитування видання міністерських установ. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 3.
403. Лист організаторів першої української наради завідувачів колгоспними хатами-лабораторіями до секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна та голови РНК СРСР В. М. Молотова щодо результатів наради [1936 р.]. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6916. Арк. 92–94.
404. Лист працівника Українського науково-дослідного селекційно-генетичного інституту Т. Д. Лисенка до начальника відділу керівних партійних органів ЦК КП(б)У З. О. Сідерського про проведення семінарів для завідувачів хат-лабораторій. 19 квітня 1935 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6721. Арк. 21–22.
405. Лист секретаря райкому Крижопільського КП(б)У Колдомасова до другого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева щодо неефективного забезпечення Укркнигторгом хат-лабораторій. 8 травня 1935 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6721. Арк. 23–24.
406. Лист-запрошення О. Шліхтера до первісного складу членів НКР. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2.
407. Листовнича У. І. Годівля тварин за нормами. Харків : Держсільгоспвидав, 1935. 32 с. (Сер. «На допомогу хаті-лабораторії»).
408. Литвин В., Савченкова М., Носач І. Щедрі врожаї дали нам сади. Хата-лабораторія. 1935. № 2–3. С. 19–23.
409. Лифенко С. П. Селекційно-генетичний інститут : нариси історії. Одеса, 2002. 122 с.
410. Лісневич Л. О. Історичні пріоритети створення однонасінних цукрових буряків українськими та американськими вченими. Цукрові буряки. 2012. № 5. С. 20–21.
411. Літня посадка картоплі. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 12. С. 50.
412. Лобко У. Хроніка. Хата-лабораторія. 1936. № 1. С. 48.
413. Лопушенко Г. А. Вчимося у Мічуріна. Хата-лабораторія. 1935. № 6. С. 37.
414. Лысенко Т. Д. И. В. Сталин и мичуринская агробиология. Агробиология. 1949. № 6. С. 15–22.
415. Лысенко Т. Д. Колхозные хаты-лаборатории и агронаука (1937). Агробиология : работы по вопросам генетики, селекции и семеноводства. Москва : Госсельхозиздат, 1952. С. 201–220.
416. Лысенко Т. Д. Колхозные хаты-лаборатории и агрономическая наука.

- Москва : Госсельхозиздат, 1949. 31 с.
417. Лысенко Т. Д. Колхозные хаты-лаборатории и агрономическая наука. Яровизация. 1937. № 5 (14). С. 12–32.
418. Лысенко Т. Д. О положении в биологической науке : докл. на сессии ВАСХНИЛ, 31 июля 1948 г. Москва : ОГИЗ : Сельхозгиз, 1948. 64 с.
419. Любименко В. Н. Очередные задачи теоретической ботаники в связи с проблемою повышения урожайности. Советская ботаника. 1937. № 1. С. 26–27.
420. Людоговский А. Об искусственных удобрениях : читано членом-сотрудником Общества А. П. Людоговским, 17 марта 1866 года, в собрании 1 Отделения В. Э. Общества. Труды Вольного экономического общества. 1866. Т. 3, вып. 1. С. 1–25.
421. Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX ст. : іст. та теорет.-метод. засади. Запоріжжя : Дике поле, 2010. 286 с.
422. Льонарство : підручник / В. Г. Дідора, А. С. Малиновський, О. А. Дереча [та ін.] ; за ред. В. Г. Дідори. Житомир : ДВНЗ «Житомир. нац. агрокол. ун-т», 2008. 488 с.
423. Мазур Г. А. Науковий доробок ґрунтознавців. Землеробство : міжвід. темат. наук. зб. Київ : Нора-Прінт, 1999. № 73. Спец. вип. С. 101–111.
424. Макаренко М. К. Організація та впровадження фенологічних спостережень хатами-лабораторіями / НКЗС УРСР, Група хат-лабораторій. 2-ге вид., доп. і випр. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УРСР, 1937. 52 с.
425. Мальцев Т. С. Большое и нужное дело. Челябинский рабочий. 1934. 28 дек. С. 3.
426. Мальцев Т. С. В поисках новых сортов. Челябинский рабочий. 1937. 3 февр.
427. Мальцев Т. С. Вопросы земледелия : сб. статей и выступлений. Москва : Сельхозгиз, 1955. 432 с.
428. Мальцев Т. С. Доклад о работе Мальцевской колхозной лаборатории на заседании Коллегии Наркомзема СССР. Социалистическое земледелие. 1941. 19 янв.
429. Мальцев Т. С. За колхозное опытничество. Сельскохозяйственная наука и колхозное опытничество. Москва : Сельхозгиз, 1935. С. 22–27.
430. Мальцев Т. С. Исследовательская работа в колхозе. Колхозное производство. 1949. № 3. С. 12–14.
431. Мальцев Т. С. Как лучше организовать работу хат-лабораторий. Крестьянская газета. 1939. 6 янв.
432. Мальцев Т. С. Колхозному опытничеству – помощь агрономов. Челябинский рабочий. 1936. 1 апр. С. 3.
433. Мальцев Т. С. Моя работа по выведению новых сортов. Селекция и семеноводство. 1936. № 10. С. 49–51.
434. Мальцев Т. С. Рождение колхозной агронауки. Красный курган. 1950. 29 янв.

435. Мальцев Т. С. Через опыт – в науку. Яровизация. 1937. № 5 (14). С. 33–43.
436. Мандрик М. В. Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01 «Історія України». К., 2011. 39 с.
437. Маньковский К. Г. Программа и организация опытов с бессменной культурой ржи. Итоги работ Полтавского опытного поля за 20 лет. Полтава, 1909. Вып. 2. С. 40–44. (Сер. «Зерновые хлеба»).
438. Маринченко І. О., Мохер Ю. В., Жуплатова Л. М. Льонарство. Енциклопедія сучасної України. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=59728. (Дата звернення : 10.04.2019).
439. Марус О. А., Голуб Г. А. Виробництво трихограми : механіко-технол. основи : монографія. Київ : НУБіП України, 2015. 232 с.
440. Марягин Г. А. Постышев. 1887–1940. Москва : Молодая гвардия, 1965. 303 с. (Сер. «Жизнь замечательных людей» ; вып. 14).
441. Матвеев П. А. Хлебороб – учёный – пропагандист : к 90-летию ко дню рожд. дважды Героя Соц. Труда, лауреата Гос. премии, почёт. акад. ВАСХНИЛ Т. С. Мальцева. Москва : Знание, 1985. 31 с.
442. Матеріали II Пленуму Академії в питанні планування сільськогосподарської науки : доп. та зведеній пробл.-темат. план наук.-досл. роботи Академії на 1932 р. / НКЗС УСРР, Всеукр. акад. с.-г. наук. Харків : Держсільгоспвидав, 1932. 112 с.
443. Матюхин В. В. Реконструкция научно-опытного дела Союза. Социалистическая реконструкция сельского хозяйства. 1930. № 4–5. С. 165.
444. Махов Г. Г. Агро-виробнича характеристика ґрунтів зони бавовносіяння УРСР. Труды Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства. Київ ; Полтава, 1937. Т. 3. 144 с.
445. Махов Г. Г. Досягнення агрономічного ґрунтознавства УРСР за 1917–1937 рр. Зернове господарство. 1937. № 11 (14). С. 76–81.
446. Махов Г. Г., Питулько О. М. Дослідження ґрунтів колгоспів хатами-лабораторіями / НКЗС УСРР, Укр. НДІ соц. землеробства. Київ ; Харків : Держколгоспвидав, 1937. 77 с.
447. Махонин И. Д. И. Менделеев : «Сельское хозяйство – своего рода промышленность для производства растений и животных». АгроПрактик. 2012. 13 нояб. С. 7.
448. Машкін О. М., Ла Т. І. Бобринський Олексій Олексійович. Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол. : В. А. Смолій [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : А–В. 688 с. : іл. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Bobrynskyj_O_Ol. (Дата звернення : 13.03.2018).
449. Мейер Н. Ф. Биологический метод борьбы с вредными насекомыми. Биологический метод борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур. Москва : изд-во ВАСХНИЛ, 1937. С. 3–12.

450. Мельник М. Свекловодство. Сельскохозяйственная энциклопедия. 3-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1955. Т. 4 : П–С. С. 398–400.
451. Мельниченко В. Прапор України на Арбаті. Москва : Олма-Пресс, 2004. 448 с.
452. Менделеев Д. Об организации сельско-хозяйственных опытов при Императорском Вольном Экономическом Обществе : читано членом Общества, проф. Д. И. Менделеевым, 3 апреля 1866 г., в заседании I-го Отделения В. Э. Общества. Труды Вольного экономического общества. 1866. Т. 2. вып. 3. С. 253–263.
453. Менделеев Д. Первый отчёт о сельско-хозяйственных опытах, читанный 31 октября 1867 года в торжественном собрании Императорского Вольного Экономического Общества. Труды Вольного экономического общества. 1867. Т. 4, вып. 3. С. 175–182.
454. Менделеев Д. И. Программа сельскохозяйственных опытов, предпринимаемых при содействии Вольного экономического общества на 1867 г. Труды Вольного экономического общества. 1866. Т. 4, вып. 2. С. 170–191.
455. Менделеев Д. И. Производство искусственных удобрений. Труды Вольного экономического общества. 1868. Т. 1, вып. 1. С. 9–31.
456. Менделеев Д. И. Производство искусственных удобрений. Труды Вольного экономического общества. 1868. Т. 1, вып. 2. С. 107–122.
457. Мережа науково-дослідних установ ВУАСГН на 1934 р. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 58–59.
458. Мероприятия по внедрению в Украинской ССР методов обработки почвы и посева, разработанных полеводом колхоза «Заветы Ленина» Т. С. Мальцевым. ЦДАВО Украины. Ф. Р-27. Оп. 18. Д. 9148. Лл. 106–108.
459. Методические указания по изучению и обобщению передового опыта колхозов по получению высоких урожаев плодов, ягод и винограда. ЦДАВО Украины. Ф. Р-27. Оп. 18. Д. 8590. Л. 172–173.
460. Мигаль М. Д., Гілязетдінов Р. Н. Коноплярство. Енциклопедія сучасної України. 2014. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4525. (Дата звернення : 10.01.2019).
461. Милявский И. О. Колхозник-учёный Т. С. Мальцев. 4-е изд., доп. Москва, 1956. 144 с.
462. Минеев В. Г., Лебедева Л. А. История агрохимии и методологии агрохимических исследований / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, фак. почвоведения. Москва : изд-во МГУ, 2003. 328 с.
463. Минеев В. Г., Судницын И. И. Развитие отечественной агрохимической науки и опытного дела в научных трудах Д. И. Менделеева. К 180-летию со дня рожд. Д. И. Менделеева. Агрохимия. 2014. № 9. С. 3–7.
464. Министерство земледелия и государственных имуществ. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. СПб., 1896. Т. 19 : Мекенен – Мифу-Баня. С. 358–360.
465. Миронівський інститут пшениці ім. В. М. Ремесла Національної ака-

- демії аграрних наук України (1912–2012) / за ред. В. С. Кочмарського. Миронівка, 2012. 816 с.
466. Мичурин И. В. Сочинения в 4-х томах. 2-е изд., доп. Москва : Сельхозгиз, 1948. Т. 4 : Сборный (статьи разных лет, обращения, открытые письма, рецензии, предисловия, заметки). 803 с.
467. Мишалов М. Забезпечимо високий урожай камфорного базилика / Укр. досл. ст. лікар. рослин. Лубни, 1936. 15 с.
468. Мічурін І. В. Бойові питання українського плодівництва. Хата-лабораторія. 1936. № 2. С. 13–15.
469. Мічурін І. В. До активу хат-лабораторій УСРР. Хата-лабораторія. Київ, 1935. № 2–3 (квіт.–трав.). С. 17–18.
470. Міщак І. Соціально-економічні та культурні перетворення на західноукраїнських землях після включення їх до складу УРСР : новітня історіографія. URL : <http://history.org.ua/JournALL/geo/11/21.pdf>. (Дата звернення : 10.01.2019).
471. Молоткіна В. К. Видавнича справа в радянській Україні в 20–30-ті роки ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Переяслав-Хмельницький, 2012. 44 с.
472. Монтеверде Н. Н. Развитие и современное состояние промысла сбора и культуры лекарственных растений в Полтавской губернии. Петроград : тип. Императ. АН, 1916. 76 с. (Материалы для изучения естеств. произв. сил России, Т. 11).
473. Московець Е. Н. Досліди з удобренням бавовника. Хата-лабораторія. 1936. № 3. С. 46.
474. Московцев Е. Н. Опыты с картофелем в Аскания-Нова. Яровизация. 1937. № 2 (11) (март – апрель). С. 145–146.
475. Мостова В. Ф. Про будинок сільськогосподарської культури [колгосп ім. Політвідділу с. Богданівки Знам'янського р-ну Кіровоградської області]. Мічурінець. 1949. № 3 (груд.). С. 28.
476. Мульчирование. Сельскохозяйственная энциклопедия / гл. ред. В. В. Мацкевич, П. П. Лобанов. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Сов. Энциклопедия, 1973. Т. 4 : Молокомер – Припуск. С. 80–81.
477. Мульчування. Українська сільськогосподарська енциклопедія. Київ : голов. ред. УРЕ, 1917. Т. 2 : Зас – Пок. С. 354.
478. Нагаєвич В. М., Бондаренко О. М. Професор О. П. Бондаренко – організатор зоотехнічної науки в Україні (1884–1937 рр.). Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 2. С. 76–79.
479. Найдін П. Заводьте добру сівозміну в колгоспі за планом. Колгоспи, заводьте добру сівозміну / Київська крайова с.-г. досл. ст. Київ, 1930. Вип. 52. С. 5–25.
480. Наказ № 109/2098 по НКЗС від 20 червня 1927 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 72. Арк. 14–14 зв.
481. Наказ № 111/2100 по НКЗС за підписом наркома О. Г. Шліхтера. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 72. Арк. 12–12 зв.

482. Наказ № 12 Народного комісаріату земельних справ УРСР про скликання наради колгоспників, працівників земельних органів та науково-дослідних установ щодо розробки заходів боротьби зі шкідниками цукрових буряків. 11 січня 1941 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1031. Арк. 50–51.
483. Наказ № 137/2126 по НКЗС. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 72. Арк. 5.
484. Наказ № 250 Народного комісаріату земельних справ УРСР про вирощування виноградних саджанців із зелених пагонів у колгоспах УРСР. 21 травня 1941 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1035. Арк. 22.
485. Наказ № 313 Народного комісаріату земельних справ УРСР щодо проведення апробації посівів картоплі в колгоспах УРСР в 1945 році. 22 червня 1945 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1062. Арк. 281–283.
486. Наказ № 527 по Міністерству сільського господарства УРСР. 1 вересня 1954 р. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 9148. Арк. 1–3.
487. Наказ № 595 Народного комісаріату земельних справ УРСР щодо проведення апробації картоплі в колгоспах УРСР в 1944 році. 15 червня 1944 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1051. Арк. 119–120.
488. Наказ заступника міністра сільського господарства УРСР О. А. Гризи № 376 про передачу науково-дослідних установ, радгоспів та земельних ділянок з інших міністерств і відомств до МСГ УРСР. 2 червня 1956 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 2123. Арк. 261.
489. Наказ заступника міністра сільського господарства УРСР О. А. Гризи № 567 про заходи щодо подальшого поліпшення роботи агрохімічних лабораторій машинно-тракторних станцій УРСР. 25 серпня 1956 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 8806. Арк. 30–31.
490. Наказ Міністерства земельних справ 1 листопада 1918 р., Ч. 162 за підписом міністра земельних справ В. Леонтовича. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 202.
491. Наказ Міністерства земельних справ Української Держави Ч. 172 від 16 листопада 1918 р. про призначення головою Вченого комітету академіка В. І. Вернадського. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 216.
492. Наказ Міністерства сільського господарства республіки від 1 вересня 1954 р. № 527 «Про широке виробниче випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за способом рільника колгоспу «Заповіти Леніна», директора Шадринської колгоспної дослідної станції, Шадринського району, Курганської області Т. С. Мальцева в колгоспах Української РСР». ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 9148. Арк. 1–2.
493. Наказ Міністерства сільського господарства УРСР № 1716-К «Про затвердження голів колгоспів директорами колгоспних дослідних станцій та закріплення за ними наукових співробітників» від 29 грудня

- 1954 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 8595. Арк. 3–4.
494. Наказ міністра сільського господарства УРСР Н. Т. Кальченко № 522 про покращення справи виведення, державного випробування та впровадження у виробництво нових сортів зернових, олійних, силових культур і трав. 10 травня 1952 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 7377. Арк. 12–13 зв.
495. Наказ НКЗС УРСР № 25 про передачу матеріально-виробничої бази колишнього Інституту нових методів сіву Українському філіалу ВАСГНІЛ від 15 лютого 1941 р. за підписом наркома земельних справ Бутенка Г. П. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 13. Спр. 1. Арк. 228.
496. Наказ НКЗС УРСР № 394 про дослідження ґрунтів шести західних областей УРСР. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1016. Арк. 229.
497. Наказ НКЗС УРСР № 545 про виконання постанови Економічної ради при РНК СРСР «Про роботу Всесоюзного інституту наукових методів посіву» за підписом Народного комісара земельних справ УРСР Бутенка Г. П. від 27 червня 1940 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1019. Арк. 100–101.
498. Наказ по НКЗС від 29 липня 1927 р. за підписом заступника наркома К. Федотова. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 72. Арк. 3.
499. Наказ № 167 Народного комісара землеробства УСРР Л. Л. Паперного про створення Ліквідаційної комісії Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук]. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 15. Спр. 868. Арк. 24.
500. Народа в справі колгоспного тваринництва. Соціалістичне тваринництво. 1945. № 2–3 (лютий – березень). С. 3–9.
501. Настольная книга для русских сельских хозяев. У 2-х т. / сост. А. П. Любодовский, И. Н. Чернопятков, И. А. Стебут, А. А. Фадеев. СПб : изд. А. Ф. Девриена, 1875–1976. 920+780 с.
502. Настоящее и будущее естественных наук в колхозах и совхозах. Советская Россия : офиц. сайт. URL : <http://www.sovross.ru/modules.php?name=News&file=print&sid=601180>. (Дата звернення : 23.01.2016).
503. Наукові принципи і методи наукового дослідження. Голюкова О. М. Історія України : курс лекцій / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, 2013. 200 с.
504. Науково-дослідна робота земорганів. Агроном. 1926. Ч. 7–8 (19–20) (вересень). С. 177–178.
505. Науково-дослідним інститутом зернового господарства восени цього року буде видано звіт про роботу хат-лабораторій Дніпропетровської області за 1935–36 рік : [оголошення]. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 8–9 (вересень). С. 54.
506. Науково-Консультаційна Рада Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР (1927–1930 р.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ. Київ, 2010. 600 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії ; кн. 41).

507. Науково-Консультаційна Рада при НКЗС УСРР. Наукові установи та організації УСРР / Держ. план. комісія УСРР, Бюро по вивченню продукційних сил. Харків : вид-во Держплану УСРР, 1930. С. 81.
508. Науково-технічна база Народного комісаріату земельних справ УРСР. Серпень 1944 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1051. Арк. 121.
509. Науковці виявили нові особливості яровизації. GrowHow.in.ua : онлайн журн. про вирощування, управління та агробізнес. 2019. 18 лютого. URL : <https://www.growhow.in.ua/naukovtsi-vyiyavyly-novi-osoblyvosti-iarovyzatsii/> (Дата звернення : 21.12.2018).
510. Недокучаев Н. К. Возникновение, развитие и современное состояние опытного дела в СССР. Полевой метод : краткое руководство по методике полевых опытов. Москва ; Ленинград : Сельхозгиз, 1930. 224 с.
511. Недокучаев Н. К. История сельскохозяйственного опытного дела. Опытное дело в полеводстве : теория и практика : курс лекций. Москва : Госиздат, 1929. С. 15–42.
512. Недокучаев Н. К. Опытное дело в полеводстве : теория и практика : курс лекций. Москва : Госиздат, 1929. 388 с.
513. Недокучаев Н. К. Учёный Комитет Министерства Земледелия в его прошлом, настоящем и будущем. Сельское хозяйство и лесоводство. 1917. № 1. С. 18–42.
514. Недокучаев Н. К., Попова Л. Н. Отчёт о коллективных опытах при учебно-опытном поле Стебутовских курсов (1912–1914 г.г.) / Каб. общ. и част. растениеводства Стебутовских высших женских с.-х. курсов, ОСЖСХО. Петроград : типо-литогр. «Якорь», 1916. 107 с.
515. Нове поповнення. Колгоспне бджільництво. 1938. № 2. С. 47.
516. Новиков Ю. Ф., Истрати А. К. Эволюция техники земледелия и проблема эрозии. Кишинев : Штиица, 1983. 210 с.
517. Носко Б. С. Сторінки історії агрохімічних досліджень в Україні / НААН, ННЦ «Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського». Харків : ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. 292 с.
518. Нульова обробка ґрунту : вчіться отримувати урожай не працюю, а розумом. Carefield : офіц. сайт. 24.05.2017. URL : <http://carefield.com.ua/blog/id/jak-vidijiti-vid-ruchnogo-upravlinnja-agrobiznesom-i-pochatizhiti-143/>. (Дата звернення : 23.11.2018).
519. О деятельности Всеукраинского бюро по опытному с.-х. делу и Опытного Отдела Наркомзема УССР. Сельскохозяйственное опытное дело. 1922. № 1. С. 86.
520. Об организации Всесоюзной Академии Сельскохозяйственных Наук имени В. И. Ленина. Российская академия сельскохозяйственных наук : биограф. энцикл. Москва, 2004. С. 6–7.
521. Об организации колхозных хат-лабораторий : Постановление № 165 Народного комиссариата земледелия УССР от 16 апреля 1934 г. Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Народный комиссариат земледелия УССР. Харьков : Укрсельхозгиз, 1934. С. 58–59.

522. Обговорення доповіді В. Качинського. ЦДАВО України. Ф 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 3.
523. Обработка почвы. Сельскохозяйственная энциклопедия : в 6 т. / гл. ред. В. В. Мацкевич, П. П. Лобанов. Москва : Сов. энциклопедия, 1973. Т. 4 : Молокомер – Припуск. С. 312.
524. Образцовые хозяйства. Иллюстрированный сельскохозяйственный словарь : энциклопедия сел. хоз-ва / сост. С. М. Богданов. Киев : тип. П. Барского, 1895. С. 842.
525. Обробіток ґрунту і боротьба з бур'янами. ННЦ «Інститут землеробства НААН» : офіц. сайт. URL : <http://zemlerobstvo.com/napryamidoslidzhenn/sistemi-zemlerobstva-i-rodyuchosti-gruntiv/obrobitok-gruntu-i-borotba-z-bur-yanami/>. (Дата звернення : 10.05.2017).
526. Овсянский И. Новая система земледелия. Киев : тип. С. В. Кульженко, 1899. 173 с.
527. Овсянский И. Е. Новая система земледелия. Москва, 1909. 105 с.
528. Овсянский И. Е. Новая система земледелия. Новосибирск : АГРО-СИБИРЬ, 2004. 86 с.
529. Овсянников Г. Е. Организовать работу хат-лабораторий по животноводству. Проведение зимовки крупного рогатого скота, свиней и овец / Г. Е. Овсянников, Н. И. Володина, В. И. Коршунов, И. Г. Платон. Москва ; Ленинград : Сельхозгиз, 1934. С. 86–95.
530. Овчинников Б. Дом крестьянина. Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия / под ред. П. Я. Гурова. Москва ; Ленинград : Госиздат, 1925. Т. 2 и 3 : Экономика и благоустройство деревни С. 398–404.
531. Олифіренко Г. С. Зважимо на науку минулого року. Хата-лабораторія. 1936. № 3. С. 47.
532. Омельченко І. Ф. І. В. Мічурін і хати-лабораторії. Колгоспна хата-лабораторія. 1934. № 2–3. С. 3–4.
533. Онопрієнко В. І. Історія української науки ХІХ–ХХ століть : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 204 с.
534. Опара Н. М. С. Ф. Третьяков (1872–1918) та його наукова агрономія / НААН ННСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. Полтава : Полтав. літератор, 2012. 192 с. : портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 64).
535. Определитель растений в нецветущем состоянии для средней части СССР / НКЗ СССР, Всесоюз. ин-т кормов ; сост. В. М. Флорова, Л. Г. Раменский. 2-е изд. Москва : Сельхозгиз, 1937. Т. 1 : Сведения по морфологии органов вегетации растения с листьями однодольного типа жилкования, безлистые и незелёные. 430 с. : ил.
536. Опыт передовых колхозниц. Карпенко П. В., Петербургский А. В. Свекловодство. 3-е изд., перераб. Москва : Сельхозгиз, 1936. С. 82–84.
537. Опытное дело в колхозе. Колхозная производственная энциклопедия / гл. ред. В. В. Мацкевич. К. : Госсельхозиздат УССР, 1950. Т. 2 : Навоз – Ячмень. С. 80–81.

538. Опытное дело. Сельскохозяйственная энциклопедия / гл. ред. В. Р. Вильямс. 2-е изд., перераб. Москва ; Ленинград : ОГИЗ : Сельхозгиз, 1938. Т. 3 : Лаванда – Пятнистости. С. 308.
539. Опытные поля. Малая советская энциклопедия / гл. ред. Н. Л. Мещеряков. Москва : Гос. словарно-энцикл. изд-во «СЭ», ОГИЗ РСФСР, 1931. Т. 6 : Огневки – пряжа. С. 113.
540. Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш [та ін.] ; за заг. ред. Я. М. Гадзало ; наук. ред. В. А. Вергунов. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. 886 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 75).
541. Організація науково-освітнього забезпечення аграрної галузі у роки Української революції (1917–1921). До 100-річчя Нац. акад. аграр. наук України : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ДАКО. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю, 2018. 380 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 102).
542. Орлик О. Журнальні видання 20-30-х років ХХ століття як джерело дослідження видавничої справи в Україні. Вісник Книжкової палати. 2009. № 6. С. 1–3. URL : file:///C:/Users/SVDM/Downloads/vkr_2009_6_15.pdf. (Дата звернення : 05.10.2016).
543. Осадько М. Колхозы. Сельскохозяйственная энциклопедия / гл. ред. В. В. Мацкевич, П. П. Лобанов. Москва : СЭ, 1972. Т. 3 : Клетка – Молоко. С. 117.
544. Основи фармакогнозії і фітотерапії : навч. посіб. для студ. мед. ВНЗ III–IV рівня акредитації / Т. П. Гарник, В. М. Князевич, В. А. Туманов [та ін.] ; Нац. ун-т держ. упр. при Президентові України, ПВНЗ «Київ. мед. ун-т УАНМ», ДЗ «Луган. держ. мед. ун-т», Львів. нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького ; ред. Т. П. Гарник [та ін.]. Житомир : Рута, 2015. 446 с.
545. Основные показатели развития общественного хозяйства колхозов : стат. сб. / Центр. стат. упр. при Совете Министров СССР, М-во сел. хоз-ва СССР. Москва, [1956]. 640 с.
546. Основы агроработы на песчаных почвах Полесья : сб., посвящ. памяти А. Н. Засухина / Наркомзем Украины, Радомысл. с.-х. опыт. ст. им. А. Н. Засухина ; С. Е. Дувин. Радомысль, 1924. Вып. 14. 92 с.
547. Особиста справа О. Н. Соколовського. Архів Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Ф. Р-1148. Оп. 1. Спр. 130. 762 арк.
548. От Бюро Всеукраинских Агрономических съездов. Труды 1-го Всеукраинского Агрономического съезда 13–22 ноября 1920 года. Харьков, 1921. Вып. 1 : Постановления. С. 3.

549. От издательства. Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе. Харьков : Укрсельхозгиз, 1934. С. 9–13.
550. Отчёт о деятельности Полтавского общества сельского хозяйства за 1904 год. Полтава : электр. тип. Г. И. Маркевича, 1905. 168 с.
551. Отчёт Плотнянской сельскохозяйственной опытной станции князя П. П. Трубецкого (с. Плоты, Подольской губ.) за 1895 г. Одесса, 1896. 160 с.
552. Павел Петрович Постышев. Хронос : Всемирная история в интернете / ред. В. Румянцев. URL : http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/postyshev_pp.php. (Дата обращения : 15.12.2017).
553. Павло Постишев. Історичний довідник : офіц. сайт. URL : https://history1.ucoz.ua/index/pavlo_postishev/0-107. (Дата звернення : 26.03.2019).
554. Палій В. М., Храмов Ю. О. Вибори дійсних членів (академіків), член-кореспондентів та іноземних членів Академії наук в 1919–2008. Національна академія наук України. Персональний склад. 1918–2008. Київ : Фенікс, 200. С. 226.
555. Пальчук В. Сучасні особливості розвитку методів контент-моніторингу і контент-аналізу інформаційних потоків. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2017. Вип. 48. С. 360–374.
556. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 6 (липень). С. 3–4.
557. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 7 (серпень). С. 41.
558. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 8–9 (вересень). С. 56–57.
559. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 10 (жовтень). С. 55–56.
560. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 11 (листопад). С. 50–51.
561. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 12 (грудень). С. 56–57.
562. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1937. № 1 (січень). С. 51–52.
563. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1937. № 3 (березень). С. 57–58.
564. Пам'ятка голови колгоспу, бригадира, завдувача хати-лабораторії. На допомогу хатам-лабораторіям. 1937. № 4 (квітень). С. 55.
565. Панченко П. П., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. Аграрна історія України : еволюція соціально-економічних відносин : навч. посіб. 2-ге вид. доп. і перероб. Київ : Аграр. наука, 2014. 536 с.

566. Паншин Б. А. Сортоводство сахарной свеклы. Киев, 1931. 352 с.
567. Персональний склад Наукової ради при НКЗС УСРР. 1935 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6639. Арк. 92–94.
568. Перший аптекарський город в Україні (1721 р., м. Лубни). Календар знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2016 рік / НААН, ННСГБ ; Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. С. 77.
569. Петіна Л. Б. Вінницька державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту кормів НААН України. URL : <http://confer.uiesr.sops.gov.ua/frank2016/paper/viewFile/9095/3915>. (Дата звернення : 15.10.1917).
570. Петренко Н. Реорганізація Комітету в Центральну с.-г. наукову установу Республіки. Вісник Сільсько-Господарської науки. 1927. № 1 (січ.). С. 65–66.
571. Петров В. А., Зубенко В. Ф. История развития, состояние и перспективы свекловодства. Свекловодство. 2-е изд, перераб. и доп. Москва : Агропромиздат, 1991. 191 с. (Сер. «Учебники и учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений»).
572. Пилипець Г. В. Підсумки дослідів хат-лабораторій та вивчення агротехніки цукрових буряків в колгоспах Київської області за 1935 рік / НКЗС УСРР, ВНДІ бурякового рільництва ; Київська обл. земел. упр., Київська (Миронівська) с.-г. досл. ст. ; за ред. В. Ф. Старченка, О. М. Надєждіна. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УСРР, 1936. 75 с.
573. Пилипець Г. В. Розендорн А. А., Саксаганський Л. Б. Програма дослідної роботи хат-лабораторій Київської області по буряківництву на 1937 рік / НКЗС УСРР, ВНДІ бурякового рільництва ; Київська (Миронівська) обл. с.-г. досл. ст. ; за ред. В. Ф. Старченка, О. М. Надєждіна. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УСРР, 1937. 82 с.
574. Писаренко В., Аранчій В., Опара М. Полтавська державна аграрна академія : іст. нарис (1920–2010). Полтава : РВВ Полтав. держ. аграр. акад., 2010. 296 с.
575. Піпан Х. М. Зародження селекції пшениці озимої на Півдні України до початку Жовтневої революції на прикладі Відділу селекції при Одеському дослідному полі. Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. 2008. № 2. С. 107–113. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stopnsr_2008_2_19. (Дата звернення : 25.06.2018).
576. Повідомлення секретаря КП(б)У М. М. Попова про скликання Першої української наради завідуючих колгоспними хатами-лабораторіями. 23 листопада 1935 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6731. Арк. 111–113.
577. Поліщук В. Пасічницька освіта і розвиток бджільництва в Україні. Науковий вісник Академії наук вищої школи України. Сер. «Аграр. науки». Київ, 2005. № 3 (29). С. 3–9.
578. Положение о Сельско-хозяйственном научном комитете Украины.

- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 48–52.
579. Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях. Известия Министерства земледелия и государственных имуществ. 1901. № 29 (22 июля). С. 546–547.
580. Положення про колгоспну хату-лабораторію. Хата-лабораторія. Київ, 1937. № 2. С. 37–39.
581. Положення про Науково-консультаційну Раду при колегії Народного комісаріату земельних справ УСРР. Проект. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1268. Арк. 15–16.
582. Положення про Науково-консультаційну раду при НКЗС УСРР. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 80.
583. Положення про НКЗС УСРР. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 13. Арк. 32–45.
584. Положення про Рецензійне бюро Науково-консультаційної ради НКЗС. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 7–9 (1927 р.).
585. Попик В. І. Ресурси біографічної інформації : традиційні уявлення та новітні тенденції розвитку. Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень ; редкол. : Т. І. Ківшар (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 2012. Вип. 9. С. 7–23.
586. Попов Ф. А. Поглиблення орного шару ґрунту як спосіб підвищення урожаю. Соціалістичне сільське господарство. 1941. № 5. С. 24–32.
587. Поповнення пасічницьких кадрів. Колгоспне бджільництво. 1938. № 2. С. 47.
588. Порівняння систем обробітку ґрунту. Всеукраїнський науковий інститут селекції : офіц. сайт. 28 січня 2019 р. URL : <http://vnis.com.ua/useful-information/advice-to-the-agronomist/Porivnyannya-system-obrobitku-gruntu%E2%80%93perevahy-ta-nedoliky/>. (Дата звернення : 2.01.2019).
589. Посилити увагу до хат-лабораторій (з промови на обласній нараді голів та бригадирів передових колгоспів 4 травня 1936 року). На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 3 (трав.). С. 3–4.
590. Постанова Апеляційного суду міста Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках від 10 січня 2010 року. Український інститут національної пам'яті : офіц. веб-сайт. URL : <http://www.memory.gov.ua/publication/postanova-apelyatsiinogo-sudu-mista-kieva-za-kriminalnoyu-spravoyu-porushenoyu-za-faktom>. (Дата звернення : 29.12.2017).
591. Постанова наради директорів науково-дослідних установ системи МСГ УРСР та інших міністерств і відомств про завдання науково-дослідних установ щодо впровадження наукових досягнень у виробництво та планування дослідної роботи з сільського господарства на 1953 рік. 15–17 вересня 1952 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 7377. Арк. 9–11.
592. Постанова НКЗС № 199 Про нові способи засіву за методом

- тов. Камищенко. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. 1936. № 39 (17 серп.). С. 6–8.
593. Постанова НКЗС УСРР № 188 про організацію та роботу хат-лабораторій. 29 квітня 1934 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6493. Арк. 1–3.
594. Постанова Пленуму Бюро бур'янів 24–28 березня 1926 р. по докладах про науково-дослідчу роботу над бур'янами. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 16–18.
595. Постанова Пленуму Бюро бур'янів 28 березня 1926 р. по докладу в справі методики дослідження бур'янів. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 19.
596. Постанова Ради Міністрів УРСР № 1844 «Про організацію дослідних станцій в колгоспах УРСР» від 30 листопада 1954 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 8595. Арк. 3–4.
597. Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У про організацію в складі АН УРСР Відділу сільськогосподарських наук. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 2148. Арк. 4–5.
598. Постанова РМ УРСР про скликання республіканської наради працівників біологічних, сільськогосподарських і медичних наук, присвяченої підсумкам Четвертої сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук. 24 серпня 1948 р. Науковий архів Президії Національної академії наук України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 294. Арк. 449.
599. Постанова РМ УРСР та ЦК КПУ № 13-3 «Про виконання дослідів з посіву цукрових буряків, проса і овочевих культур по сходозахисному папері» від 12 лютого 1955 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2254. Арк. 19–20.
600. Постанова РНК УРСР № 1240 про положення Республіканської державної комісії та державних ділянок з сортовипробування картоплі, овоче-баштанних культур та коренеплодів при НКЗС УРСР. 17 вересня 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 49. Арк. 69.
601. Постанова РНК УРСР № 1408 про організацію Одеської овоче-картопляної селекційної станції від 20 жовтня 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 57. Арк. 3.
602. Постанова РНК УРСР № 156 «Про надання матеріально-технічної бази Українському філіалу ВАСГНІЛ» від 12 лютого 1941 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 290. Арк. 74.
603. Постанова РНК УРСР № 1623 про перевірку виконання постанови РНК УРСР від 9 липня 1938 р. № 975 «Про державний план розвитку тваринництва в радгоспах і колгоспах УРСР на 1938 рік» від 29 листопада 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 64. Арк. 58–59 (зв.).
604. Постанова РНК УРСР № 170 про організаційне бюро Українського філіалу ВАСГНІЛ від 13 лютого 1941 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 293. Арк. 98.
605. Постанова РНК УРСР № 304 про фінансування Одеської

- селекційно-дослідної овоче-картопляної станції від 2 квітня 1939 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 88. Арк. 193.
606. Постанова РНК УРСР № 305 про організацію Харківської та Київської міжбласних селекційно-дослідних овоче-картопляних станцій від 2 квітня 1939 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 88. Арк. 198–199.
607. Постанова РНК УРСР № 498 про закладання та відведення сортових насінників люцерни в колгоспах, радгоспах і досвідних закладах УРСР від 11 квітня 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 21. Арк. 216–217.
608. Постанова РНК УРСР № 552 про організацію Сквирського дослідного поля з селекції овочевих і ягідних культур від 19 квітня 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 23. Арк. 115.
609. Постанова РНК УРСР № 647 про розвиток насінневої справи у бабовництві УРСР від 3 травня 1938 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 26. Арк. 162–164.
610. Постанова РНК УСРР Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук. Зб. законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1931. № 18 (4 черв.). С. 389–390.
611. Постанова РНК УСРР про СГНКУ. Положення про Сільськогосподарський науковий комітет України. 23 березня 1927 року. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 211–212.
612. Постанови першої Української наради завідувачів хат-лабораторій / НКЗС УСРР. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УСРР, 1936. 79 с.
613. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б) от 18 апреля 1949 г. № 1511 «Трёхлетний план развития общественного колхозного и совхозного продуктивного животноводства (1949–1951 гг.)». Собрание постановлений Правительства СССР. 1949. № 8. С. 58.
614. Постишев Павло (1887–1939). Електронна бібліотека України : енциклопедія. URL : <https://uateka.com/uk/article/personality/politics/769>. (Дата звернення : 15.12.2017).
615. Постишев Павло Петрович. Vseslova : офіц. веб-сайт. URL : http://vseslova.com.ua/word/Постишев_Павло_Петрович/84263u. (Дата звернення : 27.12.2017).
616. Постишев Павло Петрович. Малий словник історії України. URL : <https://history.vn.ua/book/dict/1131.html>. (Дата звернення : 27.12.2017).
617. Постишев Павло Петрович. Український радянський енциклопедичний словник. В 3-х т. / редкол. А. В. Кудрицький (відп. ред.) [та ін.]. 2-ге вид. Київ : голов. ред. УРЕ, 1987. Т. 3. Портулак – Ї. С. 6.
618. Постишев П. П. Виступ на Пленумі Харківського облвиконкому 8.V.1934 р. Харків : Соц. Харківщина, 1934. 40 с.
619. Постишев П. П. До XVII з'їзду партії Радянська Україна прийшла з великими перемогами : промова на XVII з'їзді ВКП(б)У. Кив : Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. 31 с.

620. Постишев П. П. Доповідь на першому з'їзді колгоспників-ударників Харківщини. Харків : Партвидав «Пролетар», 1933. 21 с.
621. Постишев П. П. Квітне і міцніє індустріально-колгоспна Україна : промова на II обл. з'їзді рад Київщини 11 січ. 1935 р. Київ, 1935. 45 с.
622. Постишев П. П. Підсумки сільськогосподарського року і наші завдання : промова на пленумі Київ. обкому КП(б)У 3 листоп. 1935 року. Київ : Партвидав, 1935. 48 с.
623. Постишев П. П. Робота з дітьми – більшовицька гордість. Харків : Молодий більшовик, 1934. 38 с.
624. Постишев П. П. Рух народу переможної країни : промова на зльоті стахановців Київської області 27 жовт. 1935 р. Київ : Партвидав, 1936. 48 с.
625. Постышев Павел Петрович. Советская историческая энциклопедия / редкол. Е. М. Жуков (гл. ред.). Москва : Сов. энциклопедия, 1968. Т. 11 : Пергам – Ренувен. С. 473.
626. Постышев П. Письмо к товарищу Алексею Андреевичу Курносенко, его помощникам – комсомольцам колхоза имени Петровского, Кременчугского района [14 апреля 1934 г., Харьков]. Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе. Харьков : Укрсельхозгиз, 1934. С. 3–4.
627. Постышев П. П. Новый подъём стахановского движения и выборы в Верховный Совет СССР : выступ. на совещ. стахановцев и руководителей пром. предприятий г. Куйбышева 29 нояб. 1937 г. Куйбышев : Куйбышев. изд-во, 1937. 32 с.
628. Практические выводы из работ Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко за 1904 и 1905 гг. Ахтырка : тип. И. Е. Певзнера, 1906. 65 с.
629. Приветствие тов. Постышеву от районного слёта организаторов и ведущих хат-лабораторий колхозов Кременчугщины. Гомон Ю. Хата-лаборатория в колхозе / Нар. комиссариат земледелия УССР. Харьков : Укрсельхозгиз, 1934. С. 5–6.
630. Призначення співробітників профільних наукових установ на постійне місце роботи в колгоспах. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 8595. Арк. 2–2 зв.
631. Приказ № 15 от 5 января 1938 г. «Об Институте научных методов сева». Сборник основных приказов и инструкций НКЗ СССР с 1 по 16 января 1938 г. Москва, 1938. № 1. С. 4.
632. Приказ № 167 Народного комиссара земледелия УССР 31 марта 1935 года. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 71.
633. Приказ № 167 Народного комиссара земледелия УССР Л. Л. Паперного от 31 марта 1935 г. о назначении комиссии во главе с М. Д. Голубятниковым, в составе Ю. Ф. Гомона, П. К. Дрозденко, Ф. П. Тесленко, А. Ф. Корнеева по ликвидации Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук 15 апреля 1935 г. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 1.

634. Примак І. Д., Войтовик М. В. Ерозія і технологія обробітку ґрунту : історія розвитку наук. поглядів до початку другої половини 20 ст. Агробіологія. 2015. № 2 (121). С. 5–12.
635. Примак І. Д., Ткачук В. М., Центилю Л. В. Історія агрономічної науки і техніки. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 262 с.
636. Примак О. Ю. З історії створення Ученого комітету землеробства при Міністерстві державної власності (1837–1917). Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали п'ятої конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 28 трав. 2009 р. / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. С. 156–158. (З нагоди 125-річчя створення Полтавського ін-ту агропром. вир-ва ім. М. І. Вавилова УААН).
637. Примак О. Ю. Учений комітет Міністерства землеробства (1894–1917 рр.) : іст. аспект. Історія науки і біографістика. 2009. Вип. 1. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2009-1/09_primak.pdf. (Дата звернення : 21.03.2019).
638. Примаков О. А. Сучасне коноплярство : особливості, ефективність, перспективи. АгроЕліта. 2018. 24 квіт. URL : <https://agroprod.biz/2018/04/24/suchasne-konoplyarstvo-osoblyvosti-efektyvnist-perspektyvy/>. (Дата звернення : 10.01.2019).
639. Присяжнюк М. В. Історія розвитку землеробства як галузі та науки. Збірник наукових праць ННЦ «Інститут землеробства НААН». 2013. Вип. 1–2. С. 174–182.
640. Присяжнюк М. В. Науково-організаційні засади ведення сільськогосподарської дослідної справи УСРР у 20-х рр. XX століття : наук. доп. / М-во аграр. політики та продовольства України, НААН, ДНСГБ. К. : Нілан-ЛТД, 2012. 24 с. ; іл., дод.
641. Присяжнюк М. В. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи УСРР у 20-х рр. XX століття : наук.-орг. засади / М-во аграр. політики України, НААН, ДНСГБ. Київ : ФОП Корзун Д.Ю., 2012. 160 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 66).
642. Про агрозоотехнавчання для ланкових і колгоспного активу : Постанова № 124. Вісті ЦВК УСРР. 1936. 8 трав. [№ 1054693].
643. Про активну пропаганду досягнень вітчизняних учених та окремих галузевих інституцій. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 1242. Арк. 4.
644. Про виділення коштів на відкриття чотирьох науково-дослідних інститутів. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 507. Арк. 120.
645. Про Всесоюзну сільськогосподарську виставку : Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б). Буряківництво. 1937. № 7 (лип.). С. 3–6.
646. Про групу з методичного керівництва роботою хат-лабораторій при ВУАСГН. ЦДАВО України. Ф. 1229. Оп. 1. Спр. 550, Арк. 18, 25.
647. Про засідання РНК УСРР від 3 жовтня 1930 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 5. Спр. 1353. Арк. 18.

648. Про заснування Комісії для розроблення проблеми «Організація виробничих типів (напрямок розвитку) сільського господарства УСРР». ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 6–7.
649. Про затвердження Президії Української академії сільськогосподарських наук. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 825. Арк. 136. Копія, машинопис, № 15887/6.
650. Про заходи з розвитку бджільництва : Постанова РНК РСФСР № 366 від 17 трав. 1940 р. Пчеловодство. 1940. № 7. С. 1–5.
651. Про заходи по відновленню та розвитку бджільництва : Постанова РНК СРСР № 371 від 26 лют. 1945 р. Пчеловодство. 1945. № 10. С. 3–11.
652. Про заходи по поліпшенню метеорологічного обслуговування сільського господарства Української РСР : Постанова № 3086 Ради Міністрів УРСР від 31 грудня 1948 р. Науковий архів Президії Національної академії наук України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 18–20.
653. Про заходи, які забезпечують проростання свіжозібраної картоплі. 10 квітня 1935 р. З Постанови Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР. Хата-лабораторія. 1935. № 4. С. 8.
654. Про кошти виділені на роботу СГНКУ на 1926–1927 рр. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 72. Арк. 14–14 зв.
655. Про ліквідування ВУАСГН. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 2. Спр. 57. арк. 1. Машинопис.
656. Про мережу проблемних науково-дослідних інститутів по лінії НКЗС УСРР. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 8.
657. Про міжнародне співробітництво. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 83. Арк. 41.
658. Про нас. Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН : офіц. сайт. URL : http://dslr-naan.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=33&Itemid=197. (Дата звернення : 14.04.2018).
659. Про нас. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Вінницька районна біолабораторія» : офіц. сайт. URL : <http://biovin.com.ua/pro-nas/>. (Дата звернення : 20.12.2017).
660. Про нові способи засіву за методом тов. Камищенка : Постанова № 199. Вісті ЦВК УСРР. 1936. 11 серп. [№ 186-4713].
661. Про обладнання хат-лабораторій. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 2. С. 30–31.
662. Про облаштування колгоспних дослідних станцій. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 8595. Арк. 9–10.
663. Про організацію Відділу сільськогосподарських наук в системі АН УРСР. Вісті Академії наук УРСР. Київ, 1946. С. 15–19.
664. Про організацію зразкових хат-лабораторій в колгоспах «Червоний повстанець», ім. Ворошилова, «Шлях Леніна», «Серп та Молот» та

- «Нове життя» підшефного Наркомзему Красноградського району : Постанова № 189 НКЗС УСРР від 3 трав. 1934 р. Бюлетень Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР. 1934. № 9–10 (трав.). С. 12.
665. Про організацію Київського філіалу Українського НДІ агрохімії і ґрунтознавства. ЦДАВО України. Ф. 4759. Оп. 1. Спр. 1. 20 арк.
666. Про організацію колгоспних хат-лабораторій : Постанова Наркомзем-справ УСРР № 165 від 16 квітня 1934 р. Бюлетень Народного Комісаріату земельних справ УСРР. 1934. № 8 [30 квіт.]. С. 4.
667. Про організацію та роботу хат-лабораторій : Постанова Наркомзем-справ УСРР № 188 від 29 квіт. 1934 р. Бюлетень Народного Комісаріату земельних справ УСРР. 1934. № 8 [30 квіт.]. С. 7–8.
668. Про перенесення першого Пленуму НКР з березня на квітень 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 226.
669. Про перший офіційний звіт діяльності НКР НКЗС УСРР 26 березня 1929 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 74. Арк. 19.
670. Про першу сесію НКР 4–7 квітня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 211–212.
671. Про роботу комісії НКР з організації нових форм у веденні сільськогосподарської дослідної справи. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 83. Арк. 23.
672. Про роботу контрольно-насінневих лабораторій в окупаційний період. Державний архів Сумської області. Ф. Р-2891. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 12.
673. Про роботу на Колегії НКЗС 23 липня 1926 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 506. Арк. 72.
674. Про розгортання масового дослідництва в колгоспах (1934 р.). ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 1562. Арк. 44.
675. Про скасування роботи пересувних інструктивно-показових хат-лабораторій. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7103. Арк. 1.
676. Про слухання доповідей на спеціальному засіданні 13 березня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 201.
677. Про слухання доповідей на спеціальному засіданні 14 березня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 202–202 (зв.).
678. Про слухання доповідей на спеціальному засіданні 15 березня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 203–203 (зв.).
679. Про стан і завдання науково-дослідної роботи у сільському господарстві : Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 29.09.1935 р. Хага-лабораторія. 1935. № 7. С. 3–7.
680. Про Угоду, підписану у червні 1927 р. між СГНКУ та «Сільським господарем». ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 1242. Арк. 29.
681. Про хиби у роботі СГНКУ та діяльність НКР. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 503. Арк. 263–264 (зв.).
682. Про широке виробниче випробовування та вивчення ефективності обробітку ґрунту по способу полевода колгоспу «Заповіти Леніна», ди-

- ректора Шадринської дослідної станції, Шадринського району, Курганської області Т. С. Мальцева, в колгоспах Української РСР. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 18. Спр. 9148, Арк. 1–2.
683. Програма дослідної роботи хат-лабораторій Київської області по буряківництву на 1937 рік / НКЗС УРСР, ВНДІ бурякового рільництва, Київська (Миронівська) с.-г. досл. ст. ; під ред. В. Ф. Старченка, О. М. Надеждіна. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УРСР, 1937. 82 с.
684. Програма наради при Науково-консультаційній раді НКЗС, присвяченій проблемі підвищення врожайності. 18 червня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 509. Арк. 6.
685. Проект резолюції Совета ХОС-ХОС о системе построения научно-исследовательских учреждений по сельскому хозяйству (1929). ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 250. Арк. 18–21. ... Арк. 21.
686. Производительность и использование труда в колхозах во второй пятилетке / Центр. Упр. Нар.-хоз. учёта Госплана СССР ; отв. ред. И. В. Саутин. Москва ; Ленинград : Госпланиздат, 1939. 140 с.
687. Пропозиції Комісії АН УРСР про утворення у системі АН Відділу сільськогосподарських наук. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 7. Спр. 3148. Арк. 154. Засвідчена копія. Машинопис.
688. Протокол № 2/22 засідання Бюро Науково-консультаційної ради НКЗС УРСР, присвяченого розробці агрономічних заходів на 1928–1929 роки. 28 жовтня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 502. Арк. 373–375.
689. Протокол № 26 засідання Президії АН УРСР від 13 липня 1951 р. Науковий архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 406. Арк. 258–262.
690. Протокол № 33 засідання Коллегии Наркомзема УССР от 23 марта 1921 г. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 848. Арк. 18.
691. Протокол № 35 засідання Коллегии Наркомзема УССР от 31 марта 1921 г. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 848. Арк. 19–19 зв.
692. Протокол № 72 засідання Колегії НКЗС УРСР з розгляду питання про стан дослідної справи та перспективи її розвитку. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 80. Арк. 16.
693. Протокол засідання Бібліографічної комісії Київської філії С.-г. наукового комітету України, що відбулося 12 травня 1926 року. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 201.
694. Протокол про затвердження Президії ВУАСГН. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 825. Арк. 136. Копія, машинопис № 15887/6.
695. Протокол совещания Комиссии по выработке положения об Украинской академии сельскохозяйственных наук от 2 июня 1933 г. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 878. Арк. 2–3.
696. Професор Будрін Петро Васильович (1857–1939) : біобібліогр. покажч. наук. пр. / УААН, ЦНСГБ ; упоряд. В. А. Вергунов, С. Д. Коваленко ;

- наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : Аграр. наука, 2001. 126 с.
697. Професор Федорова Наталія Андріянівна : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1949–2000 роки / уклад. В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко, Л. Д. Полякова, Л. А. Кириленко ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ІАЕ УААН, 2002. 87 с. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» : кн. 4).
698. Пшеничный Н. И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской Социалистической революции : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра с.-х. наук. Киев, 1964. 69 с.
699. П'ятиденний семінар з бджільництва. Колгоспне бджільництво. 1938. № 2. С. 46.
700. Пятницкий И. Опытные сельскохозяйственные учреждения. Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. Т. 6. СПб, 1902. С. 337.
701. Радько М. К., Розов С. О., Терещенко А. К. Посібник для бригадирів колгоспних пасік. Київ : Держсільгоспвидав УРСР, 1948. 247 с.
702. Раменский Л. Г. Введение в комплексное почвенно-геоботаническое исследование земель. Москва : Сельхозгиз, 1938. 620 с.
703. Раменский Л. Г. К вопросу о количественном учёте травяного покрова. Материалы по организации и культуре кормовых площадей. 1915. Вып. 12. С. 10–140.
704. Раменский Л. Г. К методике сравнительной обработки и систематизации списков растительности и других объектов, определяемых несколькими несходно действующими факторами. Труды совещаний по вопросам луговедения и опытного луговодства. Дмитров : тип. Дмитров. Промторга, 1929. Вып. 2 : Тр. совещ. геоботаников-луговедов, созданного Гос. луговым ин-том 15–20 янв. 1928 г. в Ленинграде : журнал-докл. С. 11–36.
705. Раменский Л. Г. О принципиальных установках, основных понятиях и терминах производственной типологии земель, геоботаники и экологии. Советская ботаника. 1935. № 4. С. 25–42.
706. Раменский Л. Г. Принципиальные и методические предпосылки комплексного почвенно-геоботанического исследования земель. Почвоведение. 1936 № 5. С. 693–717.
707. Раменский Л. Г. Учёт и описание растительности (на основе проективного метода). Москва : ВАСХНИЛ, 1937. 100 с.
708. Рахович. Сівозміни та їх значення. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 10. С. 45–54.
709. Рева Ф. Камфорний базилік. Хата-лабораторія. 1935. № 7. С. 26.
710. Резник С. Снова о Вавилове и Лысенко. Природа. 1992. № 11. С. 88–98.
711. Резолюція Другої Всеукраїнської професійної конференції на доповідь

- народного комісара земельних справ УСРР О. Г. Шліхтера «Чергові завдання сільськогосподарської політики та науково-дослідної роботи в сільському господарстві». Український агроном. 1928. № 4. С. 93–95.
712. Результати з вивчення нових прийомів обробітку ґрунту запропонованих Т. С. Мальцевим. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 9148. Арк. 237–242.
713. Республіканська нарада передовиків сільського господарства. Соціалістичне тваринництво. 1947. № 1. С. 4–7.
714. Ресурсозберігаючі технології механічного обробітку ґрунту в сучасному землеробстві України / І. Д. Примак [та ін.]. Київ : КВІЦ, 2007. 272 с.
715. Реформи Хрущова. Історичний довідник : офіц. сайт. URL : http://history1.ucoz.ua/index/reformi_khrushhova/0-220. (Дата звернення : 28.01.2019).
716. Ривлін О. Б., Гулий М. М. Над чим працюють хати-лабораторії Дніпропетровщини. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 2. С. 28–30.
717. Ривош Э. Ю. П. П. Постышев. 1887–1940 : биограф. очерк. Москва : Госполитиздат, 1962. 94 с.
718. Ривош Е. Ю. Павло Петрович Постышев : видатний партійний і державний діяч. 1887–1940 : біограф. нарис / пер. з рос. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 1967. 130 с.
719. Ривош Е. Ю. Павло Петрович Постышев. 1887–1940 / пер. з рос. Київ : Політвидав України, 1964. 126 с. (Сер. «Борці за велику справу»).
720. Рішення республіканської наради працівників сільськогосподарських науково-дослідних установ і вищих учбових закладів, спеціалістів і передовиків сільського господарства при МСГІЗ УРСР та АН УРСР щодо надання допомоги колгоспам, радгоспам і МТС у впровадженні у виробництво досягнень науки і передового досвіду. 13–15 жовтня 1953 р. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 8656. Арк. 85–90.
721. Рожественский Б. Н. Методика опытно-исследовательского дела по полеводству / УАСХН, Укр. науч.-исслед. ин-т растениеводства, селекции и генетики. Киев : Госсельхозиздат, 1958. 220 с.
722. Рожественський Б.М. Робота агротехнічного відділу УНДІСОЮЗ'у. Зернове господарство. 1938. № 2. С. 74–79.
723. Розвиток бджільництва на Україні [24.03.2018]. На пасіці : офіц. сайт. URL : <http://pasika.org.ua/організація-та-планування-у-бджільни/розвиток-бджільництва-на-україні/>. (Дата звернення : 25.12.2018).
724. Розгляд плану роботи НКЗС на засіданні РНК 15 жовтня 1925 р. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 506. Арк. 72.
725. Розман І. Досвід розробки біографічного підходу в різних галузях знань та можливості його використання в історико-педагогічному дослідженні. Молодь і ринок. 2017. № 11 (154). С. 96–101.
726. Розпорядження НКЗС УРСР № 17 про складання звіту за 1939 р. про

- виконання бюджетних коштів на соціально-культурні заходи, потреби експериментальних баз та радгоспів. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 17. Спр. 1028. Арк. 42.
727. Роїк М. В. Проблеми становлення й розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків (до 120-річчя вітчизняної селекції цукрових буряків). Цукрові буряки. 2009. № 1. С. 5–7.
728. Роїк М. В., Барштейн Л. А. Буряківництво. Енциклопедія сучасної України. Київ, 2004. Т. 3 : Біо–Бя. С. 639–640.
729. Роль українських вчених у розвитку геоботаніки та вивченні рослинності України. Народна освіта : офіц. сайт. URL : <http://narodna-osvita.com.ua/176-rol-ukrayinskih-vchenih-u-rozvitku-geobotanki-ta-vivchenn-roslinnost-ukrayini.html>. (Дата звернення : 3.09.2018).
730. Российская академия сельскохозяйственных наук : биограф. энцикл. / РАСХН. Москва, 2004. (Материалы к биобиблиограф. Акад. состава Россельхозакадемии).
731. Ротмистров В. Мелкая вспашка на черноземе. Нужды деревни. 1909. № 9. С. 13–26.
732. Ротмистров В. Г. Одесское опытное поле Императорского общества сельского хозяйства Южной России в 1910 году. Одесса : тип. И. Сокольского, 1913. Год. 16. 97 с.
733. Рум'янцев В. Основні принципи і методи агрокультурної роботи с.-г. вузів / Полтавський с.-г. політехнікум, кафедра агрокультур. роботи. Харків : Рад. селянин, 1928. Вип. 1. С. 15–20.
734. Рум'янцев В. М. Програма курсу «Організація і методика агрикультурної роботи» / НКО УСРР, Харківський с.-г. ін-т, каф. агророботи. Харків, 1930. С. 1, 3.
735. Рум'янцев В. Сам собі дослідник (найпростіші показові спроби в селянським господарстві). Харків : Рад. селянин, 1926. 84 с.
736. Румянцев В. Досвідні станції та що вони дають селянству. Харків : Рад. селянин, 1927. 121 с.
737. Румянцев В. О методах агропропаганды на местах. Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР. Харків : Рад. селянин, 1925. Ч. 11–12 (черв.). С. 4–14.
738. Румянцев В. О сельско-хозяйственной пропаганде на Украине (орг. момент). Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР. Харків : Рад. селянин, 1925. № 7–8 (квіт.). С. 2–3.
739. Румянцев В. М. Про організацію районних секретаріатів по сільсько-господарській пропаганді (Райагросекретаріати). Бюлетень Народного комісаріату земельних справ УСРР. К., 1925. № 5–6 (1 верес. – 1 жовт.). С. 96. (Дод. до Вісника НКЗС УСРР ; № 17–18).
740. Румянцев В. М. Про складання зводних планів по агропропаганді та

- налагодження керівництва роботою райагросекретаріатів. Бюлетень Народного комісаріату земельних справ УСРР. К., 1925. Ч. 14 (23–30 листоп.). С. 266. (Дод. до Вісника НКЗС УСРР ; № 19–20).
741. Румянцев В. Трохи більше сумлінності та діловитості : (відповідь тов. Красношапці). Вісник сільськогосподарської науки та досвідної справи. 1929. Т. 6, № 9. С. 129.
742. Румянцев В., Білецький Ф. Короткий огляд агрикультурної діяльності Полтавського с.-г. політехнікуму. Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. 1928. Т. 2. С. 362.
743. Русинов В. І., Яблунівська М. П., Шевченко А. І. Урожайність провідних сільськогосподарських культур у сівозміні з беззмінного їх вирощування. Науково-технічний бюлетень Миронівського інституту пшениці імені В. М. Ремесла УААН. 2006. Вип. 5. С. 220–226.
744. Рюриков Ф. А. Силовосание и хаты-лаборатории. Хата-лаборатория. 1937. № 7. С. 25–27.
745. Сабадир Т. Досліди з камфорним базиліком. Хата-лабораторія. 1935. № 8. С. 18–19.
746. Сава А. Історія безплужного землеробства у житті Івана Овсінського. АгроЕліта. 2017. № 11 (58). URL : <https://agroelita.info/2017/11/istoriya-bezpluzhnoho-zemlerobstva-u-zhytti-ivana-ovsinskoho/>. (Дата звернення : 22.01.2018).
747. Савина Г. А. Чистые линии (В. И. Вернадский о Н. И. Вавилоче). Трагические судьбы : репрессированные учёные Академии наук СССР. Москва : Наука, 1995, С. 7–45.
748. Савицкий К. А. Научный отчёт по теме «Методическое руководство института исследовательской работой хат-лабораторий по вопросам изучения эффективности удобрений. 1935 р. ЦДАВО України. Ф. 4759. Оп. 2. Спр. 69. 27 арк.
749. Сазанов В. И. Сельскохозяйственное опытное дело в растениеводстве и его методика. Москва : Сельхозгиз, 1962. 112 с.
750. Сайко В. Ф. Становлення Інституту землеробства Української академії аграрних наук. Землеробство : міжвід. темат. наук. зб. Київ : Нора-Прінт, 1999. № 73 [спец. вип.]. С. 3–19.
751. Сайко О. В. Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки». Київ, 2000. 23 с.
752. Сайко В. Ф., Малієнко А. М. Системи обробітку ґрунту в Україні. Київ : ВД «ЕКМО», 2007. 44 с.
753. Самородов В. М., Кигим С. Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920 рр.) : історія, зв'язки, першопостаті / наук.

- ред. В. М. Самородов. Полтава : Дивосвіт, 2015. 160 с.
754. Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России : по данным анкеты 1910 г. СПб., 1911. 394 с.
755. Свекловодство / под ред. П. М. Лепа. Москва : Сельхозгиз, 1941. 445 с.
756. Свод работ Плотнянской сельскохозяйственной опытной станции князя П. П. Трубецкого за 10-тилетие (1895–1904 гг.) / П. П. Трубецкой, А. А. Бычихин, Б. М. Вельбель, А. Г. Карабетов, М. Ф. Зволинский ; под ред. А. А. Бычихина. Одесса : «Славянская» тип. Н. Хрисогелос, 1905. 296 с.
757. Сводные таблицы групповых итогов динамических обследований колхозов по республикам и в целом в СССР за 1933–1934 гг. Т. 1. Исторические материалы : офиц. сайт. URL : http://istmat.info/files/uploads/40052/rgae_1562.78.181_svodnye_tablicy_dinamicheskikh_obsledovaniy_kolhlzov_1933-34_tom_1.pdf. (Дата зверення 15.01.2019).
758. Сводные таблицы групповых итогов динамических обследований колхозов по областям, краям, республикам СССР и по СССР в целом за 1933–1934 гг. Т. 2. Исторические материалы : офиц. сайт. URL : http://istmat.info/files/uploads/40051/rgae_1562.78.182_svodnye_tablicy_dinamicheskikh_obsledovaniy_kolhlzov_1933-34_tom_2.pdf. (Дата зверення 15.01.2019).
759. Селекція бджіл на Україні. Колгоспне бджільництво. 1938. № 4. С. 26–27.
760. Сельскохозяйственная энциклопедия / гл. ред. В. В. Мацкевич, П. П. Лобанов. 4-е изд., переработ. и доп. Москва : Сов. энциклопедия, 1969. [Т.] 1 : А6 – Годечия. 1199 с.
761. Семполовский А. Руководство к разведению семян и улучшению возделываемых растений. СПб. : тип. П. П. Сойкина, 1897. 200 с.
762. Система обработки почвы. Сельскохозяйственная энциклопедия / ред. кол. : П. П. Лобанов (гл. ред.) [и др.]. 3-е изд., перераб. Москва : Госсельхозиздат, 1955. Т. 4 : П – С. С. 670.
763. Система обработки почвы. Сельскохозяйственная энциклопедия : в 6-ти т. / гл. ред. В. В. Мацкевич, П. П. Лобанов. Москва : Сов. энциклопедия, 1974. Т. 4 : Природа – Судза. С. 792.
764. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках : зб. наук. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, ЦДАВО України ; уклад. М. В. Присяжнюк, В. А. Вергунов, О. О. Черниш [та ін.] ; за заг. ред. М. В. Присяжнюка ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2012. 756 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 62).
765. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб.

- док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов [та ін.] ; за заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2006. 526 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії ; кн. 14).
766. Сільськогосподарські періодичні видання в Україні. 1918–1940 : Журнали, «Бюлетені», «Вісті», «Наукові записки», «Збірники наукових праць», «Труди» : наук.-доп. ретросп. бібліор. покажч. / НААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : Нілан-ЛТД, 2012. 240 с.
767. Склад Бюро Науково-консультаційної ради. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 87. Арк. 65.
768. Скуратівський В. Кухоль меду. Львів, 2000. 302 с.
769. Скуратівський В. Т. «Я вас бджоли, благословляю...». Київ : Техніка, 2005. 318 с.
770. Скуцький Х. Г. Мої пропозиції [про роботу будинку сільськогосподарської культури артiлі ім. Ілліча Шполянського р-ну Київської області]. Мічурінець. 1949. № 1 (жовт.). С. 29–31.
771. Смирномудренский В. С. Введение в изучение агрономии. Ленинград : Мысль, 1925. 160 с.
772. Смирнов П. М., Муравин Э. А. Агрехимия. Москва : Колос, 1977. 240 с. (Учебники и учеб. пособия для высш. с.-х. учеб. заведений).
773. Собичевский В. Т. Земледельческие училища и школы. Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб. : тип. Акц. о-ва «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. Т. 12 (Зе – Зи). С. 423–424.
774. Соколов Н. С. Итоги и перспективы опытного дела в СССР. Бюллетени почвовед. 1930 г. Москва : Главнаука, 1930. № 1–4. С. 34.
775. Соколов Н. С. Общее земледелие. Москва : Сельхозгиз, 1935. 642 с.
776. Соколова Т. І. І. В. Мічурін і колгоспна дослідна спарва. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2013. № 8 (197). С. 205–207.
777. Соколовський О. Сільськогосподарська наука й життя (Уваги до проблеми організації с.-г. науки на Україні). Вісник сільськогосподарської науки. 1927. № 1. С. 9–19.
778. Соціально-економічний розвиток України в 1956–1964 роках. Електронна бібліотека Князева : книги, учебники, реферати. URL : <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/istoriya/part5/015.htm>. Дата звернення : 28.01.2019.
779. Список кандидатів у члени Ради НКЗС УСРР. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6639. Арк. 3–12.
780. Список обласних сільськогосподарських дослідних станцій УРСР

- [проект]. ЦДАВО України. Ф. 2, Оп. 18. Спр. 6528. Арк. 112–114. Машинопис.
781. Список сельскохозяйственных опытных учреждений по губерниям Украинской Державы (1918 г.). ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 80–83.
782. Список членів Президії ВУАСГН. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 793. Арк. 2–3.
783. Справка о проведении широких производственных опытов по изучению способов обработки почвы и посева, разработанных Т. С. Мальцевым в колхозах Украинской ССР. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 18. Спр. 9148. Арк. 237–242.
784. Сталин И. В. Речь на приёме в Кремле работников высшей школы. 17 мая 1938 г. Ленин В. И. Ленин и Сталин о труде. 2-е изд. доп. Москва : Профиздат, 1941. 656 с.
785. Становлення наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.). URL : <http://www.ukreferat.com/index.php?referat=55357>. (Дата звернення : 21.10.2018).
786. Становлення та розвиток Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН / В. М. Кабанець, М. П. Бондаренко, М. Г. Собко [та ін.]. Суми : ПВП «Будівн. будинок «Елада», 2017. 116 с.
787. Статут Інституту популяризації успіхів сільськогосподарських знань при Сільськогосподарському вченому комітеті України (1920 р.). ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 30–31.
788. Стебут И. А. Предисловие. Настольная книга для русских сельских хозяев. СПб, 1876. Т. 2. С. 14.
789. Степаненко О. Зв'язок агронома з досвідною справою та праця відділів пристосування. Український агроном. 1926. № 2 (лют.). С. 31.
790. Столяр О. П. Наукові розробки князя В. О. Кудашева з питання збереження вологі ґрунту на Кириківському дослідному полі (1878–1888 рр.). Історія науки і техніки : зб наук. пр. / М-во освіти і науки України, Держ. екон.-технол. ун-т транспорту, Центр досліджень з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна. 2018. Т. 8, вип. 2 (13). С. 536–544.
791. Стрепет А. П. 1000 е! Буряківництво. 1936. № 2. С. 12–18.
792. Стригун Ю. Павло Постишев з'їхав з глузду, вишукуючи «ворогів народу». Gazeta.ua. 2014. 28 лютого. URL : https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_pavlo-postishev-zyihav-z-gluzdu-vishukuyuchi-vorogiv-narodu/544702. (Дата звернення : 15.12.2017).
793. Структура і штатні одиниці сектору наукових установ НКЗС УСРР. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6639. Арк. 95.

794. Струнников В. А., Шамін А. Н. Т. Д. Лисенко і лисенківщина. Розгром радянської генетики в 30-40-х рр. Біологія в школі. 1989. № 2. С. 15–20.
795. Струнников В., Шамин А. Лысенко и лысенковщина : особенности развития отечественной генетики. Скепсис. URL :https://scepsis.net/library/id_1794.html. (Дата звернення : 7.07.2018).
796. Суперсон Ю. В. Генезис законодавства України у сфері бджільництва. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 3. С. 106–113. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_3_18. (Дата звернення : 12.05.2018).
797. Т. Д. Лисенко та колгоспна дослідна справа в Україні другої половини 30-х років ХХ ст. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя держ. дослідництва в агрономії та тваринництві) / УААН, ДНСГБ. Київ, 2009. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 28).
798. Таліцький В. Підсумки першого року роботи трихограмних лабораторій. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 10 (жовт.). С. 31–35.
799. Тарабрін О. Є. Життя і наукова діяльність Б. А. Паншина в історичному і соціальному вимірі. Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Укр. акад. наук. Київ, 2015. Вип. 93. С. 132–136.
800. Татцбер Й. Три системи обробітку ґрунту : в чому різниця? Пропозиція : головна платформа для агробізнесу. 2011. URL : <https://propozitsiya.com/ua/tri-sistemi-obrobitku-gruntu-v-chomu-riznicya>. (Дата звернення : 10.01.2019).
801. Теленга Н. А., Щепетильникова В. А. Руководство по размножению и применению трихограммы для борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур. Киев : изд-во АН УССР, 1949. 99 с.
802. Технологія виробництва продукції свинарства : підручник / Ю. В. Засуха, В. М. Нагаєвич, М. П. Хоменко [та ін.] ; за заг. ред. М. П. Хоменко. Вінниця : Нова книга, 2009. 336 с.
803. Тимошенко К. С. Я висловлююсь за курси. Хата-лабораторія. 1935. № 8. С. 30.
804. Тихомиров В. А. Историческая записка о деятельности Полтавского сельскохозяйственного общества с 1865 г. по 1887 г. Полтава : тип. Наследника Н. Пигуренко, 1887. С. 33.
805. Тішков С. І., Колесник І. Л. Над чим працюватиме Український науково-дослідний інститут зернового господарства. Зернове господарство. 1938. № 2. С. 79–83.
806. Томашина Г. Напрями наукового забезпечення аграрного виробництва

- Кіровоградської області (XX ст. – початок XXI ст.). Переяславський літопис. 2019. Вип. 1 (15). С. 114–126.
807. Трихограма. Практичне використання окремих видів у захисті рослин від шкідників. Allbest : офіц. сайт бази знань. URL : https://knowledge.allbest.ru/agriculture/2c0a65635b2ac79b4d43b88521316d27_0.html. (Дата звернення : 20.12.2017).
808. Трофим Лысенко – реальность и миф. Киевский телеграф. URL : <http://telegrafua.com/social/12541/>. (Дата звернення : 22.12.2018).
809. Трудовий список Рум'янцева В. М. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 7065. арк. 3.
810. Трудовий список Рум'янцева В. М. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 6686.
811. Труды сети опытных полей Полтавской губернии. Полтава, 1913. Вып. 1. С. 25.
812. Тушкан Ю. Про наукові з'їзди та наради, присвячені проблемі підвищення врожайності. Вісник сільськогосподарської науки та дослідної справи. 1928. № 5. С. 130–135.
813. Тысяча восемьсот восемьдесят четвертый год в сельскохозяйственном отношении. Деятельность правительственных и общественных учреждений по сельскохозяйственной части. СПб., 1886. Ч 2., вып. 3. С. 15.
814. У справі затвердження положення про С.-Г. науковий комітет. НКЗС. 12 листопада 1926 р. № 59/1143. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 37.
815. Україна у 1945–1953 рр. : період післявоєнної відбудови народного господарства : реферат (6.04.2013). <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35848/>. (Дата звернення : 1.05.2019).
816. Українська нарада по бджільництву : [хроніка]. Колгоспне бджільництво. 1941. № 3. С. 21–23.
817. Уранов А. А., Алёхин В. В. О методе Друде. Бюллетень Московского общества испытателей природы / отд. биол. 1935. Т. 49, вып. 1–2. С. 18–31.
818. Утримання бджіл в розбірних рамковий вуликах. <http://pasika.org.ua/організація-та-планування-у-бджільни/розвиток-бджільництва-на-у-країні/>. (Дата звернення : 12.05.2018).
819. Фаворов А. М., Бабак М. К., Чаругин А. И. Что даёт летняя посадка картофеля в степи УССР. Яровизация. 1937. № 2 (11) (март – апр.). С. 118–136.
820. Федорова Н. А. Основні шляхи поступу наукових досліджень з агротехніки озимої пшениці в умовах Лісостепу і Полісся України протягом XX століття. Професор Федорова Наталія Андріянівна : бі-

- обібліогр. покажч. наук. пр. за 1949–2000 рр. / УААН, ЦНСГБ ; за ред. В. А. Вергунова. Київ, 2002. С. 43–44. (Сер. «Біобібліографія вчених аграріїв» ; кн. 4).
821. Федоровський М. Т. Вивчення агротехніки хатами-лабораторіями Донбаса. Зернове господарство. 1940. № 11–12. С. 51–57.
822. Фейгинсон Н. И. Справочная книга для хат-лабораторий. Москва : Сельхозгиз, 1937. 415 с.
823. Фея О. Псевдонаука в СРСР. Тиждень UA : офіц. сайт. 26.01.2018. URL : <https://tyzhden.ua/History/207873>. (Дата звернення : 11.01.2019).
824. Филиповский А. К. Обзор методики работы опытных станций Киевского края. Київ : тип. Київ. філії Книгоспілки, 1927. 35 с.
825. Филипповский А. Совещание по устройству в Киеве областной опытной станции. Хозяйство. 1910. № 1. С. 107–113.
826. Філіповський О. Сільськогосподарська дослідна справа : підруч. для вищ. шк. Київ : Книгоспілка, 1928. 167 с.
827. Фолкер Э. Безумие пахаря. Москва : Сельхозгиз, 1959. 227 с.
828. Франк Ф. О рекордных урожаях картофеля на юге. Яровизация. 1937. № 2 (11) (март – апрель). С. 137–142.
829. Хатаєвич М. М. Про кормову базу тваринництва : з прикінцевого слова на III обласному з'їзді стахановців тваринництва. На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 4–5 (червень). С. 40–42.
830. Хата-лаборатория. Сельскохозяйственная энциклопедия / гл. ред. В. Р. Вильямс. 2-е изд., перераб. Москва ; Ленинград : ОГИЗ : Сельхозгиз, 1940. Т. 4. : Работка – Ящур. С. 442.
831. Хата-лаборатория. Сельскохозяйственный словарь-справочник. Москва : Сельхозгиз, 1936. С. 1391–1392.
832. Хаты-лаборатории, агролаборатории колхозные. Малая советская энциклопедия / под ред. С. И. Вавилова [и др.]. Москва : Гос. науч. ин-т «Сов. энциклопедия» : ОГИЗ, 1947. Т. 11 : Ульяновская область – ЯЯ. С. 415.
833. Хохлов. На нову ступінь. Хата-лабораторія. 1935. № 7. С. 9.
834. Хронологічне зібрання Законів, Указів Президії ВР, Постанов і розпоряджень Уряду УРСР. Київ, 1963. Т. 2 : 1942–1951 рр. 848 с.
835. Хронологія розвитку вітчизняного буряківництва і діяльності ІБКіЦБ. Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків : офіц. сайт. 2018. URL : <http://bio.gov.ua/bioenergy/hronologiya-rozvytku-vitchyznyanogoburyakivnyctva-i-diyalnosti-ibkicb>. (Дата звернення : 16.06.2018).
836. Цукровий буряк. Роев М. Після чого краще родить ярина / Київська крайова с.-г. досл. ст. Київ, 1930. Вип. 46. С. 11–12.
837. Чебанов А. Ф. Селекційна робота на пасіці. Колгоспне бджільництво. 1941. № 3. С. 19–21.

838. Чекрізов І. Князь В. О. Кудашев в історії землеробства Полтавщини. Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. Київ, 2002. Вип. 9. С. 231–232.
839. Чекрізов І. О., Гангур В. В., Браженко І. П. Полтавський варіант «системи землеробства Овсінського». Збірник наукових праць Національного наукового центру «Інститут землеробства НААН». Київ, 2006. Вип. 1–2. С. 59–67.
840. Черепяхин Б. П. Сравнение урожаев озимой ржи за два года – 1886 и 1887 – при одинаковых почвенных и культурных условиях. Отчёт по опытному полю Полтавского сельскохозяйственного общества за 1885–1887 гг. Полтава, 1888. С. 51.
841. Черниченко І., Черниченко О., Балашова Г. Двоврожайна культура картоплі. Весняне садіння. Пропозиція. 2009. 18 березня. URL : <https://propozitsiya.com/ua/dvovrozhayna-kultura-kartopli-vesnyane-sadinnya>. (Дата звернення : 8.12.2018).
842. Чернов А. Лисенко Трохим Денисович (Чи був Лисенко «Распутиним у радянській біології»? Полтавщина. Краєзнавчі історичні матеріали про Полтавщину : офіц. сайт. 2013. 6 листоп. URL : <http://duhovna-stolitca.blogspot.com/2013/11/blog-post.html> (Дата звернення : 18.08.2018)
843. Черняев І. Методи І. В. Мічуріна – в хати-лабораторії : посіб. по селекції садових рослин для хат-лабораторій і мічурінських гуртків. Київ ; Харків : Держколгоспвидав УРСР, 1936. 53 с.
844. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ, 1996. 239 с.
845. Чугай В. Полтавський сіл.-госп. політехнікум. Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. 1927. Т. 1. С. IX.
846. Шандра І. О. Науково-дослідні проекти представницьких організацій буржуазії українських губерній (друга половина XIX – початок XX ст.). Історичні і політологічні дослідження. 2014. № 3–4. С. 41–52.
847. Шапошников И. И. К тридцатилетию Ивановской опытной станции. Бюлетень Іванівської дослідної і селекційної станції С.Н.У. Цукротресту. 1927. Ч. 3. С. 1–8.
848. Шевченко П. П. Літня посадка картоплі. На допомогу хатам-лабораторіям. 1937. № 6. С. 32.
849. Шеметков Н. И., Смирнова М. М., Кочевой М. Ф. Советы пчеловоду. 2-е изд., перераб. и доп. Минск : Ураджай, 1983. 256 с.
850. Шеремет И. Ф. Передвижная инструктивно-показательная хата-лаборатория и её работа. Советский музей. 1935. № 5. С. 89–90.
851. Шкоропад Д. О., Савон О. А. Прилуччина : енцикл. довід. / за ред. Г. Гайдая. Ніжин : Аспект-поліграф, 2007. 560 с.

852. Шляхи й темпи розвитку народного господарства УСРР : матеріали до побудування п'ятирічного плану до XI Всеукр. з'їзду рад. Харків : Держплан, 1929. С. 6–7.
853. Шудрик І. О., Даниленко Л. А. Династія Харитоненків. Суми : Слобожанщина, 2003. 191 с.
854. Щебетюк Н. Б. Видатні вчені-аграрії про галузеве дослідництво в Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. Вісник Черкаського університету. Сер. Іст. науки. 2014. № 22 (315). С. 140–145.
855. Щебетюк Н. Б. Організація сільськогосподарської дослідної справи в УСРР в умовах соціально-економічних трансформацій кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. / НААН, ННСГБ. Київ : ФОН «Корзун Д. Ю.», 2015. 80 с.
856. Щебетюк Н. Б. Побудова академічної системи аграрної науки в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. Історія науки і біографістика. 1915. Вип. 3. URL :<http://inb.dnsgb.com.ua/2015-3/17.pdf>. (Дата звернення : 15.08.2018).
857. Щебетюк Н. Б. Становлення координаційних центрів сільськогосподарської дослідної справи в Україні у 1920-х роках. Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. Київ, 2015. Вип. 46. С. 97–101.
858. Що робить хата-лабораторія колгоспу «Шлях до комунізму». Бюлетень на допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 1/5 (березень). С. 31.
859. Эван А. Х. О системе Овсинского. Ведомости сельского хозяйства и промышленности. 1903. № 39. С. 13–17.
860. Юрченко Д. Господарський комплекс родини Харитоненків у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Волинські історичні записки. 2010. Т. 5. С. 57–62.
861. Юрьев В. Я. Методика селекции пшеницы на Харьковской станции. Москва : Сельхозгиз, 1939. 94 с.
862. Юрьев В. Я. Селекция и семеноводство на Харьковской станции. Селекция и семеноводство. 1946. Юбил. номер. С. 44–50.
863. Юрьев В. Я. Сортоиспытание яровой пшеницы за 1911–1925 гг. Харьков : Харьк. обл. с.-х. опыт. ст., 1928. 100 с.
864. Яворський. Пересувна інструктивно-показова хата-лабораторія. Хата-лабораторія. 1935. № 4. С. 43–44.
865. Якушкин И. Предисловие редактора к 1-му изданию / Ремер Свекловодство : настол. кн. по свекле / под ред И. В. Якушкина. Пер. с нем. И. В. Якушкина. 1-е изд. Москва : Гостехиздат, 1930. С. 2.
866. Якушкин И. Предисловие редактора ко 2-му изданию / Ремер Свекловодство : настол. Кн. по свекле / под ред И. В. Якушкина. Пер. с нем. И. В. Якушкина. 2-е изд. Москва : Гостехиздат, 1930. С. 3.
867. Яната О. Десятиріччя Жовтня на полі української сільськогосподарської науки. Український агроном. 1927. Ч. 10–11. С. 26–40.

868. Яната О. Досягнення сільськогосподарської науки в Україні за період 1917–1927 рр. Український агроном. 1927. №. 10. С. 40.
869. Яната О. А. Час заснувати Українську академію наук сільськогосподарських. Наука та техніка. 1925. № 2. С. 45–49.
870. Яровизация озимых. Сельскохозяйственная газета. 1929. 13 нояб. [№ 212]. С. 3.
871. Chmielewski F. M. Impact of climate changes on crop yields of winter rye in Halle (southeastern Germany), 1901 to 1980. Climate Research. 1992. Vol. 2. P. 23–33.
872. Jenkinson D. S. The Rothamsted long – term experiments : are they still of use? Agronomy journal. 1991. № 83. P. 2–10.
873. Sax K. Genetics and Agriculture. Bulletin of the Atomic Scientists. 1949. Vol. 5, № 5. P. 143, 146.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОЛОЖЕНИЕ О СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОПЫТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

1901 р.

1. Действие настоящего положения распространяется на казенные и получающие пособия из государственного казначейства общественные и частные сельскохозяйственные опытные учреждения.

2. Сельскохозяйственные опытные учреждения имеют целью производство научных и практических опытов и исследований в области агрономии и сельского хозяйства в видах изыскания наилучших приемов ведения хозяйства и распространения их среди населения, а также для изучения местных геологических и климатических условий, имеющих влияние на сельское хозяйство.

3. Сельскохозяйственные опытные учреждения состоят в виде Министерства Земледелия и Государственных Имуществ, по департаменту земледелия, и в губерниях, где имеются уполномоченные Министерства по сельскохозяйственной части, находятся под ближайшим их наблюдением.

4. Сельскохозяйственные опытные учреждения подразделяются на: а). опытные станции; б). опытные хозяйства, поля и участки и в). Показательные хозяйства и участки. Учреждения эти могут быть соединены между собою.

5. Все означенные в предыдущей (4) статье опытные учреждения могут быть: а). общие, в программу коих входит разработка вопросов по сельскому хозяйству вообще, и б). специальные, учреждаемые для исследования какой-либо отдельной отрасли сельского хозяйства.

6. Опытные станции (п. а ст. 4) делятся на два разряда. Станции первого разряда производят исследования в области основных вопросов агрономической науки и методики опытной агрономии. Станции второго разряда преследуют разрешение научными приемами вопросов, вызываемых практикой местного сельского хозяйства.

7. Опытные хозяйства, поля и участки (п. б ст. 4) имеют целью проверять в условиях данной местности техническую и экономическую применимость на практике добытых научным путем улучшенных приемов сельскохозяйственной культуры растений и животноводства.

8. Показательные хозяйства и участки (п. в ст. 4) предназначаются для ознакомления населения с проверенными в опытных хозяйствах, полях и участках новыми приемами сельскохозяйственной техники, а равно с новыми культурами, улучшенными породами животных, образцовыми орудиями и вообще всеми полезными в области сельского хозяйства нововведениями.

9. Опытные станции должны быть снабжены лабораториями, кабинетами, библиотеками и другими вспомогательными учреждениями,

соответствующими исследованиями, для коих станции предназначаются.

10. Опытные хозяйства, поля и участки должны быть устроены применительно к условиям местного хозяйства и снабжены хозяйственными и жилыми постройками и хозяйственным инвентарем, а в некоторых случаях и потребными для производства простейших исследований лабораторными принадлежностями, обеспечивающими возможность разрешения поставленных опытным хозяйством и участкам задач.

11. На опытные станции может быть возлагаемо Министером Земледелия и Государственных Имуществ производство анализов почв, удобрений и разных сельскохозяйственных продуктов по заказу учреждений и частных лиц. Перечень производимых станциею анализов, с указанием платы, за которую они исполняются, устанавливается Министером в соответствии с кругом деятельности станции.

12. На опытные хозяйства, поля и участки может быть возлагаемо Министером Земледелия и Государственных Имуществ распространение среди местного населения, по устанавливаемым Министером в каждом отдельном случае особым условиям, улучшенных пород животных, орудий, машин и семян.

13. На опытные станции, а также на опытные хозяйства, поля и участки, содержимые на общественные или частные средства, указанные в статьях 11 и 12 обязанности могут быть возлагаемы лишь поскольку исполнение их обусловлено при назначении этим учреждениям пособий от казны.

14. При опытных хозяйствах, полях и участках должны быть организованы сельскохозяйственно-метеорологические и фенологические наблюдения.

15. При опытных учреждениях могут с надлежащего разрешения, устраиваться публичные беседы и вестись систематические курсы по разным отраслям сельского хозяйства. Программы курсов и бесед утверждаются Министером Земледелия и Государственных Имуществ.

16. Заведующие опытными станциями и их помощники назначаются из лиц, получивших высшее сельскохозяйственное или естественноисторическое образование.

17. Заведующие опытными хозяйствами, полями и участками и их помощники должны иметь образование не ниже среднего.

18. Заведующие показательными хозяйствами и участками избираются преимущественно из среды местного населения и находятся под руководством специалистов, состоящих в ведении Министерства Земледелия и Государственных Имуществ, по выбору департамента земледелия, а в случае неимения оных в данной местности, под руководством специалистов, находящихся в распоряжении местного земства или сельскохозяйственного общества, по выбору этих учреждений.

19. При опытных станциях второго разряда, а также опытных хозяйствах и полях для общего руководства их деятельностью и направления ее в соответствии с запросами местного хозяйства, могут быть образуемы особые советы. В состав совета входят: председатель, местный уполномоченный

Министерства Земледелия и Государственных Имуществ по сельскохозяйственной части, а где этой должности не учреждено, местный управляющий государственными имуществами или другое лицо по выбору Министра, а также заведующий опытным учреждением и его помощники. Председатель и секретарь совета казенного опытного учреждения назначаются директором департамента земледелия, а получающего пособие из государственного казначейства – теми установлениями или лицами, на иждивении коих оно состоит, причем от них зависит назначить еще и других членов в состав совета.

20. Планы деятельности казенного опытного учреждения на ближайшие годы, а равно программа его ежегодных работ составляются заведующим учреждением и представляются им со своими объяснениями на утверждение Министра Земледелия и Государственных Имуществ к установленному департаментом земледелия сроку, вместе с заключением совета, если он при учреждении образован, а равно с соображениями и замечаниями местных сельскохозяйственных обществ, а где их нет – съездов сельских хозяев или иных местных сельскохозяйственных организаций.

21. Опытные учреждения, получающие пособия из государственного казначейства, представляют на утверждение Министра Земледелия и Государственных Имуществ план их деятельности в течении ближайших лет, а также предполагаемые в нем изменения. Утверждение программ ежегодных работ означенных учреждений представляется состоящим при них советам, а где их не образовано, – местному уполномоченному по сельскохозяйственной части или другому лицу, по выбору Министра Земледелия и Государственных Имуществ.

22. Годовые отчеты о деятельности опытных учреждений составляют заведующими ими и с заключениями состоящих при них советов, где они образованы, представляются Министерству Земледелия и Государственных Имуществ.

23. Заведующие казенными опытными учреждениями и их помощники определяются на должности Министром Земледелия и Государственных Имуществ, последние по представлению заведующих.

24. Заведующие теми казенными опытными станциями, при коих имеются опытные хозяйства, поля или участки, управляют последними за добавочное вознаграждение, назначаемое из специальных средств учреждения (п. б ст. 25).

25. Средства казенных опытных учреждений составляют: а) суммы, ассигнуемые на их содержание из казны согласно утвержденным для них штатам, б) специальные средства, образующиеся от продажи сельскохозяйственных произведений и получаемые за производство анализов, контрольных испытаний и исполнение иных работ по заказам учреждений и частных лиц. Доходы опытных учреждений причисляются к специальным каждого из них средствам в течении десяти лет со дня утверждения их штата.

26. Общественные учреждения и частные лица с ходатайствами об оказании им содействия со стороны Правительства к основанию или

содержанию опытных учреждений обращаются в Министерство Земледелия и Государственных Имуществ непосредственно или через его местные органы.

27. Местные органы Министерства Земледелия и Государственных Имуществ по получении ходатайства об оказании содействия к основанию или содержанию опытных учреждений, представляют оныя в департамент земледелия со своими по нем заключениями.

28. Содействие Правительства открываемым земствами, обществами и частными лицами опытными учреждениям состоит: а) в назначении денежных пособий из ежегодно представляемого для этой цели в распоряжение Министра Земледелия и Государственных Имуществ особого кредита; пособия эти могут быть единовременные – на устройство опытных учреждений и постоянные – на вознаграждение личного состава, на расходы по производству опытов и наблюдений и на пополнение учебных пособий (библиотек, коллекций и т. п.); б) в отводе участков казенных земель в отпуске на льготных условиях или бесплатно лесных материалов на постройки и отопление, в снабжении живым и мертвым инвентарем, производителями культурных пород домашних животных, улучшенными сортами семян и т. п. и в) в указаниях со стороны специалистов Министерства Земледелия и Государственных Имуществ.

29. При каждом назначении пособий содержимых земствами, обществами и частными лицами опытными учреждениям устанавливаются Министерством Земледелия и Государственных Имуществ условия, исполнение коих обязательно для получения сих пособий.

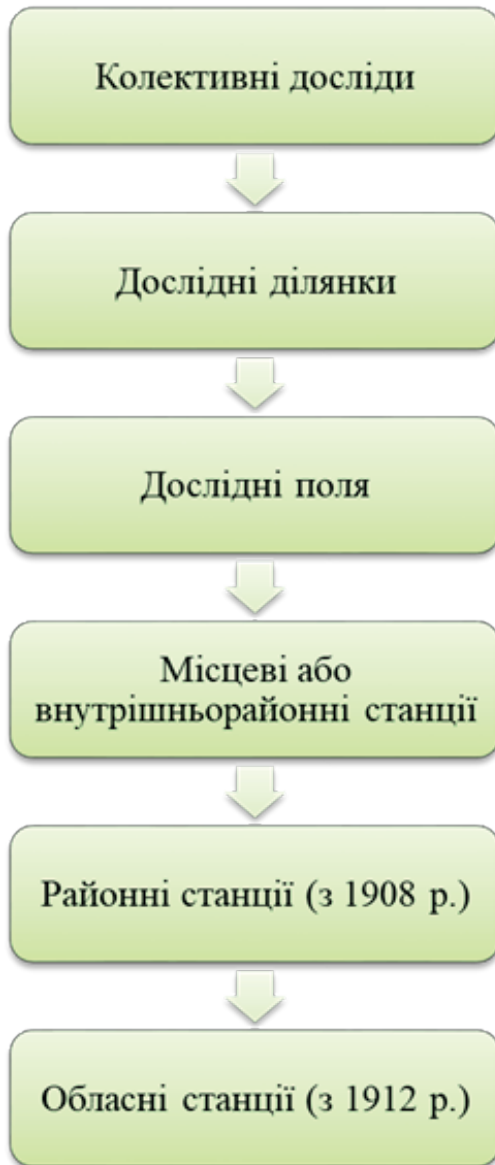
30. Опытные учреждения имеют печать со соответствующую надпись: казенные – установленные для уездных учреждений образца, а получающие пособия из казны – с изображением герба губерний, в которой они расположены.

31. Опытные учреждения пользуются правом пересылать следующие по делам их пакеты, посылки и тюки, весом до одного пуда в одном отправлении, без платежа весовых денег.

32. Казенные опытные учреждения имеют право беспрошленно получать из-за границы для своих надобностей приборы, реактивы и иные, необходимые для их деятельности, предметы с наблюдением постановлений, изложенных в статьях 1047 и 1048 устава таможенного, изд. 1892 г. Получаемые сими учреждениями из-за границы книги, карты и повременные издания ученого содержания не подлежат рассмотрению цензуры.

Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях. Известия Министерства земледелия и государственных имуществ. 1901. № 29, (22 июля). С. 546–547.

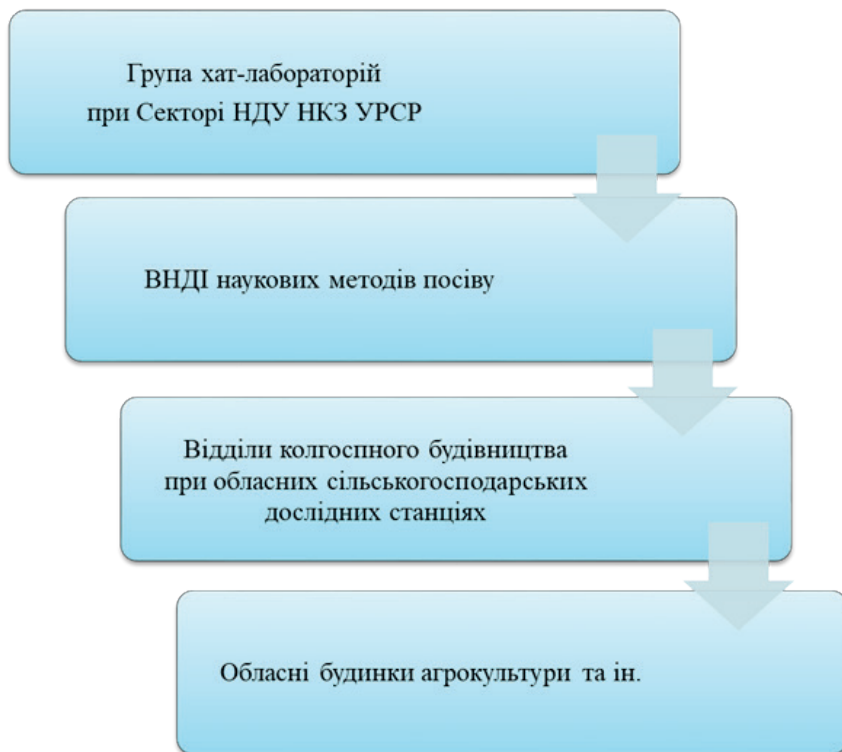
Додаток Б
ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ВЕДЕННЯ ДОСЛІДНИЦТВА
(до 1917 р.)

Додаток В
ВЕРТИКАЛЬ ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ЗАПРОВАДЖЕННЯ АГРО-
КУЛЬТУРНОЇ РОБОТИ В РАДЯНСЬКОМУ СЕЛІ НАПРИКІНЦІ
20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Додаток Д
КООРДИНУЮЧИЙ ЛАНЦЮГ СТРУКТУР КОЛГОСПНОГО
ДОСЛІДНИЦТВА У 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

Додаток Ж
ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 165 НКЗ УССР ОБ ОРГАНИЗАЦИИ
КОЛХОЗНЫХ ХАТ-ЛАБОРАТОРИЙ

16 апреля 1934 г.

Придавая исключительное значение организации колхозных хат-лабораторий, задачи которых освещены в письме тов. Постышева к тов. Курносенко (колхоз им. Петровского, Кременчугского района), Наркомзем УССР с целью наилучшего обеспечения организации хат-лабораторий постановляет:

1. Обязать всех агрономов, зоотехников, ветврачей, инженеров и техников системы НКЗ, зав. РЗО, директоров МТС, директоров научно-исследовательских и учебных институтов, руководителей опытных станций и зав. Обл ЗУ наметить план мероприятий по организации и оказанию повседневной реальной помощи колхозам в деле создания колхозных хат-лабораторий.

2. Возложить ответственность за руководство этой работой в Наркомземе УСРР непосредственно на заместителя Наркома тов. Гонтаря и на начальников управлений тт. Пионтковского, Огия, Дудника, Кончаева, Рубца, Познякова, Губу и Леонидова; в областях – персонально на зав. Обл. ЗУ: Киевского – тов. Федотова, Черниговского – тов. Шалимова, Харьковского – тов. Нуса, Винницкого – тов. Бляу, Днепропетровского – тов. Яблонского, Донецкого – тов. Пидгайца, Одесского – тов. Лютина, в АМССР – НКЗ – тов. Колесникова.

3. Обязать Сельхозакадемию в течение декады разработать и подать НКЗ УСРР на рассмотрение план мероприятий по организации помощи научных организаций колхозным хатам-лабораториям.

4. Для оказания помощи колхозам в организации хат-лабораторий создать фонд в размере 100 000 рублей, установить такой порядок его использования:

а) денежная помощь выдается колхозам, которые совместно с РЗО и МТС обеспечат хату-лабораторию соответствующим помещением, должным образом отремонтировав его, соберут все образцы своего производства, образцы минеральных удобрений, образцы почв своих полей по отдельным полям севооборота и обеспечат освещение работы лучших ударников.

б) денежную помощь выдавать через МТС колхозам, обслуживаемым МТС, и через РЗО – колхозам, не обслуживаемым МТС.

в) денежную помощь выдавать после получения Наркомземом акта за подписью председателя правления колхоза, старшего агронома МТС и зоотехника РЗО о выполнении колхозом условий, указанных в пункте «а» этого постановления.

г) денежную помощь при выполнении этих условий выдавать в размере от 100 до 1000 рублей каждому колхозу на приобретение библиотек и наглядных пособий (пробирки, макеты, лупы, лабораторная посуда и т. п.) в зависимости от расходов на эту цель самих колхозов, райисполкомов и шефских организаций.

5. Предложить всем зав. Обл. ЗУ выделить из местных ресурсов соответствующие областные фонды для премирования колхозов за организацию ими хат-лабораторий.

6. Для организации образцовой хаты-лаборатории в колхозе им. Петровского, Кременчугского района, ассигновать 1000 рублей и командировать в этот колхоз агронома тов. Гомона для ознакомления у тов. Курносенко с уже выполненною в этом колхозе работой по организации хаты-лаборатории и оказания помощи в деле превращения этой хаты-лаборатории в образцовую.

Народный комиссар земледелия УСРР

Н. Скалыга

Бюлетень Народного Комісаріату земельних справ УСРР. 1934. № 8 [30 квіт.]. С. 4.

Додаток 3
ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 188
НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ПО ЗЕМЕЛЬНЫМ ДЕЛАМ УССР
«Об организации и работе хат-лабораторий»

29 апреля 1934 г.

С целью обеспечения необходимой организации и разворота работы хат-лабораторий и полного использования результатов их работы для поднятия колхозного производства – Наркомзем УССР в развитие постановления от 17-го апреля с. г. постановляет – утвердить такие основные постановления по организации хат-лабораторий:

I. Задачи хат-лабораторий.

Основными задачами хат-лабораторий являются:

- а) организация и проведение работы по повышению технических и агротехнических знаний колхозников;
- б) организация и проведение в колхозе массово-исследовательской и изобретательской работы;
- в) агротехническая консультация в разных отраслях колхозного строительства.

2. Исходя из вышеприведенных задач, хата-лаборатория свою работу проводит в тех отраслях с.х. производства, которые есть в колхозе и по тем вопросам, которые выдвигаются в порядке самодеятельности колхозниками.

3. С целью поднятия уровня технических и агротехнических знаний колхозников, хата-лаборатория организует разные кружки: по изучению машин, новых способов агро и зоотехники, изобретательству и организует лекции, доклады и беседы.

4. Хата-лаборатория проводит разные наипростейшие анализы и исследования, связанные с технично-производственным контролем колхозного производства (анализы семян, кормов, почвы, состояние озимины, с.х. продуктов, обозначение времени созревания отдельных культур, изучение мест, где засели вредители и т.д. и организует широкий обмен опытом своей работы через организацию экскурсий в другие колхозные хаты-лаборатории.

5. Все колхозники-исследователи, которые работают в хате-лаборатории, объединяются в кружки, которые работают над определением разных отраслей и вопросов с.х. производства.

Хата-лаборатория свою работу проводит, в первую очередь, непосредственно в производственных бригадах /в полях ..., свинарниках, коровниках, овчарнях, конюшнях и т.д./, а также непосредственно в хате-лаборатории на ее исследовательских участках.

II. Организация и оборудование хат-лабораторий.

Хата-лаборатория должна быть организована в одном из домов колхоза /в 2-3 комнаты/ по возможности около усадьбы колхоза. Дом должен быть просторный и светлый.

При хате-лаборатории должен быть исследовательский участок для разных исследований и изучения новых культур – размером 0,5 – 1 га.

Для проведения работ в хате-лаборатории должно быть такое оборудование:

аналитические веса,
технические веса,
лупа с штативом
две лупы обыкновенные,
бур-свердло – брать образцы почвы для определения качества.
алюминевые баночки для образцов почвы при определении влажности.
Прибор определить всхожесть зерна.
Таблицы норм и особенностей зерна.
Щупы мешочные
Пурки для зерна.
Таблицы хемсиладу разных растений.
Прибор для определения мучности зерна.
Разные пинцеты.
Сита пятиярусные для зерна.

Универсальный индикатор для определения кислотности почвы /прибор Михаелиса/.

Проектный фонарь с набором диапозитивов.

Сушильный шкаф

Ареометр.

Центрифугу для отбора жира молока с набором всего лабораторного приспособления и реактивов для анализа, молочных продуктов /для колхозов, где есть молочные фермы/.

Прибор определять грязь в молоке.

Прибор Маркусона определять воды в продуктах с.х.

Примус

Набор лабораторной посуды /банки, стаканчики, колбы, пробирки, ступки и т.д./

Набор наипростейших реактивов /кислоты, щелок и т.д./.

Ветеринарная аптечка.

Набор ветеринарных приспособлений.

Набор садового инструмента.

Оборудование для метеорологических наблюдений /барометр-анароид, дождемер, почвенные термометры до 25 смг. глубины, термометр-минимум, обыкновенные термометры, флюгер, определять толщину снегового покрова и уровень воды в речках/.

Журнал метеорологических и фенологических наблюдений.

Разное оборудование /ножи, настольные предметы, железные банки для воды, умывальник, полотенце, предохранительные очки, огнетушители, аптечку/.

В хате-лаборатории должна быть аптечка по всем отраслям колхозного производства и соответствующие плакаты, диаграммы и т.д. по тем вопросам, которые изучает хата-лаборатория.

III. Организация работы хаты-лаборатории

1. Для руководства всей работой хаты-лаборатории, Правление колхоза выделяет заведующего из лучших колхозников-исследователей, которые должны работать в порядке совмещения с другой работой в колхозе, которая давала бы возможность иметь определенное время для руководства работой хаты-лаборатории. Зав. хатой-лабораторией получает за эту работу оплату в трудоднях. Размер оплаты устанавливает правление колхоза в согласовании с РЗО или дирекцией МТС.

2. Работу в хате-лаборатории проводят сами колхозники-исследователи за консультацией прикрепленного к хате-лаборатории агронома.

3. Обязать ОблЗУ и НКЗД АМСРР немедленно развернуть работу по организации хат-лабораторий в колхозах, определив на основе изучения материальной базы по колхозам – план организации хат-лабораторий в 1934 г. и не позже 20-го мая с.г. подать в НКЗД списки колхозов, в которых будет организовано хаты-лаборатории 1934 г.

4. Ответственность за организацию хат-лабораторий и руководство их работой возложить: в колхозах, которые обслуживаются МТС на директоров и старших агрономов МТС, в колхозах, не обслуживаемых МТС на зав. РЗО и дорагрономов.

5. Расходы по организации, оборудованию и работе хат-лабораторий отнести за счет культурфондов колхозов и помощи, которую дают центральные, областные и районные организации /Облсполкомы, земорганы, шефские организации и т.д./ к фондам премирования колхозов за образцовую организацию хат-лабораторий.

6. Обязать ОблЗУ, РЗО и МТС прикрепить к каждому колхозу, где организовываются хаты-лаборатории агрономов и других специалистов для помощи в организации их и подачи систематической помощи и консультации хатам-лабораториям в их работе.

7. Поручить тов. ГОМОНУ в согласовании с Академией С.Х.Наук и ОблЗУ представить не позже 25-го мая с.г. проекты прикрепления соответствующих Научно-Исследовательских Институтов к хатам-лабораториям для научной консультации в работе последних и полного использования для научной работы результатов работы хат-лабораторий.

8. Обязать Дорсельхозиздательство к 20-му мая с.г. издать брошюры-пособия:

а/ Как организовать хату-лабораторию,

б/ Как организовать работу хаты-лаборатории.

9. Поручить тов. ГОМОНУ к 10-му мая с.г. составить список рекомендованной литературы для библиотек хат-лабораторий колхозов, соответственно направлению их хозяйства.

10. Просить Вукопкнигу соответственно к установленному п.3 этого постановления типового оборудования хат-лабораторий, обеспечить приобретение колхозами означенного оборудования.

11. Обязать ОблЗУ не позже 1-го июня ц.р. провести в районах 3 – 5 дневные семинары для руководителей хат-лабораторий.

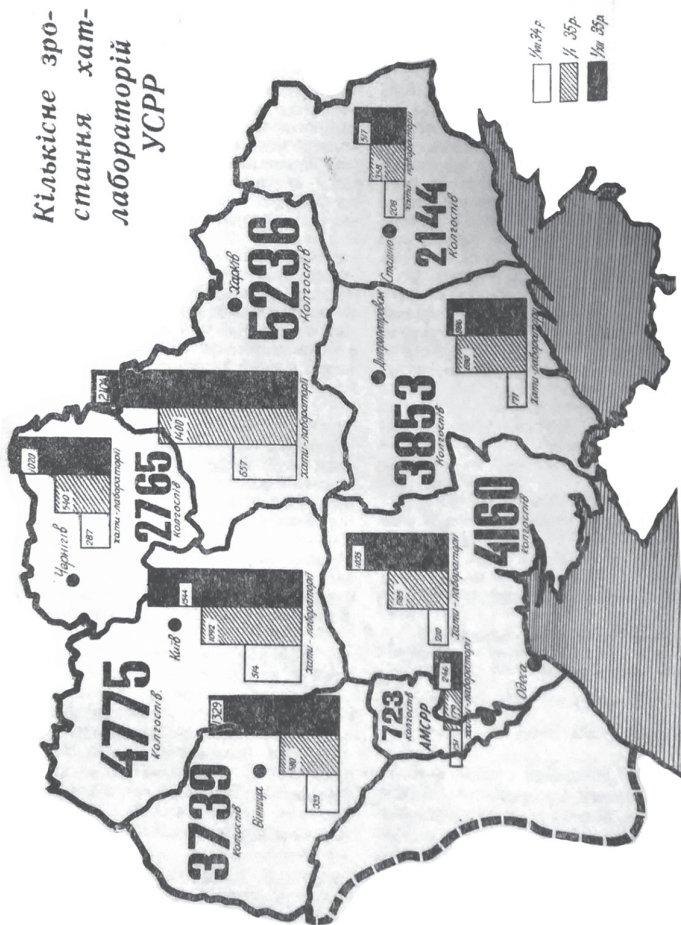
Зам. Наркомземсправ УСРР

[без підпису]

/Гонтар/

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6493. Арк. 1 – 3.

Додаток К

Хата-лабораторія. 1936. № 2.

Додаток Л
ПРО ОБЛАДНАННЯ ХАТ-ЛАБОРАТОРІЙ

За останній час організовано багато нових хат-лабораторій для яких питання обладнання хати-лабораторії не цілком ще з'ясоване. Тому бувають випадки, коли для хати-лабораторії купують непотрібне приладдя, що не може бути використане, або купують музейні речі та різні колекції. Нижче подаємо список потрібного для початку роботи хати-лабораторії приладдя, яке можна придбати в районних магазинах «Книгокультторгу». Лабораторні, приладдя можна замовити і через магазин наукових приладь «Книгокультторгу», що міститься в Дніпропетровську по Ленінській вул., № 1.

Список приладь для хат-лабораторій

№ п/п	НАЗВА ПРИЛАДЬ	Кількість
1	Дощомір з двома відрами	1
2	Флюгер Вільда	1
3	Барометр Анероїд	1
4	Термометри:	1
	мінімальний	1
	максимальний	1
	грунтові	2
	надвірний	1
	кімнатні	5
5	Снігові рейки	2
6	Складний метр	1
7	Рулетка (10 або 20 метровка)	1
8	Технічні ваги з різноважками	1
9	Лупи:	1
	конусна	1
	з ручкою	1
10	Мікроскоп або лупа Лейтца	1
11	Розбірна дошка для аналізу насіння	1
12	Примус	1
13	Сушильний шкаф	1
14	Штатив Бунзена	1
15	Пробірки	50

16	Колби (від 250 до 500 кб. см.)	5
17	Лійки шкляні	2
18	Пінцети	5
19	Скальпелі	2
20	Алюмінієві чашки	15
21	Тарілочки для пророщування насіння	20
22	Мензурки	3
23	Фільтрувальний папір	2 коробки
24	Прилад «Рекорд» для перевірки молока на чистоту	1
25	Центрифуга з потрібним набором реактивів	1

В наведеному списку обладнання для хат-лабораторій не передбачені деякі дрібні приладдя як-то: препарувальні голки, морилка для бабочок, прес для гербарія і інше.

Такі приладдя, як снігомірні рейки, англійські будки, навіть дощомір (на який потім від гідрометуправління треба буде одержати сертифікат), можна зробити в своєму колгоспі.

На допомогу хатам-лабораторіям. 1936. № 1. С. 30–31.

Додаток М
ПОЛОЖЕННЯ
ПРО КОЛГОСПНУ ХАТУ-ЛАБОРАТОРІЮ

Мета і завдання

1. Колгоспна хата-лабораторія є первинною формою організації ініціативи й самодіяльності широких мас колгоспників на боротьбу за агрокультуру, за техніку, за дальший ще більш прискорений розпиток нашого соціалістичного сільського господарства.

2. Хата-лабораторія утворюється в кожному колгоспі, з метою подати фактичну допомогу колгоспові в боротьбі за високий урожай, підчищення продуктивності тваринництва, в справі оволодіння технікою і організацією соціалістичного сільськогосподарського виробництва.

3. В своїй роботі хата-лабораторія спирається на актив колгоспників-дослідників, бригадирів, стахановців рільництва і тваринництва, кращих майстрів високих урожаїв і удоїв, комсомольців, сількорів.

4. Першочерговими завданнями хати-лабораторії є:

а) організація і проведення в колгоспі масово-дослідницької і винахідницько-раціоналізаторської роботи з усіх галузей колгоспного виробництва, спрямованої на підвищення врожайності, продуктивності тваринництва і розвиток колгоспного виробництва;

б) організація і проведення в колгоспах простіших аналізів і спостережень: аналізи насіння, отрут, добрив, ґрунтів, молочних продуктів, овочівництва і плідівництва, організація метеорологічних спостережень, спостережень за з'явленням шкідників і хвороб сільськогосподарських культур та ін.;

в) організація і проведення роботи над підвищенням рівня агрозоотехнічних знань колгоспників шляхом організації масової агрозоотехучби в гуртках, влаштування доповідей, лекцій, бесід, екскурсій, читання сільськогосподарської літератури й газет, виробничого інструктажу та ін.

Матеріальна база хати-лабораторії

5. Колгоспна хата-лабораторія організується в спеціально відведеному для неї колгоспом приміщенні: окремому будинку з садивою, або ж іншому приміщенні з двох-трьох кімнат, по можливості, в центрі колгоспу.

6. Правління колгоспу забезпечує охорону й пристосування приміщення до роботи хати-лабораторії, утримання його в чистоті, опалення і освітлення, а також устаткування необхідними меблями — стільцями, стільчиками й бібліотечною шафою, шафою для зберігання матеріалів та ін.

7. Кожна хата лабораторія, залежно від напряму та обсягу своєї роботи, для проведення дослідницької і контрольно-виробничої роботи повинна бути забезпечена за кошти колгоспу необхідним лабораторним приладдям за списком, рекомендованим Наркомземом УРСР.

8. Для проведення лабораторно-польових дослідів, для вивчення й розмноження сортів нових культур, ще невідомих колгоспові, в також нових сортів зернових і технічних культур, виведених лабораторією, кожній хати-лабораторії правлінням колгоспу надається дослідна ділянка, в розмірі 0,5 — 1,0 гектара.

Всі масові досліді й спостереження хата-лабораторія провадить у виробничих умовах колгоспу: в полях сівозміни виробничих бригад, на скотних дворах, у свинарниках, садах, городах та ін.

9. Правління колгоспу і бригадири забезпечують проведення дослідів хати-лабораторії необхідною робочою силою, насінням, добривами, матеріалами, а також забезпечують проведення всіх цих робіт у строки, передбачені методикою кожного досліді.

10. Всі витрати на організацію хати-лабораторії і проведення робіт хатою-лабораторією передбачаються кошторисом колгоспу і включаються у виробничо-фінансовий план колгоспу.

План роботи хати-лабораторії

1. Хата-лабораторія проводить свою роботу на основі конкретного плану, який становить невід'ємну частину річного виробничого плану колгоспу.

2. План роботи хати-лабораторії складається завідувачем хати-лабораторії за участю активістів хат-лабораторій, бригадирів виробничих бригад, стахановців і колгоспників-дослідників, з допомогою агрономів і працівників науково-дослідних інститутів та станцій.

3. План роботи хати-лабораторії повинен передбачати вивчення і розв'язання першочергових, найважливіших для даного колгоспу питань, враховуючи виробничі особливості і напрям господарства даного колгоспу, спрямованих на підвищення врожайності, розвиток тваринництва і усіх інших галузей колгоспу.

Примітка. В план роботи повинні також включатися окремі цінні питання, що їх висуває для проробки актив колгоспників-дослідників.

4. Складений хатою-лабораторією план роботи розглядається на активі хати-лабораторії і затверджується правлінням та загальними зборами колгоспників.

Керівництво хати-лабораторії. Права і обов'язки завідувача хати-лабораторії

1. Для керівництва хатою-лабораторією правління колгоспу призначає завідувача хати-лабораторії.

2. Завідувач хати-лабораторії висувається правлінням колгоспу з найдосвідченіших і найбільш підготованих колгоспників, що мають нахил до дослідницької роботи. Правління колгоспу забезпечує підвищення кваліфікації завідувача хати-лабораторії шляхом періодичного посилання його

на курси завідувачів хат-лабораторій, організовані РЗВ, облЗВ та науково-дослідними установами.

3. Завідувач хати-лабораторії звільняється від усіх інших робіт. У великих колгоспах керівництво хатою-лабораторією може суміщатися з іншою спорідненою роботою (інспектор якості, бригадир по боротьбі з шкідниками).

4. Завідувач хати-лабораторії одержує оплату за свою роботу в трудоднях. Оплата завідувача хати-лабораторії встановлюється загальними зборами колгоспників залежно від якості роботи хати-лабораторії, але не може бути нижче тієї оплати, яку одержував завідувач хати-лабораторії на своїй попередній роботі в колгоспі.

В разі сумісництва керівництва хатою-лабораторією з іншою роботою в колгоспі, завідувач хати-лабораторії одержує за керівництво хатою-лабораторією додаткову оплату (до своєї основної) в розмірі не менше 10 трудоднів на місяць.

5. Звільнення завідувача хати-лабораторії від його обов'язків провадиться правлінням колгоспу за погодженням з РЗВ або МТС.

Завідувач хати-лабораторії зобов'язаний:

а) організувати виконання плану роботи хати-лабораторії;

б) об'єднати навколо хати-лабораторії кращих активістів дослідників, стахановців, майстрів високих урожаїв і удоїв, подаючи їм систематичну допомогу у виконанні взятих ними на себе зобов'язань у боротьбі за високий урожай і піднесення продуктивності тваринництва;

в) провадити систематичні спостереження над погодою (на метеорологічному пункті при хаті-лабораторії), з'явленням шкідників і хвороб сільськогосподарських рослин, своєчасно сигналізуючи про це правління колгоспу;

г) провадити різні аналізи — зерна, посівного матеріалу, отрут (для боротьби проти шкідників), добрив, ґрунтів, молочних продуктів і ін. приймаючи до цієї роботи актив хати-лабораторії;

д) вести облік спостережень і записи результатів дослідів, що провадяться хатою-лабораторією на спеціальних дослідних ділянках у полях сівозміни, на фермах, скотних дворах, у свинарниках, садах, городах, на луках, пасовищах і ін.

е) завідувач хати-лабораторії зобов'язаний робити звіт про свою роботу перед правлінням і загальними зборами колгоспу, доповідаючи про роботу хати-лабораторії та її результати — на засіданнях правління колгоспу не менш одного разу в 3 місяці і на загальних зборах колгоспників не менше двох разів на рік;

ж) все устаткованих, література, матеріали та інше майно хати-лабораторії належить колгоспові і записується в інвентарну книгу. В хаті-лабораторії зберігається список усього майна і устаткованих. Завідувач хати-лабораторії відповідає за правильне використання і цілість устаткування хати-лабораторії.

В разі навмисного псування устаткованих, з винних у псуванні правління колгоспу стягає вартість цього устаткування, або його ремонту за фактичною вартістю. Приймання устаткованих хати-лабораторії і здачу його треба оформляти відповідними актами.

3. Завідувач хати-лабораторії зобов'язаний про всі цінні результати дослідів і спостережень негайно доводити до відома правління колгоспу і бригадирів, домагаючись практичного застосування цих досягнень у виробничих умовах колгоспу.

В разі відмовлення правління колгоспу застосувати одержані цінні висновки хати лабораторії в колгоспі, завідувач хати-лабораторії повинен повідомити про це збори колгоспників, райземвідділ або МТС, що обслуговує даний колгосп.

4. Завідувач хати лабораторії повинен бути активним передовим колгоспником, стахановцем колгоспного виробництва, показуючи своєю ударною роботою приклад соціалістичного ставлення до праці. Одночасно завідувач хати-лабораторії повинен бути активним сількором і систематично висвітлювати досвід роботи хати-лабораторії та її активу в колгоспній, районній, обласній і центральній пресі.

Наркомземсправ УРСР

Хата-лабораторія. 1937. № 9. С. 37–39

Додаток Н

ДОСЛІДЖЕННЯ ҐРУНТІВ У КОЛГОСПАХ

Колгоспам необхідно знати якість земель, що закріплені за ними навічно. Знаючи якість земель, колгосп зуміє більш правильно застосувати ті чи інші агротехнічні заходи на кожній окремій ділянці, зуміє краще розподілити поля сівозміни. Ось чому хатам-лабораторіям слід тепер же почати вивчення ґрантів своїх колгоспів.

Усі колгоспи 100 МТС районів бурякосіяння вже мають ґрунтово-агрохемічні карти, на яких зазначена основна характеристика ґрунтів усіх полів сівозміни, а також запільних діляниць колгоспу. У формі таблиць до карт додано обґрунтований план внесення добрив. Такі карти щороку складаються Українським інститутом соціалістичного землеробства (Київ) та обласними дослідними станціями зони бурякосіяння; вони являють собою прекрасний вихідний матеріал для дальшого систематичного вивчення ґрунтів хатами-лабораторіями.

Але й колгоспи тих МТС та районів, які ще не мають докладних ґрунтових карт, можуть одержати приблизну характеристику своїх ґрунтів, користуючись картами ґрунтів районів або областей. Такі карти є для Київської, Вінницької, Чернігівської та Харківської областей. Є ґрунтові карти для кількох районів Донбаса (Макіївський, Горлівський). Інститут соціалістичного землеробства склав карту ґрунтів зони бавовносіяння УРСР на площу близько 5 мільйонів гектарів. Користуючись цією картою, легко визначити ґрунти колгоспів кожної бавовносіяної МТС та мати приблизне уявлення і про ґрунти колгоспів. Але обласні та інші карти дрібних масштабів не можуть звичайно задовольнити потреби колгоспів у точному знанні їх ґрунтів. Такі карти дають тільки змогу орієнтуватися, які саме ґрунти і в даному та в сусідніх колгоспах.

Для того, щоб мати точну карту ґрунтів в колгоспові треба провести нову роботу і вивчити, як розміщуються різні ґрунти на площі полів сівозміни та на запільних клинах колгоспу, точно визначити межі окремих ґрунтів і всі ці дані нанести на землеустрійний план колгоспу. Тільки тоді колгосп матиме свою ґрунтову карту.

Часто на площі одного й того ж колгоспу маємо різні ґрунти. Наприклад, в колгоспах Полісся можуть бути поряд підзолисті піщані та підзолисті суглинкові ґрунти. Зрозуміло, що різні ґрунти потребують і різних заходів щодо строків, глибини та способів обробітку, різних видів і норм добрив. Способи поліпшення цих ґрунтів так само різні: піщані ґрунти потребують мергелювання поряд із внесенням великих норм ґною, а на суглинкових, підзолистих ґрунтах ефективним буде вапнування та внесення ґною меншими нормами, але частіше.

В колгоспах бурякосійних районів теж бувають різноманітні ґрунти. Частина поля сівозміни часто зайнята чорноземами, а решта площі –

опідзоленими сірими ґрунтами. Погреба в добривах для цукрових буряків і зернових культур на цих ґрунтах неоднакова. Опідзолені ґрунти вимагають насамперед внесення гною, а з мінеральних добрив — азоту, а на чорноземах з мінеральних добрив великий ефект дає фосфор. Навіть на чорноземах, у зв'язку з змінами їх властивостей, доводиться давати різні добрива або різні норми цих добрив. На карбонатних (багатих на вапно) чорноземах слід давати більші норми фосфорних добрив, бо фосфор удобрення тут зв'язується вапном, а на вилугованих чорноземах такий самий ефект дасть менша кількість цього ж добрива.

Щоб одержати від добрив найвищий ефект, слід урахувати особливості різних ґрунтів і відповідно змінювати види, кількості та співвідношення окремих добрив.

Було б недоцільно, приміром, на дуже легких піщаних ґрунтах Полісся обмежуватися внесенням повного мінерального добрива (азот+фосфор+калій), на заправивши попереду ці ґрунти гноєм, не провівши мергелювання та не запровадивши сівозмін з бобовими травами, які збагачують ці ґрунти на азот і поліпшують їхні фізичні властивості.

Різноманітні ґрунти і на півдні УРСР, на полях зернобавовнярських колгоспів. І тут доводиться враховувати особливості різних ґрунтів та відповідно диференціювати окремі агротехнічні заходи. В посушливих умовах південного Степу УРСР на чорноземах ефективні невисокі (10—15 т на гектар) норми гною, але на солонцюватих (каштанових) ґрунтах, особливо на солонцях, норми гною можна значно збільшити (20—30 т), оскільки тут гній не тільки збагачує ґрунт на поживні речовини, але й є засобом корінного поліпшення цих ґрунтів.

На півдні УРСР, на різних ґрунтах, часто навіть на полях одного колгоспу, доводиться змінювати способи обробітку ґрунтів. Глибока своєчасна оранка чорнозему є одним з важливіших заходів боротьби за високі врожаї всіх культур. В південних колгоспах серед чорноземів часто трапляються плями солонців, або навіть цілі поля сівозмін бувають під солонцюватими ґрунтами та солонцями. У Хорлівському, Генічеському та по інших районах півдня є чимало колгоспів, уся площа яких під солонцями та дуже солонцюватими ґрунтами. Якщо солонець зорати на глибину 20—25 см, перевертаючи скибу, то можна вигорнути на поверхню щільний, важкий шар солонцю. Поверхня ґрунту після такої оранки швидко запливає, і після перших дощів утворюється дуже міцна кірка. Отже, солонці треба обробляти інакше, ніж чорноземи. Оранку з перевертанням скиби слід щороку поглиблювати лише на 3—5 см одночасно вносячи гній, і ущільнений шар солонцю слід підпушувати бет перевертання, застосовуючи ґрунтопоглиблювач, на лапах якого є лемеші.

Найкращим знаряддям для обробітку солонців з дуже щільним шаром і підзолистих суглинкових ґрунтів є двоярусний плуг, що має чотири пари спарених корпусів: верхні корпуси ставлять на глибину верхнього пухкого шару — вони обробляють ґрунт з перевертанням скиби, — нижні корпуси, що мають лемеші без полиці, — спускають ущільнений шар ґрунту, не обертаючи його.

З наведених прикладів видно, що правильно застосовувати рекомендовану агротехніку і свідомо диференціювати (змінювати) окремі агротехнічні заходи можна тільки докладно знаючи ґрунти всіх полів сівозміни свого колгоспу.

Але потрібно також докладно знати ґрунти й решти земельної площі кожного колгоспу (запільний клин, луки, пасовища, сіножаті).

Розвиток колгоспного тваринництва вимагає зміцнення кормової бази, зокрема піднесення врожайності сіножатей і пасовищ, а для поліпшення кормової площі потрібно застосовувати і меліоративні та агротехнічні заходи. Для ефективного запровадження їх треба знати рослинність і ґрунти луків.

Отже, складаючи карту ґрунтів, потрібно докладно вивчити та точно нанести на землеустрійний план колгоспу не тільки ґрунти полів сівозміни, а й ґрунти всієї площі колгоспу, зокрема кормових вгідь.

Ґрунтову карту колгоспу слід зробити агроґрунтовою картою, тобто дати агровиробничу характеристику всіх зазначених на карті ґрунтів. Ця характеристика повинна складатися з таких показників: механічний склад ґрунту або кількість в ньому піску, пилу та глини. Орієнтовно механічний склад ґрунтів можна визначати в полі, а більш точно й докладно в лабораторії. Важливо знати, яка реакція ґрунту — кисла чи лужна. Для кислих (підзолистих або опідзолених) ґрунтів слід відзначити їхню потребу у вапні з тим, щоб правильно запроваджувати вапнування цих ґрунтів для

знищення в них кислотності, поліпшення фізичних властивостей та забезпечення найкращого використання органічних добрив.

Важливим показником стану ґрунтів є ступінь їх структурності, тобто наявність у ґрунті більшої [або меншої кількості] дрібних окремостей, що надають йому вигляд зернистої або дрібногрудкуватої маси та забезпечують добру водопроникливість, провітрювання ґрунту і роблять його зручнішим для обробітку. В різних ґрунтах ці окремості то більш, то менш міцні в сухому стані і менш або більш водостійкі, тобто швидко або повільно розмокають у воді і розпливаються в ній. Ґрунти, структура яких добре виявлена та водостійка, не запливають від дощів і не утворюють міцної кірки.

Для агроґрунтових карт колгоспів різних виробничих зон УРСР треба давати різні показники ґрунтів, що повинні мати безпосередньо виробниче значення. Так, на агроґрунтових картах колгоспів Полісся (картопляно-льонарська та коноплярська зона) слід обов'язково дати механічний склад різних ґрунтів, реакцію їх, потребу у вапнуванні (для суглинкових та супіщаних ґрунтів) або в мергелюванні (для піщаних ґрунтів). На агроґрунтових картах колгоспів бурякосійних районів для опідзолених сірих ґрунтів треба дати їх реакцію, потребу у вапнуванні, їх водопроникливість та аерацію. Для чорноземів тих же колгоспів важливо зазначити реакцію, глибину залягання карбонатного шару, ступінь структурності та водостійкості структури, водопроникливість і аерацію.

Для солонцюватих ґрунтів і солонців півдня слід відзначити наявність розчинних солей на тій або іншій глибині, тобто визначити соду, хлористий та сірчано-кислий натрій. В цих же ґрунтах треба знати механічний склад різних шарів, водопроникливість їх та аерацію (ступінь провітрювання).

Хати-лабораторії вже кілька років провадять досліді з внесенням органічних і мінеральних добрив. Треба точно знати, на якому саме ґрунті закладено дослід, а коли в колгоспі на полях сівозмін ґрунти різні, то й досліді слід закладати на різних, найбільше поширених ґрунтах. Це дасть можливість правильно поширювати результати досліді на певну площу ґрунтів колгоспу та на такі ж землі сусідніх колгоспів.

Наявність у колгоспі ґрунтової карти дає змогу хати-лабораторії правильно закласти досліді з різними заходами щодо обробітку ґрунту, добривами та свідомо застосувати результати цих дослідів на певній площі. Коли хата-лабораторія вже має для свого колгоспу дані дослідів на різних ґрунтах за кілька років і ці дані характеризують ефективність різних добрив або заходів обробітку на різних ґрунтах колгоспу, то такі матеріали з зазначенням видів, норм добрив і культур, під які вони вносились, слід додати в формі таблиці до агроґрунтової карти.

Агроґрунтова карта з додатком до неї аналізів ґрунтів колгоспу та даних дослідів на цих ґрунтах матиме велике значення для правильного планування і ефективного застосування багатьох агротехнічних заходів. Така карта повинна бути одним з основних документів кожного колгоспу.

На основі цієї карти хати-лабораторії зможуть обґрунтовано побудувати і продовжувати свої дальші роботи в справі виробничого дослідження ґрунтів колгоспів. Ґрунти треба вивчати протягом цілого року, в різні сезони. Хати-лабораторії повинні спостерігати, як змінюються ґрунти під впливом різних агротехнічних заходів. Особливо потрібні такі спостереження над ґрунтами стахановських ланок, щоб повністю врахувати зміну властивостей ґрунтів під впливом передової агротехніки, щоб обґрунтовано рекомендувати колгоспам нові ефективні заходи. Визначаючи вологість ґрунту в різні с.-г. сезони, здатність ґрунту нагромаджувати та зберігати вологу, ступінь аерації ґрунту, ми зможемо сказати, в результаті яких агротехнічних заходів зростають ці важливі для рослин властивості ґрунтів.

Отже, хати-лабораторії з допомогою спрощеної, але досить точної методики зможуть визначити, як впливають різні способи обробітку на водонепроникливість ґрунту, його аерацію, здатність ґрунту віддавати рослині вологу, тобто зможуть встановити кращі способи утворення високої родючості своїх ґрунтів.

Агроґрунтова карта колгоспу буде ціннішою тоді, коли на її основі хата-лабораторія організує систематичні дослідження ґрунтів, щоб своєчасно сигналізувати правлінню, бригадирам про кращі строки обробітку та посіву на різних ґрунтах, про кращу глибину обробітку різних ґрунтів, про потребу боротьби з кіркою та запливанням поверхні ґрунту, потребу в поливанні тощо. Одночасно, на основі всього дослідного матеріалу по МТС та даних своїх дослідів, хата-лабораторія з допомогою агронома зможе опрацювати для колгоспу раціональний план ефективнішого застосування мінеральних і місцевих органічних добрив.

Польова методика дослідження ґрунтів досить проста. Для того, щоб дослідити ґрунт у полі та визначити, до якого типу ґрунту його треба віднести, слід викопати яму 1,5—2 м завглибшки, 1—1,5 м завдовжки та 0,75—1 м завширшки. Треба, щоб довша сторона ями була спрямована з півночі на південь. Північну вузьку стінку ями, тобто ту, що спрямована на південь і найбільш освітлюється сонцем, роблять прямовісною і рівною від поверхні до дна ями. З другого, короткого боку ями роблять східці.

Коли яма вже зовсім готова—північну прямовісну стінку її треба очистити від землі, яка прилипає до неї, для чого чистою лопатою зверху вниз різують шар землі в 3—4 см завтовшки.

На північну прямовісну стінку ями треба повісити метр, поділений на сантиметри так, щоб нулева точка його точно збігалась з лінією поверхні ґрунту. Після цього вивчають на стінці ями будову ґрунту, тобто наявність окремих горизонтів ґрунту, відмінних один від одного. В двометровій ямі, викопаній на чорноземному ґрунті, спостерігаємо, що перший горизонт до глибини 30—40 см забарвлений в однаковий темно-сірий колір. Цей горизонт помітно поділяється на 2 підгоризнти: орний — до глибини 18—24 см — і підорний.

Перший має переважно пороховато-грудкувату структуру, залежно від обробітку, може складатися з грудок різного розміру або бути дуже розпи- леним. В несолонцюватих, звичайних чорноземах поверхня ґрунту рідко й не дуже запливає, не утворює міцної та товстої кірки. Глибину оранки спід точно виміряти в кількох місцях стінки ями.

Нижче орного шару йде підорна частина верхнього горизонту. Вона має такий самий колір, як і орний горизонт (іноді трохи темніший), але в чорноземному ґрунті підрівнюється помітно виявленою зернястою струк- турою, тобто грудки ґрунту розпадаються на окремі дрібні грудочки або зернятка.

Обидва ці підгоризнти складають так званий гумусовий горизонт ґрунту, що має в своєму складі найбільше перегною, забарвлений в най- темніший колір і в підорній частині має добре помітну зернясту структуру,

Гумусовий горизонт – найбагатший на поживні речовини шар чорнозе- му; межах його можна поглиблювати оранку до найкращої для культивованих рослин глибини. Другим горизонтом, що йде в чорноземах до глибини 70 — 80 см, а іноді і до 100 — 120 см, є перехідний горизонт, колір якого ясніший, ніж колір першого шару, і з глибиною поступово переходить у колір ґрунтоутворюючої породи. Але в межах цього горизонту сірий відтінок гумусу (перегною) все таки превалює і лише в нижній частині до нього помітно домішується половий відтінок лесу.

На глибині близько 1 метра в чорноземах завжди знаходимо третій го- ризонт, а саме ґрунтоутворюючу породу. Він має неоднорідне забарвлення місцями сіре, місцями полове. Шар такого плямистого забарвлення йде в чорноземах до глибини 1,5 м і повільно переходять на незмінену ґрунтоу- творюючим процесом порогу, якою в наших чорноземах звичайно буде па- левий суглинковий лес.

В перехідному горизонті чорнозему часто спостерігаємо виразно по- мітні на око скупчення вуглекислого вапна у вигляді білих вицвітів, подіб- них до звичайної цвілі і розміщених в порожнинах ґрунту по стінках ходів черв'яків і кротовин. Крім того, наявність вуглекислого вапна констатуєть- ся з допомогою соляної кислоти. Капаючи на ґрунт кислотою, визначаємо, на якій глибині міститься лінія скипання, тобто вже помітна кількість вуг- лекислого вапна. В південних чорноземах вуглекисле вапно в формі бо- рошнуватих скупчень і плям «білозірки» розташовано нижче перехідного горизонту.

Отже, спостерігаючи в ямі профіль чорнозему, ми повинні констату- вати, що цей ґрунт відзначається значною товщиною власне гумусово- го (верхнього) і гумусового перехідного горизонту, наявністю зернястої структури і лінією скипання в межах перехідного, рідше верхнього шару.

Наші чорноземи переважно сформовані на суглинковій породі (лес) мають в усьому профілі однаковий механічний склад. Будь яких шарів ущільнення, відмінних своїм кольором, щільністю або структурою, в

профілі чорнозему ми не знаходимо. Підґрунтові води залягають у чорноземах, за винятком нижніх частин схилів і степових улоговин, на значній глибині (15 — 25 м).

Занотувавши в щоденнику вищенаведені ознаки ґрунту, визначаємо його як чорнозем. Але нам потрібно визначити, яка де відміна чорнозему. Коли вимірювання товщини гумусових горизонтів (включаючи й перехідний) дає 80 см та більше, пишемо в щоденнику, що це глибокий чорнозем. Визначивши з допомогою кислоти, що ґрунт має вуглекисле вапно в орному шарі, характеризуємо його як карбонатний чорнозем. Розтираючи на долоні грудочку ґрунту, не помічаємо ні на око, ні під пальцями окремих піщинок, ґрунт розтирається в однорідну тонку пиловату масу. Коли з такого ґрунту можна скрутити «ковбаску» завтовшки 2 — 3 мм і зігнути її в дугу, пишемо в щоденнику, що це середньо-суглинковий ґрунт.

Коли б яма була викопана не на чорноземі, а на сірому опідзоленому ґрунті, ми побачили б зовсім іншу картину профілю ґрунту. З поверхні цей ґрунт значно ясніший, ніж чорнозем; його верхній шар забарвлений гумусом у сірий колір і складає всього коло 20 см. Коли цей ґрунт під лісом, він має з поверхні дрібно-горіхувату структуру, тобто розпадається на дрібні ущільнені окремоті; крім того, в цьому ж шарі спостерігаємо платівчасту структуру, тобто грудки ґрунту розпадаються на тоненькі плиточки; в найбільш опідзолених сірих (яносірих) ґрунтах ця структура переходить у листувату, тобто ґрунт розпадається на дуже тонкі платівки; узявши в руки грудочку такого ґрунту, її можна розщеплювати на окремі листки, як аркуші книжки. Глибше 20 см йде ущільнений, бурого кольору, горизонт, який у верхній своїй частині має грубо-горіхувату міцну структуру, а в нижній частині розпадається на видовжені, дуже міцні в сухому стані, грудочки, довший діаметр яких дорівнює 5 — 7 см, а поперечний коротший — 3 — 4 см. Цю структуру опідзолених ґрунтів називають призматичною, бо вона нагадує фігуру призми.

Ущільнений горизонт опідзолених ґрунтів має значну товщину; нижньою межею його є лінія скипання з кислотою, нижче якої (лінії) знаходимо дуже збагачений на вуглекисле вапно шар. Бурий ущільнений горизонт досягає глибини 90 — 120 см, збагачений на вапно горизонт відповідно розташований на глибині 90 — 180 см. Отже, незмінну ґрунтоутворюючу породу знаходимо в цих ґрунтах лише на глибині близько 2 метрів.

Надзвичайно характерною для опідзолених ґрунтів є неоднорідність їхнього профілю щодо механічного і хемічного складу та ущільнення.

Перший горизонт (0 — 20 см) більш водопроникливий, краще провітрюється, менше набрякає при звогненні. Ущільнений горизонт, навпаки, більше глинистий, менш проникливий для води й повітря, значно більше набрякає. Опір цих обох горизонтів обробітці різний. Верхній горизонт обробляється легше; нижній — важче. Верхній горизонт опідзолених ґрунтів, збіднений на поживні речовини, має мало виявлену й нетривку у вологому стані структуру.

Наведений приклад профілів двох дуже поширених у нас ґрунтів — чорнозему і сірого опідзоленого ґрунту — доводить нам цілковиту можливість визначати тип ґрунту за зовнішніми ознаками його профілю. Визначивши тип ґрунту, можна одержати й загальну характеристику його хемічного та механічного складу. Ця характеристика є на ґрунтово-агрохімічних картах районів, МТС і колгоспів. Такі карти складає Український інститут соціалістичного землеробства. На запитання кожної хати-лабораторії інститут зможе дати загальну фізико-хемічну характеристику ґрунтів колгоспу.

Проведене хатою-лабораторією польове дослідження ґрунтів колгоспу з визначенням типів його ґрунтів і загальна характеристика їх складу, взята з відповідних карт, дадуть уявлення про типи ґрунтів колгоспу, їхній характер і склад. Але для колгоспу цього не досить. Хата-лабораторія повинна найперше точно встановити площу поширення кожного типу ґрунту на ланах колгоспу, тобто скласти карту його ґрунтів. Знаючи основні ґрунти колгоспу та виходячи з його господарських завдань, завжди можна спланувати і даліше вивчення ґрунтів колгоспу хатою-лабораторією.

Кількість опадів на ланах колгоспу може бути однаковою, але різні ґрунти його по-різному вбирають воду, неоднаково її зберігають, не в однаковій мірі віддають вологу рослині. Вивчаючи вологість різних ґрунтів свого колгоспу, хата-лабораторія допоможе колгоспові у визначенні способів зберігання вологи на тих або інших ґрунтах. Досить сказати, що коли чорноземні лани вже підсохли й добре обробляються, солонцеві лани можуть бути ще мокрими, ґрунт на них липне й мажеться.

Але не можна і довго чекати з обробітком солонцюватих ґрунтів, бо коли вони пересохнуть, обробляються погано й дуже важко. Отже, завдання хати-лабораторії—встановити кращий стан вологості і кращі строки обробітку різних ґрунтів колгоспу.

Колгоспи степової смуги запроваджують насадження лісових полезахисних смуг, які впливають не тільки на вогкість повітря, а й вологість верхніх шарів ґрунту. Цей вплив слід вивчити, щоб відповідно змінити агротехніку міжсмугових ланів, з метою забезпечити їх найвищу вологість.

Найменш затримують воду ґрунти схилів, де вона найшвидше збігає. Є прості способи затримувати воду на схилах і достатньо зволожувати їх ґрунти. Як приклад, можна навести спосіб посипання впоперек схилу попелом снігу, коли він починає танути. Під попелом швидше розтає сніг і швидше розмерзається ґрунт, вбираючи воду. А коли розтануть і не посипані попелом смуги снігу, їхня вода в знаний мірі проникатиме в ґрунт тих смуг, що були посипані попелом. Ось цей і подібні прості способи скупчення в ґрунті води слід перевірити хатам-лабораторіям.

Деякі хати-лабораторії вже почали вивчати питання про вологість ґрунтів, досліджуючи вплив на вологість ґрунту різних способів обробітку та різних попередників. Але вивчати тільки саму загальну вологість

ґрунтів не досить. Різні ґрунти можуть мати однакову загальну вологість, але віддавати рослині різну кількість води. Так, при однаковій вологості чорнозем віддає рослині більше води, а солонець менше. Треба вивчати загальну вологість ґрунту та ту вологість, яку ґрунт не віддає рослині, а також співвідношення в різних ґрунтах цих двох форм вологості.

Кожна хата-лабораторія може організувати аналізи ґрунтів. Для цього потрібно мати світлу, чисту кімнату, відповідне обладнання й реактиви. Аналізи треба провадити для того, щоб точно визначити ту або іншу властивість ґрунту (механічний склад, структурність, засоленість ґрунту тими або іншими солями і, або щоб обґрунтувати заходи щодо поліпшення ґрунтів (вапнування, внесення добрив у різних кількостях або нормах тощо).

Хатам-лабораторіям слід організувати проведення таких аналізів, з допомогою яких можна визначати щороку або в різні сезони року зміни тих властивостей ґрунту, що мають найважливіше виробниче значення. Таким способом хати-лабораторії провадитимуть виробничий контроль ґрунтів.

В різних ґрунтах доводиться визначати різні властивості. Отже, однакового підходу до справи тут бути не може. В піщаних ґрунтах Полісся слід робити однакові аналізи, в чорноземах степу інші. Вносячи добрива, важливо знати реакцію ґрунту або ступінь його кислотності.

Визначення реакції ґрунту провадять з допомогою приладу, так званою «універсального індикатора». Показниками реакції є числа реакції. Так, числа 3, 4 і 5 показують, що ґрунт кислий, ґрунт з показником 6 найменше кислий, число 7 показує, що реакція ґрунту нейтральна, тобто ні кисла, ні лужна. Чиста вищі 7, тобто 8, 9, характеризують ґрунти лужної реакції.

В ґрунтах Полісся УРСР реакція найчастіше буває кисла; вона позначається числами 3 — 3,5 — 4. Чорноземні ґрунти мають числа реакції 6 — 7. Опідзолені сірі ґрунти мають реакцію в межах чисел 4,5 — 5,5. В ґрунтах, реакція яких різко лужна, показники її можуть бути числа 8 і вище.

Найкращою для розвитку ґрунтів реакцією є слабкокисла або нейтральна, тобто в межах чисел 6 — 7. Таку реакцію мають чорноземні та малоопідзолені ґрунти. В умовах такої реакції найкраще розвиваються в ґрунті мікроорганізми, що збагачують ґрунт на азот та виробляють легкодоступні для рослин азотні сполуки (нітрати). Нейтральною або слабкокислою реакцією відзначаються ґрунти, що насичені вапном; гони мають гарну структуру, легко провітрюються.

Дуже кисла (числа 3 — 4) та дуже лужна реакція ґрунту шкідливі для культурних рослин; такі ґрунти слід поліпшувати. Зайву кислотність ґрунту легко знищити вапнуванням. Контролюючи кислотність ґрунту, до вапнування та після вапнування, встановлюємо ефективність останнього.

З реакцією ґрунту потрібно рахуватись, вносячи добрива; так, на кислих ґрунтах поліських колгоспів найефективнішими будуть добрива, що утворюють лужну реакцію. В кислих ґрунтах легко розчиняються й добре впливають такі добрива, як фосфоритне борошно. На полях півдня (зона

бавовносіяння), де ґрунт має лужну реакцію, слід, навпаки, вносити так звані фізіологічно-кислі добрива, до яких належать сірчано-кислий амоній та суперфосфат. Внесення на південних ґрунтах фізіологічно-лужних добрив, як от свіжий попіл, натрієва селітра, може бути й шкідливим.

Слід установити контроль за аерацією (кількість повітря в ґрунті), водопроникливістю, загальною вологістю ґрунту та тою водою, що міститься в ґрунті в недоступній для рослини формі. Таку так звану критичну воду ґрунт міцно затримує, і коли в ґрунті є лише ця вода, рослини відчувають явища ґрунтової посухи.

Такі дослідження з 1937 року ввійдуть в систему масових робіт хат-лабораторій., Конче потрібно забезпечити їх успіх організаційними заходами, керівництвом і консультацією.

Насамперед, слід забезпечити методично інструктивне керівництво цими роботами, що вже і здійснюється шляхом утворення в інституті соцземлеробства (Київ, Леніна, 46) методичного бюро та бригади інструкторів-агроґрунтознавців. В усіх областях треба провести двотижневі семінари з агроґрунтознавства та агрохемії для робітників хат-лабораторій і агрономів.

Роботу хат-лабораторій в справі систематичного дослідження ґрунтів колгоспів треба передбачити як у плані колгоспів, так і в планах відповідних відділів і робітників облЗУ, райземвідділів та МТС. У програмі цих досліджень треба передбачити такі основні моменти роботи: а) агрофізичне і агрохемічне вивчення хатами-лабораторіями ґрунтів стахановських ланок з метою встановлення ефективності окремих агротехнічних заходів (за висотою врожаю та станом ґрунту); б) дослідну перевірку хатами-лабораторіями новіших досягнень с-г. науки в питаннях нових способів обробітку та удобрення ґрунтів (поглиблення орного шару, нові види добрив, система підживлення рослин, хемічні меліорації ґрунтів, поліпшення луків); в) докладний облік і дослідження хатами-лабораторіями всієї земельної площі колгоспу та складання агроґрунтових карт, побудованих на науково-виробничій номенклатурі ґрунтів та виробничих показниках колгоспу.

Поряд з цим треба потурбуватися про те, щоб планово забезпечувати хати-лабораторії реактивами, апаратурою і устаткуванням з таким розрахунком, щоб все це відповідало потребі виробничого вивчення ґрунтів даного району.

Науково-дослідні установи, облЗУ, райземвідділи та МТС повинні всебічно допомагати хатам-лабораторіям в організації цих робіт з тим, щоб озброїти знаннями про ґрунти актив колгоспів і тим сприяти їм у боротьбі за одержаній суцільних високих сталінських урожаїв усіх культур.

Г. Г. Махов, доктор с.-г. наук

Хата-лабораторія. 1937. № 5. С. 7–16.

Додаток П

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ КОЛГОСПНИХ ХАТ-ЛАБОРАТОРІЙ

Протягом другої сталінської п'ятирічки колгоспи вирости у великі господарства, в яких використовуються всі новіші досягнення науки й техніки, поставлених на службу соціалістичним урожаям. Видатне і відповідальне місце в запровадженні цих досягнень агронауки належить колгоспним хатам-лабораторіям.

План колгоспного господарства — організація земельної території, запровадження сівозмін, застосування агрикультурних заходів — складається у колгоспах наперед на багато років. Для цього колгоспники повинні добре знати свої ґрунти. Отже, докладне вивчення земель колгоспу, складання їх виробничої характеристики є одним з першочергових завдань колгоспних хат-лабораторій.

Родючість ґрунту залежить від людини, яка не тільки використовує природу, але й перероблює її відповідно до своїх потреб. Часто буває так що в колгоспі є лише один тип ґрунту, але багато відмін його. Щоб забезпечити одержання високих урожаїв, треба вивчити ґрунти, що є в колгоспі, і визначити агрозаходи для кожного вгіддя.

Насамперед, колгосп повинен мати такий план земельних вгідь, з якого видно було б не тільки загальну кількість землі колгоспу, але й розподіл її за характером ґрунтів. Проведення такого обліку земель і є одним з найважливіших завдань хат-лабораторій.

Проводячи облік земель, треба виявити, до чого придатна та чи інша частина території, де потрібна меліорація, де треба осушити, а де, навпаки, потрібне й можливе зрошення; треба виявити ґрунти, що потребують вапнування чи гіпсування, де є змиви й розмиви, які треба припинити, запобігши дальшій руйнації ґрунтів; треба також виявити потребу ґрунтів в удобренні. На основі цих матеріалів треба скласти ґрунтову карту території колгоспу, яка відбиватиме всі агрономічні та інші властивості ґрунтів. Цю карту мають доповнювати матеріали про засміченість полів, особливості їх рельєфу тощо. Проведення такої паспортизації ґрунтів треба розпочати негайно.

Звісно, в складанні таких ґрунтових карт наукові установи повинні подати хатам-лабораторіям практичну допомогу, керуючи їх роботою. Велика допомога інститутів потрібна колгоспам також у справі підготовки кадрів к кваліфікованих працівників у цій галузі, підготувати які треба в найближчі 2 — 3 роки. Від наявності таких підготовлених кадрів великою мірою залежатиме успіх боротьби за високий урожай в наступні роки.

Щодо інших завдань колгоспних хат-лабораторій, то вони тісно пов'язуються з поточною виробничою роботою колгоспу. Колгосп повинен повсякчасно контролювати своє виробництво. Так, підготовка до посіву вимагає перевірки якості (схожості, чистоти й чистосортності) насіння,

визначення вологості ґрунту, визначення часу посіву тощо; завданням хат-лабораторій є також спостереження за шкідниками для того, щоб своєчасно вжити потрібних заходів боротьби з ними.

Перевірка якості добрив та інсектицидів і фунгіцидів, догляд за збереженням їх, випробовування нових культур, нових сортів хлібів і технічних рослин з тим, щоб вибрати найбільше придатні для даного колгоспу; спостереження за станом озимини на полі; перевірка й випробовування нових винаходів і пропозицій; проведення польових дослідів для вивчення добрив, способів обробітку, зрошення чи осушування ґрунтів та ін. — все це завдання повсякденної роботи хати-лабораторії.

Велика робота хати-лабораторії й після того, як урожай вже зібрано. Тут завдання хати-лабораторії забезпечити правильну оцінку продукції, її сорту, натури (для зерна), цукристості (буряки), крохмалистості (картопля), ступеня вологості зерна, борошна тощо.

Та вивченням земель, паспортизацією їх, виявленням їх потреб і властивостей завдання колгоспної хати-лабораторії ще не вичерпуються. Адже ж родючість ґрунту змінюється рік-у-рік; навіть на протязі одного року вона змінюється — найменша буває навесні і найвища — в кінці літа (на пару). Підвищується родючість ґрунту від правильної агротехніки, а також при правильному застосуванні сівозмін.

Хата-лабораторія повинна стежити за змінами родючості ґрунтів на окремих ділянках, щоб своєчасно сигналізувати про необхідність запровадження тих чи інших заходів для підтримання й збільшення родючості ґрунтів. Особливо велике значення це має в тих районах, де й досі відчувається стихійний вплив явищ природи. Так, наприклад, в наддніпрянських районах (Кишенківський, Кобиляцький, Н.Санжарівський, Кременчуцький, Градизький тощо), наддеснянських на Чернігівщині великої шкоди завдає підтоплення ґрунтовими водами та zalивання річками навесні під час повіди величезних територій добрих земель. Великої ваги набувають також заходи боротьби з розмивом ґрунтів, руйнацією їх водою та утворенням ярів.

Разом з тим, у звичайних умовах ці ж райони терплять від посухи, маючи під боком у себе силу річок. Завдання хат-лабораторій поставити питання про врегулювання водного режиму — про боротьбу як із зайвиною води (спорудження загат, дамб, дренажу, водосховищ) так і з нестачею її (проведення зрошувальних каналів, водосховищ тощо та подача води на поля).

Оскільки разом з підтопленням ґрунтовими водами по цих районах підіймається до верхніх шарів ґрунту і сіль, перетворюючи на солончаки тисячі гектарів, хати-лабораторії повинні організувати догляд за такими ділянками з тим, щоб виявити причини цих явищ, звідки йде засолення, та як запобігти цьому лихові. З цими завданнями тісно пов'язані спостереження за рівнем підґрунтової (колодязної) води, за рівнем води у свердловинах, а також у річках.

Колгоспні хати-лабораторії повинні провадити й метеорологічні спостереження.

Важливе завдання хат-лабораторій також полягає в збиранні та узагальненні багатого досвіду передовиків. З цього досвіду треба вибрати все найцінніше, що, після уважної перевірки, може стати у великій пригоді нашому виробництву. Узагальнення досвіду стахановців і практичне застосування його у виробництві є першочерговим обов'язком колгоспних хат-лабораторій.

академік О. Н. Соколовський

Хата-лабораторія. 1938. № 1 (35). С. 20–22.

Додаток Р
ПОСТАНОВА РАДИ МІНІСТРІВ УРСР № 156
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ СІЛЬСЬКО-
ГОСПОДАРСЬКИХ НАУК ПРИ МІНІСТЕРСТВІ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА УРСР

30 грудня 1956 р.
м. Київ

З метою поліпшення керівництва науково-дослідною роботою в галузі сільського господарства, підвищення теоретичного рівня досліджень, поліпшення підготовки кадрів і набуття ними знань і практичних навиків ведення сільськогосподарського виробництва, а також повного використання наукових і педагогічних кадрів у розв'язанні завдань, поставлених, ХХ з'їздом КПРС перед сільськогосподарською наукою, Рада Міністрів Української РСР постановляє:

Зосередити в єдиному центрі керівництво науково-дослідною роботою по сільському господарству в республіці, для чого організувати Українську Академію сільськогосподарських наук, включивши до неї Українську сільськогосподарську академію (учбову), і підпорядкувати її Міністерству сільського господарства УРСР. Встановити, що Українська Академія сільськогосподарських наук є вищим науково-методичним центром республіки в галузі науки по сільському господарству і здійснює керівництво всією науково-дослідною роботою в науково-дослідних установах та вищих учбових закладах, веде пропаганду і впровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду, забезпечує теоретичну і практичну підготовку кадрів вищої кваліфікації.

Підпорядкувати Українській Академії сільськогосподарських наук науково-дослідні установи по сільському господарству, згідно з додатком № 1, а також передати Академії Київський ветеринарний інститут на правах факультету.

Покласти на Українську Академію сільськогосподарських наук науково-методичне керівництво обласними сільськогосподарськими дослідними станціями. Фінансування обласних дослідних с. г. станцій з 1957 року провадити з обласних бюджетів.

Створити в складі Української Академії сільськогосподарських наук:

- а) відділення землеробства;
- б) відділення тваринництва;
- в) відділення механізації та електрифікації сільського господарства;
- г) відділення лісівництва, гідротехніки і меліорації;
- д) відділення економіки та організації сільськогосподарського виробництва.

Покласти на відділення Української Академії сільськогосподарських наук керівництво науково-методичною роботою науково-дослідних

інститутів і дослідних станцій, а також керівництво навчальною роботою і підвищенням кваліфікації спеціалістів сільського господарства.

Організувати в Українській Академії сільськогосподарських наук, на базі ветеринарного інституту, зоотехнічний і ветеринарний факультети.

Встановити в Українській Академії сільськогосподарських наук президію в складі: президента, трьох віце-президентів, головного ученого секретаря і п'яти членів президії, які одночасно повинні бути керівниками відділень.

Затвердити перший склад дійсних членів і членів-кореспондентів Української Академії сільськогосподарських наук, згідно з додатками № 2 і 3.

Доручити Міністерству сільського господарства УРСР разом з президією Української Академії сільськогосподарських наук:

а) до 10 січня 1957 року розробити і подати на затвердження Ради Міністрів УРСР проекти Статуту, структури і штатів Академії.

В Статуті Академії передбачити, що посади віце-президента, академіка - головного ученого секретаря і голів відділень можуть виконувати члени-кореспонденти Академії сільськогосподарських наук;

б) в травні 1957 року провести перші вибори дійсних членів і членів-кореспондентів Української Академії сільськогосподарських наук.

При розробці структури і штатів Академії врахувати доцільність використання професорсько-викладацького персоналу і наукових співробітників як на педагогічній, так і науково-дослідній роботі.

Для організації апарату Української Академії сільськогосподарських наук передати їй 92 штатних одиниці таких міністерств і відомств:

а) Головного управління сільськогосподарської науки Міністерства сільського господарства Української РСР - 24 одиниці;

б) колишнього Кримського філіалу Академії наук УРСР – 68 одиниць.

Для керівництва навчальним процесом на факультетах Української Академії сільськогосподарських наук зберегти повністю весь існуючий професорсько-викладацький, обслуговуючий, фінансовий і адміністративно-господарський штат колишньої Української сільськогосподарської академії і Київського ветеринарного інституту.

Міністерству сільського господарства УРСР передати у відання Української Академії сільськогосподарських наук Центральну сільськогосподарську наукову бібліотеку.

Голова Ради Міністрів УРСР
Керуючий справами Ради Міністрів УРСР

Н. Кальченко
Я. Сірченко

ДАК. Ф. Р-1331. Оп. 3. Спр. 397. Арк. 1-3.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БС	Будинок селянина, Сільбудинок
ВАСГНІЛ	Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені Леніна
ВНДІНМП	Всесоюзний науково-дослідний інститут наукових методів посіву
ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВУАСГН	Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук
ГУБЗЕМВІДДІЛ	Губернський земельний відділ
ЛКСМУ	Ленінська Комуністична Спілка Молоді України
МТС	Машинно-тракторна станція
Неп	Нова економічна політика
НКЗС (НАРКОМЗЕМ, НАРКОМАТ ЗЕМЛЕРОБСТВА)	Народний Комісаріат Земельних Справ
НКО (НАРКОМОС)	Народний Комісаріат Освіти
НКР (НР)	Науково-консультаційна рада (Наукова рада)
ННСГБ НААН	Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України
РНК УРСР, Раднарком УРСР	Рада Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки
СГ(В)НКУ	Сільськогосподарський науковий (вчений) комітет України
Сектор НУ (НДУ) НКЗС	Сектор наукових установ (науково-дослідних установ) НКЗС
УНДІСОЗ	Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади України
ЦДАГО України	Центральний державний архів громадських об'єднань України

Історико-бібліографічна серія
«Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»
Заснована ННСГБ НААН у 2001 р.

1. Професор БУДРІН Петро Васильович (1857–1939) : біобібліогр. покажч. / УААН, ДНСГБ ; упоряд. В. А. Вергунов, С. Д. Коваленко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2001. – 126 с. : портр. – (Кн. 1).

2. Вергунов В. А. Коноплярство в Україні : іст. аспекти розвитку. Погляд у минуле. Проблеми сьогодення. Перспективи : монографія / В. А. Вергунов, С. Б. Скорченко ; УААН, ДНСГБ. – К. : Нора-Прінт, 2002. – 155 с. – (Кн. 2).

3. Професор ЛИХВАР Данило Федорович (1902–1986) : біобібліогр. покажч. / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Щиголь ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2002. – 258 с. – (Кн. 3).

4. Професор ЯНАТА Олександр Алоїзович (1888–1938) : [біобібліогр. покажч. до 115-річчя від дня народж.] / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2003. – 223 с. : портр. – (Кн. 4).

5. Професор ІВАНИЦЬКИЙ Борис Георгійович (1878–1953) : [біобібліогр. покажч.]. До 125-річчя від дня народж. / УААН, ДНСГБ ; уклад. О. І. Фурдичко, В. А. Вергунов, О. П. Басун ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2004. – 184 с. : портр. – (Кн. 5).

6. Вергунов В. А. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : монографія. До 100-річчя Ін-ту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН / В. А. Вергунов, О. Ф. Глоба ; УААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. П. Петренко. – Х., 2004. – 175 с. : портр. – (Кн. 6).

7. Академік КВАСНИЦЬКИЙ Олексій Володимирович (1900–1989) : життєвий і творчий шлях / УААН, Ін-т свинарства ім. О. В. Квасницького, Полтав. держ. аграр. акад., ДНСГБ ; уклад. В. Ф. Коваленко, В. М. Нагаєвич, Т. П. Гармаш ; наук. ред. М. В. Зубець. – Полтава : Полтав. літератор, 2005. – 152 с. – (Кн. 7).

8. Наукова школа академіка ВАСИЛЕНКА Петра Мефодійовича : монографія. [До 105-річчя з дня народж.] / Д. Г. Войтюк, В. А. Вергунов, О. С. Мудрук, О. П. Деркач ; УААН, ДНСГБ, Нац. аграр. ун-т ; наук. ред. М. К. Лінник. – К. : Аграр. освіта, 2005. – 71 с. : портр. – (Кн. 8).

9. Академік Микола Іванович ВАВИЛОВ і розвиток аграрної науки в Україні : зб. іст.-наук. нарисів, документів, біобібліогр. матеріалів. До 75-річчя створення УААН / УААН, ДНСГБ ; уклад. М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. М. Самородов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. М. Самородов. – К. : Аграр. наука, 2005. – 578 с. : портр. – (Кн. 9).

10. Академік РЕМЕСЛО Василь Миколайович (1907–1983) : біобібліогр. покажч. До 100-річчя від дня народж. / УААН, ДНСГБ, Мирон. ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, В. І. Дубовий, Г. Ю.

Борсук ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Б. Є. Патон, М. В. Зубець. – К. : Колообіг, 2006. – 191 с. : портр. – (Кн. 10).

11. Коломийській дослідній станції – 50 років : здобутки, перспективи / УААН, Коломий. досл. ст. Івано-Франків. ін-ту агропром. вир-ва, ДНСГБ ; уклад. Д. В. Неміш, С. О. Яцик, Г. І. Куничак, О. Л. Моцок, В. Д. Карпанюк, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 106 с. – (Кн. 11).

12. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2006. – 492 с. – (Кн. 12).

13. Г. ВАЛЬТЕР та Ю. КЛЕОПОВ і Г. МАХОВ – забуті сторінки вітчизняної науки / УААН, ДНСГБ, «Нікіт. ботан. сад – нац. наук. центр» ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Мельник ; під заг. ред. В. М. Єжова ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Сімферополь : Таврида, 2006. – 158 с. : портр. – (Кн. 13).

14. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріалів До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2006. – 526 с. : портр., фото. – (Кн. 14).

15. Всеукраїнська Академія Сільськогосподарських Наук (1931–1935 рр.) : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, І. В. Гриник, З. П. Кірпаль, Н. І. Семчук, О. П. Решетнік, О. М. Пильтяй ; за заг. ред. Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2006. – 311 с. : портр., фото. – (Кн. 15).

16. Українська академія сільськогосподарських наук (1956–1962 рр.) : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення УААН / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк, Б. К. Супіханов, О. Б. Бакуменко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 377 с. : портр., фото. – (Кн. 16).

17. Вергунов В. А. Харківський науковий центр з селекції сільськогосподарських культур : історія і сьогодення / В. А. Вергунов, В. П. Петренкова, В. М. Ожерельєва ; УААН, ДНСГБ, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН ; наук. ред. В. В. Кириченко. – Х. : Магда «LTD», 2007. – 157 с. : портр. – (Кн. 17).

18. Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. М. Пильтяй ; за ред. В. А. Вергунова ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2007. – Ч. 1 : (1930–1935 рр.). – 200 с. – (Кн. 18).

19. Вергунов В. А. Професор СЛБЗОЗКІН Петро Родіонович (1862–1927 рр.) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннєва інспекція. – К. : Аграр. наука, 2007. – 180 с. – (Кн. 19). – До 110-річчя створення Укр. держ. насіннєвої інспекції та 145-річчя від дня народж. її фундатора П. Р. Сльозкіна.

20. Вергунов В. А. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН : історія і сьогодення. До 75-річчя Держ. наук. с.-г. б-ки УААН як наук. установи / В. А. Вергунов. – К., 2007. – 480 с. – (Кн. 20).

21. Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І.

Вернадського ; уклад. В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, Н. І. Семчук, В. М. Товмаченко, Л. Л. Ткач, О. П. Зайцева, О. С. Онищенко, Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко ; за наук. ред. М. В. Зубця. – К. : Аграр. наука, 2008. – 348 с. – (Кн. 21).

22. Академік ЮР'ЄВ Василь Якович (1879–1962) : [біобібліогр. покажч.]. До 100-річчя заснування Ін-ту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН / УААН, ДНСГБ, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва ; уклад. В. А. Вергунов, В. П. Петренкова, В. М. Ожерельєва ; наук. ред. В. В. Кириченко ; авт. вступ. ст. М. В. Зубець. – Х. : Магда «LTD», 2007. – 184 с. : портр. – (Кн. 22).

23. Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. А. Пашківська ; за ред. В. А. Вергунова. – К., 2008. – 222 с. – (Кн. 23).

24. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2008. – Ч. 2. – 563 с. – (Кн. 24).

25. Супіханов Б. К. Олійні культури : історія, сорти, виробництво, торгівля / Б. К. Супіханов, Н. І. Петренко ; УААН, ДНСГБ. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 124 с. – (Кн. 25).

26. Вергунов В. А. Історія Української академії сільськогосподарських наук (1956–1962). До 110-річчя створення Нац. аграр. ун-ту / В. А. Вергунов, Н. Б. Щебетюк ; УААН, ДНСГБ ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – К. : Аграр. наука, 2008. – 300 с. – (Кн. 26).

27. Мельник Ю. Ф. Сільське господарство України доби 1917–1920 рр. : міністри землеробства / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов ; М-во аграр. політики України, УААН, ДНСГБ ; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. – К., 2008. – 87 с. – (Кн. 27).

28. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220 с. – (Кн. 28).

29. Супіханов Б. К. Продовольча безпека України : історія і сьогодення / Б. К. Супіханов, О. П. Комарніцька. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 116 с. – (Кн. 29).

30. Супіханов Б. К. Зернові культури : історія сорти, виробництво / Б. К. Супіханов, Н. П. Петренко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 162 с. – (Кн. 30).

31. Мельник Ю. Ф. Сільське господарство України доби 1920 років : народні комісари землеробства / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов ; М-во аграр. політики України, УААН, ДНСГБ ; за заг. ред. Ю. Ф. Мельника. – К., 2009. – 76 с. – (Кн. 31).

32. Вергунов В. А. Академік К. К. ГЕДРОЙЦ і Україна : невідомі сторінки творчої біографії (1929–1930 рр.) / В. А. Вергунов, О. В. Піщенко ; УААН, ДНСГБ ; під заг. ред. В. А. Вергунова. – К., 2009. – 35 с. – (Кн. 32).

33. Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. – 1917 рік) : [монографія] / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2009. – 278 с. – (Кн. 33).

34. Вергунов В. А. Сельскохозяйственное опытное дело в Украине :

ист.-науч. анализ организационных основ / В. А. Вергунов ; УААН, ГНСХБ. – К., 2009. – 96 с. – (Кн. 34).

35. Вергунов В. А. Василий Николаевич РЕМЕСЛО – учёный-селекционер (1907–1983) : (к 100-летию Мирон. ин-та пшеницы им. В. Н. Ремесло) / В. А. Вергунов, О. А. Черныш ; НААН, ГНСХБ ; отв. ред. М. В. Зубец. – К., 2010. – 140 с. : портр. – (Кн. 35).

36. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. – К., 2010. – Ч. 3. – 284 с. – (Кн. 36).

37. Вергунов В. А. Еволюція наукових засад на шляху до природоохоронного адаптивно-ландшафтного меліоративного землеробства / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. – К., 2010. – 174 с. – (Кн. 37).

38. Історія розвитку генетики та селекції : особистості і здобутки / В. І. Глазко, В. А. Вергунов, Н. В. Лопатіна, В. І. Власов ; НААН, ДНСГБ. – К., 2010. – 279 с. – (Кн. 38).

39. Сінченко В. М. Цукрові буряки : історія, сорти і гібриди, технологія, виробництво / В. М. Сінченко ; НААН, ДНСГБ, Ін-т цукрових буряків. – К. : ІЦБ НААН, 2010. – 186 с. – (Кн. 39).

40. Коваленко С. Д. Історія Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927) / С. Д. Коваленко, Г. М. Красніцька ; НААН, ДНСГБ ; відп. ред. В. А. Вергунов. – К., 2010. – 169 с. – (Кн. 40).

41. Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, З. П. Кірпаль, А. С. Білоцерківська, Ю. О. Соколюк ; під. заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2010. – 600 с. : портр., фото. – (Кн. 41).

42. Білоцерківська А. С. Сільське господарство України першої чверті ХХ століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2010. – 179 с. – (Кн. 42).

43. Сільське господарство України 1930-х років : народні комісари землеробства / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов ; М-во аграр. політики України, НААН, ДНСГБ ; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. – К., 2010. – 78 с. – (Кн. 43).

44. Приходько Ю. О. Становлення та діяльність Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології кінець ХІХ – початок ХХІ століття / Ю. О. Приходько, Т. М. Приходько. – Х. : NTMT, 2010. – 180 с. – (Кн. 44).

45. Радченко Л. С. Академік І. І. ЛУКІНОВ – вчений, громадський діяч, організатор аграрно-економічної науки в Україні : монографія / Л. С. Радченко ; НААН, ДНСГБ, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки» ; ред. кол. : В. А. Вергунов, В. В. Юрчишин. – К. : ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2011. – 215 с. – (Кн. 45).

46. Герук С. М. Відновлення деталей сільськогосподарських машин зварюванням і наплавленням : становлення та розвиток / С. М. Герук, О. М.

Сукманюк ; НААН, ДНСГБ. – К., 2011. – 198 с. – (Кн. 46). – На тит. арк. помилково : кн. 43 (слід 46).

47. Південне відділення ВАСГНІЛ (1969–1990) : зб. док. і матеріалів. До 80-річчя створення НААН / НААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, В. І. Кучер, В. С. Лозицький, Н. І. Семчук, О. П. Зайцева ; наук. ред. М. Д. Безуглий. – К., 2011. – 544 с. : портр., фото. – (Кн. 47).

48. Черныш О. А. Академик В. Н. РЕМЕСЛО – учёный и организатор сельскохозяйственной науки (1907–1983) (к 100-летию Мироновского института пшеницы им. В. Н. Ремесло) / О. А. Черныш, В. А. Вергунов ; НААН, ГНСХБ ; науч. ред. Н. Д. Безуглий. – К., 2011. – 262 с. : портр., фото. – (Кн. 48).

49. Руда О. З. Олександр Гаврилович АЛЕШО (1890–1922) – вчений та організатор української науки / О. З. Руда ; НААН, ДНСГБ ; за ред. В. А. Вергунова. – К., 2011. – 164 с. – (Кн. 49).

50. Вергунов В. А. Історія аграрної науки, освіти і техніки в Україні : ре-тросп. наук.-доп. бібліогр. покажч. автореф. дис., вид. та публ., підготовлених у Центрі історії аграр. науки ДНСГБ НААН (2001–2011 рр.) / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – 384 с. – (Кн. 50). – До 80-річчя від дня заснування НААН та 10-річчя Центру історії аграр. науки ДНСГБ НААН.

51. Корзун О. В. Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.) : [монографія] / О. В. Корзун ; НААН, ДНСГБ ; відп. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – 252 с. – (Кн. 51).

52. Вергунова І. М. Історія процесу інформатизації в агрономії України (60-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) / І. М. Вергунова, О. В. Мігульов ; НААН, ДНСГБ, ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – К., 2011. – 180 с. – (Кн. 52).

53. Вергунов В. А. Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968). До 100-річчя заснування Мирон. ін-ту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН / В. А. Вергунов, П. П. Євич ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2011. – 120 с. : портр., фото. – (Кн. 53).

54. Присяжнюк М. В. Наукове забезпечення розвитку українського тваринництва у 20-х роках XX століття / М. В. Присяжнюк ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2011. – 81 с. – (Кн. 54).

55. Присяжнюк М. В. Сорто-насіннєве управління Цукротресту (1921–1927) : зб. док. та матеріалів / М. В. Присяжнюк ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2011. – 259 с. – (Кн. 55).

56. Радченко Л. С. Наукова школа академіка І. І. ЛУКІНОВА (1927–2004) : монографія / Л. С. Радченко ; НААН, ДНСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 243 с. – (Кн. 56).

57. Зубець М. М. Київська дослідна станція тваринництва «Терезине» : історія, здобутки, вчені / М. М. Зубець, І. С. Бородай ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця, 2011. – 208 с. – (Кн. 57).

58. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов

; НААН, ДНСГБ. – К., 2012. – Ч. 4 : До 90-річчя від дня створення ДНСГБ НААН. – 324 с. : портр. – (Кн. 58).

59. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки / І. С. Бородай ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця, 2012. – 414 с. – (Кн. 59).

60. Вергунова І. М. Математичні методи для вирішення наукових завдань вітчизняної агрономії першої половини ХХ ст. / І. М. Вергунова, В. Й. Красніцький. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2012. – 144 с. – (Кн. 60).

61. Вергунов В. А. Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968). До 100-річчя заснування Миронівського ін-ту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН / В. А. Вергунов, П. П. Євич ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К., 2012. – 172 с. : портр., фото. – (Кн. 61).

62. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України ; уклад. М. В. Присяжнюк, В. А. Вергунов, О. О. Черниш, В. І. Кучер, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Корзун ; під заг. ред. М. В. Присяжнюка ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2012. – 756 с. – (Кн. 62).

63. Діденко О. М. Діяльність В. А. ГРИГОР'ІВА в контексті розвитку вітчизняного водного права / О. Діденко ; НААН, ННСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2012. – 44 с. : портр. – (Кн. 63).

64. Опара Н. М. С. Ф. ТРЕТЬЯКОВ (1872–1918) та його наукова агрономія / Н. М. Опара ; НААН ННСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – Полтава : Полтав. літератор, 2012. – 192 с. : портр. – (Кн. 64).

65. Войтюк В. Д. Мобільні засоби технічного обслуговування і ремонту сільськогосподарської техніки в Україні (ХХ – початок ХХІ ст.) / В. Д. Войтюк, С. І. Вечурко ; НААН, ННСГБ, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К., 2013. – 140 с. – (Кн. 63). – На обкл., тит. арк., звороті тит. арк. і надвип. даних помилково : кн. 63 (слід 65).

66. Присяжнюк М. В. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи УСРР у 20-х рр. ХХ ст. : наук.-організац. засади / М. В. Присяжнюк ; М-во аграр. політики та продовольства України, НААН, ДНСГБ. – К., 2012. – 158 с. – (Кн. 66).

67. Сівозміни в системах землеробства України (1958–1984 рр.) : зб. док. і матеріалів / уклад. Н. П. Коваленко ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Нілан-ЛТД, 2012. – 573 с. – (Кн. 67).

68. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с. – (Кн. 68).

69. Піпан Х. М. Селекція озимої пшениці в Україні : історія та здобутки / Х. М. Піпан ; НААН, ННСГБ ; за наук. ред. В. В. Шелепова. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. – 200 с. – (Кн. 69). – На обкл. помилково : кн. 61 (слід 69).

70. Гриценко Н. Ф. Історія наукової думки про класифікацію ґрунтів / Н. Ф. Гриценко ; НААН, ННСГБ ; авт. вступ. слова В. А. Вергунов. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. – 180 с. – (Кн. 70). – До 130-річчя виходу кн. проф. В. В. Докучаєва «Російський чорнозем».

71. Агроґрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. – Ч. 2 : 1936–1941 рр. – 368 с. : портр. ; фото. – (Кн. 71).

72. Науково-організаційні засади розвитку аграрної науки та її управління в УРСР (1962–1969 рр.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, ЦДАВО України ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, В. І. Кучер, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська ; за заг. ред. В. Ф. Петриченка ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 1464 с. – (Кн. 72).

73. Волощук М. Д. Ерозія ґрунтів України : еволюція теорії та практики : монографія / М. Д. Волощук, Н. І. Петренко, С. В. Яценко ; ННСГБ НААН, М-во освіти і науки України, Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – К., 2014. – 326 с. – (Кн. 73).

74. Вергунов В. А. Професор ЄНКЕН Борис Карлович (1873–1943) : нарис життя та творчої діяльності / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 432 с. : портр. – (Кн. 74).

75. Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках : зб. док. і матеріалів / ННСГБ НААН, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзало ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 886 с. – (Кн. 75).

76. Вергунов В. А. Полтавському товариству сільського господарства – 150 років : віхи видатних діянь на благо України / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 52 с. – (Кн. 76).

77. Вергунов В. А. Національному університету водного господарства та природокористування – 100 років : іст.-наук. аналіз передумов появи / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К., 2015. – 48 с. – (Кн. 77).

78. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 5 серпня 1878 р. по 29 травня 1883 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – Вип. 1. – 356 с. – (Кн. 78).

79. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 15 липня 1883 р. по 20 грудня 1887 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – Вип. 2, ч. 1. – 492 с. – (Кн. 79).

Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 24 січня 1888 р. по 18 серпня 1893 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – Вип. 2, ч. 2. – 464 с. – (Кн. 79).

80. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 3 листопада 1893 р. по 7 березня 1901 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – Вип. 3, ч. 1. – 418 с. – (Кн. 80).

Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 14 березня 1901 р. по 22 грудня 1910 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – Вип. 3, ч. 2. – 418 с. – (Кн. 80).

81. Вергунов В. А. Професор А. К. СКОРОХОДЬКО – учений, педагог, організатор зоогігієнічної науки / В. А. Вергунов, І. С. Бородай, Ю. Д. Липова ; НААН, ННСГБ. – К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 216 с. : портр. – (Кн. 81).

82. Путівник по архівних установах України для дослідників історії аграрної науки / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, С. В. Яценко, А. С. Білоцерківська, Т. П. Шепітко. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – 216 с. – (Кн. 82).

83. Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (1876–1919) : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 644 с. – (Кн. 83).

84. Вергунов В. А. Полтавському товариству сільського господарства – 150 років : віхи видатних діянь на благо України / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – 96 с. – (Кн. 84).

85. Вергунов В. А. Від Погарського навчально-зразкового господарства до Гадяцької сільськогосподарської дослідної станції, або історія подарунку купця В. В. Бойка полтавській громаді (до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства та 95-річчя Полтавської державної аграрної академії) / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – 112 с. – (Кн. 85).

86. Павлушко Ю. І. Професор БУГУЦЬКИЙ Олексій Андрійович (1929–2000) – інтелектуал аграрно-економічної науки / Ю. І. Павлушко ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ННСГБ ; авт. вступ. ст. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 214 с. : портр. – (Кн. 86).

87. Вергунов В. А. Науково-організаційна діяльність професора Д. Ф. Лихваря з розвитку селекції та акліматизації сільськогосподарських рослин в Україні (20-ті–80-ті рр. ХХ ст.) : [монографія] / В. А. Вергунов, Л. К. Тараненко, Г. С. Щиголь ; НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : ФОП «Корзун Д. Ю.», 2015. – 160 с. : портр. – (Кн. 87).

88. Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР / УРСР у 1935–1940 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 474 с. – (Кн. 88).

89. Апостол М. В. Академік А. О. САПСГПН – подвижник та корифей вітчизняного природознавства першої половини ХХ ст. / М. В. Апостол ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов ; вступ. слово Я. М. Гадзала. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 186 с. – (Кн. 89).

90. Бей Р. В. Еволюція наукової думки в механізації та автоматизації у тваринництві УРСР (20–80-ті рр. ХХ ст.) / Р. В. Бей ; НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 380 с. – (Кн. 90).

91. Нижник С. В. Нарис життя та творчої діяльності академіка УААН В. Ф. ПЕРЕСИПКІНА (1914–2004) : монографія / С. В. Нижник. – Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2016. – 176 с. – (Кн. 91).

92. Вергунов В. А. Культура боліт на Полтавщині : становлення та розвиток у світлі творчої спадщини П. В. Спесивцева : [монографія] / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т іст. аграр. науки, освіти та техніки, Полтав. обл. краєзнав. музей ім. В. Кричевського. – К., 2016. – 160 с. – (Кн. 92).

93. Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст. : наукове середовище академіка М. В. Зубця : монографія / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов – К. : Аграрна наука, 2016. – 446 с. – (Кн. 93).

94. Вергунов В. А. Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН : ретроспектива становлення та перспективи (до 15-річчя діяльності) / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 212 с. – (Кн. 94).

95. С. Л. ФРАНКУРТ та Україна (до 150-річчя від дня народження) : [монографія] / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. – К., 2016. – 260 с. : портр. – (Кн. 95).

96. Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках : зб. док. і матеріалів / Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ННСГБ НААН, Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України, Центр. держ. архів громад. об'єднань України ; уклад. В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко, Н. Б. Щебетюк, С. Д. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2016. – 461 с. – (Кн. 96).

97. Щебетюк Н. Б. Історія Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) / Н. Б. Щебетюк ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : НУБіП України, 2017. – 168 с. – (Кн. 97).

98. Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки в Україні наприкінці 20-х – 30-і рр. ХХ ст. / Н. Б. Щебетюк ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. – 380 с. – (Кн. 98).

99. Євтушик Р. В. Історія селекції однопасінних цукрових буряків на

теренах України / Р. В. Євтушик ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. О. Є. Тарабрін ; вступ. слово В. А. Вергунова. – К. : ЦП «Компринт», 2017. – 159 с. – (Кн. 99).

100. Вергунов В. А. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН : історія та сучасність. До 100-річчя від дня створення / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2017. – 464 с. – (Кн. 100).

101. Шульга В. П. Творча спадщина професора М. А. Кравченка у системі селекційно-племінної справи в тваринництві УСРР / УРСР (30-ті – перша половина 80-х років ХХ століття / В. П. Шульга ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Суми : ТОВ «ВПШ «Фабрика друку», 2018. – 468 с. – (Кн. 101).

102. Організація науково-освітнього та інформаційно-бібліотечного забезпечення аграрної галузі у роки Української революції (1917–1921). До 100-річчя Національної академії аграрних наук України : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. освіти, науки та техніки, ЦДАВО України, ДАКО ; уклад. : В.А. Вергунов, Н.П. Коваленко, В.І. Кучер, С.М. Клапчук, А.С. Білоцерківська, М.М. Давиденко, С.М. Живора, Н.В. Маковська, С.М. Каменєва ; за заг. ред. Я.М. Гадзала ; наук. ред. В.А. Вергунов. – К., 2018. – 380 с. – (Кн. 102).

103. Яцентій Б. Р. Професор О.Т. Калачиков – учений, педагог та організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Б. Р. Яцентій ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2018. – 162 с. – (Кн. 103).

104. Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ – початку ХХІ ст. : наукове середовище академіка М.В. Зубця : монографія / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – 2-ге вид., доп. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – 412 с. – (Кн. 104).

105. Демиденко Н. М. Петро Іванович Прокопович (1775-1850) – патріарх вітчизняної бджільницької науки, видатний педагог, богослов: новий погляд на долю і творчість: монографія / НААН, ННСГБ; за наук. ред. В.А. Вергунова. – Суми : Вид-во «МакДен», 2018. – 236 с. (Кн. 105).

106. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т аграр. науки, освіти та техніки. – К. : Аграр. наука, 2018. – Ч. 1 : Творці та розбудовники (біографічні нариси). – 604 с. (Кн. 106).

Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / НААН, ННСГБ. – К.: Аграр. наука, 2018. – Ч 2 : Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). – 620 с. (Кн. 106).

Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / ННСГБ НААН. – К.: Аграр. наука, 2018. – Ч. 3 : Урядові постанови. Відомчі рішення. Архівні матеріали. – 504 с. – (Кн. 106).

107. Вергунов В. А. Українські аграрні студії князя В. О. Кудашева :

монографія / Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. – К. : Аграр. наука, 2018. – 268 с. – (Кн. 107).

108. Вергунов В. А Член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленєв (1889–1969) – вчений, педагог та фундатор сільськогосподарської меліоративної дослідної справи в Україні (до 130-річчя від дня народження) / В.А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, Ін-т вод. проблем і меліорації, ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Панфільська досл. ст., НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, МОН України, Нац. ун-т водн. госп-ва і природокористування України. – Рівне : НУВГП, 2019. – 123 с. – (Кн. 108).

Наукове видання

**СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ
ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ РОЗРОБОК
У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ
(друга половина ХІХ – 50-ті роки ХХ століття)**

МОНОГРАФІЯ

Світлана Дмитрівна КОВАЛЕНКО –

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач сектору наукової бібліографії та біографістики
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних наук України

Науковий редактор:

доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник сільського господарства України,
академік НААН, директор ННСГБ НААН

Віктор Анатолійович ВЕРГУНОВ

Літературний редактор:

Людмила Леонідівна ТКАЧ

Підписано до друку 31.05.2019.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий.

Друк. арк. 29. Умов. друк. арк. 26,97.

Обл.-вид. арк. 30,96.

Наклад 100 прим. Зам. № 8345.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець та виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.

Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>